

SLAVORUM LITTERAE THEOLOGICAE.

CONSPECTUS PERIODICUS.

SEPARATA EDITIO SUPPLEMENTI
PUBLICATIONIS PERIODICAE CLERI BOHEMICI
„ČASOPIS KATOLICKÉHO DUCHOVENSTVA“.

DIRIGENTIBUS

Dr. JOS. TUMPACH, Dr. ANT. PODLAHA, AD. ŠPALDÁK
Pragae.

J. URBAN
Cracoviae.

Dr. FR. GRIVEC Dr. KAM. DOČKAL
Labaci. Zagrabiae.

ANNUS IV.

1908.

PRAGAE BOHEMORUM 1908.

MPTIBUS PROPRIIS. TYPIS AEP. OFFICINAE TYPOGRAPHICAE.
IN COMMISSIONE EIUDEM TYPOGRAPHIAE PRAGAE I.-190.
(ROHLÍČEK & SIEVERS.)

Epitome.

BOHEMICA.

<i>Karel Procházka</i> , O Betlémech (Ref. Dr. R. Zháněl)	1
Hlídko. Ročník XXIII. (Ref. F. V.)	2
<i>Jiří Sahula</i> , Karel IV jako křesťan a vlastenec (Ref. Fr. Žák) .	4
<i>Frant. Odvalil</i> , Joris Karel Huysmans (Ref. Fr. Žák)	4
Dr. A. Hobza: Podvod při smlouvě manželské (Ref. Dr. B. Spáčil)	73
Cyrill XXXIV. 1907.	74
Naše Doba XV. 1907—8.	74
Český Lid XVII. 1907—8.	74
Věstník České Akademie XV. 1906. .	74
Věstník Královské České Společnosti Nauk.	75
Věstník Královské České Společnosti Nauk. IX.	75
Dr. Josef Kupka: O církevním roce (Ref. Dr. J. Samsour)	75
Dr. Jos. Kratochvíl. Záhada Boha ve filosofie antické (Ref. F. Žáček)	205
<i>František Šnopenek</i> . Konstantin-Cyrill a Methoděj, slovanští apoštolové	205
Časopis katolického duchovenstva 1906	206
Časopis katolického duchovenstva 1907	207
Dr. Jan Lad. Sýkora: Úvod do Písma sv. Nového Zákona (Ref. Dr. Tomáš Hudec)	324
Dr. Jos. Samsour: Základy patrologie se zvláštním zřetelem k dějinám dogmat (Ref. V. Müller)	224
<i>Ant. Rejzek</i> S. J.: Bohuslav Balbín T. J. jeho život a práce (Ref. Rudolf Zháněl)	324
<i>Ferdinand Menčík</i> : Prof. Dr. Alois Musil (Ref. Ad. Jašek)	325
Dr. Ant. Podlaha: Dopisy reformační komise v Čechách z let 1627—1629	326

POLONICA.

<i>Ks. Karol Felis S. J.</i> Zarys sporu i nauki o częstej i codzienniej komunii świętej	4
--	---

IV

Dr. Władysław Kochowski, O rozwodach	5
Ks. dr. Szczekliki, Etyka niezależna i nowoczesny ruch etyczny	5
Ks. dr. Szczekliki, Kwestya uświadamiania pociowego	5
Ks. Dr. J. Górka, Wspomnienia z Królestwa Polskiego i Litwy	6
Libri recentiores polonici, (Ref. M.)	6
Ks. Dr. J. Nep. Opieleński: Nowe dekrety prawno-mażeńskie „Nemere” i „Provida” z objaśnieniami	77
Karol Lutostański: Zaręczyny	78
Rozmyślenia o żywocie Pana Jezusa (Ref. M.)	78
Kwartalnik Historyczny (Ref. M.)	78
Ks. Longin Żarnowiecki: Kielich w kościele rzymsko-katolickim pod względem historycznym, liturgicznym, estetycznym i praktycznym	79
Ks. Stanisław Okoniewski: Piusa X. encyklika o zasadach modernistów	79
Ks. Wład, Hozakowski: Jak dawno człowiek żyje na ziemi? .	79
Bronisław Ruczyński: Kościół i kultura	79
Leopold Caro: Nowe drogi	80
A. Brückner: Różnowiercy polscy	80
Dr. Kolankowski: Kandydatura J. A. Hohenzollerna na biskupstwo płockie	80
Libri recentes Polonici	81
Lud. Finkel, Bibliografia historii polskiej. (Ref. M.) .	212
I. Zieliński, Konkordancja z dzieł Ojców Św. i Pisarzy Kościoła	213
Struve Henryk, Filozofia polska w ostatnim dziesięcioleciu .	214
Alexander Mohl, W pogoni za prawdą	214
Archiwum Komisji prawnej	215
Fr. Namysłowski, Mapa Magdaleniczna w Polsce	215
Ks. Józef Kruszyński, Wykład Ewangelii według św. Marka .	216
Agendy klasztoru Staro-Sandeckiego	216
Ks. W. Sarna, Biskupi Przemyścy o. ł.	216
Sprawozdań komisji do badania historii sztuki w Polsce.	216
Rocznik krakowski	216
„Eos” XIII. 1907 (Ref. K.)	217
Przegląd kościelny (Ref. K.)	217
Wiadomości Pastorskie (Ref. K.)	217
Przewodnik społeczny i pasterski	217
Przegląd kościelny 1906	217
Przegląd powszechny 1906—7	217
Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie	217
Przegląd katolicki 1906	217
Libri recentiores Polonici (Ref. M.)	217
J. Roth T. J. : Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnym katolickim z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego	326
Ladisl. Szczepański S. J. : W Arabii skalistej (E. Matzel)	328
Idem: Na Synaju (Ref. E. Matzel)	328
Przegląd polski	329
Przegląd historyczny	329

Przegląd powszechny	329
Pamiętnik literacki	330
Libri recentiores Polonici	330

RUTHENICA.

Katolyckyj Vshid (Ref. Onuphrius Voljanskij)	219
--	-----

RUSSICA.

<i>S. Zarin</i> , Asketizim po pravoslavno-hristianskomu učeniju (Hristianskoe Čtenie). R. 1906. (Ref. František Gaja)	7 13
<i>N. Glubokovskij</i> , Po voprosam duhovnoj školy i ob učebnom komitetě pri svjatějšem sinodě (Ref. F. Žák)	15
Trudy kievskoj Duhovnoj Akademii. (Ref. O. Židek)	19
<i>V Bočkarev</i> , Stoglav i istorija sobora 1551 goda	24
Věstnik Evropy. XLII kn. 1907	26
Istoričeskij Věstnik. God XXVIII. (1907)	27
Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščenija 1907	27
Zapiski Imperatorskago Novorossijskago Universiteta. 1907	27
<i>Ja. A. Bogorodskij</i> , Načalo istorii mira i čelověka po pervym stranicam Biblii (Ref. A. Jašek)	28
Bogoslovskij Věstnik (Ref. M. H.)	28
<i>N. Surorov</i> , K voprosu o tajnoj ispovědi i o duhovnikah v vostočnoj cerkvi	31
Prof. <i>N. Glubokovskij</i> : Po voprosam duhovnoj školy i ob Učebnom Komitetě pri Svjatějšem Sinodě (Ref. A. Jacimirskij)	81
Pravoslavnyj Sobesědnik (Ref. A. Jašek)	83
<i>M. Thivejskij</i> : Duhovnyja darovanija v pervonačalnoj hristianskoj cerkvi (Ref. J. Šinrak)	84
Věra i Razum (Ref. A. Palmieri O. S. A.)	92
Sobranie sočinenij Vladimira Sergěeviča Solov'eva (Ref. O. Židek)	96
Libri a. 1907 editi	100
Libri a. 1906 editi	105
Pravoslavnaja bogoslovskaja enciklopedija (Ref. A. Palmieri.)	225
Trudy Kievskoj Duhovnoj Akademii 1906. (Ref. O. Židek.)	226
<i>S. Glagolev</i> , Materija i duh. — De materia et spiritu. (Ref. Dr. J. Pořícký.)	231
Pravoslavnyj Sobesědnik (Ref. Ad. Jašek.)	233
Izvěstija russkago arheologičeskago instituta v Konstantinopolě. (Ref. Dr. Stegenšek)	234
<i>Dm. Cvětcev</i> , Položenie inověrija v Rossii. (Ref. Dr. Leonini.)	235
<i>E. Krasnožen</i> , Granicy věroterpimosti. (Ref. Dr. Leonini.)	235
<i>A. I. Jacimirskij</i> , Grigorij Čamblak. (Ref. B.)	235
Dušepoleznoe Čtenie 1906	236
Dušepoleznoe Čtenie 1907	236
<i>Ivan Baženov</i> : Charakteristika četvertago evangelija so storony soderžanija i jazyka, v svjazi s voprosom o proischoždenii evangelija (Ref. Ad. Špaldák)	331

VI

Trudy Kievskoj duhovnoj akademii (Ref. O. Židek)	333
N. <i>Malinovskij</i> : Očerķ pravoslavnago dogmatičeskago bogoslovija (Ref. A. Bukowski)	341
Strannik 1906 a 1907 (Ref. Dr. F. Grivec)	342, 343
A. <i>Neselóvskij</i> : Činy Ĥirotesii i Ĥirotonii (Ref. Dr. Leonini)	345
<i>Ioann Baranóvskij</i> Verhovnaja vlast v cerkvi Ĥristovoj (Ref. Dr. Leonini)	346
Bogoslovskij Věstnik 1907 (Ref. M. Haľuščýnskyj)	347
V. <i>Rodnikov</i> : Pervaja kniga Makkaveev (Ref. Ad. Jašek)	349

BULGARICA.

Сѣркoven Věstnik, 1906 .	32
Сѣркoven Věstnik, 1907	32
D. <i>Božkov</i> , Komentar na Mojseevoto petoknižie	34
Prěgled	237
Сѣркoven Věstnik 1907	238
Pregled 1908	351
Сѣркoven Věstnik 1908	352

SERBICA.

Dr. <i>Nikodim Miloš</i> , Rukopoloženje kao smetnja braku	37
<i>Stefan Veselinović</i> , O braku sveštenoslužilaca	40
Glasnik pravoslavne crkve. 1907	109
Bogoslovski Glasnik (Ref. F. K.)	109
Bogoslovski Glasnik 1906	352
Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve (Ref. Fr. Snopek)	354

SLOVENICA.

Katoliški Obzornik. 1906	111
Čas. 1907	111

CROATICA.

Dr. <i>Fran Barac</i> , O modernoj katoličkoj apologetici . . .	34
<i>Stjepan Babunović</i> , Veliko obećanje presvetog Srca Isusova ili velika devetnica spasa. (Ref. Dr. Camillus Dočkal)	241
Katolički list. (Ref. Dr. Kam. Dočkal)	241
Vrhbosna. (Ref. Dr. K. Dočkal)	244
Hrvatska straža. (Ref. Dr. K. Dočkal)	245

PARS DISSENSIONIBUS INTER ECCLESIAM OCCIDENTALEM ET ORIENTALEM COMPO- NENDIS DESTINATA.

De ecclesiae catholicitate. (O. Židek.)	41
De sacramento poenitentiae (A. Špaldák)	49
De ecclesiae catholicitate (O. Židek.)	112

De sacramento poenitentiae (A. Špaldák)	125
De causa papae Liberii	137
De notione, notis, definitione ac divisione dogmatum apud theologos orthodoxos. (A. Palmieri)	249
Dissertatio iuridico-historica de indissolubilitatis principio et divortiiis in ecclesia Graeco-Orientali. (Janko Šimrak)	264
De indulgentiis (B. Spáčil)	363
De sensu epicleseos iuxta Germanum Constantinopolitanum (M. Jugie, A. ab As.)	385

EXTERNA, AD NOS PERTINENTIA.

<i>Prinz Max Herzog zu Sachsen</i> , Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage	7
Dr. <i>Vasile Gaina</i> , Admisibilitatea casatorieii a dona a pretilor din punct de vedere dogmatic, canonic si practic	71
Dr. <i>Buchwald</i> , Die Epiklese in der römischen Messe	71
Revue du clergé français, Paris 1907	72
SS. Eucharistia. 1907 — XVIII (Ref. Zh.)	72
<i>P. Pierling</i> : La Russie et le Saint-Siège (Ref. O. Židek.)	185
<i>P. Aurelius Palmieri</i> O. S. A.: „La chiesa russa, le sue odierne condizioni e il suo riformismo dottrinale“ (Ref. Dr. Leonini.)	188
Dictionnaire de Théologie catholique (Ref. O. Židek.)	198
Revue internationale de Théologie (Ref. O. Židek.)	202
Weidenauer Studien. (Ref. J. Urban)	309
The Journal of Theological Studies. (Ref. M. d'Arcy)	310
Dr. <i>Franz Schmid</i> , Die Seelenläuterung im Jenseits. (Ref. B. Spáčil)	313
Études (Ref. O. Židek.)	315

MISCELLANEA.

Summi pontificis epistola de Conventu Velehradensi a. 1907.	316
Vita defuncti. P. C. Tondini †. (Dr. Leonini)	318
Vita defuncti (P.)	391
De concilio Hierosolymitano a. 1672 (P.)	392

Corrigenda :

- P. 2 infra v. 13 loco: de apologetica lege: apologetica de.
 14 infra v. 12 loco; eleomosynis lege: eleemosynis.
 27 infra v. 14 loco: eesse lege: esse.
 71 supra v. 13 loco: **Vorlesungen** lege: **Vorlesungen**.
 89 supra v. 2 loco: officione lege: officio.
 106 infra v. 18 post: Krasnožen adde: M.
 107 infra v. 1 loco: tII lege: III.
 137 infra v. 18-19 loco: Quae eos err. lege: Quos err.
 193 infra v. 22 loco: Bēlaev lege: Bēljaev.
 197 supra v. 14 loco: Byzanthina lege: Byzantina.
 200 infra v. 5 loco: leetropolitanam lege: metropolitanam.
 200 infra v. 6 loco: mgatis lege: legatis.
 204 infra v. 5 loco: sentententiam lege: sententiam.
 217 supra v. 10 loco: exercismo lege: exorcismo.
 220 infra v. 7 loco: Pociei lege: Pōčej.
 233 supra v. 8 loco: 190 lege: 1905.
 235 supra v. 20 adde: Varšava 1904.
 236 infra v. 3. 2. 1 loco: ¹¹²⁾ ¹¹³⁾ ¹¹⁴⁾ lege: ¹¹³⁾ ¹¹⁴⁾ ¹¹⁵⁾.
 300 infra in notis loco: ¹¹⁵⁾ ¹¹⁶⁾ ¹¹⁷⁾ ¹¹⁸⁾ ¹¹⁹⁾ lege: ¹¹⁶⁾ ¹¹⁷⁾ ¹¹⁸⁾ ¹¹⁹⁾ ¹²⁰⁾.
 304—309 infra in notis loco: ¹³⁸⁾—¹⁶⁰⁾ lege: ¹³⁹⁾—¹⁶¹⁾.
 309 supra v. 24 post: admittit lege: ¹⁶¹⁾.
 341 supra v. 7 loco: Corinthii lege: Corinthi.
 354 infra v. 14 loco: dalmatlnske lege: dalmatinske.
 355 supra v. 14 loco: ommissis lege: omissis.

Slavorum litterae theologicae.

Conspectus periodicus.

Dirigentibus

Dr. Jos. Tumpach. Dr. Ant. Podlaha. Ad. Špaldák. Praga.
J. Urban. Cracoviae. Dr. F. Grivec. Labaci. Dr. Kam. Dočkal,
Zagrabiae.

Annus IV. (1908) Praga Bohemorum.

Nr. I.

BOHEMICA.

Karel Procházka, O Betlémech. (De modo repraesentandi figuris Nativitatem Domini in Bethlehem). Kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny svato-václavské a uherskému Slovensku. (Culturohistorica commentatio, specialiter spectans terras coronae St. Venceslai et Hungaricam Sloveniam. Sumptibus librariae Cyrillo-Methudianae. Praga. 1908. Maior 8°. Pg. 160 Pretium 3 Cor. 40 hal.

Perantiquus inter Bohemos, Bohemiam, Moraviam, Silesiam inhabitantes, itemque inter confines linguae proximos Slovenos (Slovacos) in septentrionali Hungaria, est mos variis modis repraesentandi venerabile mysterium Nativitatis Domini Nostri Iesu Christi. Certissime ex aliis regionibus christianis pervenit ad Bohemos consuetudo haec. Laudabile opus, colligendi omnia, quae huc pertinent, suscepit Carolus Procházka in libro succincte „de Bethlehem“ inscripto, quem maxima diligentia nec minore elegantia explorataque rei notitia singularique eruditione duobus capitibus perspicaciter perfecit. In primo capite tractatur de modis, quibus Nativitas Domini repraesentabatur olim adhucque repraesentatur in orbe christiano. Primo inducit *Pr.* lectorem in specus et stabulum prope Bethlehem, ubi Virgo Mater „pannis Eum involvit et reclinavit in praesepio: quia non erat Eis locus in diversorio“ (Luc. 2, 7). Hoc praeseptum et haec spelunca — prout dicit Origenes — est prototypus et prima species, secundum quam pia mens christiana repraesentabat sacrum hoc mysterium Bethlehemiticum. Sacrum praesepe casu temporum pervenit Romam, ubi etiam hodie in ecclesia Sanctae Mariae Maioris in aedibus Liberianis asservatur et sancte colitur. In eadem Italia inter primos divus pauper Assisiensis (Franciscus) figuris eleganter repraesentavit cum magno confinium rusticorum applausu beatam Nativitatem Domini, hucque mos per eius alacre plurimosque filios spirituale non solum in Italia, sed etiam in aliis terris est propagatus. Immo succursu temporum non solum per mortuas figuras, sed etiam in ludis theatralibus decenter in aedificationem populi christiani mirabilis eventus Bethlehemiticus repraesentabatur. Inde etiam in terris Austriacis, in regionibus Slavorum atque inter Bohemos tempore Nativitatis Domini admirabile hoc mysterium varie ante oculos ponitur.

Hi modi efficiunt argumentum secundi capitis, ubi eloquens et suavis scriptor disserit de repraesentationibus „Bethlehemi“ ex papiro, depictis in ligno, formatis in figuris, de ludis popularibus, qui maxime a iuventute habentur, et aliis. Longior tractatus describit artificiosas collectiones figurarum (personarum, animalium, pecudum, arborum, rupium, montium, picturarum), sicuti in plurimis ecclesiis Pragae tempore Nativitatis Domini haec ipsa repraesentatur. Mentione digna imprimis accurata imitatio est antri Betlehemitici, prout in ecclesia sancti Caroli Magni in Monte prope Novam Urbem Pragensem conspicitur. Sane „unicum“ in toto orbe terrarum christiano est magna elegansque pictura [Relief] Nativitatis Domini in rupe silvae dictae „Betlehem“ prope oppidum „Kukus“ vel „Kuks“ Bohemiae, quam nutu liberalium artium studiosi comitis Špork perfecit ingeniosum scalprum Brauni. Sed etiam nunc Bohemiae artifices populares operi repraesentandi Nativitatem Domini figuris depictis et sculptis maximo studio incumbunt, nec parvam dexteritatem hac in re demonstrant, ita ut videri possint „Bethlehem“, in quibus homines, animales, pecudes deambulant, aves volant, naves vehuntur, angeli descendunt de sublimi, simulque concentus sonant.

Eruditus auctor libri „de Bethlehem“ certe maximas promeruit gratias, quod opus hoc tam diligenter et eleganter exaravit. Princ. archiepiscopalis Ordinarius hoc opus litterarium approbans summam dedit ipsi sanctionem et optimam recommendationem. Liber hic compluribus artificiosis, ad textum proxime accedentibus illustrationibus et imaginibus est non cum damno lectoris exornatus. De „Bethlehem“ apud Russos, aliosque Slavos etiam ampla in hocce libro est disputatio.

Dr. *Rudolf Zháněl*.

Hlidka. Ročník XXIII. V Brně 1906. Annus XXIII. Brunae 1906.

Dr. *Jan Sedlák*: Eucharistické traktáty Stanislava ze Znojma. Tractatus eucharistici Stanislai Znojmensis; p. 6, 186, 287, 357, 432. Magister Stanislaus scripsit tractatum de Eucharistia ad sensum Wiclefi, qui absconditus est in eius tractatu catholico »de corpore Christi«; quare hucusque ignotus permansit. Enarrata Stanislai vita discutit Dr. S. de eius haeretica doctrina. Docuit enim panem transire post consecrationem in corpus Christi, sed quasi sopite remanere panem. Conversus noluit hanc doctrinam prorsus omittere, sed tenuit quandam consubstantiationem mitigatam.

Jan Kákš: Prokop Dvorský; p. 899. Proponitur biographia sacerdotis ex ordine piarum scholarum (1707—1890) doctoris et scriptoris de litteris theologicis bene meriti.

V. Lankaš: Pragmatismus; p. 15 (secundum Dessoulavy).

Idem: Ze světa ideí. E regione idearum; p. 161, 271, 360, 439, 506, 753. *L.* colligit quaedam de apologetica variis libris fertque iudicium suum.

Jan Tenora: František kardinál Dietrichštejn; p. 19, 86, 166, 254. *T.* prosequitur usque ad annum 1601 vitam huius magni Moravorum episcopi, qui summo studio vitae catholicae propagandae flagravito.

K. Löffler, Snahy o rozlučitelnost manželství 342, 422. Erudite agit de divortio.

Jos. Kašpar: Giordano Bruno; p. 103, 179, 277, 348, 428, 510. Enarratur nobis vita huius philosophi maxime fluctuosa et productiva, at parum felix. Tum disserit Dr. *K.* de eius philosophia, cuius suprema norma erat absoluta identitas.

Fr. Snopek: Studie cyrillomethodějské: Učenníci Methodějovi zdali jináč učili než církev katolická? Num

discipuli Methodii aliter docuerint atque ecclesia catholica? p. 329, 415, 493, 578, 653, 729, 817. Porro tractatur materia inchoata a. 1905. (Cf. »Slavorum lit. theol. 1907. Nr. 3.)

Methodius a summis pontificibus orthodoxus agnitus est, quod testimonium plus valet quam legendae Pannonicae, quorum auctor Photium sectans non fuit discipulus Methodii, multo plus quam officia veteroslavica, quae e legendis resultant. Aliter sentit Lapôtre, sed non probat, Methodium Photianismo fuisse; melius iudicat Hergenröther. Tropario veteroslavico probatur, aliquos discipulos Methodii in Bulgariam expulsos certe orthodoxos fuisse. Hac in re nulla fides dari potest auctori legendarum Pannonicarum (Clemens Hrabr?) ut Photiano, neque legendae Bulgaricae, concinnatae verisimillime demum saeculo XII.

Tamen videtur esse quaedam discrepantia inter Methodium et Stephanum VI. papam. Binas enim litteras mittit hic in Moraviam, de quibus fusius agitur. Scribit enim: »Spiritus S. a Patre et Filio nec ingenuus dicitur, ut duo Patres, nec genitus. ut duo Filii, sed procedens dicitur.« Spiritus S. forsitan appellabatur ingenuus a discipulis Methodii. S. opinatur in una epistola fuisse etiam verba de inserendo in symbolum »Filioque,« (qui locus tamen perditus est) Discipuli enim putant hoc illicitum, nescientes Stephanum VI. talem permutationem iussisse. Porro scribit papa: »Absit enim, ut Spiritus S. credatur de Patre in Filium et de Filio ad sanctificandam creaturam quasi quibusdam gradibus procedere,« Haec videtur esse Graecorum patrum doctrina depravata, cuius videtur Wichingus Romae discipulos accusasse, non autem Methodium ipsum. Nomen in discipulis et magister accusatur? Cuinam praebeamus fidem: duobus summis pontificibus Methodii iudicibus, an pravo, ac scelesto Wichingo? — Methodius usus est de Spiritu S. termino biblico *καταβαλεῖν*, descendere, ad quod Wichingus accusans addidit »quasi quibusdam gradibus« (materialiter). De Photio autem in tota epistola ne minimum quidem iota commemoratur. Cum Stephanus VI. res parvi momenti vituperet, sileretne, si quid audivisset, Methodium esse Photianum, quod et Wichingus certe indicasset. Auctor clarissimus putat presbyteros Moravos intellexisse verba »ingenuus« et »genitus« cum patribus Graecis sensu latiore. Sed papa non dicit eos dogma negare, sed quid respondendum esset, si Filioque nollent addere, et sententiam eorum tantummodo corrigit (locus in altera epistola conservatus).

Tum scribit papa de superstitione Methodii. Intellecta est huc usque hac superstitionis voce »doctrina erronea« (Wattenbach...), S. autem exponit eam in notione primaria »pověra, Aberglaube« a) ex usu documentorum papalium b) ex oppositione »aedificationi, contentioni — non paci.« Haec superstitio et contentio ex eo orta est, quod Methodius credidit Spiritum S. procedere ex Patre per Filium, sed in missa Filioque non cantavit, ut in Germania mos erat.

Breviter quaedam adduntur de rebus tunc sequentibus, quarum non est servata memoria excepta legenda Bulgarica, cui fidem praestare non possumus. Quid legati de his litteris in Moraviam missi fecerint, ignoramus, sed Suentopoleus et Wichingus liturgiam Slavicam persequabantur, quare cedere debebat.

Auctor legendarum hausit ad arbitrium ex fontibus iam existentibus, valde sectans partes Photii nec voluit, ut lectores veritatem nudam comperirent. Denique ostendit S. ex fontibus Slavicis, Latinis, Graecis, Cyrillum transtulisse evangelia e lingua Graeca, in Moravia eum accepisse ordinem Romanum, verso psalterio et officio, postea et ordine Romano e lingua Latina. Est ergo auctor ritus Slavici secundum Graecos et Romanos.

Jos. Samsour: Inkvisice. De inquisitione; p. 336, 409, 500, 573, 659. Iam anno 1905 scripsit Dr. S. de organisatione horum iudici-

orum papalium. Hic loquitur de eorum ambitu. Specialis respectus habitus est cum ad clerum quem dicunt inferiorem et potestates civiles tum ad clerum superiorem. Exponitur modus, quo in iure processum sit. Omnia tendebant eo, ut reus culpam suam profiteretur. Agitur deinde de poenis. Auctor commonefacit in iudicio de inquisitione proferendo distinguendum esse inter principium eiusque usum.

Fr. Dohnal: Umění a náboženství. De arte et religione; p. 670, 737. Ars non potest vices gerere religionis, est quodam modo filia religionis. Altera alteram iuvat, id quod exemplis demonstratur.

Richard Tenora: Úprava škol v zemích habsburských za Marie Teresie a Josefa II. De reformatione scholarum in dicionibus Habsburgorum tempore Mariae Theresiae et Josephi II.; p. 759, 826, 903. Exponuntur labores »illuminatorum virorum«, quos susceperunt, ut ecclesiam influxu in scholas praesertim in facultates theologicas privarent. Taedet legere quomodo eos etiam multi e clero adiuverint.

F. V.

Jiří Sahulā, Karel IV. jako křesťan a vlastenec. (De Caroli IV virtute christiana ac patriae amore). Hradec Králové 1905. Pag. 490. Pr. 3 Cor.

Hoc libro res, quibus Carolus IV. pietatem christianam, ecclesiae ac patriae amorem probaverit, etsi non e primis fontibus, tamen recte et accurate exponuntur, modo ad populi intelligentiam accommodato. Simul praeclaro hoc exemplo ostenditur quantopere christiana virtus patriae profuerit, cui neglecta ingentia damna saepenumero attulit. Nescio, cur *S.* ne nomet quidem libellum simili proposito ante 30 annos a Io. Votka S. I. diligenter compositum (Císař Karel IV., otec vlasti. Pr. 1878. Pag. 207).

Frant. Odvalil: **Joris Karl Huysmans.** Vypsání jeho literární tvorby a její význam náboženský. (De scriptis eius eorumque momento religioso) Praegae 1907. p. 140. 2 K.

Ex operibus et vita extraordinarii huius scriptoris describitur philosophica, psychologica et religiosa evolutio eius animi. Opusculo hoc tota materia plene exhauritur, atque figura Huysmansii plastice depingitur stilo eleganti et suavi excerptisque locis, qui rem maxime illustrant. Laudantes, pro merito, librum ab *O.* conscriptum, non possumus reprimere dolorem, quod quaerentes aliena et distantia negligimus nostra et proxima.

Fr. Žák.

POLONICA.

Ks. Karol Feliś S. J. Zarys sporu i nauki o częstej i codziennej komunii świętej. (Conspectus disceptationis et doctrinae de frequenti et quotidiana s. communione) Cracoviae, Apostolatus Oratoris 1907. pag. 56.

Magno cum studio inquiritur in universam traditionem catholicam, ex qua apparet, doctrinam de quotidiana s. Communione, quam Pius X. exposuit, semper in mente ecclesiae vuisse, non obstantibus plurimorum theologorum opinionibus, quarum genesin auctor lucide explicat. Libellus sacerdotibus valde utilis esse potest, maxime iis, qui praeiudicio cuidam hac in re indulgent.

Dr. *Władysław Kochowski*. **O rozwodach** (De divortiis). Przemyśl 1907, 32° pag. 139.

Auctor doctrinam catholicam de indissolubilitate matrimonii methodo facili ac populari exponit eiusque rationabilitatem et necessitatem documentis ex ipsa rerum natura, historia populorum et statistica petitis perpulcre corroborat. Sub finem tandem obiectiones, praesertim per „societatem culturalem“ hisce annis longe lateque divulgatae solidis refutantur rationibus. Ro.

Ks. dr. Szczeklik, **Etyka niezależna i nowoczesny ruch etyczny** (Ethica independens et novae tendentiae ethicae) Leopoli 1907 pag. 21.

Sz., qui iam ab annis innotuit ex articulis et libris de quaestionibus theologiae moralis, concinne agit in hoc libello de „Moralitate absque religione.“ Ethica haec independens cum rationibus philosophicis tum theologicis refutatur. Inquiri et auctor in genesin tendentiae ethicae independentis, eamque considerat primo sub respectu theoretico, dein vero in relatione ad praxim. Theoria ethicae independentis secundum Dr. Szczeklik initium sumpsit ab axioma Baconis de Verulamio: „scientiam a fide separandam esse.“ Kant et Spencer hanc theoriam scientificè excolere conati sunt. Quod attinet tendentiam independentis, ethicae in praxi, evolutio aliâ via processit. Ex Statibus Unitis Americae septentrionalis tendentia haec translata est in Angliam, inde in Germaniam, et denique mediante hac in Poloniam. Concretam organisationem nacta est haec tendentia maxime in Galicia per associationes „Eleutheriae, „Eleusis,“ Ethos etc. In Polonia ethicae independenti admiscebantur initio motiva nationalia, et ultimo tempore mitigata est paululum polemica contra Ecclesiam. Sententiam suam de tendentia mere-ethica auctor his verbis comprehendit: „Theoria independentis ethicae non semper repugnat doctrinae catholicae quoad suas conclusiones, — contradicit vero ratione fundamenti, quo innititur, immo ipsa fundamenta ethicae impugnat. Practica vero tendentia ad propagandas ideas ethicas eatenus placet, quatenus ratio virtuti tributum honoris reddit et reagit contra hodiernum nihilismum morale. Maxima vero cautela opus est, ne ideae ethicae, propagatae per homines tum vere dignos, tum ex alia parte irreligiosos et indifferentes dirigantur fraudulenter ad virus infidelitatis instillandum.“

Ks. dr. Szczeklik, **Kwestya uświadamiania ptciowego**. (De paedagogica sexuali). Sumptibus auctoris. Tarnów 1907. pag. 58.

Non minus actuale quaestionem discutit idem cl. scriptor in hoc libello: „de paedagogica sexuali.“ Sententia eius fere coincidit cum theoria nuper a catholicis in Germania proposita: spectata hodierna temporum conditione dilucidationem in re sexuali esse medium valde utile contra crescentem lucem luxuria inter iuniores, immo quibusdam in circumstantiis parentes obligari ad eiusmodi dilucidationem, servata utique modestia et pietate religiosa. Rectissime animadvertit Sz., generatim magis insistendum esse aliis insuper mediis, ex natura sua positive

ad castitatem propagandam idoneis, scilicet studio laboris ac duritiae, exercitio modestiae, aestimationi virtutis et imprimis motivis religionis. Claritas expositionis et solida doctrina catholica libellum apprimè commendant.

Notare hic placet librum E. Ernst, „De obligatione parentum.“ recentissime in idioma polonicum ex originali germanico esse translatum et Posnaniae in typographia St. Adalberti editum. *M.*

Ks. Dr. J. Górka, Wspomnienia z Królestwa Polskiego i Litwy. (Memorabilia ex regno Poloniae et Lithuania). Tarnoviae 1907. pag. 87.

Sagax observator rerum Lithuanicarum regnique Poloniae describit hic suam excursionem, anno 1905 factam, camque variis annotationibus ex historia, claris auctoribus et propria reflexione haustis locupletat. Hodiernam conditionem incolarum in oppidis et vicis per influxum maioris libertatis religiosae et politicae in Rossia mutatam, novamque inde fluentem vitam nationalem exponit, et in genesin sectae Mariawitarum inquit. Quaedam capita: „Libertas religiosa et caesaropapismus“, — scholae in Lithuania et Samogitia — tractant quaestiones hoc tempore actuales, easque solide exponunt et omni ex parte exhauriunt.

Libri recentiores polonici.

1. Mioduszewski, Ks. Ign. Praktyczne objaśnianie zasad wiary i obowiązków moralnych. (Practica expositio veritatum fidei et officiorum moralium) Warszawa. 1907, Pag. XVII + 387.

2. Bieliński, Wydział teologiczny Król. Warszawskiego Uniwersytetu. (Facultas theologica Universitatis regiae Varsaviensis). (1817—1831) Warszawa 1907. Tom. I 8°. pag. 767.

3. Gide Karol, professor iuris in Universitate Parisiensi, Zasady ekonomii społecznej. (Principia oeconomiae socialis) Editio III. polonica, iuxta X. editionem gallicam denuo correcta et ampliata a dr. Czerkawski, professore Universitatis Jagiellonicae Cracoviensis. Warszawa 1907. 8°. pag. 718.

4. Ks. Dr. Podwin Adam. Drogowskazy. (Listy do młodego przyjaciela) — Consilia vitae. (Epistolae ad amicum iuvenem.) Cracoviae 1907. 8°. pag. 203.

5. Szlagowski, Wstęp ogólny historyczno — krytyczny do Pisma Sw. Introductio generalis in S. Scripturam. Tomus I. Inspiratio-Canon. Textus originalis) 8°. III + 64 1907. Warszawa.

6. Załęski, Ks. Stan. Jezuici w Polsce (w skróceniu.) — Compendium totius operis. 8°. XVIII + 379. Cracoviae 1907.

Memorandae sunt duae collectiones libellorum, quae actuales quaestiones tractant:

1. Broszury o chwili obecnej. (Libelli de rebus huius temporis) Cracoviae 1905—1907.

2. Głosy na czasie (Voces de quaestionibus hoc tempore agitatiss.) Posnaniae 1906—1907.

Prima collectio edita a redactione »Przegląd powszechny« imprimis ad lectores excultos dirigitur, altera characterem potius populariorem prae se fert. Adnotamus ea, quae magis ad res theologicas spectant:

E prima serie:

Czerkawski Dr Włodz. Dzisiejsza akcja liberalizmu. (Actio liberalismi huius aetatis.

Wiecki, Ks. T. J. »Lourdes« Zoli i »Lourdes« Huysmansa.

Hortyński Ks. T. J. Walka o światopoglądy. (De theoria evolutionismi ex occasione libri P. Wasmann S. J. de biologia recenti et theoria evolutionis).

Adamski Ks. T. J. Wobec ruchu rozwodowego. (Reflexiones de natura matrimonii).

Ks. Urban T. J. Ażeby wszyscy byli jedno. (Ut omnes unum sint). Articuli de Unione ecclesiarum.

Ex altera serie:

Adamski. Ks. Ign. Religia i moralność. pag. 64.

Dr Rzymiski Teodor: Wartość dóbr doczesnych w świetle religii chrześcijańskiej. (De valore bonorum temporalium secundum doctrinam religionis christianae.) pag. 58.

Ruczyński, B. Kościół a kultura pag. 109. (Ecclesia et cultura).

M.

RUSSICA.

S. Zarin, Аскетизмъ по православно-христiанскому ученiю. Томъ первый: основоположительный. Книга первая и вторая. Этно-богословское изслѣдованiе Сергѣя Зарина. Петербургъ. 1907. стр. XV + 694. (Asketizm po pravoslavno-christianskom učeniju.) **Ascesis secundum orthodoxo-christianam doctrinam.** T. I. libri duo. Petropoli 1907.¹⁾

Z. rem, quae intimo nexu cum fide revelata coniungitur et ad mores efformandos multum valet, tractandam aggreditur, ascesim nempe christianam. At licet multa patrum opera de hac quaestione habeantur multique ex auctoribus recentioribus eam illustrare conati sint, nondum tamen apud Russos opus, quod doctrinam de ascesi systematice proponeret, in lucem prodiit. Z. itaque magno operum cum a ss. Patribus tum a recentioribus Russis compositorum apparatus innoxius, nodum solvere conatur.

Prelo commissus est tomus primus, qui duobus — separate editis — libris constat. In primo libro patrum operibus, quibus in conscribendo libro usus est, enumeratis, recentiorum auctorum praesertim Russorum conamina rem, de qua agimus, illustrantia, recenset disquirisque, quid singuli praestiterint, in quibus cum ipso consentiant, qua in re illos ipse secutus sit: verbo, singulorum de ascesi doctrinam accuratae crisi subicit. Secundum Z. ut doctrina de ascesi intellegi possit, apprime scripturae et insigniorum ascetarum primorum saeculorum principia ascetica addisci necesse est (cf. T. I., l. 1. p. 383).

Secundum scripturam — textus respectivos auctor l. 2. p. VI. adfert — ascesis intellegitur tendentia ad perfectionem christianam, qua ad hanc perfectionem assequendam omnes corporis et animi vires adhibentur bellumque cum impedimentis ei obstantibus idque sine ulla intermissione geritur (l. 2. p. VI). Apud Patres autem ἀσκησις duplici sensu accipitur vel generali ad vitam monasticam designandam, vel speciali ad exercitium in qualibet virtute significandum (l. 2. p. VII).

Itaque si cum scripturae tum Patrum doctrina attendatur: „подъ аскетизмомъ въ прямомъ и собственномъ смыслѣ слѣдуетъ разумѣть вообще планообразное употребленiе, сознательное при-

¹⁾ Ubi aliud non est adnotatum, intellegitur a nobis liber secundus.

мѣненіе цѣлесообразныхъ средствъ для приобрѣтенія христіанскои добродѣтели, для достиженія религіозно-нравственнаго совершенства“ (ascesis generatim intellegenda est deliberata applicatio aptorum mediorum ad virtutem christianam et religiosam perfectionem assequendam l. 2. p. XI). Finis autem asceseos proximus est praeparare naturales hominis vires et facultates ad recipiendum divinae gratiae influxum et efficere ex eis aptum instrumentum, ut in homine appareat vita aeterna (l. 2. p. XI.)

Ascesis, sicut ex eius analysi manifestum est, ut ex una parte hominis in peccatum lapsum eiusque naturae corruptionem supponit, ita ex altera parte normam et exemplar (Deus-homo I. Chr.), secundum quod vita conversionem subsequens instituenda est, in suo conceptu includit. Morum tamen iuxta hanc normam formatio sine accurata salutis cognitione haberi nequit: etenim religiosa perfectio et salus in religione revelata sunt notiones correlativae. (l. 1. p. XXVII); ideo in tractatu de ascési, de salute quoque agendum est.

Z. inter alia ostendere intendit, omnes homines, cum, in omnibus eadem naturae ob peccatum originale depravatio et ad peccatum proclivitas adsit cumque omnibus, vitam suam iuxta exemplar in Deo-homine propositum dirigendi, officium incumbat, teneri ad primaria asceseos principia et praecepta observanda. At cum diversae hominum singulorum indoles cernantur cumque Deus variis viis singulos homines ad vitam aeternam perducatur, — variae quoque formae asceseos seu tendentiae ad ultimum hominis finem adsint necesse est (l. 1. p. XXVIII). „Православіе признавая „совершенство“ общехристіанскимъ требованіемъ, считаетъ и аскетизмъ общехристіанскою обязанностию, осуществляемою въ различныхъ формахъ — въ монашествѣ и общественно-дѣятельной жизни. Монашество считается аскетизмомъ κατ'ἐξοχήν, но не исключительно, — формою религіозно-нравственной жизни, наиболѣе приспособленною для осуществленія аскетизма“ (Secundum orthodoxos omnes homines sicut ad perfectionem christianam assequendam, ita ad ascесim exercendam tenentur hoc solum discrimine, quod ascesis in duplici forma verificari potest: in vita monastica et in vita omnibus hominibus communi. Et ideo vita monastica, licet sit asceseos schola κατ' ἐξοχήν et licet in ipsa ascesis facile et commode exerceatur, minime tamen unica asceseos forma censi potest. l. 2. p. XV.) Itaque opus Z. dupliciter dividitur: in partem generalem, quae de ascési omnibus hominibus communi, et in partem specialem, quae de ascési vitae monasticae expressa, agit. Inter unam et alteram asceseos formam solum accidentalis invenitur differentia.

Tomus prior de ascési in genere tractat. Dividitur autem in duos libros; ex quibus prior praesertim de recentiorum Russorum operibus asceticis recensionem ac crisim profert: in altero libro de ipsa ascési sermo est. In tomo posteriore Z. de altera asceseos forma, nempe per vitam monasticam exercita tractaturus est.

Prioris autem tomi liber alter in quattuor capita cum praefatione dispescitur. In praefatione (p. I—XV) de sensu termini „ἀσκησις“

secundum philologicam et historicam significationem inquiritur. In primo capite (p. 1—210) orthodoxorum doctrina de salute a Christo effecta et a singulis hominibus per liberam cooperationem ipsis applicanda exponitur.

In secundo capite (p. 211—353) hominis nondum per gratiam sanctificati status necnon peccati et aversionis a Deo natura et ambitus describuntur. In tertio capite (p. 356—544) fundamentum et essentia perfectionis humanae, nempe caritas, evolvitur. In quarto denique capite (546—682) conclusiones e prioribus capitibus deducuntur principalioraque asceseos principia indicantur, modique, quibus ascesis exerceri potest, exponuntur.

In fronte primi capituli in nota dicit auctor orthodoxorum sicut et protestantium de fide revelata doctrinam sine doctrina eorum de salute neque cognosci neque intellegi posse (l. 2. p. 2.) Redemptio vero est restitutio supernaturalis relationis hominis ad Deum (p. 4): salus quae homini per Iesum Chr. obvenit, est eius liberatio a peccato peccatique sequelis et restitutio humanae naturae ad pristinum integritatis statum (p. 5) sen — magis positive — salus est redemptio a peccato et per hoc donatio aptitudinis et capacitatis ad vitam aeternam in regno coelorum (p. 6).

Animus hominis, cum Dei imago sit et a Deo procedat, ad Deum tendit ei que assimilari cupit. Quae assimilatio seu deificatio quaedam tunc temporis adest, cum homo vitam suam iuxta vitae divinae exemplar componit (p. 14) cumque Deum suum creatorem amare satagit (p. 15). Homo deificationis particeps in scriptura sanctus appellatur (p. 17). Sanctitas in suo conceptu duo elementa includit: peccati absentiam nec non habitualement tendentiam, qua homo Deo assimilari cupit (p. 17₉). Quae tendentia tunc habetur, cum homo virtutibus christianis studet (p. 21 sq.) cum homo alibi atque in Deo finem suum ultimum quaerit, peccatum committit et ideo vita (coniunctione cum Deo) privatur nec non e statu deifico detruditur ac se in mortem tradit (pag. 24 et 28). At Deus misericordiam homini praebens, e peccati servitute — quod solus facere potuit — hominem per Filium suum Unigenitum liberavit. Oblato crucis sacrificio genus humanum in pristinum statum restitutum, ius et vires, ut vitam deificam degere possit, iterum accipit (p. 39). Verum cum homo etiam personaliter (non solum in Adam) peccaverit, ideo duplex regeneratio necessaria est: naturae (metaphysica) et personalis (libera hominis cooperatio) (p. 43 sq.).

Quod duplex elementum si adest, intimam inter Christum et hominem coniunctionem efficit. Ad hanc coniunctionem efficiendam et conservandam sacramenta a Christo instituta multum valent (p. 48 sqq.). Huius a peccato redemptionis etiam corpus hominis particeps evadit, immo sub quodam respectu etiam corpus deificatur, vitaeque divinae et immortalitate donatur (p. 55 sq.) Independentem tamen a libera hominis cum Dei gratia cooperatione, supernaturalis cum Deo coniunctio nec multum valet nec diu conservari potest. Quae coniunctio maxime per amorem augetur et firmatur (p. 65 sqq.). Homo, si habet hunc amorem, similis Christo efficitur eiusque imaginem in sua persona exprimit et

per hoc Christum imitatur. Cuius imitationis fructus est hominis sanctificatio, quae hominem interne regenerat (p. 74). Supernaturalis hic effectus, licet etiam per hominis liberam voluntatem obtineatur, principaliter tamen per Spiritus S. operationem fit (ibid.). Vita itaque hominis christiani sub quodam respectu divino-humana vocari potest et consequenter ab orthodoxis divinae gratiae et humanae libertatis synergismus docetur (p. 75). Per gratiam Christi homini nova vita ac Dei amor infunditur eique Christi merita applicantur (p. 76 sq.). Gratia tamen liberam hominis voluntatem intactam servat (p. 79 sqq.). Dei autem in hominem per gratiam operatio interna est (organica appellari potest) sensimque vires suas exserit (p. 90 sq.), et ex nativa sua destinatione deificationem in homine efficere appetit (p. 92 sqq.).

Perfectio vero triplicem involvit statum: incipientium, progredientium, perfectorum. Incipientes ideo perfectionis statui inseruntur, quod ad Christum per baptismum convertuntur. In qua conversione fides salvifica cum duplici suo elemento, nempe aversione a peccato et conversione per amorem ad Christum, praepremis eminet (p. 97 sqq.). Natura autem fidei salvificae in eo consistit, quod homo sese totum Christo consecrat sibi sine sincere proponit ei soli ex hoc tempore servire (p. 102). Homo sacro fonte ablatus non solum a peccatorum reatu liberatur, verum etiam regeneratur nec non filiationis ac libertatis divinae iura ac privilegia accipit (p. 107).

Quam libertatem ut conservet, vitam secundum spiritum agere debet. Post baptismi igitur receptionem reliquum est, ut homo, quod promisit, adimpleat; quod si sine interruptione facit, sanctificatur (p. 112 sqq.). Cum autem homo promissa servat vitamque divinam per vitam suam manifestat, pleno sensu ascetism exercet (p. 118). Opera vero bona, in quibus fides salvifica sese ostendit, nihil aliud sunt nisi externa eius signa et concretae expressiones nec non modi, per quos Christi iustitia hominis propria fit (p. 112). Verum perfectio non tempore, sed interna hominis dispositione mensuratur (p. 129). At nemo iam huius in terris plenam perfectionem assequi potest: id enim ob specialem huius vitae indolem ad alteram vitam reservatur (p. 131 sqq.). Peccator ob deificationis defectum a beatitudine caelesti in aeternum excluditur idque solum ob perversam suam voluntatem. Etenim Deus tantum consequenter ad malam peccatoris vitam hanc ei poenam infligit (p. 152 sqq.). Qui damnatur, ideo damnatur, quia gratiae cooperari vitaeque divinae particeps esse recusat (p. 202).

Deus tamen hominem salvum facit et ad caelum perducit non ob eius merita, sed unice (исключительно) ex sua misericordia. Etenim secundum orthodoxos merces in altera vita pro bonis operibus recepta repugnat cum redemptione et sanctificatione per gratiam (p. 162). Homo autem christianus, qui ad perfectionem tendit, sequentibus motivis in vitae suae progressu ducitur: initio perfectionis, cum timor incurrendi poenas infernales spesque praemia aeterna consequendi hominem a peccato fortiter avertunt, Deus hocce motivo eum ad se attrahit: in ulteriore tamen progressu, qui vere Deo adhaeret, amore filiali tantum in actionibus suis ducitur (p. 168 sqq.).

Ut homo vitam deificam in seipso ferre possit, imprimis negative sese sanctificare debet. Negativa haec sanctificatio in eo consistit, ut homo passiones vincat. Passiones enim nisi expugnantur a vitae aeternae consecutione praepediunt. Quam pugnam omnes homines subire debent cum omnes homines in Adam peccaverint. Ex peccato autem originali sua sponte passiones pullulant, disharmonia in hominis interiora introducta est et spiritus carnis desideriis subicitur (p. 220 sqq.). Passionis vero sedes principalis cum homo ratione et libera voluntate praeditus sit, in voluntate reperitur, immo etiam passio carnalis maxima ex parte a libero hominis arbitrio dependet (p. 236). Passiones autem una ex altera ut rivulus ex fonte effluunt; — stationes vero, per quas passiones transeunt, a Patribus sex vel septem numerantur (p. 248 sqq.). Verum passiones tantum in eo oriuntur, qui sese a Deo avertit rationemque non ad Deum resque divinas considerandas, sed ad creaturas contemplandas applicat (p. 259).

Positivum, quod christianus in asceseos schola necessario acquirere debet, Dei amor est. Etenim „совершенство христiанскоi святоcти заключается именно въ совершенствѣ и полнотѣ любви“ (supernaturalis sanctitas nihil est nisi amoris plenitudo p. 356); amor est fundamentum, quo non posito totum perfectionis christianae aedificium ruit (p. 327). Amor supernaturalis similitudinem Dei in anima humana efficit eamque deificationis gratia exornat (ibid.). Per amorem inter Deum et hominem intima oritur vicissitudo, homoque per plenam sui abnegationem ea, quae Dei sunt, unice quaerit (p. 366 sq.). Qui autem Deum amat, magis Eum in dies cognoscere studet idque non solum theoretice, verum etiam practice. Quae quidem practica cognitio maxime id temporis eminet, quando homo cum Deo familiariter conversatur (p. 385). Ex amore autem fides exoritur, quae hominem ad Dei mandata observanda impellit eumque, ut in perfectione progrediatur, multum adinvat (p. 391 sq.). Ex principiis vero perfectionem et ascetim constituentibus, quibus totum christianae asceseos aedificium superstruitur, primam et principalem esse *γρῶσις* omnis orthodoxus confitetur. Etenim *γρῶσις* asceseos necessarium fundamentum est, ipsam constituit et *γρῶσις* ruente ruit etiam ascetis (p. 682: cf. p. 381—442).

Ἐπιστροφή (conversio) ad Christum perficitur paenitentia (*μετάνοια*), per quam homo seipsum odit et aversatur, — iniuriae, quam Deo intulit, conscius fit, — sensimque veterem hominem deponit ac Christum induit (p. 546 sqq.). Quae paenitentia omnibus necessaria est, qui vitam supernaturalem vivere volunt (p. 551). At paenitentia haec instar seminis est, quod decursu temporis sese evolvit: paenitentiae autem evolutio in eo est sita, quod homo a peccato perfecte sese liberat omnesque vires in Dei servitium impendit (p. 561). Cum vero omnis homo ob suas ad Deum relationes idem praestare debeat, etiam omnis homo primaria asceseos praecepta, licet alius alia forma, implere atque ascetim exercere tenetur (p. 562). Ascetis tamen non seipsam pro fine habet, sed ut medium ad altiorem finem ordinatur: ascetis enim ut ancilla praeparat viam dominae i. e. disponit ac praeparat hominem ad deificationis gratiam recipiendam (p. 680 sq.).

Haec breviter de libri argumento. Apud *Zarin* una res ex altera profluit nec non singula capita logice inter se connectuntur. Perlecto libro lectori manifestum est eum, quod promiserat, implevisse. Etenim liber eius orientalium respective Russorum de ascensi doctrinam idque multis patrum ascetarum, recentiorum Russorum operibus innixus systematice proponit et evolvit. Alterum, quod in scriptoris laudem cedit, illud est, quod in opere suo doctrinam de ascensi quatenus cum fide orthodoxa cohaeret proposuit et in notis tales animadversiones posuit, quae theologo vel historico, qui orientalium, respective Russorum fidem investigaturus est, magnae utilitati esse, immo et catholicis Graecam vel Slavicam linguam loquentibus magna emolumenta afferre possunt.

Inter alia, quae laudem merentur, illa sunt, quae scriptor de asceseos natura (l. 2. p. VIII; p. 118, 216, 565 et passim): de peccatoris in inferno existentis statu, de passionum genesi ac natura, habet. Secundum *Zarin* doctrina ascetarum de passionum natura ac numero a monachis Aegyptiacis, psychologicis rationibus ac curae spirituali innixis proposita est, — *Evagrius*, *Nilus S.* et *Cassianus* vero illam doctrinam evolverunt atque in systema redegerunt (cf. l. 2. p. 309—353).

Haec autem ad scriptoris opus adnotanda esse videntur. Opus multis in locis ob distinctionis et accuratae locutionis defectum claritate carere videtur. Velut cum de gratia agit, qualem gratiam intellegat, actualem an habitualement, minime manifestum est.

Neque clarum est, quomodo mors physica ex peccato sequatur (cf. 25). Omnium autem hominum in *Adami* peccato participationem ex eo explicat, quod omnes ab *Adami* per generationem descendunt. De eo, quod hic de dono supernaturali, non de naturali agatur et quod *Deus Adamum* tamquam caput omnium hominum constituerit, omnino silet (cf. p. 41. 45. 220). Neque discernit bene inter mortem physicam et spiritualement. In doctrina de gratia *Massiliensium* theoriam sequitur (cf. 87, 103, 104, 109). Mercedem in altera vita omnino reicit, et textus s. scripturae, qui hanc mercedem sat manifeste innuunt, eo explicat, quod *Christus* et apostoli sese ad populi captum accommodaverint — licet quod ipsi locuti sunt, obiective falsum sit (p. 162 sqq.). *Vetus et novum Testamentum* eo inter se differunt quoad sanctificationis modum, quod *lex* (i. e. *V. T.*) per opera sanctificat (idque exclusive — исключительно), — *evangelium* vero per gratiam (cf. l. 2. p. 162). Secundum *Z.* anima rationalis sine corporis resurrectione perfectam beatitudinem habere non potest (cf. 63₈₄): trichotomiam quoque docere videtur (cf. p. 225 sqq.).

Et quod gravissimum est, — *Zarin*, sicut *Russi* communiter faciunt, nullibi indicavit, quid homo, ut ad sanctitatis et deificationis statum perveniat in eoque perseveret, sub gravi facere teneatur, quid vero non sub gravi teneatur. Obligationis et decentiae termini apud eum idem videntur significare. Talis autem agendi modus hominem saecularem parum ad virtutem ac perfectionem alliciet. *M. Haluščynskyj.*

Христiанское Чтенiе (Hristianskoe Čtenie). R. 1906.

P. Žukovič: Историческія обстоятельства предшествовавшія возстановленію патр. Теофаномъ западнорусской церковной іерархіи. Istoričeskija obstojaatel'stva predšestvovavšija vozstanovleniju patr. Theofanom zapadnorusskoj cerkovnoj ierarhii

Theophanes, patr. Hierosolymitanus a. 1620 die 22. Martii venit in urbem Kiev, quae gubernio Polonico subiacebat. In occidente id temporis bellum tricenarium gerebatur, cui etiam rex Poloniae, Sigismundus III. se immiscebat, cum Ferdinando II. auxiliares exercitus mitteret. Turcae hac re irritati regno Polonico bellum indixerunt et exiguum eius exercitum duce Żółkowski die 6. Octobris in Moldavia vicerunt. Theophanes patr. iam occasionem habuit libere et nullo victi regni respectu habito, quae itinere suo intendebat perficiendi. Sine mora tres orthodoxos episcopos consecravit, Isaiam Kopinskij, hegumenum, pro dioecesi Peremysliensi, hegumenum Iov. Boreckij pro sede metropolitana Kioviae, Meletium Smotrickij pro archidioecesi Polock. Ita hierarchia orthodoxa in Russia occidentali erat restituta; fuerat enim usque tum toto territorio solummodo unus episcopus orthodoxus Leopoli. Restitutionem hanc praeprinīs Kozakos Zaporo-genses adiuvisse complura documenta testantur, velut protestatio metropolitanae Iov Boreckij ex an. 1626, in qua etiam fides Kozakorum orthodoxa laudatur.

P. Žukovič: Первый польскій сеймъ послѣ возстановленія патр. Теофаномъ православной церковной іерархіи. Pervyj polskij sejm posłē vostonovlenija patr. Theofanom pravoslavnoj cerkovnoj ierarhii.

Materia articuli praecedentis porro tractatur. In conventu regni Polonici a 1620 initio mensis Novembris convocato multi deputati praesidium politicum pro fide orthodoxa contra agitationes unitorum invocaverunt et ut novis hierarchis a patr. Theophane consecratis beneficia ecclesiastica attribuerentur postulaverunt. Inter oratores orthodoxos praesertim Drevinskij excellebat. Opposuit ei metropolita unitorum, Ruts kij; is tamen nullas sympathias inter Polonos excitavit, ita ut Romae de hac re conquereretur. Orthodoxi autem, quamquam praeterea eis etiam bellum cum Turcis gestum favebat, nulla tamen nova iura adepti sunt praeter vanas promissiones. Causae erant duae: 1. Ferdinandi II. victoria de haereticis in Monte Albo Bohemiae reportata, qua omnes catholici magna fiducia atque sui aestimatione implebantur; 2. delegatorum Kozakorum a conventu absentia; nam Kozaci erant asseclae fidei orthodoxae fidelissimi. Propterea putabat patr. Theophanes alio modo agnitionem novae hierarchiae ex parte gubernii Polonici procurandam esse. Rege enim petente, Kozakos peculiari quadam epistola ad bellum contra Turcas exhortatus est. Denique cum post triennem in Russia moram in patriam reverteretur, iterum tres episcopos mense ianuario an. 1621 consecravit. Hierarchia orthodoxa in Russia occidentali erat iam ita completa, sicuti ante synodum Brestiensem an. 1596 habitam fuerat. Dux Kozakorum, Petrus Sagajdačnyj, patriarcham usque ad fines regnorum comitatus est. Prius autem Kozaci admoniti erant, ne iterum adversus Moskvam cum exercitu profiscerentur, sicuti an. 1619 fecerant, cum Moscovitae boni christiani essent.

V. V. Uspenskij: Образовательная стремленія возрожденія. Obrazovatel'naja stremlenija vozroždenija. (De humanismi regenerati studiis ratione eruditionis consideratis.)

Verbum eruditio^a demum a Pestalozzi tamquam terminus technicus statuitur. Quidnam significat eruditio? Significat plenam virium humanarum evolutionem, quae libere et systematice fieri debet. Posita hac definitione auctor inter studia humanismi haec tria facta refert 1. evolutionem individualismi ut causae moventis in vita humana 2. dissolutionem culturae aevi medii. 3. receptionem classicae, prae-

sertim Romanae antiquitatis, tamquam materiae erudientis idque in damnum elementi christiani. Hac de causa inter humanismum et christianismum differentia summa erat: In humanismo regenerato fides in naturam humanam existebat, in christianismo vita religiosa. Illic spes in vires hominis, hic spes auxilii divini. »Regeneratio« naturalistica erat, religio christiana est supernaturalis. — Patria humanismi erat Italia.

I. I. Sokolov: Церковная политика византийскаго императора Иссаака II. Ангела. Cerkovnaja politika vizantijskago imperatora Is-saaka II. Angela:

Cum Nicetas Choniatus rerum scriptor tradat imperatorem Isaacum II. limites suae potestatis ratione rerum ecclesiasticarum saepe transiisse, multi docti Rossi systema caesaropapismi ei obiciunt. Sed hic scriptor contrarium demonstrat tum ex principiis, quae imperator in rebus ecclesiasticis observabat, tum ex rebus ab ipso gestis. Isaacus II. enim duas potestates, sacerdotium nempe et imperium accurate distinxit, immo priori superioritatem attribuit. Hoc patet ex modo, quo synodis tum convocatis intererat. Plenam enim episcopis libertatem de variis rebus disputandi reliquit, ipse solummodo munus epistemonarchi, i. e. procuratoris ordinis exercebat. Quod facta eius attinet, unionem Armenorum cum ecclesia Graeca perficere studuit et magnus monasteriorum benefactor erat. Si tamen de eius caesaropapismo sermo esse potest, is nunquam tamquam systema de iure et de facto constructum, sed tamquam humana proprietas intelligenda est. Argumento est Dositheus, patriarcha Hierosolymitanus, quem Isaacus grato animo Constantinopolim vocavit et sede patriarchali donavit, postea vero populo postulante et synodo consentiente tamquam peregrinum removeere studuit.

I. P. Ščerbov: Къ вопросу объ отношеніи Россіи къ православному востоку въ первой половинѣ XVIII. вѣка. K voprosu ob otnošenii Rossii k pravoslavnomu vostoku v pervoj polovine XVIII. veka.

Relationes Rossiae ad orientem orthodoxum historiae partem constituunt, quam cognoscere valde interest. Personae Palestinenses quae dicebantur — i. e. patriarchae, episcopi, hegumeni et sacerdotes — in Rossiam venire solebant, ut eleemosynas pro se vel pro suis monasteriis colligerent. Usque ad tempora imperatoris Petri I. haec itinera peregrinorum in Russia frequentissima erant. Sed decursu XVIII. saeculi rariores fiebant, tandem omnino cessaverunt. Cum nempe prius liber accessus in Rossiam iis pateret, Petri I. iussu litteras commendatorias et testimoniales a suis patriarchis vel monasteriis adferre debebant. Neque iam ut prius ad imperatorem admittebantur, a quo praecipuam eleemosynam acceperant, sed s. synodus eis pecuniam vel s. libros vel paramenta distribuebat, nonnumquam licentiam ad collectiones apud populum instituendas dabat. An. 1735 imperatrix Anna Ivanovna visitationes orientalium valde restrinxit organisatione »statuum Palaestinensium«, quorum membra solum quinto quoque anno eleemosynam petere potuerunt, ii vero, qui extra hos »status« erant, omnino ab eleemosynis exclusi erant. Postea petentes ipsi variis abusibus viam sibi in Rossiam clausurunt.

E. Akvilonov: Христианство и современныя событія. Христианство i sovremennyya sobytija.

Nostris temporibus multi morbi per societatem humanam grassantur tam morales quam materiales. Medicamenta varia quaeruntur. Vix autem invenietur melius religione christiana. Apud Romanos corruptio morum summa erat, sed fides christiana societatem regeneravit. Quod nullum regnum assequi potuit, hoc doctrina Christi perfecit — totum nempe mundum expugnavit. Quibusnam armis? Vi solummodo amoris, cuius exemplum Christus in cruce dedit. Ab eo etiam lex procedit moralis, cui se homines subicere debent, si felices esse volunt.

Unusquisque superioritatem legis moralis, cui subiectivum illud »ego« subditum est, agnoscere debet. Hoc etiam documentum est, Christum, auctorem huius legis, personam superiorem, seu Deam, fuisse. Inde etiam divina ecclesiae origo patebit et resolvetur quaestio, ubinam praesertim salus quaerenda sit.

František Gaja.

N. Glubokovskij, По вопросам духовной школы и объ учебномъ комитетѣ при святѣйшемъ синодѣ. (Po voprosam duhovnoj školy i ob učebnom komitefě pri svjatějšem sinodě.)
С. Петербургъ 1907. „Quaestiones, quae scholas ecclesiasticas spectant et de studiorum consilio sanctissimae synodi“. pp. 148 pret. 1 rub. 20 kop.

Opus istud, quod hic attentioni lectorum proponimus auctorem habet clarum prof. Glubokovskij, qui ad illud consilium, quod ad res in proximo concilio ecclesiastico Russorum discutiendas constitutum est, vocatus, relationes quasdam a se in eo consilio habitas, quae praesertim reformationem studiorum atque scholarum ecclesiasticarum spectant, typis mandare decrevit, eo consilio, ut quaestiones tanti momenti pro statu hodierno ecclesiae Russicae magis patescant et divulgentur. Clarissimi viri plurium annorum experientia eiusque profunda necessitatum hodiernae scholae ecclesiasticae Russicae cognitio, librum hunc, licet parvum mole, omnibus, qui rebus ecclesiasticis Russorum operam dant, vix non necessarium reddit. Liber non est integer ad propositum concinnatus, sed varias illas relationes ab auctore in consilio habitas in uno volumine collectas exhibet.

Totam hanc materiam scriptor in duas partes dividit: in prima generatim de scholis ecclesiasticis tractat (pp. 1—21), in secunda autem sermo de academiis (i. e. universitatibus) ecclesiasticis instituitur (pp. 22—79); huic secundae parti appendicis instar accedit de studiorum consilio sanctissimae synodi tractatio, (pp. 80—148). Prima pars tribus relationibus constituitur, secunda sex continet, quae omnes pro capitibus libri habentur.

In primo capite primae partis scriptor inquit, quaenam fundamenta sint, super quas novum scholae ecclesiasticae etymon construi possit? (p. 1—11) Imprimis sedulo distinguendum est inter scholas ecclesiasticas, quae futuros animarum pastores educant et alias scholas in quibus illi qui se scientiae theologiae dedicare velint, sive sacerdotes evasuri sive non item, altioribus studiis theologicis vacant. Ex hoc ipso omnia incommoda et inconvenientiae in scholis ecclesiasticis oriuntur, quod hae duae scholarum species non separantur inter se. Insuper nimia disciplinarum laicarum copia scholas ecclesiasticas in instituta indeterminatae speciei transmutat et iuvenibus loco rectae viae, eorum studio ingenioque conformi, falsam ostendit. Proinde duo genera institutorum sint: alterum, in quo iuvenes, qui ad conditionem sacerdotalem propensi sunt, educantur vere ecclesiastice; alterum, gymnasiis laicis simile, praecipuo tamen quodam loco disciplinis theologicis et philosophicis concessa, necessariam in litteris et artibus scientiam comparabit. Scholae autem ecclesiasticae, in quibus tantummodo disciplinae theologiae altioris ordinis traduntur, possunt transformari in facultates, similes facultatibus academiarum artium.

Hanc ultimam opinionem scriptor in capite secundo (pp. 11—13) vindicare studet, compluribus argumentis necessitatem facultatum theologicarum probando. Ut tacitam objectionem praeoccupet fore nempe academias ecclesiasticas existentibus facultatibus theologicis inutiles, ostendit illas optime etiam in novo rerum statu existere posse, quippe cum scopus earum in hoc sit, ut sint instituta et organa ecclesiae orthodoxae, ut nomine eius loquantur sintque eius doctrinae et constitutionum interpretes fideles.

Capite tertio (pp. 14—21) agit de schola ecclesiastica „media“ quae plus minusve cum seminariis catholicis congruat. Hic denuo maiore cum apparatu sententia evolvitur separanda omnino esse studia humaniora ab educatione ecclesiastica seu pastorum animarum praeparatione. Neque timendum est, ne in talibus institutis spiritus clericalismi catholici invalescat. Contra scholae ecclesiasticae Russicae huius temporis omnes defectus seminariorum catholicorum, ubi schola liberalium doctrinarum cum ecclesiastica sunt coniunctae, redolent. Defectus verae scientiae ex una parte et rigida ac fanatica educatio ex alia id efficiunt, ut ex seminariis catholicis exeant „disciplinati officiorum ecclesiasticorum curatores et obstinati confessionarii, qui animis fidelium iuga imponere instructi sunt“ („вымуштрованные требосправители и упорные конфессионалы, умышленно поработать пасомых душ“ p. 17)*). Num et orthodoxi tales volunt pastores? Reformatio seminariorum debet esse completa et radicalis. Ponere spem in eis solum resarciendis neque utile est neque honestum. Dolendum est quod multi in hac re heroicis conatus ad hoc consequendum necessarios minime adhibere volunt, sed in media via sistunt atque tepidos se ostendunt.

Pars secunda, ut diximus, de ipsis academiis ecclesiasticis agit. Et primum quidem exponitur de systemate disciplinarum ecclesiasticarum introducendo (cap. 1, pp. 22—46). Systema antiquum sustineri non posse manifestum est, nihil enim aliud est nisi acervus diversarum disciplinarum, quae temporis decursu, sine ullo ordine aggregatae sunt. Abest ordo, harmonia, centrum illud, circa quod omnes disciplinae coordinatae sint et ad quod omnes referantur. Pro tali centro prof. Glubkovskij proponit Sacram scripturam omni apparatu scientifico excolendam (nempe: exegetica, hermeneutica, archaeologia biblica, philologia biblica, theologia biblica etc.). Circa haec studia biblica, quibus omnes operam dare debent, disponi possunt ceterae disciplinae ecclesiasticae sicut: theologia dogmatica, moralis et apologetica, quibus ea, quae ex Sacra Scriptura hausta sunt, magis illustrantur et consolidantur. Extra ambitum disciplinarum omnibus debitarum proponuntur duae facultates liberae; prima: biblico-patologica (historia exe-

*) Fontes, quibus scriptor utitur ad iudicandum de educatione in scholis catholicis, sunt: 1. Pierre Batiffol „Question d'enseignement supérieur ecclésiastique.“ Paris 1907. 2. Учено-богословские и церковно-проповеднические опыты студентов Киевской Духовной Академии. LVI курса 1903 г. вып. I. (Кіевъ 1904 г. стр. 31—93). 3. Братковъ. „Учебная реформа въ семинаріяхъ римско-католическаго духовенства.“ »Богословскій вѣстникъ« 1907 г. Но. 3. стр. 415—512.

geticae, speciatim patristicae; palaeographia et geographia biblica; studia de apocryphis, de theologia Indaica etc.); secunda: historica-practica (historia ecclesiastica; historia ecclesiarum Slavicae gentis et ecclesiarum orientalium: archaeologia ecclesiastica; ius canonicum: liturgica etc.). Quod vero ad profanas disciplinas attinet, locus praecipuus datur historiae et philologiae. Philosophia prout doctrina, quae autonomia rationis humanae continetur, licet theologiae inserviat, tamen ex natura rei est huic contraria, quia haec autonomiam rationis negat ac fide coronatur, quae clamat: „credo quia absurdum“. Proinde utilitas philosophiae minime est in mains vero extollenda. Metaphysica potest coniungi cum historia philosophiae, logica cum psychologia, haec vero magna ex parte experimentalis esse debet. Omnes hae disciplinae liberam facultatem constituunt et unusquisque studiosus pro libitu unam aliamve frequentare potest. Ordo studiorum ita distribuitur: primo et secundo anno iuvenes studiis debitis vacent, a tertio anno detur illis potestas etiam illas scholas frequentandi, quae singulorum indoli conveniunt (i. e. vel facultatem historico-practicam vel biblicopatrolologicam). Paedagogicae ecclesiasticae studeatur oportet in instituto speciali, in quo omnia ad hanc disciplinam excolendam necessaria in promptu sint.

In capite sequenti (cap. 2, pp. 47—53) quaestio de studiorum systemate ulterius explicatur. Media via procedendum est, ita ut studiosi industria neque nimia disciplinarum copia distrahatur, neque angustis limitibus restringatur. Inter disciplinas profanas saltem tres (ad libitum a singulis electae) studiosis praescribendae sunt.

Deinde quaeritur (cap. 3, pp. 53—60), quomodo ordo ipse studiorum et vita studiosorum componendi sint. Quod illum attinet (pp. 53—56) cavendum est, ne illud introducat, ut omnimoda libertas studiosis concedatur cum in disciplinis eligendis, tum in periculis annuis subeundis, omni prorsus cura studia ad unam rem dirigendi et ordine neglectis. Qualis ratio atque ordo studiorum inducenda sit, scriptor hic positive nihil statuit, inculcat tamen studiorum unitatem et ordinem. Neque vita eorum (pp. 56—60), qui studiis altissimis theologiae operam navant sine regula et pietate agi debet. Quapropter etiam instituta ecclesiastica certam regulam pietatis (ut ex. gr. confessiones, ieiunia, preces) servant neve inducatur quidquam tali modo agendi non conforme (ex. gr. nimia autonomia studiosorum, qui semetipsos dirigere vellent, iudicare etiam professores, instituere liberos circulos etc.).

Episcopus loci academiae praepositus auctoritate vera polleat, sicut bonus et amabilis paterfamilias. Leges bene determinatae instituti ecclesiastici hanc auctoritatem coercere possunt, ne ad plus aequo pertineat (pp. 60—61, cap. 4). Argumentum capitis 5. et 6. ipsos professores academiarum ecclesiasticarum tangit. Priore (cap. 5 pp. 61—72) inquiritur, quomodo apti praeceptores disciplinarum ecclesiasticarum excolantur: nempe quomodo debeant periculis publicis subici ad gradum magistri vel doctoris acquirendum, quomodo debeant se praeparare ad doctrinas tradendas, quomodo conscribendae sint dissertationes ad gradus obtinendos etc. Desideratur maior libertas a SS. Synodi censuris et abolitio graduum, qui „honoris causa“ distribuuntur. Secundo (cap. 6 pp.

72—79) discutitur quaestio num academiae ecclesiasticae possint concedere gradus magistrorum et doctorum etiam in materia philosophica. Respondet negative: philosophia pertinet ad artes liberales eiusque completa evolutio locum non habet nisi in academiis artium, quae iure merito magistros et doctores creare possunt.

Tota pars secunda operis (pp. 80—148) de „Scholarum consilio SS. Synodi“ (Учебный комитетъ при святѣйшемъ Синодѣ) eiusque vi in scholam ecclesiasticam Russicam.

Consilium hoc an. 1867 institutum ad id, ut instituendis administrandisque scholis ecclesiasticis praecesset, vel ab initio suae existentiae non produxit fructus nisi malos, tum quia nullum programma determinatum habuit, tum, quia homines, e quibus constabat, officii sui ignari et parvo rei studio praediti, rem sibi commissam male administrabant. Maxime post annum 1884 res in partem peiorem mutatae sunt. Omnis autonomia consilii evanuit et revera ad condicionem magistratus (бюрократическаго характера) redactum, omni vitae principio carens, totam scholam ecclesiasticam in summum discrimen adduxit (pp. 80—98). Haud parvum malum ex tali rerum administratione profluens est monachorum in scholis ecclesiasticis exclusivum dominium. Parum edoctos, omni experientia paedagogica carentes, nimis ambitiosos saepenumero exigua morum honestate praeditos neque aptos ad munera ecclesiastica, scholarum ecclesiasticarum praefectos nonnisi innumera mala producere potuisse unicuique est manifestum. Unde alumnorum diffidentia atque odium erga superiores. Timor, quem praefecti ecclesiastici et SS. Synodi magistratus discipulis incutiebant, non amorem, sed odium peperit. Seminaria scholaeque ecclesiasticae nostris temporibus atheos et rerum novarum molitores potius quam sacerdotes alunt. Res usque adeo processere, ut alumni rectores suos occidant et manifesta sacrilegia in odium religionis committant (pp. 98—109). Omnia tentamina huc usque facta ad malum corrigendum ad irritum ceciderunt. Illi qui rerum recognoscendarum causa seminaria invisere debebant (nam omnes scholae ecclesiasticae ex mandato Consilii aliquoties inspiciendae erant) officio suo semper pessime functi sunt. Prorsus omnes consilii illius functiones magistratuum propria molestissima diligentiae perversitate (бюрократическимъ духомъ) erant penetratae, a qua omnis vita ac ratio aliena est. (pp. 110—128). Tempore procedente concilium ius acquisivit omnes dissertationes et tractatus doctorum et professorum examini subiciendi atque iudicandi sintne digni qui gradum vel praemium desiderant necne. Neque hoc negotium ab illo consilio feliciter gestum est. Homines magni ingenii deprimebat, immo consecrabatur, contra mediocritates (посредственності), homines nullius valoris, qui potius mammonae atque honoribus erant dediti, in fastigio collocabat. Unde magnum scientiae detrimentum et aberratio a recta tramite fidei etiam inter ipsos ecclesiae ministros orta est (pp. 128—141). Quapropter oportet funditus institutum hoc reformationi subici idque a morositate servorum legis liberari. Scriptor licet modum novum exacte non determinet, tamen quaedam statuit praecepta, quibus rem ad meliorem statum perducı posse arbitratur (pp. 141—148).

Dum haec scribimus, timemus ne clarus scriptor nobis indignetur. Nam a p. 137 nota 5 in quemdam scriptorem, qui de rebus ecclesiasticis Russicis in periodico „Civiltà Cattolica“ (aprile 1907, p. 251—252) scripsit, invehitur accusans eum »de systematica intentione totam ecclesiam Russicam detrectandi«, („въ систематически обдуманномъ стремленіи автора очернить всю русскую церковь“) Legimus et relegimus numerum periodici ab eo indicati, tamen non invenimus nisi veram descriptionem ecclesiae Russicae praesentis status eamque multo mitiorem quam, quae ab ipso claro professore passim in eius libro exhibetur (vid. ex. gr. pp. 98; 100—105; 108—9; 120—126 etc.). Verum fortasse quaedam verba acriora adhibentur (quod aliquatenus ipsa descriptionis brevitate excusatur), tamen longe abest (quod certissimo scimus) ab animo eius, qui illa scripsit desiderium illud „ecclesiae Russicae obtrectandi“. Contra non alia de causa de huiusmodi rebus tractat, nisi, ut ceteri catholici huic statui miserando, in quo nunc Russica ecclesia versatur, eo efficacius succurrere queant. Nemo certe dicet clarum huius libri scriptorem de ecclesia sua detrahere velle, tamen earum rerum de quibus scripsit brevis synopsis, omnia quae in „Civiltà Cattolica“ enarrata sunt, in memoriam revocat. Quis tamen ipsi crimini vertere velit, quod verum ecclesiae suae statum patefecit? Quod ipsum librum attinet et ea quae de scholis in eo proponuntur, licet non omnia probare possimus (ut nimiam concentrationem omnium disciplinarum circa S. Scripturam; quasi completam exclusionem disciplinarum philosophicarum aliaquae minoris momenti), tamen maxime nobis placet, quod educationem spiritualem magna vi propugnat. Hoc est verum atque praecipuum fundamentum sine quo quaevis reformatio scholae ecclesiasticae ad irritum redigetur. *F. Žák.*

Труды Кіевской Духовной Академіи. (Trudy kievskoj Duhovnoj Akademii). 1906. Tom. II.

B. Gorodskij, Strannyj kult armjanskago mučenika Espedita v rimsko-katoličeskoj cerkvi (99—116, Maj).

Civiltà Cattolica (2. Dec. 1905) promulgavit, cultum s. Espediti (Expediti) nullo s. Sedis decreto notatum esse, immo petentibus aliquot episcopis missam in eius honorem de martyre non pontifice, quae incipit »Laetabitur« dicere, id permissum eiusque cultum privilegiis et indulgentiis ditatum esse. Cum enim, ita prosequitur scriptor anonymus, nomen s. Expediti in martyrologio, quod s. Hieronymi dicitur, 18. vel 19. April. legatur, cultum legitimum esse. Prima parte saeculi elapsi initia cultus in Germania inveniri, in Sicilia ac Neapoli vero iam 100 annis prius. Nihil obstare, quominus auxilium s. Expediti ad res cito finiendas de se bonas invocetur.

Iterum sub 16. Dec. 1905 (718—727) Civiltà Cattolica refert, sibi scribi in ecclesia Russica aliquot archimandritas nomine Expediti fuisse insignitos. Quod historiam spectat, secunda parte saec. 17. cultum S. Expediti nondum exstitisse; prima dein parte saec. 18, teste Vicentio Raciti, canonico Siculo, Messinâ in urbem Acireal in Sicilia sitam per negotiatores inductum esse. Cui urbi Conradus Leodati, episcopus Catanæ, permisit, ut sibi patronum minus principalem s. Expeditum assumerent. Civiltà Cat. duas ibi imagines, anno 1781 priores, exhibuit.

Ad duo haec analecta controversia sat agitata in periodicis libellis subsecuta est Omnes fere partes cultum huius sancti reprobant.

Avvenire d'Italia, commentarii Bolonenses (7. Dec. 1905) generatim eius cultum, imprimis vero vestitum militare, quo indutus sanctus pingi solet, figuramque corvi in eius imaginibus plerumque additam oppugnavit. — Ad quae Civiltà Cattolica reposuit, cultum sancti, cuius nomen in martyrologio s. Hieronymi habetur, legitimum esse, etsi ex eius vita nil nisi fabulae notae sint. Similiter rem se habere de cultu s. Luciae, patronae oculorum, s. Caeciliae, patronae musices. Rassegna Nazionale, Florentiis edita, (I. Ian. 1906, 153—155), ab Avvenire obiecta refutans, difficultatem aliam movet ex eo, quod a s. Expedito, ut cito (hodie et non cras) opem ferat, petatur. Hoc superstitionem olere et verum sensum de intercessione sanctorum tollere et aeternam temporali postponere salutem. Quare eiusmodi venerationem interdicendam esse. — Alii commentarii Florentini, Studi Religiosi, in eundem sensum scripserunt. Leopoldus de Fec, Barnabita, notus auctor libri La S. Casa di Nasareth ed il Santuario di Loreto (Firenze, 1905), quo translationem oppugnavit, ad historiam provocat. Concilium Romanum sub Gelasio a. 494 convocatum libros poëticos seu fabulosos de vita ss. Quiritii et Iudithae scriptos, damnavit: »ne vel levis subsannandi oriretur occasio.« — Ibi Alexander Ginoni, et ipse barnabita, de »Sacra Visita Romana« refert, illam ecclesias Romanas perlustrasse, statuasque sancti, quae vel cruces contexerunt vel corvum fabulosum exhibuerunt, removisse. Sed adversarium Civiltà nacta est capitalem bollandistam Hippolytum Delehaye notum auctorem operis: »Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae«. Qui scriptor celeberrimus iam prius in folio periodico: »Leggende Agiografiche« hagiographos sancti Expediti acriter aggressus est. Dein in »Analectis Bollandianis« (Saint Expedit et le martyrologe Hiéronymien, 1906, I. p. 90—98) contra Civiltà scripsit: Ipsum martyrologium, quamquam fontem esse historicum non negetur, tamen arte critica indigere; sanctos Orientales ex martyrologio Graeco, Nicomediae composito, Arianismo infecto, esse depromptos; insuper multos defectus inveniri, confusiones nominum locorum et personarum, aliaque similia. Plura exempla adferuntur. Nomen s. Expediti duabus turmis martyrum, Romanorum et Armenorum, immixtum esse, in martyrologio 18. et 19. April. nominatorum. S. Hermogenus, martyr Melitenensis (19./IV.) in martyrologio Syriaco 3. Maii celebratur: »Meletinae Elpedius et Hermogenus martyres.« Legitur autem in diversis Ms. Ms.: Hilpidi, Helpidi, Helpedi, Elpidi, Elpedei. Forte nomen Elpidii est idein atque Expediti. Qui error a transcribentibus potuit fieri, qui forte etiam numerum Hermogeno appositum, quoto scil. Aprilis sit Hermogenus, a margine in ipsum textum transtulerunt. Neque in Slavica hagiographia huius nominis sanctum esse, neque in Russia hoc nomen usurpatum. Sed cur, quaerit (Delehaye) ex turba sex sanctorum solus s. Expeditus notus est? Quia tali nomine insignitus, citius exaudire petentes putatur; id quod inhonestum esse apparet. Quem impetum propulsat Civiltà 17. Febr. 1906 (448—460) atque omnibus viribus ait, thaunaturgum se defensuram esse; iuxta decisionem episcoporum se scripsisse atque cum consensu plus minusve tacito potestatis superioris; vitare se quaestiones, quibus dubia tantum excitantur.

Ludovicus Kaul, redactor ephemeridis »Augsburger Postzeitung« quibusdam factis historiam cultus s. Expediti in Germania meridionali illustravit. Ex ordine S. Francisci duo viri † 1809 et † 1855 hoc nomine appellati sunt. Monachii imago his verbis inscripta est: Patron deren so ihre Geschäfte glücklich vollenden wollen diesen Fest so den 19. April.« Quae est ex anno 1759; alia Augustae Vindelicorum ex a. 1780 sic habet: S. Expeditus Martyr, expeditionum, negotiorum et itinerum patronus.« Tertia Oeniponte ex a. 1850 asservatur. Cui cultui nihil superstitionis admixtum esse. — Giovanni Anker, mechtarista Venetus in Civiltà scripsit de origine nominis Expediti novam quandam hypothesin. Aitenim non nomen hoc sed cognomen seu epi

theton esse. S. Expeditus forte idem est atque s. Menas, qui in martyrologio Orientali 10. Dec. celebratur (cf. Nilles, Kalend.² II, 625), et qui martyrio sub Maximiano vel Maximino coronatus est, cui in Armenico martyrologio: arakagaz (cito) additum est.

Civiltà (p. 466—475) ad Analecta Bollandiana reponit: primo non esse inhonestum cultum; in lusu verborum (v. g. concordia) etiam alios cultus inniti; quodsi s. Expeditus non existit, errorem esse involuntarium. procedere vero ex puro corde ideoque opus meritorium esse. Si vero assumitur hypothesis, iuxta quam s. Expeditus et Elpidius iidem sunt, errorem fore non substantialem sed accidentalem tantum, utpote sub nomine Expediti Elpidium latere. — In quibus exponendis seu potius referendis scriptor vix aliquid intexuit, quod Romano-catholicum offendant.

I' *Faminskij*, Značenie religiozno-nravstvennyh vozrženij L. A. Seneki (filosofa) s točki zrènjia obščago voprosa ob otnošenii k hristianstvu jazyčestva voobščè i jazyčeskoj filosofii v častnosti (509—524). De momento sententiarum moralium L. A. Senecae si relationem religionis christianae ad gentilitatem universim et ad philosophiam paganorum specialiter spectas.

Faminskij materiam, quam dissertatione inaugurali copiose incohavit hoc sermone prosequitur. Cum religio christiana a fundatore suo tanquam unice vera proposita esset, necessario cum gentilitate luctam subire debuit. Propter atrocitatem pugnae et gravitatem rei factum esse, putat auctor, ut primi apologetae vel in paganismo nihil aliud nisi mendacium atque idololatriam viderent, e. g. ignotus auctor epistolae ad Diognetem, Tatianus, vel si in paganismo agnoscerent aliqua bona, ea ex Iudaica religione transsumpta esse (v. g. Clemens Alex.) immerito assererent. Veritate dein religionis christianae in orbe agnita, mutato rerum statu, scriptores ecclesiastici ex systematibus gentilium ad finem polemicum non tantum falsa et impia atque opposita colligebant, sed paulo altius penetrantes in ipsas scholas philosophicas, multa vera et bona, ipsis propria nec aliunde hausta, detexerunt. Ad probanda illa scriptor doctrinam vitamque Socratis et Platonis summis effert laudibus, commemorat s. Paulum, ad Rom. I, 18. 19 et s. Augustinum, Retractationes I, 13: »res ipsa, quae nunc religio christiana nuncupatur, erat apud antiquos, nec defuit ab initio generis humani, quousque Christus veniret in carne, unde vera religio, quae iam erat, coepit appellari christiana.« In Seneca philosopho, qui paulo ante Christum natus est, gentilitas Christianae religioni maxime appropinquavit terminosque, quos transgredi non potuit, attigit. In his systematis, quorum Seneca est quasi corona, scriptor evolutionem intellectualem illius maioris partis generis humani, quae positiva revelatione (puta continua) donata non erat, usque ad Christum, nec non divinam de genere humano providentiam celebrat. In hac luce Faminskij opus suum copiosum conscripsit, cuius praecipua pars in ideis Senecae puris ac sublimibus colligendis, illustrandis, ordinandis, separandis versatur. Altero opusculo agit de quaestione implexa et controversa, utrum Seneca sententias has sublimes ex religione christiana hauserit necne. Quodsi obtineret, contemplatio modo explicata magna ex parte corrueret. Sed unde est illa scriptorum ecclesiasticorum erga eum veneratio, nisi quod eum gentilem tantopere religioni revelatae appropinquantem existimabant? Commerciū litterarum eius cum s. Paulo ex 4. saeculo ortum habere constat. Porro, quamvis sit similitudo sententiarum vel idearum, tamen opponuntur inter se ipsa Senecae et religionis christianae principia, ex quibus sententiae illae deducuntur. Ideoque concludit *F.* similitudinem illam idealem esse, non alio facto innixam, nisi quod Seneca († 65) religioni christianae aequalis fuerit.

A. Ja. Roždestvenskij, Analys XXXIX. členov vëry angli-

kanskoj cerkvi (527—582). Analysis XXXIX. articulorum fidei ecclesiae Anglicanae instituitur).

Articuli hi inscripti sunt: »Articuli, de quibus in Synodo Londinensi anno Domini, iuxta Ecclesiae Anglicanae computationem M. D. LXII. ad tollendam opinionum dissensionem et firmandum in vera religione consensum, inter Archiepiscopos Episcoposque utriusque Provinciae, necnon etiam universum Clerum convenit (Hardvick, p. 289)«. Praeter istum finem internum, qui pacem in ipsa ecclesia Anglicana spectabat, auctores articulorum alterum intendebant externum, ut omnes protestantes in pugna contra Romam colligerent. Errores, ut aiebant, papisticos excludere, protestantes moderatos unire, catholicos decipere tanquam normae in conscribendis articulis observabantur. Roždestvenskij duplicem instituit analysin: verbalem seu formae, realem alteram seu sensus. Ad significationem veram certius eruendam Roždestvenskij alias fidei formulas tum in ipsa Anglicana et ante et post 39 articulos, tum alibi apud protestantes editas magna cum eruditione adhibet. In analysi sensus distinguit 1. elementum polemicum, contra catholicos et extremos protestantes directum 2. elementum unitivum, in quo subdistinguit a) positivam partem b) negativam earum rerum, quae et qua de causa omittuntur. Quae methodus singulis in articulis observatur. Quoad materiam, i. e. doctrinam dogmaticam, facile certum ordinem animadvertas, secundum quem ipsi articuli logice se excipiunt. Art. I. V. agunt de Deo uno et trino; Art. VI.—VIII. de regula fidei, inprimis de s. scriptura, de tribus symbolis antiquae ecclesiae. Dein distribuitur materia pertinens ad iustificationem: 1. Art. IX. de peccato originali. Art. X. De necessitate gratiae. Art. XI. De fide. Art. XII.—XIV. De bonis operibus. Art. XV. De peccabilitate omnium hominum. Art. XVI. etiam baptizatorum. Art. XVII. et salvatorum tantum secundum praedestinationem Dei. — Art. XVIII. et unice in nomine Christi. 2. De ecclesia. Art. XIX. Notio ecclesiae. Art. XX. De auctoritate eccl. Art. XXI. De conciliis oecumenicis. Art. XXII. De haeresi Romana. Art. XXIII. De ministris eccl. Art. XXIV. De lingua eccl. Art. XXV. De causalitate sacramentorum. Art. XXVI. Cui non obstat indignitas ministrorum. Art. XXVII. De baptismo. Art. XXVIII.—XXXI. De Eucharistia. Art. XXXII: De co-nubio ministrorum eccl. Art. XXXI. De traditionibus et consuetudinibus eccl. Art. XXXIV. De separatione ab eccl. Art. XXXVII. De potestatis civilis ambitu: de poena capitis et militia. Art. XXXVIII. De proprietate. Art. XXXIX. De excommunicatione. — Textus Latinus, quem R. analysi subicit, ex anno 1563 est et authenticus habetur (Hardwick, Articles pp. 155—156).

Primis V articulis, qui minoris sunt momenti, si opus reformationis spectas, omissis, in VI° paululum immorabimur. »Divinae Scripturae doctrina sufficit ad salutem.« »Scriptura sacra continet omnia, quae sunt ad salutem necessaria, ita ut quidquid in ea nec legitur, neque inde probari potest, non sit a quoquam exigendum, ut tanquam articulus fidei credatur, aut ad necessitatem salutis requiri putetur.« »Sacrae Scripturae nomine eos canonicos libros Veteris et Novi testamenti intelligimus, de quorum auctoritate in Ecclesia nunquam dubitatum est.« »Catalogus librorum Sacrae Canonicae scripturae Veteris Testamenti.« »Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri, Deuteronom., Iosue, Iudicum, Ruth, 2 Regum, 2 Paralipom., 2 Samuelis, 2 Esdrae, Hester, Iob, Psalmi, Proverbia, Ecclesiastes, Cantica, Prophetiae maiores, Prophetiae minores.« »Alios autem libros (ut ait Hieronymus) legit quidem Ecclesia ad exempla vitae et formandos mores, illos tamen ad dogmata formanda non adhibet: ut sunt tertius et quartus Esdrae, Sapientia, Iesus filius Sirach, Tobias, Iudith, libri Michabaeorum 2.« »Novi Testamenti libros omnes (ut vulgo recepti sunt) recipimus et habemus pro Canonicis«.

Si post verba »Scriptura sacra . . probari potest« addis: »licet interdum a fidelibus, ut pium et conducibile ad ordinem et decorum admittatur, attamen« articulus hic congruit omnino cum 5° (ex XLII) anni 1552—1553. Si Hardwickum (ibid. p. 129) audimus, Elisabethae reformatores omittendo hoc inciso, libertatem rituum et consuetudinum restringere volebant. In articulo hoc tria continentur: 1. Quomodo s. scriptura fons sit dogmaticus 2. De auctoritate s. scripturae eiusque relatione ad auctoritatem eccl. 3. De catalogo s. script.

1. Distinguitur duplex modus, quo veritas aliqua in s. scriptura contineri admittitur: »quidquid in ea nec legitur, neque inde probari potest«. Auctor adfert alias formulas fidei: »omnis veritatis summa (est s. scriptura), complectens quicquid ad cultum Dei et salutem nostram requiritur (Conf. Gall. art. V.)«. »Haec igitur generatim est sancta Scriptura, qua omnia creditu ad salutem necessaria plene et perfecte contineri credimus, usque adeo, ut quicquid in ea non legitur, nec reperitur, nec denique ex eadem aut consequitur, aut convincitur, a nemine sit exigendum ut tanquam articulus fidei credatur (Hardwick pp. 393. 394). Ita habet »Reformatio legum ecclesiasticarum« (Anglicarum) eodem tempore composita (cp. 9). Distinguitur quadruplex modus: legitur, reperitur, consequitur, convincitur. Quare in articulo nostro (6) intelligitur aut veritas in se (explicite) formaliter contenta vel virtualiter i. e. per consequentiam, logice ex veritatibus explicite contentis deducta, et insuper tertius quidam modus, conexio talis cum veritatibus duplici hoc modo contentis, ut et ipsae verae esse probentur. — Porro articulus loquitur de dogmatibus, non de veritate quacumque, ac pro illis scriptura tanquam fons unicus ac sufficiens statuitur. Hinc principium protestanticum de sufficientia s. scripturae exclusa traditione ad dogmata tantum restringitur.

2. Agitur de auctoritate s. scripturae. Unde probatur, scripturam verbum divinum esse? Protestantes testimonium catholicae ecclesiae reiciunt, utpote religionis non verae. Consentit ipsis Roždestvenskij, cum ecclesia catholica separata ab Oriente non sit amplius vera ecclesia Christi. Itaque ratio petitur ex alio fonte ac protestantes adhibent. Sed separationem ab Oriente in se non esse rationem, cur ecclesia Romano-catholica desierit esse ecclesia Christi vera, facile constat. Nam cum ex illo facto neque ab aliqua potestate legitima se subtraxerit, neque aliquem articulum fidei negaverit, eam a dignitate ecclesiae Christi excidisse ad minimum demonstrandum est. Sed R. solum incidenter quaestionem tangit, ideoque pauca reponere satis sit. Insuper modus loquendi absque ira et studio laudandus est. Protestantes aliter ac catholici quaestionem de divinitate s. scripturae solvunt, cum ad criteria externa et interna provocent. Quae criteria, motiones Spiritus sancti in anima vel characteres obiectivi ipsius libri, non sufficiunt; quod ipsi protestantes experti, in historico testimonio novum statuerunt criterium. Etiam articulus fidei, de quo sermo est, sic habet: »de quorum auctoritate in ecclesia nunquam dubitatum est«. Sed qua extensione terminus »in ecclesia« adhibeatur, qui valor ipsius testimonii, utrum mere historicus et humanus an ut apud catholicos divinus sit, nihil dicitur, indeterminata haec relinquuntur.

3. Enumeratur catalogus. Cum ecclesia catholica (Trid. sess. IV. de can. Scrip.) omnes libros N. et V. Testamenti canonicos declaraverit articulus fidei inter hos libros distinguit. In quo Protestantes conveniunt (Conf. Belg. art. V.; Gal. art. III. IV.). —

Disputatio sane accurata et exquisita confusionem et difficultates practicas huius articuli fidei optime evolvit.

Duorum virorum cl. vitae in altero hoc tomo describuntur, Petri Jakovlevič Čadaev a N. N. Ruzanov et Petri Ivanovič Linickij († 12. VI, 1906) a P. P. Kudrjavcev. Dein agitur etiam de Christiana religione et politica (S. A. Askoldov) et de academia Kioviensi sub Catharina II. (1762—96; N. I. Petrov.

O. Židek.

V Bočkarev: Стоглавъ и исторія собора 1551 года. Историко-каноническiй очеркъ (Stoglav i istorija sobora 1551 goda). (De Stoglav deque synodi a. 1551 historia) XV + 261 Julnov 1906. 2 rub.

Praesenti tempore, ut ecclesia Russica iuxta conciliaria statuta reformetur, conciliarisque regendi forma ei restituatur, Russorum multi efficere nituntur. Quod ut ad finem intentum perducere valeant, inter alia acta et documenta, quae ecclesiae Russicae evolutionem praecedentibus saeculis factam tangunt, in lucem edunt et quae fuerint istis temporibus eius ecclesiae fata enarrant. Cum vero synodi cuiusque ecclesiae spiritum manifestent, ideo etiam Russi ad synodorum acta et decreta tum edenda tum describenda mentem atque operam praeprimis converterunt.

De eadem hac quaestione in opere a Bočkarev edito disputatio instituitur. Licet autem et alii de synodo a. 1551. habita multa in medium protulerint, tamen cum synodus praedicta sit quasi speculum, in quo status ecclesiae Russicae saec. XVI. vicens conspici possit, cumque huius synodi historia nondum omni ex parte sit, illustrata, hocce opus ad rem dilucidandam non parum conferre potuit ac de facto contulit. Totum vero opus in XIX capita dispescitur.

Cum synodi ex a. 1551. decreta in quodam iuris ecclesiastici documento divisa sint in 100 capita, inde documentum ac synodus ipsa Stoglav (centum capita) nomine insignita est. Decretorum vero synodaliū duplex existit recensio, amplior iam saec. XVI. confecta, quae a. 1862 ab Academia Kazanensi edita est quaeque genuina synodi acta complecti videtur: et brevior e saec. XVII., quae nihil nisi synodaliū decretorum compendium atque epitome esse videtur, edita est Petropoli a. 1863 a Kožančikov (p. 212 sqq.).

Tempore, quod synodum praecessit, cum res civiles tum ecclesiasticae in ducatu Moscoviensi seu imperio nondum erant ordinatae. Moscovienses enim duces fere usque ad id tempus terras finitimas occupabant singulasque nationes iuxta suas leges et consuetudines vivere permittabant (p. 5 sqq.), donec a. 1497. codex leges civiles continens, quae pro omnibus imperii Russiaci subditis valerent, editus est; — qui codex a. 1550. retractatus atque emendatus est (p. 9 sq.).

Ad res vero ecclesiasticas ordinandas a. 1551. synodus convocata est, quae Stoglav vocatur (p. 10 sq.). Ad synodum vocati fuerant et laici (p. 11). Synodo vero adstiterunt non solum omnes fere episcopi cum metr. Macario, qui synodo praesidebat magnumque influxum in synodi decreta edenda habuit (p. 12 sq.), verum et inferior clerus, qui archimandritis, hegumenis, protopopis et senioribus monasticis constabat; sed quis inferioris cleri numerus fuerit, minime ex documentis manifestum est (p. 11). Synodus, licet e laicis multi adfuerint, tamen cum non omnes classes repraesentarentur, minime ad res civiles ordinandas constituta esse dici potest (Стоглавый соборъ нельзя считать земскимъ соборамъ вслѣдствіе отсутствія въ немъ специфическаго земскаго собора-представительства всѣхъ сословій) (p. 217).

In synodales patres quam maximum influxum Ioannes IV. habuisse dicendus est (p. 11 sq.). Is enim synodum convocavit, sessionum initium

fecit, orationem ad membra synodalia habuit. Qua in oratione tria mentione et consideratione digna sunt: *α*) imperator ipse disputationum materiam proponit: *β*) imperator se episcopos in decretis edendis adiuturum pollicetur: *γ*) ut unanimis, si fieri potest, in legibus cudendis consensus habeatur, postulat: qua in re imperator ipse, ut in oratione profitetur, bono exemplo praecedere episcoporumque auctoritati sese subicere vult (p. 31 sqq.). Ab imperatore etiam quaestiones, quae solas res civiles spectabant, propositae erant (p. 43 et 49). In diiudicandis quoque quaestionibus imperator particeps fuit, suamque mentem aperiebat (p. 56): „Участіе царя Іоанна Васильевича въ ходѣ законодательныхъ работъ Стоглаваго собора естъ фактъ, не подлежащій не малѣйшему сомнѣнію“ (p. 55). Verum imperator in synodo materiam non solum proposuit (p. 52) sed etiam eam hunc in finem praeparavit (p. 56). Qua in re a commissione ad hoc instituta, in qua inter alios metr. Macarium, protopopum Silvestrum, Maximum Graecum, Artemium, hegumenum monasterii SS. Trinitatis numerabantur, adiutus est (p. 56 sqq.).

At universam hierarchiam otiosam mansisse verisimile non est, sed potius admittendum ab ea quaestiones, quae in synodo solvendae essent, praeparatas esse (p. 67 sqq.). In commissione duplex adfuit factio, — ad unam excepto Macario omnes cum imperatore pertinebant, alteram repraesentabat solus Macarius. Quae duplex factio etiam in ipsa synodo habebatur. Ad primam factionem pertinebant, qui cum monasterii Cirillo-Bilozerskij (Кирилло-Бѣлозерскіи) membris, ne monachi possessiones terrenas divitiasve haberent, postulabant, — alteram factionem ii efformabant, qui cum monasterii Iosepho-Volokolamskij (Іосифъ-Волоколамскіи) monachis contrariae opinionis erant. Ad alteram factionem fere omnes episcopi pertinebant.

Quae duplex factio, ut sua placita legibus sancirentur, omnibus viribus efficere conata est. Quae contentiones id effecerunt, ut in prima decretorum synodaliū parte eorum, qui monachorum possidendi ius defendebant, opinio legis vim acciperet, in altera vero parte illorum sententia, qui illud ius impugnabant, in praxim deduceretur (p. 92 sqq.). Quas pugnas auctor enarrat quaeque lex a qua factione edita sit, inquit. Sessiones habebantur a 23. Februarii usque ad mensem Iunium (ad quem diem — non constat), quo tempore synodi decreta ab omnibus ut approbata et rata sunt proclamata (p. 132 sqq.).

At iam saec. XVII. nonnulla synodi decreta non observabantur; quae decretorum condicio peior effecta est, cum synodus a. 1667. decreta a Stoglav edita irrita ac nulla proclamaret (p. 147 et 173 sq.) — qui rerum status usque ad saec. XVIII. finem duravit.

At num genuina synodi acta ad nos pervenerint, quaestio moveri potest, idque eo magis, quod coaeva synodo documenta de hac re tacent (p. 3 et 139). *B.* genuina acta conservata esse contendit adversariorumque argumenta atque obiectiones solvere studet (p. 156 sqq.) Quae rationes — etsi non omnes firmas esse libenter fateamur — rem evincere videntur.

Genuinitate vero synodaliū decretorū stabilita, de ipsis decretis inquit, prout nempe ad praecedens et consequens tempus referantur i. e. quomodo haec decreta observata sint et e quibus fontibus orta.

E libri argumento, qualem auctoritatem imperator Russiacus inde a primis temporibus post fidem a Graecis acceptam in rebus ecclesiasticis habuerit, clare elucet.

Licet forte non omnia opera sive documenta, quae ad hanc synodum referuntur, perlustrata sint et licet opus nondum omni ex parte perfectum sit, tamen ad synodi 'Stoglav' fata et historiam dilucidanda atque illustranda multum inservit. Id unum monendum esse videtur, ut auctor in nova editione magis explicet, qualem vim istius synodi decreta hoc tempore i. e. a fine saec. XVIII. in ecclesia Russiaca habeant — ex hoc enim opere id manifestum minime est. Etiam id commemorandum est: adnotationes, ut Russorum mos est, in fine libri referri; — qui modus libri lectionem difficilem reddit.

M. H.

Вѣстникъ Европы. Věstnik Evropy. XLII kn. 10. 11 (p. 441—482; 124—163) 1907.

V. I. Ger'e, Cerkov', papstvo i gosudarstvo v IV.-m věkē (De ecclesia. papa, imperio quid senserit saec. IV.)

Augustinum praecipue de ecclesia a se ipsa cognoscenda seu de notione ecclesiae definienda optime meruisse G. cum H. Schmidt (Des Augustinus Lehre v. d. Kirche; in Jahrbücher für deutsche Theologie VI. 1856) arbitratur. Reutero tamen, qui (Augustinische Studien No III., p. 106) ecclesiam idem esse ac regnum caelorum ab Augustino primo statutum esse opinatur, non assentitur. Augustinus de loco electorum intra ecclesiam contra chiliastas docuit, ecclesiam esse iam nunc civitatem Dei; Apc. 20 explicabat allegorice de communione sanctorum (electorum) in terris, non de concreta ecclesia.

Transiens ad sententias Augustini de forma (temperatione) ecclesiae terrestres (qua de re agit p. 460—482) G. exponit episcopos Romanos id affectasse, ut auctoritatem suam augerent et primum in ecclesia occuparent. Rationes, quibus necessitatem primatus sui probabant, Cypriano persuadere non poterant, cum episcopos inter se pares nec obnoxios esse existimaret (pri ego vzgljadě na samostoja-tel'nuju rol' episkopata v cerkvi; p. 466). Cum Cypriano Augustinus sentiebat; ecclesias omnes esse rivulos, e communi fonte doctrinae Christi profluentes, aliquos tamen copiosius (obilnēe). Paparum autem opinio, ecclesiam Romanam esse fontem natalem, unde ceteri omnes manent, ignota eis erat (475). Nunquam tamen hanc summam dissensionem ad Innocentium I. expressit. Sententiam illam »Roma locuta est, causa finita« e verbis Augustini colligi non posse, nisi quis opinione p'aesumpta ducatur. Causa finita est non, quod Roma rem decidit, sed quod nulla dissensio de ea erat inter concilia, a quibus erat perpensa, et Romanos episcopos (p. 481).

Acturus deinde (a p. 127) de concilio Africano, cui praesidebat Aurelius (non legatus papae Faustinus), scribit de Zosimi papae iniusta canonum Sardicensium allegatione eorumque pro Nicaenis aestimatione. Cum ecclesia Africana contra arrogantiam Romanam protestatus est. Ipse quoque ad Coelestinum scripsit (p. 422).

Quae gessit cum sententia eius de Romanorum episcoporum auctoritate, quam G. p. 133—141 explicat, omnino conveniunt. Opinio, quae media aetate florebat, rem publicam ecclesiae esse subiectam,

Augustini non est (p. 159). »Avgustin trebuet ot gosudarstva tol'ko zaščity cerkvi ot eretikov i — pod konec — prinuditel'nye protiv poslednih zakony« (p. 162).

Исторический Вѣстникъ. Istoričeskij Věstnik. God XXVIII. (1907). tom. CVIII. et CIX.

B. B. Glinskij, Konstantin Petrovič Pobědonoscev. CVIII. p. 247—274.

Dr. *F. H.*, Zapečatanie altarej Rogožskago kladbišča (De altaribus coemeterii Rog. publico signo obsignatis) CVIII. p. 602—608 (maj).

Al. Lebedev, Arhierej-samoubijca. K biografii Moiseja episkopa theodosijskago i mariupol'skago (De pontifice — sui interemptore. E vita episcopi Moysis) CIX., 898—901 (sentjabr').

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Žurnal Ministerstva Narodnago Prosvěščeniya). 1907. (č. VII.) Janv.-Oktjabr'.

I. I. Kvačala, Thoma Campanella. Janv. 110—125 (pars prior 1906, oktjabr').

N. Suvorov, Pskovskoe cerkovnoe zemlevladěnie v XVI. i XVII. vėkah. (De possessionibus ecclesiasticis Pskovien-sibus saec. XVI. et XVII) Aprěl 334—352.

S. Th. Platonov, Ob avtorě sočinenija »Na ikonoborecy i na vsja zlyja eresi« (Quis libellum Russicum conscripserit adversus iconoclastas et omnes malas haereses). Oktjabr' 332—342. Scriptorem fuisse principem Iv. M. Katyrev conicit.

N. K. Kul'man, K istorii masonstva v Rossii (Quaedam ad historiam »latomorum« in Russia pertinentia). Oktjabr' 343—373.

Записки Императорскаго Новороссійскаго Университета. (Zapiski Imperatorskago Novorossijskago Universiteta) tom. 106. Odessa 1907.

S. G. Vilinskij, Poslanija starca Artemija. (De epistolis Artemii monachi) (XVI. s.) p. 71—497. (De hac commentatione iudicatur in Istoričeskij Věstnik 1907, Ijul' (CIX.) 284—86; in Zapiski Imper. Novor. Univ. t. 107 I. čast' offic, p. 99—119. [V. M. Istrin] et II. čast' učenaja p. 415—423 [V. N. Močul'skij].

Artemij mysticus fuit, eiusdem rationis ac Nil Sorskij; sub metropolita Macario de haeresi accusatus est. (Cf. Golubinskij, Istoriya russkoj cerkvi² t. II., A. 832—36). Pauca de hoc viro memoriae tradita sunt atque eiusmodi, ut duo diversi Artemii (Moscoviensis et Litoviensis) fuisse statuendum esse videatur; alioquin enim discrepantia inter nuntios apparet. V. igitur scriptis eius innititur, quae eius revera esse probat. Totum opus sex capitibus absolvitur. Primo ipse codex manuscriptus, ubi scripta de quibus agitur, inveniuntur, tractatur; editus est modo non satis perfecto. Secundo agitur de Artemii vita; copiosi fontes ac litterae afferuntur. Tertio tempus, quo epistolae scriptae sunt, determinatur. Quarto exponitur argumentum epistolarum et, unde haustum sit; colliguntur Artemii sententiae de Lutheranis, Calvinistis, Socinianis, de s. scriptura et traditione, de ritibus religionis, de Trinitate, de iustificatione, de cultu imaginum, de precatione, ieiunio, vita monastica etc. Quinto capite probatur — non tamen ad evidentiam — omnes epistolas codicis esse unius Artemii. Sexto denique inquiritur, quomodo Artemius ad saeculi sui vitam ac mentem referatur.

Ja. A. Bogorodskij: Начало исторіи міра и чловѣка по первымъ страницамъ Вибліи. (Načalo istorii mira i čelověka po pervym stranicam Biblii.) Kazan' 1906. VIII. + 442. *De initio historiae mundi et hominis secundum Genesim.* (Commentatio e Pravoslavnyj Sobesědnik seorsum expressa).

Quam varia philosophorum iudicia non solvunt, quaestionem de origine mundi et hominis, ea ad exitum adducitur a theologis christianis Sacrae Scripturae innixis. In ethnica cosmogonia dubio modo Deus introducitur ut prima causa universitatis rerum, potius nonnumquam dii gentium creantur e materia iam existente. Historiâ autem Sacrae Scripturae instruimur de primordio mundi et hominis definite ac perspicue, cum nobis exponitur, Deum unum esse factorem caeli et terrae omniumque rerum, quae creatae sunt.

Hexaëmeron explicat auctor secundum concordisticam hypothesim, quae hoc tempore a paucissimis serio defenditur. Nonnullis locis claudicat graviter explicatio, carens omni fundamento disciplinarum profanarum, quae mundum secundum certas leges ab initio iam a Creatore ei impositas aedificatum esse docent. Ingeniosis pulcherrimisque verbis exprimitur creatio et status parentum generis humani et fuse reprobat (p. 140—186) theoria Darwinismi.

Relatis variis de situ paradisi eiusque fluminum opinionibus a temporibus patrum usque ad nostram aetatem, ipse ponit Edem in ea, quae nunc est, superiore Armenia (p. 231). Agens de vita primorum parentum rationem, cur in paradiso liberos non genuerint, in eo ponit, quod secundum voluntatem Dei non prius potuissent filios creare, quam certum gradum perfectionis assecuti essent.

Ad mentem S. Scripturae explicatae ex Patribus et Russicis theologis describitur lapsus primi hominis eiusque poenae, aerumnarum plena vita post lapsum, adducuntur causae longaevae vitae patriarcharum, exponuntur res factae ante diluvium.

Non distinguens diluvium biblicum a geologico defendit eiusdem universitatem tam geographicam quam anthropologicam. Aqua ad contegendum et inundandum orbem terrae necessaria non est egressa e maribus, sed venit de cosmo(!), sive de aliqua incertis e causis perdita stella vel cometa sive aliunde. Sicuti ante, tertio die hexaëmeri, ita etiam tunc effecit Deus, ut aquae superfluae evanescerent ac terra arida emergeret. Propter extraordinarium(?) statum nostrae planetae ante diluvium homines tunc ignorasse iridem huic scriptori videtur.

Linguis in aedificatione turris Babel turbatis exortas esse *B.* existimat praecipue tres diversas linguas semiticam nempe, chamiticam, iapheticam, ex quibus procedente tempore ceterae linguae ac nationes prodierint. Describitur dispersio gentium earumque propagatio per universum mundum in varias partes.

Totus liber iucundus atque suavis ad legendum, facilis ad intelligendum, praebet copiosam descriptionem primordiorum generis humani usque ad eiusdem dispersionem in diversas nationes secundum Sacram Scripturam disciplinis profanis explicatam, sed dolendum est, quod *B.* in enarrandis verbis scripturae veriores sententias in ecclesia catholica

iam a decenniis pervulgatas atque approbatas non respiciebat, defendens in permultis quaestionibus abolitas nonnullasque in Occidente iam omnino deletas opiniones.

Ad Jašek.

Богословскій Вѣстникъ. Bogoslovskij Věstnik. (Ноябрь-Декабрь).

I. Pjatnickij: Byt sekty strannikov (De fugitivorum secta) III., 403—430. Rem inceptam ulterius proseguitur.

I. Pjatnickij: Smysl sekty strannikov (De sectae fugitivorum indole) III., 724—759. Pjatnickij sectae originem et evolutionem ex motivis religiosis explicat eamque in sectae, quae raskol audit, quadam parte, reformationem, non veram, mutationem induxisse demonstrat.

N. Kuznecov: K voprosu o vvedenii patriaršestva v Rossii (De patriarchatu in Russia introducendo) III., 431—466. Secundum K. optima forma regiminis ecclesiastici est (соборная) collegialis. Patriarchalis enim forma tum s. scripturae repugnat, secundum quam omnes episcopi debent esse pares (cf. p. 455), tum temporibus nostris minus respondet (p. 460 sq.; cf. p. 438 sqq.); immo si toti ecclesiae Rossicae patriarcha praeficeretur, non posset ob Rossiaci imperii latitudinem ipse solus regimine collegiali secluso ecclesiam Rossicam bene regere. Si vero forma collegialis supponitur, cur tituli temporis indoli minus respondentes introducendi? Quod vero patriarchatus aliis in terris iam existentes attinet, duo memoriae mandanda sunt: primo concilia oecumenica patriarchatus non introduxisse, sed existentes approbasse (p. 436 sqq.); secundo patriarchas non raro, aliis rebus, etiam fidei dogmatibus, neglectis, de propriis iuribus sollicitos fuisse (p. 450). In genere patriarchalis forma nonnisi mala ecclesiae germinare potest.

N. Kapterev, Car i cerkovnye moskovskie sobory XVI i XVII. stolëtij (De ecclesiasticis synodis saec. XVI. et XVII.) III., 467—502, 631—682. Kapterev disceptationem suam de synodis Moscoviensibus proseguitur. Membra synodorum, in quibus de rebus maioris momenti discutiebatur, ex episcopis, archimandritis, hegumenis, protopopis et laicis colligebantur. Laici eadem iura ac privilegia atque episcopi habebant (p. 471). Quod vero in actibus quarundam synodorum soli episcopi nomina sua subscribunt, inde explicatur quod alii non semper usque ad actuum synodaliū redactionem praesentes manebant (p. 476 sq.). Inferior clerus in synodis magnum silentium servabat eiusque praesentia solum ornamentum adferebat (p. 477).

Saec. XVI. et XVII. omnes res ecclesiasticae ab imperatore regebantur. Ipse synodum convocabat, ei praesidebat, materiam ad discussiones praeparabat; sine eius approbatione lex a synodo lata nullum effectum habuit (p. 493 et 648). Immo idem ipsae synodi sentiebant; »Церковные наши соборы, съ своей стороны, тоже проповѣдывали, что вѣдѣнію царя подлежатъ всѣ церковныя дѣла и самыя церковныя соборы« (p. 494). Inde factum est, ut imperatores soli independenter a quavis potestate ecclesiastica de rebus ad ecclesiam pertinentibus disponerent (p. 496). Quamobrem nulla synodus sine regis convocatione fieri potuit (p. 631). Illa autem membra imperator ad synodum invitabat, quae ei grata erant, ingrata synodo excludebat. Ipse quoque locum designabat (p. 632). Appellatio in synodo ad aliam tunc tantum temporis locum habebat, quando imperator praesens non erat (p. 634). Tempore autem synodaliū sessionum imperator sese ut membrorum synodaliū magistrum gerebat (p. 640 sq.), ita ut omnia etiam minima a regis placito dependerent (p. 644). Illa decreta conficiebantur, quae rex confici volebat: »Что касается самыхъ соборныхъ постановлений и рѣшеній, то и онѣ составлялись по большей части въ духѣ желаній государя, и иногда въ этомъ отно-

шеніи дѣло заходило такъ далеко что изъ угожденія предъ царемъ, соборъ дѣлать постановленія, рѣшительно несогласныя съ совѣстію и убѣжденіями отцовъ собора» (p. 645). Ad quam rem confirmandam auctor facta historica adfert. Tali vero modo procedebatur non solum in rebus mixtis, sed etiam in rebus pure ecclesiasticis (p. 648). Immo etiam ipsa decreta synodalia imperator reiciebat vel corrigebat, vel approbabat, prout ei placebat (p. 654 sqq.). Synodi non ex necessitate ecclesiae convocabantur, sed quia regi acceptum videbatur (p. 684). Nulla res maioris momenti saec. XVI. et XVII. ab ipsis episcopis ad discutiendum proposita est (p. 672); qui vero episcopus contrariam ac rex opinionem tuebatur, ne id in futurum faceret, poenis et aerumnis arcebat (p. 684 sqq.).

Verbo: наши церковные соборы XVI. и XVII. столѣтій были только простыми совѣщательными учрежденіями при особѣ государя, они были только органами царскаго законодательства по дѣламъ церковнымъ» (synodi saec. XVI. et XVII. nonnisi consultativum instrumentum imperatoris in rebus ecclesiasticis erant) p. 662. Episcopi sibi conscii erant solum regem legislationis ecclesiasticae auctorem esse; idcirco leges de rebus ecclesiasticis latas ut imperatoris leges considerabant (p. 665).

S. Synodus, quae has quas diximus synodos excepit, eisdem atque illae ad regimen civile relationibus utitur (p. 681 sq.).

A. Spasskij: K voprosu o načalë novago perioda v vseobščej istorii. (Quando in historia universalis nova periodus incipiat) III., 503—530. Cum historia universalis ex momentis, quae universalem characterem habent, dividenda sit, secundum scriptorem tota generis humani historia in duas tantum periodos recte dividitur. Momenta enim, quae omnes homines tangunt, nempe imperium Romanum, quod aliis nationibus institutiones sociales communicavit, propagatio religionis christianae, Germanorum et Slavorum ad fidem revelatam accessus illa sunt, quae novam periodum incipiunt, terminus vero veteris a S. statuitur Romani imperii interitus.

V. Lavrskij: Moi vospominania ob arhimandritë Theodorë (A. Buharev) III., 531—554. Res porro tractatur.

G. Voskresenskij: Iz cerkovnoj žizni pravoslavnyh Slavjan. (De vita orthodoxorum Slavorum) III., 554—569. Hic quaedam momenta e vita ecclesiarum, quae in Macedonia, Vetere Serbia, in Montenegro existunt, afferuntur. Notatu digna sunt, quae V. de recenti ecclesiae, quae in Montenegro est, constitutione, commemorat. Sec. decretum principis Nicolai ecclesia in Montenegro regitur a synodo, quae ex metropolita, duobus archimandritis, tribus protopresbyteris, uno secretario constat (cf. hac de re etiam Milasch, Das Kirchenrecht d. morg. Kirche² Mostar. 1905, p. 346) (p. 566 sqq.). Quod decretum episcopus Milasch vir canonum peritissimus composuit.

A. Spasskij: Načalnaja stadija arianskijh dviženij i pervyj vselenskij sobor v Nikei (De primis sectae Arianorum initiis deque synodo Nicaena) III., 577—630. Spasskij exponit, quomodo Arianorum secta inde ab incunabulis usque ad synodum Nicaenam evoluta sit et quales factiones in synodo Nicaenā adfuerint. Verbum ὁμοούσιος, ait, in ipsa synodo primus protulit imp. Constantinus, cui hoc Osius ep. Cordubensis inspiravit.

S. Znamenskij: Sovremennyj individualizm v etičeskom otnošenii (Quid recentior individualismus de ethica sentiat) III., 683—723. Recens individualismus a Nietzsche propagatus ut in aliis rebus, ita in rebus moralibus absolutam individui independentiam ac libertatem praedicat. Cuius theoriae ethicae evolutionem auctor enarrat. Illa theoria, ait, id utilitatis habet, quod per eam homo suae dignitatis conscius fiat.

N. Saharov: Očerki religioznoj žizni v Germanii (Vita religiosa in Germania) III., 760—801. Pugnam, quae inter protestantes liberales et orthodoxos habetur, describit.

I. Andreev: Konstantinopol'skaja Cerkov' v XIX. vëkë (Cpolitana ecclesia saec. XIX.) III., 802—820. Andreev, opere, Константинопольская Церковь въ XIX. вѣкѣ. t. I. Спб. 1904. a. I. Sokolov edito, recensito, illud tantum carpit, quod Sokolov mala in ecclesia Cpolitana inde magna ex parte orta esse putat, quod laici tum in patriarchae electione tum in ecclesia regenda magnum influxum magnamque partem teneant. M. H.

N. Suvorov: Къ вопросу о тайной исповѣди и о духовникахъ въ восточной церкви² (K вопросу o tajnoj ispovëdi i o duhovnikahъ v vostočnoj cerkvi). De secreta confessione deque patribus spiritualibus in ecclesia orientali². Moscoviae. 1906. III + 194.

Hoc cl. auctoris opus ut complementum ad „Объемъ дисциплинарнаго суда и юрисдикціи церкви въ періодъ вселенскихъ соборовъ, Ярославль 1884“ ab eodem auctore editum, merito considerari potest. Cum prima tum secunda editio intendebat, ut criticorum, praesertim Zaozerskij obiectiones et argumenta diluerentur nec non ut res ipsa novis documentis in lucem editis illustraretur. Opus, utpote primario contra Zaozerskij conscriptum, praeprimis indolem polemicam praesefert. Insuper iis documentis, quae auctorem prius latebant exceptis argumentis, quae in opere „Объемъ дисциплинарнаго суда“ prolata sunt, innitur.

Documenta vero, quae in medium profert, saltem nonnulla nimis ad suam sententiam trahere videtur (cf. 61 sqq.); — et quod maxime dolendum est, documentorum valorem scientificum parum consideravit. Dispescit vero opus in quattuor capita. In primo capite (p. 1—60) anticritici munere fungitur; in secundo capite (p. 61—106) quaerit, quid documenta nondum edita de quaestione, de qua agitur, sentiant; in tertio capite (106—154) de secretae confessionis ad sacramentum et ecclesiasticam disciplinam relatione disceptat; in quarto capite (155—178) agit de secretae confessionis in occidenti evolutione. In fine duo documenta in extenso adfert.

Secundum Suvorov secreta confessio a nonnullis in oriente a saeculo tertio adhibita, post Iconoclastarum haeresim in communem usum abiit (p. 111 sq. et p. 160), ita tamen, ut initio sacramenti ratio neque cum secreta nec cum publica confessione, sed solum cum universa paenitentia publica, quae manuum episcopi impositione et reconciliatione terminabatur, coniungeretur (p. 107). Cum vero secreta confessio in publicae confessionis locum suffecta esset cumque in publica paenitentia non raro iudicium exerceretur, inde factum est, ut iudicii ratio praesertim commentatoribus saeculi XII. auctoribus (p. 93) etiam in secretam confessionem transferretur (p. 114 et 120). Immo nec inter confessionem et SS-mae Eucharistiae susceptionem primis religionis christianae saeculis talis, qualis nunc existit, nexus unquam habebatur (p. 134).

Quae porro de sacramentorum munere dicit, non videmus, quomodo cum orthodoxae fidei principiis componi possint. (cf. 162 sqq).

M. H.

BULGARICA.

Crkoven Vestnik, 1906. n. 40—52.

Dr. *Stef. Cankov*, Po uredбата na duhovnata in seminarija. (De institutione seminarii clericalis in Bulgaria) n. 40.

Paucis verbis de institutione seminarii Sophiae erecti agit. Praeter praeparationem ad seminarium sex complectitur annos; quattuor prioribus res ad communem eruditionem pertinentes docentur, duobus ultimis docetur theologia. Neque lingua Latina theologo tam necessaria neque Graeca aut Germanica negligitur. Sententia nonnullorum de vestibus alumnorum et de communi eruditione obiter tangitur. Eodem modo reicitur etiam consilium publicationis »Duhovna Probuda«, quo suadetur, ut futuri sacerdotes octo classes gymnasii et duos speciales cursus theologicos subeant.

D. Dnešnite pravoslavni bogoslužebni knigi. (De libris liturgicis Graeco-slavicis) n. 40.

Inter ecclesias orientales (si auctori credimus) ecclesia Bulgarica sola textum librorum sacrorum, quem a patriarcha Euthymio accepit verum et integrum habet, qualis textus neque in ecclesia Russiaca inveniri potest neque etiam apud Graecos, qui libros suos ad apographos palaeobulgaricos in bibliothecis Russiacis servatos corrigere nolunt, id quod in odio inter Bulgaros et Graecos exorto fundatur.

Reformiranieto na crkvata. (De reformatione ecclesiae) nro. 45.

Ex eadem radice, ex qua haereses ortae sunt, oriri etiam, ait auctor, sententiam illorum, qui hodiernam ecclesiam reformandam esse censent v. g. nonnulla sacramenta esse abolenda, episcopis nuptias et sacerdotibus secundas nuptias esse concedendas etc. Non ecclesiam cum doctrina sua, sed fideles, qui talia desiderant, reformandos esse, auctor respondet.

Frenskite učilišta na Istok. (De scholis Gallicis in Oriente) n. 47.

Severis verbis scholas, quas viri ex variis catholicis Ordinibus possident, vituperat, hoc consilio, ut discipulos ab his scholis frequentandis abstrahat.

Crkoven Věstnik 1907.

Ts. Povedenieto na ediu katoliški arhiepiskop. (De actione archiepiscopi Menini) n. 7.

Archiepiscopus Menini iam a. 1905 gubernio declaravit, unionem cum ecclesia Romana, si fieret, faustam futuram esse Bulgaris (Slav. l. III. 3). Mense februario 1907 cum ex officio ministerium aliquod Bulgarorum adiret, cuidam, qui muneri praeerat, libellum aliquem, qui de unione agit, dedit, Sliveni typis descriptum (titulus non indicatur). Itaque auctor, respiciens illud ex a. 1905 memoratum, Archiepiscopum appellat peccatorem recidivum, quod denuo ecclesiam Bulgaricam, quae in paeninsula Balcanica iam plus quam mille annos sit prima ecclesia nationalis, radicitus delere intendat. Nunc XX. saeculo, ait, Bulgaros Romanis adiungere vult, a qua unione nuperrime humanissimus totius orbis populus — Galli — secessit, certe ut ecclesiam suam nationalem fundaret. Menini ecclesiam Bulgaricam condemnat, quod homines per eam salvari nequeant. Ut primum per limen domus suae transiit, iam sententiam suam vel viva voce vel libellis divulgare incipit. Sed libertas quoque loquendi fines suos habet. Summa audacia est, qua confessionem e medio tollere vult, quae per paragraphum 33 constitutionis ut dominans agnita est, orthodoxo-christianam. Menini sanctissimos populi sensus contemnit, tum religiosos tum nationales. Tamquam alienigena nullum habet ius loquendi in re politica et ut episcopus catholicus nullum ius habet se ingerendi in orthodoxos chri-

stianos et minime in eorum confessionem. Quod ei clare ostendi debet iuxta leges. Ecclesia Bulgarica postulat, ut sensus sui religiosi serio respiciantur, sicuti ipsa omnes alias confessiones aestimat.

Ts., Grčkata patriaršija i istinata. (De patriarchatus Graeci ad Bulgaros relatione) n. 10—11.

Paucis verbis auctor ait nimis late paragraphum quintam congressus Berolinensis a patriarchis Graecis explicari, ut quam maxima iura inter Bulgaros obtinerent. Citata hac paragrapho demonstrat plenam religionis libertatem et professionis fidei concessam esse solum iis, qui aliam fidem profiterentur v. g. catholicis, protestantibus, non vero Graecis.

Ieromonah Sofronij, Pri kakvi uslovija e v možno sedinenieto na sv. pravoslavna Bŭlgarska crkva s zapadnata rimokatoličeska? n. 10—19.

Verba, quae introductionem efficiunt, continent gravissimas sententias Leonis XIII. ex »Praeclara gratulationis« 20. Iunii 1894, qua epistola ecclesiam Bulgaricam cum Romano-catholica coniungere conabatur. Mentio fit etiam operis archiepiscopi Menini, qui eundem finem prosequitur.

In parte priore scripturistica argumenta a catholicis pro primatu Romani episcopi adferri solita refutantur. In parte posteriore paucis verbis primum ecclesiam Romanam primis tribus saeculis ex natura ipsa aliquem primatum habuisse dicit, cum eccl. Romana post destructionem Hierosolym. maxima, in urbe principe imperii Rom. sita et sanguine tot martyrum imprimis Petri et Pauli coronata esset. Ex eo autem tempore permultos demonstrare coepisse primatum eccl. Romanae originis divinae esse.

Finem imponit operi desiderans, ut brevi coniunctio fiat, quae tamen tum demum possibilis erit, si ecclesia occidentalis differentias dogmaticas auferet. Opus congestum est iuxta auctores Russicos: Běljaev, Nikanor, Suškov, Akvilonov e. a.

D. Mišev, Stopka za sbliženie na Rumuni i Greci (Conatus Rumunos propius ad Graecos trahendi) nr. 26.

Kucovlasi, cognatione cum Rumunis coniuncti, omnibus viribus postulabant, ut a Graecis separati sua lingua in scholis et in ecclesia uterentur; idque a potestate civili eis concessum est. Attamen patriarcha omni modo desideria eorum irrita facere conabatur. Ecclesiae et coemeteria Rumunis clausa sunt, neque raro etiam armis eos ab hoc conatu absterruit. Sed cum nihil efficere posset, et ipse consensit. De facto tamen usque ad hoc tempus separatio facta non est, tum quia Kucovlasi per totam Macedoniam et Epirum dispersi omni centro carent, ubi metropolita sedem figere posset, tum quia ipsi nimis subiecti sunt Graecae culturae; nam semper Graeca solum lingua discere et orare consueverant. Quare etiam nunc res est in eodem statu, quo antea erat.

Hiljadogodišnica na sv. car Boris. (Sollemnia decies saecularia S. Boris, regis Bulgariae) n. 16.

Totus numerus 16. huius publicationis dedicatus est regi Boris ea occasione, qua omnes Slavorum populi imprimis Bulgari millesimum mortis eius annum celebrant. Non vanam esse hanc laudem regi Boris factam nemo negabit, qui merita eius de Bulgaris noverit. Nam eos ad fidem in Christum perduxit, et ut eos ab omni parte liberos redderet, constituit ecclesiam nationalem Bulgaricam. Quod Bulgari suam litteraturam et suos libros possident, gratiae agenda sunt regi Boris. Paucis verbis: quod populus nomine Bulgarorum ornatus adhuc existit et populis cultis adnumeratur, meritum est regis Boris.

Sequuntur nonnullae commentationes, quae summatim sumptae fideliter merita regis Boris depingunt, auctoribus Ts., Dr St. Cankov, Velinov, D. Br.

De s. Boris, rege Bulgarico agunt sequentes libri Bulgarici:

N. A. Načov, *Vrëme i život na sv. Boris-Mihaila*. Varna 1901. Pg. 97; fr. 0.80.

J. Trifonov, *Caruvaneto na sv. Boris-Mihaila*. Sofia 1907. Pg. 63; fr. 0.20.

N. Načov, *Sveti knjaz Boris bŭlgarski*. Sofia 1907. Pg. 32; fr. 0.10.

D. Božkov, **Komentar na Mojseevoto petoknizie (Commentarius in Pentateuchum Moysis)**. Plovdiv (Philippopoli) 1906; fr. 1.20

Božkov non totum Pentateuchum, sed eos tantum locos, quibus quaestiones religionis et scientiae tanguntur, explicare intendit. S. scripturam idem ex parte psychologica primis consideratam esse vult. Moysem prophetam inspiratum ac poëtam esse; in poësi vero non singula nec particularia, sed spiritum ipsum seu »psychologiam« considerandam esse. Quae principia generalia et explicatio singulorum locorum rationalistam, etsi inconsequentem, produnt. Multae in libro inveniuntur inconsequentiae multaque menda. [Cf. »Сърковен Вѣстник« 1906, nr. 19, p. 224—27].

SERBO-CROATICA.

Dr. *Fran Barac*. **O modernoj katoličkoj apologetici**. Habilitationa studija. (De „apologetica“ catholica nostri temporis.) Požega 1907. Pp. 156. Pret. 1.75 Cor.

Litteratura apologetica apud Croatas exigua seu potius nulla est. Exceptis dispersis dissertationibus in foliis (Katolički list, Hrvatska Straža, Vrhbosna) et exceptis alienis quibusdam operibus apologeticis in linguam vernaculam translatis (Hasert, Roh) nihil fere in palaestra apologetica invenies. Hinc non absque gaudio dissertationem supra scriptam, qua Dr. Barac veniam legendi in facultate theologica Zagrabienensi sibi acquisivit, accepimus et perlegimus.

Scopus dissertationis est inquirere, quali methodo apologeta huius temporis uti debeat, ut propositum consequatur. Hanc ad quaestionem solvendam *B.* in prima parte libri de disciplina apologetica in genere agit, in secunda de methodo apologetica in genere, in tertia vero de singulis methodis apologeticis in specie.

I. Partem primam (11.—63.) incipit a nomine. Distinguens inter „apologiam“ et „apologeticam“ hanc terminologiam eligit: „apologia“ est quaevis fidei christianae defensio, sive verbis sive scriptis sive factis, „apologetica“ vero ea apologia est, quae scientifice, systematice et mediis pure naturalibus, argumentis nempe philosophicis et empiricis, probat, religionem catholicam veram esse et divinam. Etiam si notio utriusque termini clare proponatur, denominatio „apologeticae“ simpliciter — nobis minus placet. Ecquid enim „apologia systematica“ argumentis theologicis superstructa „apologetica“ vocari non posset? Denominatio ergo non excludit confusionem.

Ad notionem huius „novae“ (ab a. 1838.) scientiae melius evolvendam relatio eius ad reliquas disciplinas propinquas exponitur. Doctrina „apologetica“ convenit quidem cum theologia dogma-

tica in obiecto materiali, ast differt ab ea *a)* principio a quo, in quantum hoc principium ratio naturalis est et non ratio fide illustrata; *b)* principio ex quo, in quantum fons cognitionis observatio est, tentatio et ratiocinatio, non vero s. Scriptura et traditio; *c)* obiecto formali, in quantum per intellectum ad fidem proceditur et non per fidem ad intellectum.

Sic differt disciplina „apologetica“ ab omni theologia dogmatica non solum speciali, sed etiam fundamentali seu generali, quia haec argumentis theologicis probat fidelibus veritatem religionis christianae, cum „apologetica“ ad homines huius temporis (infideles seu scepticos) referatur et solis argumentis rationis et experientiae utatur. Similiter differt „apologetica“ ab historia religionum comparativa atque a theologia naturali, quacum argumenta tantum existentiae Dei communia habet.

Enucleata sic notione scientiae „apologeticae“ transit *B.* ad enarrandum finem huius scientiae. Quadruplex est finis apologeticae: *a)* „opitulari fidei“ i. e. infidelibus et incredulis viam parare ad fidem, *b)* „opitulari piis“ i. e. adiuvere fideles, ut fidem conservent in eaque remaneant, *c)* „fidem defendere contra impios“ i. e. remove omnia fidei obstacula. Huic triplici fini iuxta Conc. Trid. assignato addit *B.* *d)* movere voluntatem et cor hominum. Non est vero munus apologeticae pertinaces (monistas) convertere nec quemquam vi ad fidem compellere, quod nec Deus potest. Argumenta enim veritatis et divinitatis religionis Christianae, etiamsi sint moraliter evidentialia, certa seu evidenter credibilia, tamen non sunt metaphysice evidentialia.

Pars haec dissertationis de munere doctrinae apologeticae clare et nitide est exarata et, quod passim erumpit, cum fervore ideo in optimis eam numeramus.

Quod sequitur in prima parte de possibilitate finis „apologeticae“ assequendi (num sc. doctrina haec characterem supernaturalis religionis christianae probare possit), quaestio est nimis specialis, quae in hacce dissertatione etiam omitti potuit. Etenim res tota dependet ex possibilitate cognoscendae veritatis generatim (contra scepticos), de qua re „apologetica“ speciatim disserere debet. Lectores ad quos liber dirigitur, de hoc non dubitant bene scientes, praecambula fidei rationibus etiam naturalibus probari posse.

II. Parte secunda (64.—85.) quaestio praecipua solvitur, quali methodo apologeta huius temporis generatim uti debeat. Respondetur methodo progressiva et traditionali. Dicit *B.*:

a) progressiva. Ut enim apologeta adversariis persuadeat, debet argumenta principiis ab iis admissis superstruere, alioquin in vanum laborat. Hinc historia teste apologetae omni tempore conditioni adversariorum sese accommodabant, ut a communibus principiis procedentes rem defendendam probarent vel argumentis apagogicis commenta eorum confutarent. Proinde „apologetica“ quoque nostrae aetatis temporibus nostris accommodetur, progressum disciplinarum aliarum aequet, et in omnibus sive philosophicis sive historicis sive physicis sive socio-

logicis aurum veritatis et fundamentum, cui in sua argumentatione innitatur, quaerat.

b) *traditionali*. Non obstante quacunq̃ue progressus ratione doctrina „apologetica“ *traditionalis* remaneat necesse est. Motiva enim credibilitatis essentialia semper eadem sunt, et quod maioris momenti est: obiectum materiale doctrinae apologeticae semper idem manet, revelatio nempe divina in suis fontibus contenta.

Quod methodum argumentationis attinet, *B.* duplicem commendat: novam inductivam seu analyticam et veterem deductivam seu syntheticam. Methodo inductiva progredimur, methodo deductiva acquisita syllogistice solidamus et firmamus.

In secunda parte *B.* bene probavit, vetera et nova non excludi, sed alia aliis supraedificari. Sic igitur methodo recta thesauri veteres et novi in uno aerario ad ditandum genus humanum congregantur.

III. Parte tertia prioribus multo maiore (86.—156.) de variis methodis apologeticis in specie agitur, idque de methodo *traditionali*, de nonnullis falsis, de *m. psychologica*, de methodo, disciplinis quae naturae investigatione continentur innixa, de *m. historica*, *supranaturalistica* et exemplari.

Methodus *traditionalis* ea est, quae hoc tempore in theologia fundamentali adhiberi solet et quae ad demonstrationem religionis (Deum esse), demonstrationem *rel. christianae* (Deum generi humano se revelasse) et demonstrationem catholicam (huius revelationis custodem et magistram infallibilem esse ecclesiam catholicam) refertur. Methodus haec deductiva est, quippe quae a principiis et factis certis ad specialia ducat. Argumenta eius metaphysica et historica externa sunt, obiectiva, omnium captui facilia, et certissima. Ideo asserit auctor, methodum hanc unicuique veritatem quaerenti nec opinionibus praesumptis ducto persuadere posse. Sed tempora nostra ea sunt, ut methodus *traditionalis* efficax non sit. Cum nunc realis mundi existentia et cognitionis humanae certitudo negari soleat, apologeta nihil habet, quo niti possit. Cum veram religionem aversantes argumenta metaphysica non agnoscant, debet apologeta aliam viam quaerere, qua eorum cordi appropinquet. Ergo — concluditur — cum hominibus huius temporis agens (non in scholis theologicis) nequit apologeta methodo theologica usitata sola uti, quia nihil prodest, sed alias methodos condicionibus nostrae aetatis accommodatas adhibeat. Tales sunt methodi recentiores:

a) *psychologica*, qua usi sunt Pascal, Lacordaire, Chateaubriand, Bourget, Bougaud, Ollé Laprune, Fonsegrive. Varii hi auctores vario modo procedebant. Conatus tamen communis eorum est, ostendere, solam religionem christianam desideriis et defectibus animae humanae omnino satisfacere. (Motivum igitur credibilitatis est internum).

b) *methodus*, disciplinis naturae investigandae nostris temporibus maxime exultis innixa, quam Duilhé et Schanz [maxime vero ii, qui Natur und Offenbarung edere coeperunt] adhibuerunt. Apologetae hi innixi principio, veritatem revelatam eis, quae doctrina explorata sunt adversari non posse, probant, religionem christianam disciplinis illis optime conformari, obiectam vero discrepantiam in errore

sive doctorum profanorum sive singulorum theologorum positam esse (Mot. negativum).

c) m. historica, quam Abbé de Broglie et P. Alfarié excoluerunt. Refutantes obiectiones ex historia, maxime ex historia religionum comparativa, haustas demonstrant. religionem revelata cum eventibus historicis omnino convenire. (Mot. negativum).

d) m. supranaturalistica, cuius cultores Bougaud, de Broglie, Weiss, Hilty enumerantur. Scriptores hi motivum credibilitatis maximi momenti ponunt in sublimitate et mysteriis religionis christianae. (Mot. internum positivum).

e) m. exemplaris, quae innititur axiomati: exempla trahunt. Non doctrina, sed vita heroum christianorum motivum est credibilitatis religionis revelatae. Methodus haec, qua nonnulli exclusive uti voluerunt, sicut et supranaturalistica ad m. psychologiam revocari potest, cum utraque ab animi humani aditibus cognitis proficiscatur.

Dr. Barac enumeratas quinque methodos nostris temporibus accommodatas et valde proficuas censet, non tamen sine restrictione. Addit enim verba a modernistarum doctrina aliena: „Omnia haec criteria non probant veritatem revelationis, sed solum eius verisimilitudinem: sunt subiectiva, relativa, cum quivis iis secundum suam religionem abuti possit; sunt incerta nec omnium captui accommodata. Ideo nulla ratione relinquenda vel spernenda sunt criteria externa (a Conc. Vat. enumerata) et argumenta metaphysica. Reiciens ultima haec apologeta necessario labitur in errorem Kantii vel pseudomysticorum vel fideistarum. Omnes methodos recentiores existimat *B.* non esse nisi praeparationem ad methodum traditionalem, praeparationem artificiosam quidem, sed nunc necessariam. Per se corda tantum et animos praeparant ad intelligenda et suscipienda criteria externa et obiectiva.

Pars ultima dissertationis magno apparatu, eximia eruditione et litterarum notitia conscripta est. Quaedam tamen minus placent, ut minus cauta vel ambigua verba de traditione ac theologia scholastica (pp. 23. 75. sq., 95 sq. etc.), sed si in universum aestimatur, immerito nonnulli in auctorem suspicionem „modernismi“ moverunt.

Dr. *K. Dočkal*.

Dr. *Nikodim Milaš*. **Rukopoloženje kao smetnja braku (De ordine, quatenus est impedimentum matrimonii)**. Mostar 1907. Pg. 59: cor. 150.

Novissimis temporibus in ecclesia orientali magno cum fervore agitur quaestio de matrimonio sacerdotum viduorum. Sacerdotes omnium autocephalarum ecclesiarum orientalium unanimiter fere postulant, ut nuntiat „Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve“ (1907, N. 2., pg. 19), ut huiusmodi prohibitiones tollantur et secundae nuptiae permittantur.

Nunc Nicodemum Milaš, ep. Dalmatinum celeberrimum ecclesiae orientalis canonistam, optimum suorum studiorum patronum et advocatum invenerunt. Is enim in libro, de quo agimus, scientifice probare conatur, postulationes cleri orientalis non solum esse iustas, sed etiam et in scriptura sacra et in traditione fundatas. Opusculum magno cum

applausu acceptatum est, ideo eius doctrinam Latine exponere iuvat. Ait igitur: In ecclesia orientali viget hoc ius: 1. episcopus debet esse caelebs, 2. tum presbyteri tum diaconi in matrimonio vivere possunt, si ante ordinationem uxores duxerunt: 3. neque presbyteri neque diaconi neque subdiaconi post mortem uxoris secundas nuptias inire possunt. Hae leges ortae sunt saeculo septimo et radices habent in perverso iudicio de matrimonio, quod sibi hierarchia ecclesiastica sub influxu enkratistarum et manichaeorum efformavit (p. 12); ideo neque cum lege naturali neque cum Scriptura S. concordant. Matrimonium est lex naturae, qua omnes homines obstringuntur non exceptis sacerdotibus (p. 13). Hoc principium acceptavit etiam Scriptura sacra, nam apostolus dicit, episcopum (presbyterum) debere esse unius uxoris virum (1 Tim. 3, 2; Tit. 1, 6). Hoc loco apostolus concedit consone cum lege naturae sacerdotibus ius matrimonii, illud autem non restringit ad unas solas nuptias. „Principalis tenor huius doctrinae (Tit. 1, 6) est monogamia, quae debet intelligi sensu stricto respectu omnis personae sacrae et secundum quam bigamia (simultanea) absolute excluditur (p. 24). Apostolus prohibet bigamiam simultaneam, non successivam, „hoc est luce solis clarius.“ Hanc interpretationem acceptarunt illustrissimi viri ecclesiae orientalis, praesertim Ioannes Chrysostomus et Theodoricus Cypriensis (p. 29). Hoc etiam ex usu ecclesiae probari potest. Ex longaeva enim praxi ecclesiastica constat, quod multi, qui his coniugati erant, in statu clericali manserunt et non contradicentibus superioribus ecclesiasticis officium pastorale porro exercuerunt (p. 29). Hoc praesertim in ecclesiis ab enkratisticis ideis liberis in usu erat. „In ecclesiis, quos ipsi apostoli condiderant, in quibus doctrina evangelica et traditiones purae custodiebantur, in ecclesiis ab enkratismo liberis, per tria saecula christiana respectu matrimonii sacerdotum illa norma generalis in usu erat, cuius principia iam scriptura sacra praescripta sunt, quaeque cum lege naturali concordat. Episcopis, presbyteris, diaconis licitum erat nubere tum ante tum post ordinationem. (p. 24). In parte longe maiore ecclesiarum valebat haec praxis. Ordinatio non habebatur tamquam impedimentum matrimonii. Usque ad concilium Trullanum sacerdotes nubebant et ante et post ordinationem et hic status generaliter legitimus putabatur (p. 34).

Ex his Milaš concludit secundas nuptias sacerdotibus concedendas esse: nam haec est doctrina S. Scripturae, haec est traditio hoc docent singulae ecclesiae liberae ab enkratistico influxu (p. 29). Omnes praescriptiones, quibus iura sacerdotum restringuntur, ex fonte a spiritu christiano et s. Scriptura alieno scaturiunt ex doctrinis spiritus sectae enkratistarum et manichaeorum, qui dignitatem matrimonii tantopere foedaverunt et depravaverunt. Hae ideae etiam personas in hierarchia constitutas perturbaverunt (p. 15.) Hoc modo intelligitur, quomodo fieri potuerit, ut primaeva ecclesia virginitatem tantopere matrimonio praeferret, cum Scriptura sacra inter matrimonium et virginitatem non faciat discrimen. Haud mirum, si etiam scriptores ecclesiastici ab hoc perverso iudicio se non potuerunt emancipare et „solum statum virginalem excellentem et Deo placentem existimaverunt, quem quisque

eligat oportet, qui vult animam suam salvam facere“ (p. 19). Tam infausta erat in nonnullis primaevae ecclesiis opinio de primo matrimonio; multo infaustius iudicabant de secundo, etiamsi Scriptura non ponat discrimen inter primum et secundum matrimonium (p. 20). Tantum abest, ut apostolus secundas nuptias reprehendat, ut eas potius commendat. *M.* provocat ad Rom. 7, 3 et 1. Cor. 7, 8; 39—40 et concludit, superiores ecclesiasticos id, quod apostolus commendat, existimasse „signum suspectae moralitatis et impotentiae coercendi corporales cupiditates et libidines“ (p. 21). Ex hac causa et singulae synodi bigamos successivos ecclesiasticis poenis premebant. Naturalis inde consequentia erat, ut huiusmodi viri ab ingressu in statum clericalem repellerentur, quia nota publica laborabant. Hoc modo auctor nexum causalem in hac quaestione se invenisse putat: superiores ecclesiasticos haereticis ideis corruptos pravo adversus matrimonium sacerdotum rigorismo favisse.

Et profecto solum in iis ecclesiis, quorum genuina disciplina encraticis erroribus corrupta est, tendentiae, quibus iura sacerdotibus divinitus concessa restringerentur, animadverti possunt. E.g. in ecclesia Syriaca personae hierarchicae perverse de matrimonio secundo iudicaverunt et ecce! in eadem ecclesia saeculo quarto Constitutiones Apostolorum in lucem prodierunt, quibus viri semel tantum coniugati ad officia hierarchica admittuntur (p. 33). Sed eiusmodi ideae perversae tunc erant sporadicae. Consilium Trullanum demum novam legem pro tota ecclesia obligatoriam tulit, qua matrimonium secundum sacerdotibus prohibebatur. Inde erat disharmonia inter theoriam et praxim ecclesiasticam (p. 12. et 39). Et ex his temporibus in ecclesia orientali ordo generaliter tanquam impedimentum matrimonii valet. *M.* enim comparato canone tertio cum sexto se invenisse putat, patres concilii canone tertio permittere, ut secundum matrimonium ineatur. „In principio admittunt, sacerdotem posse inire secundas nuptias etiam post ordinationem et hoc tanquam suprema auctoritas admittere debebant, quia hoc etiam doctrina Scripturae sacrae est.“ (39). Solum practice patribus melius esse videbatur, ita explicat canonem sextum, si secundae nuptiae sacerdotibus prohiberentur. Hoc enim cedere in „bonum populi“ (p. 48). Ideo patres decreverunt, ut exinde ordo impedimentum matrimonii constitueret. „Canon sextus censendus est praescriptio, quae etiamsi iam in nonnullis ecclesiis intermediis, existebat, ex illius temporis circumstantiis, et ex iudicio, quod patre. de matrimonio sacerdotum tunc habebant, necessario profluxit“ patres enim in iudicandis matrimoniis sacerdotum unam tantum partem respiciebant (p. 48).

Ex his *M.* concludit haec prohibitio non est divini iuris, sed est positiva lex ecclesiastica, simplex praescriptio disciplinaris, quae mutatis circumstantiis et sublatis motivis, quibus inducta est, mutari potest (p. 48). Hac mutatione nihil novi induceretur in ecclesiam, sed solum restitueretur, quod iam apostolicis temporibus existebat et in Scriptura sacra novi testamenti approbatum est, quod illustrissimi viri ecclesiae orientalis et defendebant et propugnabant.

In ultima sectione auctor de modo agit, quo hae prohibitiones tolli possunt. Huiusmodi legislatio a concilio generali lata est, ideo ab eadem auctoritate tollenda est. Sed nostris diebus tale concilium vix expectari potest. Itaque cum quaestio brevi solvenda sit, auctor proponit, ut singulae ecclesiae eam intra suum districtum decident, quod secundum ius orientale licitum sit (p. 54).

Ex dictis patet, scriptorem hunc magno ardore postulationes sacerdotum orthodoxorum propugnare. Nos vero aequo animo affirmare possumus, eum zelo rei propugnatae seductum nonnulla dixisse, quae alias non protulisset.

Certe minus recte statuitur a *M.* doctrinam christianam de matrimonio influxu pernicioso enecatistarum et manichaeorum infectam esse: nam si id obtineret, doctrina de matrimonio penitus corrupta esset. Etiam quae habet de virginitate, minime cum s. Scriptura et christiana traditione concordant. Porro eiusdem in Tit. 1, 5 exegesis a contextu discrepat neque est secundum sensum apostoli, licet complures habeat fautores. Nullo modo autem cum veritate conciliari potest, cum doctus Milaš affirmat, patres Trullanos novam legem creasse. Patres ipsi innuunt, sua decreta super „Constitutiones Apostolorum superstructa esse. (can. et. 6.) Verum est, semper quosdam sacerdotes bigamos fuisse, sed eo verius est hoc, quod hic status non legalis, sed contra disciplinam ecclesiasticam offendens existimabatur, id quod ex traditione probari potest. Tota demonstratio docti scriptoris opinionibus praeoccupatis regitur, ideo compluribus defectibus laborat et potius detrimentum quam commodum rei defensae adfert.

Famosum hoc opus iam a. 1907 secunda editione valde amplificata editum est (pretio Cor). Quoad rem in hac editione nova non inveniuntur, sed eadem argumenta uberius proponuntur et evolvuntur.

Stephan Veselinović. О браку свентенослужащих. (De matrimonio sacerdotum.) Odgovor dr. Nikodemu Milašu. Beograd. 1907. Pg. 39.

Veselinović contra argumentationes episcopi Milaš hoc opusculum polemicum in lucem edidit. Singulas eius theses diligenter dinidicat et in fine pervenit ad sententiam omnino oppositam sententiae ep. Milaš: Scripturam sacram et traditionem christianam sacerdotibus unum solum vinculum matrimoniale concedere; unum solum matrimonium admitti etiam legislatione ecclesiastica, quae in iure divino fundetur (p. 28).

Scripturae sacrae, ait idem, summa de matrimonio haec est Matrimonium est sacramentum magnum (Eph. 5, 32) et opus bonum (p. 9). Non est necessaria lex naturae, qua omnes homines obstringerentur. Alioqui omnes homines necessario coniugati esse deberent; videmus autem naturam humanam ad matrimonium indifferentem. Sed solum primum matrimonium est opus bonum, quia hoc solum mysticam unionem Christi cum sua ecclesia significat. Secundae nuptiae spiritui evangelii minus respondent, sed fidelibus ab ecclesia ratione habita moralis infirmitatis permissae sunt. (p. 13). Ab hoc privilegio sacerdotes exempti sunt, quia secundum apostolum (Tit. 2, 12) perfectioni chri-

stianae studere debent (p. 12). Exegesis, qua episcopus Milaš epistolam 1. Tim. 3, 2 explicare conatur, rationalisticam et cum factis historicis discrepantem nominat. Ergo nihil ex eo loco in favorem secundi matrimonii deducere licet. Illud „unius uxoris vir“ significat, sacerdotem solum unum matrimonium inire posse (p. 32). Eadem doctrina ex secundo fonte fidei christianae, id est traditione elucet. Patres et scriptores ecclesiastici summa cum reverentia loquuntur de matrimonio primo. Longe maior eorum pars novit et postulat in sacerdotibus solum unum matrimonium, quod ante ordinationem ineatur oportet. (p. 16 sq). *V* contra Milaš affirmat, leges ecclesiasticas respectu matrimonii sacerdotum ex mere spiritu christiano originem ducere. Doctrina Scripturae sacrae et traditionis conciliis principia subministravit ad condendas leges matrimoniales. Item per concilium Trullanum nequaquam nova lex inducta est, sed lex, quae per multa saecula observabatur, propter novas rerum exigentias denuo inculcata est. Grassabatur enim tunc temporis inter sacerdotes magna morum perversio. Propterea patres coacti erant, canonem 17. Constitutionum Apostolorum innovare et in posterum sacerdotibus secundas nuptias omnino prohibere (p. 27. sq). In ultima parte *V* nonnullas assertiones Nicodemi Milaš oppugnat et corrigit, qui labor tanto facilius erat, quanto audaciores sunt nonnullae affirmationes episcopi Dalmatini. Sicut Milaš, ita etiam Veselinovič praeconceptionis ideis laborat. *F. K.*

PARS DISSENSIONIBUS INTER ECCLESIAM OCCIDENTALEM ET ORIENTALEM COMPO- NENDIS DESTINATA.

XIII.

De ecclesiae catholicitate.

Quomodo in libris V. T. universalitas regni Messiani futuri praedicta sit*).

Qui quaerit, ubi ecclesia vera Christi sit, inspiciat libros propheticos V. T. ibique formam, qualitates, finem ecclesiae verae ad evidentiam depicta leget. S. Augustinus hac de re in clarissimo illo opere

—
*) Fontes:

Augustinus, De unitate ecclesiae Mg. P. L. 43 (Aug. 9) Col. 389—446.
Katholik 1877, 1878, 1880, 1881.

Stimmen aus Maria Laach XVII., 117—140.

Dr. R. Söder, Begriff der Katholicität der Kirche und des Glaubens.

Dr. A. Göpfert, Die Katholicität der Kirche.

Dr. J. M. Kaufmann, Die Einheit, Katholicität u. Apostolicität der Kirche.

Dr. E. Commer, Die Katholicität nach dem hl. Augustinus.

D. Palmièri, De Romano Pontifice § 51, 2.

Card. Franzelin, De ecclesia, th. 6.

A. Straub, De ecclesia, p. 188—203.

Hettinger, Apologie (Katholicität) etc.

apologetico et dogmatico-historico scripsit: „Quae ita sunt aperta, ut etiam inimici intelligere cogantur inviti“ (XVIII, 18). Quare ecclesia Christi vera, quae est illud regnum Messianum promissum, quaecumque illa sit; ad amussim descriptioni propheticae respondere debet ac nulla ecclesia potest esse ecclesia Christi, quae non sicut res vel aedificium imagini illi a Spiritu sancto in antiquitate depictae conveniat. In primis autem una qualitas huius futuri regni Messiani maxime semper inculcatur et prae oculis ponitur, scil. eius universalitas. Inde certo concludere nobis licet ad universalitatem ecclesiae Christi verae, quaecumque illa sit. Ut illud factum universalitatis regni Messiani eiusque accuratam notionem ex libris propheticiis demonstremus, solum aliqua testimonia afferemus, excusantes nos cum s. Augustino; „Iam vero si de omnibus prophetis ecclesiae praesignatae, quam sicut legimus. cernimus, testimonia colligere in hanc unam epistolam velim, vereor ne ipse videar indicare pauca, quae tam multa sunt, ut ex isto solo Isaia si omnia congregare vellem, modum debiti sermonis excederem (de unit. eccl. c. 7).“

S. episcopus Hipponensis in libro modo citato hoc ipsum argumentum copiosius tractavit. Ipsum aliosque ss. doctores seu scriptores ecclesiasticos ad verum sensum locorum s. scripturae demonstrandum adducemus. Denique locos Ni Ti, in quibus textus Vis Ti ad ecclesiam certam, unam, a Christo fundatam applicantur, id quod iam s. Augustinus praestitit, citabimus, ut etiam inde demonstremus, sub regno Messiano praedicto ecclesiam unam a Christo fundatam (cfr. de unitate eccl., ipsam inscriptionem) et non quamcumque benedictionem a Christo in gentes descendantem intelligendam esse.

1. Ex primo libro legis, ex Genesi sex loci (Gen. 10, 18; 12, 3; 22, 18; 3 hi loci ad Abraham; dein ad Isaac Gen 26, 4; ad Iacob Gen. 28, 14; 49, 10) notam benedictionem in semine futuro futuram continent, quae ad omnes gentes extenditur. Gen. 22, 18: „et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia oboedisti voci meae.“ S. Augustinus ad locum citatum notat: „Non dicit ex seminibus tanquam in multis, sed tanquam in uno: Et semini tuo, quod est Christus (Gal. III 15—16)“ (Mg. P. L. t. 43 [Aug. 9] ep. 6 n. 11 lib. c.). His locis manifesto universalitas localis continetur; nam omnes gentes benedicentur in semine uno. S. Aug. lib. c. n. 11 insuper universalitatem temporalem perpetuam intelligit, qua illa benedictio semel per omnes gentes diffusa, semper permaneat: „Quare vos (Donatistae) irritum facitis testamentum Dei, dicendo nec in omnibus gentibus esse, completum, et periisse iam de gentibus, in quibus erat semen Abrahae. S. Paulus ad Gal. III 15—16 locum Gen. 22, 18 contra Iudaeos pro ecclesia una allegat sicut s. Aug. contra Donatistas.

Unde patet, non sermonem de quacumque benedictione illis locis esse, sed unitatem regni Messi uni saltem ex traditione apostolica simul sumpta praedici. Cfr. Aug. ep. 76 n. 1: „Erigite oculos cordis et considerate totum orbem terrarum, quomodo in semine Abrahae benedicentur omnes gentes.“ Item s. Ambrosius hunc locum de una ecclesia vera, quae totum orbem terrae fide ut hereditatem accepit: „Secundum

personae Abrahae evidens mysterium ecclesiae, quae totum orbem fidei hereditate possedit, bene pater electionis dicitur, pater fidei, pater piaie confessionis“ (de Abraham, l. II, c. 10 n. 77 t. I.) S. Hieronymus, Comm. in Matth. l. I. in init.: „Ad Abraham: In semine, inquit, tuo benedicentur omnes gentes: quod est Christus.“ S. Augustinus hac promissione contra Donatistas evincit, ecclesiam Christi esse, ubi benedictio illa in omnibus gentibus impletur: „Date mihi hanc ecclesiam, si apud vos est: ostendite communicare omnibus gentibus, quam iam videmus in hoc semine benedici“ (De unit. eccl. c. 6 n. 14).

2. Etiam manifestius in psalmis universalitas regni Christi exhibetur Secundus psalmus, directe messianicus, pugnam inter regnum Messiae eiusque adversarios, potestates tenebrarum, ob oculos ponit. Praesertim clare promittit gentes hereditatem Messiae fore: „Dominus dixit ad me: Filius meus es tu; ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae (v. 7. 8).“ Hoc testimonium ad ecclesiam Christi veram pertinere, secundum s. Augustinum omnino evidens est: „Quis enim Christianus unquam dubitavit, hoc de Christo esse praedictum, aut hanc hereditatem aliud quam ecclesiam esse praedixit?“ Praeterea s. Patres, id quod sensus obvius exhibet, dicunt universalitatem simultaneam ac perpetuo duraturam de ecclesia una Christi praedictam esse. S. Augustinus clare hanc notionem in epist. 49. ad Honoratum n. 3 exponit: „Quaerimus ergo, ut nobis respondere non graveris, quam causam forte noveris, qua factum est, ut Christus amitteret hereditatem suam per orbem terrarum diffusam et subito in solis Afris, nec ipsis omnibus remaneret.“ Similiter Optatus Milev. quaerit, quid Christus fecerit, ut priore promissione sublata gentes amiserit: „Nam si sic pro voluntate vestra in angustum coarctatis ecclesiam ubi erit, quod libenter ei largitus est Pater, in secundo Psalmo dicens: Dabo tibi gentes hereditatem tuam et possessionem tuam terminos terrae? Cur ponitis metas? Cur figitis limites? Tota est donata terra cum gentibus: totus orbis Christo una possessio est“ (Contra Parm. de Schism. Donat. l. II., 1). — Etiam psalmus 21 exclusive Messiae convenit. Non solum clare exhibet imaginem crucifixionis Christi et quidem etiam per singula (hinc s. Matth. 27, 30 et s. Ioa. 19, 24 Christo versus 17—19 applicant), sed conversionem gentium ad Deum fructum huius passionis fore praedicit: „Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terrae; et adorabunt in conspectu eius universae patriae gentium: quoniam Domini est regnum, et ipse dominabitur gentium“ (v. 28. 29). Cum psalmista illam universalem conversionem gentium sequelam seu fructum passionis esse ideoque meritis retribui praevideat, nonne sicut merita, et ipsa mercede, duratura est?

Psalmus 44, directe ad Messiam pertinens, cuius regnum „inaeternum et in saeculum saeculi“ (v. 18) durabit, conubium regis, Christi, cum regina, ecclesia eius, celebrat. S. Chrysostomus in Ps. 44 n. 19 ad versum 17: Pro patribus tuis nati sunt tibi filii: *Ἐμοὶ δὲ δοκεῖ τοὺς ἀποστόλους λέγειν, τοὺς διδασκάλους ἐν αὐτῇ γενομένους. Εἴτα ἐπογοῦσιν αὐτῶν τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν δόξαν, φησὶ* „Καταστήσεις αὐτοὺς

ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν.“ Ἰδὼς ταῦτα ἐρημνείας δεῖται: Οὐδὲ ἔγωγε οἶμαι, ὥσπεροῦν οὐδὲ ὁ ἥλικος, ὅτε φαιδρός ἐστι τὰ δὲ εἰρημνέα τούτων γυναικώτεραι καὶ γὰρ τὴν οἰκουμένην ἡπάσαν ἐπέδραμον οἱ ἀπόστολοι.

Similiter Eusebius Caesariensis, in Ps. 44. — II. E., IV, 7. — Aug. De unit. eccl. c. 8 n. 22. Hi aliique scriptores intelligunt sub regno Messiano praedictam esse ecclesiam Christi veram, unam, ab Apostolis per totum orbem diffusam. Illa universalitas ecclesiae duratura semper exhibetur, cum dicitur: „Memores erunt nominis tui in omni generatione et generationem. Propterea populi confitebuntur tibi in aeternum, et in saeculum saeculi“ (v. 18). — Psalmus 71 talia exhibet „de quibus dubitari non potest. quod ad Christum pertineant“ (Aug. ibid.). Nam de quonam rege ex Israel nisi de Messia valent: »Et dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrae“ etc. (v. 8—11). Hic clare universalitas simultanea regni eius enuntiatur. S. Cyrill. Hieros. Catech. 18 n. 23 ad hunc locum alludit: „Καθολικὴ μὲν οὖν καλεῖται, διὰ τὸ κατὰ πάσης εἶναι τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ περάτων γῆς ἕως περάτων.“ Paulo post idem psalmus proseguitur: „Et adorabunt eum omnes reges, omnes gentes servient ei“ (cf. Gen. 49, 10). „Et benedicentur in eo omnes tribus terrae, omnes gentes magnificabunt eum.“ — Praeter hos psalmos directe vel etiam exclusive ad Messiam pertinentes alii typice de ipso eiusque regni universalitate (v. g. omnes gentes, omnes populi, nationes, fines terrae: ps. 17, 44—46) saltem in aliquo versu vaticinantur (cf. Katholik, 1878, I pg. 16 sq.). — Psalmus 18. describens pulchritudinem stellati caeli, qua Deus manifestatur, inde a s. Patribus saepe ad praedicationem apostolicam, qua etiam Dei cognitio divulgatur, adhibetur, cuius praesertim universalitas extollitur. „In omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis terrae verba eorum“ (v. 5). Ipse s. Paulus ad Rom. 10, 18 hoc loco utitur ut prophetico, impleto in missione apostolica. Nemo non videt, inibi universalitatem simultaneam, quippe apostoli simul verba fecerunt, eamque moralem, intelligi. S. Augustinus, strenuus universalitatis ecclesiae Christi adversus Donatistas aliosque haereticos propugnator, hunc sensum de una ecclesia vera exhibet: „Quorum nisi caelorum? Quorum ergo nisi Apostolorum? Ipsi enarrant nobis gloriam Dei“ (in Ps. 18 enarr. 2, n. 2 aliisque locis).

3. In prophetis universalitas regni Messiani etiam clarius, testimoniis sine dubio manifestis, enuntiatur. Inprimis Isaías, qui „propheta gentium“ ideo dicitur, destinationem universalem ipsumque factum continuo fere vaticinatur. Statim ab initio omnes gentes ad montem Sion confluentes videt: „Et erit in novissimis diebus praeparatus mons domus Domini in vertice montium et elevabitur super colles et fluent ad eum omnes gentes“ (2, 2 sq.). Quae de Sion temporali politico sensu nunquam, praesertim non tempore post Isaíam futuro, vera fuerunt. Sensu igitur prophetico de ecclesia praedicta sunt. Ratio huius concursus additur: „quia de Sion exiit lex et verbum Domini de Ierusalem“ (v. 2). Quibus significatur veritas doctrinae et gratia, quae de una ecclesia Christi vera solum valent. Mons igitur est ecclesia Christi vera, eiusque elevatio super omnes colles, ita ut omnes gentes eam videant ad

eamque confluant, eius diffusio per totum orbem eaque simultanea tum propter rationem firmitatis montis, tum quia omnes gentes simul confluant: Venite et ascendamus .“ (v. 3) inter sese colloquentes. Illa confluxio erit duratura, quamdiu novissimum tempus non finitum fuerit monsque per sese firmus non cessaverit. Ex ss. PP. Hieronymus in Is. 2, 2—4 scribit: „Et pulchre non dixit: In Sion et Ierusalem erit et manebit verbum et lex Dei Domini, sed: Egredietur, ut de illo fonte omnes nationes doctrina Dei significet irrigandas.“ Quibus spiritualis character et unitas huius universalitatis notantur. — Mich. 4, 1 cum loco hoc Is. fere verbotenus congruit. — Celeberrima sunt verba Is. 9, 6, 7, ubi de principe pacis eiusque sempiterno regno in domo David est sermo. „Parvulus enim natus est nobis . Multiplicabitur eius imperium.“ Qui locus hebraice etiam clarius universalitatem atque perpetuitatem regni Messiani enuntiat. — „Repleta est universa terra, ut cognoscat Dominum, ut aqua multa operiat mare. Et erit in illa die radix Iesse, et qui exurget principium habere in nationes, in eum gentes sperabunt“ (ita s. Aug., De unit. eccl. c. 7 n. 15 legit Is. 11, 9 et 10. — Aug. tota ep. 7). „Repleta est universa terra“ nemo non videt de universalitate simultanea dictum esse. Describitur ibi felicitas et pax summa regni Messiani, quia „repleta est terra scientia Dei“ Quis non concedat, hoc testimonio aliisque innumeris illud regnum desideratum Messiae sicut universale ita etiam ut terminum stabilem non amplius mutandum regni Davidici praedici? Simul coniunguntur et universalitas et perpetuitas tanquam proprietates essentielles, quae regnum Davidicum in melius regnum spiritnale (v. g. hic „scientia Dei“, supra „lex“ vel „verbum Domini“ etc.) commutandum et commutatum prae illo temporali ornant et signant. Cum Is. 11, 9—10 cf. Rom. 15, 12. — Similis locus est Is. 27, 6 iuxta textum s. Aug. l. c.: „Germinabit et florescet Israel, et replebitur orbis terrarum fructu eius“. Quo textu s. Paulus (Rom. 15, 12) de Christo et ecclesia vera utitur. Semper adsignificatur perpetuitas; nam si orbis replebitur fructu vel semine (i. e. Christi doctrina) neque ullo modo tolli vel limitari, illa repletio orbis legitur, quo iure eam ad tempus restringas vel limites? Hoc etiam s. Augustino, Optato Mil. aliisque contra haereticos usitatum fuit. --- Iterum Is.: »Refulgebit, inquit, et non confringetur, donec ponat in terra iudicium: et in nomine eius gentes sperabunt“ (42, 4). Immediate ante: „Non clamabit, neque cessabit neque audietur foris vox eius . Quod ex Evangelista de Christo praedictum scimus (iuxta Aug. l. c.). Hic sicut alibi saepius illa diffusio regni cum ipso Messia regnante iam in terra connectitur. Quare est signum ipsius adventus ideoque dilatatio non multum remota ab adventu Messiae praedicatur. — Totum cp. 49 egregia quaedam de universalitate regni Messiani continet. „Et posui te in testamentum generis in lucem gentium, ut sit salus usque ad fines terrae“ (v. 5). Cf. s. Augustinum l. c. n. 16; 2 Cor. 6, 2. „Ecce tollam in nationes manus meas et in insulas signum meum et adducam filios in sinu“ (v. 23). Tertullianus Isaiam adfert, demonstratque ex eo, ecclesiam Christi esse universalem non aliquam particularem sectam (adv. Iud. t. I [ed. Paris.] p. 208—210).

— Porro Is.: et iudicium meum, inquit, in lucem gentibus et in brachio meo gentes salvantur (51. 4—5; cf. Rom. 10, 16 et Is. 53, Aug. l. c.). et videbunt omnes nationes usque ad ultima terrae salutem, quae a Deo est“ (52, 10). Ita s. Aug. l. c. legit. „Iudicium“, „salus, quae a Deo est“ solum de veritate ideoque de vera et una ecclesia dici possunt. — Is. 53. 10—12 Messiae regnum super plurimos et potentes i. e. super omnes gentes ut mercedem seu praemium pro passione et morte retribuendum promittit: „Et peccata eorum ipse portabit, ideo hereditate possidebit multos et fortium partietur spolia, propter quod tradita est in mortem anima eius et inter iniquos deputatus est. Hieronymus in Is. ad locum: „Quia igitur laboravit, videbit ecclesias in toto orbe consurgere et earum saturabitur fide“ Deus Messiam patientem (hic aliisque locis v. g. super Ps. 21) consolatur promittens ut praemium regnum in toto orbe diffusum; quod vero Messias sanguine et vita sibi comparavit, regnum amplum, nonne permanens et stabile esse oportet? — Sufficiat ex multis testimoniis, quae ex Isaia praeterea supersunt, hoc unum (54, 1—4): adhuc in dexteram et sinistram extende: et semen tuum gentes hereditabit“ (Aug. l. c.). Ambrosius de Virgin. l. I., c. 6. n. 31: Quae igitur nupta plures liberos habet quam sancta ecclesia, quae virgo est, sacramentis mater est populis, cuius foecunditatem etiam Scriptura testatur dicens: Quoniam plures filiae desertae, quam eius quae habet virum?“ S. Hieron. in Is. ad locum: „Cui dixerat: Lauda etc. nunc eidem praecipitur in similitudinem tabernaculi Moisi, quod quondam habuit in deserto, ut dilatet tentorium suum. Ad dexteram penetret et ad sinistram et nequaquam Iudaici tabernaculi imitetur angustias. nec templi brevitatem claudatur, sed ad dexteram et ad sinistram locum capere ne cesset.“ Locum hunc Is. s. Paulus ad Gal. 4, 26—27 ad ecclesiam veram et unam applicat, dicens: *Γέγονα τὸ γὰρ Ἐφφάραθην* etc. Quae supra de perpetuitate dicta sunt, hic quoque obtinent.

Daniel aliquod regnum omnes gentes continens contemplatur; priora regna mundi destruxit vel potius in se suscepit; post ipsum aliud non iam succedet (2, 35. 44. 45). Aug. in Ioan. tract. 9, n. 15: „Lapis de monte praeciditur, ipse et lapis, quem reprobaverunt aedificantes (Ps. 117, 22) Mons ille, unde praecisus est, non impleverat universam faciem terrae: non enim tenuerat regnum Iudaeorum omnes gentes. At vero regnum Christi universum orbem terrarum cernimus occupare. Propheta non solum universalitatem localem sed imprimis etiam temporalem i. e. perpetuitatem huius regni praedicat. Nam quid aliud comparatio cum prioribus regnis orbem fere complectentibus significat? Cur post ipsum non aliud fore praedicatur?

Quid nisi stabilitatem enuntiat „mons magnus“, qui „implevit universam terram“, stabilitatem ipsius magnitudinis regni? Nam „mons“ per se est firmum aliquid et stabile. Denique ipsa verba clara sunt: „In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus caeli regnum, quod in aeternum non dissipabitur, et regnum eius alteri populo non tradetur: comminuet autem. et consumet universa regna haec, et ipsum stabit in aeternum“ (v. 44). De hoc vaticinio praeter Aug. in Ps. 98, Iren.

adv. Haer. IV, 26, n. 2. Iustin. c. Tryph. n. 76 audi Tertull., Adv. Iud. c. 3: „Cuius (populi Christiani) mons Christus est, sine manibus concidentium praecisus. implens omnem terram, apud Danielem ostensus. Denique Hieron. in h. l. „abscissus est lapis Dominus atque Salvator sine manibus i. e. absque humano semine de utero virginali et contritis omnibus regnis factus est mons magnus et implevit universam terram“. (Cf. Katholik, 1881, I. 115).

Alterum Danielis vaticinium praeclarum de „filio hominis“ est c. 7, 13—14: (v. 13) „Aspiciebam ergo in visione noctis, et ecce, cum nubibus caeli quasi filius hominis veniebat. (14) et omnes populi, tribus et linguae ipsi servient“.

De vaticiniis prophetae Ieremiae, quibus universalitas regni Messiani praedicitur [3, 14—17; v. 17: „In tempore illo vocabunt Ierusalem Solium (i. e. thronum) Domini, et congregabuntur ad eam omnes gentes. 12, 15—17; etc.] ac prophetae Ezechielis (10, 60—61; 17, 22—23 etc.) lege Katholik 1878, I, 156—160.

Ex minoribus prophetis pauca addamus, quae ad finem nostrum satis erunt. Osee 1, 10 dicit: „Et erit numerus filiorum Israel quasi arena maris, quae sine mensura est, et non numerabitur. Et erit in loco, ubi dicetur eis: Non populus meus vos; dicetur eis: Filii Dei viventis. Hunc locum et Osee 2, 41 s. Paulus ad Rom 9, 25—26 de vocatione gentium ad fidem interpretatur. Aug. De civ. Dei 18, 18. — Ultimum ponimus testimonium Mal. 1, 11 de sacrificio „in omni loco“ oblato: „Ab ortu enim solis usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco sacrificatur et offertur nomini meo oblatio munda, quia magnum est nomen in gentibus, dicit Dominus exercituum.“ Non amplius in solò Ierusalem et ab uno populo, sed in toto orbe sacrificium absque limite offertur. Sacrificium, quo Deus glorificatur „magnum est nomen meum“, non est nisi verae ecclesiae Christi. Neque ulla est limitatio quoad tempus, ita ut vere universale ac perpetuum sensu composito illud sacrificium intelligatur. De reliquis vaticiniis minorum prophetarum remittimus iterum ad Katholik, 1878, I, 161—165.

4. Etiam in symbolis et figuris veteris T. ss. PP. universalitatem ecclesiae verae expressam viderunt. Celebris est imago arcae, qua ecclesia repraesentatur, quae, ut arca animalia, ita ipsa omnes gentes complectitur. Hieron. adv. Lucif. n. 22: „Arca Noë ecclesiae typus fuit. Ut in illa omnium generum animalia, ita et in hac universarum et gentium et morum homines sunt.“ Aug., De unit. eccl. c. 5, n. 9. „Sed quod ille (I Petr. 3, 20—21: per arcam Noë ecclesiam fuisse figuratam) ibi non dixit. si quis nostrum dicat, propterea cuncta animalium genera ibi fuisse, quia in omnibus gentibus futura praenuntiabatur ecclesia, fortasse Donatistis aliud videatur, et aliter hoc interpretari velint“. Similia apud PP. multa invenies. — S. Aug. sub vellere Gedeonis populum Israel. sub reliqua terra gentes praefigurata esse scribit. Ros caelestis i. e. gratia divini sacramenti prius in vellus, dein in reliquam terram seu gentes descendit. „Non video, quid hic (Iudic.

6, 36—40) aliud figuratum et praenuntiatum sit, nisi ut arcam intelligamus orbem terrarum, locum autem velleris populum Israel. Novimus enim illam quondam gentem divini sacramenti gratia tanquam caelestis rore perfusam: cuius muneris per omnes in circuitu gentes, quia eo carebant, tanquam siccitas erat. Erat autem apud illum populum hoc munus in vellere, i. e. in velamine et quasi in nube secreti, quia nondum fuerat revelatum. Nunc autem videmus orbem terrarum iam revelato rore saginari per Evangelium Domini Nostri Iesu Christi, quod tunc in illo tegmine figurabatur (De unit. eccl. c. 5 n. 10). Cf. Aug. Enarr. in Ps. 71, n. 9, et aliis locis. Quis non videt, universalitatem ecclesiae his locis efferri, camque non solum localem sed et temporalem seu simul perpetuitatem. Quae de ecclesia vera Christi praefigurata esse et s. apostolus Petrus et ss. PP. plurimi exhibent.

Universalitatem autem ecclesiae non intelligi in s. fontibus physicam sed moralem (cf. Söder, Begriff der Katholicität der Kirche u. d. Glaubens, III Teil, II § 1 p. 198 ff.) vix monendum esse putamus. Si quis ipsum modum loquendi (v. g. „multi, plurimi, omnes“, quamvis praevaleant „omnes, universi“), et praesertim libertatem humanam paululum considerabit, non aegre consentiet.

Quae hucusque ex ss. fontibus V. T. adhibita voce ss. Patrum de regno futuro Messiano demonstravimus, paucis colligamus. Regnum futurum Messiae usque ad extremos fines prolatum omnes gentes orbis complexurum esse, et quidem simul, vel inde apparet, quod sit regnum complectens orbem, visibile omnibus gentibus iisque accessibile, successurum regnis maximis eaque consumens, quod occupet orbem a mari usque ad mare et e similibus multis. Porro id ipsum regnum universale fore etiam perpetuum manifestum est, cum ut regnum mundi ultimum, pro novissimis temporibus, non amplius alio regno delendum, cum luna et sole permansurum praedictum sit; cum synagoge abrogandae opponatur; cum mons implens orbem vel lapis crescens in magnitudinem orbis praedicetur. Praeterea inprimis s. Aug. passim aliique PP. sic argumentantur: Omnis fere pagina V. T. de regno futuro Messiae, omnes gentes complexuro vaticinatur. Cur apponis limites? Cur restringis ad gentes aliquot vel dicis, homines noluisse perseverare et defecisse ad paucos ecclesiam? (e. g. De unit. eccl. c. 9, n. 23) Spiritus non haec praedixit sed sine addito, absque limite temporis vel loci universalitatem praedixit. Quare, quae dicis, tibi probanda sunt. — Concludimus cum s. Aug. (l. c. c. 9 n. 23): „Quid ad haec dicturi quae commemoravi ex Lege, et Prophetis, et Psalmis, de Christi ecclesia, quae toto orbe diffunditur, cui malunt repugnare perversi, quam communicare correcti? Quid, inquam, dicturi sunt, utrum haec falsa esse an obscura? Sed falsa esse non audent dicere: premuntur enim mole tantae auctoritatis.

O. Židek.

VI.

De sacramento poenitentiae.

Thesis V.

Quivis actus caritatis appretiative summae sufficit ad iustificationem ita, ut maneat obligatio eliciendi contritionem formalem.

Declaratio. 1. Praecipuus partis prioris adversarius est Melchior Canus, Relectione de poen. p. 3, qui docet posse esse actum dilectionis Dei super omnia in homine permanente in peccato mortali ex defectu poenitentiae formalis.

Parti alteri adversantur directe Vázquez et de Lugo, etsi fortasse magis verbis quam re ipsa.

2. Existit praeceptum naturale ad eliciendam contritionem saltem virtualement et implicitam de peccatis commissis. Nam „praeceptum diligendi Deum est omnino de iure naturae et obligaret secluso quolibet Dei decreto, ut omnes concedunt; ergo lex naturalis obligat ad poenitentiam saltem implicitam, quae semper includitur in actu dilectionis Dei super omnia. De Lugo, De poen. disp. 7, n. 250. „Unde etiamsi Deus non acceptaret contritionem ad remittendum eius intuitu peccatum, adhuc ex obligatione, quae adhuc esset. diligendi Deum colligeretur bene obligatio poenitentiae saltem implicitae. quae continetur in actu dilectionis“. Id. ibid. disp. 7, n. 184. Idem alterum fontem obligationis (ad contritionem non necessario perfectam) hunc statuit: „Ex eodem naturae iure obligatur homo ad servanda alia praecepta etiam post peccatum; haec autem diu non possent servari sine aliqua retractatione saltem implicita peccati praeteriti: ergo in illa obligatione servandi legem includitur obligatio poenitentiae, sine qua lex non servabitur longo tempore.“ Ibid. n. 250; cf. n. 221. 237. 240; Ballerini-Palmieri, Op. mor., Tr, 10, s. 5, n. 1045—57. Praeceptum illud patet non esse proprie loquendo dispensabile a Deo. „Quod quidem licet concedat Suarez (De poen. disp. 15, s. 3., n. 15), addit tamen posse a Deo auferri eam obligationem per mutationem materiae, quatenus potest absque poenitentia. cedere iuri suo et remittere offensam, quo casu cessaret consequenter obligatio poenitentiae. Ceterum verius mihi est neque hoc modo cessare eam obligationem; quia sicut non potest Deus ita cedere iuri ad amorem vel ad cultum, ut cesset in nobis obligatio amandi et colendi Deum manente adhuc infinita bonitate et excellentia Dei, quae exigit amorem et cultum, sic non potest per condonationem aut cessionem iuris tollere obligationem, quam infinita bonitas et excellentia Dei inducit iure naturae ad revocandum offensam et exhibendum hunc cultum De Lugo, De poen. disp. 7, n. 253.

Contritio formalis necessario elicietur (negante Medina), si ad virtualement accedat recordatio peccatorum commissorum, sicut cogitanti de futura possibilitate peccandi nec deerit propositum formale. Tunc enim existit plena determinatio ad hunc explicitum actum Palmieri, De poen. th. 7, IV Sed obligatio ad recordationem peccatorum

eamque simultaneam cum actu caritatis ex iure naturae ostendi non potest. Dixi necessario elicietur, non „quia apprehendatur necessaria ad expulsionem peccati habitualis [verus enim amor non quaerit quod suum est, sed quod bonum est amato], sed quia ex amore alicuius obiecti statim oritur odium contrarii. De Lugo, De poen. disp. 5, n. 95.

Pars I. Quivis actus caritatis, quae sit super omnia, ad iustificationem sufficit.

Dub. 1. Contritio formalis est condicio remissionis. Id docet scriptura sacra Lc. 13, 5: *ἐάν μὴ μετανοήσῃτε* (al. *μετανοήτε*), *πάντες ὡσαύτως ἀπολεισθήσε*; cf. 13, 3; Eccles. 2, 22; Ez. 18, 28. Nec his verbis ea tantum necessitas enuntiatur, quae Io. 6, 54 de Eucharistia sumenda. (Nam »a) in his verbis sumptio Eucharistiae non coniungitur tamquam medium cum salute obtinenda, sed cum iugi conservatione vitae spiritualis, quae iugis conservatio non est per se necessaria necessitate medii ad salutem. b) Cum vita spiritualis obtenta est, ea non nisi per peccatum amitti potest, h. e. per voluntariam abiectionem eius; si quod ergo medium existit ad eam conservandam, illud nequit esse tale, ut etiam inculpabiliter eo omisso privetur homo vita; atqui hic est character proprius necessarii necessitate medii; ergo. Restat igitur c), quod non nisi quaedam necessitas moralis huius medii h. e. cibi ad conservationem vitae divinumque praeceptum edendi illum cibum per ea verba Christi significetur, si sermo sit de reali manducatione. — At in verbis Christi allatis poenitentia iungitur tamquam medium cum ipsa remissione peccati, quae necessaria est pro salute aeterna assequenda; et remissio peccati huiusmodi est, ut 1. si ipsa desint, eo ipso homo, peccato manente, damnetur; nam non peccatores, sed iusti salvantur; 2. ipsa ex se postulet in peccatore aliquam dispositionem; non enim peccatum remittitur eo tantum, quod peccatum exstitit aut quia quis actu cessat a peccato. Nulla ergo est paritas inter ea testimonia» Palmieri, De poen. th. 7, II. Cf. Suarez, De poen. disp. 15, s. 1, n. 4.).

2 Idem Patres docent: Iustinus, Dial. cum Tryphone c. 141; Cyprianus, De lapsis, versus finem; Ambrosius, Ep. 51 ad Theodosium n. 11; Augustinus, In ps. 30 enarr. 1, n. 5; Io. Chrysost., Hom. 10, in Mt. n. 6; Gregorius M., Homilia 20 in evang.

3. Idem Tridentinum declarat, Sess. 14, c. 4: »Fuit autem quovis tempore ad impetrandam veniam peccatorum hic contritionis motus necessarius.«

4. Secundum Tridentinum necessarius est necessitate medii ad remissionem gravis peccati ille dolor detestativus peccati, qui necessarius est ad valorem clavium. Sed ad hunc est semper necessarius dolor formalis nec sufficit virtualis consistens in dilectione Dei super omnia. Nec id potest ita intelligi, ut solum regulariter loquendo sit necessarius dolor formalis; hoc enim omnes theologi reiciunt. Quod confirmatur etiam ex Tridentino, ubi fidem definit necessariam ad iustificationem, sed nequit exponi de fide virtuali sufficiente aliquando, aut de fide formali solum regulariter requisita.

5. Potest aliquis diligere Deum propter eius perfectionem infinitam et velle illi super omnia illam perfectionem infinitam et illa bona intrinseca, quae Deus habet, ita ut paratus sit ad subeundum omne malum et ad carendum omni bono, si id necessarium esset, ne Deus careret aliquo bono sibi intrinseco; quare videtur ille esse amor Dei super omnia, cum velit Deo bonum infinitum et id velit super omnia alia, praeferendo in appretiatione illud obiectum omnibus aliis. Et tamen totus ille affectus compati potest secum affectum ad peccatum; cum enim per peccatum non auferatur a Deo aliquod bonum intrinsecum, sed solum aliquid extrinsecum Deo debitum, non repugnat, quod aliquis velit Deo super omnia eius perfectionem intrinsecam et tamen non velit cum proprio incommodo aliquod bonum

extrinsecum Dei, siquidem illa obiecta sunt omnino diversa; immo nec apparet, quomodo possit prudenter voluntas amare Deum super omnia secundum bona extrinseca; cum enim haec habeant finitam et limitatam perfectionem ac bonitatem, non potest voluntas ea bona Deo velle super omnia; debent enim amari iuxta gradum perfectionis et bonitatis, quem habent, atque ideo amore limitato et non summo.

6. Quod in dilectione Dei virtualiter contineatur contritio formalis, etsi verum sit, tamen non sufficit, ut possit homo iustificari. Nam etiam in actu imperante continetur virtualiter imperatus et tamen non habet imperans aequalem bonitatem cum ea, quem haberet imperatus. Nam per actum spei vel religionis possum imperare actum caritatis, qui procul dubio melior est quam actus spei vel religionis. Ergo licet dilectio contineat virtualiter contritionem, non ideo habebit honestatem aequivalentem, ut disponat ad iustificationem.

7. Offensor impotens per se satisfacere ad aequalitatem pro iniuria tenetur lege naturali compensare modo inter omnes sibi possibiles aptiore ad satisfaciendum; sed modus inter omnes possibiles peccatori ad satisfaciendum aptior est perfecta contritio; ergo ad hanc tenetur. Iam vero amor Dei formaliter et essentialiter tendit ad placandum et ad extinguendum titulum offensi. Sed eo ipso amor est inseparabilis ab eo, quod praestare potest offensor et quod sequitur ex natura rei ad obtinendum talem finem. Ergo idem amor eo ipso est inseparabilis a formali detestatione ac dolore offensae commissae.

8. Lapsus post baptismum in grave peccatum iustificari non potest, nisi votum sacramenti poenitentiae habeat; sed concipere non potest hoc votum sub invincibili oblivione peccati; si quidem amare non potest confessionem peccati non praelucente cogitatione peccati. Confirm.: Peccator habens oblivionem peccati vincibilem, eo quod non velit examinare sufficienter conscientiam suam, non potest in sensu composito huius oblivionis elicere amorem Dei iustificantem se; ergo neque peccator habens oblivionem peccati invincibilem.

9. Mobile locomotivum eodem motu, quo realiter accedit ad terminum, recedit realiter ab opposito; neque aliter evenire potest. Ergo mobile affectivum eodem affectu, quo formaliter accedit ad bonitatem Dei offensi, recedit formaliter ab opposita malitia offensae suae. Ergo cum accessus hic sit amor et recessus odium, formalem amorem nequit habere voluntas, nisi etiam formale odium habeat oppositi mali.

10. In actu contritionis requiritur distincta peccatorum commissorum recognitio, quae in contritione virtuali adesse non potest.

Reapse nos verum statuere probatur argumento pro I. p. thesis IV., si in puncto 1. considerentur rationes B), C), F), quibus addi potest haec propria ex defectu rationis pro contrario.

Non sufficere ad iustificationem simplicem actum caritatis hinc tantum posset suaderi, quod contritio necessitate tum medii tum praecepti necessaria sit: atqui haec duplex ratio illud non probat.

Etenim a) actus animi necessarius necessitate medii suppleri potest actu continente illius actus necessarii votum saltem implicitum et ipsam ex eodem motivo specificam perfectionem. Atqui, si contritio formalis est necessaria necessitate medii, votum eius continetur ita in actu simplicis caritatis. Nam hic actus est eius perfectionis, ut dummodo commissae culpae menti hominis occurrerent, vi motivi proprii in contritionem formalem se necessario explicaret. Nam actus perfectae caritatis necessario est contritio virtualis. „Quivis enim actus dilectionis Dei, qui oriatur ex caritate, debet esse affectus amicitiae, atque ideo non potest tendere ad solam bonitatem intrinsecam Dei, quin simul

tendat ad coniungendum amantem cum amato; quam coniunctionem eo etiam gradu volumus, quo gradu bonitatem illam amamus, cum qua appetimus coniunctionem. Repugnat ergo, quod aliquis affectu amicitiae amet Deum super omnia propter eius infinitam perfectionem intrinsecam, quin etiam se affective coniungat Deo super omnia, atque ideo, quin malit Deo coniungi, quam aliis omnibus bonis. Hinc ergo necessario sequitur, quod quilibet actus dilectionis Dei super omnia continet virtualiter detestationem super omnia peccati mortalis, quod nos ab illa infinita bonitate separat, cui affective coniungimur super omnia. Quamvis ergo infinita bonitas Dei non determinet nec cogat ad amanda bona extrinseca Dei super omnia, necesse tamen est, ut si Deum amamus super omnia, velimus etiam super omnia affectivam coniunctionem cum Deo; hoc enim est amare super omnia illam bonitatem infinitam: coniungi affective cum illa supremo vinculo et nexu affectivo; cui nexui opponitur peccatum, quod nostrum affectum separat a Deo, cum velimus resistere et repugnare voluntati Dei. Amor ergo perfectionis intrinsecae Dei super omnia affert secum fugam et odium peccati super omnia. Nam licet gloria Dei extrinseca, quae per peccatum aufertur vel impeditur, non sit bonum infinitum, est tamen aliquid necessarium ad coniunctionem affectivam meae voluntatis cum infinita bonitate Dei, atque ideo debet a me procurari suprema cura, sicut et ipsa coniunctio cum bonitate infinita Dei: bonitas enim infinita non solum exigit amorem supremum in se ipsa, sed etiam exigit coniunctionem amantis cum ipsa procuratam super omnia: immo non amaretur ipsa infinita bonitas amore summo, si hoc modo non amaretur.“ Io. de Lugo, De poen. disp. 5, n. 25.

b) Si contritio formalis est necessaria necessitate praecepti, etsi alias semper obligemur ad eam, certe non, cum peccati conscii non sumus, et „homo, qui ignorat invincibiliter suum peccatum et actum caritatis elicit, praecepta omnia, quae sibi ad salutem consequendam necessaria et sufficientia occurrunt, implet; ergo remissionem peccati et salutem aeternam consequitur. Quae quidem assertio non tantum in oblivione habituali seu in actu primo locum habet, sed etiam in oblivione actuali seu in actu secundo, quae naturalis inconsideratio dici solet; haec enim dum est, aequè causat involuntarium ac ignorantia vel oblivio, quamdiu durat: nec enim ad volendum sufficit habitus, sed necessaria est actualis cogitatio; ergo hac naturali inconsideratione affectus peccator, si ad Deum actu dilectionis formalis convertitur, conversionem mutuam Dei ad se et peccati veniam merebitur“ Wircebürgenses t. V., disp. 1, n. 79.

Pars II. Remanet tamen obligatio ad eliciendam contritionem formalem.

Dub. 1. Fundamentum talis obligationis esset aut iustitia aut caritas erga Deum aut caritas erga se ipsum. Atqui a) non provenit talis obligatio ex titulo iustitiae, quod ponit D. Palmieri, De poen. th. 7, V., 4; De San, De poen. n. 116. Probat enim De Lugo, De incarn. disp. 3, s. 3 nec semper intervenire in omni peccato iniuriam proprie et stricte acceptam, et impossibilem esse homini satisfactionem pro

illa offensa, cum neque ipsa contritio sufficiens sit aut aequalis, nec ab homine puro offerri posset, et alias rationes ibi adducit. Sequeretur etiam, ut homo ex natura rei obligaretur ad saepius poenitendum de eisdem peccatis, quod huius sententiae defensores non admittunt. Cf. De Lugo, De poen. disp. 7, n. 260.

b) Nec ex titulo caritatis erga Deum probatur talis obligatio, quidquid dicat Suarez, disp. 15, s. 1, n. 13 ss. »Nam lex amicitiae et eius motivum, si res attente consideretur, non me obligat ad procurandum quod ille amet me, quia licet amicitia complete sumpta sit amor mutuus, illa tamen, quae est in me, solum inclinatur ad amandum active amicum, non ut ille amet me; ergo licet poenitentia sit medium necessarium ad hoc, ut Deus reconcilietur mecum et diligat me, caritas tamen non me obligabit ad procurandum illud medium, quatenus utile est ad amorem Dei erga me, sed solum ut ego ex mea parte diligam Deum.« De Lugo, De poen. disp. 7, n. 183.

c) Nec ex capite caritatis erga se ipsum quicquam manat; hinc enim posita Dei lege, quae statuit poenitentibus veniam concedere, sequitur ad summum obligatio ad aliquod medium salutis capessendum, nisi Dei iustitiae committere se malit; quod medium cur necessario sit contritio formalis, non apparet.

2. Obtenta iustificatione per claves cum sola attritione non manet obligatio eliciendi contritionem perfectam formalem; idem a pari dicendum censemus de iustificatione obtenta per simplicem actum caritatis. Nam neque in illo casu exhibita fuit sufficiens satisfactio, quam homo potest exhibere.

3. »Sive obligatio ad poenitentiam oriatur ex eius necessitate ad servanda alia praecepta, sive ut vitetur contemptus implicitus Dei, qui esset, si non retractaretur prior offensa: ex neutro capite restat necessitas, cum iam aequivalenter et sufficienter retractata sit prior offensa per actum dilectionis Dei, quo homo non minus roboratur ad servanda praecepta nec minus retractat, quod contra Deum fecerat; siquidem coniungit se affective super omnia cum Deo et per consequens praefert Dei placitum rebus omnibus, quae est eminentissima retractatio.« De Lugo, De poen. disp. 7, n. 256.

Tamen obligatio posita certa est.

Nam (ex th. III.) cum mortali culpa quavis contrahitur obligatio subiciendi illam clavibus, quamvis iam fortasse aliunde sit remissa: unde qui non subicit, etiam denuo peccat. Atqui subiectio talis cum memoria culpae confitendae fert poenitentiam explicitam. Ergo quando contingit hominem iustificari per solum amorem, non remittitur ei culpa, nisi sub onere habendi contritionem formalem, utpote quae saltem ad ordinarium usum clavium necessario (ideoque per se) pertineat.

Schol. 1. Idem dicendum est de simplici actu religionis, gratitudinis erga Deum etc., si harum virtutum motiva sufficiunt ad perfectam contritionem.

2. »Experientia, quae connaturalem rerum dispositionem nos docet, compertum est peccatorem non abripi ad amandum ex toto corde Deum, nisi praecedente taedio et displicentia peccati. Cum hoc tamen stat aliquando immitti a Deo misericorditer tantam divinae illustrationis vim atque inspirationem ad amandum ipsum, ut tota humani cordis virtus occupetur in ipsius puro amore.« Wietrowski, De poenit. concl. 13, c. 3, n. 511.

Thesis VI.

Ut contritio vel caritas iustificent, non est necessarius altior quidam gradus intensitatis, nec certi temporis duratio nec distincta omnium peccatorum commissorum vel mandatorum servandorum recognitio.

Decl. 1. Quid voce intensitatis amoris vel contritionis significetur iam supra (thes. IV, decl. 3.) indicavimus.

„Nullus est actus, qui sit sine aliqua intensione; et cum haec per se sit divisibilis in infinitum, poterit quocumque gradu concipi alius minor, quamvis forte in ordine physico naturae terminus quidam sit, sub quo non possit existere alius actus imperfectior. Non est ergo quaestio simpliciter, utrum aliqua intensio in actu caritatis et contritionis esse debeat. Sed quaestio est, utrum requiratur intensio summa, quae est in potestate hominis aut certus gradus, ita ut sine illo adhuc tota essentia actus haberi posset. Quaestio est sc., utrum sufficiat actus, in quo vera sit essentia contritionis, quamvis, si fieri posset, quovis intensiois gradu careret, an praeterea requiratur modus quidam intensiois, sine quo tamen actus essentia maneret, et utrum requiratur intensio maxima vel absolute vel comparative vel quaedam Deo tantum cognita

Quaestio ergo huc redit: utrum recipienda sit huiusmodi distinctio contritionis conceptae ex amore Dei propter se et super omnia in contritionem remissam, quae non sufficiat ad iustificationem, et in intensam, quae ad id sufficiat. Nos negamus contendimusque veram contritionem ex eo motivo conceptam sive remissam sive intensam valere ad iustificationem. Palmieri, De poen. th. 24. II.

Triplex sententia refertur eorum, qui certum quendam intensitatis gradum requirebant.

Prima est, ad contritionem requiri summam intensioem actus, quam homo praestare potest per totum conatum sibi possibilem. Ita sensit Adrianus VI, In l. 4 qu. 2.

Secunda est, requiri summam intensioem non quidem absolute, sed comparative, ita ut peccator maiore intensitate doleat de peccato quam de quolibet alio malo et quam diligit quodlibet bonum creatum. Ita Petrus Soto, lect. 14 s. Idem existimasse videntur Richardus, Paludanus.

Tertia est, licet ad contritionem non requiratur summa intensio, requiri tamen certum aliquem gradum intensiois, quem Deus novit. Haec opinio defenditur a plurimis theologis, inter quos sunt: Berti, Bertieri, Concina, Farvacquez, Gazzaniga, Girken, Henricus a s. Ignatio, Hiquaeus, Iuenin, Launois, Le Drou, Chr. Lupus, Merbes, Natalis Alexander. Neercassel, Oberndorffer, Schüzler, Sylvius, Vanespen, Wittasse. Inter hos auctores posuimus etiam illos, qui (ut Berti, Girken, Piette), ad amorem iustificativum requirunt, ut sit (in corde) praedominans, ita ut homo sit dominus suarum passionum. Terminum hunc 'praedominans' Amor accipit pro inclinatione praedominante in appetitu rationali, qua homo vult superare omnes difficultates, quae

occurrunt in domandis pravis concupiscentiis et in constanti observatione mandatorum et in continuo exercitio actuum amoris accidentalium et in congrua satisfactione compensatoria (cf. Thes. V., p. II, dub. 1, a) pro offensa, ita ut sic contritus non solum velit Deum praeferre bonis omnibus, quae aeternum separant a Deo et evitare gravia peccata, sed etiam velit Deum sedulo praeferre bonis aliis creatis, quae tantum elongant ad tempus a Deo et diligentiam adhibeat ad evitandas actiones leviter peccaminosas. — Alii eundem terminum 'amor praedominans' sumere videntur pro promptitudine omnium potentiarum ad exercendos actus amoris et poenitentiae quoscumque, ita, ut voluntas non solum velit ea omnia, quae perfecti amantis et poenitentis sunt, praestare fortiter, sed etiam alacriter et cum voluptate.

Etiam Hiquaeum huc traximus, qui exigit quandam intentionem virium, quae intensio non se habet ex parte actus (quam reliqui postulant), neque consistit in habituali dominio supra passiones (cuius postulatorem modo explicavimus), sed in actuali conatu arduo superandi habitualement adhaesionem voluntatis ad vitia et in forti resolutione praestandi omnia officia amoris erga Deum, quantumvis humanae voluntati valde difficilia. Hos simul omnes refutabimus.

Nostrae sententiae defensores inter veteres exstiterunt imprimis Gabriel, Medina, Vega, Navarrus.

2. Durationem requiri ad perfectam contritionem duplici modo potest intelligi: vel peccatorem non posse in instanti efficere, quidquid ex parte intellectus et voluntatis est necessarium ad perfectam contritionem; vel actum, qui est contritio vel dilectio debere aliquod tempus durare, ut sit sufficiens dispositio ad gratiam iustificantem. Hoc posterius agitur et ponitur a Caietano, Almaino, Hiquaeo. Eadem opinio tribuitur Scoto, qui tamen secundum Bosco (disp. 6. 2, n. 372) non est ita intelligendus, quasi docuerit contritionem non posse iustificare, nisi aliquod tempus durarit, sed ita, ut voluerit docere actum contritionis non posse fieri uno instanti, sed necessario requiri ad eum aliquod tempus, in cuius ultimo instanti gratia a Deo infundatur. — Denique theologi n. 1. ut tertiae opinionis defensores nominati durationem contritionis requirunt, velut Juenin. Comment. hist. dogm. de sacr., diss. 6, q. 9, c. 4, qui putat „toti antiquitati fuisse persuasum contritionem non esse unius diei opus, sed multorum mensium, immo et nonnunquam annorum.

3. Quod extensionem contritionis attinet, „certum est 1° contritionem debere versari circa omnia peccata gravia [tantum: contra Amort supra] saltem in confuso, ita ut nullum positive excludatur. Ratio est, quia cum sit ultima dispositio ad gratiam et gratia non possit consistere cum ullo peccato mortali, necesse est omnia mortalia dispositive tolli per contritionem. 2° certum est non requiri tot actus contritionis numero distinctos, quot sunt peccata numero distincta, sed sufficere unum simplicem actum, quo omnia simul detestemur. [..Et ratio est, quia hic motus simplex sufficit et aliud esset intolerabile onus et sine fundamento; nam scriptura non requirit poenitentias peccatorum, sed poenitentiam: illa autem universalis contritio, quamvis simplici motu perfi-

ciatur, est perfecta poenitentia omnium peccatorum. Immo saepe esset impossibile simul habere integram contritionem per illam collectionem, quia non posset homo simul tot actus elicere. Quodsi necessaria esset successio, non posset homo aliquando brevi tempore iustificari, immo aliquando esse posset propter hanc causam extra statum salutis, ut si tempus vitae eius brevius esset, quam ut posset sufficere ad illam actuum successionem. — Suarez. De poen. disp. 4, s. 6, n. 2] 3° certum est ex parte intellectus requiri memoriam seu cogitationem aliquam de peccatis a se commissis: quia non sufficit cogitare de peccato praecise sumpto, quatenus malum quoddam seu offensa Dei est: sed necesse est cogitare de peccato, quatenus a nobis commissum est: alioqui non posset esse contritio de illo, sed tantum simplex odium aut displicentia. Becanus, De sacram. c. 35 qu. 3.

„Difficultas igitur est, quanta et qualis esse debeat haec recogitatio peccatorum, ut motus voluntatis in illa cadens habeat rationem contritionis. In qua re est sententiā theologorum [plurimorum] per se necessarium esse, ut homo recogitet distincte peccata omnia, tam quoad species singulas, quam quoad numerum eorum et ita de illis doleat. Ita d. Thomas III. p. q. 87 a. 1 et I, II, q. 113 a. 5 ad 3 et In 4. dist. 17 q. 2 a. 2. quaest. 6. et d. 21. in expositione litterae post omnes quaestiones et q. 28. de verit. a. 5, ad 4. Aleñsis 4. p. q. 69 memb. 8, a. 2. Bonaventura d. 16, 2. p. illius art. 2. q. 1 ad 2. Richardus art. 4. q. 2. Gabriel q. 1, art. 3, dub. 2. Paludanus, q. 2. ad 1 et d. 21 q. 3. Sylvester, verb. ‘contritio’, nu. 5. Angelus n. 4. et verb. ‘poenit.’ n. 8. Qui omnes non satis explicant, an loquantur de contritione secundum se vel in ordine ad confessionem, videntur tamen loqui priore modo. Quod magis explicuerunt Adrianus q. 3. de baptismo, in fine, Cano dict. relect. de poenit. p. 3. circa finem, Soto d. 17, q. 2, Medina, Codice de poen. tract. 1 q. 3., Ruardus art. 5. contra Lutherum et multi alii .

Secunda sententia est neque ad contritionem neque ad iustificationem necessariam esse distinctam recogitationem omnium peccatorum, sed sufficere confuse et distincte omnia detestari. Ita Maior, In 4. d. 17, q. 3: Caietanus d. q. 87 art. 1 et tom. 1. opusc. tr. 4, q. 2 et Cather. l. 5. contra Caiet. c. de contrit. Victoria in Summ. 4 n. 116 de poen. et Ledesma 2. p. 4. q. 16 a. 6. Vega l. 14. in Trid. c. 25 et Navarrus in Summ. c. 1. n. 25. Petr. Soto lect. 13. de poen., qui addit interdum posse esse hanc recogitationem necessariam, si obduratus peccator illa indigeat, ut se excitet ad contritionem. Verum hoc accidentarium est: nunc, quid per se contritio requirat, consideremus.

Hanc ergo sententiam absolute veram iudico: contrariam vero aut esse intelligendam in ordine ad confessionem sacramentalem, ut videntur potissimum loqui antiqui, vel certe aliquali moderatione esse limitandam vel relinquendam. Quod ut declarem, adverto tribus modis posse hanc recogitationem distinctam omnium peccatorum requiri ad contritionem. 1°, quod tota actualis consideratio et distincta de singulis peccatis sit in intellectu in eo instanti, in quo voluntas elicit

contritionem. 2°, quod saltem ipsa praecesserit, antequam eliciatur contritio. 3°, quod, si non praecessit, saltem post contritionem facienda sit et consequenter de hoc habeatur votum seu propositum in contritione ipsa inclusum. Rursus hinc fit, ut tribus modis possit intelligi peccator se habere ex parte intellectus in eo instanti, quo elicit contritionem 1° actu et distincte recogitans omnia peccata, quae commisit. 2° solum confuse recogitans se saepius offendisse Deum et per voluntatem omnia peccata detestans. 3°, ut sit actu considerans de uno vel altero peccato commisso in particulari, non vero universe de omnibus, nec distincte nec confuse. Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 4, 7, 8.

In thesi nostra non loquimur de recogitatione peccatorum contritionem sequenti vel de voto eius in contritione incluso: quod per se non requiritur ex iure naturali: per accidens vero requiritur: si restituendum aliquid sit vel si sit aliqua occasio peccati tollenda vel universim aliquod necessarium remedium adhibendum ad praecavenda similia peccata: ad haec enim tenetur homo ex vi contritionis et non potest illa praestare sine consideratione specifica peccatorum. In testamento novo patet manere obligationem confitendi, quae sine distincta peccatorum commissorum recogitatione impleri non potest. Cf. Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 11, s.

Pars I. Non requiritur altior quidam gradus intensitatis.

Dub. 1. Quod movet ad appretiationem, movet quoque ad intensionem actus; ergo contritio non potest esse summa appretiative et remissa intensive; nam intensio doloris in voluntate sequitur magnitudinem doloris ex obiecti aestimatione. Sic. v. g. filius magis dolet de morte patris quam amici, quia pluris facit patrem quam amicum. — Adde quod inordinatum esse videtur, ut homo intensius doleat de malo temporali, quam de offensa Dei.

2. Contritio est sufficiens dispositio ad gratiam; sed in hac dispositione merito requiritur summa intensio; tum a) quia peccator summe offendit Deum, tum b) etiam, quia cum non possit reddere condignum, merito exigitur ab eo, ut reddat, quantum potest ex toto conatu sibi possibili.

3. Tenemur peccatum detestari super omnia detestabilia. Illud autem magis detestamur, quod maiore conatu et intensione detestamur. Connaturale enim est, ut ubi reperiatur summa appretiatio in intellectu, ibi etiam sit summa intensio actus circa obiectum et contra; ergo qui amat vel odit aliquid intensius quam Deum aut peccatum, non appretiat Deum et peccatum super omnia. Nec in qualitatibus est magis et minus nisi secundum intensionem, uti commode observat Petrus Soto.

4. Patres existimant dolorem debere esse eo intensiorem, quo fuit intensior affectus ad peccatum, ut scilicet dolor sit super omnia. Ita Cyprianus, De lapsis c. 35: Quam magna deliquimus, tam granditer defleamus, poenitentia crimine minor non sit. — Ambrosius (?), Ad virg. lapsam c. 18: Fortius est dolendum, quia fortius est peccatum. Cf. Caesarium Arelat. Hom. 1; Augustinum, Serm. 34, c. 12; Gregorium, Moral. l. 4, c. 17.

5. Non sufficere quemvis intensiois gradum patet ex scriptura: Deut. 6, 5; Mich. 4, 10; Matth. 22, 37.

6. Mulieri peccatrici Luc. 7, 47 .. remissa sunt multa peccata, quoniam dilexit multum; multa ergo dilectio requiritur pro delendis peccatis. Praeterea tunc ei remissa sunt peccata, cum Christus dixit ei: remittuntur tibi peccata tua; ergo haecenus haeserat in statu

peccati et tamen ardentem iam amabat et fervebat caritate. Ergo non omnis caritas delet peccata. Ita Baius.

7. Anastasius Sin. Interrog. 105 censet lacrimas proprie dictas esse fere magis necessarias, quam sit piscina baptismi (καὶ τολμῶ εἰπεῖν τοῦ τῆς κολυμβήθρας βαπτίσματος ἀναγκαιότερον).

8. Cyprianus, Ep. 19 et Ep. 54 supponit poenitentes ante absolutionem Deum vera caritate diligere, et tamen adhuc esse sub diaboli potestate donec absolvantur; ergo non putabat omni caritate deleri peccata. Ita Juenin (Comment. hist. et dogm. de sacr., de poen. q. 4, c. 4.) — Cf. et Gregor. Naz. Or. 40, n. 8 (πολλοῖς στεναγμοῖς μέγισ).

9. Si sufficeret contritio quaecumque ad statum gratiae acquirendum, sine ratione imposita esset a Tridentino (sess. 13, cp. 7) obligatio confitendi ante Eucharistiae susceptionem, quae urgeat »quantumvis sibi contritus videatur« peccator.

10. Catechismus Romanus p. 2, c. 5, n. 36 ait: »Ut enim hoc concedamus contritione peccata deleri, quis ignorat illam adeo vehementem, acrem, incensam esse oportere, ut doloris acerbitas cum scelerum magnitudine aequari conferrique possit?«

11. Si omnis amor Dei super omnia iustificat, quivis potest facile scire et esse moraliter certus, an sit in statu gratiae vel non. Sed hoc est contra Eccles. 9, 1; Ioel 2, 12, 14; cf. Conc. Trid. Sess. 6, c. 9.

12. Scriptura (Deut. 4, 29; Joel 2, 12; Matth. 3, 7 s.; Luc. 3, 8; Act. 26, 20; 2 Cor. 7, 8, 9, 11) ad iustificationem per modum conditionis sine qua non requirit propositum satisfaciendi et compensandi offensam iuxta offensi arbitrium. Ergo ubi amor Dei super omnia hac condicione destituitur, non sufficit ad iustificationem. (Amort).

13. Ille amor non sufficit extra sacramentum ad obtinendam iustificationis gratiam, qui nec habet vires ad praestanda sua promissa, nec sibi procurat vires gratiae ad praestanda promissa. Sed talis est amor Dei super omnia, nisi sit ita perfectus, ut maiore studio bonorum operum conetur comparare gratias actuales ad constantem observationem mandatorum necessarias. Nam secus non potest prudenter sperare gratias actuales extraordinarias ad constantem observationem mandatorum necessarias. Ergo non vult efficaciter procurare vires gratiae ad praestanda promissa.

14. Homo non facit moraliter totum, quod est in se, nec de congruo meretur iustificationis gratiam, nisi haec tria observet, primo, ut velit constanter servire Deo, et perseverantiae donum promereri studio bonorum operum. Secundo, ut velit placere Deo moraliter tota vita et moraliter in omnibus actionibus, quantum humana fragilitas sinit. Tertio, ut velit Deo compensare offensam satisfactione congrua. Sed haec fieri nequeunt sine intensione virium et extensione etiam ad actus amoris accidentales.

Intensitatem istam ab aliis aliam postulatam necessariam non esse certum ex manifestam est.

1° inde, quod s. scriptura, patres, concilium Tridentinum caritati tribuentes vim iustificandi, nullum intensionis gradum necessarium dicunt. Hoc patet

α) de textibus scripturae in probatione thes. IV., p. I. allatis et explicatis. »Quemadmodum ergo, cum in scripturis dicitur fides, spes et huiusmodi eisque aliquid tribuitur, licet eae possint esse remissae et intensae, nulli venit adhuc in mentem, quae de eis affirmantur, cum hac limitatione accipere, ut vera sint pro fide aut spe intensa, non autem pro remissa, quid est, quod pro caritate haec distinctio adhibetur?« Palmieri, De poen. th. 24, V. Cf. etiam Io. 14, 23; 15, 10: 1 Io. 2, 5; 3, 14, 24; ubi huius caritatis signum a posteriori mandatorum

Christi observatio designatur. Item Matth. 10, 37: Luc. 14, 26. Cf. Tournely, De sacr. poen. q. 4, a. 1, concl. 2.

b) Idem liquet de patribus. Cf. imprimis Leonem M. Ep. 91 ad Theodorum ep.; Io. Chrysostomum, Ad Theodorum lapsum l. 1, n. 6, Augustinum, Tract. 9. in Ioan. n. 8 etc.

c) Item Tridentinum sess. 14, cp. 4 dicens contritionem caritate perfectam iustificare ante actualem usum clavium, non requirit intensum actum. Nam „actus quilibet tum dicitur caritate perfici, cum a caritate imperatur vel ex motivo caritatis ponitur; contritio igitur, quae caritate perficitur, est detestatio peccati et propositum non peccandi propter amorem Dei per se super omnia dilecti. Dummodo vera sit caritas vel remissa vel intensa, negari nequit contritionem ex ea determinatam esse contritionem perfectam caritate. Cum ergo synodus dicat simpliciter perfecta caritate, non autem caritate intensa, tenendum est synodum docere contritionem informatam caritate, dummodo sit vera caritas, satis esse ad reconciliandum hominem Deo. Secus, cum nomen caritatis simpliciter sumptum pro quavis vera caritate sive remissa sive intensa supponat ideoque phrasis haec: ‘contritio caritate perfecta’ accipi iure possit et debeat, si in sensu proprio ac obvio verba sumuntur, de quavis vera caritate informante contritionem, et ideo quod de huiusmodi contritione praedicatur, nempe ‘reconciliare hominem Deo ante sacramentum actu susceptum’ accipi merito possit de contritione informatam quacumque vera caritate, imo debeat accipi, — si sola caritas intensa, non omnis vera caritas, id praestaret, — falsa esset simpliciter propositio concilii, quemadmodum falsa foret ea enuntiatio, in qua de genere universim affirmares. quod proprium est speciei. Palmieri, De poen. th. 24. IV.

2° Demonstravimus supra (thes. IV, p. I, A) ex damnatione propositionum Baii sequi, ut sit doctrina catholica, non posse caritatem perfectam et sinceram esse seiunctam a remissione peccatorum. Iam vero certum est hanc caritatem, de qua id sequi probavimus, non esse caritatem tantum intensam sed omnem caritatem veram et perfectam quoad essentiam. Nam caritas, quae in prop. 31 exhibetur, est perfecta quoad essentiam, sed nullum determinatum gradum exigens. „Sane 1) haec erat significatio huius additi [‘perfecta’] ea aetate [Cf. Thom., Suppl. q. 5, a. 3. Durandus. In l. 4 dist. 17, q. 1: Toletus, Instr. sacerdot. l. 3, c. 4]. 2) si ‘perfecta’ significaret specialem gradum perfectiorem, sine quo essentia esse potest, perperam additum fuisset illud ‘sincera’, quod nedum nihil novi dicit, sed minus. 3) Caritas perfecta et sincera est ea caritas, ‘quae est ex corde puro et conscientia bona et fide non ficta’: atqui omnis vera caritas est talis. 4) Est ea caritas, de qua Baius loquitur in suo libro de caritate, in quo propositionem hanc docet: loquitur enim de ea caritate, quae definitur ab Augustino: animi motus ad fruendum Deo propter se ipsum (c. 7.): per quam fides non est mortua, sed viva (ibid.): de qua loquitur Paulus 1 Cor. 13 (ibid.): de qua s. Bernardus dicit, quod sufficiat, si desit citra culpam aqua baptismi (ibid.): haec autem est vera caritas. Porro numquam Baius indicat se intensum quemdam gradum caritatis in catechumenis

et poenitentibus cogitare; neque distinctionem instituit inter caritatem remissam et intensam: immo appellatio haec 'perfecta' non fit ibi a Baio caritati, de qua loquitur, sed fit a pontifice propter eos characteres, quos Baius adserit caritati, quae tamen appellatio a Baio acceptatur; qui tandem in sua Apologia quoad hanc propositionem respondit se perfectae caritatis nomine eam intellexisse, quae extensive quidem perfecta esset. seu Dei super omnia, non autem intensive. Et quamvis dicat se de ea caritate esse locutum, quam Augustinus appellat boni cupiditatem, ut reapse identidem in libro de caritate sic eam Baius appellat, nihilominus hanc boni cupiditatem iis notis exornat, quas supra indicavimus, quibus verus et perfectus caritatis actus constituitur.* Ergo caritas, quae iuxta Apostolicae sedis decretum (quae in sensu ab auctoribus intento propositiones eas damnavit) nequit esse sine remissione peccatorum, est omnis caritas vera et perfecta quoad essentiam.

[Idem facile probatur de prop. 70.]. Ibi occurrit 'caritas vera' et 'caritas perfecta'. Quaerimus ab adversariis, an 'perfecta' caritas sit eadem ac 'vera', an alia? Si eadem, cum omnis caritas, etiam remissa, sit vera caritas, ergo in his propositionibus nomine perfectae non venit caritas intensa, sed simpliciter caritas quoad suam essentiam completa. Si vero est alia, ergo sententia prioris partis propositionis alia est a sententia posterioris ab eaque independens: ideoque et ipsa damnata. Porro ea pars prior docet caritatem veram posse esse simul cum peccato; definitum ergo est caritatem, dummodo sit vera, excludere peccatum mortale. Palmieri, De poen. th. 24, IV

Reponunt quidem adversarii, si res ita esset, futurum fuisse, ut apostolica sedes, quae decreta sua coram violari non patitur tranquille. procul dubio defensores necessitatis caritatis intensae quacunque data occasione perstringeret. Hanc autem viam nedum secuta sit, secutam esse adversam. Sic Clemens XI. Moralem Gratianopolitanam, ut vocant, a Francisco Genetto Vasionensium episcopo exaratam in Italia typis mandari voluit, prout referunt Christophorus a s. Iosepho, generalis Carmelitarum Hispaniae procurator et illustrissimus Matth. Petitdidier Maerensis episcopus. Sic amoris intensi necessitatem Romae in publicis scriptis tuiti sunt cardinalis de Laurea, Fridericus Nicolaus Gavardi, Franciscus Maria Campion. Sic Lambertus le Drou, Porphyriensis antistes, quadripartitam suam dissertationem Clementi XI nuncupavit. Sic Benedictus XIII. Summam Alexandrinam ex Morali theologia Nat. Alexandri digestam vulgari praecepit. Demum, cum an. 1677 gravissimae contra Lovaniensem academiam motae essent querelae, quasi ea doceret varias opiniones apostolicis decretis contrarias, collegit illa doctrinae suae articulos eosdemque per deputatos suos Innocentii XI. iudicio reverenter summisit: in his porro aperte tradebatur attritionem non sufficere in sacramento sine Dei propter se dilectione. Haec autem doctrina, etsi saepius coram emin. sacrae congregationis cardinalibus ad examen revocata et discussa, intacta evasit. Ergo nihil habet cum Baii opinionibus commune. Cf. Collet. De poen. p. 2, c. 4, n. 627.

Sed haec ratio tunc aliquid valeret, si contenderemus definitum

esse caritatem etiam remissam, si sit perfecta, habere vim iustificandi; sed hoc nos ratiocinando colligimus ex decretis ecclesiae.

30. Si non sufficeret quaecumque intensitas caritatis vel contritionis, aut requireretur summa, quam consequi possumus summo conatu, aut summa comparative ad reliqua bona vel mala, aut non quidem summa sed tamen superiorem quendam gradum tenens.

Atqui *a*) non est opus ea intensione, quam summo conatu attingere possumus. „Aut enim intelligitur ille conatus, qui solis naturae viribus a voluntate exhiberi potest et hic est impertinens; nam contritio non fit per hunc conatum, sed per illum, quem adhibere potest voluntas cooperando divinae gratiae. Quodsi de hoc sit sermo, in illo nullus est terminus, sed quocumque dato potest voluntas maiorem exhibere cum gratia Dei... Dicitur potest hoc esse verum de absoluta potestate: de lege tamen ordinaria dari definita auxilia, cum quibus potest homo summe operari, et hoc modo requiri summam intensiorem in contritione. Sed haec etiam fuga non habet probabilitatem, quia non obligat Deus hominem, ut summo conatu et (ut ita dicam) ad aequalitatem respondeat vocationi eius, sed solum ut respondeat et consentiat. [„Correspondentia totalis non exigitur ex eo quod gratia tanta sit data, sed spectat ad perfectionem supererogatoriam: secus enim peccaret etiam qui bene ageret, dum nempe ex gratia legem observaret cum rectissima intentione et veraci amore Dei, non tamen tantum intense, quantum posset. Sed sicut nemo pro observatione legis et merito tenetur adhibere totum conatum naturae, cuius est capax, sed satis est, quod faciat id, quod lex praecipit ponatque id, quod ex natura rei vel lege exigitur pro aliquo fine, pro reconciliatione assequenda, ita neque tenetur homo agere secundum omnes vires gratiae, quas habet.“ Palmieri, De poen. th. 24, VI.] Alias non sufficeret eadem intensio actus in duobus peccatoribus; nam potest alter vehementius vocari et habere paratum maius auxilium Dei; ergo oportebit illum vehementius conari, ut conteratur. Idemque erit, etiamsi ille minus peccaverit. Hoc autem est praeter rationem iustitiae, ut plus exigatur [in ratione contritionis] ab eo, qui minus debet. Est etiam contra modum loquendi scripturae: nam absolute eandem contritionem ab omnibus petit.“ Suarez, De poen. disp. 4, s. 4, n. 1.

b) non est opus intensione, quae sit comparative summa. „Nam vix potest intelligi, quomodo fieri debeat illa comparatio. Interrogo enim an fieri debeat cum qualibet detestatione seu dolore possibili homini, et hoc dici non potest, alias coincidet haec opinio cum praecedente, ut per se constat; vel comparatio est facienda cum dolore, quem homo aliquando habuit, vel de praesenti habet, quando conteritur. Et quidem si sermo sit de praesenti dolore, impertinens est collatio; tunc enim vix potest homo de alia re cogitare, nedum alium intensum dolorem habere in voluntate ipsa; nunc enim non agimus de dolore sensibili, qui ex passione corporis nasci potest. Ideo mirum non est, quod tunc contritio sit magis intensa quam quilibet alius actualis affectus; nam id non provenit ex necessitate intensiorem ad contritionem, sed ex eo, quod ad exercendam contritionem moraliter neces-

sarium est, ut homo eo tempore non sit intentus aliis actibus exercendis: quod maxime verum est de actibus peccaminosis, qui repugnant contritioni.* Suarez. De poen. disp. 4, s. 4, n. 4,

Nec si comparatio fiat ad dolores vel affectus, quos peccator habuit in vita superiore requiritur ille excessus intensionis:

1. quia tota illa intensio per excellentiam actus contritionis superatur et ideo talis eius intensio non postulatur. (Suarez.)

2. Secus exigeretur „id, quod frequenter non est in nostra potestate; intensio enim actus doloris aut amoris pendet ex eo, quod plerumque nobis liberum non est; pendet nimirum ex sensibili et experimentalis cognitione, quae nobis est naturalis. Palmieri, De poen. th. 24, VI. „Obiectum [enim] sensibile naturaliter vehementius movet et afficit voluntatem, quam obiectum aliquod intelligibile et spiritale. Unde sicut amor bonorum sensibilium potest esse intensior quam spiritualium, ita et dolor, qui ex malis sensibilibus percipitur, intensior esse potest illo, qui concipitur propter mala spiritualia: idque citra culpam hominis, qui cum sit in corpore corruptibili constitutus, vehementius movetur sensibilibus tam bonis quam malis, etiamsi ea absolute non magis diligit aut detestetur modo appetitativo: quod sanctissimis etiam viris contigit Iacobo et Davidi, qui longe vehementioris doloris signa dederunt in morte filiorum suorum, quam pro suis peccatis. Sarda gna, Theol. dogm.-pol. tr. 6, p. 3, art. 7, n. 91.

3. „Contingeret aliquando unum peccatorem habuisse actum intensiorem circa aliquod obiectum, quam alium; et per consequens deberet postea habere contritionem intensiorem, ut iustificaretur, quam alius: quod est absurdum, praesertim cum potuisset contingere, suum peccatum fuisse simpliciter levius, quia affectus intensior non semper est gravius peccatum potest enim alius affectus crescere ex malitia obiecti.

4. Item, quando petitur dilectio Dei super omnia ex praecepto caritatis, non requiritur esse intensiorem amore aliorum obiectorum, quae ille homo amat: nam eodem amore amat Deum et homines propter Deum et per consequens eadem intensione, sed tamen plus amat Deum excessu sc. appetitativo. De Lugo, De poen. disp. 5, n. 87.

„Unde etiam fit, quod licet comparatio fiat ad habituales seu virtuales dolorem aut affectum, quem homo habet relictum ex prioribus actibus, non oporteat dolorem contritionis esse intensiorem tali habitu; quia ille habitus non potest esse intensior quam fuerunt omnes praecedentes actus, seu (quod idem est) quam intensissimus eorum; ergo si necesse non est, ut contritio in intensione superet omnes actus praecedentes, nec etiam erit necessarium, ut superet habitum ex eis relictum. Et confirmatur (potestque haec ratio ad superiora membra applicari): nam alias qui intensissimum habitum peccandi comparavit vel intensissimum odium inimici concepit, non poterit iustificari extra sacramentum, nisi statim a principio iustificationis incipiat habere intensissimam caritatem, quae excedat totam intensionem prioris consuetudinis. Consequens autem est plane falsum et contra communem sensum omnium fidelium, coniecitque huiusmodi peccatores in quoddam

desperationis genus. Estque contra vim et dignitatem caritatis; minima enim caritas. si vera sit, potest quaelibet peccata operire seu delere. Item cavendum esset hominibus iustis, si fortasse non adeo intensum dolorem de peccatis vel Dei amorem habuerunt, ne propter intensos actus doloris vel amoris circa creaturas, alioqui non malos, sed rationi et naturae consentaneos, fructum prioris poenitentiae amittant. solum ob excessum intensionis absque alia malitia; quod absurdissimum est; nam sola intensio per se non facit actum peccaminosum. Sequela vero patet, quia eadem est ratio de praecedenti actu vel habitu et de subsequentibus: nam respectu utrorumque tenetur homo et diligere Deum et detestari peccatum super omnia. Et ideo sicut de praeteritis tenetur super omnia dolere, ita et de futuris tenetur proponere ea fugere plus quam alia mala semperque perseverare in eo affectu et excessu super omnia.“ Suarez, De poen. disp. 4, s. 4, n. 6.

c) Nec requiritur quidam intensionis gradus soli Deo cognitus. Nam, alioqui „nulla unquam vel probabilitas haberi posset exerciti actus doloris aut amoris super omnia.“ Palmieri, De poen, th. 24, VI. Sed „est grave praeceptum eliciendi quandoque contritionem; at nullum datur praeceptum de re ignota [utpote inutile], cuiusmodi sunt contritionis intensae certi gradus; ergo sine sufficienti ratione exiguntur. Wirceburgenses, De poen. disp. 1, n. 43. Hinc simul apparet, quid dicendum sit ad obiecta similem Turnelii (De sacr. poen. q. 4, a. 1, c. 2, prob. rat. I.) rationem impugnantium ex auctoritate s. Thomae (Quaest. disp. q. 24, art. 15; In l. 4. sent. dist. 17. q. 2, a. 5) postulantis ad sufficientem praeparationem ad gratiam aliquem modum determinatum „qui quidem homini notus esse non potest“ et ex eo, quod nemo sciat absoluta certitudine, utrum amore an odio dignus sit, nec tamen inde scrupulorum seges oriatur.

40 Idem patet ex defectu rationis pro opposito. „Actus contritionis per se est proportionata dispositio ad infusionem caritatis et gratiae et non constat Deum ex peculiari ordinatione requirere aliquem certum modum accidentalem illius actus. Si enim in aliqua dispositione consideremus positivam proportionem cum forma, haec est, ut sit eiusdem ordinis et natura sua postulans talem formam; hoc autem habet actus ille respectu gratiae [„cum sit actus verae caritatis et amor amicitiae ad Deum, est in eo ordine, in quo est habitus caritatis et gratiae sive amicitiae divinae inducendus. Palmieri, De poen. th. 24, VI.] Si vero in dispositione consideretur quod removeat prohibens, quod in praesenti solum est peccatum, hoc etiam sufficienter praestat ille actus in suo genere: nam licet remissus sit, separat efficaciter voluntatem a peccato et convertit in Deum super omnia dilectum. Et confirmatur, quia peccatum mortale, quantumvis remissum tollit gratiam et caritatem.“ Suarez, De poen. disp. 4, s. 4, n. 10. „Ergo nisi aliunde ac lege positiva Dei oppositum demonstretur et pro reconcilianda amicitia Dei satis erit actus caritatis cum excessu appetitativo. Ex illo enim a) colligere licet, id quod Deus in actibus nostris doloris aut amoris considerat. esse id, quod proprie ad voluntatem pertinet, quod prorsus est in nostra potestate, quodque ad essentiam doloris et

amoris spectat: intensio autem et ad sensum pertinet nec libera est omnino nobis et accidentaliter se habet ad actum,“ Palmieri, De poen. th. 24, VI. β) eodem modo et eadem proportionem scriptura de eis loquitur. (Suarez) γ) Deus longe praeior est ad veniam quam ad vindictam (Tournely).

Ad 1. »Ex diverso capite oritur appretiatio obiecti et actus intensio. Appretiatio quidem ex praestantia et dignitate obiecti; intensio vero ex magna et vehementi applicatione seu conatu facultatis erga obiectum, quod tale est aliquando, ut etsi magis aestimetur appretiative, non tamen ita movet et afficit voluntatem sicut aliud obiectum, quod non tanti fit. Res declarari potest et illustrari exemplo matris, quae parvulum filium intensiore amore prosequitur, licet natu maiorem amore minus quidem intenso, sed maiore appretiative diligat, cuius vitae conservationem praefert vitae iunioris. [»Venator saepe intensius amat canem quam patrem suum, a quo est offensus, quem tamen plus appretiat paratus potius carere cane quam patre«. Busenbaum, Theol. mor., tom. 6, n. 767].

Ad id quod additur: fatemur quidem esse quid inordinatum, ut voluntas rationalis amore intensiore feratur in creaturam quam in creatorem et intensius oderit quodcumque aliud malum, quam peccatum, quemadmodum inordinatum est, ut caro concupiscat adversus spiritum, ut pars animae inferior plene et perfecte subdita non sit superiori; verum haec inordinatio appendix est naturae nostrae infirmae et corruptae, quae vitio et culpae non imputatur, cum homo Deum super omnia appretiative diligit.« Tournely, De sacr. poen. q. 4, a. 1. adv. concl. 2. obi. 3.

Ad 2. a) »Peccator, licet faciat maximam offensionem considerata dignitate personae offensae, non tamen semper peccat cum summo conatu intensivo; neque est necesse, ut in dispositione ad gratiam talis intensio postuletur; quia minima gratia sufficit ad remissionem cuiuscumque peccati et ideo satis est etiam dispositio illi proportionata, quae in substantia et essentia doloris est maxima et in hoc est proportionata culpae«. Suarez, De poen. disp. 4, s. 4, n. 2—b) »Si hoc valeret, probaret etiam debere peccatorem satisfacere Deo omnibus modis, quibus posset, sc. precibus, ieiuniis, eleemosynis etc., ut faceret, quantum ex se posset; quod tamen, licet utile sit, non est necessarium. Deus enim requirit a peccatore ex necessitate summam satisfactionem solum in specie, non in individuo; quia illud primum poterat homo facile praestare; hoc secundum non nisi difficillime et fere impossibiliter«. De Lugo, De poen. disp. 5, s. 7, n. 85

Ad 3. Cf. ad 1. »Quod Petrus Soto ait in qualitatibus non esse magis et minus nisi secundum intensionem, non ita est; nam inter eas, quae specie differunt, praeter comparisonem in maiore et minore perfectione essentiali potest inveniri magis et minus in vi agendi vel resistendi et suo modo in vi coniungendi potentiam obiecto suo.« Suarez, De poen. disp. 4, s. 4 n. 7.

Ad 4. respondet Vega (l. 13., c. 14) ss. patres indicare, quid deceat et optandum sit, non quid necessarium sit; Estius (In l. 4, d. 16, § 7) exponi eos posse de maiore vel minore dolore, pro mensura offensae, appretiativo, non intensivo; cf. schol. 2 Suarez (De poen. disp. 4, s. 4, n. 11) censet eos loqui non de remissione culpae, sed de praestanda quantitate poenitentiae, ut poenae etiam integre remittatur.

Ad 5. Locus secundo loco positus non pertinet huc, ut patet ex inspecto contextu. Ad primum vero et tertium optime notat Palmieri, de poen. th. 24, V. »Certe qui diligit semper et nunquam peccat omnem levem legem observans, diligit Deum ex toto corde, ex tota anima ex tota mente et omnibus viribus suis. Iam vero estne hoc mandatum? Profecto, si quodlibet peccatum prohibitum est, illud

erit praeceptum! Sed interest primo, utrum hoc totum praeceptum sit sub gravi, an quaedam ex his sub gravi, quaedam sub levi, deinde, utrum quod praeceptum est, sit necesse habere semper pro consequenda salute, an satis sit habere, aliquando; tandem utrum quod universim praeceptum est, sit etiam praeceptum pro aliquo speciali fine, puta pro hoc, nempe pro obtinenda remissione peccatorum; nam plura profecto possunt esse mandata simpliciter, quam quae mandata sint pro assequenda reconciliatione. Iam vero Christus non loquitur de eo, quod mandatum est pro obtinenda remissione peccatorum, sed tantum docet quodnam sit mandatum magnum in lege, Moysis scilicet, quod tamen etiam nunc valet. Porro certe praeceptum est, ut diligamus Deum, certe praeceptum est, ut nunquam offendamus Deum, quod qui praestat certe diligit Deum (Ioan. 14, 21) eumque diligit ex toto corde etc. Hoc praeterea est praeceptum magnum, cuius tamen totalis observatio neque est necessaria sub gravi multoque minus necessaria est pro assequenda remissione peccatorum, neque id Christus ullo modo docet. Ergo perperam ad haec verba Christi provocant adversarii. «Ceterum cfr. Thom. II. II. q. 44, a. 3; a. 5; q. 24, a. 8.; Bonaventura. In l. 3 d. 27, a. 2. q. ult.; et ex patrib. Theodoretus, In Deuter. 6. 5 In Ioel 2, 12; Basilius, In ps. 44, 2.

Ad 6. »Quoad primam partem damus, quod dilectio peccatricis mulieris fuerit amor Dei propter se super omnia, quod indicari videtur a Christo, qui dilectioni fert acceptam remissionem peccatorum

Verum 1) si, quia Christus dixit dilectio multa, colligunt adversarii necessariam esse dilectionem multam, cur non colligunt eam esse necessariam tantum pro peccatis multis? Non enim Christus dixit tantum: remittuntur ei peccata, quoniam dilexit multum, sed peccata multa, ut satis manifesta sit oppositio, quam Christus notare voluerit inter peccata mulieris eiusque amorem. Explicanda est ergo ab illis huiusmodi oppositio, cur nempe Christus non dixerit simpliciter remitti peccata propter dilectionem multam, quae est sententia eorum accepta voce 'multum' pro intensa caritate, sed dixerit remitti peccata multa, quoniam dilexit multum. Porro 2) licet non uno modo nobis hanc expedire difficultatem. Sane a) 'dilexit multum' denotat amorem perfectum caritatis, h. e. Dei propter se dilecti et excessum caritatis appretiativum; multum enim Deum diligit, qui non solum prout est bonus sibi, sed prout est in se bonus eum diligit eumque omnibus efficaciter praeferit. b) Etsi 'caritas multa' sit caritas quoad gradus intensa, significat quidem Christus eam historice fuisse causam, sicut historice exstiterant reapse multa peccata, sed non significat eam fuisse causam necessariam. Si enim quis alterum intensissime amat, dicere alter potest se illum redamare propter eius intensissimum amorem, non quatenus, nisi intensissimus esset, non redamaret, sed quatenus amor, qui causa est redamationis, est reapse amor intensissimus. Cum ergo illa mulier multum amaverit et amor eius fuerit causa remissionis, si res historice spectetur, causa remissionis non fuit quicumque amor, sed amor multus; atque hoc Christus testari voluit. At Christus non dixit quod, nisi multus fuisset amor, peccata remissa non fuissent. c) Si 'multa caritas' est caritas intensa, potest haberi quoque ut causa necessaria remissionis, sed illius remissionis, quae peccatrici illi collata sit, quae fuerit nempe remissio non tantum culpae atque poenae aeternae, sed et poenae totius» Palmieri, De poen. th. 24, VII. Cf. Suarez, De gratia l. 8, c. 10, n. 16. — Alteram partem nihil valere patet ex textu Graeco.

Ad 7. Hic pater loquitur quidem primario de lacrimis veris excitandis, sed quod praemittit de necessitate fletus non est urgendum aut cogendum ad proprie dictas lacrimas (ad summum ex communiter contingentibus).

Ad 8. Idem s. Cyprianus exigit a poenitentibus (sicut etiam s. Eligius, Hom. 4. in cena Dom.), ut »convertantur ad Dominum mente

tota . . ad Dominum toto corde redeant, quos tamen hortatur, ut confiteantur singuli delictum suum, dum admitti confessio eius potest, dum satisfactio et remissio facta per sacerdotes apud Deum grata est. — Neutro loco obiecto probatur s. patrem loqui de poenitentibus perfectam caritatem habentibus. Sed etiamsi altero loco de ea ageretur, nihil inde sequeretur, quia quamvis certum sit contritione deleri peccata, episcopus tamen tenetur ea media adhibere iisque remediis succurrere ovibus suis, quae Deus posuit in eius potestate. Cf. Palmieri, De poen. th. 24, VII. De Greg. Naz. cf. Thes. 2, p. II. ad 4.

Ad 9. Cf. thes. 4, p. I, ad 14. et adverte, vocem 'quantumvis' valere etiam contra adversarios, si argumentatio illa quicquam valeret. Ratio autem imponendae huius obligationis fuit procul dubio maior securitas acquirenda de dignitate sacrificantis, quatenus alioqui maius esset periculum, ne dignum se esse falso sibi persuaderet neve facile peccata perpetraret.

Ad 10. Idem catechismus paulo ante (n. 27. 28) docuerat contritionem posse 'veram' et 'efficacem' esse, etiamsi id non consequamur, ut sit vehementissima. Vehementissimam igitur non docet esse necessariam, sed vult ut ad eam assequendam, si fieri potest nitamur. Cf. Palmieri, De poen. th. 24, VII.

Ad 11. Nescit homo plena certitudine, an contritio fuerit sincere super omnia; hoc potest fere tantum ex eventu constare. Sed si nullam habere posset de ea re scientiam, nec sacramenta suscipere ei liceret etc. Cf. p. II. ad 1.

Ad 12. Requiritur utique propositum satisfaciendi pro mortalibus iuxta Dei arbitrium et etiam satisfaciendi, in quantum requiritur ad conformitatem cum Christo, per poenitentiam (ieiunia et sim.) ab ecclesia impositam. Sed quodcumque sub gravi requiritur, in contritione super omnia continetur.

Ad 13. Maior perfectio vitae requiritur, ut accipiat aliquam uberiorem gratiam, non ad sufficientem. Tenetur ad ea media procuranda, quae sunt necessaria ad salutem idque sub gravi; at non ad alia.

Ad 14. Principium illud »Deus facienti quod est in se non denegat gratiam« imprimis non est exclusive intelligendum, acsi nulli alii det gratiam, saltem si illud 'facienti in se' non ad gravem obligationem refertur. Alioqui reapse nemo acciperet gratiam.

Pars. II. Nec determinatum spatium temporis necessarium est.

Dub 1 Si non requireretur determinata duratio pro aliquo tempore ad valorem contritionis vel actus caritatis, posset aliquis certo scire se esse in statu gratiae; posset enim scire se habuisse dolorem de peccatis super omnia et hoc ex eo motivo, quod peccata displiceant Deo; ergo potest scire se habuisse contritionem, quae infallibiliter affert iustificationem, ex lege Dei. Ita Caietanus.

2. Eliciendo actum contritionis homo vult iustificari, id quod velle debet. Iam vero homini psychologicè impossibile est aliquam solidam probabilitatem de actu tali posito habere, nisi per aliquod spatium duret, saltem tantum, ut prima reflexa cognitio de eo oriatur. Ergo ad iustificationem non sufficit instantaneus actus contritionis.

3. Ut contritio sit conversio perfecta, requiritur aliqua permanentia in hac voluntatis inclinatione; nam perfecta non potest esse ea contritio, qua voluntas Deum tantum per instans diligit. Impossibile enim est, ut mens, quae ad perfectam Dei dilectionem pervenit, in eo non paulisper quiescat.

4. Deus non remittit peccata ita, ut unquam reviviscant; atqui more insipientium ageret, si crimina per annos cumulata uno remitteret momento ita, ut nunquam digna pro eis poena dari possit. Nec esset ulla proportio inter diuturnam ad peccata adhaesionem odiumque Dei et contritionem vel dilectionem instantaneam. Propterea

etiam ss. patres docent conversionem debere probari operibus, ut per eam cessent peccata. Cf. Theodoret., In Ezech 33, 13 ss.

5. Non statim condonatum est peccatum Petro secundum Ambrosium, Apol. Dav. 1, c. 6, n. 25 sed demum trina caritatis confessione.

Verum et haec pars firmiter omnino stat. Nam

1°. Probavimus prima parte sufficere actum, qui essentiam habeat verae caritatis. Atqui essentia eius nullam determinatam durationem exigit, sed potest esse in instanti. Ergo nulla determinata duratio est necessaria. Cf. Palmieri, De poen. th. 24, VIII.

2°. „Homo tenetur habere veram contritionem, non tamen tenetur aliquo tempore durare in actu conversionis, quem elicit: ergo non perficitur contritio duratione temporis, sed sola efficientia talis actus.. Teneretur enim ad id vel iure naturae vel positivo. Non primum, quia ius naturale solum dictat diligendum esse Deum et detestandum peccatum super omnia et contra hoc nihil esse agendum. Quod vero talis actus duret per horam vel per partem temporis, non dictat: in nullo enim principio naturali hoc continetur. Et, si ratio naturalis hoc dictaret, etiam praescriberet, quantum futurum esset illud tempus alias esset valde confusa et obscura obligatio. Constat autem rationem naturalem de hoc nihil praescribere.“ Suarez, disp. 4, s. 5, n. 5. Nec positivo iure ad id tenemur. Nullibi enim in revelatione praescribitur nobis conversio tanta vel tanta quoad durationem. Immo Ez. 18, 27 33, 12 indicari videtur nullam requiri durationem; quod, si compareretur Ezech. 18, 26 et 23, 12 omnino clarum videtur esse. Nam „sicut consensus in peccatum mortale statim ac fit, est peccatum mortale et destruit gratiam, ita igitur e converso actus contritionis statim ac fit, habet esse contritionis [= est perfecta contritio] seu ultimae dispositionis ad gratiam.“ Suarez, d. 4, s. 5, n. 1.

3°. Idem docent passim sancti patres. Coelestinus, Ep. ad episc. prov. Viennensis et Narbon. n. 3: Vera ad Deum conversio mente potius est aestimanda, quam tempore, propheta hoc taliter asserente: cum conversus ingemueris, tunc salvus eris. Gregorius M. (?) In 7 ps. poen., ps. 31. 15 „Attende, quanta sit indulgentiae vitalis velocitas, quanta misericordiae Dei commendatio, ut confitentis desiderium comitetur venia, antequam ad cruciatum perveniat poenitentia ante remissio ad cor perveniat, quam confessio in vocem erumpat.“ Cf. Tertullian., De poen. c. 4; Hieron., Ep. 46 48. Pacian. Ep. 3. ad Sympron.: Augustin., De vera et falsa poen. c. 17: Io. Chrysost., Orat. de Philogonio Theodoret., In Ezech. 18.

Ad. 1. respondet De Lugo, De poen. disp. 5 n. 89 »item argumentum solvendum esse in sententia contraria. Posset enim homo certo etiam scire illum dolorem durasse tamdiu, quamdiu in omni sententia sufficit, ut acceptetur a Deo; nemo quippe [sapiens] dicit debere contritionem durare per annum vel mensem, ut homo iustificetur; incertitudo ergo iustificationis et gratiae recuperatae ex multis aliis capitibus provenire potest. Primo, quia nescimus an actus doloris fuerit undequaque bonus absque admixtione alienius circumstantiae malae tenentis se ex parte actus, qui reddat actum malum saltem venialiter. Secundo, quia saepe putamus nos diligere Deum super omnia et fallimur, habemus enim occultum in corde affectum ad aliquid Deo

repugnans; sicut quando Saul dicebat 1 reg. 15: 'Implevi verbum Domini', cum tamen ex parte non implevisset . . Sic saepe non attendimus ad inoboedientiam et affectum aliquem perseverantem in corde contrarium legi divinae. Unde David merito petebat, ut ab his occultis liberaretur; sunt enim multa, quae per ignorantiam culpabilem vel committuntur vel non delentur, a quibus semper formidare possumus. Denique (ut alia omittam) ipsa opinionum multitudo circa ea, quae ad veram contritionem requiruntur et multo magis circa requisita ad iustificationem faciunt, ut licet possit aliquis nonnumquam moraliter iudicare se esse in gratia Dei, cuius multa signa in se ipso experitur, nemo tamen (seclusa revelatione) id certo sciat illa certitudine, quam Trident. Sess. 6, c. 2 negavit, sc. certitudine fidei, cui falsum subesse non possit. Videatur Suarez, De gratia l. 9, c. 9 et 10.* De poen. disp. 5, n. 89. Ceterum cf. D. S. Mpalanos, Ἡ περὶ δικαιοσύνης διδασκαλία τῆς ὀρθοδόξου Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πηγῶν (Athen. 1904) p. 44.

Ad reliqua facilis est responsio, cum ut summum pro bent aliunde requiri durationem actus contritionis sed non ad id, ut homo iustificari possit.

Pars III. Nec opus est distincta omnium peccatorum commissorum vel omnium mandatorum servandorum recognitio.

Dub. 1. Docet sacra scriptura ad iustificationem (קָדְשׁ יִשְׁרָאֵל) necessariam esse talem peccatorum commissorum recognitionem: Is. 43, 26; Ez 18, 28. Idem docent ss. patres, velut Chrysostomus, Hom. 4 de Lazaro et divite (ubi allegat Is. 43, 26), Hom. 9 ad Hebr. circa fin., De compunct. cord. l. 1. circa fin.; Ambrosius, Praef. in ps. 37; Augustinus, De vera et falsa poen. c. 17; Gregorius, Moral. l. 4, c. 15; l. 8, c. 10.

2. Homo dum poenitentiam agit debet esse et medicus et iudex sui ipsius, quia castigare et emendare debet delicta; neutrum autem commode exercere potest, nisi distincte sua peccata recognoscat; alioqui nec proportionatam medicinam, neque condignam poenam applicare poterit. Unde propter hanc praecipue rationem necessarium est in vocali confessione hoc modo confiteri omnia peccata, quia in illo sacramento officium medici et iudicis in confessarium translatum est.

3. Concedunt omnes peccatorem in Lege Nova ad hunc contritionis modum obligari. Sed contritionis praeceptum non est auctum in nova lege, sed solum additum praeceptum confessionis.

4. Dictum est supra (thes. 5, decl.) necessitatem contritionis (formalis vel virtualis) oriri ex obligatione ad servanda alia praecepta etiam post peccatum; ergo saltem unus ex praecipuis finibus poenitentiae est correctio et emendatio vitae praeteritae; unde patet necessitas ad id, ut poenitens habeat voluntatem et intentionem expressam corrigendi mores et servandi mandata; nam ad aliquem finem assequendum necessaria est intentio et definitum propositum obtinendi illum. Sed, cum obiecta mandatorum sint adeo distincta, non potest sufficere generale propositum ad eum finem assequendum, sicut non sufficeret propositum aedificandi domum, nisi formarentur particulares de eius partibus intentiones.

5. Constat propositum generale esse parum efficax; unde omnes ascetae unice commendant facienda proposita omnino particularia; iam vero aliquid inefficax non potest esse praeceptum ad iustificationem obtinendam.

Nihilo minus illa recogitatio peccatorum commissorum et illa consideratio mandatorum servandorum, praeterquam quod sane non requiritur in contritione virtuali, quam sufficere iam probavimus, nec ad contritionem

formalem est necessaria. Esset enim necessaria aut ante actum talis contritionis aut simul cum eo aut post eum.

Sed „quod attinet ad actualem repraesentationem omnium peccatorum [vel mandatorum] in eodem instanti per distinctam cogitationem, saepe [vel semper] est humano modo impossibile

Quod vero attinet ad actualem recogitationem praeteritam, quamvis haec praecedere possit, nullum est tamen principium positivum aut naturale, ex quo colligi id possit esse necessarium. Nam etiamsi formalis poenitentia de omnibus peccatis necessaria sit, optime tamen esse potest huiusmodi poenitentia, etiamsi talis recogitatio non praecesserit; quando etiam aliquis detestatur omnia peccata propter Deum, etiamsi distincte de illis non cogitet, formalem poenitentiam habet et non de uno vel de alio peccato tantum, ut constat, quia ad nullum particulare descendit neque in uno aut singulariter aut indefinite sumpto sistit, sed ad omnia extendit intentionem suam. Explicatur hoc modo: Nam etiamsi aliquando praecedat illa recogitatio, necesse tamen non est, ut simul cum illa totó illo tempore duret contritio, quia, ut ostensum est, neque est necessarium paulatim et per particulares actus singula peccata detestari, neque etiam in uno et eodem actu aliquam moram temporis consumere et sufficit ergo finita recogitatione statim uno motu detestari omnia peccata. Quod etiam concedunt fere omnes, qui huiusmodi recogitationem requirunt. At vero etiam tunc pro eo instanti, quo habetur contritio, iam non manet in intellectu nisi quaedam confusa repraesentatio memoria peccatorum omnium; ergo si haec eadem praecessisset ante recogitationem, ad contritionem habendam suffecisset: ergo necessarium non est, ut illa recogitatio in re ipsa semper praecedat. Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 9 s.

Ratio, cur exigatur post contritionem recordatio peccatorum et praeceptorum, non posset esse nisi necessitas alius contritionis iam vero ad iustificationem sufficit una vera contritio.

Ad. 1. et 5. concedimus, quod »regulariter oportet propositum descendere ad particularia, ut occurrente postea occasione servetur; quae regula est satis communis apud viros spirituales.« De Lugo, De poen. disp. 5, s. 7, n. 91. Plura cf. ap. Vasquez, In III., q. 85, a 2, dub. 7.

Ad. 2. »Quod spectat ad officium iudicis, et potest in se peccator punire sua peccata quantum voluerit, quamvis de illis distincte non cogitet et fortasse etiam potest satisfactionem pro poena in purgatorium remittere [differre] et in utroque differt multum hoc iudicium internum a iudicio sacramentalis confessionis. Quod vero pertinet ad officium medici, pro ratione necessitatis poterit esse recogitatio haec necessaria in ordine ad futurum effectum; haec tamen necessitas nec semper occurrit et respectu omnium peccatorum fere nunquam.« Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 13.

Ad. 3. »Etiam in lege nova non requiritur haec recogitatio peccatorum propter contritionem, sed propter confessionem; nam si quis vel prius concipiat universalem dolorem perfectum de omnibus peccatis et postea ea recogitet sine novo dolore, vel postea de omnibus confuse doleat, id satis est; ergo signum est illam recogitationem per se propter confessionem postulari, quamvis, si recte fiat, ex illa recogitatione practica moraliter sequatur maior dolor. Hinc vero fit, ut etiam in hoc statu, si contingat aliquem excusari ab illa obligatione

in ordine ad confessionem, nimirum, quia confiteri non potest ob inopiam confessoris, tunc simpliciter excusetur a tali recogitatione facienda, etiamsi oppositum aliqui senserint sine causa, cum illa recogitatio non per se praecipiat, sed propter actum externum, qui tunc exerceri non potest. Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 14.

Schol. 1. „Interdum potest homo veram contritionem habere et iustificari, etiamsi de uno solo peccato actu cogitet, si illud ex perfectissimo motivo poenitentiae detestetur „, etiamsi alia commiserit. Quod expresse docuit Bonaventura; et idem tenet Medina et idem supponit Corduba. Et ratio est, quia est illa universalis detestatio virtualis omnium peccatorum. Et quidem, si alia peccata commissa oblita sint, res est per se manifesta, quia iam ille homo detestatur peccata commissa, quantum moraliter potest et debet. Addit tamen Bonaventura in eo casu debere hominem detestari saltem sub conditione alia peccata, si forte illa commisit. Quod est optimum consilium, tamen necessitas praecepti solum erit, quando homo est dubius, an alia peccata commiserit, quae memoria exciderint. Tunc enim ratione dubii et consequenter ratione periculi tenebitur. At, si nullum morale dubium habeat, non est, cur obligetur... Rursus, quoniam naturalis inconsideratio pro eo tempore, quo habetur, aequivalet oblivioni et aequae excusat, ideo is, qui multa peccata commisit et unum tantum considerat actu, licet aliorum non sit omnino oblitus, sed solum actuale inconsiderationem eorum habeat, poterit de peccato illo vere conteri et per illam contritionem iustificari ob rationem dictam.“ Suarez, De poen. disp. 4, s. 6, n. 15 s.

2 Peccatum quo gravius eo est detestabilius. Inde licet non oriatur obligatio positiva detestandi aliud magis appetitiae quam aliud, habetur tamen obligatio negativa non detestandi peccatum gravius appetitiae minus quam peccatum levius. Nam „licet nullum peccatum simpliciter sit eligibile propter vitandum aliud, tamen quacumque ratione vel ex quacumque suppositione fingatur aut veniat necessitas eligendi inter grave et leve peccatum et alterutrum eorum committendi, semper est vitandum potius grave quam leve Quapropter recte potest hic affectus seu appetitatio declarari per illam condicionalem: si non possem simul utrumque, potius grave quam leve peccatum vitarem; et contrarius affectus esset inordinatus. Suarez, De poen. disp. 3, s. 10, n. 6. Quae inversio ordinis et praelectio peccati gravioris prae minus gravi sive fiat actu condicionali (quod, si utrumque sit mortale negavit Soto, Henriquez, alii) sive actu absoluto (puta si quis ex ignorantia sua existimat, sibi esse necesse committere unum ex illis peccatis ad vitandum alterum), est culpa mortalis, saltem si excessus sit notabilis. Nam etiam obiectum condionate volutum refundit malitiam in actum, nisi condicio talis sit, quae praescindat obiectum ab omni malitia. Ceterum quoad excessum minus notabilem notat De Lugo, De poen. disp. 5, n. 42: „In quo etiam casu dubitare aliquis posset, quia excessus unius peccati mortalis supra aliud semper videtur habere malitiam gravem imbibitam; ille enim excessus, quicumque sit, punitur per se et condigne poena aeterna; non potest autem poena aeterna respondere per se culpae levi; ergo excessus ille, etiam prout excessus, habet in se imbi-

bitam malitiam gravem; sed tamen furtum illius, prout coniungitur et supponit furtum centum iuliorum, offendit graviter Deum seu concurrit ut causa partialis ad pariendam graviores offensam Dei, quare qui vult illum excessum, vult ponere causam gravioris offensae Dei: non solum intra rationem offensae gravis; sicut enim furtum unius iulii seorsim non offenderet Deum graviter et tamen additum furto alterius rei etiam parvae generat offensam gravem, ita ex excessu illo, qui seorsim sumptus non sufficeret ad offensam gravem, tamen prout supponit alias compartes generatur gravitas maior in ratione gravitatis, quam seorsim non causaret, quia coniunctio ipsa ad materiam gravem facit, ut ipsum augmentum habeat imbibitam gravitatem.

EXTERNA AD NOS PERTINENTIA.

Prinz Max Herzog zu Sachsen: Vorlesungen über die orientalische Kirchenfrage. Freiburg 1907. 1 M.

Adumbrata historia schismatis et historia conatuum ad unionem tendentium (ecclesiae Armenorum, concilii Florentini, un. Berestiensis) quaedam consilia proponuntur, quibus via ad unionem inter Occidentem et Orientem praeparetur: caritatis mutuae incrementum, studia unionis crebro tractanda ore et scripto, commercium mutuum studiorum theologicorum (cf. decr. 10. II conventus Velehrad.) etc.

Dr. Vasile Gaina, Admisibilitatea casatorie a dona a pretilor din punct de vedere dogmatic, canonic si practic. Cernov. 1907. Sacerdoti viduo novum matrimonium concedendum esse.

Dr. Buchwald: Die Epiklese in der römischen Messe. Wien 1907. (S. 36).

Hoc libello quaestio tangitur inter catholicos valde controversa. Multi enim ex catholicis in liturgia Romana epicleseos proprie dictae invocatio Spiritus S. super dona proposita) reliquias quasdam adesse nulla ratione concedere volunt. Secundum Buchwald sequenti ratione res sese habet. Usque ad secundam partem saec. 2. nullum cuiuscumque epicleseos vestigium habetur (eine Epiklese irgend welcher Art wird hier noch nicht angedeutet). — Ab Irenaei demum temporibus epiclesis a christianis acceptatur (p. 9 sq.). Apud Irenaeum tamen Adv. haer. IV., 18, 5 — qui locus a multis ad probandam epiclesim citatur — non de epiclesi esse sermonem, tum contextus tum externa argumenta suadent (p. 9 sq.). Ideo autem christiani epiclesim introduxerunt, ut quae sentirent et agerent, etiam explicite traderent (p. 12). Quae etiam de Romana ecclesia valent.

At usque ad saec. IV non Spiritus S., sed Logos invocabatur vel potius Logos obiectum invocationis erat (p. 10 sqq. et 23 sq.). Cum vero saec. IV. dogma de Spiritus S. divinitate magis in dies evolveretur, etiam in liturgia haec doctrinae de Sp. S. evolutio suum accepit locum; id quod imprimis a Cyrillo Hier. et Ephrem factum esse videmus (p. 23).

In ecclesia itaque Romana a 2. parte saec. II. usque ad saec. IV. epiclesis ad Logon directa adfuit; dein usque ad Gregorium M. qui eam sustulit, id quod ex opere de Sacramentis, I. IV., cap. 5 et 6, conicere licet, epiclesis proprie dicta habebatur (p. 13 sqq.). Huius operis canon ex Alexandrina ecclesia e s. Marci liturgia per Aquileiam mediante ecclesia Mediolanensi eam accepit (p. 27 sqq.). Primus, qui eam introduxit, Damasus papa esse videtur (p. 29 sq.) — Gregorius M. vero illam e liturgiae Rom. canone eiecit (p. 33). Verum, si nunc usi-

tatus liturgiae Romanae canon secundum constructionem et sensum consideretur, in ipso quoque epicleseos proprio sensu acceptae reliquiae apprehenduntur.

In fine haec annotanda videntur. Primo auctor haec habet: »Die hentige Praxis, welche die Konsekrationsworte als wesentlich annimmt, wird durch diese historische Untersuchung gar nicht berührt. Christus hat bezüglich der Form der Sakramente ja nur das Wesentliche, die Grundlinien festgelegt, und wie die kirchliche Übung zweifellos beim Bußsakrament im zwölften Jahrhundert von der deprekativen zur indikativen Form übergegangen ist, so hat auch die Anschauung bezüglich der Eucharistie im Laufe der Jahrhunderte mannigfachen Wechsel erfahren (p. 62); quae minus accurate dicta esse videntur. Eodem modo explicat s. Iustini verba, quae sec. communem expositionem de verbis consecratoriis agunt (Ap. c. 66). S. Ambrosium scripsisse libros De sacram., unde (l. 4, 5. 6.) quaedam allegantur, non videtur certum esse, nec constare, eos esse saeculo V^o antiquiores.

At, ut paucis totam rem comprehendam, opusculum solida dispositione eminet.

M. H.

Revue du clergé français Paris 1907.

J. Calvet, Où en est la question de l'union des Eglises? (Juillet 1, p. 1—30).

Ch. Bujon, Le purgatoire. (Oct. 1, p. 43—50).

SS. Eucharistia (Organ der Priester »der Anbetung«). Commentarii confraternitatis sacerdotum adoratorum in lingua Germanica. A. 1907. — XVIII. Bozen in Tirolia. No 3 et 4. Pg. 45 et 67.

Perspicuum et succinctum tractatum »de Eucharistia in Russia« (Die hl. Eucharistie in Russland) invenimus in supra indicatis commentariis periodicis. Scriptor anonymus praeclare demonstrat, neque quod materiam, neque quod formam, neque quod communionem sub una specie attinet, aberrasse ecclesiam Romano-catholicam ab originali institutione Dominica. Potius ecclesiae, quae utitur pane fermentato, maiorem valorem epiclesi quam verbis consecrationis tribuere videtur et ante communionem aquam tepidam speciebus vini copiose commiscet, demonstrandum esse fieri hoc de praecepto Domini vel Apostolorum. Instructivus tractatus hic in commentariis his certe valde utilis est designandus.

Zh.

Slavorum litterae theologicae.

Conspectus periodicus.

Dirigentibus

Dr. Jos. Tumpach, Dr. Ant. Podlaha, Ad. Špaldák, Pragmae.
J. Urban, Cracoviae. Dr. F. Grivec, Labaci. Dr. Kam. Dočkal,
Zagrabiae.

Annus IV. (1908) Pragmae Bohemorum.

Nr. II.

BOHEMICA.

Dr. A. Hobza, **Podvod při smlouvě manželské (Dolus in contractu matrimoniali).** — Pragmae 1906.

Opere hoc quaestio solvitur, num et quatenus dolus in contractu matrimoniali impedimentum sit matrimonii. Post brevem introductionem definitur dolus eiusque effectus in contractibus generatim secundum ius Romanum describuntur (pp. 10—16), deinde de natura et effectibus doli in iure canonico agitur (pp. 16—24). Praemissis quibusdam de essentia contractus matrimonialis secundum ius canonicum (24—40) claris argumentis deducit *H.* dolum tum spectata natura matrimonii (41—54), tum ex consensu omnium fere canonistarum catholicorum, quibus pauci tantum repugnant (v. gr. Thaner, Cossi, Mastelloni) non posse considerari ut speciale impedimentum matrimonii, ab impedimento erroris distinctum (55—68). Adductis sententiis scriptorum protestantium, qui vice versa fere omnes pro impedimento doli stant, non tamen sibi cohaerent (68—73) praxim iuris civilis hac in re in diversis Europae statibus vigentem describit, distinguens status, ubi speciale doli impedimentum non agnoscitur ab eis, ubi matrimonium per dolum irritatur. (74—82).

Omnia in epilogo (83—86) resumens *H.* agnoscit per praxim iuris canonici, quae secundum dicta impedimentum doli non habet, magis stabilitati, sanctitati matrimonii eiusque valori publico consuli, pro aliquibus tamen casibus declarationem invaliditatis matrimonii per dolum initi commodam et desiderabilem esse putat.

Totum opus magnam exhibet diligentiam et cognitionem totius litteraturae iuris canonici. Argumenta sunt clara, totus tractandi modus perspicuus et tranquilluss, quod praesertim in huiusmodi quaestionibus valde est commendandum.

Minus clare dictum est (p. 17.) ecclesiam persequi (stihati) dolum etiam in foro externo. — In p. 25. pro „mimo to“ (praeterea) melius ponitur „spolu“ (simul). — Exigentiam consensus interni in matrimonio non semper conciliari cum principio indissolubilitatis (p. 30) verum esset, si ratio absolutae indissolubilitatis hic ipse consensus esset, a catholicis tamen theologis aliae rationes adducuntur (cf. S. Th.

in IV dist. c. 27. qu 1. a 3). — Consensus interni theoriam in iure practice non posse executioni dari, verum non est, si agatur de consensu signis externis exprimendo (p. 32.) — Ex eadem ratione igitur etiam post praescripta concilii Tridentini exigentia consensus interni minus practica dici non potest (p. 35). — Allatum c. 2. C. XV. qu 5. agit de confessione publica, non sacramentali. — Ex doctrina de sacramentis non licere concludere quidquam pro validitate matrimonialis contractus (p. 39), dici potest solum, si sacramenta sumuntur, prout a matrimonio analogice distinguuntur. — In p. 84. non est clarum, quomodo impotentia, cum sit speciale impedimentum, afferatur ut exemplum erroris in qualitate. — In p. 83. videtur auctor concedere rei publicae potestatem dirimentia impedimenta statuendi.

Solida et diligens Dris. Hobza lucubratio utriusque iuris doctoribus et studentibus utilitati esse potest.

B. Spáčil.

Cyrril XXXIV. (1907).

Dobroslav Orel, Hospodine, studnice dobroty, Kyrie fons bonitatis. Studie k českým tropům (De Bohemicis tropis) p. 2 ss.

P. E. Paukner, Co počít s novým chorálem? (Quid agendum de novo cantu choral?) p. 11 ss.

P. Bernard Velíšek, O některých zpěvech liturgie vánoční (De quibusdam canticis liturgiae fest. Nativit. Dom.) 17 ss.

P. Bernard Velíšek, O některých zpěvech liturgie devítuňkové (De quib. cantb. lit. Septuag.) p. 33 ss.

I. Rath, Církevní rok. Mystika doby vánoční (De anno ecclesiastico. De mystica ratione temporis Nat. Di) p. 43. 77. 89 ss.

D. Orel, Dies est laeticiae. Nastal nám den veselý. Studie ku písním vánočním (De cant. de Nativ. D.) p. 62. 65 ss.

Naše Doba XV. (1907—8).

Dr. J. Stěhule, Jak vznikl Nový Zákon (Quomodo N. T. ortum sit) p. 99—106; 192—197; 272—279 etc. Traditur contracta doctrina rationalistarum (Jülicher, Harnack etc.) sine critica.

Český Lid XVII. (1907—8).

Jan Soukup, Svatý Mikuláš vládne vodami (S. Nicolaum imperare aquis) p. 113—116.

Dr. Jos. Volf, Bratří Růžového kříže (Roseae Crucis) v zemích českých a proroctví jejich na rok 1622 (De fratribus Roseae Crucis in terris Bohemicis et quid anno 1622 eventurum praedixerint) p. 145—9; 161—5.

Věstník české Akademie XV. (1906).

F. Tadra, Z literární činnosti v klášteře bosáků u sv. Václava v Praze (Quid fratres discalceati in Pragensi monasterio s. Venceslai scripserint) p. 371—389.

Monasterium s. Wenceslai, quod certe circa annum 1180 iam exstabat, prope Aulam Regiam, a. 1623 donatum est a Ferdinando II. fratribus discalceatis Ordinis s. Augustini. Ex eis, quae hi monachi (maxime Athanasius a s. Iosepho = Elias Sandrich) scripserunt, multa ad nos pervenerunt ad historiam monasterii et rerum ecclesiasticarum saec. XVII. pertinentia et a L. enumerantur. Ex his nominamus: Summarium quaestionis motae inter patres Bohemicae et Germanicae nationis ordinis eremitarum discalc. s. Aug. congregationis Italicae super electione quarti diffinitoris ex Germanis assumpti, ubi post resignationem Boemi debebat eligi alius Boemus, in diffinitorio prov. celebrato Viennae die 12. Mart. 1699 (Cf. Čas. kat. duch. 1885, p. 69—80); Epitome Augustiana seu Origo et progressus foundationis provinciae Boemo-Germanicae Ordinis Eremitarum discalc. s. Aug. in Boëmia ad s. Wenceslaum primum inchoata a. 1623.

F. Tadra, Paměti kláštera Ostrovského i sv. Jana pod skalou (Commentarii monasteriorum s. Kiliani in Ostrov et ad speluncam s. Ioannis B.) (p. 424). Enumerantur, quae de his monasteriis (Benedictinorum) scripta ad nos pervenerunt.

Věstník Královské České Společnosti Nauk, tř. hist. Praha 1906. IV.

Dr. Jos. Teige, Listiny děkanství Karlštejnského z let 1322–1625. Eduntur documenta ad decanatum Karlsteinensem (ecclesiam s. Ludmilae in Tetín, ad capellam s. Appolinaris in castro Žebrák (1358), ecclesiam s. Palmacii in Karlstein, eccl. s. Venceslai ante oppidum Písek, eccl. s. Nicolai in Minore Civitate Pragensi, eccl. s. Iacobi in Beroun, eccl. B. M. V. in Bezdědice pertinentia.

Věstník Královské České Společnosti Nauk IX. (1907). Praha.

František Tischer, Uvedení řádu Kapucínů do Čech okolo roku 1600. (56 str.). Introductio ordinis Capuccinorum in Bohemiam circa a. 1600.

Scriptor hic ex optimis fontibus, praesertim e litterarum commercio inter Capuccinos et eos, e quibus introductio eorum pendebat, primum ostendit, archiepiscopum Pragensem Sbigneum Berkam (Zbyněk Berka) Capuccinos Pragam introducendos a papa Clemente VIII. expetisse. Deinde quae ipsis in Bohemia primo evenerunt narrat. Tychonem de Brahe inimicum Capuccinorum fuisse, fabulam esse iudicat. Litterae supra dictae plus quam dimidiam libelli partem explent.

Libellus non parum indolem illius temporis, imprimis Rudolphi imperatoris, illustrat.

J. R.

Dr. Josef Kupka, **O církevním roce. (De anno ecclesiastico.)**

Historico-liturgicus tractatus. Praegae 1907. Typographia Cyrillo-Meth. V. Kotrba.

Clarissimus auctor, qui iam a. 1899 ediderat egregium opus „De missae sacrificio,“ proposuit sibi in praesenti suo novo libro, 612 paginas amplo, scientifice et fuse explicare substantiam, historiam et momentum anni ecclesiastici ad vitam hominis christiani.

Opus dispescitur in tres partes, quarum prima agitur de anno ecclesiastico in genere, de eius divisione, historia, relatione ad munus pastorale. Hac in parte praeterea *K.* de hebdomade christiana loquitur, de die dominica, de feriis in genere et feriis ieiunii, de feriis quattuor temporum, de vigiliis et octavis in specie. In expositione originis quattuor temporum arridet nobis sententia auctoris, cohaerere ea cum festis antiquorum Romanorum (cf. ferias sementivas, ferias messis, ferias vindemiales), quibus ecclesia vim christianam donaverit. In secunda parte loquitur *K.* de singulis anni ecclesiastici partibus: de tempore Nativitatis Domini, de tempore paschali, ad quod etiam festum Pentecostes cum sua octava pertinet. *K.* primum pertractat hic historiam, vim et liturgiam adventus, loquitur dein de singulis adventus dominicis. Explicatio dominicarum adventus constat ex expositione horarum canonicarum et missae formularium, qui modus procedendi quoad omnes dominicas nec non festa per decursum anni ecclesiastici celebrata observatur. Tractans de festo Nativitatis Domini *K.* praemittit primum historiam festi et postea expositionem formularium liturgicorum adiungit. Ansam ad inducendum festum hoc praeuisse festa mense decembri ubique fere antiquitus occasione redditus solis celebrata existimat (p. 75). Apte adiunxit hic auctor quoque expositionem de praesepe et de arbore

usitata in vigilia nativitatis. — Deinde exponitur de festis, quae immēdiate post festum nativitatis celebrantur. Optime explicantur ulteriora festa Epiphaniae Domini, et ss. Nominis Iesu et Festa s. Familiae ac Purificationis B. M. V. tempus Nativitatis Domini claudentia. Exponens de festo s. Familiae *K.* aptissime adduxit complura opera de momento familiae christianae ad vitam christianam atque etiam socialem tractantia.

In tractatu de tempore paschali *K.* loquitur primum de remotiore praeparatione, nempe de Septuagesima, Sexagesima, Quinquagesima, deinde de propinquiore praeparatione: de tempore quadragesimae. In hac parte via ac ratione exponitur de historia ieiunii quadragesimalis, de historia disciplinae poenitentiae, de catechumenatu secundum optimos fontes. Eadem diligentia et sollertia exarata est etiam explicatio formularum liturgicorum, quae in dominicis huius temporis adhibentur ab ecclesia. Immediata festi paschalis praeparatio, scil. hebdomada sancta, et in specie tres ultimi dies huius hebdomadae, pariter fuse tum respectu historico tum liturgico exponuntur. Concionatores et catechetae invenient hic thesaurum uberem pro suis laboribus. Idem quoque dicendum est de festo Paschatis et tempore paschali in genere. Qui cognoscere et percipere desiderat illud magnum gaudium, quo ecclesia hocce tempore exultat continuo alleluia canendo, perlegat attente pulcherrimam expositionem formularum liturgicorum ab auctore exhibitam, ex qua simul hauriet optimam instructionem ad studium et meditationem liturgiae catholicae.

In tractatu de festo Pentecostes, quo inchoatur pars tertia operis, placet nobis praecipue expositio liturgiae et triplicis activitatis Spiritus s., scil. in mundo condendo, in ecclesia et in anima cuiuslibet hominis christiani (p. 378 sqq.). — Deinde exponitur de festis Corporis Domini et ss. Cordis, peculiari respectu habito ad nostri temporis usus. In tractatu de dominicis post Pentecostem locum praecipuum occupant expositiones pericoparum evangelicarum, certe iterum cum summa utilitate concinatorum. — In expositione festorum B. M. V. exhibetur primum historia horum festorum, dein expositio liturgica, in qua saepius quam alibi adducuntur versiones homiliarum ex breviario, quo iterum homileticum momentum operis cl. auctoris valde augetur. Idem valet etiam de festis s. Iosephi et sanctorum apostolorum. Opus absolvitur expositione de festis patronorum Bohemiae et Moraviae, s. Iohannis Nepomuc., ss. Cyrilli et Methodii, s. Venceslai, et de festis Dedicationis, Omnium Sanctorum, et Commemoratione omnium defunctorum.

Prout vel ex brevi hac argumenti operis expositione elucet, *K.* agit de anno ecclesiastico sub respectu historico-liturgico. Exhibet proinde primum historiam huius vel illius temporis anni eccl. et deinde explicat caeremonias huius temporis. In exarando suo opere usus est novissimis in heortologia et disciplina ecclesiastica explorationibus, prout hoc abunde ostendit litteratura allegata. Sic usus est fuse operibus a Grisar, Kellner, Probst, Thalhoffer, Duchesne et al. exaratis. Licet criticam minime negligat, evitat tamen omnem hypercriticismum in rebus ab ecclesia communiter agnitis. In multis caeremoniis anni ecclesiastici est historia

optima significationis earum interpres. Summum momentum vero tribuit expositioni liturgiae anni ecclesiastici, habens peculiarem respectum ad munus concionatoris. Verbi divini praeco habet hic occasionem cognoscendi accurate substantiam anni eccl. et ita etiam populum edocendi, ut festis ecclesiasticis cum fructu optato assistat. Iure querelae fiunt fideles cultum divinum negligere neque cum vero animi sensu functionibus ecclesiasticis interesse solere. Remedium aliud non est nisi apta explicatio liturgiae anni ecclesiastici. Momentum liturgiae anni ecclesiastici elucet vero ex liturgicis formularibus horarum canonicarum et missae sacrificii. Et proinde iure *K.* peculiarem curam impendit ad formularia haec explicanda. Quibus explicationibus aperitur verbi divini praeconibus fons uberrimus novarum ac sublimium sententiarum homileticarum; in hoc enim consentiunt omnes homiletae, ex liturgia catholica Spiritum divinum spirare, Spiritum S. ecclesiam duxisse et direxisse in formanda liturgia liturgicisque formularibus. Ne optimorum quidem operum asceticorum comparari possunt forma atque spiritus, sententiarum profunditas et sublimitas, cum formularibus liturgicis. Neque critici saeculares possunt non agnoscere vim magnam, quae hymnis ecclesiasticis et artificiosae compositioni formularium liturgicorum inest. Ut benevolus lector cognoscat, quomodo cl. auctor procedat, adducimus hic exempli gratia expositionem festi Dedicationis p. 588. *K.* primum exhibet fundamentalem ideam festi, proponit eam dein sub diversis respectibus, idque secundum formularia liturgica: introitum, orationes, epistolas, evangelia, offertorium etc., psalmos et lectiones breviarii, ita ut demum veritas universa cor lectoris afficiat. Quoniam praecipua pars formularium liturgicorum sunt pericopae epistolares et evangelicae, ideo *K.* in eis explicandis, ratione habita praecipue concionatorum, summam adhibuit diligentiam. Non autem exhibetur hic tantum expositio exegetica vel ascetica, sed ostenditur etiam, quale momentum pericopa respectiva habeat in liturgia festi, quo sensu exponenda sit. In explicandis pericopis usus est iterum optimis operibus exegeticis et liturgicis, uti libris a Sušil, Keppler, Fonck, Belser etc. conscriptis.

Ex dictis apparet theologicam litteraturam Bohemicam a clarissimo auctore locupletatam esse opere summi momenti, quale nec Itali aliique populi habent immo nec in amplissima litteratura Germanica hac forma occurrit. Omnes, praecipue autem verbi divini praecones et catechetae grati certe erunt cl. auctori pro labore indefesso, quo hocce opus in eorum potissimum usum et utilitatem composuit.

Dr. Jos. Samsour.

POLONICA.

Ks. Dr. J. Nep. Opieliński, Nowe dekryt prawno-mażeńskie „Ne temere“ i „Provida“ z objaśnieniami. (Nova decreta „Ne temere“ et „Provida“ notis illustrata). Posnaniae 1908. 8°. pag. 38.

Textum Latinum decretorum S. C. C., quibus forma praescribitur observanda in celebrandis sponsalibus et matrimoniis, auctor paucis quidem, ast optimis illustrat atque explicat notis Polonicis. Non in

quovis tamen asserto omnes auctor habebit sibi assentientes. Inter alia v. g. quaestio de declaratione Benedictina aliter atque ab auctore, a S. C. C. 1. Febr. 1908 authentice est decisa. *Ro.*

Karol Lutostański, Zaręczyny, Studjum z zakresu prawa małżeńskiego (De sponsalibus). Varsoviae 1907. 8° pag 213.

Exposita doctrina de sponsalibus, prouti exhibetur in iure Romano et in iure canonico (p. 28—71), atque reiectis compluribus iisque recentioribus sententiis de natura iuridica sponsalium et fusius explicata et argumentis fulta theoria de identitate contractuum sponsalitii et matrimonialis (p. 72—144), auctor viam sibi paravit ad exhibendum ius de sponsalibus constitutum in codice a. 1836 pro Polonia Rossiaca edito. Non diffitemur, complura ab auctore optime esse dicta solideque probata, verum silentio praeterire non possumus in quaestionibus pluribus haud exigui momenti auctorem multum a vero aberravisse. Innuisse sufficiat ea, quae auctor docet de discrimine inter sponsalia et matrimonium iuxta ius canonicum (pag. 50 sqq.), vel de identitate contractuum sponsalitii et matrimonialis (p. 126 sqq.). Num latuit auctorem, theoriam identitatis sponsalium matrimonique a Sohm excogitatam, a compluribus viris doctis solide fuisse refutatam ac paulo post ab ipso Sohm derelictam? *Ro.*

Rozmyślenia o żywocie Pana Jezusa. Z rękopisu grecko-katol. kapituły przemyskiej wydał Aleksander Brückner (Meditationes de vita Christi Domini, e manuscripto Capituli Graeco-catholici Premisliensis) 8° pag. 454. Cracoviae 1907.

Hic codex saec. XVI. scriptus est, sed ipse textus ad priora saecula ascendit. Habemus hic compilationem ex variis libris apocryphis latinis, ex commentario biblico s. d. historia scholastica Petri Comestoris, ex evangeliiis etc. de vita Christi Domini et Beatae Virginis. Apocryphum hoc pertinet nihilominus ad maxime originalia et memorabilia opera religiosae litteraturae Polonicae medii aevi. Introductionem sat amplam anteposuit libro A. Brückner. *M.*

Kwartalnik historyczny, 1908. fasc. 1. Leopoli.

Aleksander Brückner, Co sądzić o „Żywotach Cyryla i Metodego”? (Quid de vitis Cyrilli et Methodii sentiendum sit?)

Asseritur, publicationes recentes de vitis SS. Cyrilli et Methodii nequaquam attulisse argumentum, quo hypothesis ab ipso proposita subvertatur. Maxime occupatur in refutanda sententia dr. Franko, qui in Ruthenico libro „Swjatyj Kłyment u Korsuni. Pryčynok do istorii starohrystijanskoj legendy“, Leopoli 1906 edidit palaeorussicum textum sermonis declamatorii „Słowo“ S. Cyrilli, quem Anastasius e Graeco in Latinum transtulit. E textu huius documenti et ex duobus prologis ad illud e XV. et XVI. saeculo Dr. Franko concludit, Cyrillum reliquias S. Clementis non invenisse, sed tantum Romam portasse, vitas vero Pannonicas et legendam Italicam valore historico privat. Sagaciter Brückner reiecit opinionem Dr. Franko, de cetero autem suam sententiam de Methodio non-orthodoxo iterum proponit. Debilissima certe defensio est Brückneri, qui doctorum argumentis non refutatis solum phrases contra se prolatas esse iactat. Specialiter arbitrarie statuit, Methodium epistolam Joannis VIII. pro epistula Hadriani II. substituisse, ut hoc modo missio sua iam inde ab initio operis legitima censeretur. Solidas rei explanationes Dris Snopek Brückner ignorat. *M.*

Ks. Longin Żarnowiecki, Kielich w kościele rzymsko-katolickim pod względem historycznym, liturgicznym, estetycznym i praktycznym. (Calix in ecclesia Romana sub respectu historico, liturgico, aethetico, practico). Varsoviae 1907, pag. 73 cum 44 tabulis.

Auctor huius pretiosi libelli, rector Academiae Petropolitanae, iam ab annis laudabiliter innotuit ex libris liturgico-aestheticis idiomate polonico conscriptis de historia et methodo religiosae artis acu pingendi, de coloribus liturgicis — de symbolismo — de veteribus vestibus liturgicis in dioecesi Luceoriensi, de ornamento domus Dei. Libellus hic solide exponit varias artificiosas formas et ornamenta calicis eo consilio, ut parochi, in quantum fieri potest, ad artem religiosam excolendam concurrant. Z. adhortatur, ut calices emant manu artificum factos iuxta optima exemplaria; in specie formam goticam apprime commendat. M.

Ks. Stanisław Okoniewski, Piusa X. encyklika o zasadach modernistów. (Encyclica Pii Papae X. de doctrinis modernistarum, in polonicum translata et introductione aucta). Posnaniae, Typographia St. Adalberti 1908. 8° (XVI. + 54) Mk. 1.20.

Versio haec, valde accurate et pulchre facta, iam in folio periodico. „Przegląd kościelny“, quod inde ab initio anni 1908 non amplius prodit, publicata est. Introductio concinne adumbrat huius temporis culturam intellectualem et necessitatem, opportunitatemque encyclicae exponit. Falso O. exegetam Hummelauer Gallum esse putat (pag. XI.), cum sit Germanus. M.

Ks. Wład. Hozakowski, Jak dawno człowiek żyje na ziemi? (Quantam aetatem habeat genus humanum) Posnaniae 1907. Typographia St. Adalberti 12°. Pag. 72. Mk. 0.60.

H. via ac ratione inquit, quidnam de aetate generis humani iuxta testimonia historica, anthropologica, archaeologica, palaeontologica, geologica sentiendum sit. Chronologia Vet. Testamenti rem nullatenus decidi, immo libertatem doctorum non impediti ostendit. Omnibus postulatis scientiae solidae concessis, hominem ante Christum natum octo millia annorum vixisse admitti potest. Diluvium sex millia annorum ante Christum locum habuisse autumat. Quam incerta tamen sint haec asserta, nemo est, qui nesciat. Studio ethnologiae et rerum naturalium scientiis innixus Dr. J. Riehm in opusculo „Potop“ (Diluvium), ab eadem typographia hoc anno Polonice edito, ope magni apparatus scientifici ex recentissima litteratura hausti, tempus diluvii ad antiquiorem aetatem differt, cum iam ante 7000—8000 annorum a. Chr. quidam cultus exstiterit.

Uterque libellus ostendit in Polonia clerum ultimis temporibus magis occupari studiis exegetico-apologeticis. M.

Bronisław Ruczyski, Kościół i kultura (Ecclesia et cultura) Posnaniae 1907. Typographia St. Adalberti. 8°. Pag. 108. Mk. 0.80.

Inquiritur, quid Ecclesia ad mores, doctrinam vitamque homine dignam in nationibus excolendis atque efformandis valuerit. Comparat

igitur culturam antiquorum eum christiana, genuinam verae culturae indolem depingit, auxilia, quibus ecclesia faciem orbis renovarit, enumerat, Pontifices, Ordines religiosos, Sanctos tanquam praecipuos culturae ecclesiasticae propagatores et moderatores exhibet ac tandem ad quaestionem hoc tempore agitatam respondet, utrum civitatum catholicarum in cultura regressus, qui dicitur, Ecclesiae vitio verti possit.

Omnia, quae in hac re momenti sunt maioris, summatim et acute perstringit auctor. Itaque tum de „communismo“ priscorum christianorum, tum de dignitate mulieris, ad quam per doctrinam christianam erecta est, tum de vi, quam doctrina Ecclesiae ad servitutem penitus auferendam habuerit, disserit. Laudandum imprimis, quod ad rem illustrandam praecipua momenta ex historia ecclesiae in Polonia attulerit.

Now.

Leopold Caro, Nowe drogi z przedmową Ks. arcyb. Teodorowicza. (Novae viae, cum praefatione Ill. DD. Archieppi Teodorowicz, rit. arm.-cath.) Posnaniae. Typographia St. Adalberti 1908. 80. pag. VIII. + 172.

Quamvis hic liber magna ex parte spectet ad res politicas, tamen mentione hic dignus est, quatenus partes ecclesiae et cleri in Polonia in rebus oeconomicis et socialibus dilucide et prudenter exponat. Nostris temporibus, quibus multi ob sociales respectus ad socialismum vergunt, libellus hic apologiam salutaris Ecclesiae influxus in rem socialem constituit.

M.

A. Brückner, Różnowiercy polscy (Novatores in Polonia). Notitiae morales et litterariae. Series I^a. Varsoviae 1905. pag. 296.

Ultimis temporibus novatores saec. XVI. in Polonia magnopere occupant mentes, etiam scriptorum externorum. Dalton edidit epistolas Łaski, Kruschke scribit de Arianis in Polonia, Wotschke de Lutomirski, de Threcio, Brückner vero hoc libro populari sermone scripto brevibus descriptionibus novatores saec. XVI. nobis magis notos reddere studet.

Dr. Kolankowski, Kandydatura J. A. Hohenzollerna na biskupstwo płockie (De candidatura A. A. Hohenzollern ad episcopatum in Płock (1522—23.)

Anno 1522 Hadrianus VI. Caietanum de Vio episcopum Ploicensem nominavit (post mortem „praedecessoris“ in curia). Ius tamen ad hanc praelaturam a praedicto Caietano pretio 1000 ducatorum emit J. A. Hohenzollern. Sigismundus I., Polonorum rex, hunc, licet sororis suae filius esset, tamen prohibuit, ne episcopatum introeat; timuit enim, ne cum Germanorum influxu etiam haereticae novitates in Polonia spargerentur. Periculum sane erat magnum, eo maius, quia frater electi eppi tunc Magister Supremus ordinis Crucigerorum fuit, qui revera unno 1525 lutheranae haeresi sese adiunxit. Conatibus optimi regis effectus respondit, et cathedra Plocensis catholicae ecclesiae semper fidelis permansit.

K. Konopka S. J.

Libri recentes Polonici

Jos. Seb. Pelczar, eppus Premisl. Medycyna pasterska (Medicina pastoralis). Ed. II^a valde aucta et emendata. Leopoli 1907. pag. XIV + 479.

Pamiętnik pierwszego kursu katechetycznego we Lwowie (Pro memoria primi congressus catechetarum Leopoli habiti). Leopoli 1908. pag. 171.

Ks. K. J. Kantak, Państwo — naród — jednostka, (Regnum, — natio — individuum). Posnaniae 1908 pag. 120.

Tractat de relatione ad nationem et imperium politicum iuxta doctrinam ecclesiae.

Tad. Stark, O przyczynach występków i sposobie ich zwalczania. (De causis vitiorum et modis illa reprimendi). Posnaniae, 1908. pag. 73.

Ks. Ambr. Wadowski, Kościoły lubelskie. (Ecclesiae in dioecesi Lublinensi iuxta fontes archiviales.) 8°. pag. 578. Cracoviae 1908. Opus hoc ab Academia Scientiarum Cracoviensi primo praemio decoratum est.

Wołyniak, Bazylikańskie klasztory unickie w obrębie prowincyi białoruskiej (De monasteriis O. S. Basilii M. in Alba-Russia) Przew. nauk.-liter. 1907.

RUSSICA.

Prof. *N. Glubokovskij*, По вопросам духовной школы и объ Учебномъ Комитетѣ при Святѣйшемъ Синодѣ. (Po voprosam duhovnoj školy i ob Učebnom Komitetě pri Svjatějšem Sinodě). Quaestiones, quae scholas ecclesiasticas spectant et de studiorum consilio sanctissimae synodi. Spb. 1907 (V + 148). Pret. 1 r. *)

Duobus annis superioribus satis cognitum est scholae aegrotantis curationem ad effectum perpetuum valentem omnino necessariam esse, ipsa fundamenta, quibus schola innititur, esse reficienda. Haec pari ratione et de schola ecclesiastica et de schola laica valent. Rei gravitate spectata summi momenti est et multum ad propositam quaestionem solvendam confert, si opiniones illorum virorum, quorum hac in re experientia magni est ponderis, foras dentur. Cuiusmodi vir est professor N. N. Glubokovskij, cuius vita tota dedita est scholae ecclesiasticae.

Principales sententiae huius scriptoris his comprehenduntur. Causam praecipuam, quae scholam ecclesiasticam ad ruinam perduxit, in eo sitam esse existimat, quod duobus eodem tempore officiis functa est; nam et iuvenes ingenue educare atque ad humanitatem informare et eosdem iuvenes ad ministerium sacerdotale praeparare studebat. Licet prof. Glubokovskij talem educationis rationem non censeat pugnantia

*) Supplementum huius libri est eiusdem scriptoris „Svoeobraznaja zaštita učebnago komiteta pri svjatějšem sinodě“. Spb. 1908 (40 p.), quo libello D. Tihomirovii contradictiones („Ob Učebnom Komitetě pri Svjatějšem Sinodě i o revizii duhovno-učebnyh zavedenij“. Spb. 1908) illustrantur et refutantur.

coniungere, quippe cum recte iudicet praeparationem ad sacerdotii munus vinculis arctissimis cum humanitatis cultu connexam esse, tamen haec duo inter se impediencia et coërcencia in schola ecclesiastica ut par est exerceri non posse ratus, hanc utroque munere male fungi fatetur.

Principali defectu scholae ecclesiasticae determinato, idem alium defectum iterum in coniunctione duarum rationum inter se obstantium ecclesiasticae et proprie theologicae animadvertit.

Hoc posito prof. Glubokovskij praecipua capita rationis studiorum ecclesiasticorum statuit. Duas scholarum species condendas esse existimat: 1. scholas destinatas ad sacerdotes praeparandos, rei ipso regimine paedagogico atque administrativo ipsaque. methodo disciplinas tradendi omnino accommodatas, et 2. scholas in quibus disciplinae humanitatis tradantur, quaeque omnia iura et privilegia scholarum civilium habeant, in eo tamen ab eis differentes, quod disciplinae philosophicae et theologicae magis et copiosius tractentur. Ea, quae proprie ad doctrinam theologicam pertinent, a schola ecclesiastica separanda esse, et ut libero progressui disciplinarum theologicarum, quarum est seiscitantibus animis omnium satisfacere, consulatur, prof. Glubokovskij in academiis artium facultates theologicas instituendas esse iudicat. Licet disciplinae theologicae in schola ecclesiastica tradantur, tamen eas subtilius via ac ratione in academia artium tractandas esse hic scriptor ducit. Qua in re idem ullum periculum ecclesiae esse negat, exemplo catholicismi indicato, qui, quamvis strenue pro integritate dogmatum confessionis suae militet, permisit, ut facultates theologicae in academiis artium instituerentur. His summis rationibus propositis, quas in primo capite, quod inscribitur: „De reformationis scholarum ecclesiasticarum principiis et de speciebus scholarum ecclesiastico-theologicarum, quae desiderantur“, invenimus, prof. Glubokovskij ad singula exsequenda aggreditur. Ita capite, cui titulus est: „Quid de studiis theologicis sublimioribus in Russia statuendum sit“, idem scriptor, accurate quaestionem de facultatibus theologicis apud academias artium instituendas pertractat. Quae „De specie scholae ecclesiasticae mediae et quomodo ad munus, sacerdotale obeundum praeparatio melior reddi queat“ inscripsit, in eis de ordine, quo scholam ecclesiasticam temperandam esse existimet exponit. Dein prof. Glubokovskij transit ad ea, quae ad reformationem academiarum ecclesiasticarum pertinent exprimens vel saltem indicans multas neque negligendas opiniones, consilia, considerationes de natura, indole, ratione disciplinarum theologicarum in academiis tradendarum (pp. 22—46), de modis quibus disciplinae in academiis tradendae describantur (pp. 47—53), de studiis alumnorum eorumque vita dirigendis (pp. 53—60), de episcopi dioecesani ad academias ecclesiasticas relationibus (60—61), de professorum academiarum debita praeparatione et de gradibus academicis (pp. 61—72), denique de iure academiarum ecclesiasticarum gradus in disciplinis philosophicis distribuendi (pp. 72—79).

Secunda libri pars eo consilio scripta est, ut modus agendi Consilii, quod apud Synodum institutum est et quo studia litterarum administrantur, illustraretur. Parum est dicere hanc libri partem magni momenti esse, immo ingentis momenti est et latissime patet. Magna rerum copia, quae modum agendi instituti huius illustrent, hic congesta

est, quibus consideratis de eodem Collegio severum et iustum iudicium fertur. Licet haec libri pars non sine impetu et acritate conscripta sit, aequitas iudiciorum huius scriptoris integra mansit; quidquid iudicavit, rebus, quae vera esse dicta ostendunt, innixum est. Certe fieri non potest, quin liber, quo quaestio praesentissima de scholarum ecclesiasticarum statu earumque malis tollendis movetur, etiam tales opiniones contineat, quibus cum dissentiri potest; hoc tamen valor libri prof. Glubokovskij non minuitur. In aperto est hunc scriptorem longo annorum spatio varietatem casuum scholae ecclesiasticae diligenter considerasse multumque de causis ruinae eius, ad quam paulatim perducta est, meditatum esse. Quicumque praesentem statum scholarum ecclesiasticarum earumque mala tollenda plane cognoscere et eius morbis curandis operam dare velit, is libro prof. Glubokovskij eiusque observationibus, opinionibus, consiliis studere debere nobis videtur. Liber hic singulariter legentibus probatur auctoris sinceritate, qui dicit quid sentiat, ne in multorum offensionem incurrat minime veritus. Prof. Glubokovskij ingenuitas summo ei honori est. *A. I. Jacimirskij.*

Православный Собесѣдникъ, изданіе Казанской духовной академіи (**Pravoslavnyj Sobesědnik**). Kazan' 1906.

Archiepiskop Dimitrij, Sobor sv. 70 apostolov (Concilium ss. LXX apostolorum) I, 70—85, 212 223, 370 383, II., 37—51, 372—412, III. 57 71, 225—251, 384—406, 543—584. Quidquid de vita, scriptis, fatiis septuaginta discipulorum, »quos Dominus designavit et misit ante faciem suam in omnem civitatem et locum, quo ipse erat venturus« (Luc. 10, 1), ex s. Scriptura, scriptoribus ecclesiasticis, variis monumentis et traditione notum est, adducitur. Enumerantur et describuntur hoc ordine; 1. S. ap. Iacobus, frater Domini, 2. evang. Marcus, 3. Lucas, frater Domini, 2. evang. Marcus, 3. Lucas, 4. Cleophas, 5. Simeon seu Simon, 6. Barnabas, 7. Iosias seu Iosephus, 8. Iudas, 9. Ananias, 10. Stephanus, 11. Philippus, 12. Nicanor diaconus, 13. Prohorus diaconus, 14. Timon, 15. Parmenas, 16. Timotheus, 17. Titus, 18. Philemon, 19. Onesimus, 20. Epaphrasus, 21. Archippus, 22. Silas, 23. Silvanus, 24. Crescens, 25. Crispus, 26. Epaphroditus, 27. Andronicus, 28. Stachys, 29. Amplius, 30. Urbanus, 31. Narcissus, 32. Apelles, 33. Aristobolus, 34. Herodion, 35. Agabus, 36. Rufus, 37. Philegon, 38. Asyncritus, 39. Hermas, 40. Patrobas, 41. Hermes, 42. Linus, 43. Gaius, 44. Philologus, 45. Lucius, 46. Iason, 47. Sosipater, 48. Olympiades, 49. Tertius, 50. Erastus, 51. Quartus, 52. Evodias, 53. Onesiphorus, 54. Clemens, 55. Sosthenes, 56. Apollo, 57. Tychicus, 58. Epaphroditus, 59. Carpus, 60. Ioannes Marcus, 61. Zenas, 62. Aristarchus, 63. Pudens, 64. Trophimus, 65. Artemas, 66. Aquila, 67. Fortunatus, 68. Achaicus, 69. Eubulus, 70. Nymphas. Multa materia in hac commentatione congesta etiam ex literis Russicis, sed manus critica apposita non est.

Jungerov P., Proischozdenie knigi Iova. (De origine libri Iob) I. 321—339. Recensitis sententiis ss. patrum et scriptorum occidentalium de auctoritate libri, adducuntur opiniones Russorum theologorum: Philaretus, Moscoviensis metropolita, defendebat librum historicum omnino esse eumque ab ipso Iob conscriptum; Philaretus¹⁾, episcopus Rigae, existimabat eum posterius compositum ab aequali Esdrae et Nehemiae et Malachiae rem factam narrare. Non solum nonnulli loci s. Scripturae, sed etiam ecclesia Russica, quae die 6 mens. Mai festum »Праведнаго многострадальнаго Iova« celebrat, eogunt theologum, ut praecipuum saltem argumentum prologi et epilogi historicum habeat; ceterae autem partes multa quidem historica continent,

¹⁾ Происхождение книги Iова. Киевъ. 1872.

sed cum fieri non potuerit, ut Iobus acerbissimo dolore affectus stichis uteretur, formam a scriptore libri acceperunt. Quo tempore liber compositus sit, diversissimae opiniones sunt. Quarum compluribus cum suis argumentationibus adductis, Philareti, eppi Rigae, sententia affertur, qui libro Iob »collectas sententias ex omnibus V. T. libris« existimat. Cum Ezechieli prophetae (14^{14.21}) liber noster iam notus fuerit, ante Babylonicum exilium erat compositus. Quis eum scripserit nescimus. Philaretus, metr. Moscoviensis, cuius sententiam Jungerov sequitur, Iobum, natione Idumaeum, sanatum fortunam suam conscripsisse tenet, quod opus ab aliquo propheta vel inspirato scriptore Iudaico, linguae Arabicae gnaro, in Hebraicum conversum esse argumento ad Veteris Testamenti sententias accommodato.

Ponomarev P., Iz istorii sv. Predanija (Ex historia traditionis) I. 3—19, 161 172, III. 3—20, 513—521. Tractatur doctrina s. Vincentii Lerinensis de traditione ecclesiastica catholica (=universali) — quam auctor introductionem in Sacram Scripturam appellat — contenta in libro eius, qui inscribitur Commonitorium pro catholicae fidei antiquitate et universitate adversus profanas omnium haeticorum novitates, ubi exponitur atque defenditur, quod ubique, semper, ab omnibus tenebatur. *A. Jašek.*

M. Thivejskij, Духовныя дарованія въ первоначальной христіанской церкви. [Духовныя дарованія в первоначальной христіанской церкви]. Опытъ объясненія 12.—14 главъ перваго посланія св. ап. Павла къ Кор. (De donis spiritualibus in primaeva christiana ecclesia. Conatus interpretationis primae ep. s. Pauli ad Cor. c. 12.—14.) Moskva (A. I. Mamontov) 1907; pag. 169.

Postquam auctor in libri prooemio (pag. 1.—7.) declaravit quaestionem de charismatibus maximi momenti ac gravitatis pro institutionum ecclesiae apostolicae cognitione esse practicamque rationem habere pro omnibus eius membris et pastoribus, hoc modo pergit (p. 4): „Momentum huius quaestionis protestantibus iam diu notum est, propterea quod ipse protestantismus secundum suam ideam est restitutio primaevae ecclesiae christianae cum eius doctrinis institutionibusque; quam ob rem mirum non est, si apud protestantes in lucem prodiit immanis suaeque copia admirationem excitans litteratura de primitivae ecclesiae christianae charismatibus“

Talem immeritam protestantismi laudationem ex ore theologi Orientalis ecclesiae nemo adprobabit. Hic non est locus demonstrandi protestantismum minime continere ideam primitivae ecclesiae apostolicae. Sufficit attentionem dirigere ad eius de sacramentis, gratia, peccato originali, cultu sanctorum doctrinam.

Auctor non solum laudat protestantismum tanquam reformationem ecclesiae apostolicae, sed commendat etiam ecclesiae Russicae, ut se convertat ad haec antiqua tempora indeque suam vitam ac novam institutionem sumat. „Quod attinet“, — ita pag. 4. --- „nostram ecclesiam Russicam, tractatio quaestionum de primordiali ecclesia christiana in genere, et peculiariter de charismatibus hoc maxime tempore, quo ecclesiam nostram reformare et super nova principia reconstruere studemus summi momenti est. Notum est nos in hoc rerum statu quaerentes adire varia saecula et varias ecclesias, quin etiam ecclesiam Graecam, quae hoc tempore in statu indubiae ruinae invenitur“. Principia

ad reformationem Russicae ecclesiae quaerenda esse ait in apostolica ecclesia.

Ergo Russiaca ecclesia secundum eius persuasionem funditus reformanda et renovanda est super fundamenta et principia primaevae ecclesiae. Hoc omnino considerandum et optandum est, quia si haec reformatio vera fuerit, tunc revertentur ad unum pastorem, quem antiqua ecclesia semper agnoscebat.

Porro loquens auctor de difficultatum in interpretatione 1 Cor. 12.—14 causis dicit epistolae ad Hebraeos auctorem Paulum esse recenti tempore ab omnibus omnino negari. Non est nostrum proferre omnia testimonia historica, quibus lucidissime ostendi potest s. Paulum esse revera auctorem huius epistolae. Hic inculcare liceat testimonia: s. Clementis (Strom. IV. 25; V. 6; confer. Dausch, Der neut. Schriftcanon und Clemens von Alex. 1894); Origenis (Eus., Hist. ecc., VI., 25; cfr. praeterea Origenes In. Ps. 4, 7; 8, 6; in Jos. hom. 7, 1; in Ioan. V, 3; I, 1. 2. 6. 14); s. Athanasii (Ep. fest. 39; c. Arian. III, 4); Cyrill. Alex. (De ador. in spir. VI.); Didymi (De Trinitate III, 5).

Omnia haec testimonia complectens s. Hieronymus (Ad Iard. ep. 129, 3) dicit: „Illud nostris dicendum est, hanc epistolam. quae inscribitur ad Hebraeos, non solum ab ecclesiis Orientis, sed ab omnibus retro ecclesiasticis Graeci sermonis scriptoribus quasi Pauli apostoli suscipi“. (Confer.: Heigel, Verfasser und Adresse des Briefes an die Hebraeer. Freiburg 1905; Cornely, Historica et critica introductio in in U. T. libros sacros.² Parisiis (Lethielleux) 1897. III. 522—529). — Gutjahr, Einleitung zu den hl. Schriften des neuen Testaments.² Graz 1905 (Styria) p. 342 pervenit ad hanc conclusionem „Der teilweisen Nichtanerkennung des canonischen Charakters des Hebräerbriefes seitens einzelner abendländischer Kirchenväter und Kirchenschriftsteller kommt gegenüber der einstimmigen Überlieferung des Morgenlandes keineswegs eine entscheidende Bedeutung zu. Die Zurückhaltung und die Bedenken erklären sich leicht daraus, dass zeitweilig und lokal der Paulinische Ursprung des Briefes wegen seiner Eigentümlichkeiten nicht völlig sicher stand. Dazu kam in späterer Zeit der Missbrauch, den die Novatianer mit dem Briefe machten (Philastrius [† 387], Haer. 89)“.

Quod spectat ad argumentum epistolae, illud omnino Paulo adscribendum est (cfr. Iohannes Belser, Einleitung in das N. T. Freiburg im Br. (Herder) 1901. p. 595 ff.). Diversitas generis sermonis facile explicatur per scriptorem epistolae. — Ex litteratura externa quam auctor citat, profero tantum aliquos scriptores: Englmann, Von den Charismen im allgemeinen und von dem Sprachencharisma im besonderen. Eine gekrönte Preisschrift. Regensburg 1848; Henrici, Erklärung d. Korintherbriefe. Berlin 1887; Meschler, Die Gaben des hl. Pfingstfestes. Freiburg im Br. 1896; Lauterburg, Begriff des Charisma 1898. Ad haec ipse addo: Heinrich Bruders S. J., Die Verfassung der Kirche von den ersten Jahrzehnten der apostolischen Wirksamkeit an bis zum Jahre 175 n. Chr. Mainz (Kirchheim) 1904. (Praeclarissimum opus, quod scriptor noster non respexit). Deinde: Rohr,

Paulus und die Gemeinde von Korinth, 1899; in Bibl. Studien, hrsg. von O. Bardenhewer (Freiburg i. Br. 1895 ss.) Bd. IV., 4; Görres, Mystik (1832 34); Alois Messmer, Erklärung des ersten Korinther-Briefes. Innsbruck (Rauch) 1862 p. 226—264; Cornely, Comment. in I. ep. ad Corinthios. Parisiis (Lethielleux) 1890 p. 355—447; Th. Aquinas, Commentaria in omnes d. Pauli apost. epistolas. Editio Leodiana (Leodii, Dessain 1857) tom. I. p. 463 510; Lexicon biblicum, ed. M. Hagen (Paris 1905) Lb. I. 833 f.; Wetzer und Welte's Kirchenlexicon. III. sub Ch.

Ex Russiacis scriptoribus, qui de hac quaestione tractant, affert hos: М. А. Голубевъ, Обзоръ посланій св. ап. Павла къ Коринѣянамъ. (M. A. Golubev, Conspectus epistolarum s. ap. Pauli ad Corinthios). В. Михайловскій, О дарахъ св. Духа въ первенствующей Церкви. 1868. (V. Miĥajlovskij, De Spiritus s. charismatibus in primitiva ecclesia. 1868). А. В. Горскій, Евангельская Исторія (A. V. Gorskij, De evangelica historia). М. Д. Муретовъ въ „Богословскомъ Вѣстникѣ“: „Новозавѣтная пѣснь любви сравнительно съ „Промъ“ Платона и „Пѣсню Пѣсней“ Соломона“ (1903); „Пророчество и языкоговореніе (глоссолалія), какъ знаменія для вѣрующихъ и невѣровъ“ (1904); „Знаніе отчасти и самопознаніе 1 Кор. 13, 12. (1905). (M. D. Muretov in „Bogoslovskij Věstnik“: „De caritatis cantico N. T. comparato cum Platonis „Symposio (συμπόσιον)“ et „Cantico canticorum“ Salomonis (1903); „De prophetia et glossolalia tanquam signis pro fidelibus et infidelibus“ (1904); „De cognitione ex parte et cognitione sui 1 Cor. 13, 12 (1905)). А. П. Лебедевъ, Харисматическіе учителя первенствующей Церкви 1-го и 2-го вѣка. (A. P. Lebedev, De charismaticis doctoribus primitivae ecclesiae primi et secundi saeculi).

Maxime dolendum est hunc scriptorem non bene citare scriptores aliosque fontes, quamvis hoc maximi momenti sit in opere scientifico. (confer Dr. Leopold Fonck, Wissenschaftliches Arbeiten [Veröffentlichungen des bibl. patrist. Seminars zu Innsbruck]. Innsbruck [Rauch] 1908, p. 254—265.) —

In capite primo (p. 9—20) loquitur *Th.* de charismatum definitione, essentia ac de eorum divisione. *Χάρις* — inquit — derivatur a *χαίρειν* ac significat apud scriptores classicos actus vel actiones internis nostris externisque sensibus iucundas; in N. T. designat „gratiam“, cuius fons ac principium est Deus. Propterea illa est semper aliquid boni et adscribitur Deo Patri et Deo Filio. Unicus locus s. Scripturae, ubi sermo est de Spiritu s. in coniunctione cum gratia, est Hebr. 10, 29, sed ne hic quidem ei attribuitur tanquam principio. a quo procedat — „gratia Spiritus sancti“.

Χάρισμα derivatur a *χαρίς* per verbum *χαρίζομαι* ac designat generaliter omnem formam, in qua revelatur vita religiosa, omne donum acceptum a Deo. Est secundum entitatem suam aliquid supernaturale, miraculosum.

In secunda parte huius capitis recenset varias charismatum classificationes: Tertulliani (Adv. Marc. V. 8; Migne, P. L. II. 489); Novatiani (De Trinitate c. 29. Migne P. L. III. 944); Constitutionum

Apost. VIII., 1. Migne P. G. II. 1064 sq.). Ex classificationibus recentiorum scriptorum recensentur classificationes quas statuunt. Lightfoot (Opera omnia, 1616. II. p. 916); Olshausen (Biblischer Kommentar etc. Königsberg 1840. II. p. 686); Stanley (The Epistles of St. Paul to the Corinthians⁵ London 1882. p. 223); Godet (Commentaire, II. p. 206); Beugel (Gnomon Novi Test. p. 423); Meier (Krit. Exeget. Handbuch über den ersten Brief an die Korinthier. Göttingen 1861. p. 287 sq.) item Englmann (op. c. p. 92 sq.), qui omnia charismata in duas partes seu classes dividit ita, ut ad primam classem pertineat apostolatus⁶, qui subdividitur in magisterium et ministerium; ad secundam classem pertineant: fides (πίστις), ἐνεργήματα δυνάμεων, χαρίσματα λαμπάτων.

In fine recte admonet divisionem logicam charismatum maxima difficultate laborare, cum clarum fundamentum a s. Litteris non praebeatur. Alium aliam facere classificationem secundum suam subiectivam opinionem.

In secundo ac tertio libri capite (20—48.) agitur de speciali s. Pauli doctrina de charismatibus (1 Cor. 12, 1—11.). Vers. 1—3. continent prooemium in totam tractationem (p. 20—31.); vers. 4—6. indicant charismatum fontem ac principium, quod est tota s. Trinitas, per appropriationem autem Spiritus sanctus. Recte in his versibus videt auctor fidem in ss. Trinitatem: πνεῦμα — Spiritus s., κύριος — Filius, θεός — Pater. V. 7—10. continent enumerationem apparitionum Spiritus s. in ecclesia, quae sunt: 1. λόγος σοφίας, 2. λόγος γνώσεως, 3. πίστις, 4. χαρίσματα λαμπάτων, ἐνεργήματα δυνάμεων, προφητεία, 5. διάκρισις πνευμάτων, 6. γένη γλωσσῶν, 7. ἐρμηνεία γλωσσῶν.

In capite IV. (p. 49—63.) agitur de comparatione corpus humanum inter et ecclesiam (V. 12—26.). Cf. Sl. l. th. II, 157. In vers. 12. et 13. demonstrare vult apostolus ecclesiam, quamvis multa membra habeat, debere esse unam; a v. 14—16. ostenditur e converso ecclesiam, quamvis una sit, habere tamen tanquam corpus humanum plura membra. Quam multitudinem necessariam esse a) ad perfectionem (V. 17—18.), b) ad ipsam corporis existentiam (V. 19—20.). Quae videntur infirmiora corporis membra, magis necessaria sunt, quae vero putamus ignobiliora, his honor et honestas abundantior concedenda est (V. 21—24.) omnia membra in Christi ecclesia debent unum pro altero sollicita esse: „καὶ εἴτε πάσχει ἐν μέρος συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἐν μέρος, συγκαίρει πάντα τὰ μέλη“ (V. 26.).

Verba versus 12. „Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἐν ἐστὶν καὶ ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος πολλά ὄντα ἐν ἐστὶν σῶμα, οὕτως καὶ ὁ Χριστός“ recte *Th.* interpretatur de comparatione unitatis membrorum corporis humani et corporis mystici Christi i. e. ecclesiae, sed admittere non vult hoc loco sermonem esse de Christo tanquam de capite ecclesiae, ut Theophylactus (Migne P. G. 24, 716) et Theodoretus (Migne P. G. 82, 325) putaverunt. Rationem addit, quia nempe in comparatione apostoli etiam caput est membrum corporis. Ergo de Christo intelligenda sunt haec verba tanquam de mystica persona, quacum fideles coniunguntur quaeque eos ad unitatem redigit, non autem tanquam de ecclesiae capite.

Cornely (Comment. in s. Pauli epist. 1. ad Corinthios. Parisiis (Lethielleux) 1890, p. 374 sq.) ita disserit in hunc locum: „Quanta vero sit ecclesiae unitas, nomen quo designatur docet: ita et Christus s. c. mysticus; hoc enim nomine directe et immediate idea unitatis animo obicitur, dum nomen ecclesiae (ἐκκλησία contio populi convocata) multitudinem proxime designat. Christi autem nomine designatur ecclesia, quatenus velut vivum corpus, cuius ipse est principium vivificans et informans, consideratur, ita ut haec expressio omnino frequentiori illi consonet, qua ecclesia corpus Christi (V 27: Eph. 1, 23; 4, 12; 5, 30 etc.) aut etiam corpus, cuius caput est Christus (Col. 1, 18; Eph. 1, 22; 5, 23) nominatur.“

Ex verbis v. 13. „καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἐν Πνεῦμα ἐποτίσθημεν“ scriptor noster nullam practicam conclusionem deducit.

Capite V. (p. 63—95.) agit de ministerio ecclesiastico (1 Cor. 12, 27—30), in quo sunt: 1. ἀπόστολοι, 2. προφῆται, 3. διδάσκαλοι, 4. δυνάμεις, 5. χαρίσματα ἰαμάτων, 6. ἀντιλήψεις, 7. κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

De characterē, essentia, natura officii ecclesiastici, vel melius ministerii, tempore apostolico disserit *Th.* hunc in modum (p. 63—70.): Officium — ministerium — ecclesiasticum fundamentum suum tempore apostolico in charismatibus habuisse patet ex 1. Petr. 4, 10: „ἐκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ“. Apud s. Paulum varia officia ecclesiastica, quae in v. 28. enumerantur, ponuntur in coniunctione cum charismatibus, quod clarissime patet ex eo, quod aliqua officia v. 25. enumerata non discernuntur a charismatibus enumeratis v. 8—10. (p. 64.). Quae sententia clarius p. 66. exprimitur, ubi *Th.* statuit: nostro tempore multa officia ecclesiastica sine charismatibus exerceri; non ita tempore apostolico, quando omne officium necessario cum charismate coniunctum fuerit illudque consecutum sit. Omnia alia hac in re maxima obscuritate tegi.

Statuta hac relatione charismata inter et officia ecclesiastica transit ad quaestionem, quid secundum doctrinam christianam N. T. sit officium et ministerium ecclesiasticum, Sententiae, inquit, de hac re et generatim de primaevae ecclesiae constructione maxime inter se differunt. Alii statuunt apostolos, prophetas, doctores enumeratos per s. Paulum officiales publicos seu antistites veros fuisse in ecclesia apostolica; alii in primitiva ecclesia nullos officiales (ministeria) admittunt; alii denique statuunt oeconomiam ecclesiae apostolicae eiusque constructionem nihil commune habere cum posterioribus ecclesiis. Illam primam constitutionem ecclesiasticam prae se tulisse specialem i. e. apostolicum characterem, qui nunquam postea reversus sit. Primam ecclesiam neque episcopalem, neque presbyteralem, sed specialem scilicet apostolicam fuisse.

Huic ultimae sententiae, quam Harnack (Zöckler, Encyclopädie IV. p. 612) statuit, noster scriptor favet, cum dicit (p. 64): „Quamvis haec ultima sententia non satis clara sit, tamen maxima probabilitas stat pro ea („однако вѣроятность сильно говоритъ въ его пользу“).

Porro investigans, utrum apostoli, prophetae, doctores, alique veri officiales in ecclesia (должностными лицами въ Церкви) fue-

rint, dicit nos debere hac in quaestione abstrahere a nostra acceptione officii vel muneris. Sub officione (munere) nos nunc temporis intelligere certam aliquam et determinatam actionum complexionem. Diaconum non posse se immiscere in munera episcopi vel presbyteri nec vice versa. Non ita in ecclesia apostolica. „In primitiva ecclesia similes certae determinationes ministerii variarum officialium personarum non erant“ (p. 65). Ad haec asserta affert argumenta haec: 1. Apostoli ordinaverant septem diaconos, inter quos Stephanum et Philippum. Secundum nostram acceptionem illos debuisse diaconos tantum temporis manere, donec aliam impositionem manuum acciperent. Sed reapse non ita fuisse. Stephanum praeprimis occupari officiis, quae magis ad episcopum vel presbyterum quam ad diaconum spectent. Eum praedicare et baptizare in Samaria, in via ad Gazam. 2. Aliquas personas exercuisse duo munera. Ita e. g. nos adhuc dicere in liturgia: lectionem evangelii s. apostoli et evangelistae Matthaei, Marci, Lucae, Ioannis. S. Paulum in itinere ex Mileto Ephesum convocare ad se: τοὺς πρεσβυτέρους, sed in oratione appellare eos: τοὺς ἐπισκόπους (in Russiaca versione „блжостителями“ i. e. antistites, praefectos; quam falsam interpretationem prodiisse ex timore, ne presbyteri se episcopos appellarent). 3. Initio epistolae ad Phil. 1, 1 s. Paulum tantum episcopos et diaconos commemorare, presbyteros autem omittere. Item ex traditione patere apostolos simul munus episcopale exercuisse, ut Ioannem Ephesi. Laicos apostolos, et presbyteros iudicare apostolos (Act. 11, 3; 15, 6); prophetas doctoresque imponere manus (Act. 13, 1—3). 4. Paulum fuisse apostolum pro Galatis, Corinthiis etc., sed Hierosolymis tanquam simplicem fidelem oboedientem omnibus s. Iacobi mandatis se exhibuisse.

In tertia denique parte huius introductionis in interpretationem 1 Cor. 12, 27—30 disseritur de externa potestate personarum in muneribus seu officiis ecclesiasticis exercendis tempore apostolico (p. 67). „Nulli dubio subest, quin personae talia vel alia officia in primitiva Christi ecclesia exercentes nullam externam potestatem habuerint. Novum Testamentum accipit verbum ‘potestas’ prorsus alio sensu, quam hoc fieri solet apud nos. Externa potestas politica partim negligitur, partim agnoscitur. Sed in ecclesia non est, neque debet esse vel umbra cuiuscumque politicae potestatis. Vis potestatis fundatur in eius negatione. (Сила власти основывается на сѣ отрицаніи). Salvator prohibuit suos discipulos non solum, quominus se episcopos ac praepositos, sed etiam simplices doctores appellarent“. Matth. 23, 11. *Th.* praeterea provocat ad Matth. 20, 25; 20, 26—28; Marc. 10, 42; 9, 35 sq.; Luc. 22, 25 sq. Quoad Christi testamentum, ait porro, apostolos nullam prorsus sibi externam potestatem usurpavisse. „Haec ecclesia (apost.) est perpetua quaedam reprehensio omnipotentium illarum posteriorum „papisticarum tendentiarum“ (p. 68). In ea non potest inveniri excusatio (causa) neque moderatissimarum postulationum, quibus posterior hierachia externam dominationem appetiit“.

Hoc esse τὸ χαρακτηριστικόν personarum, quae munera ecclesiastica, in ecclesia primitiva exercebant. Ibi non fuisse ἐξουσίαν, sed διακονίαν. Apostolos nullam externam potestatem exercuisse: eos neque aurum,

neque argentum habuisse (Act. 3, 6); fuisse ἀνθρώπους ἀγράμματοις καὶ ἰδιώταις (Act. 4, 13); sibi non attribuisse aliquid prae aliis (Act. 10, 26; 14, 15); noluisse dominari super fidelium fidem (2 Cor. 1, 24).

Veram potestatem ecclesiasticam primis temporibus fuisse tantum internam seu eam fundatam esse in officio spirituali, non autem etiam in potestate vel iurisdictione externa, id vult auctor praeterea demonstrare ex s. Clementis Rom. epistola ad Corinthios (XVI., 1); ex Pastore Hermae (Vis. III., 9; Simil. VIII., 7) et ex Const. ap. (III., 19).

Restat, ut investigemus breviter de sententiis scriptoris nostri, inspiciendo fontes historicos, quia tantum hac via ad veram conclusionem pervenire possumus.

1. Quid ex historicis fontibus concludi potest de externa potestate seu de iurisdictione in primitiva ecclesia?

Matth. 28, 18 sq.: „Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων, Ἐξέθῃ μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτούς“ Apostoli vindicabant sibi verum imperium externum, veram imperandi potestatem, et quidem per modum legum poenarumque. „1 Cor. 6, 1 sq.; 1 Tim. 5, 19. 20 primas iudiciorum ecclesiasticorum normas invenies; 1 Cor. 4, 21. 2 Cor. 10, 6 poenas non intentatas tantum, sed 1 Cor. 5, 3 reipsa inflictas reperimus. Pariter praecipua disciplinae instituta iam in primaeva ecclesia, ut patet ex s. Scripturis, reperiuntur, veluti conciliorum celebratio (Act. 15, 6 sq.), ministrorum ecclesiasticorum delectus (Act. 14, 22 — Tit. 1, 5), institutio et gradatio, ecclesiarum visitatio (Act. 15, 36. 41)“ (Simon Aichner, Comp. iuris eccl. Brixinae 1905 p. 68). De hac re confer insuper: Mazzella, De religione et ecclesia. Romae 1880 n. 757—765; Tarquini, Iur. publ. ecclesiast. institut. 5 sqq.; Th. Mamachi, Originum et antiquitatum christianorum t. IV. (cf. Stimmen aus Maria Laach. Bd. 70 [1906, I] p. 364 sub. inscr. „Harnack bleibt dabei“). Omnes loci a scriptore nostro allati tendunt in commendationem humilitatis, quae omnino cum maxima potestate externa coniungi potest.

2. Erantne munera vel officia in primaeva ecclesia necessario cum charismatibus coniuncta, ita ut quisquis munus aliquod publicum exercere volebat, charisma habere deberet? Ut responsio facilius evadat, praeprimis admonemus, quod etiam *Th.* (p. 11) facit, nostram de charismatibus notionem non licere ad charismata temporis apostolici transferre, quia tunc per vocem charisma non designabantur tantum extraordinaria dona Spiritus s., sed etiam omne beneficium divinum in ordine ad salutem. Heinrich Bruders S. J. (Die Verfas. der Kirche p. 70) recte observat: »Χάρισμα bezeichnet in den christlichen Schriften bis 175, gemäss seiner Grundbedeutung „Wohltat“, alle Güter irgendwelcher Art; nur ist dabei immer die Beziehung ausgedrückt, dass die Güter ein Geschenk sind, und zwar die spezifisch christliche Beziehung, dass sie Geschenke sind, die von Gott kommen. Vorzüglich wird dann das Wort zur Aufzählung der Wohltaten gebraucht, die sich in der neuen Heilsordnung vorfinden, weil sie, im Gegensatze zu allen früher schon gemachten Geschenken der natürlichen Weltordnung in ganz besonderer Weise die Aufmerksamkeit auf sich lenken. Hiernach ist die ganze

neue Heilsordnung ein Geschenk Gottes, ein Charisma. Auch die Verwirklichung derselben in jedem einzelnen, sowohl hier auf Erden als später im Jenseits, ist eine Gabe Gottes, ein Charisma“.

Si igitur in fontibus antiquis invenimus nomen Χάρισμα, non statim cogitandum est de extraordinario dono Spiritus s.

Scriptor noster affirmat omnia officia in primaeva ecclesia fundamentum suum habuisse in charismatibus stricte dictis seu secundum nostram acceptionem intellectis (confer. p. 64; 66 in fine). Si hoc verum esset, omnes apostoli, omnes doctores, omnes episcopi debuissent necessario hoc munus suum a charismate accepto derivare et si notum fuisset eum non habere charisma neque apostolatus, neque doctrinae eximiae, non potuisset suum munus exercere. Aliis verbis officia ecclesiastica identificabantur cum charismatibus, quae eis respondent.

Sed, si paulo accuratius fontes historicos inspiciemus, videbimus evangelia, apostolos, patresque apostolicos munus suum semper ex missione externa derivare. Hic nobis non sunt opponendi illi loci; sufficit eos tantum adsignificasse: 1. Evangelia: Matth. 21, 37; Marc. 9, 37; 12, 6; Luc. 4, 43; 9, 48; — Luc. 6, 13; 24, 49; 11, 49; Ioan. 4, 38; 20, 28; — Marc. 16, 15—23; Matth. 28, 18. Ioan. 21, 15. — 2. S. Paulus, ut demonstret se esse verum apostolum, non provocat ad suum charisma apostolatus, sed ad alia externa indicia, ad missionem Gal. 2, 7. 8. 9; 1, 11. 12. 15; Rom. 15, 23. 24. 28. „Er nennt sich ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ Rom. 1, 1; 1 Cor. 1, 1; 9, 1; 9, 2; 2 Cor. 1, 1; Gal. 1, 1; Eph. 1, 1; Col. 1, 1; 1 Thess. 2, 6: 1 Tim. 1, 1; 2, 7; 2 Tim. 1, 1. 11; Tit. 1, 1“ (Bruders op. c. 89, sq.) Ex his concludere licet, ad ministerium (officium) ecclesiasticum exercendum tempore apostolico non necessaria fuisse charismata, sed missionem apostolicam suffecisse, sicut nostro tempore sufficit, quo multa officia sine charismatibus exercentur. Ex hoc etiam consequitur ecclesiam apostolicam quoad ministerium non fuisse specialiter apostolicam, cuius neque umbra in posterioribus ecclesiis inveniatur, quia sicuti tunc, ita etiam nostro tempore apud catholicos et orientales non unitis missio apostolica ad munus ecclesiasticum exercendum necessaria atque sufficiens est. —

Sicut apud s. Paulum, ita etiam apud Patres apostolicos eandem persuasionem invenimus: confer s. Ignatius Eph. VI., 1—ed. Franc. Xav. Funck, Patres apostolici². Tubingae (Laupp) 1901. I. 219 vel ed. ab eodem Die ap. Väter, Tübingen und Leipzig (Mohr) 1901 p. [83]; eadem ep. III., 2 Funck. Die ap. V. [82]; IV., 1 ib.; Smyr. VIII., 1 Funck ead. ed. [104]. Eandem doctrinam sequitur Clemens Romanus: 1. Clem. ad Cor. 42, 1—5. Funck ead. ed. 55—56; 44, 1—2: „Καὶ οἱ ἀπόστολοι ἡμῶν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἕρις ἔσται ἐπὶ τοῦ ὀνόματος τῆς ἐπισκοπῆς· διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν πρόγινωσιν εὐληφότες τελείαν κατέστησαν τοὺς προειρημένους καὶ μετὰ ἐξ ἑπινομήν δωδωκάσι, ὅπως, εἰάν κοιμηθῶσιν, διαβέξωνται ἕτεροι δεδοκιμασμένοι ἄνδρες τὴν λειτουργίαν αὐτῶν“. (Funck op. c. 57) (confer ad haec omnia: Bruders op. c. pag. 65 — 129).

Capite septimo *Th.* agit de relatione inter caritatem et charismata (1 Cor. 12, 31—33, p. 95—108); in duobus postremis capitibus

(109—162) disseritur de difficili quaestione glossolaliae et prophetiae (1 Cor. 14 c.).

Opus scriptum est magna cum eruditione, est egregium biblicae litteraturae Russicae augmentum. Tantum aliquibus locis, uti vidimus, acceptat *Th.* aliquas non demonstratas sententias ex rationalistarum castris.

J. Šimrak.

Вѣра и Разумъ (Věra i Razum) Fides et ratio. Хар'ков, 1907, No. 15—24.

E. Voroncov, Psalom 2. i proročestvo Nathana (Psalmus 2. et prophetia Nathan). Characterem Messianicum huius psalmi, qui citatur ab apostolo Paulo (Ep. ad Hebr., I, 5) V fuse demonstrat, citatis locis parallelis Sacrarum Scripturarum, in quibus de eo iniecta est mentio. Testimonia Patrum atque ecclesiasticorum Scriptorum colligit (Irenaeus, Origenes, Tertullianus, Athanasius Alex., Eusebius, Gregorius Nazianz., Ioannes Chrysostomus, Hieronymus, Cyrillus Alexandr., Augustinus) nec non verba citat exegetarum Iudaeorum, qui psalmum hunc κατ' ἐξοχὴν messianicum agnoscunt. V. praesertim interpretatur versiculum 7. ps. II. qui censeri potest medulla ac fulcrum christologiae veteris Testamenti. Patrum sententiis scatet disquisitio.

*** *Želatel'nyja cerkovnyja reformy na predstojaščem vserossijskom poměstnom Soborě*, p. 332—382; 467—498. Plura auctor loquitur de reformanda Russica ecclesia, quae tamen in votis etiam ulteriori aevo manebunt. Scholam ecclesiasticam praesertim novo sanguine ad vitam revocandam censet anonymus scriptor, quia hoc tantum modo validissimo potietur ecclesia exercitu ad populum christiana fide imbuendum. Defectus pandit scholarum pro pueris in paroeciis institutarum, et seminariorum ecclesiasticorum. Dolet seminaria fere solis cleri saecularis soboli patere, duplicemque scopum sibi proponere: communem scilicet educationem litterariam eodemque tempore specialem theologicam. Exponit ac discutit media, quae scriptores Russici alius aliud proponunt, ne scholae omnino pessum eant. Magis ei placet sententia, quam in *Cerk. Vědomosti* tutati sunt Philaretus, episcopus Rigensis, et Michael episcopus Kurskensis (1905, n. 39) cum ostendant necessitatem seiungendae in seminariis scholae pro communi educatione puerorum a schola pastorali-theologica. Haec titulo collegii ecclesiastici-pastoralis ornata, et publicis expensis sustentata clero educando tantum navabit operam. Scholae vero eparchiales puerorum (епархiальныя мужскія училища) inservire debent instruendis pueris presbyterorum eisque viam sternere ad universitates ac superiores scholas civiles. Harum scholarum ac seminariorum statuta ac programmata fuse auctor enucleat. In seminariis navanda opera studio Sacrae Scripturae, Theologiae dogmaticae ac polemicae, Locis theologicis, Theologiae morali, Historiae ecclesiasticae generali ac Russicae ecclesiae, Eloquentiae sacrae theoretice ac practice, Liturgiae, Archaeologiae sacrae, Iuri canonico, Theologiae pastorali, Patrologiae, historiae Russici schismatis, paedagogiae, linguis Graecae et Latinae, et cantui ecclesiastico. Quomodo moralis educatio alumnorum seminarii procuranda sit, prolixis verbis disserit auctor. Aggreditur inde reformationem scholarum eparchialium pro puellis institutarum, atque Academicarum theologicarum. Non arridet scriptori sententia late diffusa inter magistros academicarum, harum sancendam esse autonomiam. Studia theologica inspectioni ecclesiae subici debent. Ignorantiam auctoris de rebns catholicis innuunt ea, quae audacter effutit pag. 371: „Quis potest crimini vertere ecclesiae Russicae, quod habenas adducit in provincia theologicarum disciplinarum, cum videamus catholicam ecclesiam, in qua quotannis Propaganda de fidei (! . .) denuntiat in illo suo celeberrimo Indice (!) quamplurima scripta, eorumque auctores excommunicationis sententia graviter punit.“ Hac de causa anonymus censoria virgula

notat sententiam eorum (Titov, Světlov) qui sectiones theologicas in Universitatibus stabiliendas esse putant. Disserit etiam de statutis academiarum, quaeque sint expungenda, recenset. Paucis denique absolvit, quae reformationem spectant missionum, liturgiae, vitae paroecialis: linguam palaeoslavicam in libris liturgicis adhibendam esse iustis rationibus defendit contra fautores Rossicae linguae, qui hanc substituere cupiunt. Concludit spe suffultus recurrectionis ecclesiae Russicae, quae fieri nequeat, nisi prius reperiantur viri apti ad eius mala levanda.

A. Elčjukov. Arhiepiskop Theofilakt Rusanov, russkij propovėdník, filosof epohi konca XVIII. v. i nač. XIX. v., pag. 427—456; 588—616; 25, 50. Theophylactus Rusanov, episcopus Kalugensis anno 1799, archiepiscopus Rjazanensis anno 1809, exarcha Iberiae anno 1817, vita defunctus anno 1821, notus est in historia litteraturae ecclesiasticae Rossicae tanquam orator et philosophus, licet quae posteris reliquit, magis sint versiones ex aliis linguis, quam opera proprio Marte conscripta. Auctor de meritis eloquentiae Russanov disserens, theorias philosophicas exponit, quae in Russia primatum habuerunt saeculo XVIII. ad occasum vergente. Virtutes praecipuas in eius orationibus sequentes enumerat: elementum analyticum, quod in eis plerumque dominatur; usus peculiaris methodi historicae in evolvendis doctrinis, et illustratio, quae fit narrationibus exemplisque e vita familiari depromptis; mira diligentia in expositione psychologica. Ad quas dotes accedit elegantia stili. Orationes Rusanov, ait auctor, divitem praebent materiarum copiam ad investigandum statum intellectualem, religiosum, socialem periodi, quam diximus. Praeclara haec dissertatio prodiit etiam uno volumine comprehensa Charkoviae, typ. regiminis, 1907, in 8, pp. 88.

Prot. N. Malinovskij, Molitvy cerkvi za umerših (Preces ecclesiae pro defunctis), P. 457—466; 573—587. Praxis orandi pro defunctis in ecclesia christiana a remotissimis iam temporibus existit. Reperiuntur huiusmodi preces in liturgiis S. Basilii et S. Ioannis Chrysostomi, quas Patres VI. synodi oecumenicae dixerunt Θεόδοτον τήν. Idem testantur Tertullianus, Cyprianus Carthaginensis, Origenes, Arnobius, et praeclare S. Ioannes Damascenus, quorum testimonia recensentur. Adversarii enumerantur qui has preces impie reiecerunt. Confutantur theologicæ obiectiones, quae contra eas fiunt. Aggreditur inde auctor quaestionem valde exagitata in Russica theologia, num liceat orthodoxis preces effundere pro defunctis catholicis et protestantibus. Exponit in hac re doctrinam et praxim neo-graecae ecclesiae. In casu necessitatis, si nullus adest presbyter catholicus aut pastor lutheranus, praesertim rogatu praefectorum militum, Russicis presbyteris permittitur a synodo cadaver defuncti ad coemeterium usque comitari, ibidem parvas preces recitare, quibusdam tamen ritibus exceptis qui ab auctore recensentur. Defenditur in hac re praxis orthodoxa auctoritate conciliorum, pluresque discutiuntur quaestiones, quae ad eam praxim spectant. Dissertatio referta est doctrina theologica; quare a theologis catholicis non sine utilitate perlegetur.

B. Darydenko, Pedagogičeskija vozvrėnija Pirogova (Theoriae paedagogicae N. I. Pirogov), p. 617—637. Prolixa haec introductio nihil adfert de Pirogov. Tota lamentatio est de miserando statu scholarum Russicarum, quae religioni sint inimicae, praesertim Universitates, quarum professores bellum indicunt theologiae ac vitae supernaturali. Dolet auctor, promulgato decreto tolerantiae religiosae haereses cuiusque generis praesertim in Russia occidentali libere debacchari. Crederes, religionem totaliter influxum in Russia amisisse.

N. Lysogorskij, Religiozno-političeskija vozvrėnija vethozavėtnyh ložnyh prorokov v ih bor'bė s istinnymi prorokami iegovy (Theoriae politico-religiosae falsorum prophetarum Veteris Testamenti in suis certaminibus cum veris prophetis Jehovae), IV. p. 1—24; 154—169. Auctor utilem suam tractationem tuetur in praesentia, cum politicae factiones in Russia ecclesiam instrumentum esse cupiunt, quod ad ipsarum fines prosequendos inserviat. Falsi prophetae non defuerunt apud

Hebraeos. Ambitione seducti populum conabantur fallere. Eos recense auctor, ac depingit tamquam duces peioris partis populi. Notitias, quae eos concernunt, haurit praesertim e scriptis inspiratis Hieremiae atque Ezechielis. Fraudulentis verbis nituntur pseudo-prophetae, ut Hebraeos a cultu veri Dei deterreant ac polytheismi mancipia efficiant. Fautores rebellionis sunt, ac sepositis praeceptis divinis, de humanis et civilibus rebus tantum curam habent et praedicant. Synthesin accuratam auctor concinnat de iis quae Sacrae Scripturae tradunt circa pseudo-prophetas.

N. Bogoljubov, Ernest Renan, i ego žizn' Iisusa (E. Renan eiusque Vita Iesu), p. 51 77; 170—196; 312—320; 600—627; 745—768. Prolixam hanc tractationem vocat auctor Molimen criseos psychologicae. Biographicas de Renano notitias aggerat, ut *κρίσις* ipsius animi explicet, originemque indiget lugendae eius apostasiae a fide catholica. Fidei iacturam, quam Renan passus est, ex eius commentariis enarrat, ac motivis exponit, quibus Renanus ducatur in Vita Iesu componenda: veritatis amore et sensu aesthetico, quorum tamen saepe obliviscitur. Confutantur quae Renanus effutit circa realitatem miraculorum Iesu Christi eorumque credibilitatem. Falsam esse imaginem moralem, quam ipse de Redemptore nostro fingit, et a realitate historica absonam facile demonstrat. Accusat eum, quod phantasiae indulget, dum loquitur de Iesu Christo tanquam fundatore novae religionis. Miratur, eius opus, imperfectissimum, si ratione artis litterariae consideratur, absurdis scatens argumentis, mendaciis, depravationibus veritatis, magnam famam, omnino immeritam, consecutum esse, nec non a viris eruditis laudibus extolli. Citat verba Muretov, praeclari exegetae Academiae Mosquensis, qui Renanum appellat artificem facundiae, pictorem nobilissimum virorum gestorumque evangelii. Hoc iudicium veritati haud consonum declarat auctor. Regulas artis contempsit Renanus characterem moralem Iesu Christi depingens; reicit historicam imaginem Iesu, prout nobis in evangelio obicitur, et praesumit efferre novam imaginem naturae magis consentaneam. Sed quod conatur est depravatio veri.

P. Levitov, O prepodavanii osnovnogo Bogoslovija v duhovnyh seminarijah (De methodo tradendi theologiam fundamentalem in seminariis ecclesiasticis) p. 78—83. Theologia fundamentalis, quae nostra aetate in seminariis Russicis traditur, tres comprehendit disciplinas: philosophiam religionis, apologiam christianismi, atque examen historico-criticum falsarum religionum. Tractatus theologiae fundamentalis, quibus alumni seminariorum utuntur, 1. agunt de religione in genere, eiusque origine, essentia ac relatione ad realitatem obiectivam: 2. argumenta exponunt historica, moralia, philosophica, scientifica, quae veritatem religionis christianae patefaciunt; 3. praecepta et veritates innuunt, quae in religione naturali continentur easque criticae submittunt analysi. De hoc triplici obiecto disserit auctor.

D. Brjancev, K voprosu o brakě (Quaedam de matrimonio), p. 143—153, 299—311. Diiudicat auctor portentosam sententiam Rozanovi qui duobus articulis 1. de matrimonio, quod a Christo innuitur, 2. de influxu formae matrimonii ineundi in mores (Novoe Vremja, 11, 078, 14 ianuarii 1907, et 11, 083, 19 ianuarii) docet, iuxta doctrinam Christi, matrimonium Iudaicum, sive civile, perfectum esse; e contra matrimonium christianum, sive ecclesiasticum, magnis laborare defectibus. Hanc doctrinam, quam Rozanov ex verbis Matth. XIX, 4—6 conatur eruere, refellit auctor dignitatem matrimonii ecclesiastici optime defendens. Quaedam postea attingit, quae immutanda esse in legislatione matrimoniali ecclesiae Russicae existinat.

A. Nikolskij, Russkaja duhovno-akademičeskaja filosofija, kak predšestvennica slavjanofil'stva i universitetskoj filosofii v Rossii (Philosophia in academiis ecclesiasticis Russicis, quae praeparaverit ad slavophilismum et philosophiam, quae in universitatibus Russiae habetur), q. 197—230. Conclusio haec est seriei articulorum, quos praecclarus auctor antea de hoc themate vulgavit. Opera philosophica recenset ac systema enucleat S. S. Gogockij, professoris Kioviensis academiae

(1841—1851) et Kioviensis universitatis (1851—1881); Iosephi Mihnevič, qui in eadem Academia docuit (1809—1885); archimandritae Gabrielis Voskresenskij (1795—1863), professoris Kazanensis universitatis; et Pamphili Jurkevič (1827—1874), professoris Kioviensis academiae et Mosquensis universitatis. Maximae utilitatis haec est dissertatio pro studio historiae philosophiae Russicae. Ex ea deducitur, Academias slavophilis Russicisque universitatibus semitam aperuisse in tradendis philosophicis disciplinis.

T. Pogorëlovskij, Proischoždenie hristianstva po učeniju istoričeskago materializma (Origo religionis christianae iuxta doctrinam materialismi historici exposita), p. 287—298; 456—474. Systema Caroli Marx eiusque discipulorum, qui tenent fundamentum socialis organismi esse industriam et commercium ac divisionem societatis in classes. Religionem christianam Marxistae figmentum humanum esse contendunt. Est enim, aiunt, productio unius vel complurium populorum, qui altiorem gradum culturae attigerunt. Originem habet ex proletariis, uti etiam socialismus; nil aliud est nisi compendium sententiarum ac systematum philosophorum orbis Romani, ideologia quaedam ex Iudaica theologia derivata, tractatio ad vulgi captum accommodata philosophiae Graeco-Alexandrinae, elementis nationalibus tum Graecis tum Romanis commixtae. Auctor luculenter demonstrat, falso asseri rationibus tantum oeconomicis evolutionem historicam generis humani explicari. An dici potest influxum, quem in genus humanum exercuerunt S. Franciscus Assis., et expeditiones in Terram Sanctam cruce signatorum ortum esse ex motivis oeconomicis? Ad demonstrandum christianismum non hisce motivis debuisse suum ortum in mundo, observat, condicionem plebis in imperio Romano non tam miseram fuisse, qualem sibi effingunt Marxistae. Nequit omnino dici Iesum Christum solutionem quaestionum socialium sibi proposuisse. Regnum Dei, quod ipse praedicat, moralem hominis activitatem respicit; Iesus parvi pendet exteriora bona, bonumque animarum curat.

P. Levitov, Čto takoe dobro (Quid est bonum?), p. 321—340; 479—494. Quid est bonum, et cur bonum hominem trahit? En, duae quaestiones, quae se invicem complent, ac diversimode a philosophis solvuntur. Suam solutionem proponit auctor, quae paucis verbis concinnari nequit. Satis sit indicare, eum materialistarum placita reicere, ac systema ethicum Kantianum nigro lapillo notare. Bonum ab eo definitur: liber conscientiae actus — sive tendentia ad actum —, directus ad augendam summam communem universalis perfectionis (in conceptu perfectionis includitur, tanquam eius stadium, felicitas) ex motivo psychologico amoris aut ratione debiti.

T. Pogorëlovskij, Sv. Ioann Žlatoust po žizni i tvorenijam svoim (S. Ioannes Chrysostomus secundum eius vitam et doctrinam), p. 430—455; 579—599; 720—744. Oratio lecta ab auctore in seminario ecclesiastico Charkoviensi, die XIII. novembris 1907, hic fusius amplificata proponitur. Ostendit auctor, Chrysostomum divinitus electum esse, ut strenue certaret ad funditus evellendum paganismum ex imperio Romano regnumque firmandum religionis christianae. Vitam breviter concinnat; Syrum eum fuisse, non Graecum, ex progenie declarat. In pago Kumano, ubi gloriosus athleta beatam mortem oppetiit, narrat nunc temporis monasterium orthodoxum monialium reperiri, quod immerito omnes fere lateat. Opera S. Ioannis absolutam exhibent bibliothecam theologicam. Ratione secunditatis litterariae comparari tantum potest Chrysostomus cum Origene. Eius doctrina nititur in fundamento Sacrae Scripturae et traditionis ecclesiae universalis, quatenus determinata erat quarto saeculo. Optime igitur habetur tanquam Doctor universalis ecclesiae, qui vestigiis inhaeret apostolorum in servanda tuendaque Christi doctrina. Ad apostolum Paulum propius accedit. Opera Chrysostomi in quinque classes dispescit oratoria, moralia, ascetica, exegetica, litteras. De omnibus singillatim disserit.

M. Iz našej sovremennoj literatury (Observationes criticae in hodiernam litteraturam), p. 475—478. Invehitur auctor in litteraturam, quam pornographicam vocant, quae nunc temporis maximo cum detrimento

morum diffunditur in Russia. Corripit vehementer propagationem spiritismi. Societas spiritistica Mosquensis nomen usurpat ecclesiae spiritualisticae, spiritualisticam celebrat liturgiam, ac gloriatur suis in comitiis colloquia se habere cum sanctis ecclesiae orthodoxae, ex. gr. cum S. Seraphimo Saroviensi.

S. Glagolev, *Nedostatki klassičeskoj teorii sillogizma* (Defectus theoriae classicae syllogismi), p. 628—649; 769—794. Dissertatio peracutum ingenium ac peritiam philosophicarum disciplinarum in auctore pandit. Natura, definitio, structura, figurae syllogismi Aristotelici exponuntur, multis syllogismorum exemplis allegatis. Specialis character huius dissertationis, quae tota speculativa est, impedit, quominus paucis verbis resumatur.

Kratirov, *Psihologija sv. Apostola Pavla* (Psychologia S. Pauli Apostoli), p. 709—719. Recenset auctor opus hoc thema evolvens, quod Germanice editum est a Theodoro Simon, et nunc etiam Russice prodit cura et studio episcopi Georgii. Maxime laudat opus, quod voces ab Apostolo adhibitas clare et praecise explicat. *A. Palmieri* O. S. A.

Собрание сочинений Владимира Сергѣевича Соловьѣва (**Sobranie sočinenij Vladimira Sergěeviča Solov'eva**). Opera VI. S. Solov'evii collecta. Peterburg, 1901—5 Tom. I. (1873—1877) Pag. 376.

Ex octo tomis, quibus opera cl. viri VI. S. Solov'evii absolvuntur (tom. IX. supplementi instar 1907 editus vitam eiusdem continet), primus hic tomus primam viri aetatem (1873—1880) litterarum monumentis edendis impensam complectitur. Hoc opus I. ad philosophiam spectat neque ex professo lectorem quaestionibus theologicis occupat, quae sequentibus tomis continebuntur. Complures hic primus tomus complectitur labores philosophicos argumenti diversi, de quibus pauca referemus.

I. *Mithologičeskij process v drevnem jazyčestvė* (1873) (Processus mythologicus in antiqua gentilitate.)

Progressus mythologicus gentilitatis antiquae in inscriptione quadam Aegyptiaca mentione digna continetur, quae Graece translata apud Euandrum et Theonem Smyrnensem habetur (de musica, cp. 47): *θεοῖς ἀνάντοις, Πνεύματι καὶ Οὐρανῷ, Ἡλίῳ καὶ Σελήνῃ καὶ Γῇ καὶ Νυκτὶ καὶ Ἡμέρᾳ καὶ Πατρὶ τῶν ὄντων καὶ ἐσομένων Ἑρῶτι*. S. has ponit theses: 1. Ratio religiosae explicationis, quam novimus, declarat in gentilitate monotheismum antecessisse. — 2. Primus purus monotheismus homini impossibilis fuit atque necessarium apparebat unum et spiritualem Deum externa repraesentari forma; inde factum est, ut natura in imagine deae corporea forma exprimeretur; exinde postea multitudo deorum progressusque mythologicus nata sunt. — 3. Progressus ipse his tribus absolvitur momentis: *a)* Spiritualis Deus, iam corporea forma circumscriptus, sed servata eius unitate ac potestate — periodus urania. *b)* Spiritualis deus, subditur legi formae corporeae et passibilis redditur — periodus solaris (period soljarnyj). *c)* Spiritualis deus omnino cum natura corporea confunditur — (period Thalličeskij) periodus Thallia.

II. *Krisis zapadnoj filosofii* (Protiv Pozitivistov). 1874. De crisi philosophiae occidentalis (Contra positivismum). (p. 26—145).

Primum cl. auctor ingeniose et clare evolutionem philosophicam a Scoto usque ad Kantium describit. Praecipuorum systematum tum

essentia tum mutuus inter se influxus ac relatio exponuntur: Scotus, Abaelardus, realismus et s. Thomas Aqu. (incidenter), nominalismus et Occam; Descartes, Spinoza, Leibniz; Bacon, Hobbes, Berkeley, Hume. Quis est finis vel effectus huius progressus? Negatio metaphysicae tamquam scientiae impossibilis. Dein diversae formae idealismi proponuntur, qualem statuunt Kant, Fichte, Schelling, Hegel. Denique auctor transit ad positivismum in quo refutando magnam operis impendit partem.

III. et IV. loco opuscula minora de theoria Aug. Comte et de scriptis philosophicis P. D. Jurkevičii (1874) habentur (p. 145—162; 162—187).

Metafisika i položitel'naja nauka (vstupitel'naja lekcija v kurs filosofii, skazannaja v Movskovskom universitetě 27 janvarja 1875 g.) p. 187—195. Metaphysica et positivismus (Lectio pro initio cursus philosophici in universitate Moscoviensi 27. Ian. 1875 habita.

Conatibus omnibus libertatis humani ingenii coarctandae successus deerat; hinc etiam modernorum studium, quo intellectum ad solam phaenomenorum notitiam restringere ac metaphysicam destruere nituntur, irritum erit. Idem aliae quoque rationes, ex ipsa haustae scientia, declarant. — Physica in statuendis legibus versatur. Quae leges formulae quaedam sunt, exprimentes constantem in rebus corporeis successum. Sed physica longius progreditur. Ita optica non solum quae sit phaenomenorum ratio investigat, sed etiam quid sit ipsa lux, statuitque eam undulationem atomorum aetheris esse. Haec vero non est sensibilis, et similiter ubique non sensibile elementum in physica habetur. Ex quo conficitur, phaenomena in se non existere formasque esse subiectivas.

Cum scientiae eventibus positivismus congruit, nisi quod rerum essentias, quas physica admittit, negat. — Duplex habetur mundus, alter sensibilis, alter qui sensibus percipi non potest, atomi, quae hunc mundum spectabilem constituunt. Probantur autem non experientia sed ratione. Itaque id quod immediate sensus percipit, subiectivum est, id quod ratio deducit obiectivam realitatem habet. Sed cur obiectivum valorem sensibilibus reicio? Quia non sunt aliud nisi affectiones subiectivae. Sed si iis quae sensibus percipio, realitatem nego, quo pacto eam rationi subiectivae adscribo? Ita logice theoria atomismi statui nequit.

„Teper' sprašivaetsja: naskol'ko osnovatel'no takoe prevraščenie? Počemu nauka otricaet obektivnuju istinu u dannyh neposredstvennago čuvstvennago vozžrěnija? Potomu otricaet, čto eti dannyja sut tol'ko naši oščuščenija, slěd. imějut tol'ko subektivnyj ĥarakter. Soveršenno spravedlivo. No nužno byt' posłědovatel'nym: esli ja otricaju obektivnuju istinu čuvstvennyh dannyh na tom osnovanii, čto eto vėd' tol'ko naši oščuščenija, to s kakoj že stati budu ja pripisyvat' etu istinu tomu, čto est tol'ko moja subektivnaja mysl'? Čuvstvennoe javlenie, govorit nauka, ne iměet obektivnoj real'nosti, potomu čto est produkt naših subektivnyh oščuščenij. No atomy, ethir, i. t. d. sut vėd' produkt vašej subektivnoj mysli. Čto že ručaetsja za obektivnuju realuost' etoj vašej mysli? Čto esli eto tol'ko mysl', da i ploĥaja? (l. c. p. 190).“

Sed neque experientia atomismus probari potest. Nam atomi eiusdem naturae solum eo, quod colliguntur et inter se uniuntur, non possunt diversitatem formarum sufficienter explicare. — Physica ut partialis scientia non continet suprema *τὸν* esse, vel absoluti esse principia; hoc est metaphysices, quam illa supponit.

VI. Strannoe nedorazuměnie (odvět g. Leseviču; 1874). 195—204. Mira quaedam dissensio exponitur (responsum Lesevičio). Lesevič in foliis, quae „Otečestvennyja zapisky“ dicunt, de dissertatione Solov'evii, quae inscripta est: „Krisis zapadnoj filosofii“ criticam subiectivam exercuit. Neglecto corpore totius operis ex quibusdam dictis non inspecto contextu sensum auctoris omnino diversum ab eius mente deducit. Sol. contra hanc methodum potissimum disserit.

VII. O dějstvitel'nosti vněšnjago mira i osnovanii metafisičeskago poznanija (otvět K. D. Kavelinu) 1875. Str. 204—214.

De existentia mundi externi et fundamento cognitionis metaphysicae. Responsum K. D. Kavelinio 1875.

Tota nostra cognitio sensitiva phaenomenalis est; sed inde non sequitur, mundum corporeum in se non existere. Nam quaevis cognitio logica necessitate subiectum cognoscens supponit. Nos tamquam subiectum affectionum nostrarum non solum ut phaenomenon existimus in cognitione alterius, sed etiam in nobis realiter. Sed ubi sunt similia phaenomena, supponuntur similes causae: itaque non solum cognitionem phaenomenorum sed etiam essentiarum rerum sive metaphysicam habemus. „No sprašivaetsja: iměet li eta uvěrennost' položitel'noe logičeskoe osnovanie, možet li ona byt' svedena k kakomu-nibud neobhodimomu logičeskomu zakonu? Ja naŕožu, čto možet, imenno k zakonu, analitičeski vyvodimomu iz zakona toždestva i vyražajuščemusja tak: postojannaja i neposredstvennaja odnorodnost' (materialnaja i formalnaja) nezavisimyh drug od druga pojavlenij (točněe: rjadov pojavlenij) predpolagaet vnutrennjuju odnorodnost' pojavljajuščihsja suščestv.“ (str. 211).

VII. Tri sily (Tres vires): 1877. Str. 214—227.

Lucubratio haec etiam magis quam priores ingenium amplum et profundum scriptoris prodit. Exhibetur enim quidam conspectus historiae et indolis generis humani, quatenus tres vires ipsam formaverunt. Prima earum ad unitatem absolutismi tendit; altera omnino opposita ad libertatem singulorum et formarum, quibus vita continetur; tertia inter utramque conciliat, et haec vitae humanae pretium, valorem, bonitatem tribuit; ipsa est a Deo et vocatur religio. Tres dein sedes, si formam vel modum spectas, praecipuae cultus humani civilisque adducuntur. Oriens Islamicus, Occidens excultus, mundus Slavicus. Has, quomodo tres illae vires formaverint atque excoluerint, pulchre et profunde describitur. No otkuda možet byt' vzjato eto bezuslovnoe soderžanie žizni i znanija? Esliby čelověk iměl ego v samom sebě, on ne mog by ni utratit', ni iskat' ego. Ono dolžno byt' vně ego kak častnago, otnositel'nago suščestva. No ne možet ono byt' i vo vněšnem mirě, ibo etot mir predstavljaet tol'ko nižšija stepeni togo razvitija, na veršině kotórago naŕoditsja sam čelověk, i esli on ne možet najti

bezuslovnyh načal v samom sebě, to v nižšej přírodě ešče méně (str. 223).“

IX. Filosofskija načala čelnago znanija (De principiis philosophicis cognitionis, prout finem spectat). 1877. Str. 227—345.

1. Obščestoričeskoe vvedenie (o zakoně istoričeskago razvitija) 227—265. Introductio in historiam universalem (de lege progressus historici).

2. O treh tipah filosofii. 265—282. De tribus exemplis philosophiae.

3. Načala organičeskoj logiki: ěarakteristika čelnago znanija. — Ishodnaja točka i metod organičeskoj logiki (282—316). Principia logices organicae: Descriptio cognitionis spectantis finem. — Unde profisciscatur et quae sit methodus logices organicae.

4. Načala organičeskoj logiki (prodolženie). Ponjatie absoljutnago. Osnovnyja opredělenija po kategorijam suščago, suščnosti i bytija (316—345). Principia logices organicae (pars altera). Definitiones fundamentales iuxta categorias entis, existentiae, essentiae ponuntur.

5. Načala organičeskoj logiki (prodolženie). Otnositel'nyja kategorii, opreděljajučija ideju kak suščestvo (345—375). Principia logices organicae (pars tertia). De categoriis, quae determinant ideam ut esse.

Sub 3. numero *S.* de principiis logices et de qualitatibus cognitionis quae finem spectat (Ĥarakteristika čelnago znanija) agit. Quid intelligit sub cognitione illa ad finem spectante? Nihil aliud nisi liberam theosophiam. Vo pervyh ona (organičeskaja logika) dolžna razsmatrivat'sja po otnošeniju ko vsej sistemě čelnago znanija ili svobodnoj teosofii (str. 282). *S.* dein agit 1. de obiecto cognitionis 2. de fine 3. de materia universali („po obščemu materijalu“) 4. de forma 5. de causa efficiente 6. de ratione, unde exorsus (po ishodnoj točkě) et 7. de methodo progressus.

1. Obiectum theosophiae est id, quod vere est: quo differt ab empirismo, qui solum phaenomena, et a rationalismo extremo, qui solum ideam admittit. — 2. Finis liberae theosophiae est duplex: proximus est cognitio, ultimus est unio cum esse absoluto sive cum summo esse. Illud enim utpote omnia in se continens, ab omni influxu externo liberum est; inde homo solum per unionem cum ipso liber efficitur. Etiam empirismus (Bacon Verulam) per cognitionem nos dominos naturae efficere vult; sed ad plenam libertatem homo etiam dominium in se ipsum habere debet: quod empirismus praebere non potest. Homo, ut liber efficiatur, centrum suum in supremum esse transferre debet. — 3. Materiam usus et experientia praebent. Tres sunt classes, quae experimentis subiacent: a) ubi ab extra est determinatio seu physica; b) ubi ab intra est affectio seu psychologia; c) ubi ab altiore ente determinamur: mystica. Conatus ille, quo totum ad mechanismum reduci studetur, logice falsus est; in organismo enim nova inveniuntur principia, quae in mechanismo non continentur; ex nihilo vero nihil. Existentia mysticismi usu comprobatur; eum impossibilem esse, a priori demonstrari nequit. — 4. Quod formam cognitionis attinet, maximi momenti universalialia sunt; nam rerum particularium cognitio philosophia nondum est. V obščem ponjatii čelověk vo-pervyh zaključaetsja otricanie častnoj individualnosti,

togo ili drugogo čelověka v oddělnosti, a vo-vtoryh utverždenie ih vsěh v někotorem novom vysšem edinstvě, kotoroe vsěh ih obnimaet, no vměstě s tēm iměet svoju osobennuju, nezavisimuju ot nih obektivnost; no samoj etoj obektivnosti, samogo soderžanija vysšago edinstva, ili samoj položitel'noj idei čelověka, obščee ponjatie o nem očevidno ne daet (str. 290).“ Dein *S. de relatione hominis ad ideam, de objecto artis et philosophiae, de utriusque differentia agit. Concludit, obiectum artis neque phaenomenon esse neque ideam universalem; ergo solum ideam detectam intuitu vel contemplatione artificis. — 5. Agitur de causa efficiente. Neque phaenomena, neque ideae ipsae pro se, neque mere subiectivae formae esse possunt; habent ergo sua propria subiecta et activitas horum in nobis causat cognitionem ipsorum.*

Haec de primo tomo operum praecl. viri sufficiant. Praeter amplum ingenium et singularem eruditionem duo potissimum elucet: alterum est studium probandi metaphysicam, quo contra rationalismum sive idealismum extremum atque empirismum pugnat, alterum profunda illa cognitio absoluti et summi esse. Iam hinc non adeo mirum, Solov'ev veritatem tandem ipsam invenisse.

O. Židek.

Libri a. 1907 editi.

- diak. Aleksandro v, Otvěty, poddannye Nižgorodskomu episkopu Pitirimu v 1819 g. (Vtoraja polovina) (Responsa Pitirimo episcopo in Nižnij Novgorod oblata an. 1819). N. Novgorod 1907. (rec. in Cerk. Věd. 1907 p. 1893—94: Verjužskij).
- I. Baženov, Charakteristika četvertago Evangelija so storony soderžanija i jazyka v svjazi s voprosom o proišoždenii Evangelija (Quarti evangelii proprietates spectato argumento ac dictione describitur simulque, unde ortum sit, inquiritur). Kaz. 1907 (XV + 402) 2·25 r. (rec. in Cerk. Věd. 1907, 1740—41).
- F. Běljavskij, O reformě duhovnoj školy (Quae mutanda sint in schola ecclesiastica) (230) Spb. 1907, č. I. 1·50 r. (rec. in Strannik 1907, 457—8).
- A. Běleckij, Pereměny v russkom zakonodatel'stvě o věřě i Cerkvi pravoslavnoj (De mutationibus in legislationem Russicam introductis in iis, quae fidem et ecclesiam orthodoxam spectant) Vil'na 1907 (54 p.) 0·10 r.
- V. V. Bòlotov, Lekcii po istorii drevnej cerkvi. I. Vvedenie v cerkovnuju istoriju (Lectiones historiae ecclesiae primorum saeculorum. In historiam ecclesiasticam introductio.) Posmertnoe izdanie pod redakcieju prof. A. Brilliantova (Editio postuma dirigente prof. A. Brilliantov). Spb. 1907. (rec. in Trudy 1908, I., 139—142: I. Brodovič).
- ep. Georgij, Teorija prof. A. P. Lebedeva o brat'jah Gospodnih (Sententia A. Lebedevii, prof., de fratribus Domini). Har'kov 1907 (20).
- B. I. Gladkov, Tolkovanie Evangelija² (Evangelium explicatum) Spb. 1907, 1·60 r. (Editio aucta et emendata; cf. Sl. l. th. III., 17—18).

- A. Golubev, Sobornye činovníci i osobennosti služby po nim (De ritualibus ecclesiarum cathedralium et de officiis divinis specialibus, quae in ipsis continentur). M. 1907.
(rec. in Cerk. Věd. 1908, 193—97: N. Pokrovskij).
- P. Jungerov, Častnoe istoriko-kritičeskoe vvedenie v svjaščennnyja vethozavětnyja knigi. Vyp. I. knigi zakonopoložit'nyja, istoričeskija i učitel'nyja. Vyp. II. Proročeskija ne kanoničeskija knigi. (Specialis historica et critica introductio in libros sacros antiqui Testamenti. Vol. I. Libri legales, historici et morales. Vol. II. Libri prophetici et non-canonici [i. e. nostri deutero-canonici]) Kaz. 1907.
(compos. e commentat. editis in Prav. Sob.).
- M. Krasnožen, Cerkovnoe pravo² (Ius ecclesiasticum). Jur'ev 1907 (304 p.).
- N. D. Kuznecov, Po voprosam cerkovnyh preobrazovanij (Quaestiones, quae ad res ecclesiasticas melius componendas spectant). M. 1907 (212 p.) 1 r.
(rec. in Cerk. Vědom. 1907. N. 24, p. 972—3).
- N. D. Kuznecov, K voprosu o cerkovnom imuščestvė i otnošenii gosudarstva k cerkovnym iměniam v Rossii (De bonis ecclesiasticis et relationibus status erga bona ecclesiastica in Russia quaestiones nonnullae). Spb. 1907 (pp. 142).
(comment. e Bogoslovskij Věstnik 1907 II., III., seorsum expressa).
- P. Lavrov, Žitija sv. Nauma ohridskago i služba emu. (Vitae s. Naumi Ohridensis et officium divinum in eius honorem compositum). Spb. 1907 (51).
(comment. ex Izvēstija otd. seorsum expressa; rec. in Český Časopis histor. 1908 p. 121).
- A. P. Lebedev, Po voprosu o proischoždenii pervohristianskoj ierarhii. (De origine hierarchiae christianae primorum saeculorum quaestiones nonnullae). S. Pos. 1907 (15).
(Comm. e Bogosl. Věstn. 1907. I., 460—474 seorsum expressa).
- A. P. Lebedev, Slěpye voždi. Četyre momenta iz istoričeskoj žizni Cerkvi. (Duces caeci! Quattuor momenta in vita historica ecclesiae considerantur) M. 1907. (86) 0.50.
- A. P. Lebedev, Uroki i priměry iz istorii drevnih soborov — priměnitel'no k predstojaščemu vsrossijskomu Soboru (Exempla, ex historia antiquorum conciliorum deprompta, quae ad meliorem modum agendi in futuro concilio Russico inservire possint). M. 1907. (44).
- M. Lebedev, Vzaimnoe otnošenje cerkvi i gosudarstva po vozvrěnijam slavjanofilov. Opyt opravdanija sistemy otdělenija cerkvi ot gosudarstva. (De mutua necessitudine inter ecclesiam et imperium ad opinionem slavjanophilorum. Ecclesiam separandam esse ab imperio probari temptatur) Kazań 1907 (IV + 559 + III) 2.50 r.
(comment. e Prav. Sob. 1906 seorsum expressa.)
- I. Ljutostanskij, Talmud i evrei (Talmud et Hebraei). Kn. VI. Spb. 1906 (372) 2 r.

- N. Malinovskij, Sojuz meždu Cerkoviju zemnoju i nebesnoju. (De coniunctione inter ecclesiam terrestrem et caelestem) Ĥarkov 1907 (114) 0'50 r.
- N. K. Mel'nikov, Dva mira. (K voprosu ob otdělenii Cerkvi ot gosudarstva) (Duo mundi. Quaestiones de ecclesiae a statu separatione). Izd. 1. Berlin 1907 (53) 0'90 r.
- Th. I. Miščenko, Rěči svj. apostola Petra v knigě Dějanij Apostol'skih (De sermonibus S. Petri apostoli in libro Actuum apostolorum) Kiev 1907. (VIII + 354).
(rec. in Cerk. Věstn. 1907, col. 1130—2; Cerk. Věd. 1908, 550—1).
- A. Nečae v, Besěda I. Ĥrista s Nikodimom (De sermone Christi cum Nicodemo) Opyt istoriko-psihologičeskago razjasnenija besědy. (Sermo methodo historica et psychologica explicatur.) Tambov 1907 (p. 53).
- P. I. Nečae v, Praktičeskoe rukovodstvo dlja svjaščennoslužitelej. (Enchiridion practicum pro clericis). Spb. 1907 (494 + 220).
(rec. in C. Věd. 1907 n. 8).
- P. V. Nikol'skij, Pis'ma o russkom bogoslovii (Litterae de theologia Russorum). Spb. 1907 (109 p.).
(commentatio e Pravoslavnyj Putevoditel' seorsum expressa).
- K. Nikol'skij, Posobie k izučeniju ustava bogosluženija Pravoslavnoj Cerkvi⁷ (Adminiculum pro illis, qui ritibus ecclesiae orthodoxae discendis operam dant) Spb. 1907.
(rec. in Cerk. Věd. 1907, 1741—42).
- L. Nikol'skij, Kratkij očerk Athonskoj stěнной živopisi (De pictura parietum Athonensi). Spb. 1907 (122).
(rec. in Trudy K. d. A. 1908, I, 463—475.)
- L. P. Novikov i I. A. Kallistov, Metriki u pravoslavnyh inoslavnyh, staroobradcev, sektantov, evreev, karaimov i magometan. Akty graždanskago sostojanija v Carstvě Pol'skom (De litteris testimonialibus apud orthodoxos, heterodoxos, veteroritualistas, sectarios, Hebraeos, Karaimos et Muhamedanos. Acta status rerum publicarum in Regno Poloniae). Spb. 1907 (XII + 292) 2'50 r.
(rec. in C. Věd. 1907, N. 13.)
- M. A. Novoselov, Čto takoe Biblija (Quid sint libri sacri) M. 1907. (68) 0'25 r. (Rel.-fil. bibl. XII.)
(rec. in Cerk. Věd. 1908, 657—8.)
- M. A. Novoselov, Kak čitat' Bibliju (Quomodo sacri libri sint legendi) Vyšnij-Voloček 1907 (56 + XLVIII) 0'35 r. (Rel.-fil. bibl. XIII).
(rec. in Cerk. Věd. 1908, 658—9.)
- Opisanie dokumentov i děl hranjaščihsja v Arhivě Svjatějšago Pravitel'stvujuščago Synoda za 1735 god. (Descriptio actorum et documentorum anni 1735, quae in archivio SS. Dirigentis Synodi asservantur). Tom. XV. Spb. 1907. (1—1200 stl. + 6 str.). — Idem: za 1746 god. Tom. XXVI. Spb. 1907. (VIII + 874). (XIII. et XIV. nondum editi sunt; rec. in C. Věd. 1907, N. 16—17; 1908, N. 9.)
- Opisanie dokumentov arhiva zapadnorusskih uniatskih mitropolitov 1701—1839 gg. (Descriptio documentorum, quae in archivio

- metropolitanorum Russiae occidentalis asservantur). Tom. II. (VIII. + 1632) Spb. 1907.
(rec. in Cerk. Věd. 1907 n. 11).
- M. Posnov, O sud'bah biblejskago Izrailja. (De sorte antiquorum Israelitarum). Kiev 1907 (66) 0'50 r.
(Cf. Sl. I. th. III. 22. 228).
- Th. Prochorenko, Russkaja duhovnaja missija v Japonii i v Koreě. (De missionibus Russicis in Japonia et Korea). Har'kov 1907 (101 p.).
(rec. in Trudy 1907, I., 454—58).
- V. Rodnikov, Pervaja kniga Makkaveev. Isagogičeskoe izslědovanie. (Primus liber Machabaeorum. Disquisitio isagogica). Kiev 1907 (XI + 257) 1'50.
- Aleksěj Rodosskij, Biografičeskij slovar' studentov pervyĥ XXVIII kursov v S. Peterburgskoj Duĥovnoj Akademii (1814—69 gg.) Lexicon biographicum studiosorum, qui primis XXVIII annis Academiam Ecclesiasticam Petropolitanam frequentabant). Spb. 1907 (LXXXIV + 552) 2'25.
(rec. in Stran. 1907, No 4, p. 653—658; C. Věd. 1907 No 10).
- D. Roždestvenskij, Element sovremennosti v slovaĥ i besědaĥ Vasilija Velikago, Grigorija Bogoslova i Ioanna Zlatoustago (Quaedam, quae quaestiones huius temporis tangunt in orationibus et homiliis Basilii Magni, Gregorii Theologi et Ioannis Chrysostomi) Serg. Pos. 1907, 0'30 r.
(rec. in Cerk. Věd. 1908, p. 551—2.)
- Polnoe sobranie postanovlenij i rasporjaženij po vědomstvu Pravoslavnago Ispovědanija Rossijskoj Imperii. Tomy I. i II. Carstvovanie gosudaryni imperatricy Elizavety Petrovny 1741—45 gg. Spb. 1899 i 1907. (Completa collectio constitutionum et ordinum, quae ex congregatione confessionis orthodoxae emanarunt. Vol. I. et II. Regnante Elisabetha Petrovna). (11 tomi huius operis editi sunt tractantes a. 1721—37 et 1741—45; rec. in C. Věd. 1907 No 15).
- I. I. Sokolov, Izbranie patriarĥov v Vizantii s poloviny IX. do poloviny XV. vėka (843—1453) (De Patriarcharum Byzantinorum creatione a medio saec. IX. usque ad medium saec. XV.). Spb. 1907 (162 p.).
(comment. o Hrist. Čt. 1907 seorsum expressa; rec. in Cerk. Věd. 1907 No 25 p. 1016 7).
- ep. Stefan, Pravoslavno-hristianskoe npravstvennoe učenje po sočinenijam Innokentija arĥiep. ĥersonskago (De doctrina morali orthodoxa, sicut in operibus Innocentii archiepiscopi Chersonensis exhibetur) t. I.—II. Mogilev na Dněprě 1907. 3 r.
(Rec. in Strannik 1907, 461)
- N. V. Stepanov, Novyj stil' i pravoslavnaja pašhalija. K voprosu o pereměně vremjasčislenija v Rossii. (Novus [Gregorianus] annorum computus cum »paschalia« orthodoxa comparatus. Quae ad quaestionem de annorum describendorum ratione in Russia pertinent, pertractantur. M. 1907 (IV + 110) 1'25 r.

- P. Ja. Světlov, Čto čitat' po bogosloviju (Quid legendum sit ab eis, qui theologiae student [Bibliographia apologetica]). Kiev 1907. (V + 265).
(rec. in Prav. Sob. 1907 II, 547—558: V. Kerenskij.)
- P. Ja. Světlov, Krest Hristov. Značenie kresta v dělě Hristovom² (Crux Christi. Momentum crucis in opere salutis a Christo patrato) Kiev 1907 (XV + 564 + IV) 3 r.
- M. Tarčev, Hristos. Osnovy hristianstva² (De Christo. De principiis doctrinae christianae) t. I.—III. Serg. Posad 1908 (368 p.) 2 r.
(rec. in Cerk. Věstn. 1903, No. 8, 244—6.)
- Mih Thivejskij, Duhovnyja darovanija v pervonačal'noj hristianskoj Cerkvi (De donis spiritualibus in ecclesia christiana primorum saeculorum) M. 1907. 2 r.
(rec. in C. Věd. 1907, N. 21: N. Glubokovskij.)
- B. Titlinov, „Hristianstvo“ grafa L. N. Tolstogo i hristianstvo evangelija (»Doctrina christiana« comitis L. N. Tolstoj cum doctrina christiana evangelii comparata). Spb. 1907 (p. 183).
- Th. Titov, Russkaja prav. Cerkov' v pol'sko-litovskom gosudarstvě v XVII.—XVIII. vv. (1654—1795) (De statu ecclesiae Russicae orthodoxae in finibus regni Polonici et Lituani saec. XVII.—XVIII.). Tom. I.; pervaja kniga vtoroj poloviny toma (Tom. I. Liber primus, qui ad secundam partem voluminis pertinet). (1725—1761). Kiev 1907 (276) 2 r.
- Th. Titov, Razjasnitel'nye paragrafy po istorii zapadno-russkoj cerkvi (Commentarii, qui ecclesiae Russicae occidentalis historiam illustrant) Vyp. I. Kiev 1907 (37) 0'30 r.
- D. K. Trenev, Sohranenie pamjatnikov drevne-russkoj ikonopisi (De conservatione monumentorum artis iconographicae Russiae antiquae). Spb. 1907.
(rec. in Istor. Věstn. 1907, oktj. tom. CX. p. 290—91.)
- I. Troickij, Obozrěnie istočnikov načal'noj istorii egipetskago monašestva (Fontium, quae ad historiam primaevam monachorum Aegypti pertinent, conspectus). S. Posad 1907 (400 + III) 2'50 r.
(rec. in Hr. Čt. 1908, I, 189—201: A. Brilliantov.)
- I. Turenskij, Kronštadskij andreevskij sobor, ego istorija i opisanie s 6 snimkami (De S. Andreae Kronstadtii fano; eius historia et descriptio, 6 imaginibus ornata). Špb. 1907 (312).
- A. Šil'tov, Ernst Gekkel' pered sudom logiki (E. Haeckel ad iudicium logicae exhibetur). Har'kov 1907 (54) 0'25 r.
- A. I. Vvedenskij, Za sčast'e dětej (Voprosy hristianskago vospitanija) (Pro filiorum felicitate! Quaestiones, quae educationem christianam tangunt). Spb. 1907 (354 p.).
(rec. in Strannik 1907, 460—1: Bronzov.)
- K. F. Žakov, Princip evoljucii v gnoseologii metafizikě i morali (Quid valeat ratio progressus [principium evolutionis] in noētica, metaphysica, ethica). Spb. 1907 (87) 0'25 r.

Libri a. 1906 editi

(supplementum).

- D. Aleksandrov, K voprosu o Bělokrinickoj ili Avstrijskoj ierarhii Veteroritualistarum imperii Austriaci hierarchiam Bělokrin. dictam [esse nullam]). Samara 1906 (32 p.).
(rec. in Cerk. Věd. 1907 No. 27.)
- Arhiep. Antonij, Sočinenija (Opera) IV., Počaev 1906.
- V. Bočkarev, Stoglav . (Sl. l. th. IV, 24).
(rec. in Bogosl. Věstn. 1907. II, 752—762 (indicata litteratura 756): Š. Avaliani; in Cerk. Věd. 1907, 903—5: D. Stefanovič; in Žurn. M. N. Prosv. 1907, Mart 202—7: N. Suvorov.)
- V. Bočkarev, Istoriko-kanoničeskie očerki (Commentarii, qui historiam et ius canonicum spectant). Južnov 1906 (150) 1 r.
[cont.: 1. Zaměščenie cerkovno-prihodskih dolžnostej v drevnej Rossii (Quomodo temporibus antiquis in Russia officiales, qui paroeciae curam gerebant, substituti sint).
2. Vdovoe duhovenstvo v Rossii ot načala v nej hristianstva do nastojaščago vremeni (De statu sacerdotum viduorum in Russia ab initio propagationis doctrinae christianae usque ad nostra tempora).
3. Bezměstnoe, i krestovoe duhovenstvo v drevnej Rossii (De statu illius cleri, qui temporibus antiquis in Russia sine titulo fixo extra paroecias vagabatur).
4. O tom, kak obščestvo ljubitelej duhovn. prosvěšč. izdalo pravila sv. Apostolov, sv. vselenskih soborov i sv. otcov s tolkovanijami (Quomodo a societate promotorum scientiae ecclesisticae sint editi et commentariis illustrati libri: constitutionum apostolorum, sanctorum conciliorum oecumenicorum et sanctorum patrum).
5. Literatura Apostol'skih postanovlenij (Quae de Constit. Apost. scripta sint).
6. Tak nazyvaemaja didaskalija Apostolov v sirijskoj redakcii (De »Doctrinae Apostolicae«, quae vocatur, Syriaca redactione)].
- Ja. A. Bogorodskij, Evr. c. . . (Sl. l. th. III, 53).
(rec. in Cerk. Věd. 1907, No. 7.)
- A. Bulgakov, O zakonnosti i dějstvitel'nosti anglikanskoj ierarhii (Ordinationes Anglicanae sintne legitimae ac validae) Kiev 1906.
- Eranoš. Sbornik statej po literaturě i istorii v čest' zaslužennago prof. Imper. universiteta sv. Vladimira Nikolaja Pavloviča Daškeviča (Collectio commentariorum historicorum et eorum, quae litteras spectant in honorem admodum bene meriti prof. universitatis s. Vladimiri Nicolai Pavlovič Daškevič.) Kiev 1906. (V + 437) 2 r.
[insunt comment.: V N. Peretc, Čelobitnyja blagoslovenija na Kievskuju i vseja Rusi mitropoliju arhiepiskopa polockago Iony Glezny (44—9) (Benedictiones, quae archiepiscopo Poločensi Ionaе Gleznae sunt impertitae, ut titulum metropolitae Kioviensis et totius Russiae possideat.)

K. Th. Radčenko, Etjudy o bogomilstvě (Commentarii de secta Bohomilorum). 229—234.

A. V. Storoženko, O suščestvovanii v Kievě rimsko-katoličeskijh ģramov (Utrum Kioviae ecclesiae Romano-catholicae exstiterint) 242—253.]

Th. A. Golubinskij i D. G. Levitskij, Premudrost' i blagost' Božija v sud'bah mira i čelověka (Sapientia divina in rebus mundi et hominis) 1906 (ed. Russkij Palomnik).

Ioann, ep. smolenskij, Bogoslovskija akademičeskija čtenija. (Academicae lectiones theologicae) Vyp. I. i II.² Spb. (Priloženie k žurnalu „Cerkovnyj Golos“) 1906.

Th. Ivanov, Cerkov' v epohu smutnago vremeni na Rusi (Ecclesia tempore turbarum in Russia). Ekaterinoslav 1906 (X + 276) 1·25 r.

P. Izvēkov, Moskovskija kremlevskija dvorcovyja cerkvi i služivšija pri nih lica v XVII. věkě (De statu ecclesiarum aulicarum in arce Moscoviensi saec. XVII. et de officialibus, qui ad illas fuerunt ministerii gratia destinati) M. 1906.
(rec. in Cerk. Věst. 1907, 127—8; P. Žukovič).

I. L. Janyšev, Pravosl. . . . (Sl. l. th. III, 55).
(rec. in Cerk. Věd. 1907, No. 20.)

B. B. Kagarov, Religija drevnjago Egipta (De religione antiqua Aegypti). Spb. 1906. 0·30 r.

A. Th. Karašev, Otnošenje ģr. . . . (Sl. l. th. III, 55).
(rec. in Strann. 1907, No. 4 p. 650; in Cerk. Věd. 1907, 1205—6.)

V. V. Kasatkin, Monastyri, sobory i priģodskija cerkvi Vladimirskoj eparģii, postroennye do načala XIX. stolětija. (De monasteriis, ecclesiis cathedralibus et parochialibus, quae in dioecesi Vladimirensi usque ad initium saec. XIX. aedificata sunt). Vladimir 1906. (1—352 str.).
(rec. in Cerk. Věd. 1907 No 12).

Krasnožen, Granicy vċerterpimosti (Usque ad quos limites libertas conscientiae se extendi debeat?) Jur'ev 1906.

N. Kuznecov, Preobrazovanija v russkoj cerkvi (De illis, quae in ecclesia Russica mutanda sunt). M. 1906.
(rec. in Istorič. Věstn. Mart. 1907: M. Krasnožen).

V. V. Latyšev, Žitija sv. episkopov ģersonskijh. Izslėdovanie i teksty (Vitae ss. episcoporum Chersonesi; editae et tractatae) Spb. 1906. (81 p.) 0·60 r.
(Comment. e Zapiski Imp. Ak. N. po istoriko fil. otdėleniju. Tom VIII., No 3 seorsum expressa; rec. in Ž. M. N. P. 1907, Sentjabr 234—8; S. Žebelev).

A. P. Lebedev, Ob učastii . . . (Sl. l. th. III, 55).
(rec. in Ist. Věstn. 1907 Mai: M. Krasnožen.)

N. P. Liģačev, Materialy dlja istorii russkago ikonopisanija (Congeries documentorum, quae ad illustrandam historiam iconographiae Russicae inserviunt). Spb. 1906.
(rec. in Ž. M. Nar. Pr. 1907, apr. 416—431: N. Kondakov; in Ĥrist. Čt. 1907, 658—678: N. V. Pokrovskij).

- I. Lihnickij, Osvj. sobor . . . (Sl. l. th. tIII, 55).
(rec. in Istor. Věstn. Mart. 1907: M. Krasnožen.)
- St. Lobačevskij, Sv. Ant. . . . (Sl. l. th. III, 55).
(rec. in C. Věstn. 1907, 1517—8: A. Bronzov.)
- G. Maljarevskij, K reformě duhovno-učebnyh zavedenij (Quaedam de illis, quae in scholis ecclesiasticis mutanda sint, tanguntur) Spb. 1906.
- S. Mel'ganov, Cerkov' i gosudarstvo v Rossii. (De statu ecclesiae et gubernii civilis in Russia). 0·50 r.
- A. N. Norcov, Simvol čaši v hristianskoj ikonografii i istorii. S. 7 ris. (Symbolum calicis in iconographia et historia christiana. Cum 7 imag.) Tambov 1906. (78 p.).
- V. Th. Pěvnickij, Cerk. krasor. (Sl. l. th. III, 56).
(rec. in Cerk. Věd. 1907, No. 4.)
- P. Pokryškin, Pravoslavnaja cerkovnaja arhitektura XII.—XVIII. stolětij v nyněšnem Serbskom korolevstvě (De arte architectonica XII.—XVIII. saec. in regno Serbiae). Spb. 1906.
(rec. in Ist. Věstn. 1907 [t. CIX.] ijuľ p. 275—7).
- A. Preobraženskij, Grigorij V., patriarh Kp-ij, obzor ego žizni i dějatel'nosti. (Vitae et eorum, quae gessit Gregorius V. patr. Cpnus conspectus) Kaz. 1906. (XIII + 477 + XIV) 2·50 r.
(cf. Slav. l. th. II., 45; Prav. Sobes. 1906, I., 340—361; II., 337—371; rec. in C. Věd. 1907, No 12).
- Th. Samarin, Kakija školy nam nužny dlja prigotovlenija duhovenstva? (Quibusnam scholis indigemus, ut clerum ministerio sacro dignum praeparent?) M. 1906.
- A. Savin, Anglijskaja sekularizacija. (De saecularizatione in Anglia). M. 1906. (576 p.) 3 r.
- S. Savinskij, Ešhatologičeskaja besěda Hrista Spasitelja. Opyt isagogiko-ekzegetičeskago izslědovanija. (Mt. 24, 1—51; Mc. 13, 1—37; Lc. 21, 5—36) (De sermone eschatologico Christi Salvatoris. Tentamen disquisitionis isagogicae et exegeticae). Kiev 1906.
- Simeon Dionisievič, († 1741) (knjaz Myšeckij), Vinograd Rossijskij (Vinetum Russicum) ili opisanie postradavšieh v Rossii za drevle-cerkovnoe blagočestie (Veterorit.) 1906 (XVI + 135).
(rec. in Cerk. Věd. 1907, 1464.)
- S. Smirnov, Duh. otec. . . (Sl. l. th. III, 56).
(rec. in Žurn. Min. N. Pr. 1907 Janv. 170—180: N. Suvorov; in Cerk. Věd. 1907, 905—7: S. Troickij.)*
- Th. I. Schmit, Kaħriä-Džami. Istorija monastyrja Ĥory. Arhitektura mečeti. Mozaiki narthikov. (Kaħrie-Džami. Historia monasterii »Ĥora« necnon aedis [moscheae] ars architectonica atque narthecum musiva exhibentur) Sofija 1906.

*) Huius iudicium est: „Rabota G. Smirnova est' v suščnosti ne sovsěm udačnaja popytka primirit' vzgljad protestantskijh učenyh na istoriju pokajanja na vostokě, osobenno rězko vyskazannyj v knigě K. Holl'ja, Enthusiasmus u. Bussgewalt beim griechischen Mönchthum, eine Studie zu Symeon dem neuen Theologen. Lpzg 1998, s pravoslavnym učeniem o tainstvě pokajanja soveršaemom tol'ko licami ierarhičeskimi.“

- P. Sokolov, Agapy ili večeri ljubvi v drevnehristsianskom mirě. (De agapis seu caritatis conviviiis in mundo christiano primorum saeculorum) Serg. Pos. 1906. (270) 1·25 r.
(rec. in Strannik 1907 No 4.)
- N. Solov'ev, Istoričeskij očerk pravoslavnago russkago pënija (Commentarius historicus de cantu Russico orthodoxo). S. Pos. 1906.
(cf. Sl. l. th. III, 309).
- A. Spasskij, Istorija dogmatičeskijh dviženij v epoļu vselenskiĥ soborov (v svjazi s filosofskimi učenijami togo vremena) (Historia turbarum dogmaticarum temporis conciliorum oecumenicorum) t. I. Serg. Pos. 1906.
(rec. in Hr. Čt. 1907 (Oktj.) 502—511; A. I. Brilliantov; in Cerk. Věd. 1907 (No. 37) p. 1600—7.)
- K. Stefanovič, Theofan Prokopovič kak kanonist (De Theoph. Prokopovič iuris canonici perito). M. 1906 (133).
- A. A. Šaĥmatov, Korsunskaja legenda o kreščeniju Vladimira (De narratione Corsunensi, quae de baptismo Vladimiri agit) Spb. 1906.
(rec. in Ist. Věst. 1907, Avg)
- Th. Titov, Preobrazovanija duĥovnyĥ akademij v Rossii v XIX. věkě. (De reformatione academiarum ecclesiasticarum in Russia saec. XIX.). Kiev 1906. (134 p.)
(Cf. Sl. l. th. III, 330)
- N. I. Troickij, Biblejskaja nauka (Doctrina biblica). Akademičeskaja čtenija Episkopa Mihaila po Sv. Pisaniju Nov. Zavěta V. 1. Kolosskaja cerkov' i poslanie k Kolossjanam (Ecclesia Colossensis et ep. ad Col.) 2. Thessalonikijskaja cerkov' i poslanie k Thessalonikijscam (Ecclesia Thessalonicensis et ep. ad Thess.) Tulla 1906).
- Trudy Vladimirskoj učenoj arĥivnoj komissii; kn. VIII. (Opera res archivi spectantia, quae a collegio virorum doctorum Vladimirensi, composita sunt). Vladimir 1906. 5 r.
[insunt comment.: N. Ušakov, Istoričeskija svěděnija ob ikonopisanii i ikonopisacĥ Vladimirskoj gubernii (De iconographia et iconographis Vladimiriensium finium); arĥ. Misail, Svjatyj blagověrnyj knjaz' Konstantin Muromskij, i Blagověščenskij monastyr' (De sancto et orthodoxo principe Constantino Muromskij et de monasterio Blagověščenskij)].
- V. Uspenskij, Licevoe žitie sv. Marii Egiptskoj. (Vita S. Mariae Aegyptiacae imaginibus exhibita). Spb. 1906.
- I. A. Vaĥroměev, Cerkov' vo imja sv. proroka Ilii v g. Jaroslavě. (De ecclesia Jaroslaviensi s. prophetae Eliae sacra). Jaroslavl' 1906.
(rec. in Cerk. Věd. 1907, 1520; N. Pokrovskij).
- A. Vertelovskij, Ljubov' k Bogu i bližnim v žizni pervyĥ ĥristian, po svidětel'stvu istorii Cerkvi. Ĥar'kov 1906 (64). 0·40 r.
(cf. Sl. l. th. III, 220; rec. in Cerk. Věd. 1907, 1059.)
- I. Vostorgov, Ĥristianstvo i socializm. (Doctrina christiana cum socialismo comparata). M. 1906.

- D. Vvedenskij, Tajna smerti maljutok (De mysterio mortis infantium). Serg. Pos. 1906.
- N. Zaozerskij, Osn. nač. . . (Sl. l. th. III, 57).
(rec. in Ist. Věstn. 1907 Maj: M. Krasnožen).
- P. N. Žukovič, Sejmovaja bor'ba pravoslavnago zapadno-russkago dvorjanstva s cerkovnoj uniej (s 1609 g.). Vyp. 3. (1620—1621). Vozstanovlenie ierarhii. (De lucta comitali orthodoxae nobilitatis Russiae occidentalis cum unionis ecclesiasticae asseclis). Spb. 1906.
(Cf. Sl. l. th. IV., 13).

SERBICA.

Glasnik pravoslavne crkve. 1907. (Belgrad).

Hi commentarii periodici usque ad finem a. 1906 semel in mense edebantur et quaestiones theologicas scientificè tractabant. Initio a. 1907 autem multa mutata sunt; eduntur bis in mense et de rebus ecclesiasticis et theologis modo ad commune iudicium popularemque intelligentiam accommodato agunt. Ad theologica studia subtiliora colenda in Serbia desunt theologi ac sacerdotes eruditi; quod ex eis, quae de erigenda „facultate theologica“ (n. 2) exponuntur, elucet.

Bogoslovski Glasnik. 1906 (IX.) n. 3—6; 1907 (X.) n. 1—3.

I: Zeremski, Kušanje Gospoda našega Isusa Hrista. (Tentatio D. N. I. Ch.) Exegesis in Mt. 4, 1—11. IX. p. 282—305.

Z. generatim cum sententia Knabenbaueri et Philareti concordat. V. 5. Ordinem tentationum apud Mt. relatum cum re convenire putat, quod Mt. priores duas tentationes coniungat cum voce τότε (tum) et Lc. cum και (et). Dein gradationem quoque a minori ad maius et verba: „Vade Satanas!“ apud Mt. sententiam suam confirmare ait. Diabolus porro Christum assumpsisse (παράλαμβάνειν) non posse significare Christum modo insolito sicut per aërem abductum esse, sed hoc loco idem esse ac proficisci. V. 8—9. Difficultatem, quomodo diabolus Christo omnia regna mundi praeter Palaestinam ostendere potuerit, ita solvit, ut id modo nobis ignoto factum esse dicat, cum neque Christus neque diabolus sint mere homines.

D. R., Rad oko uredjenja crkvenih odnošaja istočno-pravoslavne crkve u Austriji 1860. (Quomodo de constitutione ecclesiae orientalis in imperio Austro-Hungarico a. 1860 actum sit). IX. p. 163—70, 306—20; X. 51—63, 180—9.

Patriarcha Ios. Rajačić et episcopus Temešvari a. 1860 imperatorem petitione adierunt, ut res ecclesiae orientalis in imperio Austro-Hungarico in ordinem redigeret. Eius summa haec erat: 1. omnes huius ecclesiae dioeceses in memorata parte sita in unam hierarchiam coniungantur; 2. ad administrationem dioecesium, parochiarum, seminariorum etc. dirigendam quotannis synodus habeatur; 3. ad procuranda ea, quae ad ecclesiam et statum simul pertinent, conventus nationalis (narodni sabor) convocetur; 4. universitas altera pro Serbis et altera pro Rumunis instituat etc.

Synodus ab imperatore concessa non convenit, at Bukovinae episcopus Eugenius Hakman omnes suae eparchiae sacerdotes convocavit, qui his de rebus agebant: de Buk. ecclesiae independentia a metropolita Karloviciensi et erectione metropolitaram in Buk. et Transsilvania, de synodis provincialibus etc. Omnia haec auctor verbotenus e documentis in linguam Serbicam (a prof. theol. Živkovič) translatis refert.

VI. Maksimovič, *Karlovačka bogoslovija i bogoslovski seminar*. (De instituto theol. et seminario clericali Karloviciensibus). IX. 360—80.

A. 1904/5 seminarium clericale pro auditoribus theologiae institutum est. Statuta instituti studiorum theologicorum ex a. 1897/8 (cf. Sl. Lit. th. III. 250) accedente seminario radicitus reformari debent. Nam in auditores III. et IV. a. potestatem in rebus disciplinae exercet quidem collegium professorum, non tamen in alumnos I. et II. a., qui seminario subiecti sunt. Ut haec inter institutum theol. et seminarium discrepantia tollatur, pro utroque suadet auctor eadem statuta ferenda esse vel diversa, quae tamen in hoc casu intime connectenda sint. Unusquisque, praesertim qui curam animarum iam exerceat, hac de re sententiam suam ut proferat, auctor hortatur, quo citius miserabili huius temporis statui succurratur.

Omnes fere alumnos moleste ferre talem rerum condicionem manifestum esse e discordiis, quae fere quotidie oriantur. Saepe indignationis causam praebere quod statutum est, ab omnibus esse promittendum se finitis studiis ituros in locum a superioribus sibi designatum, quae tamen indignatio malae alumnorum indoli tribuenda sit. Radicem omnium malorum esse, quod seminarium et institutum theologicum plene inter se sint separata, cum alumnis saepius usus cum professoribus esse deberet. Imprimis igitur rectoris seminarii locum alicui ex theol. professoribus committendum esse et pariter loca praefectorum. Theologiae professores seminarium frequentent, ut timor ille servilis professorum et parva fides erga eosdem tollatur. Disciplina severe exigatur, non tamen crudeliter.

I. Vučkovič et *VI. Dimitrijevič*, *Izvještaj o pravosl. srp. bogoslovskom učilištu i pravosl. srp. bogoslovskom seminaru u Sr. Karlovcima. Školska godina 1905/6*. (Annales de instituto theol. et seminario theol. Karloviciensibus pro anno 1905/6.) IX. 427—35.

Summam in institutum potestatem exercet s. synodus metropoliae Karlov. ipsique metropolitae commissa est eius inspectio. Collegium docentium constat e 6 professoribus et 6 adiutoribus. Hoc anno 20 obligatoriae materiae tradebantur et in I. classi praeterea libere lingua Russica. De historia optime merito et 1905 mortuo primo seminarii rectori Hil. Ruvarac monumentum in annalibus positum est.

Postulantibus, ut philosophia quoque traderetur, id denegatum est. Simul cum seminarii auditoribus externi institutum frequentare nequeunt. Summa auditorum in fine anni erat 96, quorum 70 probati sunt.

I. Vučkovič. Misli povodom pokreta za drugi brak pravosl. sveštenstva (*Observationes de secundis nuptiis sacerdotum*) 1907, XI, pg. 1—30, 145—145.

V. hanc quaestionem tantopere agitatam prudenter pertractat. Proposuit sibi quaestionem, utrum prohibitio ecclesiae de matrimonio sacerdotum divini iuris sint necne. Solutio rei dependet a characterē verborum S. Pauli: „unius uxoris vir.“ Tit. 6. Sed si sensum horum verborum ex traditione inquirimus non pervenimus ad certum iudicium. Sancti patres enim et scriptores ecclesiastici magnam in hac re sententiarum discrepantiam prae se ferunt. Multi defendunt sententiam, huiusmodi prohibitionibus competere characterem legis divinae multi nihil certi dicunt. Quae cum ita sint, inquit V., melius est dicere: „Ignoramus,“ quam inutiliter huc illuc nutare. Nam ecclesia nondum haec verba S. Pauli ita interpretata est, ut omne dubium excludatur, ut quoque sciat, utrum in quaestione de numero et tempore matrimonii sacerdotum agatur de lege divina an de ecclesiastica tantum praescriptione, quae mutabilis est. (p. 159.) Canonistae nunquam veritatem eruent, ergo iudicium ecclesiae expectandum est. (p. 161). *F. K.*

SLOVENICA.

Katoliški Obzornik. 1906. Nr. 4.

Dr. A. Ušeničnik: Zadnja beseda nevere (*Ultimum irreligiositatis argumentum*), pg. 317—336.

U. ultimam irreligiositatis rationem in erroribus metaphysicis quaerendam esse ostendit. Multi recentes scriptores duce Kant agnosticismo vel subiectivismo indulgentes supra res sensibiles nihil agnoscunt, immo principium causalitatis ipsum negant. Cui perverso systemati scientiae omnes, quippe quae, praesertim exactae, inductionis methodo exortae — in omni conclusione necessario metaphysicam supponant, evidenter contradicunt. Rem in serium vertentes iam ad necessitatem metaphysicae affirmandam sunt adducti.

Dr. A. Ušeničnik: Morala brez religiji (*Ethica sine religione*), p. 401—415. Ethicam sine religione existere non posse triplici argumento demonstratur. Tria enim ethicam veram et firmam efficiunt: cognitio boni et mali, obligatio moralis, facultas ad obligationes morales explendas necessaria.

Katoliški Obzornik (*Conspectus Catholicus*) exeunte anno 1900 decimum annum explevit. Ineunte anno 1907 eum nova publicatio periodica excepit, quae inscribitur »Čas« (*Aevum*). Decies singulis annis edendus et largiore fundamento praesertim extensive instructus omne genus disciplinarum respicit ac themata breviora modo intellectui communi pervio dilucidat dirigentibus dr. A. Ušeničnik, dr. F. Grivec, prof. E. Jarc.

Čas, 1907.

Dr. A. Ušeničnik: Katoliški modernizem (*De modernismo catholico*), pg. 265—274.

Falsis nostri temporis de religione et ecclesia eiusque indigentis opinionibus refutatis, manifesta conclusionum serie, quale periculum e modernismo, qui dicitur catholicus, verae religioni exoritur, ostenditur. Nam evolutionismo religioso faventes iam nullam admittunt veritatem absolutam, affirmantes, quidquid cognoscitur, solum relative verum esse et aliis temporum aliisque rerum adiunctis falsum esse posse. Qua ex opinione symbolismus dogmaticus evadit, qui iam nihil aliud est nisi indifferentismus religiosus.

Dr. A. Ušeničnik: *Evolucionizem* (De evolutionismo), pg. 337—347.

Disciplinae exactae, tempore recenti mirum in modum provectae, theoriam illam falsissimam et periculosissimam evolutionismi secum attulerunt. Evolutio absoluta est formula atheismi, quia ex evolutionismo ontologico logicus et ethicus exortus est; postremo etiam evolutionismus religiosus, qui est omnis verae religionis negatio, logice quidem, sed ex falsis praemissis sequitur.

Dr. A. Ušeničnik: *Hipoteze in veda* (Quid est hypothesis et quid scientia?), pg. 152—161.

U. compluribus exemplis e disciplinarum historia allatis verum hypotheseos valorem illustrat et, quibus condicionibus vestita hypothesis, propositio certa habenda sit, ostendit atque ita hypotheseos et scientiae conceptus distincte determinat.

Dr. A. Ušeničnik: *Moderna ethica* (Ethica huius temporis) pg. 460—468.

Paulsen, qui in systemate suo ethicae Kantium deseruit, merito postulat, ut ethica metaphysicae adiuncta sit, quia finis ultimus illa norma est, secundum quam, quid bonum, quid malum sit, diiudicandum est. Etiam de conscientia et obligatione morali sat iuste iudicat. At in investigatione, unde haec obligatio moralis proveniat, in errorem evolutionisticum delabitur, qui totam eius ethicae rationem inanem facit.

Dr. F. Grivec: *Vzhodno cerkveno vprašanje v luči moderne historiografije* (Orientalis ecclesiae ab occidentali separatio nova luce illustratur), pg. 18—25.

G. aliquas causas ab historiographis saepe neglectas schismatis exorti affert: ruinam religionis ac vitae ecclesiasticae et oblivionem linguae Latinae in Oriente ac linguae Graecae in Occidente, indolem populi Orientalis aliasque peculiare culturae condiciones alienationem inter utramque ecclesiam non minus fovisse ostendit, quam caesaro-papismum.

Idem: *Ivan Grozni in Rim*. (De Ioanne Terribili eiusque cum Roma commercio), pg. 257—265, 296—305, 353—364, 445—452.

Ioanne IV., cognominato Terribili, in Moscovia regnante complures schismatis tollendi conatus sunt suscepti. Ultimus, qui plurimos fructus attulit, demandatus erat Antonio Possevino, qui maxima sagacitate ac sollertia opus hoc perdifficile coepit et, quanquam rebus infectis abiit, tamen unionem politica et diplomatica via fieri non posse ingeniose intellexit. Nam fundamentum unionis religiosae non existet, nisi in serio utriusque culturae studio ac praesertim in peculiari eruditione religiosa construat. Quapropter et haec historiae unionis pars sit vitae magistra!

PARS DISSENSIONIBUS INTER ECCLESIAM OCCIDENTALEM ET ORIENTALEM COMPO- NENDIS DESTINATA.

XIII.

De ecclesiae catholicitate.

De significatione termini „καθολικός“ primis quattuor saeculis christianismi.

Professor M. Muretov in opere e Bogoslovskij Věstnik 1905 seorsum edito quod inscribitur: „Drevne-Evrejskija molitvy pod imenem apostola Petra,“ tractans etiam de significatione termini „καθολικός“

(p. 28 sq. sq.) ita scribit: „Takim obrazom v hristianskoj istorii termina „καθολικός“ my različаем tri ponimanija, vyražajuščijasja slovami: „sobornost,“ „podlinnost ili kanoničnost ili pravoslavnost“ i „vselenskost.“ Odnakož eto različie odnositsja ne ko vsej čelokupnosti Cerkvi i eja žizni v tainstvennom edinenii so Hristom, a tolko k naučno-theologičeskoj, tak skazat, storoně i otvlečennoj. V glubině žizni i duha Cerkvi vsě eti storony sokryty i dějstvujut v nerazdělnoe i nesljjannom edinenii vseгда i vezdě. No v istorii hristianstva iz glubin etoj nerazdělnosti vzplyvala na verh teologičeskago vėrosoznanija cerkvi i preimuščestvovala v raznyja vremena i u raznyh narodov kakaja-libo odna storona. Tak v epohu pervohristianstva, — preimuščestvovala ideja „sobornosti“ — živago i dějstvennago vzaimoobščenija vsěh členov tainstvennago těla Hristova, — Zatěm, načinaja s Origena i Evsevija na Vostokě i Kipriana na Zapadě, sostavljaet predmet preimuščestvennago bogoslovskago soznanija ideja „pravoslavnosti“ — podlinnosti, kanoničnosti, zavětnosti, obščepriзнannosti — Potom nastae vremja raskrytija idei „vselenskosti“ — (ib. p. 53—54).“

Idem argumentum tractaturi, praecipua ex primis quattuor saeculis documenta seligemus. Quae ita persolvemus, ut quae inter Muretorum nostramque sententiam intersit differentia, ex ipsis testimoniis declaratis appareat.

1. Prima nobis cura est in eo collocanda, ut paucis et originem huius vocis καθολικός et usum apud scriptores profanos inquiramus.

καθολικός derivatur a καθ' ὅλον „quod attinet ad totum,“ universalis generalis, vel a καθ' ὅλον „per totum (universum).“ „secundum totum (universum).“ — Polybius († 123 ante Ch.) 8, 4; καθολική καὶ κοινή ιστορία dicit de sua historia universali (omnium gentium). Similiter καθολική ἔμφασις (6, 5. 3), καθολική ἀποφασίς (1, 57. 4). — In philosophia conceptus universales, abstracti, prout contrarii sunt concretis, καθολικά vocabantur: Aristot. Analyt. post. I, 4; Diogenes Laertius in Epicur. X, 33: καθολικὴν νόησιν, τοῦτ' ἔστι μνήμην τοῦ πολλάκις ἔξωθεν φανέντος. — Aristot. Plant. II 6, 1: καθολικῶ λόγῳ sive universim. — Sext. Emp. Pyrrh. 2 § 84: καθ. λόγος locus communis. — Epict. II. 20. 2: καθολικὸν ἀληθές. — Quintilian. Institut. orat. II, 14: Mihi semper moris fuit, quam minimum alligare me ad praecepta, quae καθολικά vocant, i. e. universalia vel perpetualia.“ — Aristot. καθολικοὶ τόποι vocat fontes seu sedes argumentorum eloquentiae. — Accedit idem mos apud scriptores ecclesiasticos: Clemens Alexandr.: καθολικοὶ λόγοι de proverbiiis quae sunt in usu omnium. Stromata I. I, c. 4: ἔπειτα ἐπιφέρει καθολικὸν δὴ λόγον καὶ παντὶ τῷ συνειτῷ καρδία δέδωκε σύνεσιν. ib. VI., 8. — Clemens Alex. item de universalibus I. c. VIII., 8 ed. Migne t. 9 col. 589. — Clemens Alex., Tertul., Euseb. Caesar. loquuntur de catholica (i. e. universali, omnes homines complectente) providentia Divina. Clemens A. I. c. I. VI. Tertul. adv. Marc. I. II: catholicae et summae illius (Dei) bonitatis; Euseb. Praepar. evang. II., 10: περὶ τῆς καθόλου προνοίας καὶ περὶ τῆς συστάσεως καὶ δημιουργίας τοῦ κόσμου. — Iustin. phil. Dial. cum Tryphone: μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν καὶ αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενέσθαι

καὶ κρίσιν. — Similiter Theophil. Antioch. ad Autol. I., 18: δυνατός ἐστιν ὁ θεὸς ποιῆσαι τὴν καθολικὴν ἀνάστασιν ἀπάντων ἀνθρώπων. — Chrysostomus καθολικός uti universale opponit particulari: Com. in Ps. 110: ἀπὸ τῶν καθολικῶν ἐπὶ τ μερικὰ μετάγειν τὸν λόγον. — Theodoret. ad Rom. 14, 5 de legis Mosaicae observatione interpretatus verba: „unusquisque in suo sensu abundet“ pergit: οὐ καθολικῶς (i. e. pro omnibus) τοῦτο τέθεικεν, οὐδὲ γὰρ περὶ τῶν θείων δογμάτων τοῦτο κελεύει. (Plura de usu τοῦ καθολικός habent Mitr. Muretov, Drevno-Evrevskija Molitvy pod imenem Apostola Petra ... str. 29—30. — Dr. R. Söder, Begriff de Katholizität der Kirche u. des Glaubens; S. 10—12.)

2. Quod de ceteris attributis ecclesiae valet, id etiam de praedicato „catholica“ dicendum est. Illud non statim ab initio ad sensum unum determinatum, nec statim usurpatum vel in symbolum assumptum erat. Etiam haec proprietas lapsu temporis magis manifestata, declarata et ad sensum certum determinata est. Quod primo pro duobus primis saeculis probaturi sumus, dein pro duobus sequentibus.

Primum documentum assumimus „Constitutiones Apostolicas“, quae iuxta Probst, Liturgie der drei ersten christlichen Jahrhunderte, S. 39—63, iam saeculo secundo in Syria in usu erant. Constitutiones istae vocem „catholica“ simul cum „apostolica“ saltem ter adhibent (VI, 14; VIII, 10). In „προσφώνησις ὑπὲρ τῶν πιστῶν“ preces funduntur pro „ecclesia sancta catholica (καθολικῆς) et apostolica, quae a finibus terrae usque ad fines se extendit (τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων)“. Quo sensu vox καθολικῆς usurpatur? Non eodem plane sensu sicut additum praedicatum „a finibus terrae usque ad fines.“ Ὅλον significat aliquod totum, quod partes inter se (interne et organice) unitas habet. Ita Söder (l. c. p. 47) intelligit sub καθολικῆς: „organicam unitatem ecclesiae apostolicae, quae tamen simul super totum orbem extensa est.“ Vel forte exprimitur plenitudo veritatis eiusque indefectibilitas et plenitudo gratiarum seu mediorum, quibus gratia communicatur; id esset catholicitas intensiva, ut aiunt, quae est vita ecclesiae et parens extensionis. Utrumque attributum καθολικῆς et τῆς ἀπὸ περάτων ἕως περάτων forte ita differunt, ut alterum in directo (clare) exprimat unitatem, in obliquo (connotando) universalitatem et vice versa. Certe illud praedicatum, ecclesiam oportere esse universalem quoad totum orbem et re vera iam esse quod modo intelligitur, quando dicitur ecclesiam esse catholicam, quoad rem manifesto enuntiatur (cf. Söder, l. c. pp. 5, 47—48). — Celeberrimum documentum traditionis propter summam antiquitatem est locus epistolae s. Ignatii martyris successoris secundi s. Petri in cathedra Antiochenae ecclesiae, urbis principalis Syriae. Scribens ex itinere, cum Romam ad martyrium duceretur, Smyrnensi ecclesiae, eamque exhortans ad oboedientiam episcopo, presbyteris, diaconis exhibendam, ait: „ὅπου φανῇ ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖ τὸ πλῆθος ἔστω, ὥςπερ ὅπου ᾖ ἡ Χριστὸς Ἰησοῦς, ἐκεῖ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία (VIII, 2).“ Conferuntur hic duo et duo, episcopus cum Christo, populus cum ecclesia catholica. Quem sensum habet τὸ catholica? Tum ex collatione cum fine epistolae, quae

intendit ad oboedientiam episcopo et hierarchiae praestandam perducere, et se separantes unire, tum ex sensu ipso verborum elucet „catholicam“ significare directe explicite unitatem (vivam et actuaalem) ecclesiae eius (quae ita opponitur Smyrnensi sicut Christus ipse episcopo) cum Christo Domino. Cuius porro ecclesiae unitas extollitur? In hoc contextu, ubi »catholica“ partiali ecclesiae scil. Smyrnensi opponitur, non intelligitur secundum plenitudinem veritatis et sanctitatis, sed exhibetur ut totum aliquid, cuius Smyrnensis paroecia est pars quaedam. Immo forte s. martyr catholicam ecclesiam intellexit universalem, sive per totum (ὅλον) orbem diffusam. Nam alibi s. Ignatius de multis episcopis sermonem facit, qui per totum orbem diffusi ecclesiam gubernant: Cf. Ephes. cp. 3: *Καὶ γάρ Ἰησοῦς Χριστός, τὸ ἀδιάκριτον ἡμῶν ζῆν, τοῦ πατρὸς ἡ γνώμη ὥς καὶ οἱ ἐπίσκοποι οἱ κατὰ τὰ πέρατα ὁρισθέντες ἐν Ἰησοῦ Χριστοῦ γρόμη εἰσίν.* Rom. 6. *»βασιλεύειν τῶν περσίων τῆς γῆς“.* Factum universalitatis iam s. Ignatius clare testatur. Sed quia eo tempore errores Gnosticis oriebantur, inde s. martyr unitatem ecclesiae imprimis designabat. (Cf. Möhler. Die Einheit in der Kirche oder das Princip des Katholicismus, I., 393; luculenter de hac re: Söder, l. c. 38—45, praesertim quo sensu de ecclesia Romana Ignatius dicat: *προκαθημένη τῆς ἀγάπης; προκαθῆται ἐν τόπῳ χωρίου Ῥωμαίων; ἐπισκοπεῖν* (c. 9) ecclesiae Antiochenae). — Monumentum aliud antiquitate illustre epistola Smyrnensis de martyrio s. Polycarpi conscripta exhibet († 155 vel † 168); *Ἡ ἐκκλησία τοῦ θεοῦ ἡ παροικοῦσα Σμύρναν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ παροικοίῃ ἐν Φιλομηλίῳ καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἀγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις* (Funk, Opp. patr. apost. p. 282). Item n. 8. p. 290: *μνημονεύσας* (scil. Polycarpus) *ἀπάντων καὶ καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας.* Et alibi occurrit *καθολικός*. Quaeritur, quid significet? Distinguuntur hic „catholica“ et „per totum orbem diffusa“ ita, ut omnes particulares ecclesiae per totum orbem dispersae exhibeantur Subiecti loco, sanctitas pro forma determinante vel Praedicato. Significat ergo catholicitas unitatem, quae oritur ex multis ecclesiis particularibus, prout in ipsis identitas doctrinae, veritatis indefectibilis, et communio ecclesiastica praecipue per communionem episcopatus, attenditur. Ita Söder (l. c. p. 78) locos intelligit: „de ecclesiastica unitate in doctrina et constitutione, quae in collectione (totalitate) ubique existentium ecclesiarum particularium apparet. Muretov p. 40 dicit: „Во всяком случаѣ учение о Церкви у Оригена согласно с Иринеем, как о едином, органически живом и нераздельном телѣ Христа, что вполне выражает древне-христианское значеніе термина καθολικός (Contra Cels. VI., 48 Migne XI. 1373)“ De doctrina Origenis infra p. 119 agetur. Solum hic animadvertimus, illam unitatem organicam in documentis antiquitatis christianae non solum ut unitatem mere fidei describi, sed intelligi etiam unitatem hierarchicam, communionem episcoporum praesertim, etiam saepe plus minus explicite cum sede Apostolica Romana. Quam rem ex professo tractat Söder toto opere suo praeclaro, iam saepe citato (v. g. 39—44, 48—50 etc.). Immo etiam Dr. Joseph Reinkens, „cathol.“ episcopus, De unitate ecclesiae catholicae scribit:

„Hic (scil. utroque loco supra citato) conceptus extensionis localis universalis speciatim praeter praedicatum „catholica“ expressus est, quod ergo proprium conceptum addit. In priore scilicet multiplicitas ecclesiae multis locis in particularibus coetibus existentis exprimitur, in posteriore vero unitas eiusdem ubique essentiae, a qua praedicatum catholica non minus quam sancta disiungi potest (p. 130, apud Söder l. c.). Muretov (l. c. str. 31) locos hos voce „sobornaja“ transfert quia alius sensus non iam remaneat. Ostendimus alium conceptum, saltem magis clarum et determinatum, restare: quatenus hic conceptus „unitas in doctrina et constitutione, quae apparet in universalitate ecclesiae“ (Söder l. c. 35; qui scriptor doctissimus in eximio opere cum multo apparatu scientifico hanc notionem generatim de primis saeculis demonstrat) differt a „sobornaja“, eatenus eum praefereamus. Neque in deductione, quam Muretov facit, quidquam occurrit, quod huic notioni „catholicitatis“ adversetur. Idem valet ad plures alios locos, in quibus brevi manu καθολικός „sobornaja“ (p. 30 sqsq.) transfertur. — In eadem epistola (XVI., 2) legimus: „.. Πολύκαρπος, ἐν τοῖς καὶ ἡμᾶς χρόνοις διδύσκαλος ἀποστολικὸς καὶ προφητικὸς γενόμενος, ἐπίσκοπός τε τῆς ἐν Σμύρνῃ καθολικῆς ἐκκλησίας“. Hic ecclesia Smyrnensis etsi particularis, dicitur tamen catholica, quatenus singula membra viva coniunctione cum toto organismo eius etiam attributa consequuntur (Kaufmann, Einheit, Katholicität und Apostolicität der Kirche, S. 117), vel prout ecclesia particularis viva est imago totius ecclesiae, vel denique ut distinctiva denominatio a coetibus haereticis in eadem urbe simul existentibus (Söder, l. c. p. 49—50). Tandem animadvertimus, in epistola quoad rem catholicitatem moderno sensu contineri (v. g. καὶ πάσαις ταῖς καὶ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καὶ καθολικῆς ἐκκλησίας παροικίαις vel καὶ πάσης τῆς κατὰ τὴν οἰκουμένην καθολικῆς ἐκκλησίας).

3. Inter monumenta Latina fragmentum a Muratori inventum antiquitate sua eminet (apud Kaulen, Einleitung in die hl. Schrift, S. 29—30). Quod documentum tradit canonem novi testamenti et linea 65^a vel 66^a habet: „quae (puta epistola) in catholicam ecclesiam rece- (i)pi non potest“ linea 69^a vel 70^a: „In catholica habentur“ scil. duae epistolae Ioannis. Ecclesia catholica declaratur ibi: „una per omnem orbem terrae diffusa“. Cum „catholica“ sine declaratione ulteriore de ecclesia dicatur, vocem usitatam ac notam fuisse sequitur. Quare neque aliam significationem ab auctore suppositam nisi omnibus notam recte concludimus (cf. Muretov, l. c. p. 44). Nam nemo ipsum intellexit, si alio sensu locutus quam omnes alii hoc non declaravit. Quod auctor non fecisse videtur. Sensus ergo fuit quem supra dedimus. Consentit Köstlin protestans, Realencyclopaëdie v. Herzog und Pitt. Art. Kirche Bd. 7. S. 699. Nota: ter occurrit καθολικός. Epistolae autem catholicae dictae esse videntur, ut ex contextu patet, quia non ad unam ecclesiam solam, sed ad universam ecclesiam destinabantur. Nam auctor fragmenti s. Paulum ad Corinthios quidem et Thessalonicenses scripsisse dicit, sed apostolum ecclesiam „unam per omnem orbem terrae diffusam“ intendisse affirmat. Nam et s. Ioannes, ut idem auctor ait, quamquam ad septem ecclesias in apocalypsi scripsit, tamen ad omnes loquitur. Revera s. Paulus ep. I. ad Corinthios destinat: „Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ οὐσῇ

ἐν Κορίνθῳ, κλητοῖς ἁγίοις σὺν πᾶσιν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν (v. 2).“ cf. Paul. Rom. 10, 18. Hinc s. Paulus ipse rationem praeberere potuit, cur omnes epistolae canonicae etiam catholicae vocarentur. Quem usum iam initio saeculi IIIⁱⁱ probatur communem fuisse ex Clemente Alex., Origene, Cyrillo Hieros. (Catech. IV., 20); Söder (l. c. p. 46 et alibi). Idem auctor l. c. testem etiam Eusebium affert, qui (Hist. eccl. IV., 23) epistolas s. Dionysii Cor. († c. 170) catholicas vocat, quia hic sanctus non solum propriae ecclesiae sed aliarum etiam saluti prospexit. Scriptor ecclesiasticus quoque, nomine Apollonius (c. a. 200), Themisonem haereticum epistolam catholicam temerario conatu, more Apostolorum*) scripsisse refert (Euseb. H. E. V., 18). — Ad finem ecclesiam nostro sensu catholicam, licet aliis verbis, clare dici bene notetur. — Cum hac expositione vocis: καθολικῆς eccl. consentire videtur Alex. Molčanov in opere suo: Sv. Kiprian Karthagenskij i ego učenie o cerkvi. P. 189 sq. legitur: „Kogda evangelie propovédano bylo v raznyh městah. i kogda vo vsěh etih městah organizovalis otdělnyja hristianskija obščiny, to každyja iz nih soznávala sebja tolko liš častiju vsej sovokupnosti věrujuščih. Takim obrazom, vsě častnyja cerkvi sostavljali v suščnosti tolko odnu cerkov. Uže v samoe rannee vremja iz soznanija etogo edinstva vzniklo osoboe nazvanie, kotorym oboznačalis vsě otdělnyja obščiny, kak odno cěloe, nazvanie „ἐκκλησία καθολική“ — cerkov vselenskaja“.

4. Positis his documentis praecipuis saeculi secundi ad tertium pervenimus. Ex patribus Orientalibus, explicite voce καθολικός utentibus primo loco Clemens Alexandrinus († c. a. 217) nominandus est. Strom. VI, 17 (Ed. Migne T. 9.): Εἰκότως οὖν Ἰουδαίους μὲν νόμος, Ἕλλησι δὲ φιλοσοφία μέχρη τῆς παρουσίας. ἐντεῦθεν δὲ ἡ κλήσις ἡ καθολικὴ εἰς περιούσιον δικαιοσύνης λαὸν κατὰ τὴν ἐκ πίστεως διδασκαλίαν, συνάγοντος δι' ἐνὸς τοῦ κυρίου τοῦ μόνου ἐνὸς ἁμφοῖν θεοῦ, Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, μᾶλλον δὲ παντὸς τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Hic vocatio (invitatio) catholica dicitur, quatenus opponitur et legi et philosophiae, atque quatenus ad Hellenes et Barbaros directa est. Vix autem aliud atque universalis, vicem gerens legis et philosophiae, complectens omnes asseclas disciplinae partialis, vox catholica significat. IV, 9 ad Luc. 12, 8: καὶ ἐστὶν ἡ διὰ τῆς φωνῆς ὁμολογία οὐ καθολικὴ, ἀλλὰ μερικὴ. καθολικὴ δέ, ἣν νῦν λέγει τὴν ἐν ἔργοις καὶ πράξεσι καταλλήλους τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως. Confessio dicitur catholica et opponitur partiali quo alio sensu nisi universalis? VII., 17. Κατὰ τε οὖν ὑπόστασιν κατὰ τε ἐπίνοιαν κατὰ τε ἀρχὴν κατὰ τε ἐξοχὴν μόνην εἶναι φάμεν τὴν ἀρχαίαν καὶ καθολικὴν ἐκκλησίαν εἰς ἐνότητά πίστεως μιᾶς τῆς κατὰ τὰς οἰκείας διαθήκας, . τῶν δ' αἰρέσεων αἱ μὲν ἀπὸ ὀνόματος προσαγορεύονται, ὡς ἡ ἀπὸ Οὐαλεντίνου . αἱ δὲ ἀπὸ τόπου ὡς οἱ Περσικοὶ (ad Euphratem), αἱ δὲ ἀπὸ ἔθνους ὡς ἡ τῶν Φρυγῶν, αἱ δὲ ἀπὸ ἐνεργείας ὡς ἡ τῶν Ἑγκρατικῶν αἱ δὲ αἱ δὲ αἱ δὲ Clemens

*) H. E. V., 18 Heinichen p. 241: μμούμενος τὸν ἀπόστολον, καθολικὴν τινα συνταξάμενος ἐπιστολὴν ἐτόλμησε κατηχεῖν μὲν τοὺς ἄμεινον αὐτοῦ πεπιστευκότας.

adversus haereticas factiones si ecclesiam antiquam (i. e. apostolicam) et catholicam unam esse affirmat, vox „catholicam“ non aliud nisi universalem dicit. Errores seu haereses, cum singulae sint particulares, inter se diversae, immo oppositae, in se non habent fundamentum unitatis nec universalitatis. Quare defectus universalitatis iam in essentia et nomine haeresis essentialiter includitur. Quare Clemens ex ipsa universalitate religionis eius veritatem deducit. Lib. VI. versus finem Platoni quidem Socratem, et Xenocrati Platonem, Aristotelem Theophrasto et Cleanthi Zenonem placuisse scribit. „Magistri autem nostri verbum“ pergit „non mansit in sola Iudaea, sicut Philosophia in Graecia. sed diffusum est per totum orbem terrae“. Manifesto hic a s. Clemente ex universalitate veritas demonstratur. Ultimam et internam rationem catholicitatis seu universalitatis ecclesiae verae sicut alibi, praesertim Paedagog. I. 1, c. 6 (T. 8) describit; *Ὁ θαύματος μυστικοῦ εἰς μὲν ὁ τῶν ὅλων πατήρ, εἰς δὲ καὶ ὁ τῶν ὅλων Λόγος· καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πανταχοῦ· μία δὲ μόνη γὰρ μήτηρ παρθένος· ἐκκλησίαν ἐμοὶ φίλον αὐτὴν καλεῖν* ὥς γὰρ τὸ θέλημα αὐτοῦ (θεοῦ) ἔργον ἐστὶ καὶ τοῦτο κόσμος ὀνομάζεται, οὕτως καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ἀνθρώπων ἐστὶ σωτηρία καὶ τοῦτο ἐκκλησία κέκληται. Magnus Alexandrinus catechista hic ex universalitate voluntatis salutiferae et satisfactionis universalitatem ecclesiae, ex unicitate Dei et Salvatoris eius unitatem deducit. Qui sanctus iam dogmaticas rationes catholicitatis profert, quatenus destinatio, immo obligatio ecclesiae se ad omnes gentes extendendi spectatur. (Cf. Göpfert, Katholicität der Kirche, Die Universalität der Kirche begründet durch die Universalität des Heilswerkes, S. 30—32.) Plura de doctrina s. Clementis Alex. quoad catholicitatem ecclesiae: Söder I. c., p. 57—59, Muretov I. c. str. 37—39. Qui ultimus auctor generatim nobiscum consentit scil. *καθολικός* significare universalis v. g.: Strom. IV., 9, ed. Rotteri 1, 595, 25—39; VI., 15. Rott. 801, 16; VI., 17. Rott. 823, 23; VI., 8. Rott. 773, 38: *καθολικός λόγος* generalis ratio; VI., 6. Rott. II. 764: *γέγονεν ἄρα τις καθολικὴ κίνησις καὶ μετὰθεσις κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ σωτῆρος*. Paedag. 1, 6. Rott. 1. 116, 25: *μία καθολικὴ τῆς ἀνθρωπότητος σωτηρία ἢ πίστις*.

Clarissimus locus Clementis hac de notione habetur Strom. VIII., 8. Rott. II. 928, 5—11 vel ed. Migne 9. col. 589: *Τὰ μὲν σὺν ὀνόματα ἢ γραμματικὴ εἰς τὰ καθολικὰ στοιχεῖα* (i. e. litteras alphabeti 24) *καθ' ἀνάγει* („grammatika svodit vsě slova k 24 vseobščim elementam“) *ὥρισμένα γὰρ χρὴ εἶναι τὰ στοιχεῖα* („ibo elementy dolžny byt opreděleny“) *τῶν γὰρ καθ' ἕκαστα ἀπείρων ὄντων μὴ εἶναι ἐπιστήμην*. („meždu těm kak častnoe, pri svoej neopredělennosti, ne est nauka“) *ἴδιον δὲ ἐπιστήμης καθολικοῖς ἐπερείδεσθαι θεωρήμασι καὶ ὥρισμένοις*. („svojstvo nauki [znanija] — osnovyvaetsja na vseobščih opredělennyh sozercanijah [položenijah, terminah]“, conceptibus universalibus) Muretov, str. 38; VI., 7. Rott. II. 769. 4: *εἰ γ' οἷν τις τοῖς μερικοῖς ὡς καθολικοῖς χρώμενος τύχη καὶ τὸ δοῦλον ὡς κύριον, σφάλλεται τῆς ἀληθείας*. Etiamsi cui aliquis locus dubius (v. g. Muretov: IV., 15 Rott. 1, 606, 32—35 *κατὰ τὴν ἐπιστολὴν τὴν καθολικὴν τῶν*

ἀποστόλων ὑπάντων) esse videtur, — paucissimi restant — eum tamen ex tot manifestis lucem accipere oportet.

5. Quarto saeculo testimonia de catholicitate iam adeo crebra habentur, ut nonnulla solum eligere possimus. Primo concilia de hac re audiamus. Illiberritanum Hispanum (305), Arelatense (314), Nicaenum oecumenicum (325), Sardicense (343), Riminense (359), Siricense (390), Toletanum (398 inter et 447), quae utuntur praedicto „catholica“ de ecclesia sensu nobis iam noto, scil. de unitate in fide et hierarchica communione universalis vel (etiam nonnunquam) totius ecclesiae Christi (lege Söder, I. pp. 87—95). Hanc notionem ut distinctivam verae ecclesiae Christi ab haeresi et schismate adhibuerunt. Nicaena synodus septies voce hac utitur v. g. „catholica et apostolica ecclesia“ anathematizat (Hefele I., 281, 391). Synodus Sardicensis ad dimidiam partem ex orientalibus episcopis constans, cui Hosius Cordubensis loco episcopi Romani cum duobus legatis praefuit, ita scribit: Can. 17: διὰ τὴν ἐπιστήμην ἣ διὰ τὴν ὁμολογίαν τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἢ διὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐκδικίαν. Textus Latinus, eiusdem synodi, utpote quae ad totam ecclesiam Latine et Graece scripsit, ita sonat: „Universa quae constituta sunt, catholica ecclesia in universo orbe diffusa custodiet“. Cf. Can. 3. Hefele, C. G. I., 586—588. —

Ex patribus Graecis primus Adamantius est, qui disputans cum Marcionita quodam de fide, haeresin nominis humani arguit, eique nomen „catholicos“ opponit, illudque explicat διὰ τὸ καθ' ὅλον τοῦ κόσμου εἶναι. (Söder p. 95). Cf. quae supra posuimus.

Athanasio magno ecclesia est catholica, quia „in toto orbe diffusa est, et quidem ita, ut in omnibus partibus ubique et semper eadem fides apostolica vigeat, prout eam episcopi consueta institutione et legitimis conciliis tradunt (Söder p. 95)“. Ep. ad Iovian. Imp. (Migne t. 26, col. 815): „καὶ ὅλῳι τινὲς ἀντιλέγωσι ταύτῃ τῇ πίστει, οὐ δύνανται πρόκριμα ποιεῖν πάσης τῆς οἰκουμένης τὴν ἀποστολικὴν πίστιν κρατούσης. . . Τὴν δὲ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας πίστιν ὁμολόγησαν ἐγγράφως, ὥστε ταύτης πανταχῶ κηρυττομένης ἀποσβεσθῆναι τὴν ἀναφθεῖσαν αἵρεσιν παρὰ τῶν αἰρετικῶν ib. p. 814: αἵτιοι δὲ γεγόνασιν αἰρέσεως καὶ σχισμύτων τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ — ἐκπεσόντες τῆς ἐκκλησιαστικῆς διδασκαλίας“. — Cf. inter Athan. opp. qu. 37. de parab. Script.: ecclesiam catholicam dici, quia per totum orbem diffusa est. — Quod nullus sapiens, nullus philosophus ethnicus, nullus rex praestare potuit, ut hominibus doctrinam suam persuaderet, id Christus perfecit, qui totum orbem doctrina sua implevit, cum Dominus universi, virtus altissimi esset: or. de incarn. Verbi n. 46—51, n. 48: Τίς οὖν ἄρα καὶ πηλίκος ἐστὶν οὗτος ὁ Χριστὸς ὁ τῇ ἑαυτοῦ ὀνομασίᾳ καὶ παρουσίᾳ τὰ πάντα πανταχόθεν ἐπισκιάσας καὶ καταργήσας καὶ μόνος κατὰ πάντων ἰσχύων καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην τῆς ἑαυτοῦ διδασκαλίας πληρώσας —

S. Cyrillus Hierosol., celeberrimus et profundissimus in suis praesertim catechesibus, notionem καθολικός copiose evoluit. Inprimis oportet ecclesia sit hierarchice organica: cat. 18 (a. 347) n. 24: Τόγε μὲν τῆς ἐκκλησίας ὄνομα τὴν τῶν εἰς Χριστὸν πιστευσάντων ὑφαίνει πληθύν, ἱερούργους τε καὶ λαούς, ποιμένας καὶ διδασκάλους καὶ τοὺς ὑπὸ χεῖρα

κατεξευγμένους. — Ecclesia vocatur catholica: 1. Quia in toto orbe est, a fine usque ad fines. 2. Quia pro omnibus (καθολικῶς) et sine defectu (ἀνελλειπῶς) omnem doctrinam docet, quae ad salutem pertinet. 3. Quia omne genus hominum in vera instituit religione, principes sicut subiectos, doctos sicut rudes. 4. Quia homines ad perfectum Dei servitium ducit (καθολικῶς λατρεύειν), omne genus peccati sanare potest, continens plenam ideam virtutis in verbis, operibus, diversis charismatibus (catech. 18 n. 23)^a. Söder l. c. p. 96—97; Kaufmann, Einheit, Katholicität und Apostolicität der Kirche, p. 115; Göpfert, Katholicität der Kirche p. 33. — Sanctus Cyrillus plenius notionem catholicitatis intelligit, quatenus primo loco diffusionem per totum orbem, secundo loco universalitatem doctrinae eiusque indefectibilitatem, tertio extensionem quoad omnes homines (quod respondet primo puncto), quarto perfectam sanctitatem (respondet secundo puncto) complectitur. —

Eusebius Caesariensis catholicitatem vocat (Söder p. 95) „a diffusionem per omnem locum terrae, a collectione omnium populorum, simul etiam ab unitate in fide“ Diffusionem per totum imperium Romanum, insulas Atlantis, et populos vagos iuxta propheticos sermones iam adesse testatur, catholicitatemque ab eo deducit, quod fundator ecclesiae creator ac redemptor mundi sit. Euseb. in Ies. 32, 17: τὴν ἀπὸ περάτων ἕως περάτων καθολικὴν ἐκκλησίαν . θεσπίζει. — In. Ies. 19, 18: αὕτη γὰρ μόνῃ καθ' ὅλης τῆς γῆς ἵδρυνται τῷ θεῷ πόλεις H. E. X., 4: τοιοῦτος ὁ μέγας νεῶς, ὃν καθ' ὅλης τῆς ὑπ' ἡλίον οἰκουμένης, ὁ μέγας τῶν ὄλων δημιουργὸς Δῶρος συνεστήσατο. (cf. Söder, l. c.). Muretov, p. 33, l. c. scribit: „Bezimjannyj polemist 2-go vëka u Evseviija V., 16, 9. Hein. 235 govorit, čto Montan osmëlilsja τὴν καθόλου καὶ πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν ἐκκλησίαν βλασφημεῖν. Iz etogo citata možno vyvesti zaključenie, čto anonim sčital termin καθολικός nedostatočno jasno vyražavšim ego mysl o vsemirnosti cerkvi, počemu on zamënil ego bolëe jasnym narëčiem mësta καθόλου, slëdovatelno termin ponimalsja ne v etom značenii, a v drugom, t. e. sobornosti“. Ad quae iuxta Söder aliosque auctores respondemus distinguendo duplex elementum in καθολικός; directe et clare „unitas interna, organica, per fidem et hierarchiam obtenta“ exprimitur, indirecte vel confuse „totalitas“ seu alibi saepe „universalitas“ adsignificatur. Quibus congruit, quod ibi (p. 34) sequitur: „Odnakož ostaetsja neizvëstnoju točnost citaty, ibo sam Evsevij sklonen byl k takomu imenno tolkovaniju i zamëně termina, kak vidno iz IV. 7. Hein. 160: ἡ τῆς καθόλου καὶ μόνῃς ἀληθοῦς ἐκκλησίας λαμπρότης (sr. VII., 10, 331—332: IX., 11, 462)“. —

Etsi etiam de Latinis saeculi quarti testimoniis nobis tractandum esset, tamen satius duximus, ad probatos auctores (v. g. Söder l. c.) remittere.

Paucis ad finem recolentes nostram sententiam de usu termini „καθολικός“ in christiana antiquitate, eam in eo ponimus, ut directe et clare significetur: unitas verae ecclesiae Christi, per identitatem doctrinae et communionem hierarchicam obtenta; indirecte vel in obliquo adsignificetur tanquam subiectum: ecclesia vel „tota“ vel in aliis

testimoniis „universalis“; quare claritatis causa nonnunquam explicite „universalis, oecumenica“ insuper adicitur. Hoc ultimum elementum „universalitatis“ postea praesertim a s. Augustino primario vel etiam exclusive „καθολικός“ intelligitur. Quid a Russis nunc temporis hac voce significetur, scribit Muretov (l. c. p. 54): „Ideja sobornosti, cĕlo-kupnago i živago meždū soboju edinenija vsĕh istinno vĕrujaščih ĥristian, kak edinago i nedĕlimago, organiĉeski-živogo i strojno-so-člennago (Ephes. 4, 15 sl. 1 Cor. 12), tainstvenno-duĥovnago tĕla Glavy Cerkvi — Ĥrista Bogočeloveka (Ephes. 5, 32 dr.): est, tak skazat, duša slavjana-russkago ĥristianstva.“

Ecclesia Smyrnensis a. 251 de martyrio Pionii sacerdotis sui libellum conscripsit (Acta Sanct. Bolland. T. III., Febr. p. 44), cuius memoriam Metaphrastes servavit. Polemo, ter rogatus a iudice, cuius esset ecclesiae, ter catholicae se esse respondit, ut significaret veram ecclesiam Christi, unam in fide et constitutione, quā ab haereticis ab ipsa disiunctis secernitur (Ita Söder, l. c. p. 59—60). — Porro litterae encyclicae synodi Antiochenae a. 269 contra Paulum Samosatenum celebratae eodem sensu vocem adhibent. Legimus apud H. E. VII., 30: „Διονυσίῳ (sc. papae) καὶ Μαξίμῳ (patriarchae Alexandr.) καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις καὶ πάσῃ τῇ ἐπὶ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ “ (cf. VII., 29) τὸ γοῦν φροῆνημα καθολικὸν ἔχοντα (ἐπίσκοπον) . VII., 30“. Recte Söder ad hunc locum (S. 60—61 nota³): „Dieser katholischen Gesinnung, welche besteht in der inneren u. äusseren Gemeinschaft mit der Synode, resp. mit der gesammten Kirche unter dem Himmel, wird gengenüber gestellt die an einen menschlichen Namen sich knüpfende, von jener abweichende Gesinnung, welche ein Abfall vom rechten Glauben ist: καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμῆ φρονοῦντες, τούτῳ (Παύλῳ) κοινωνεῖτωσαν — τῇ τῆς πίστεως ὀρθοδοσίᾳ ἐκπεπτός. — Tandem ex scriptoribus tertii saeculi Origenes, discipulus Clementis memorandus est. Muretov p. 39—40, quamvis vix unum vel alterum locum dubium adferat, plures vero adeo claros, ut ne ipse quidem dubitet, tamen non satis clare et aperte pro sensu universali τοῦ καθολικός loquitur. Contra Celsum 1. 37 Migne XI., 729: προσφῆται ἦσαν ἐν Ἰουδαίοις προλέγοντες οὐ μόνον τὰ καθολικά περὶ μελλόντων ἀλλὰ καὶ τὰ καθ' ἑα. Sensus manifestus est: prophetas de futuro non solum abstracte, quaedam indeterminata, universalialia vel generalia, sed etiam concrete, singula praedixisse. Porro: γέγονεν αὐτῷ (Χριστῷ) ἡ ἐπισημία σωματικῶς καθολικῇ τις καὶ ἐπιλάμψασα ὅλῳ τῷ κόσμῳ (In Ierem. 9, 1, Migne 13, 348, B). Sensus: Christus corporaliter omnibus fuit manifestus, eius visio (apparitio) fuit universalis. Similiter κ. ἐπιστήμη (in Ierem. 22, 28 Migne 573, A); κ. λόγος διηγήσεως (c. Cels. 1, 71, M. 792 A). Non sensum eundem „universalitatis“ videtur habere locus: τὸ πνεῦμα καθολικῶς ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ἁγίων χοράζει (In Psal. 3, 5 M. 12, 1124 C). Sensus, quem supra (ad 3^b) declaravimus, qui est de unitate organica per eandem fidem et communionem episcoporum facta, potissimum de unitate per caritatem obtenta, subest, praesertim cum de Spiritu sancto sit sermo, qui

est principium unitatis et vitae. Quare sicuti alii scriptores etiam Origenes implicite saltem *καθολικός* hic haeretico opponit, quia haeresis unitatem corporis ecclesiae scindit. Non adeo mirum est, si hinc Latinus translator vocem „catholicus“ opponit haeretico. Significatio denique vocis *καθολική ἐπιστολή* (de 1. epist. s. Petri, servata apud Euseb. H. E. VI., 25, 5. Hein. 294) ex clarioribus supra dictis locis illustranda nobis esse videtur. Satis valoris addit similis expressio de s. Petri epistola: *μίαν ἐπιστολήν δμολογουμένην καταλέλοιπεν* (apud Euseb.). Nec multum obstat, quod aliud sit opus Origenis, ex quo alter locus decerptus sit (scil. Com. in Io. V, 3), modo sit res eadem, scil. epistola Petri. Quibus omnibus doctrinam Origenis a doctrina magni eius magistri, s. Clementis Alex. haud differe satis constat.

5. Ex scriptoribus illustrissimis Latinis 3ⁱ saeculi primo Tertullianus occurrit. Non raro τὸ catholicus apud ipsum invenies sensu τοῦ universalis vel in oppositione ad particulare vel haereticum. Qua in re etiam Muretov p. 32 l. c. nobis consentit. De Praescript. adv. haeret. (scriptum 203 vel 204) ed. Paris. t. 1. p. 175: „Quamquam etsi quaedam inter domesticos, ut ita dixerim, disserebant (Apostoli), non tamen ea fuisse credendum est, quae aliam regulam fidei superducerent, diversam et contrariam illi, quam catholice in medium proferebant“. Catholice proferebant i. e. ubique et apud omnes. Ibidem: „in catholicae (ecclesiae) primo doctrinam“ (Oehler, De praescr. haeret. 2, 24 et 26). Opponitur haeresi vel particulari tanquam universale. Consentit Muretov l. c. p. 32: „v oboih slučajač - kak protivoložnost častnomu i eretičeskomu“. In libris adv. Marcionem a. 207 vel 208 scriptis inde hunc convincit, quod vaticinia V. T. de regno Messiano totum orbem complectente iam impleta sint, ideoque eius doctrina vera esse non possit (cf. Söder, p. 62). L. 3, 21 (Oehler 151): „Christus, catholicum Dei templum, in quo Deus colitur“; ib. 22 (Oehler 153): „apud veram et catholicam Hierusalem“; L. 4, 9 (Oehler 2, 176): „apud ecclesiam per Christum Iesum, catholicum patris sacerdotem“. Cur Christus catholicum Dei templum appellatur? Ratio petitur ex vaticiniis Isaiae, ubi ecclesiae universalitas clarissime praedicatur. Ex clarissima prophetia Malachiae de universali et sempiterno sacrificio Nⁱ Tⁱ ipsa ecclesia catholicum Hierusalem vocatur. Similiter Christus catholicus dicitur sacerdos, quia pro omnibus et in omnibus sacrificium est et sacerdos (l. c. l. 4. p. 383 ed. Par.). Eadem apud Muretov: „kak vseobščij (za vsěh i ot vsěh) svjaščennik Otca (p. 32)“; ad locum alterum: „catholicus otličaetsja ot verus, kak vseobščij ot istinnago“. Adv. Marc. l. 4, 4 (Oehler 2, 163): „pecuniam in primo calore fidei catholicae ecclesiae contulit (Marcian) posteaquam in haeresim suam a nostra veritate descivit“ Catholica ecclesia opponitur haeresi particulari. De fuga, l. II. p. 143: „ab eo permittatur vel impetretur necesse est, catholice fieri haec (sc. fugere), a quo et ex parte (patre), scilicet ab illo, qui dicit“ Opponuntur hic „catholice“ (i. e. communiter, omnibus) et „ex parte“ (i. e. alicui, aliquibus, parti). — Haeresis, quae opponitur catholicae ecclesiae ab hac et defectu unitatis et locali limitatione dignoscitur (adv. Marc. l. 5). —

Tertullianum etiam montanistam catholicitatem ecclesiae non negasse, inde patet, quod etiam Romani episcopi auctoritatem satis clare agnovit. Adv. Praxeam t. I. p. 671 (ed. Par.) summum ius in rebus fidei Romano episcopo adscribit: „(Praxeus) falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum (scil. Montanistarum) adseverando et praecessorum eius (qui tunc erat Rom. episcopus) auctoritates defendendo coegit, et litteras pacis revocare iam emissas et a proposito recipiendorum charismatum concessare („charismata“ Montanistarum)“. Alter locus est De pudicitia t. II. p. 466, ubi (probabiliter Zephyrinum) Romanum episcopum „Pontificem maximum“ „episcopum episcoporum“ vocat (Söder l. c. p. 68—72; Katholik 1873, II., 385—99; 551—568). —

Alter testis traditionis in eadem ecclesia florenti Africana est s. Cyprianus Carthaginensis (+ 258).

Tamquam primas contra Novatum sacerdotem qui nimium rigorismum in recipiendis lapsis in persecutione Deciana invexit, doctrinam traditam defendit. Saepe vocem „catholicus“ apud ipsum invenies. Sensus non alius esse videtur, atque „unitas hierarchica in ecclesia ubique diffusa vel tota“ (cf Söder, l. c. p. 72—86). Praesertim in illa celeberrima epistola: „De catholicae ecclesiae unitate“ data ad ecclesiam Romanam, ut ipsam a partibus Novatiani, schismatici papae ad Cornelium traduceret, sensum vocis „catholicus“ aperit. Porro in Ioan. 6, 67—69: „quando ecclesia, quae catholica una est, scissa non sit, neque divisa, sed sit utique connexa et cohaerentium sibi invicem sacerdotum glutino copulata (Ep. 66, ad Florent., p. 733 ed. Hartel)“. Ep. 45 ad Cornel p. 606 „scimus nos hortatos eos esse, ut ecclesiae catholicae . .“ S. Cyprianus generatim propugnator Romanae sedis ut centri ecclesiae est: nam aliud quid ac primatus intelligi potest, quando vocatur: cathedra una, ratio unitatis, radix arboris, fons fluminis, etc.? (Epp. 33, 59, 69, 71, 73, 75. Söder hac de re passim.) Antonianus episcopus de Novatiani persona et doctrina s. praesulem quaesierat. Cui Cyprianus rescripsit (ep. 55, p. 642): „Cum sit a Christo una ecclesia per totum mundum in multa membra divisa, item episcopatus unus episcoporum multorum concordie numerositate diffusus, ille post Dei traditionem, post connexam et ubique coniunctam catholicam ecclesiae unitatem humanam conetur ecclesiam facere“. Iterum ad Cornelium de generali Synodo Africana scribit: „Placuit ut per episcopos omnes omnino in provincia ista positos litterae fierent, sicuti fiunt, ut te universi collegae nostri et communicationem tuam, id est ecclesiae catholicae unitatem pariter et caritatem probarent firmiter et tenerent“ (ep. 48). Similiter alibi saepius v. g. ep. 68, p. 744: ep. 72, p. 775. Antonianus episcopus intercessionem Cypriani apud Cornelium petit: „ut deposita omni sollicitudine iam sciret (Cornelius), me secum, hoc est cum catholica ecclesia communicare (ep. 55, p. 624)“ —

Muretov l. c. p. 44 de doctrina s. Cypriani talia profert: „Uže zaglavie sočinenija, posvjaščennago raskrytiju edinstva cerkvi „De catholicae Ecclesiae unitate“ (ed. Hartel, 1, 209), sbližajet ideju „katholičnosti“ s ideju „edinstva“ ili „edinstvennosti vselenskoj cerkvi“ Auctor affert plures locos. Dein pergit: „Počti sovsëm jasno, čto „so-

bornost“ dlja Kipriana vyražalas v pozdněe razkrytoj i osuščestvlennoj, rimsko-papističeskoj i otčasti greko-vizantijskoj, ideč vněšnekanoničeskago dogmatičeskago i liturgičeskago edinstva, vselenskosti i ortodoksálnosti Cerkvi, vopreki osobnosti i individualismu cresej“. Ad quae declaranda infra (p. 53 sq.) auctor dicit: „Takim obrazom v hristianskoj istorii termina „καθολικός“ my različaem“ tri ponimanija, vyražajuščijasja slovami: „sobornost“, „podlinnost ili kanoničnost ili pravoslavnost“ i „vselenskost“. Nostram sententiam decursu totius tractatus, innixi auctoribus probatis, exposuimus, neque opus est, dicta resumere. —

Denique s. Irenaeum commemoramus, qui ad orientalem et occidentalem pertinet ecclesiam, cum in Asia natus ac disciplinis imbutus, Lugdunensi postea praefuerit ecclesiae. Verum quidem est, ipsum vocem catholica de ecclesia distincte et clare non adhibere (Söder l. c. p. 52). Sed notio, quam nos voce hac exprimimus, apud eum reperitur v. g. adv. haereses l. I. c. 2: „ἡ ἐκκλησία καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περὶ τῶν τῆς γῆς διεσπαρμένη“. Quamvis s. Irenaeus non habeat vocem, tamen rem clare exprimit, cum credat et doceat ecclesiam universalem vel totam unitate praeditam esse, quae unitas ex vinculo hierarchico et identitate essentiae in omnibus partibus resultat. Ita fere protestans Ziegler, Der Bischof von Lyon, Berlin 1871, S. 280. André Guillaud, Saint Irénée et son temps, Lyon 1874. Massuet, ed. Maurin, diss. III. de Iren. doct. Plura apud Söder, l. c. pp. 51—57. Irenaei clarissimum est testimonium de Sede Romana, adv. haer. III., 3: „Ad hanc enim ecclesiam propter potio-rem (potentio-rem) principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique, conservata est ea, quae est ab Apostolis traditio“. „Principalitas“ non potest „ἀρχή“ (origo) transferri, nam „potior“ huic sensui non congruit; an origo Romanae ecclesiae potior fuit quam Antiochenae vel Ephesinae? dein „in qua“ continet rationem, cur omnis ecclesia cum Romana convenire debeat; sed hoc non potest de origine, ἀρχή dici (cf. Möhler, Die Einheit in der Kirche, S. 209). Porro „convenire“ de doctrinae convenientia hic dicitur, quia de alia re toto loco non est sermo (Hefele, Beiträge z. K. G. S. 48; Söder, l. c. p. 54—55). Etiam catholicitatem intensivam Irenaeus docet. Cf. Göpfert, Katholicität der Kirche p. 40—45 et alibi. Irenaeus adv. Haeres. l. IV., c. 32 n. 8; „Agnitio vera est Apostolorum doctrina et antiquus ecclesiae status in universo mundo (Γνωσις ἀληθῆς ἡ τῶν ἀποστόλων διδασκαλία καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλησίας σύστημα κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου) et character corporis Christi secundum successiones Episcoporum, quibus illi eam, quae in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt. In ecclesia igitur iuxta sanctum doctorem vera γνώσις, vera cognitio invenitur. Quoad catholicitatem externam seu localem: c. haer. l. IV. cp. 17 n. 5: „Novi Testamenti novam docuit oblationem; quam Ecclesia ab Apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei, qui alimenta nobis praestat, primitias suorum munerum in novo Testamento, de quo in duodecim Prophetis Malachias (I., 10—11) sic praesignificavit: Non est mihi voluntas in vobis“ Idem sanctus tum factum catholicitatis tum eius

necessitatem ex prophetia Malachiae demonstrat. Similiter l. I. ep. 10 n. 2: „Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρεληφνῖα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προέφημεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἓνα οἶκον οἰκοῦσα καὶ ὁμοίως πιστεύει τοῦτοις ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει καὶ παραδίδωσιν, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη . ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτίσμα τοῦ θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἰς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν“.

O. Židek.

VI.

De sacramento poenitentiae.

Thesis VII.

Ad remissionem peccatorum venialium sufficit contritio perfecta, si ad ea saltem virtualiter extendatur. Probabiliter autem in homine iusto sub eadem condicione idem praestat etiam quoad deliberate commissam attritio (de eis ut offensis Dei) etiam virtualis et remissa et ea, quae non sit appretiative summa, dummodo excludat efficaciter voluntatem idem peccatum committendi. Semper vero requiritur aliqua contritio (formalis vel virtualis); nunquam autem votum subiciendi ea clavibus aut contritionem formalem eliciendi.

Decl. 1. Esse peccata venialia, i. e. peccata, quae neque spirituales mortem afferunt animae neque aeterna poena per se puniuntur, est doctrina revelata. Cf. Suarez, De vitiis et peccatis, disp. 2, s. 4—5; S. Nikitskij, Věra pravoslavnoj vostočnoj greko-rossijskoj cerkvi, po eja simvoličeskim knigam (M. 1889—90) T. I., 89; T. II., 23.

Scotus (In l. 4. Sent. d. 21, q. 1) et Gabriel (In l. 4. d. 16, q. 5, a. 2) dicunt peccata venialia (habitualia) consistere tantum in reatu ad poenam debitam; remitti igitur venialia solutione poenae temporalis debitae pro culpa veniali. Sed „sola ordinatio ad poenam non pertinet ad rationem culpae, neque maculat animam et manere potest ipsa culpa remissa“. Suarez, De vit. et pecc. disp. 8, n. 18. — Aliqui existimant venialia consistere in privatione augmenti (vel in diminutione: Dionysius Carthus.) gratiae et gratia collata tolli, ut Oswald (Die dogmatische Lehre von d. h. Sacramenten. T. 5, Abschn. 3, Cap. 1, N. 6; cf. p. 5 Einleit. n. 3). Et ratio esse potest (cf. Dionys. Carth., In l. 1., d. 17, q. 9; ed. Tornaci 1902 p. 61, A.), quod secundum Matth. 25, 27. 30 homo teneatur bona opera praestare ad augendam gratiam, cui obligationi satisfacere utique possit illis operibus, quae ceteroqui praescripta sunt. Sed in hac sententia hoc incommodum habetur, quod dicendum foret, religiosum, qui statum religiosum sane sine obligatione elegit, quovis peccato veniali proprio sui status peccare contra illam obligationem augendi gratiam. — Contraria est

sententia s. Thomae Aq. (De malo qu. 7, a. 11), qui peccatum veniale ponit in privatione ‚fervoris caritatis‘; quod dupliciter intelligi potest: vel opponitur veniali omnis actus bonus, in quantum saltem initialis amor inest, vel actus procedens virtualiter ex caritate. Quibus actibus oppositum veniale formaliter tolli statuitur ab aliis ita, ut soli caritatis ipsius actui hoc tribuatur (ut a Becano), ab aliis etiam ceteris (ut a Gonet). Venialia tolli formaliter per condonationem Dei externam solam statuunt Ripalda (De ente supern. disp. ult. n. 286), Munier (Wirceburgenses), alii. Viva (Curs. theol. p. 8, disp. 2, q. 7, n. 4) omnes sententias videtur velle conciliare.

Solam contritionem perfectam delere ex opere operantis venialia existimant Petrus Soto, Arauxo, Becanus, Vasquez, Laymann, Lorca, Torres, Sporer, Wirceburgenses. — Suarez tenet omnem efficacem attritionem (probabiliter tamen tantum intensam) de peccatis ut sunt contra Deum, etiam virtualementem (contra Durandum, In l. 4. Sent. d. 22, q. 2. et Thom. de Argentin. d. 21, a. 4) tollere omnia peccata venialia, ad quae se extendit. De Lugo non vult omnia peccata (ad quae se extendit) per eam tolli, sed tantum partem. Non omnem attritionem efficacem, sed tantum aliquam ad id valere Valentia statuit. Etiam Gühr (D. h. Sacramente II., 194) negat cuiuscumque virtutis motivum par esse venialibus remittendis extra confessionem sacramentalem. Nos in hoc Suarezii sententiam sequimur.

Russorum theologi, si A. Šost'in (in Pravoslavnaja bogoslovskaja enciklopedija VI., 241) nomine eorum scripsisse putandus sit, negant venialia extra confessionem sacramentalem dimitti.

Si contritio (virtualis) formaliter opponitur peccato veniali, hoc non obstat, ne sit meritoria expulsionis peccati (sui effectus formalis) idque de condigno (contra De Lugo). Expulsio enim venialis vel retractatio qua talis non est effectus primarius, sed secundarius, qui sc. non absolute et necessario praestatur a forma (nisi facta aliqua suppositione); et haec expulsio dici potest effectus per modum meriti. Nam „ut dicatur mereri remissionem peccati et emundare ab illo per modum meriti, satis est, quod ipsa non solum physice, sed meritorie habeat oppositionem cum peccato, i. e. non tantum tanquam forma opposita, sicut amor et odium, assensus et dissensus eiusdem obiecti, sed etiam in genere moris tanti valoris censeatur, ut aequivaleat ei, cui opponitur“. Dicastillo, De sacr. poen. disp. 2, n. 387.

2. Contritio virtualis, quam sufficere dicimus, est amor cuiuscumque virtutis, quocumque affectus actualis peccati adaequate (cum suis adiunctis) spectati componi non potest. Qui dolor potest includi in efficaci proposito venialia vitandi ob poenas purgatorii vel dilatam gloriam caelestem (cf. De Lugo, De poen. disp. 14, n. 55), vel in desiderio recipiendi sacramentum et effectum sacramenti (ut aiunt Henno, Tamburini, Ballerini-Palmieri), vel in exercitio virtutis contrariae sub adiunctis saltem non facilioribus etc. Negamus eam attritionem debere esse appetitativae summam ita, ut voluntas parata sit peccatum commissum vitare in omnibus circumstantiis, attamen non debet secum compati affectum ad idem peccatum adaequate (cum suis

circumstantiis faciliorebus vel difficiliorebus) spectatum: eatenus igitur debet positive excludi voluntas peccandi. Cf. De Lugo, De poen. disp. 9, n. 25.

3. Hanc vim attritioni tribuimus in homine iusto, i. e. libero a culpa mortali. Licet enim fuerint, qui hanc condicionem non statuerent (ut Scotus, Mastrius, Gabriel, Durandus, Tournely), communis tamen sententia est, ad remissionem peccati venialis requiri gratiam antecedentem vel concomitantem. Et, si non tenetur attritionem formaliter tollere venialia, hoc argumento probari potest: Si veniale remitti posset sine mortali, vel id fieret in sacramento, vel extra sacramentum. Non in sacramento, quia ibi confertur semper gratia habitualis, quando digne suscipitur, nec potest dispositio ad partialem fructum sufficiens esse. Nec extra sacramentum, quia vel remitteretur per contritionem vel per attritionem; per contritionem remittuntur simul etiam mortalia; attritio vero non est dispositio sufficiens. Sufficeret enim vel ex iustitia vel ex liberalitate et gratia Dei. Non ex iustitia, tum quia opus peccatoris non habet valorem moralem ad ullam satisfactionem de condigno (1 Cor. 13, 3), tum quia existens in peccato mortali dignus est ira divina; quomodo ergo potest ex iustitia eum obligare ad hoc beneficium conferendum? Nec ex liberalitate Dei, quia primo hoc gratis asseritur. Deinde nihil habet opus inimici, unde amice in satisfactionem acceptari mereatur. Indignus est enim talis homo hoc beneficio, tum quia non se disponit cum debita proportionem, cum non detestetur offensam Dei propter ipsum, tum etiam, quia permanet in inimicitia divina. Cf. Suarez, De poen. disp. 11, s. 2, n. 5; Sylvius 3, q. 87, a. 4; De Lauraea, disp. 15, a. 9. — Accedit, quod alioqui contingere posset, ut quis peccati sui veniam haberet, etsi necdum ipse fratri suo peccatum dimisisset — contra Matth. 6, 15. Cf. Collet, De poen. p. 2, c. 3, n. 55. Quid autem dicendum sit in sententia attritione venialia tolli formaliter, infra (p. 2, ad 1) inquiremus.

Pars I. Ad remissionem peccatorum sufficit contritio perfecta, si ad ea saltem virtualiter extendatur.

Dub. 1. Remissio venialium fit per modum satisfactionis condignae et meriti condigni. Ergo tot et tanta possunt commissa esse venialia et ex parte altera tam tepida et remissa contritio, ut non tollat omnia, licet se ad ea virtualiter extendat.

2. Si per quemvis caritatis actum tolli possent omnia venialia, ad quae se extendit, facile possent homines iusti esse sine ullis peccatis contra illud: „Si dixerimus, quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus“ (1 Io 1, 8); nec egerent precatione: „Dimitte nobis debita nostra“.

3. Contritione perfecta nunquam possunt tolli peccata venialia, quia iam per antecedentem conversionem ad Deum, ut quae sit virtualis retractatio aversionis, semper sublata sunt; nam sine praevia dispositione actus tantae perfectionis non elicietur.

4. Ut per contritionem perfectam tollere possemus venialia, deberemus ea detestari appetitive super omnia. Sed cum impossibile sit homini formaliter dolere de quovis levissimo peccato appetitive super omnia eo, quod summo bono displicuerit, ergo et virtualis dolor de venialibus peccatis ex hoc motivo perfectae contritionis erit nullus seu inefficax.

5. Summa Dei bonitas est motivum universale; ergo debet se semper extendere ad omnia etiam venialia.

6. Sicut unum est motivum fidei, ita et caritatis; ergo sicut unum credens articulum ceteros omnes implicite credit ex motivo fidei, ita etiam detestans peccatum mortale ex motivo caritatis, ex eodem motivo necessario detestatur etiam venialia peccata.

7. Bonitas Dei est dignissima et meretur talem appretiationem, vi cuius excludatur affectus etiam ad quaevis venialia, ergo illam digne non appretiat, uti meretur, qui contritionem non extendit etiam ad venialia; nec eam super omnia et summe appretiat.

8. Actus omnis dilectionis Dei gloriam aeternam meretur. Atqui a) talis actus a fortiori meretur venialium remissionem; b) cum mereatur finem, meretur etiam tolli impedimenta ad finem, quae sunt venialia (cf. Thom. Aq. I. II., q. 114, a 10).

Re vera maior certe aversio a Deo est in peccato gravi quam in levi; atqui ad illud tollendum sufficit contritio perfecta; ergo a fortiori et ad hoc, dummodo se ad id extendat. At non necessario se ad venialia extendit. Nam contritio perfecta (formalis) habetur per hoc, quod ex motivo caritatis concipiatur detestatio et dolor de illis peccatis, quae cum Dei amicitia pugnant. Sed venialia non pugnant cum Dei amicitia. Nec per veniale peccatum actus caritatis retractatur, sed per mortale.

Ad 1. Ad huiusmodi condignitatem sufficit proportio actionis et dignitas personae operantis.

Ad 2. »Sensus illius loci est non posse aliquem vere dicere se nunquam peccare. Addo etiam, nunquam posse hominem de se affirmare, quod sit sine peccato, quia non est certus de tali contritione«. Suarez, De poen. disp. 11, s. 3 n. 7. »Hoc voluit Ioannes dicere nec posse nos omni peccato carere sine Dei gratia nec sine ea unquam posse iustum vere dicere, se esse sine omni peccato«. Azor, Inst. mor. l. 4, c. 11, q. 6.

Ad 3. Non quaevis conversio ad Deum retractat virtualiter quodvis peccatum, sed per se solum aversionem aequivalentem seu, quae sub eisdem circumstantiis facta est.

Ad 4. Potest idem motivum gignere detestationem partim appretiative summam partim inferiorem, dummodo objecta ne sint aequae detestanda. Cf. De Lugo, De poen. disp. 14, n. 146.

Ad 5. Motivum universale non semper universaliter movet. »Id oritur a voluntate, quae ex modo et efficacia detestandi vel restringit vel extendit suum actum; sicuti enim intellectus potest eidem objecto ex eodem motivo diversimode adhaerere, nempe firmiter, firmitus, firmissime propter diversam sui applicationem aut inclinationem voluntatis eum simul extrinsece determinantis, ita multo magis voluntas libera poterit per contritionem diversimode detestari hoc, quod displicet Deo ob eandem bonitatem Dei 1) detestando quidquid solvit amicitiam cum Deo, et haec contritio est infima seque extendit ad sola mortalia. 2) detestando quidquid magis deliberate fit contra Deum, et haec contritio est perfectior seque extendit ad omnia mortalia et venialia deliberata. 3) detestando quidquid ullo modo displicet Deo, et haec contritio est perfectissima seque extendit ad omne peccatum etiam ad veniale minus deliberatum; in praxi autem qui ad tertium gradum non contendit, vix perveniet ad primum«. La Croix, Theol. mor. tom. 6, n. 739.

Ad 6. »Fides non habet motivum nisi unicam Dei loquentis auctoritatem; e contra licet caritatis motivum formale ultimum sit tota Dei infinita bonitas, quae specie infima est unica, proximum tamen ratione multiplex esse potest, videlicet perfectiones omnes, propter

quas Deus amore dignus est; v. g. detestor peccatum mortale ex amore in Deum ut amicum, ut finem ultimum, etc.; quae motiva ad peccatum veniale non porriguntur, quibus nec amicitia divina solvatur nec homo a fine ultimo excidat. Quodsi de peccatis doleas eo, quod Deo summo bono displicueris per illa, etiam venialia dolore eodem comprehendis». Wirceburgenses, De poen. n. 61.

Ad 7. »Quamvis non appretiet, quantum meretur, tamen simpliciter digne appretiat, uti meretur, qui potius vult amittere omnia bona et subire omnia mala, quam illam simpliciter deserere, sive quam solvere amicitiam cum Deo . . . Tum bonitas Dei appretiat summe et super omnia, prout hic intelligimus, quando praefertur omni motivo simpliciter opposito bonitati Dei et exclusivo eius amicitiae». La Croix, Theol. mor. t. 6 n. 740 s.

Ad 8. a) »Illud axioma, qui potest maius, potest et minus' habet locum solum in his, quae sunt eiusdem rationis aut subordinata, qualia non sunt remissio culpae venialis et meritum vitae aeternae; b) Qui meretur finem, meretur tolli impedimenta essentialia, non accidentalia. Alioquin qui meretur gloriam mereretur totius poenae temporalis remissionem, nam haec etiam est impedimentum ad illam». Gonet, Clip. theol., tr. 5, disp. 4., n. 15. »Nota iustum non mereri immediate ipsam venialis remissionem, sed auxilium gratiae excitantis, quo movetur ad contritionem de veniali». Becanus, De sacram. in sp. c. 32, q. 8.

Pars II. Probabiliter autem in homine iusto sub eadem conditione idem praestat etiam quoad deliberate commissa attritio (de eis ut offensis Dei) etiam virtualis et remissa et ea, quae non sit appreciative summa, modo excludat efficaciter voluntatem idem peccatum committendi.

Dub. 1. Si per attritionem remitterentur extra usum clavium omnia, ad quae porrigitur attritio, nunquam per eum daretur venialium remissio, siquidem absque praevia attritione nullum sacramentum confert venialium remissionem. Nam si non sit contritio vel attritio illorum, illa nec directe nec indirecte remittuntur per sacramentum. Nam gratia, quae confertur in absolutione peccatorum non sufficit ad remittenda venialia. Illa enim gratia nec est ex se impossibilis cum venialibus, nec datur intuitu retractationis et confessionis venialium, neque illa peccata sine tali dolore possunt subici confessioni et per absolutionem remitti. Si vero sit dolor contritionis vel attritionis, non iam per absolutionem, sed per talem dolorem remittuntur. Cf. thes. 13, p. I p. 2°. (Vasquez, In I. II. disp. 207).

2. »Peccatum quodlibet, etiam veniale, est aliquo modo contra Deum, quippe aversio aliqua et recessus a Deo. Ergo extra sacramentorum veluti privilegium, remitti non debet nisi per poenitentiam seu detestationem peccati conceptam propter Deum, seu per quam convertitur homo ad Deum, quae est contritio». Laymann, Theol. mor. l. 5, tr. 6, c. 4, n. 14. Cf. Thomas Aq. S. th., III. q. 87 a. 1 ad 2.

3. »Peccatum veniale nunquam etiam extra sacramentum remittitur, nisi simul infundatur gratia sanctificans, tanquam per se remissiva peccati. Atqui gratia sanctificans homini extra sacramenta non infunditur sine actu caritatis formali aut virtuali». Laymann, Theol. mor. l. 5, tr. 6, c. 4 n. 15.

4. »Sicut attritio venialium opponitur peccatis venialibus, ita retractatio mortalium mortalibus; ergo si illa delet venialia, etiam haec delebit mortalia. Sicut ergo attritioni de mortalibus horum remissio non est promissa, ita neque attritioni de venialibus a s. scriptura promissa ostendi potest remissio venialium». Wirceburgenses, De poen. n. 59.

5. Voluntas venialiter peccando convertitur aliquo modo ad creaturam inordinate; ut illa inordinatio tollatur necessaria est eius retractatio. Sed per poenitentiam virtualem non proprie retractatur. Nam ex eo quod nunc bene operor non sequitur displicere mihi quod olim male operatus sum. Nec quisquam dicet furem abstinentem hodie a furto retractare furta sua prius commissa vel dantem eleemosynam satisfacere pro eis, quin ablata restituat.

6. Si virtualis attritio sufficeret, consequenter dicendum esset (quod Scotus et Suarez expresse fatentur) quemlibet actum meritorium relatum ab operante ad effectum remissionis a Deo obtinendae quoad venialia, mereri et obtinere illam. Sed tunc ultra concedendum est ipsam intentionem veniae accipiendae includere attritionem de veniali et mereri eius remissionem; et, cum talis intentio virtualiter includatur in appetitu beatitudinis et hic in omni supernaturali actu voluntatis, sequitur per omnem actum supernaturalem omnia venialia tolli; quod certe falsum est. Praeterea sequeretur rationem unicam cur remitterentur non esse mutationem voluntatis sed ad summum recordationem, quod bonum esset, si peccatorum omnium venia acciperetur; qua cognitione posita certe sequetur intentio illa mandans ab omnibus peccatis.

7. Remissio venialium extra sacramentum non fit sine condigna satisfactione vel merito; fieri autem potest, ut venialia sint quam plurima et gravia. Ad quae tollenda non sufficiet attritio remissa. Licet enim contritio etiam remissa tollat peccata mortalia, attritio, cum non sit actus ita nobilis, qui ex vi suae substantiae digno et proportionato modo convertat voluntatem in Deum sicut contritio perfecta, requirit complementum dignitatis ex perfectionibus accidentalibus.

8. Augmentum gratiae et caritatis non statim confertur, nisi quando ponuntur actus caritatis habitu intensiores; a pari nec peccata venialia tolluntur actu caritatis remisso; et a fortiori non: remisso actu attritionis. Quod confirmatur, quia in sacramento peccata non tolluntur sine infusione vel augmento gratiae; ergo nec per contritionem, quippe quae vices gerat sacramenti.

9. Si non requireretur attritio appretiative summa, homo, qui in facilioribus versatur circumstantiis, facilius liber esset ab omni peccato, quam alter, in difficilioribus positus adiunctis. Sed hoc pugnam videtur cum iustitia divina.

10. Requiritur attritio appretiative summa, si non potest remitti unum veniale sine alio; sed non potest. Nam macula peccati venialis opponitur privative actuali fervori caritatis; ergo non potest sine fervore caritatis remitti. Sed caritatis fervor quodcumque peccatum veniale excludit.

Demonstratur haec pars: Sufficit *A*) attritio formalis. Nam 1. Concilium Trid., Sess. 14, cp. 5. docet peccata venialia citra culpam taceri in confessione multisque aliis remediis expiari posse; ergo non est unicum remedium contritio. Sed nec sacramenta nec sacramentalia alio modo tollunt venialia ac mediate, quatenus scilicet ex institutione et meritis Christi vel ex orationibus ecclesiae a Deo obtinent digne (et sine actuali affectu ad venialia) ea recipientibus auxilia quaedam supernaturalia ad eliciendos actus, quibus formaliter aut virtualiter peccata venialia displiceant et retractentur.

Nam 1° Eucharistiae fructus est inter alia remissio venialium; sed ad fructuose suscipiendam nec formalis nec virtualis de venialibus attritio requiritur; et tamen sine tali (ut patebit ex p. III.) remitti venialia non possunt; ergo non potest Eucharistia immediate tollere venialia, nec per consequentem poenitentiam tantum tollitur obex. Ergo

dicendum cum Petro Lombardo (l. 4. d. 12) venialia tolli ratione fervoris actus, qui excitatur per hoc sacramentum. Idem a fortiori valebit de reliquis sacramentis et de sacramentalibus. Cf. Thom. Aq. In l. 4. d. 16. q. 2. a. 2. q. 3. S. th. III., q. 79, a. 4; q. 87, a. 3. ad 1.

2° si venialia consistunt in privatione fervoris caritatis nec possunt solum extrinsecus condonari a Deo, forma opposita, per quam tollantur non potest esse nisi actus poenitentiae. Cf. Thom. Aq. S. th. III. q. 87, a. 2; Gonet, Clip. theol. t. 5, disp. 4, n. 61.

2. „Maxime congruum est, ut culpaes leves, quae ex condicione et fragilitate humana facile ac frequenter et cum morali necessitate committuntur, facilius et frequentius remediis expientur, quam graves, quorum lapsus adeo frequens et necessarius non est, superioremque considerationem et libertatem desiderat.“ Ripalda, De ente supern. l. 4, disp. 97, n. 59. Unde „incredibile videtur eandem dispositionem requiri“, quae ad remissionem mortalium requiritur. De Augustinis, De re sacram. l. 3, p. 1. a. 9, n. 4.

B) attritio virtualis 1. Attritio in genere requiritur ad remissionem, ut fiat peccatorum retractatio; sed retractantur etiam et nunquam efficacius per virtuales. Immo „re bene perpensa dolor, qui dicitur eliciendus formaliter, re ipsa ut plurimum nihil est aliud nisi actus reflexus, qui oritur ex dolore et detestatione, quae iam in corde residet. Quem tamen actum reflexum in aliis rebus non solemus quaerere. Ita v. g. satis aversari morbum eos dicimus, qui recurrunt ad medicum, licet de morbo detestando (formaliter quidam dicerent. nos dicimus reflexe) nihil cogitent. Ita verissimum et evidens est illud psalmi: Qui diligit iniquitatem, odit animam suam, nec tamen actus formalis odii habetur.“ Ballerini-Palmieri, De sacr. poen. n. 93.

2. „Obsequia iusti ferunt secum tantam congruentiae rationem, ut remittantur venialia amico et filio, quantam fert contritio, ut mortalia remittantur homini non amico et filio; tum quia id, quod eis deficit bonitatis et perfectionis aequalis actui contritionis, suppletur abunde ex dignitate personae, quae confert maxime et movet ad remissionem venialium; tum quia excessus contritionis supra alios actus quoad bonitatem compensatur per excessum peccati mortalis supra venialia quoad gravitatem et malitiam.“ Ripalda, De ente supern. l. 4, disp. 97, n. 59.

3. Cf. A) 1. 2°.

C) attritio remissa. Nam quamvis remissa sit tamen cum aequivaleat actui opposito, sufficiens dicenda est. — Cf. etiam thes. 6. p. I., 3°, b), 2.

D) attritio non appretiative summa. Nam 1. veniale unum remitti potest sine alio. Est enim in hoc discrimen a mortalibus „quia reatus aversionis a Deo omnibus mortalibus peccatis est communis iuxta illud Iac. 2, 10; porro reatus aversionis auferri nequit nisi per infusionem gratiae, et infusio gratiae est evidenter impossibilis cum qualibet macula mortalis culpaes, nisi velimus contradictoria posse esse simul; ergo vel omnia mortalia dimittuntur vel nullum. At vero sicut habitus gratiae compossibilis est cum quibuslibet venialibus, ita etiam

cum pluribus vel paucioribus; unde, si quem de aliquo veniali poeniteat, remissionem illius consequetur et poterunt remanere alia nondum per poenitentiam retractata.“ Billot, De Eccl. sacr. l. 2, q. 87, a. 2.

2. Si requireretur summa appretiatio, facilius medium ad remissionem venialium esset contritio perfecta quam omne aliud; et quaedam peccata minima vix unquam nisi in sanctissimis hominibus in hac vita remitterentur.

E) modo excludat efficaciter voluntatem idem peccatum committendi. Si enim eam non excluderet efficaciter, posset componi cum actuali amore peccati; „atque adeo absolute et simpliciter non esset poenitentia peccati, neque recessus voluntatis ab illo, prout opus est ad condonationem illus.“ Ripalda, De ente sup. l. 4, d. 97, n. 61.

Ad 1. Suarez haec fere respondet: „Satis est, quod aliquando peccata venialia tollantur per absolutionem, nimirum quando tolluntur simul cum mortalibus in homine tantum attrito; nam hic effectus satis ostendit claves per se vim habere ad tollenda peccata venialia, quando dispositio poenitentis per se sola non sufficit. Unde quod in homine grato semper supponantur ablata ante absolutionem per condignam satisfactionem est accidentarium ad virtutem clavium et non tollit veritatem formae. Nec vero inde fit, ut confessio talium peccatorum sit superflua; quia licet non conferat ad maiorem certitudinem de remissione ipsorum, sicut confert in mortalibus et in venialibus, quae cum illis simul remittuntur“ utilis est tamen *a)* ratione sacramenti, ad quod conficiendum illa materia sufficit, atque adeo ratione infusionis gratiae sanctificantis, *b)* ratione poenae illis debitae, quae saltem ex parte vi sacramenti remittitur; *c)* ratione gratiae sacramentalis, quae vi sacramenti confertur, ad ea evitanda in posterum; *d)* ratione confusionis et directionis. (Suarez, De poen. disp. 11, s. 3, n. 18) Nec quod De Lugo huic solutioni opponit, esse sc. contra sensum fidelium nunquam remitti praeter illum casum clavibus peccata venialia, quidquam evincit; sequeretur enim nec per Eucharistiam nec per caritatem perfectam, sine quibus sane fideles non diu manebunt in statu gratiae, venialia tolli ante usum clavium.

Sed alia oritur difficultas sc. de veritate formae. Ut explicatio Suarezii salvetur necessarium esse videri posset supponi remissionem venialium formaliter fieri per augmentum gratiae (cf. Palmieri, De poen. th. 12, VI.); cuius sententiae incommodum iam tetigimus (decl. 1); tunc enim in remissione venialium cum mortalibus sensus formae determinatus esset: Do tibi augmentum gratiae, quo formaliter tollantur venialia; in remissione solum venialium: Do tibi augmentum gratiae per se remissivum venialium. — Sed si vera est sententia eorum, qui dicunt tolli venialia formaliter per actum oppositum, et vera eorum, qui tamen sine gratia antecedente vel concomitante ea tolli negant (ut Amort), verba absolutionis relate ad venialia sensum videntur habere posse: „Do tibi gratiam ad actus eliciendos, quibus peccata tua venialia formaliter tollantur.“ Quodsi iam remissa sunt, ut cum sola venialia clavibus subiciuntur, sensus absolutionis relate ad ea saltem (cf. Pesch, Prael. dogm. t. 7, n. 199), quae directe remitti dicuntur, iam non poterit ille esse, sed solum: Do tibi gratiam, quae correspondet tuis actibus attritionis. Sed hoc incommodum habebitur in sententia parti huic opposita tunc saltem, cum praecesserit actus contritionis perfectae, qui omnia iam delevit. — Aliquomodo commodius dici posset in sententia (quam consequentia exigi dicit Azor. Inst. mor. l. 1, c. 10, q. 17.) eorum, qui statum gratiae non requirunt, ut possint venialia tolli actibus oppositis (utique non sine auxilio gratiae positis), hunc postremum sensum verbis absolutionis quoad venialia semper esse tribuendum; quod tamen recipiatur insuper gratia ad actus etiam

reliquis venialibus, nondum remissis, oppositos eliciendos, hoc nec in aliis sacramentis exprimitur, nec hic est, cur exprimat. — Sed neque haec solutio satisfacere potest vel ideo, quia aliena est a sensu obvio verborum absolutionis, et maxime, quia sententia praedicta extra statum gratiae posse remitti venialia a veritate aliena videtur, cum peccatori desit directio in finem, quam directionem haberet per gratiam sanctificantem. Non potest ei dari ‚fervor caritatis‘, quo tollatur formaliter eius defectus, si caritatem non habet; nec enim per retractationem venialis (etiam simul cum imperfecta contritione) in finem iam dirigitur ita prout deberet esse directus.

Dicimus igitur peccatum veniale consistere formaliter in privatione integrae actualis directionis ad finem. In peccatore sane non reapse demit integram actualem directionem, sed, quantum est in se, ea privat. Dicimus consequenter veniale condonari eo, quod homo iterum integre in finem dirigatur. Non igitur per attritionem solam tollitur veniale, sed per attritionem et gratiam sanctificantem, quatenus praesupponitur ad hanc remissionem. Itaque per absolutionem a venialibus datur gratia, quatenus est fundamentum remissionis venialium. Sensus igitur absolutionis sacramentalis declarari potest cum Caesare Manzoni (De natura peccati deque eius remissione. S. Angeli Laudensis 1890, n. 311, p. 362) verbis his: »Ego tibi confero gratiam sanctificantem radicaliter remissivam venialium, quae accusasti.«

Ripalda, De ente supern. l. 4, disp. 97, n. 70 ss. triplex aliud responsum proponit: posse. a) attritioni ex motivis minus nobilibus denegari vim ad tollenda venialia b) vel attritioni intrinsece inefficaci et efficaciaci extrinsece c) vel posse confugi ad arbitrium divinum, cum attritio non mereatur venialium remissionem nisi de congruo. Sed supponit sane peccata venialia non posse formaliter tolli actibus oppositis.

Ad 2. Non est cur requiratur conversio perfecta, qua homo convertatur formaliter ad Deum finem cui; sed sufficit vera, qualis est etiam in attritione a nobis postulata.

Ad 3. S. Thomas Aq., S. th. III., q. 87 a. 2. dicit: »Ad hoc, quod peccatum veniale tollatur, non requiritur quod infundatur aliqua habitualis gratia«. Unde negari potest maior, si tamen veniale non consistit in privatione augmenti gratiae per opus bonum omissum acquirendae. Sed minor certe, licet s. Alphonsus etiam pro ea s. Thomam afferat, quem tamen alii (velut Billuart) rectius explicare videntur, probari non potest.

Ad 4. »Per veniale convertitur voluntas ad creaturam non ut ad ultimum finem, sed ut ad obiectum non referibile ad verum ultimum finem«. Suarez, De poen. disp. 11, s. 1, n. 4. Mortale opponitur caritati, veniale eius fervori.

Ad 5. Si opus bonum non consideratur abstracte sed concrete ut procedens ex motivo virtutis, semper est virtualis dolor peccati oppositi antea commissi qua offensae Dei.

Ad 6. Attritionem intelligimus eam, quae excludat efficaciter voluntatem idem peccatum committendi.

Ad 7. Responderi potest »ex coniunctione ad gratiam accipere illum actum magnum valorem moralem, ratione cuius plus valet apud Deum in ordine ad meritum, quam ipsa contritio, ut est prior quam gratia«. Suarez, De poen. disp. 11, s. 3, n. 17.

Ad 8. Negari potest vel paritas vel sententiae de augmento gratiae et de essentiali relatione venialium ad sacramentum poenitentiae.

Ad 9. Deus non sinit tentare hominem supra vires.

Ad 10. »Cum fervor caritatis habeat quandam latitudinem, fieri potest, ut aliquis fervor caritatis opponatur solum aliquibus peccatis venialibus, non tamen omnibus (quia non tantus est, ut formalem aut virtutalem omnium displicentiam includat) subindeque licet per illum caritatis fervorem aliqua peccata venialia remittantur, non tamen omnia«. Gonet, Cyp. theol. t. 5, disp. 4, n. 22.

P. III. Semper vero requiritur aliqua contritio (formalis vel virtualis).

Dub. 1. Nulla est contritio sine serio proposito. Sed non potest serium propositum vitandi venialia concipi, cum obiectum talis propositi esset res impossibilis, ut patet ex conc. Tridentino.

2. Neque sacramentalia possunt dici solum excitando aliquem motum pium venialia remittere. Nam in decreto Alexandri I. legimus: „Aquam sale conspersam in populis benedicimus, ut ea cuncti aspersi sanctificentur et purificentur“. Et postea: „Si enim cinis vitulae aspersus populum sanctificabat atque mundabat, multo magis aqua sale conspersa populum sanctificat et mundat; et si sale asperso per Eli-seum prophetam sterilitas aquae sanata est, quanto magis divinis precibus sacratus sal sterilitatem rerum aufert humanarum et inquinatos sanctificat et purgat“. Ita Azor. Ergo ipsa remittunt venialia idque sine poenitentia, quae si necessario praecederet, nunquam possent virtutem suam exercere.

3. Si verum esset quod ponimus, sacramentalia solum mediate remitterent peccata, excitando scilicet fervorem caritatis; sed tunc nulla esset differentia inter illa et sacras imagines, quae etiam excitant in nobis pios motus et affectus.

4. Si quis cum affectu ad veniale decumberet et dormiens subiret pro Christo mortem, quam ante acceptasset, is utique venialium remissionem consequeretur, alioquin enim orari pro eo posset contra tritum id Augustini: „Iniuriam facit martyri, qui orat pro martyre“. Atqui tunc sine poenitentia remissionem consequeretur.

5. Fieri potest, ut quis paulo post suam iustificationem per baptismum moriatur in peccato veniali nullo adhuc opere meritorio facto. Sed, cum status alterius vitae non sit status viae sed termini, nullus actus hominis post hanc vitam potest esse meritorius vel satisfactorius vel consequenter causare remissionem peccati venialis. Ergo condonabitur per meram condonationem externam Dei: Accedit quod post mortem hominis voluntas iam mutari non potest sicut nec voluntas angeli; ergo nullo modo potest peccatum commissum retractari.

Prob. 1° Peccatum leve est inordinatus amor creaturae. Ergo tamdiu remanet, quamdiu voluntas inordinate adhaeret creaturae; atqui inordinatus ille amor non tollitur, nisi displiceat. Ergo ad remissionem peccati levis requiritur poenitentia seu retractatio saltem implicita. Cf. Thomas, S. th. III., q. 87, a. 1. Augustinus, Ep. ad Vincentium episc. 93 n. 52 s.

2° Si poenitentia opus non esset, aut tollerentur peccata venialia per quodvis opus meritorium, licet eorum retractationem non includat, aut per claves vel alia sacramenta vel sacramentalia ita, ut contritione nec antecedente nec consequente opus sit aut denique per condonationem Dei externam. Sed *a*) per opus meritorium qua tale solum eatenus possunt tolli peccata, quatenus per illud meremur gratiam excitantem, qua moveamur ad actum contritionis. Secus, sive spectetur gratia habitualis, quam tali opere meremur, sive ipsum opus secundum se, non potest qua tale tollere venialia. (Cf. Becanus, De sacram. c. 32, q. 4). Nam „cum peccatum sive mortale sive veniale non remittatur saltem de facto per solam non imputationem sed per actum vel formam ipsi contrariam sive cum eo impossibilem, illi actus [vel formae] dumtaxat sufficiunt in homine iustificato ad remissionem venialium, qui sunt impossibiles cum peccatis illis; sed non quodlibet opus meritorium [vel gratia habitualis, quam hoc meretur]

est impossibile cum peccato veniali; alias enim remanens in tali peccato nihil omnino mereretur.“ Gonet, Clyp. theol. t. 5, tr. 5, disp. 4, a. 1. § 1. Accedit probabilis ratio, quod, si per quodlibet opus meritorium per se, etiamsi non referatur ab operante ad obtinendam remissionem venialium, tollerentur peccata venialia, quibus non opponitur, iusti, qui opera sancta quasi perpetuo exercent, frequenter liberi essent ab omnibus peccatis. Sed iustus certe et magnus Dei amator Ioannes haec scripsit 1 Io. 1, 8: Ἐὰν εἰπώμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔσται ἐν ἡμῖν. Cf. Sylvius, In Summ. III. p. q. 87 a. 1.

b) Per claves certe non possunt directe remitti peccata, nisi antecedit poenitentia idonea. Verum etiam culpas veniales indirecte per claves vel per sacramenta alia vel per sacramentalia sine aliqua poenitentia non remitti omnes consentiunt et merito. Nam sacramenta nihil in homine pariunt praeter gratiam aut gratiae augmentum. Atqui neutrum ratione sui incompatible est cum venialibus. Ideo solum eatenus sacramenta remittunt venialia, quatenus nata sunt excitare fervorem caritatis, quo venialia tolluntur. Sacramentalia vero (ea, quae non includunt poenitentiam) nec ad hoc habent virtutem ex opere operato et infallibiliter, ut conferant gratiam actualem, qua excitemur ad poenitentiam de venialibus, sed solum ex opere operantis ecclesiae, quae suis orationibus nobis non immediate remissionem venialium, sed contritionem impetrat, qua tollantur. Cf. De Lugo, De poen. disp. 9, n. 61.

c) Nec per meram externam condonationem Dei venialia unquam delentur. Nam veniale remitti non potest nisi per aliquam formam ipsi oppositam et cum eo pugnantem. Cf. Thom. Aq., De malo qu. 7, a. 11; Suarez, De poen. disp. 11, s. 4, n. 11; De Lugo, De poen. disp. 9, n. 35.

Ad 1. Impossibilitas vitandi venialia seu impotentia, de qua agit synodus Tridentina non antecedens est intelligenda, acsi Deus hoc nobis impossibile redderet, quod a nobis fieri vult (auxilio sufficienti concesso); cf. Ballerini-Palmieri, Opus, theol. mor. tr. 10, n. 100, sed eadem, quae experientia colligitur in nostro libero arbitrio posita est ita, ut nostra sit culpa, nostra negligentia (etsi hoc a Suarez, De gr. l. 9, c. 8., n. 14 non concedatur), cum veniale committimus. Cf. hac de re Sl. l. th. III., p. 105.

Ad 2. »Verbum illud ‘sanctificandi’ amplissimum est. Et de legalibus ceremoniis affirmat Augustinus, De vera et falsa poen., c. 20 abstulisse peccata venialia, quod sine dubio non faciebant ex opere operato.« Suarez, De poen. disp. 12, s. 2, n. 9.

Ad 3. »Aliter sacramenta vel sacramentalia et aliter imagines sacrae excitant in nobis fervorem caritatis; imagines enim sacrae eum excitant solum obiective; sacramentalia vero et sacramenta impetrative, quatenus ex meritis Christi vel ex precibus ecclesiae impetrant a Deo auxilia supernaturalia, quibus homo in actus ferventes caritatis prorumpit«. Gonet, Clyp. theol. tr. 5, disp. 4., n. 79.

Ad 4. Ideo non potest ecclesia orare pro martyre, quia martyri poenae condonantur sive veniale in ultimo statu viae sive in primo termini sublatum est.

Ad 5. »Fieri potest, ut venialia quoad culpam deleantur per actus displicentiae, qui nec vere meritorii sint, nec proprie satisfactorii, ut in praesenti vita, sed quandam habeant cum peccato repugnantiam«. Collet, De poen. p. 2, c. 3, n. 104. Voluntas enim, licet mutari

post mortem nequeat »quantum ad finem vel quantum ad caritatem aut gratiam, potest tamen accidentaliter mutari«. Thom. Aq., De malo qu. 7, a. 11, ad 2. Cf. Anastasius Sin. Interrog. 22.

P. IV. Votum autem venialia clavibus subiciendi aut contritionem formalem eliciendi nunquam est necessarium.

Dub. 1. Venialia certe possunt esse materia confessionis; sed confessio ordinatur ad iudicium; iudicis autem est potestas et absolvendi et retinendi. Ergo venialia retineri possunt. Ergo usus clavium ad ea remittenda est saltem in voto necessarius.

2. Ad idem retinendum Dominus potestatem dedit, ad quod remittendum. Ergo absolutio sacramentalis est necessaria necessitate medii.

3. Si recursus ad claves quoad venialia necessarius non esset, ingens onus sacerdotibus a Christo impositum esset sine causa proportionata. Sed hoc quis dixerit?

4. Si confessio venialium superflua esset, facile homines pro magna sui aestimatione sibi persuaderent se non cum plena deliberatione peccasse vel saltem id dubium esse. Sed talem sequelam Dominus permittere non potuit.

5. Potestas satisfactionem imponendi colligitur ex potestate retinendi peccata. Illam certe sacerdotes habent quoad venialia; ergo et hanc.

6. Ex praecepto Concilii Lateran. IV. omnes fideles saltem semel in anno omnia peccata confiteri tenentur; ergo etiam venialia; ideoque votum contritionis formalis habere debent.

„Cum potestas remittendi et retinendi sit delegata a Deo, est potestas remittendi ea peccata omnia, quae potest et vult Deus remittere et retinere. Porro effectus retentionis peccatorum per ministerium huius potestatis in hac vita est retenta ea esse a Deo, qui ratam habet sententiam ecclesiae; retenta autem esse a Deo peccata, est ea non remitti unquam a Deo, neque in hac neque in altera vita; dixi non remitti unquam independenter ab illa potestate; si enim independenter ab illa potestate vel independenter ab exigentia huius potestatis Deus remitteret tandem peccata, falsum simpliciter esset, ea retenta esse in caelo, quae in terris retinent sacerdotes; quia semper retinent, quamdiu non remittunt. Iam vero peccata venialia, quae sola sint, nec vult Deus nec potest ita retinere. Cum enim ea peccata impediunt ex se ingressum in caelum, ex alia vero parte iustus ratione gratiae, qua filius et amicus Dei est, ius habeat ad gloriam, necesse est, ut haec peccata tandem remittantur, ideoque, si iustus pro ipsis non satisfecerit libere, cogatur satisfacere. Igitur peccata venialia non sunt huiusmodi, ut perpetuo retineri possint. Cum ergo potestas collata apostolis sit potestas retinendi perpetuo: quorum retinueritis, retenta sunt, *κακράτηται*, ea potestas non extenditur proprie ad peccata venialia; ad quae tamen se extendit potestas remittendi; nam peccata venialia sunt remissibilia et quidem facilius quam mortalia. Non est eadem extensio potestatis remittendi et potestatis retinendi, sed utraque indefinite patet, quantum potest, seu quantum patitur natura obiecti.“ Palmieri, De poen. th. 10, III. Quodsi potestas retinendi ad venialia se non extendit, non potest votum ea clavibus subiciendi esse necessarium necessitate medii. Sed neque est necessarium necessitate praecepti. Imprimis non ex praecepto concilii Lateranensis IV. c. 21; nam

illud loquitur de peccatis mortalibus, quod patet ex eo, quod postulat confessionem peccatorum omnium; et ex Conc. Tridentino, Sess. 14, cp. 5. Ergo praeceptum illud non obligat nisi illos, qui grave peccatum commiserunt; sed, ut s. Thomas (In l. 4. sent. dist. 17, q. 3 a. 1; cf. D. Scotus eadem dist.), dicit „sufficit ad praeceptum Ecclesiae implendum, ut se sacerdoti repraesentet et se ostendat absque conscientia mortalis esse, et hoc ei pro confessione reputatur.“ Cf. Ballerini-Palmieri, Tr. 10, s. 5, n. 1061. Verum neque aliud praeceptum exstat, propter quod votum venialia clavibus subiciendi in contritione necessario includendum sit. Nemo enim potest cuiquam iniungere, ut hoc determinatum veniale clavibus subiciat. Ergo neque praecepti necessitate huius rei votum requiritur.

Consequenter autem nec voto contritionem (vel attritionem) formalem de venialibus eliciendi opus est. Nam non esset alius fons obligationis ad hoc praeter praeceptum confessionis, quod non exstare ostendimus.

Dubitationes ex dictis facile solvuntur.

A. Špaldák.

XIV.

De causa papae Liberii.¹⁾

1. Etiam Liberii nomen quaestiones de Romani Pontificis infallibilitate agitatae celeberrimum effecerunt, cum infallibilitatis huius adversarii etiam in hoc pontifice firmissimum suae causae praesidium repositum esse arbitrati sint. Quem in sensum A. Homjakov scribere posse sibi visus est: „Liberius iudicatus est Semiarianus, propter assensum datum symbolo Mediolanensi“²⁾ et N. Bělaev: „Liberius insidiis Arianorum in exilium missus libertatem pro mutata doctrina ecclesiae emit et symbolum Sirmiense subscripsit“³⁾ et alibi: „Nomine subscripto Liberius utique sanctionem dedit symbolo Sirmiensi et ea re auctoritatem symboli oecumenici reiecit“.⁴⁾ Quae eos errores protestans Georgius Krüger, etiam alias aequior catholicarum rerum aestimator dedocere potest dum fructum suorum in hanc quaestionem studiorum his verbis complectitur: „Nulla certe est ratio, de orthodoxia eius dubitandi aut de „lapsu Liberii“ loquendi“.⁵⁾ Atque hanc eius sententiam solam veritati historicae respondere, documentorum discussione invicte demonstrabitur.

2. Ut autem verus status quaestionis ab oculis ne dilabatur, quod in causa Honorii iam monuimus⁶⁾, id etiam hic monere non pigebit: Nihil videlicet contra doctrinam Romanam effici, etiamsi quis probare se posse confideret, Liberium quocumque modo errasse nisi etiam demonstraverit,

¹⁾ Jungmann, Dissertationes in H. E. II. 2, ubi antiquior litteratura. Grisar, K. L. VII. 1951. G. Krüger, Real-Encyklopaedie³ XI. 450. F. Savio, La questione di papa Liberio, 1907, ubi recentior litteratura.

²⁾ Polnoe sobranie sočinenij³ VII. 122; F. II. 71.

³⁾ O katolicizmě. Kazaň 1839, p. 179.

⁴⁾ P. 180.

⁵⁾ Real-Encykl. XI. 453.

⁶⁾ Slav. L. Th. III. 148 ss.

Liberium definitionem id est locutionem ex cathedra, eandemque falsam edidisse. Cum enim concilium Vaticanum solam in definiendo seu loquendo ex cathedra infallibilitatem Romano Pontifici vindicaverit, aerem verberat, qui aliquem Romanum Pontificem non ex cathedra loquentem errasse contendat.

3. Factum historicum vero, quod omni dubitationi ansam dedit, reditus Liberii ex exilio Beroeensi est. Quaestio autem solvenda haec est, utrum Liberius, ut facultatem ex exilio redeundi a Constantio Imperatore impetraret, vel definitionem ex cathedra eamque falsam ediderit, vel saltem minus decore se gesserit. Atque ad utramque quaestionem, omnibus quae in contrariam sententiam afferri solent non obstantibus, negative est respondendum.

Ut vero quaestio, multitudine earum rerum quae considerandae atque in iudicio ferendo respiciendae sunt, iam satis intricata, inquisitionibus utilibus quidem at non necessariis non magis obscuretur, tantum ea quae vere necessaria sunt eo ordine proponemus, qui firmitati et perspicuitati demonstrationis proponendae maxime inservire videbitur.

I. *De fontibus eorumque usu.*

4. Ac primum quidem, cum generatim, tum maxime in hac quaestione de recta fontium constitutione omnia pendere nemo est qui non videat. Si enim quae contra Liberium congesta sunt documenta paulo attentius considerentur, inter haec non pauca sane inveniuntur, quae in testando aut prorsus nullam auctoritatem habent, aut quorum usus pro eorum natura non potest esse nisi cautissimus. Alia enim spuria sunt; alia longo post res gestas tempore scripta, cum rerum gestarum memoria iam nulla erat; alia sive quoad testium cognitionem sive quoad eorum in testando bonam fidem gravissimis dubitationibus obnoxia sunt, alia bonam fidem in testantibus nullam fuisse manifeste produnt. Quorum deinde in universum quidem neque bona fides neque rerum gestarum cognitio in dubium vocari potest, ea in usu qui de ipsis in hoc determinato casu faciendus est, magnam circumspectionem requirunt: quae omnia cum de singulis fontibus sermo inciderit, evidenter patebunt.

5. Quod vero in omnium fontium usu cautionem insolitam adhibendam esse statuimus, ratio huius rei est, quia testes immediatos omni exceptione maiores non habemus, tum quia hic non quid fuerit probandum est, sed quid non fuerit, quod tum ex natura rei, tum teste experientia solet esse difficillimum. Probat enim quotidiana nostrorum dierum experientia, ut, si quando viro innocentissimo calumnia aliqua impingatur, etiamsi efficacissimae innocentiae eius probationes afferantur, rarissime fieri ut omnis de eius probitate suspicio ex animis evellatur; quae enim est hominum in malis de proximo credendis, maxime si alicui parum faveant credulitas, „semper aliquid haeret“.

6. Non igitur viri prudentis est, vulgare illud, etsi potius inconscium ratiocinium imitari: Multorum ore tale crimen praedicatum est; ergo aliquid saltem veri suberit. Viro prudenti tantum examen fontium accuratum sine ira et studio institutum, fundamentum praebere potest ad talia crimina diiudicanda. Qua in re sane nobis gratulandum est, quod non catholici solum sed etiam protestantes, hac via ad aequius de Liberio ferendum iudicium adducti sint.

Accusatorum, sive illius sive nostri temporis, est, crimen obiectum evincere, quod si facere non possunt, iustitia et veritas historica postulat, ut is qui accusatur non solum non condemnetur sed etiam absolvatur et innocens declaretur. Id enim non solum de iudice forensi valet, verum etiam de iudice historico. Est quidem inter forense iudicium et iudicium scientificum haec differentia, quod saepe saepius propter defectum probationis iuridicae aliquis condemnari in foro nequeat, qui tamen propter rationes etsi non iuridicas attamen gravissimas ab omnibus reus iudicatur. Quem nec historicus innocentem dicet. Verum clarum est, etiam hic suspiciones per aera volantes, maxime si studio partium inserviant iisque rationes graves in contrarium obstant, sufficere nullo modo posse sed etiam ad mere historicam probationem argumenta convincentia esse postulanda — quae utrum in causa Liberii adsint, auditis rationibus quisque aequus iudex iudicabit.

II. *Epistolae quattuor, Liberio attributae, spuriae sunt*⁷⁾.

7. Baronius⁸⁾ quibusdam litteris Liberio adscriptis nixus, etsi Liberium nec professionis haereticae nec definitionis falsae reum iudicat, tamen a debilitate in fide defendenda excusari non posse asserit. Neque negari potest, epistolae illae si revera a Liberio scriptae sint, eum a tali culpa excusari non posse, nec quidquam tunc nobis dicendum restare, quam quod Athanasius in eadem causa scribit: „Quae tormentorum vi praeter priorem sententiam eliciuntur, ea non reformidantium, sed vexantium sunt placita“⁹⁾, quae res etsi ad purgandum hominem Liberium non sufficeret, ad Romani pontificis in definiendo infallibilitatem vindicandam plus quam satis esset, cum nulla ibi definitio, ubi nulla libertas.

Unicus fons e quo hae epistolae Baronii tempore primum innotuere et etiamnum notae sunt, sunt fragmenta quaedam litteraria, quae ex sancti Hilarii opere historico desumpta communiter existimantur.¹⁰⁾ Iam vero ante omnia statuendum est, et epistolas illas spurias esse et fragmenta illa huiusmodi ut ex eo, quod epistolae Liberii in eis inveniantur, nulla his epistolis accedere possit historica auctoritas.

8. Ut hoc appareat, statim nervus rei tangendus est. Certum est enim in illis fragmentis reliquias ex duobus diversis libris Hilarii contineri, quae nunquam a Hilario ipso in librum non solum externe sed etiam logice unum coniuncta sint. Prior est liber aliquis a S. Hilario paulo post concilium Mediolanense scriptus, prius quam ipse in exilium pelleretur; alter est liber post concilium Ariminense scriptus, quo teste Hieronymo¹¹⁾ Valens imprimis et Ursacius notabantur. Existencia alterius libri facile conceditur, existencia prioris illius probanda.

9. Iam vero Hilarium talem librum scripsisse, ex fragmento I. evidens est, cum notae chronologicae non paucae quae in introductione ibi con-

⁷⁾ Migne, P. L. 10, 679, 686 ss.

⁸⁾ Ad. A. 357, 38, 41 ss.

⁹⁾ Hist. Arian. n. 41 (M. P. G. 25, 742).

¹⁰⁾ M. P. L. 10, 627—724. M. Schiktanz, Die Hilarius-Fragmente, Breslau 1905, et eius recensio facta ab A. Feder, (Zeitschrift für kath. Theologie 1907, 722 ss.) A. F. Savio (La questione di papa Liberio, 63 ss.).

¹¹⁾ De viris illust. n. 100 (M. P. L. 23, 699).

tenta inveniantur, omnes tempus aliquod a concilio Arelatensi parum distans indident.¹²⁾ Ut enim minora taceam, hoc fuit illud tempus, quo, Magnentio debellato, sicque etiam in Romano imperio quiete restituta, „rex angebatur, palatium fervebat, episcopi circumcursabant, officiales magistri volitabant, adversus catholicos viros officiorum omnium festinatione turbabatur“: de pace imperii Hilarius post diu iam victum Magnentium non iam locutus esset, bene vero tunc, cum pacis vixdum obtentae beneficium magis ab omnibus aestimabatur. Sed quod gravius est, dicit Hilarius ibidem, se velle incipere „ab his quae proxime gesta sunt, id est, eo tempore, quo primum in Arelatensi oppido Paulinus eorum se perditioni simulationique non miscuit“: quo clare tempus concilii Arelatensis indicatur, quod cum scribenti Hilario „proximum“ adhuc esset, non diu post illud scribere potuit.¹³⁾ Scripsisse tamen Hilarium non immediate post Arelatense concilium sed etiam Mediolanensi iam transacto, id tum ex „quorundam“ iam episcoporum exiliis commemoratis, tum ex libro Hilarii primo ad Constantium¹⁴⁾ patet; hic enim liber, quem nuper Wilmart¹⁵⁾ partem operis historici ab Hilario conscripti esse ostendit, nihil aliud est, quam continuatio fragmenti II., cum vero in illa continuatione gesta Mediolanensia iam commemorantur eaque ut proxime elapsa designentur¹⁶⁾, patet librum illum paulo post concilium Mediolanense scriptum esse.

Estque scriptus ab Hilario adhuc in Galliis degente. Elucet hoc ex loco aliquo fragmenti I. cuius lectio tam certe corrupta est quam facilis ad restituendum; dicit enim ibi Hilarius, se opus aggredi „locorum quibus res gesta est, nosque agimus, desperatione peregrinum“¹⁷⁾; quod patet esse lectionem depravatam pro „separatione“. Opus igitur illud seu potius materia in illo opere tractanda,urbationes scilicet Arianae, specialem difficultatem Hilario scribenti faciunt quia sunt „locorum separatione“ seu distantia peregrina, dum alius est locus „in quibus res gesta est“, alius locus „in quo nos agimus“. Iam vero locusurbationum Arianarum praecipuus usque ad illud tempus fuerat oriens, ergo Hilarius cum haec scriberet, adhuc in occidente versabatur hoc est in Gallica sua patria.

10. Iam vero primum illud opus Hilarii, ante exilium ab ipso conscriptum nunquam ab ipso Hilario cum aliquo alio opere in perfectam unitatem logicam fusum est, cum in libro posteriore tempore, puta post concilium Ariminense scripto, introductionem illam, qua tempus scriptionis designabatur ut concilio Arelatensi vicinum, conservare non potuisset. Neque illud primum opus characterem fragmentarium habebat, ut sequentia legenti videri possit: „Raptim tunc haec per nos ingerebantur, corruptio evangeliorum, depravatio fidei et simulata Christi nominis blasphemia confessio“: haec enim omnia de praeterito dicuntur, atque de „sermone“, in quo „necesse fuit omnia esse praepropera, incomposita, confusa“, atque ob hanc

¹²⁾ Sic nunc etiam A. Feder (Zeitschrift für kath. Theologie, 1907, 734.), B. Marx et A. Wilmart, ibidem citati.

¹³⁾ Fragm. I. n. 4—7 (M. P. L. 10, 630 s.).

¹⁴⁾ M. P. L. 10, 557 ss.

¹⁵⁾ Revue béd., 1907, 149 s.

¹⁶⁾ M. P. L. 10, 562.

¹⁷⁾ M. P. L. 10, 630.

ipsam causam Hilarius dicit se iam rem omnem „propensiore cura“ „hoc volumine“ velle exponere.¹⁸⁾

11. Hoc primum opus autem, quod nec ab initio characterem fragmentarium habuit, eiusmodi est, ut etiam hodie eius dispositionem saltem ex parte indicare possimus; tria enim tractationis capita in fragmento secundò clare indicantur: „Satisfecimus igitur primae propositioni, qua spondimus, Athanasium reum teneri nullius eorum quae obiectatis criminum posse. Superest ut de Marcello et Photino quod gestum est, paucissimis dicam“¹⁹⁾. „Nam tertius mihi locus praestat, ut fidem, quam epistolae primordio condiderunt, fraudulentam demonstrem“²⁰⁾. Ubi tamen duo animadvertenda sunt; primo verba illa quae a nobis primo loco allata praecedunt, „tria illa quae tractanda fuerunt“²¹⁾ non divisionem operis Hilarii sed divisionem relationis a Synodo Sardicensi ad Iulium Romanum pontificem factae continere, secundo, alterum locum a nobis citatum non de fide in epistola aliqua Sirmiensi contenta sed de alia non satis determinata agere; id ex eo evincitur, quod Hilarius, ubi hanc fidem carpit, incipiendo a numero vigesimo tertio²²⁾, cum talibus agit, qui damnationem Marcelli ab Athanasio factam vituperabant, dum in numero praecedente de talibus agit, qui Athanasium in Marcello condemnando imitabantur.

12. Praeter fragmentum I et II in tota collectione, quae ex quindecim fragmentis constat, tantum duo, III et V, et pars quarti et sexti inveniuntur, quae chronologice spectatae ad primum opus pertinere possunt; valde probabile est, fragmentum tertium, quod acta pseudosardicensia continet, cum actis Sardicensibus fuisse coniunctum; fragmentum quintum, quod epistolam a Liberio ad Constantium pro postulando concilio Aquileiensi missam continet, fini quem Hilarius sibi in primo opere proposuit, apprime respondet, ideoque vero simile est, etiam ipsum exinde esse desumptum; idem de epistolis Liberii ad exules, ad Caecilianum et ad Hosium valet, quae primam partem fragmenti sexti constituunt.

13. Manent igitur secunda pars fragmenti quarti et sexti, et novem reliqua fragmenta, quae cum de rebus postea gestis agant, ad primum illud opus pertinere non potuerunt. Ad secundum autem opus, post concilium Ariminense scriptum, tria ultima fragmenta (XIII., XIV., XV.) pertinere nec ipsa potuerunt, cum de re agant, quae sub ipsum tempus mortis Hilarii accidit, de conversione Germinii Sirmiensis. Remanent igitur tantum sex (VII.—XII.), cum duobus dimidiis (IVb, VIb), in quibus quattuor sunt, quae nihil omnino praeter documenta cum suis titulis continent (VII., IX., XI., XII.), duo tantum (VIII., X.) et duo illa dimidia praeter documenta aliquem textum continent. Quod vero hunc textum attinet, in tribus ex quattuor locis tantum

¹⁸⁾ M. P. L. 10, 630 s.

¹⁹⁾ M. P. L. 10, 645.

²⁰⁾ M. P. L. 10, 652.

²¹⁾ M. P. L. 10, 640.

²²⁾ M. P. L. 10, 651.

²³⁾ Genuinitatem harum epistolarum, quam Hefele (Concilien-Geschichte I.² 648 ss., 689 ss.) definitive profligasse videri poterat, iterum defendere conatur Schiktanz, l. c. cui tamen iam iterum contradicunt L. Saltet (Bull. de lit. eccl. 1905, 230), A. Wilmart (Revue bénéd., juillet 1907), F. Savio (l. c. 61 ss.) et H. Hurter (Zeitschrift für kath. Theologie, 1908, 415).

aliqua reflexio in determinatum documentum (IVb, VIb), vel nota obvia (VIII.) continetur, dum unicus textus longior adsit (X.), qui tamen nihil aliud quam invectivam Hilarii in Ursacium et Valentem propter perfidiam, ipsis auctoribus Ariminensi perpetrata continet. Quare, quod bene notandum est, in totis fragmentis ne unicus quidem locus continetur, quo dispositio aliqua secundi illius Hilariani operis, post concilium Ariminense scripti adumbretur, nullum omnino indicium, quatenus documenta ille liber comprehenderit ideoque sine ullo fundamento ex eo quod aliquod documentum imprimis in secunda serie a nobis descripta continetur, aliquis illud documentum ab Hilario libro suo insertum esse, multoque minus illud ab Hilario tanquam genuinum consideratum esse contenderet; praesertim cum tria documenta ibi contineantur (XIII., XIV., XV.), quae quasi certo Hilarius referre propter mortem non iam potuerit. Quare manet, quod diximus, ex eo, quod aliquod documentum in collectione illa continetur, nulla ei potest accedere historica auctoritas.

14. Sed epistolae ipsae iam considerandae sunt, quarum primam nomino eam quam Liberius ad Orientales scripsisse exhibetur et fragmento quarto reperitur („*Studens paci*“), reliquae in fragmento sexto sunt, quas secundum ordinem quo ibi positae sunt, secundam („*Pro deifico*“) ad eosdem Orientales, tertiam („*Quia scio vos*“) ad Ursacium, Valentem et Germinium, quartam („*Non doceo*“) ad Vincentium Capuanum numero. Specialem omnino attentionem meretur nota quaedam primae epistolae in fragmento quarto addita, quae nobis clavem dat ad falsitatem harum epistolarum invicte demonstrandam²³⁾. Nota his verbis concepta est: „*Quid in his litteris non sanctitatis, quid non ex metu Dei eveniens est? Sed Potamius et Epictetus, dum damnare Urbis Romae episcopum gaudent, sicut in Ariminensi synodo continetur, audire haec noluerunt. Quin etiam Fortunatianus, episcopus epistolam eandem rursum diversis episcopis mittens, nihil profecit. Ut autem in negata communione sibi potius essent onerosi, remque omnem sibi periculi facerent, dummodo nihil Sardicensi synodo, qua Athanasius absolutus et Ariani damnati fuerant, decerperent, litterae ex Aegypto omni atque ab Alexandria missae admonebant; quoniam quales ad Iulium pridem de reddenda exsulanti Athanasio communione erant scriptae, tales nunc ut de subiectis intelligatur, ad Liberium datae sunt de tuendo.*“²⁴⁾

Haec verba, cum iam concilium Ariminense commemorent, post illud concilium scripta sunt, ideoque ad secundum opus Hilarii pertinere debent. Illo gigitur tempore, sub finem vitae suae, apparet hic Hilarius omnino honorifice loquens de Liberio, commemorat Arianorum, Potamii scilicet et Epicteti, circa tempus Ariminense in Liberium persecutionem. Sed quod gravius est, haec verba evidenter ostendunt in vero Hilario, loco epistolae primae fuisse aliam epistolam Liberii, omnino catholicam²⁵⁾, quae tantas laudes, quantas ei hic tribuit, Hilario mereri visa est. Fuisse hic talem epistolam ex eo certum est, quod tantum talem epistolam Hilarius laudare potuit; fuisse autem solam catholicam aliquam epistolam tum ex

²⁴⁾ M. P. L. 10, 681.

²⁵⁾ F. Saltet, l. c.

²⁶⁾ M. P. L. 10, 688, 692

eo patet, quod Hilarius, si etiam haec perfida epistola ibi fuisset, non tam illimitatam laudem epistolae Liberii dedisset, sed etiam dolori vel admirationi alicui in suo commentario locum reliquisset, tam ex eo, quod ut nota ostendit, Hilarius hoc loco ordine chronologico procedit, ideoque tantum aliqua epistola, Aegyptiorum epistola antiquior, notam praecedere potuit, nulla autem ex quattuor nostris epistolis, fatentibus etiam genuinitatis defensoribus, ante Aegyptiorum illam epistolam scripta supponi potest. Habemus igitur hic manum falsarii, in flagranti delicto comprehensam, dum scilicet pro epistola Liberii catholica perfidam aliquam intrudit. Quo ipso ostensum est, in hac Hilarii collectione non solum documenta contineri quae Hilarii non sunt, sed aliunde desumpta, ut epistolas de Germinio, verum etiam ex animo Liberio infenso veris Liberii litteris falsas esse substitutas, id quod accuratiore examine epistolarum ipsarum ad evidentiam usque probatur.

15. Prima quidem epistola ex ratione hic ipsum allata, exhibetur ut ante epistolam Aegyptiorum scripta, in eaque depingitur Liberius tamquam a pontificatus sui initio Athanasio non favens, cum ex Athanasio, Hilario ipsisque Liberii litteris, etiam in fragmentis relatis, notissimum sit, quanta animi constantia Liberius Athanasium certe usque ad exilii sui tempus defenderit. Neque praetereundum est in nota ad eandem epistolam Fortunatianum tamquam latorem epistolae illius Liberii catholicae designari, dum in secunda et tertia epistola tamquam lator epistolae perfidae ad Constantium repraesentetur, quod artem falsarii denotat.

Tres aliae epistolae in fragmento sexto continentur, quarum tamen sola secunda notas habet, unam initio, alteram in fine. Nota quae est in principio, epistolas alias Liberii ad episcopos exules unam, qua eis de felici eorum sorte gratulatur et alteram ad Caecilianum, in qua de lapsu Vincentii Capuensis dolet, subsequitur; illasque duas epistolas cum tribus sequentibus coniungit nota prima hoc modo: „Post haec omnia quae vel gesserat vel promiserat Liberius, missus in exilium universa in irritum deduxit, scribens praevaricatoribus haereticis Arianis, qui in sanctum Athanasium orthodoxum episcopum iniustam tulere sententiam“. Cumque in epistola Liberius inducatur scribens, se libenti animo suscepisse fidem Sirmii expositam, nota in fine sic concepta est: „Perfidiam autem apud Sirmium descriptam, quam dicit Liberius catholicam, a Demophilo sibi expositam, hi sunt, qui conscripserunt, Narcissus, Theodorus, Basilias, Eudoxius, Demophilus. Cecropius, Silvanus, Ursacius, Valens, Evagrius, Hyrenius, Exuperantius, Terentianus, Bassus, Gaudentius, Macedonius, Marcus, Aetius, Iulius, Surinus, Simplicius et Iunior (requirendum) omnes haeretici.“²⁶⁾

16. Clarum est, epistolas ipsas, si primam partem ultimae, ad Vincentium directae, quae omnino Liberio digna est, excipias, eo tendere, ut Liberium Arianis consensisse, Athanasium damnasse et communionem cum omnibus Arianis, iisque talibus permanentibus, ipsum iam Arianum factum, iniisse appareat. „Sciatis me cum omnibus vobis et cum universis episcopis Ecclesiae catholicae pacem habere, supradictum autem Athanasium alienum esse a communione mea sive Ecclesiae Romanae et consortio litterarum ecclesiasticarum“ („Studens paci“,

²⁷⁾ Vide sis Hefele C. G. I² 648 ss.; 689 ss.; Savio, l. c. 61

ad episcopos orientales) „Itaque amoto Athanasio a communione omnium nostrum, cuius nec epistolia a me suscipienda sunt, dico me cum omnibus vobis et cum universis episcopis Orientalibus seu per universas provincias pacem et unanimitatem habere“ („Pro deifico“, ad presbyteros et episcopos orientales). „Cognoscat itaque prudentia vestra, Athanasium . . . a me esse damnatum Me autem cum omnibus vobis episcopis ecclesiae catholicae pacem habere, his litteris meis aequo et simplici animo scire debetis . . . Scire autem per vos volo, etiam fratres et coepiscopos nostros Epictetum et Auxentium, pacem me et communionem ecclesiasticam cum ipsis habere“ („Quia scio vos“, ad Ursacium, Valentem et Germinium). „Sanctitati tuae significandum credidi, me de contentione illa de nomine Athanasii recessisse et ad fratres et coepiscopos nostros Orientales litteras dedisse de super nomine eius“; iubet eum etiam episcopis Campaniae hoc communicare, ut „de unanimitate nostra et pace ad clementissimum imperatorem“ scribere possint („Non doceo“ ad Vincentium Capuanum). Ex quo patet, omnes has epistolas cum prima, quam iam falsam ostendimus, omnino ita convenire, ut omnes quasi eodem typo excusae videantur.

Mitto, epistolam secundam, „Pro deifico“, quod certe inauditum est, non solum ad presbyteros quoque dirigi, verum etiam illos ante episcopos nominari: „Dilectissimis fratribus presbyteris et coepiscopis Orientalibus, Liberius“, ubi etiam illud „Liberius“, non addito „episcopus“ iure mireris. Mitto etiam, in nota quae secundam epistolam sequitur, de formula agi, quam Basilius simul cum eius inimicissimo Eudoxio, qui tunc ne Sirmii quidem fuit, conscripsisse dicitur, quo iterum apparet, neque hanc notam ab Hilario esse posse, ut qui res illius temporis multo melius noverit. Verum, quod gravius est, omnes quattuor epistolae uni eidemque conceptioni eidemque evidenter falsae innituntur. Namque enim, quod vehementer notetur, quidquid statuatur, de temporibus, quo singulae epistolae scriptae exhibeantur, omnes fingunt, Liberium, iam antequam in exilium iret, imo vixdum orientalium litteris Athanasium incusantibus acceptis, eorum desideriis condescendisse et Athanasii communionem solvisse, de eaque re litteras per Fortunatianum ad Constantium imperatorem dedisse. „Ego Athanasium non defendo (alii: defendi); sed quia suscepit illum bonae memoriae Iulius episcopus decessor meus, verebar ne forte ab aliquo praevaricator iudicaretur. At ubi cognovi, quando Deo placuit, iuste vos eum condemnasse, mox consensum commodavi sententiis vestris, litterasque super nomine eius per fratrem nostrum Fortunatianum dedi perferendas ad imperatorem Constantium“ (Pro deifico). In hac epistola res ita repraesentatur, ac si Liberius, tantum initio sui pontificatus modum agendi praedecessoris Iulii continuans, brevi omnino tempore, postquam Orientalium contra Athanasium litteras accepisset, mox consensum suum eis dedisset.

Quocum conferatur prima epistola „Studens paci“: „Postquam litteras charitatis vestrae de nomine Athanasii et ceterorum factas ad nomen Iulii bonae memoriae episcopi accepi, secutus traditionem maiorum, presbyteros Urbis Romae, Lucium, Paulum et Helianum e latere meo ad Alexandriam ad supradictum Athanasium direxi, ut ad Urbem Romam veniret, ut in praesenti id quod Ecclesiae disciplina existit, in eum statueretur. Litteras etiam ad eundem per supradictos presbyteros dedi, quibus continebatur, quod si

non veniret, sciret se alienum esse ab Ecclesiae Romanae communione. Reversi igitur presbyteri nuntiaverunt, eum venire noluisse. Secutus denique litteras charitatis vestrae, quas de nomine supradicti Athanasii ad nos dedistis, sciatis his litteris, quas ad unanimitatem nostram dedi, me... pacem habere“: Quasi Liberius magnum illum Athanasium, Romanae ecclesiae colentissimum, hoc modo tractare potuerit, eum quasi ad condemnationem suam Romam evocando, excommunicationem minitando, et quasi Athanasius se Romam venire adeo perfracte negare potuerit, ut inde quasi in contumaciam damnari potuerit! Longe aliter se res habet; adhuc sub finem anni 355, cum Liberius coram Constantio Mediolani staret, tantum abest, ut, ad se purgandum, quod tunc opportunissimum fuisset, se tale Athanasio mandatum dedisse dicat, ut potius etiam tunc imperatori declaret, non Romae sed tantum Alexandriae, ubi et accusatus et accusatores sint, posse eum legitime iudicari!

Sed pergamus. Tertia epistola „Quia scio vos“ eadem habet: „Cognoscat prudentia vestra, Athanasium... a me esse damnatum, priusquam ad comitatum sancti imperatoris litteras Orientalium destinarem episcoporum et ab Ecclesiae Romanae communione esse separatum, sicuti teste est omne presbyterium Romanae Ecclesiae“; ubi patet, „omne presbyterium Romanae ecclesiae“ solum ea potuisse de Liberio testari, quae Romae adhuc praesens egerat; unde excommunicatus exhibetur Athanasius a Liberio, antequam in exilium traheretur; quod quantum verae illius temporis historiae contradicat, postea videbimus, cum totam rerum gestarum seriem exponemus. Scio quidem lectionem illam „priusquam ad comitatum imperatoris etc.“ esse valde corruptam; verum, quaecumque lectio eligitur, argumentum de „presbyterio teste“ invictum manet. Pergit: „Sola haec fuit causa, ut tardius viderer de nomine ipsius litteras ad fratres et coepiscopos nostros Orientales dare, ut legati mei, quas, ab Urbe Roma ad comitatum direxeram, seu episcopi qui fuerant deportati, et ipsi una cum his, si fieri posset de exilio revocarentur“: ubi dicitur, Liberium, etsi iam Athanasium coram toto presbyterio Romano excommunicasset, tantum egatorum, post concilium Mediolanense ad Constantium ibidem degentem missorum reditum se expectasse, ut hunc de Athanasio excommunicato nuntium episcopis Orientalibus transmitteret, cum secundum rei veritatem, ut mox videbimus, neque Romae neque Mediolani ab Athanasio fortiter defendendo unquam destiterit. Dicit deinde, se nunc ex exilio Fortunatianum pro reditu suo impetrando ad eundem Constantium misisse. Quarta epistola, huic ultimae sententiae inhaerens, in secunda parte a Vincentio Capuano petit, ut cum episcopis Campanis apud Constantium pro reditu suo intercedat: quae aperto eandem officinam ac tres aliae resipit.

17. Jam vero, cum omnes quattuor epistolae adeo manifeste inter se cohaereant, superfluum est, omnium et singulorum quae in ipsis continentur rerum falsitatem probare.²⁶⁾ Si enim ex duabus rebus quae continent, communione scilicet Athanasio negata, Orientalibus data et subscriptione fidei alicuius Sirmiensis, una aperte falsa demonstratur, omnes epistolae falsae sunt et nihil iam refert, quid falsator praeterea eis inserendum iudicaverit. Certo autem falsum est, quod in his epistolis de negata iam pridem Athanasio,

²⁶⁾ Athan. De synodis, n. 20 (M. P. G. 23, 715).

concessa Arianis communione adstruitur, ergo epistolae simpliciter spuriae sunt nec ullam omnino fidem merentur.

III. *Qualem Liberius ante exilium se exhibuerit.*

18. Ut quattuor epistolarum illarum falsitas adhuc manifestius appareat, ostendendum est, quomodo Liberius secundum rei veritatem ante ea quae Sirmii acciderunt, se gesserit; luce clarius enim erit, eum prorsus opposito modo se gessisse, quam epistolae illae fingere volunt, ideoque has epistolas esse spurias nulliusque contra Liberii innocentiam momenti. Qua vero constantia quaque animi magnitudine Liberius tunc temporis omnibus Arianorum conatibus se opposuerit, non apparet, nisi simul ad universas Arianorum contra Athanasium machinationes animum convertamus et earum quae a Liberio ipso in hac re vere gesta sunt, seriem integram secundum documentorum fidem texamus. Petra scandali pro Arianis perpetua fuit tum concilium Nicaenum, quod Filium Dei Patri consubstantialem esse definiverat, tum Athanasius, magnus ille Alexandrinorum episcopus, in quo firmissimum huius concilii praesidium constitutum esse, non ignorabant. „Cum antiqua synodo pugnant, quia scilicet qui in eo convenere patres, suis similia non scripserunt, imo Arianam haeresim, quam hi stabilire studebant, percusserunt anathemate.“²⁸⁾ „Cum enim [Ariani in conciliabulo Hierosolymitano a. 335 congregati] dicerent, eliminatam omnem invidiam fuisse, et, postquam Athanasius Alexandriae episcopus in exilium missus esset, scriberent, oportere Arium suscipi, plane ostenderunt, se ea de causa Athanasio et omnibus aliis episcopis sibi repugnantibus insidias struxisse, ut Arium cum sociis exciperent haeresimque introducerent in ecclesiam.“²⁹⁾

19. Quae res Arianis imperatoria potestate fretis, pro voto successit, donec ad concilium Sardicense perventum est, „ubi adversarii nostri quasi sycophantae damnati depositique sunt. Iis vero, quae nostri gratia decreta fuerunt suffragati sunt plusquam trecenti episcopi,“³⁰⁾ vix non ex omnibus Romani imperii provinciis existentes, quorum 170 praesentes fuerunt, ceteri postea scripto adhaeserunt. Sed non statim Athanasius sedem suam repetere potuit. Ariani, qui ex synodo Sardicensi infensis animis delapsi erant, „taliter perpetrarunt scelera, ut leviora priora facinora illis collata viderentur.“ Adrianopoli decem laicos, ipsis communicare recusantes, ut capite truncarentur, a Constantio obtinuerunt; „duos presbyteros diaconosque tres in Armeniam relegari curarunt; Arium vero et Asterium, illum Petrarum in Palaestina, hunc in Arabia episcopum, quod abs se recessissent, non modo in superiorem Libyam relegarunt, sed et operam dederunt, ut contumeliis afficerentur.“³¹⁾ „Lucium vero Adrianopolis episcopum, catenis ferreis iterum, quod iam antea egerant, collo et membris vinci curarunt; itaque illum in exilium miserunt atque illic... defunctus est. Diodorum item episcopum loco pellunt. Olympium autem Aenorum Theodosiumque Traianopolis, ambos Thraciae episcopos, probosque illos et orthodoxos viros... calumniati sunt“ apud Constantium, ab eoque petierunt, ut hi „capitali

²⁸⁾ Ibid n. 22 c. 719.

³⁰⁾ Athan. Apol. c. Arian. n. 1 (M. P. G. 25, 247—250).

³¹⁾ Athan. Hist. Arian. n. 8 (M. P. G. 25, 714).

poena, sicuti reperti fuissent, plecterentur“; sic pergit Athanasius catalogum scelerum eorum pertexere.

Quibus demum permotus „imperator Constantius, paulisper compunctus ad se rediit, remque in Euphratem gestam secum reputans, eiusdem generis esse illorum adversus ceteros molimina suspicatus est, Arianosque ex eo tempore coercere coepit et Athanasium magna honoris significatione pluribusque litteris amicitiae plenis missis ecclesiae suae restituit.“³²⁾ Calumniatores quidem eius accersere noluit, tamen „quotquot per calumniam scripta fuerant, auferri abradique iussit fidemque dedit, se calumniis pos ea minime aurem praebiturum, sed firmum immotumque hoc suum fore propositum. Hoc non tantum verbis protulit, sed etiam iuramentis sermonem obsignavit.“³³⁾

Cum sic omnia in contrarium versa essent, rebusque Athanasii maxime florentibus, tunc etiam Ursacius et Valens, qui omnium quae adversus Athanasium gestae erant quaeque contra Liberium postea gerendae erant rerum pars magna fuere, optimum existimabant esse, ut etiam ipsi, litteris ad concilium Mediolanense et postea ad Iulium Romanum Pontificem atque ad ipsum Athanasium datis, in pacem cum ecclesia redirent.³⁴⁾ Eorum tamen conversionem non sinceram fuisse, tum e litteris retractationis ab ipsis ad Romanum pontificem et ad Athanasium datis³⁵⁾ suspicari quis potuit, tum post Constantis mortem (a. 360) illico apparuit.

20. A quonam initium novi in Athanasium belli factum sit, non satis constat; certum est, primam machinam eam fuisse, quod orientales quidam episcopi, cum ad occidentales litteras darent, damnationi Photini haeretici nomen Marcelli eius magistri, qui prius ab Arianis accusatus, a concilio Sardicensi absolutus, deinde ab Athanasio propter novos errores excommunicatus fuerat, eo consilio addiderunt, ut hoc modo viam sibi munirent, ad ipsum etiam Athanasium, a concilio Sardicensi pariter absolutum, simili modo iterum condemnandum³⁶⁾. Neque tamen tunc Constantium Ariani in partes suas denuo iam traxerant; morte enim Constantis fratris iam cognita, Constantius Athanasio denuo scripserat; „neque vanis rumoribus, quicumque tandem illi sint, fidem adhibeas. Hoc enim firmum in animo propositum habemus, ut iuxta placitum et voluntatem nostram in tuis semper sedibus episcopus sis.“³⁷⁾

Verum non ita multo post, omnia denuo in peius vergere coeperunt. Cum Constantius Mursae degeret, ad Magnentium tyrannum debellandum, Valens, qui illius civitatis episcopus erat, adeo se in gratiam Constantii insinuavit, ut eius animum iterum falsis in Athanasium suspicionibus totum impleret.³⁸⁾ Cumque Constantius, Magnentio plene devicto, Arelati resideret, pace imperii vix parta ad Athanasium aggrediendum et penitus debellandum uti Ariani decrevere. Iam antea videntur, post superiores illas litteras, in quibus Photino tantum Marcellum adiunxerant, alias ad occidentales litteras dedisse, in quibus

³²⁾ Ibid. n. 21 c. 718.

³³⁾ Ibid. n. 22 c. 718.

³⁴⁾ Ibid. n. 26 c. 723, Apol. c. Arian. n. 57, 58 (M. P. G. 25, 351—354).

³⁵⁾ Apol. c. Arian. (58) (59) c. 354 s.; Hilarius, Fragm. II n. 20 (M. P. L. 10, 647—649).

³⁶⁾ Hilar. Fragm. n. 20 s. c. 650 s.

³⁷⁾ Hist. Arian. n. 22 c. 722.

³⁸⁾ Sulp. Sev. H. S. I. 2, c. 38 (M. P. L. 150).

his duobus iam diserte Athanasium adiungebant. „Nacti ergo Ariani istiusmodi occasionem, conspirant penitus Sardicensis synodi decreta subvertere...., astuto consilio miscent innoxium criminosis damnationemque Photini et Marcelli et Athanasii eadem sententia comprehendunt. Illud nimirum apud imperitorum animos praestruentes, ut non putarentur de Athanasio perperam iudicasse, qui de Marcello atque Photino vera sensissent.

Verumtamen ea tempestate Ariani perfidiam suam (i. e. quaestionem doctrinalem) occultabant, non ausi palam erroris sui dogmata praedicare, catholicos se gerebant, nihil prius sibi agendum rati, quam ut Athanasium ecclesia submoverent, qui semper eis velut murus obstiterat; quo remoto, reliquos in libidinem suam cessuros sperabant.“ Quem effectum haec epistola habuerit, idem auctor sic exponit: „Sed pars episcoporum, quae Arium sequebatur, damnationem Athanasii cupitam accepit, pars coacta metu et factione, in studia partium concesserant, pauci quibus fides cara et veritas potior erat, iniustum iudicium non receperunt: inter quos Paulinus episcopus Trevirensis, oblata sibi epistola, ita subscripsisse traditur, se in Photini atque Marcelli damnationem praebere consensum, de Athanasio non probare.“³⁹⁾

21. Circa idem tempus Ariani Orientales ab ipso Liberio, qui anno 352 (17. Mai) episcopus Urbis Romae factus erat, hoc idem petere ausi sunt, ut Athanasio, propter eadem crimina, de quibus iam a duobus conciliis absolutus fuerat, communionem negaret.⁴⁰⁾ Verum etiam „ab Aegypto omni atque ab Alexandria“ missae sunt ad eundem litterae, „quoniam quales ad Iulium pridem de reddenda exsulanti Athanasio communionem erant scriptae, tales nunc, ut de subiectis intelligetur, ad Liberium datae sunt de retinenda.“⁴¹⁾

Quid Liberius, Orientalium Aegyptiorumque acceptis litteris egerit, utrum, sicut in spuris illis epistolis dicitur, Orientalibus, „statim assensum accommodaverit“ an vero aliquid aliud, ea ipsius verbis audiamus: „Satis omnibus clarum est, nec quisquam negat, nos Orientalium litteras intimasse, legisse Ecclesiae, legisse concilio, atque haec etiam Orientalibus respondisse; qui fidem et sententiam non commodavimus nostram, quod eodem tempore octoginta episcoporum Aegyptiorum de Athanasio sententia repugnabat; quam similiter recitavimus atque insinuavimus episcopis Italis. Unde contra divinam legem visum est etiam, cum episcoporum numerus pro Athanasio maior existeret, in parte aliqua commodare consensum“.⁴²⁾ In Liberius in epistola ad ipsum Imperatorem missa, sollemniter declarat, se coram concilio suo et episcopis Italiae ibidem congregatis tamquam rem iniustam, divinae legi repugnantem, petitionem Orientalium de damnando Athanasio iudicasse — et spuriae illae epistolae „presbyterium Romanum“ testem esse scribunt, quod Athanasium acceptis Orientalium contra eum litteris, statim abiecerit!

Concilium illud Romanum ex episcopis Italis Liberius ideo collegerat, ut communibus votis a Constantio impetrarent, ut scribit ipse Hosio, „ut iuberet, sicut ipsi placuerat dudum, concilium ad Aquileiam congregari. Vincetium Capuensem cum Marcello aequae in Campania episcopo legationem no-

³⁹⁾ Sulp. Sev., H. S. l. 2 c. 27 (M. P. L. 20, 149 s.).

⁴⁰⁾ Ep. Liberii ad Constantium n. 2 (M. P. L. 8, 1352).

⁴¹⁾ Hil. Fragm. IV n. 2 (M. P. L. 10, 681).

⁴²⁾ M. P. L. 8, 1352.

stram suscepisse sanctitati tuae insinuo. De quo cum multa sperarem, quod et causam optime retineret, et iudex in eadem causa cum sanctitate tua frequenter resedisset, credideram, integrum Dei Evangelium sua legatione posse servari⁴³⁾ Quae in eodem Romano concilio de Athanasio acta erant, ea omnia, „ne ad impetrandum forte concilium deessent, Vincentius, qui cum ceteris missus fuerat, Arelatum pertulit“⁴⁴⁾

Interea vero Ariani apud Constantium tantum profecerant, ut ab eo edictum proponeretur, „ut qui in damnationem Athanasii non subscriberent, in exilium pellerentur“⁴⁵⁾ Totum illud fidei negotium, grave et multiplex, diabolica fraude perplexum, haereticorum parte (arte?) subtile, dissimulatione multorum ac metu praeiudicatum, „tempore antiquum, silentio novum, pridem simulata rerum pace praeteritum“ iam erat „impia fallacissimorum hominum calliditate renovatum; hocque, quo etiam in Romani imperii negotiis quies carpitur, rex angitur, palatium fervet, episcopi circumcursant, officiales magistri volitant, adversus apostolicos viros officiorum omnium festinatione turbatur. Ita ubique agitur, trepidatur, instatur, ut plane iniquitatem huius assertionis obtinendi labor et cura prodiderit.“ „Taceo imperatoris, sub lata causae cognitione iudicium; non queror, extorqueri de absente sententiam, quamvis apostolo dicente, Ubi fides, ibi libertas, pati istud simplicitas sacerdotalis non debeat.“ „Quamquam ex his quae quibusque in terris gesta sint, cognosci potuerit, longe aliud agi, quam existimabatur“⁴⁶⁾

Ipsae Vincentius Capuanus, legatique alii sedis Apostolicae, Arianorum impetus non sustinuerunt; scribunt enim ad Liberium: „propterurbationem quidem omnium ecclesiarum se quidem ante sententiis Orientalium succumbere voluisse, proposuisse tamen conditionem, ut si iidem Ariani haereticum condemnassent, hoc genere inclinati eorum sententiis oboedirent. Placitum scriptura teste firmatur, itur in concilium, accipiunt cum deliberatione responsa, Ariani se doctrinam condemnare non posse, Athanasium, quod solum exigebant, communione esse privandum“⁴⁷⁾ Non deerant tamen, qui Arianis fortiter resisterent. „Sed quia, ut Hilarius, qui ex eorum numero fuit, scribit, quanto nos impensiore cura audientiam quaereremus, tanto illi pertinaciori studio audientiae contraherent“, tantum sermone, in quo „necesse fuit omnia esse praepropera, incomposita, confusa“, „raptim tunc haec per nos ingerebantur: corruptio evangeliorum, depravatio fidei, et simulata christiani nominis blasphemia confessio.“ Etiam „Paulinus, ecclesiae Trevirorum episcopus, eorum se perditioni simulationique non miscuit“ et ab eorum sententia „referens voluntatem, indignus ecclesia ab episcopis, dignus exilio a rege est iudicatus“⁴⁸⁾

Non defuerunt, qui, pacis nimis amantes, Paulinum aliosque episcopos, qui cum ipso damnationi Athanasii restiterant, vituperarent. „Enimvero versari in sermone hominum iam diu memini, quosdam sacerdotum Dei idcirco exulare, quod in Athanasium sententiam non ferunt; et hic error prope omnium mentes

⁴³⁾ Ibid. 1349.

⁴⁴⁾ Ibid. 1352.

⁴⁵⁾ Sulp. Sev. H. S. l. 2 c. 29 (M. P. L. 20, 150 s.).

⁴⁶⁾ Hilar. Fragm. I n. 4 s. (M. P. L. 10, 630).

⁴⁷⁾ Ep. Liberii ad Const. n. 5 (M. P. L. 8, 1354).

⁴⁸⁾ Hilar. Fragm. I n. 5 s. (M. P. L. 10, 630 s.).

occupavit, ut sub nomine eius non satis unicuique eorum dignam causam suscepti exilii arbitrentur.“

Atque haec fuit Hilario gravissima causa, cur „incipiendo ab his quae proxime gesta sunt,“ in concilio scilicet Arelatensi, in quo Paulinus in exilium pulsus est, omnem rerum gestarum seriem libro scripto exposuerit, ut inde omnibus manifestum fieret, non ob favorem in aliquem hominem, sed fidei causa ipsum aliosque episcopos exsilio multatos esse.⁴⁹⁾

22. In Arelatensi conciliabulo (^{353/354}) gesta ubi Liberius ex legatorum suorum litteris didicit, vehementer doluit, maxime de Vincentio Capuano, quod „non tantum nihil obtinuit, sed et ipse in illam ductus est simulationem. Post cuius factum duplici moerore confectus, mihi moriendum magis pro Deo decrevi, ne viderer novissimus delator, aut sententiis contra evangelium commodasse consensum“.⁵⁰⁾ Scripsit epistolam ad Caecilianum Spoletinum episcopum, ne se tristi Vincentii exemplo a constantia removeri sineret, quae epistola etiam aliis missa videri potest.⁵¹⁾

Tum vero manus illico operi admovendas putavit, ut exundanti iam Arianorum impetu fortiter resisteret. Novam ad ipsum Constantium, versus finem 354 iam Mediolani degentem, legationem mittere decrevit, ut exposito vero rerum statu precibus ab eo concilium Aquileiae, ut Constantius iam diu ei promiserat, habendum impetraret. „Deo procurante, sic scribit ipse de hac re ad Eusebium Vercellensem, frater et coepiscopus noster Lucifer de Sardinia supervenit, qui cum latebras causae interiores cognovisset, et pervenisset ad eius conscientiam, sub occasione nominis Athanasii haereticos haec velle tentare, pro devotione fidei suae subire voluit iustum laborem et ad comitatum religiosissimi principis pergere, ut tandem exposito ordine totius causae, impetraret ut omnia, quae in medium venerunt, in coetu possent Dei sacerdotum tractari“.⁵²⁾

Utque Liberius nihil quod tempus suggerebat intentatum relinqueret etiam ab Eusebio Vercellensi, qui gratia apud Constantium multum valebat, petiit, ut Luciferum ceterosque legatos consilio et opera iuvaret: „Me frater charissime, ad solatium vitae praesentis erigit invicta fides tua, qua secutus Evangeliorum praecepta, nullo genere a consortio sedis apostolicae discrepasti, quod credo non sine Dei impulsu, qui dignos sibi in sacerdotio detinet, benevolentia complexse. Itaque quia scio sanctum fidei tuae calorem cum eius (Luciferi) animo concordare, prudentiam tuam peto, ut si procurante Deo habuerit te praesentem, per quoscunque potueris, sollicitè excubare contendas, ut possitis universa, quae fides catholica exigit, clementissimo imperatori insinuare; ut tandem aliquando, deposita animi indignatione, faciat, quod et quieti nostrae et saluti suae possit in omnibus convenire“.⁵³⁾

23. Intimam quasi animam nobis pandit vir piissimus, prudentissimus simul et fortissimus Liberius in duabus epistolis, quarum unam ad eundem Eusebium, alteram ad imperatorem Constantium destinavit. Eusebio, qui se ad Luciferum ceterosque legatos adiuvandum promptum esse respon-

⁴⁹⁾ Ibid. n. 4, 6 c. 630 s.

⁵⁰⁾ Ep. Liberii ad Hosium (M. P. L. 8, 1349)

⁵¹⁾ Ibid.

⁵²⁾ Ep. Liberii ad Eusebium l. c. 1350.

⁵³⁾ Ibid.

derat, ita rescribit: „Sciebam, domine frater carissime, quod Spiritu Dei fervens in causa fidei, quae nos potest Domino commendare, fratri et coëpiscopo nostro Lucifero et Pancratio compresbytero nostro, qui simul erat profectus, cum filio meo Hilario diacono, fida dignareris solatia exhibere; nec te possis iis negare, quos sciebas pro devotione fidei suae tantum laborem itineris suscepisse. Magnum itaque levamen animus meus ex lectione litterarum tuarum accepit; imo causam ipsam in melius proficere posse, Deo favente, quod fratres nostros deserere noluisti, iamiamque confido.

Labora itaque ut bonus miles, qui praemium aeterni imperatoris expectas, et virtutem animi, qua te scio mundi huius illecebras contempsisse, adversus eos, qui ecclesiae quidem luce orbi sunt, praebere contende. Habens utique contemptum vitae istius, veridicum te sacerdotem ostende: ut laborantibus vobis pro ecclesiae statu, concilium possit celebrari, ut omnia quae in praeiudicium fidei subtiliter ex diverso venientes machinati sunt, possint in melius reformari. Hunc laborem, quem egregia fides tua melius novit, aeterna praemia comitantur; cui quemadmodum insistere debemus, etiamsi exhortatio frigesceret fervens Spiritus Sanctus, qui in te est, propter unitatem sanctae ecclesiae per momenta animum tuum stimularet ad maiora solatia.“ Eundem hominem, rerum terrenarum contemptorem, solum aeternitatem continuo animo versantem, prodit, quod addit: „Etiam ad fratrem et coepiscopum nostrum Fortunatianum, quem sciebam neque personas hominum vereri et futura magis cogitare, litteras erogavi, ut et ipse pro sinceritate pectoris et pro fide, quam se scit etiam cum discrimine vitae praesentis custodisse, etiam nunc vobiscum dignetur excubare. Quem quidem scio pro sanctitate pectoris sui indubitanter in consilio suo prudentiam vestram firmare, et si ita vobis placuerit, praesentiam suam in nullo dilectioni vestrae negare“.⁵⁴

In priore epistola ad Eusebium Liberius de „animi indignatione“ Constantii loquitur. Haec indignatio ferebatur maxime in ipsum Liberium, quem consiliis suis obstare bene intelligebat. Hoc clarius ex Liberii ad ipsum Constantium epistola apparet; quae multum in hac indignatione removenda laborat: „Obsecro, tranquillissime imperator, ut mihi benignas aures clementia tua tribuat, quo possit mansuetudini tuae mentis meae propositum apparere. De christiano enim imperatore et sanctae memoriae Constantii filio hoc ipsum sine cunctatione mereor impetrare. Sed in eo me laborare intelligo, quia repetita satisfactione placabilem etiam circa reos animum tuum in gratiam meam revocare non possum. Sermo enim pietatis tuae, iam dudum apud populos missus, me quidem, quem patienter omnia ferre necesse est, plurimum lacerat; sed animum tuum, qui lenitati semper vacat, qui nunquam ut scriptum est, in occasum diei iracundiam servat, retinere circa me indignationem miraculo mihi est.“ Ubi notetur, Liberium nequaquam, ut animum Constantii demulceat, indicare, se quidquam iam fecisse, ut ad vota eius, in causa Athanasii, quantulumcumque descenderet.

Libertate potius vere apostolica quid postulet, exponit: „Ego enim, religiosissime imperator, tecum veram pacem requiro, quae non sit verbis composita,

⁵⁴) Ibid. 1355 s.

interna dispositio fallaciae, sed praeceptis evangeliorum rationabiliter confirmata. Non Athanasii tantum negotium, sed multa alia in medium venerunt, propter quae concilium fieri mansuetudinem tuam fueram deprecatus: ut ante omnia, quod specialiter optat mentis tuae erga Deum sincera devotio, cum fidei causa, in qua prima nobis spes est ad Deum, diligenter fuisset tractata, ne (tunc?) eorum qui nostram circa Deum observantiam mirari debent, possent finire.

Ex iis quae sequuntur, clarius apparet, quid tunc contra Liberium in publicum spargeretur: „Sed multi Ecclesiae membra lacerare festinant, qui confinxerunt, me litteras suppressisse, ne crimina eius, quem dicebantur condemnasse, apud omnes paterent,“ scilicet Orientalium adversus Athanasium litteras. Id autem non esse verum, se eas publice in concilio Romano coram episcopis Italiae legisse, sed simul etiam litteras Aegyptiorum, Athanasium defendentium, qui etiam plures fuissent, ita ut nefas sibi esse duxerit, desiderio Orientalium „in parte aliqua commodare consensum.“ Mox protestatur sic pulcherrime de sua inter has calumnias innocentia. „Videt igitur prudentia tua, nihil in animum meum introisse, quod Deo servientibus non fuerat dignum cogitare. Testis autem mihi est Deus, testis est tota cum suis membris ecclesia, me fide et metu in Deum meum cuncta mundana, ita ut evangelica et apostolica ratio praecipit, calcare atque calcasse. Non furore temerario, sed constituto atque observato iure divino atque in alio ministerio ecclesiastico vivens, nihil per iactantiam, nihil per gloriae cupiditatem, quod ad legem pertinebat, implevi; et ad istud officium, testis mihi est Deus, invitus accessi, in quo cupio quidem sine offensa Dei, quamdiu in saeculo fuero, permanere. Et nunquam mea statuta, sed apostolica ut essent semper firmata et custodita perfeci. Secutus morem ordinemque maiorum, nihil addi episcopatu Urbis Romae, nihil minui passus sum, et illam fidem servans, quae per successionem tantorum episcoporum cucurrit, ex quibus plures martyres exstiterunt, illibatam custodiri semper exopto.“

Iam venit ad id in quo cardo totius rei versatur: „Denique iam me aperire causam pietati tuae sollicitudo ecclesiastica atque ipsa devotio persuadet. Significant Orientales, paci nostrae velle coniungi. Quae est pax, clementissime imperator, cum sint ex partibus ipsis quattuor episcopi, Demophilus, Macedonius, Eudoxius, Martyrius, qui ante annos octo, cum apud Mediolanum Arii sententiam haeticam nolissent damnare, de concilio iratis animis exierunt? Horum, si fas est sententiis, quale sit, aut quid periculi habeat, commodare consensum, aequitas et clementia tua poterit aestimare. Non est novum, quod nunc subtiliter et sub occasione nominis Athanasii attentatur: Manent litterae Alexandri episcopi olim ad Silvestrum sanctae memoriae destinatae, quibus significavit, ante ordinationem Athanasii, undecim tam presbyteros quam etiam diaconos, quod Arii haeresim sequerentur, se Ecclesia eiecisse: ex quibus nunc quidam extra Ecclesiam catholicam foris positi dicuntur sibi conciliabula invenisse, quibus asseveratur etiam Georgius in Alexandria per litteras communicare. Quae ergo pax potest esse, tranquilissime imperator, si exhibitis episcopi, ut nunc per Italiam factum est, cogantur talium sententiis obedire?“

Postquam de legatis suis Arelati tam indigne tractatis rettulit, ad preces se convertit, „ut, habens ante oculos eius beneficia, qui imperium tuum in omnibus regit, haec in coetu episcoporum diligenter facias cum omni consideratione tractari, ut pacatis per te, Deo favente, temporibus, tranquillitate tua consentiente, sic omnia discutiantur, ut quae fuerint iudicio sacerdotum Dei confirmata, cum constiterit omnes in expositionem fidei quae inter tantos episcopos apud Nicaeam, praesente sanctae memoriae patre tuo confirmata est, universos consensisse, cum exemplo possint in posterum custodiri: ut ipse Salvator, qui desuper mentis tuae propositum intuetur, in tanta rerum expeditione laetetur, causam fidei et pacis etiam rei-publicae necessitatibus non immerito praeposuisse“.⁵³⁾

24. Quae nefanda initio anni 355 ab Arianis Mediolani gesta sint satis notum est. Eusebius Vercellensis, ab ipso Constantio ad concilium Mediolani habendum accedere iussus, decem diebus ad ecclesiam in qua congregationes episcoporum habebantur, accedere prohibitus est. Cum tandem, intrandi facultas facta esset, postulareturque ab eo, ut in Athanasium subscriberet, „ait, de sacerdotali fide prius debere constare; compertos sibi quosdam ex his, qui adessent, haeretica labe pollutos. Expositam fidem apud Nicaeam posuit in medio, spondens omnia se quae postularent, esse facturum, si fidei professionem scripsissent. Dionysius Mediolanensis episcopus chartam primus accepit; ubi profiteri scribendo coepit, Valens calamus et chartam e manibus eius violenter extorsit, clamans, non posse fieri, ut inde aliquid gereretur. Res post clamorem multum deducta in conscientiam plebis est. Verentes igitur illi populi iudicium e dominico ad palatium transeunt. Cuiusmodi sententiam in Eusebium longe ante quam ecclesiam ingrederetur, scripserint, de se loquitur ipsa sententia“.⁵⁴⁾

Accitis igitur inter alios episcopos Lucifero, Eusebio et Dionysio, „illis praecepit imperator, ut contra Athanasium subscriberent, ac cum haereticis communicarent. Quibus rei insolentia stupentibus ac dicentibus, id ecclesiastici non esse canonis, statim ille: At quod ego volo, id pro canone, inquit, habeatur.. Aut igitur obtemperate, aut vos quoque actores futuri estis. His auditis episcopi, remque summo opere mirati manibus ad Deum tensis, compellare virum docereque non suum esse imperium, sed Dei qui tradidisset, rogare ut eum timeret, ne repente datum adimeret; interminari iudicii diem, suadereque ne ecclesiasticas res pessumdaret, neu Romanum imperium cum ecclesiasticis statutis commisceret, vel Arianam haeresim introduceret in ecclesiam Dei. Verum ille neque audivit, nec eos plura dicere permisit, quia et acrius districto adversum illos gladio comminabatur, immo ex illis nonnullos ad iudicium abduci iusserat, sed postea... sententiam mutavit. Excusso itaque pulvere sancti illi, erectisque ad Deum oculis, neque minas imperatoris reformidarunt, neque stricti gladii metu veritatem prodiderunt, sed exsilium pro ministerii sui officio habuerunt.“⁵⁵⁾

Ex aliis duobus Liberii legatis, Pancratium „presbyterum statim illi in exilium ablegarunt; diaconum vero Hilarium postquam nudassent, atque dorso

⁵³⁾ Ibid. 1351—1354.

⁵⁴⁾ Hilarii ad Constantium l. 1 n. 8 (M. P. L. 10, 562—564).

⁵⁵⁾ Athan. Hist. Arian. n. 33 s. (M. P. G. 25, 731—734).

flagris cecidissent, in exilium item miserunt. Dum flagellarent autem, haec vociferabantur: Quare Liberio non obstitisti, sed eius detulisti litteras?“ Illud facinus admisere Ursacius et Valens cum spadonibus⁵⁸⁾ Multi tamen episcopi, minis territi, contra Athanasium subscripserunt, inter quos fuit etiam Fortunatianus Aquileiensis episcopus.

25. Quae omnia narranda erant, ut appareret, quanta fuerit persecutionis contra catholicos motae vis ac violentia, quanta proin Liberii vis animi et fortitudo, quod etiam tunc, cum omnia terrore plena essent, nec Arianis nec ipsi Constantio ne minimum quidem cesserit. Vixdum earum quae Mediolani acciderant rerum notitia ad eum pervenit, cum pulcherrimam primoque ecclesiae pastore dignam epistolam ad episcopos in exilium missos dedit; sic enim ad Eusebium, Dionysium et Luciferum scribit: „Quamvis sub imagine pacis humani generis inimicus vehementius in membra ecclesiae videtur esse grassatus, vos tamen acceptissimi in Domino sacerdotes egregia et singularis fides et hic probabiles Deo ostendit et iam ad futuram gloriam martyres designavit. Quo itaque praemio laudis, qua vocis exultatione merita virtutis vestrae proferam, positus inter moerorem absentiae vestrae et gaudium gloriae, prorsus invenire non possum; nisi quod scio hinc me vobis probabiliora solatia exhibere, si credatis me in exilium simul vobiscum esse detrusum. Denique me adhuc in ipsa expectatione pendentem, quod a consortio vestro durior necessitas interim distrahit, satis contristor.

Optaveram enim fratres devotissimi, prior pro omnibus vobis impendi, ut exemplum gloriae per me magis vestra dilectio consequeretur. Sed fuerit haec palma meritorum vestrorum, ut priores de perseverantia fidei ad confessionis illustrem gloriam veniretis. Quaeso igitur dilectionem vestram, ut me praesentem vobiscum esse credatis; atque eo me affectu absentem non esse sentiat; et intelligatis dolere me satis, quod sum interim a consortio vestro disparatus. Quantam denique gloriam fueritis consecuti, hinc magis scire potestis, quod si qui in persecutione coronati sunt, solius persecutoris cruentos gladios sentire potuerunt; contra vos, devoti per omnia Dei milites, etiam falsos fratres inimicos experti, de perfidia victoriam pertulistis; quorum quanto violentia in saeculo crescere potuit, tanto sanctis sacerdotibus praemia laudis inveniuntur conferre.

Estote itaque de promissione caelesti securi, et quia proximiores estis Deo effecti, vestris orationibus me vestrum consacerdotem, famulum Dei, ad Dominum sublevate, ut supervenientes impetus, qui de die in diem cum annuntiantur graviora vulnera infligunt, tolerabiliter ferre possimus: ut inviolata fide, salvo statu ecclesiae catholicae, parem vobis dignetur me Dominus efficere. Et quia cupio quae gesta sunt in ipsa congressione fidelius scire, obsecro sanctitatem vestram, universa fideliter litteris intimare dignemini, ut additamentum maius vel ipse animus, qui diversis rumoribus cruciatur, vel vires corporis ipsius, quae iam extenuatae sunt, de cohortatione vestra possint sentire⁵⁹⁾.

⁵⁸⁾ Ibid. n. 41 c. 742.

⁵⁹⁾ M. P. L. 8, 1356 s.

⁶⁰⁾ Rerum gestarum l. 15 c. 7.

26. Neque Liberius, etsi iam tunc „viribus corporis extenuatis“, aliter cum episcopis per epistolas, aliter cum regio ministro atque cum ipso Constantio praesente egit. Scriptor gentilis Ammianus Marcellinus, ubi de conatibus Constantii ad Athanasium sede sua pellendum agit, ait: Liberius, monitus, perseveranter renitebatur, nec visum hominem nec auditum damnare nefas ultimum saepe exclamans, aperte scilicet recalcitrans imperatoris arbitrio. Id enim (expulsio scilicet Athanasii), ille, Athanasio semper infestus, licet sciret impletum, tamen auctoritate quoque, qua potiores aeternae Urbis episcopi, firmari desiderio nitebatur ardenti“.⁸⁰⁾

De quo Constantii conatu, quidque ad finem hunc obtinendum egerit, Athanasius haec habet: „Nam neque Liberio, Romano episcopo ab ipso initio pepercere, sed usque ad eius Urbis cives suum propagarunt furorem“. „Cum enim illum cernerent sanae fidei cultorem, Arianaeque haeresis adversarium, auctoremque omnibus esse ut eam aversarentur ab eaque declinarent, arbitrati sunt impii homines, se si Liberium seducere possint, omnes illico superaturos, quare illum apud Imperatorem calumniantur. Ille sperans se Liberii opera quamprimum omnes sibi conciliaturum, cum litteris spadonem quemdam Eusebium mittit dona ferentem, ut blandiretur donis, litteris vero minaretur.

Profectus Romam spado, principio auctor erat Liberio, ut contra Athanasium subscriberet, cum Arianisque communicaret; illud, aiens, imperator exoptat, hoc te facere iubet. Hinc ostensis muneribus hortabatur, manusque Liberii contrectans aiebat: Imperatori obtempera et haec accipe.

Episcopus contra monebat hisque verbis docebat hominem: Qui, quaeso, adversus Athanasium id agatur? Nam quem non una solum, sed et altera synodus ex toto orbe coacta purum innoxiumque iure declaravit, quem Romana synodus cum pace dimisit, quo pacto damnare possumus? Quis nos probaturus est, si quem praesentem amanter excepimus ad communionemque admisimus, absentem aversemur? Non ecclesiastici canonis illud est nec talem unquam a patribus accepimus traditionem, quas videlicet traditiones ipsi qui a beato apostolo Petro accepere. Sed si imperator ecclesiasticam curat pacem, si iubet abrogari quae apud nos pro Athanasio scripta sunt, abrogentur item quaecumque ab illis adversus eum gesta fuerint, abrogentur quae adversus alios sunt acta, ac demum ecclesiastica synodus procul palatio cogatur, ubi nec imperator compareat, nec comes accedat, nec iudex comminetur, sed Dei timor sufficiat, cum apostolica constitutione; ut eo modo cum primis ecclesiastica servetur fides, prout a patribus in Nicaena synodo definita est. Eiciantur Aarii sectatores, anathemateque damnetur eorum haeresis. Ac demum iudicio reddito de criminibus in Athanasium, vel in alium quempiam allatis, de criminibus item, quibus accusantur illi: tunc demum rei expellantur, innoxii cum fiducia et securitate degant. Neque enim fas est, eos synodo adnumerari, qui fide impii sunt, neque convenit fidei inquisitioni alterius cuiusque negotii inquisitionem anteferri. Haec a patribus didicimus. haec imperatori renuntia, haec et illi et ecclesiae aedificationique conduxerunt. Ne audiantur Ursacius et Valens, qui

cum de rebus a se ante gestis poenitentiam egerint, iam minime fide digni sunt.

Haec episcopus Liberius. At eunuchus indignatus, non tam quod scribere renueret, quam quod illum haeresi adversarium comperisset, oblitusque se coram episcopo stare, acriter interminatus eum donis abit, nefariamque rem aggreditur profectusque ad Martyrium Petri apostoli, ibi dona illa apposuit. Re comperta, Liberius adversus loci custodem graviter succensuit, quod non prohibuisset hominem, ipsaque dona ut illicitum sacrificium abiecit⁶¹⁾.

„Litteras igitur Romam mittit imperator, iterumque palatini, notarii et comites, litteraeque ad praefectum mittuntur, ut aut Liberium dolo Roma subductum in castra ad se transmitterent, aut vi hominem persequerentur. His itaque et eiusmodi missis litteris, metus exortus est, insidiaeque per totam Urbem paratae. Quot igitur domibus insidiati sunt, quot viris quantae pollicitationes factae, ut adversus Liberium rem gererent? quot episcopi his perspectis rebus se abdebant? quot liberae mulieres obstructas a Christi inimicis calumnias, per pagos secesserunt? quot ascetis insidiati sunt? quot illic commorantes homines, qui statum ibi domicilium nacti erant, expelli curarunt? quoties et quo studio portum exitusque portarum custodierant, ut ne quis ingressus orthodoxorum Liberium inviseret?“⁶²⁾ Postquam sic per aliquod tempus Romam quasi obsidione cinxerant, tandem „Liberius aegre, populi metu, qui eius amore flagrabat, cum magna difficultate noctis medio potuit asportari.“⁶³⁾

28. „Iam vero celeberrimi Liberii pro veritate fiduciam et admirabiles sermones quos coram Constantio habuit, scripto mandare libet. Descripti sunt enim a piis viris, ut idonei, qui stimulent et excitent ad aemulationem rerum divinarum studiosos.“⁶⁴⁾ „Constantius imperator dixit: Nos, quoniam et Christianus es et episcopus nostrae civitatis, idcirco te evocandum duximus, et admonendum, ut nefariae dementiae impii Athanasii communionem abicias. Id enim aequum esse, orbis terrarum censuit, eumque a communione ecclesiastica alienum esse synodali sententia decrevit. Liberius episcopus dixit: Iudicia ecclesiastica, o imperator, summa cum aequitate fieri debent. Quare si placet pietati tuae, iudicium constitui iube; et siquidem Athanasius condemnatione dignus videbitur, tunc secundum ecclesiastici ordinis formam in illum sententia proferetur. Neque enim a nobis condemnari potest vir, quem non iudicavimus. Constantius imperator dixit: Totus terrarum orbis de eius impietate sententiam tulit, et perinde atque ab initio, tempori illudit. Liberius episcopus dixit: Quicumque subscripserunt, res gestas ipsi non viderunt; sed propter gloriam ac metum, neve abs te ignominia afficerentur, subscripserunt. Imperator dixit: Quoniam est gloria, quis metus, quae ignominia? Liberius respondit: Quicumque non diligunt gloriam Dei, ii tua munera anteponentes, eum quem ipsi non viderant, nullo iudicio praevio condemnarunt; quod alienum est a christianis.

⁶¹⁾ Athan. Hist. Arian. n. 36 s. (M. P. G. 25, 734 s.).

⁶²⁾ Ibid. n. 38 c. 735.

⁶³⁾ Amm. Marcell. l. c.

⁶⁴⁾ Theodoretus H. E. l. 2, c. 13 (M. P. G. 82, 1034).

Imperator dixit: Atqui praesens iudicatus est in concilio Tyri et omnes orbis terrae episcopi eum in concilio damnarunt. Liberius dixit: Nunquam ille praesens iudicatus est. Quotquot enim tunc congregati Athanasium damnarunt, post illius e iudicio discessum, absque ratione eum condemnarunt. Eusebius eunuchus dixit: In concilio Nicaeno alienus a catholica fide demonstratus est. Liberius dixit: Quinque soli iudicarunt ex iis qui cum Ischyra navigaverunt in Mareotem: quos quidem illi miserunt, ut adversus accusatum acta conficerent. Ex iis qui tunc missi fuerant ex hac luce inigrarunt duo, Theognius scilicet et Theodorus, tres autem reliqui adhuc superstites sunt, nempe Maris, Valens et Ursacius. Contra hos, qui missi erant, Sardicae eam ob rem lata est sententia; qui postea in synodo libellos obtulerunt, veniam poscentes ob acta quae per calumniam una dumtaxat parte praesente adversus Athanasium in Mareote fecerant. Quos quidem libellos nunc in manibus habemus. Utris horum assentiri et communicari debemus, imperator? Hisne qui cum prius condemnassent Athanasium, postea veniam petierunt; an illis qui nuper isto condemnarunt? Epictetus episcopus dixit: Non fidei causa, nec pro defensione iudiciorum ecclesiasticorum Liberius hodie verba facit, o imperator, sed ut apud Romanos senatores gloriatur, imperatorem a se esse superatum.

Imperator Liberio dixit: Quota pars es orbis terrarum, ut tu solus homini impio suffragari velis, et orbis ac mundi totius pacem dissolvas? Liberius dixit: Etiam si solus sim, fidei causa non idcirco minuitur; nam et olim tres tantum reperti sunt, qui regis mandato resisterent. Eusebius eunuchus dixit: Imperatorem nostrum Nabuchodonosor facis? Liberius dixit: Nequaquam, sed tu temere hominem condemnas, quem non iudicavimus. Ego vero postulo, ut primum generalis praecurrat subscriptio, quae fidem Nicaeae expositam confi met; deinde ut revocatis ab exilio fratribus nostris et in sedes suas restitutis, si iis qui tumultus in ecclesiis nunc excitant, visi fuerint apostolicae fidei consentire, tunc universi Alexandriam convenientes, ubi et accusatus et accusatores sunt, et defensor eorum, examinata illorum causa, concordem sententiam proferamus. Epictetus episcopus dixit: Verum cursus publicus haudquaquam sufficiet episcoporum subvectioni! Liberius dixit: Ecclesiastica negotia non indigent publico cursu; ecclesiae enim episcopos suos ad mare usque perducere suis sumptibus facile possunt.

Imperator dixit: Quae iam formam excepere, ea resolvere amplius non possunt, valere enim debet plurium episcoporum sententia. Tu solus es, qui impii illius amicitiam retineas! Liberius dixit: Nunquam audivimus, imperator, iudicem absenti reo impietatem obicere, quasi privatas inimicitias cum eo gerat. Imperator dixit: Omnes quidem ille in commune affecit iniuria, neminem tamen aequae ac me, qui non contentus exitio fratris mei maioris natu, etiam felicitis memoriae Constantem ad suscipiendas nobiscum inimicitias incitare nunquam destitit, nisi nos maiori mansuetudine incitantis et incitati impetum sustinuissemus. Nullam itaque victoriam tanti facio, ne illam quidem quam de Magnentio retuli ac de Silvano, quanti ut hic sceleratus ab ecclesiae administratione submoveatur.

Liberius dixit: Noli, imperator, inimicitias tuas per episcopos vindicare. Ecclesiasticorum enim manus ad sanctificandum et benedicendum vacare debent. Iube igitur, si placet, ut episcopi ad proprias sedes revocentur, et si visi fuerint consentire cum illo qui fidem orthodoxam Nicaeae olim expositam tuetur, tunc in unum convenientes, paci orbis terrarum provideant; ne virum qui nihil deliquit, notatum esse comprobetur. Imperator dixit: Unum est quod quaeritur, tenamque, ubi ecclesiarum communionem amplexus fueris, Romam remittere volo. Assentire igitur paci et subscribe atque ita Romam revertere. Liberius dixit: Fratribus, qui Romae sunt, iam valedixi. Potiores enim sunt ecclesiasticae leges quam domicilium Romae. Imperator dixit: Ergo trium dierum spatium habes ad deliberandum utrum subscribens Romam redire velis, aut ad cogitandum, quem in locum cupias deportari. Liberius dixit: Trium dierum vel mensium intervallum non mutat sententiam; quo circa mitte me quo voles.

29. Biduo post imperator cum Liberium accivisset et is de sententia non decederet, eum Beroeam, Thraciae Urbem, relegari praecepit. Cumque egressus esset Liberius, Imperator quingentos ei solidos misit ad sumptus faciendos. Liberius vero dixit ei qui attulerat: Abi, redde has imperatori; opus enim his habet, ut praebeat militibus suis. Similiter et Augusta totidem ei misit. Liberius dixit: Redde hos imperatori, hisce enim opus habet ad stipendium militum. Quodsi imperator opus his non habet, det Auxentio et Epicteto, his enim opus habent. Cum igitur ab his noluisset accipere, Eusebius eunuchus alias ei attulit. Cui Liberius dixit: Ecclesias orbis terrarum vacuas ac desertas fecisti et mihi tamquam noxio elemosynam affers? abi, et primum christianus fias! Et post triduum relegatus est, cum nihil accepisset.⁶⁵⁾ Quem in exilium pergentem Siritius eius diaconus, postea Urbis Romae episcopus, secutus est.⁶⁶⁾

30. Quae hic attulimus, non solum evidenter evincunt falsitatem quattuor illarum epistolarum, ut quae cum tota historia pugnancia contineant, sed simul et Liberii et adversariorum eius indolem clarissima luce illustrant. Liberius non est episcopus aliquis aulicus, qui mille artibus tandem sedem episcopalem aliquam favore principis consecutus sit, sed est vir in sinu ecclesiae Romanae enutritus, propter vitae meritum ad sedem Romanam elevatus, quam, Deo teste, invitus ascendit. Non est naturae ardentis, sicut Hieronymus vel Lucifer Ca'aritanus, non est homo qui in suis actibus ab impulsibus transeuntibus abripi se sinat, est vir asceticus, cuius cogitationes in mundo pedibus calcando defixae sunt, qui pati desiderat et fratribus episcopis propter fidem in exilium pulsus sancte invidet, qui gravitatis singularis officii sui plene conscius est, qui constantiam in fide tuenda maxime propter adversariorum vim et artes necessariam esse clare videt, eandem a Deo per fratrum intercessionem cum pari humilitate ac fiducia exorat, et seque ad eandem, martyrum sibi exempla ante oculos ponendo atque aeterna praemia mente perpetuo volvendo roborare numquam desistit.

⁶⁵⁾ Theod. H. E. l. 2, c. 12 (M. P. G. 82, 1034 ss.); Soz. H. E. l. IV c. 21 (M. P. G. 67, 1138 s.).

⁶⁶⁾ Ihm, Damasi Epigrammata p. 96.

Iam vero virum qui talis sit, frangi posse, id absolute quidem non nego, in hominibus enim omnia sunt absolute possibilia; verum etiam, id credo unusquisque concedet, talis mutatio, etiamsi ob minas violentiamque illatam acciderit, semper remaneret verum miraculum morale, miracula autem, etiam moralia, non sunt supponenda sed stricte probanda, quae quidem probatio tantum abest, ut nobis ex documentis suppeditetur, ut potius contrarium evincatur.

31. Antequam ulterius procedamus, iam hic alius quidam textus e serie testium eliminandus est propter nimis evidentem contradictionem cum historia hucusque exposita. Est textus s. Hieronymi de viris illustribus, quo ipse asserit, Fortunatianum, Aquileiae episcopum, Liberium in exilium euntem fregisse.⁶⁷⁾ Nemo enim sibi persuadebit, Liberium paucis post diebus vel hebdomadibus, postquam ipsi Constantio tam fortiter restiterit statumque verum quaestionis eidem identidem opposuerit, a Fortunatiano fractum aut deceptum esse, quodsi nihilominus factum esset, Liberius ab Aquileia non Beroeam in exilium, sed, muneribus Constantii cumlatus, Romam ad sedem suam rediisset; in nullo autem casu Constantio ratio fuisset, eum per integrum biennium Beroeae in exsilio retinendi, sed potius ex eo tempore incepisset auctoritate Liberii ad finem suum apud ceteros episcopos obtinendum uti; manifeste igitur Hieronymus, cum haec scriberet, siquidem ipse scripsit, de quo non litigo, non bene informatus fuit sed turbidis fontibus pro genuinis usus est.

32. Aliud quod ex historia iam exposita patet, et quod ad indolem adversariorum Liberii ostendendam plurimum valet, est quod inter media quibus Constantius et eius episcopi aulici contra Liberium usi sunt, non fuerunt tantum vis et minae, quibus eum labefactare conati sunt, verum etiam calumniae, quibus iam tunc eius bonum nomen apud populum destruere conati sunt, ut saltem hac via eius auctoritatem infringerent. „Sermo enim pietatis tuae, iamdudum ad populum missus, me quidem, quem patienter omnia ferre necesse est, plurimum lacerat“. „Videt igitur prudentia tua, nihil in animum meum introisse, quod Deo servientibus non dignum fuerat cogitare“.

Nimirum sicut Athanasio nihil veri obicere Ariani poterant, sed Constantium eo contra ipsum accenderant, quod eum calumniati erant, quasi ipse tum inter ipsum et Constantinum iuniorem tum inter eundem et Constantem discordias seminasset, ita etiam contra Liberium Constantii animum primum suspicionibus repleverant, quasi ipse auctoritatem Constantii imminuere vellet. Huc spectat indigna illa Epicteti insinuatio: „Non fidei causa nec pro defensione iudiciorum ecclesiasticorum Liberius hodie verba facit, o imperator, sed ut apud Romanos senatores gloriatur, imperatorem a se esse superatum.“ Hinc verba hic ante relata Liberii et ea quae in eadem epistola sequuntur, ex quibus apparet, iam antea eandem calumniam contra eum sparsam esse; hinc verba illa: „Ad istud officium, testis mihi est Deus, invitus accessi, in quo cupio quidem sine offensa Dei, quamdiu in saecula fuero, permanere. Et nunquam mea statuta, sed apostolica ut essent semper firmata et custodita, perfeci. Secutus morem ordinemque maiorum nihil addi episcopatui Urbis Romae, nihil minui passus sum, et

⁶⁷⁾ De viris illustr. n. 97 (M. P. L. 23, 697).

illam fidem servans, quae per successionem tantorum episcoporum cucurrit, ex quibus plures martyres exstiterunt, illibatam custodiri semper exopto“.

Postquam deinde semel Constanti animus ab ipso aversus erat, non est dubium, quin cum malis suis consiliariis, eunuchis et episcopis, omnia facere paratus fuerit ut tandem de Liberio triumphum aliquem ageret. Atque ad hunc finem obtinendum etiam a Liberio calumniis onerando eos non abhorruisse, res est certissima uti postea videbimus, ideoque non gratuitam suppositionem faciemus, si ad rumores sinistros contra Liberii famam explicandos eos pariter calumniis deberi asseruerimus, cum pro eius adversariis praesumptio calumniae pro ipso praesumptio vehementissima innocentiae stet.

IV. *Quomodo Liberius post reditum suum se gesserit.*

33. Neque tantum propter ea quae Liberius ante suum exilium fecit, verum etiam propter ea quae postea gesta sunt, pro Liberio firmissima praesumptio innocentiae stat. Ac primum quidem etsi Constantius cum suis hanc maxime ob causam Liberium ad subscriptionem aliquam adducere vellent, ut deinde eius auctoritate uteretur, qua alios omnes episcopos ad idem faciendum desiderisque suis acquiescendum adduceret, nihilominus, quod iure vehementer mireris, praeter vagos rumores in populo sparsos nullum afferri potest documentum, in quo sive Constantius, sive aliquis ex eius episcopis ad Liberii exemplum sive diserte sive implicite provocaverit aut formula aliqua a Liberio subscripta exhibita sit, cum tamen talis formula, si unquam exstitisset, pro Constantio eiusque episcopis, auro et lapidibus pretiosis fuisset pretiosior. Unica ratio hoc factum naturaliter explicandi est, quia nec talis formula a Liberio subscripta nec exemplum aliquod Liberii existebat, ad quod provocare Constantius eiusque episcopi cum utilitate potuissent.

Deinde, quod in hypothesi alicuius lapsus Liberii, non minus inexplicabile esset, nulla habetur ipsius retractatio aliqua. Si talis enim unquam exstitisset, certo certius id tum amicorum tum adversariorum eius scriptis notum esset, amicorum, qui ad eum excusandum et purgandum ad talem retractationem provocassent, adversariorum, ex quibus Ariani ei inconstantiam et mutabilitatem animi improperassent atque ut ad id quod aliquando docuisset, reverteretur postulassent, Luciferiani e contra, qui eos qui aliquando minis perterriti lapsi essent ad sedes suas reverti prohibebant, Liberio sedem suam denuo occupanti, se etiam ex hac ratione opposuissent mitiorumque Liberii cum lapsis agendi modum conscientiae proprii aliquando lapsus maligne tribuissent.

Et tamen, si Liberius unquam lapsus fuisset, retractationem et facere debuisset et certo certius fecisset. Debuisset, haec enim ecclesiastica regula erat, ut qui aliquando lapsi essent, tantum post retractatos publice errores ad sedes episcopales renieare permitterentur, id quod, ut infinita alia exempla taceam, ex retractatione Ursacii et Valentis, Ariminensium et Orientalium de quibus statim, patet; neque a tali purgatione, quam canones postulabant, ipse Romanus pontifex, imo, cum canonum ipse praeci-

puus custos esset, ipse multo minus quam alii se eximere potuisset; atque violatio canonum, post scandalum adeo enorme admissum, ab eius adversariis non paucis, iisque canonum zelum ostendantibus, inobservata neque notata praeterire non potuisset.

Neque Liberius, qualem eum iam cognovimus, oppido is erat, qui, si vere scandalum tam enorme dedisset, sollemnem etiam retractationem edere etiam tantillum dubitasset. Erat enim vir humillimus, gravitatis muneris sibi commissi bene conscius, qui non tardasset, malum, quod ex pravo suo exemplo consequi potuisset, clarissima declaratione impedire, eo magis, quod ipsum non latebat, se, si retractionem omitteret, mali exempli scandalum tantum novo, violati in re gravissima canonis, scandalo aucturum. Imo, etiam si nullo modo homo vere spiritualis et sanctus fuisset sed tantum rationibus prudentiae regi se sivillet, non potuit a sollemni retractatione abstinere, cum secus propriam auctoritatem, sicut videbimus, penitus enervasset. Quae enim post exilium suum, imprimis post concilium Ariminense egit, auctoritatem sive nunquam fractam, sive postquam aliquando fracta esset, plene reparatam requirebant atque ei revera eam non defuisse facta ipsa loquuntur! Haec autem auctoritas, si aliquando fracta fuisset, tantum per sollemnem retractationem omni exceptione et omni dubio maiorem recuperari potuisset. Cum talem retractationem nunquam ediderit, sequitur, auctoritatem eius tali reparatione non indiguisset ideoque nulla unquam labe infractam fuisse. Id quod ex iis quae iam allaturi sumus clarius patebit.

34. Atque primum, quod concilium Ariminense spectat, a fine Mai 359 usque ad finem illius anni celebratum, notatu dignum est, quod in epistola ex plusquam quadringentis episcopis catholicis ad Constantium missa legitur. Cum enim ibi Valens et Ursacius formulam suam, Sirmiensem quartam, in qua vox consubstantialis condemnabatur, attamen Filius secundum omnia Patri similis asserebatur, ad subscribendum porrexissent, restiterunt illi episcopi vehementissime, statuta vetera firmissima manere debere edixerunt, idque Constantio significabant, „ut et tua sapientia cognosceret, non hoc quod promiserunt supradicti Valens et Ursacius, Germinius et Gaius, si sublatum fuisset, pacem posse compleri, magis enim turbatio cunctis regionibus et ecclesiae Romanae immissa est“⁶⁸). Quae verba non satis clara, tum a Socrate, tum a Sozomeno, qui eundem textum Latinum habent, parva tamen propositione auctum, sic Graece vertuntur: „Ἠὼς γὰρ εἰρήνην οἰόν τε ὄγειν, τοὺς τὴν εἰρήνην καταλύοντας; Μᾶλλον γὰρ ἔρις καὶ ταραχὴ ἐκ τοῦ.ων σὺν ταῖς λοιπαῖς πόλεσι καὶ τῇ τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίᾳ, γενίσκεται“⁶⁹). Quare uterque hic historicus id secundum sensum de futuro intellexit, futura autem in ecclesia Romana perturbatio supposebat, usque ad concilium Ariminense Romanam ecclesiam atque imprimis Liberium „statuta vetera“ id est Nicaenum integrum cum vocibus substantiae atque consubstantialis firmiter custodisse.

Item ex verbis Damasi sequitur, qui de concilio Ariminensi scribit: „Neque enim praeiudicium aliquod nasci potuit ex numero eorum, qui apud Ariminum convenerunt, cum constet neque Romanum episcopum, cuius

⁶⁸) Hil. Fragm. VIII n. 2 (M. P. L. 10, 701).

⁶⁹) Socr. H. E. l. 2, c. 37 (M. P. G. 67, 515—517); Soz. H. E. l. 4, c. 18 (M. P. G. 67, 1167 s.).

ante omnes fuit expetenda sententia, neque Vincentium, qui tot annos sacerdotium illibate servavit, neque alios huiusmodi statutis consensum aliquem commodasse⁷⁰⁾; quae verba omnino indicare videntur, Liberium a concilio Ariminensi a machinatoribus eius, Valente et Ursacio, consilio fuisse exclusum, quod iterum signum est, eos a Liberio nihil suae causae speravisse.

Idem ostendit hostilitas illa Potamii et Epictetis Arianorum contra Liberium in eodem Ariminensi concilio, qui, ut ait Hilarius in fragmento IV „damnare Urbis Romae episcopum gaudent, sicut in Ariminensi synodo continetur“⁷¹⁾. Tandem Siricius, secundus Liberii in Petri cathedra successor, qui Liberium in exilium euntem tamquam eius diaconus comitatus fuerat, in epistola ad Himerium Tarraconensem explicite dicit, Liberium concilium Ariminense „cassasse“ et „generalia decreta“ ad provincias misisse⁷²⁾.

Ex narratione Sozomeni, de causis, cur tot episcopi apud Arminium formulam quoad speciem haeticam acceptare potuerint, quidquid de motivis ab ipso adductis dicendum sit, factum ibi allatum, cum etiam aliunde confirmetur, omnino constat: Ursacium et Valentem „vi compulisse episcopos huic formulae subscribere, complures autem, qui resisterent, ecclesiis exturbasse et primum omnium Liberium episcopum Romanum“⁷³⁾: est hoc secundum Liberii exilium, initio anni 360. Confirmatur hoc a Faustino et Marcellino, qui cum Romae viginti post factum annis scriberent, haec quae Romae gesta fuerant, scire adhuc potuerunt, scribunt autem: „Tertio anno redit Liberius (scilicet Beroea), cui obvians cum gaudio populus Romanus exivit. Felix (antipapa) notatus a senatu vel populo, de Urbe propellitur, et post parum temporis, impulsu clericorum, qui periuraverant, irrumpit in Urbem et stationem in Iulii basilica trans Tiberium dare praesumit, quem omnis multitudo fidelium et proceres de Urbe iterum cum magno dedecore proiecerunt“⁷⁴⁾. Interim Liberius prope basilicam S. Agnetis in Via Nomentana habitasse videtur, quam etiam marmoribus exornavit⁷⁵⁾. Neque labantibus iam tunc Constantii rebus, pro illo tempore, anno 360 versus finem vergente, quidquam improbabile habet, quod Liberius per populum restitutus sit. Haec autem omnia tantum abest, ut Liberium Sirmii in ulla re Constantio consensisse prodant, ut potius vix intelligi possint, si Liberius quidquam in favorem Arianorum praestiterit.

35. Quod vero tempus post concilium Ariminense spectat idem omnino evincitur. Cum enim aliqui episcopi, inter quos ipse Lucifer Calaritanus⁷⁶⁾, olim Liberii in concilio Mediolanensi legatus, praecipuus erat, nimis severe cum episcopis Arimini lapsis sed iam errorem suum deflentibus, agendum existimarent, Liberius, hanc nimiam severitatem minime probans, in epistola ad episcopos Italiae ea de causa data, haec inter alia scribit: „Sed mihi, cui convenit omnia moderate perpendere, maxime cum et Aegyptii omnes et Achivi accusati sententiam receperunt, multis parcendum quidem his, de quibus supra tractavimus, auctores vero esse damnandos, qui obliqua et maligna subtilitate

⁷⁰⁾ Ep. 1 (M. P. L. 13, 549).

⁷¹⁾ M. P. L. 10, 681.

⁷²⁾ n. 2 (M. P. L. 13, 1133).

⁷³⁾ l. IV c. 19 (M. P. G. 67, 1170).

⁷⁴⁾ Libellus precum. n. 1 (M. P. L. 13, 81).

⁷⁵⁾ L. P. (ed. Duchesne) I 207; Gesta Liberii n. 2 (M. P. L. 8, 1389).

et caligine offenderunt innocentium sensus, per quae velamen obducerent veritati, tenebras lucem et lucem tenebras venditantes. Igitur si quis ignorantiae captum resipiscens sermonis nostrae advocacionis (sermonis nostri adhortatione?) brevissima, illud virus in se pestiferum Ariani dogmatis subdolum ac tenebrosum fuerat expertus, reparatus exhaustat, condemnet, vehementiusque in auctores eius insaevia, quos in se violentos expertus est, totumque se fidei apostolicae et catholicae, quae usque ad Nicaenae synodi conventum cucurrit de integro mancipet: per quam professionem, etiam si quibusdam leve et remissum videtur, recuperet id quod per astutiam recitatis amiserat. Verum si aliquis tam stolidae mentis, quod haud credo, fuerit inventus, qui non solum nolit converti antidotum recipiens sanitatis, venenum virusque noxius sese vindicare crediderit, et ratione vincatur, et auctori perfidiae perditae deputatus, Ecclesiae catholicae spirituali vigor plectetur“⁷⁶⁾. Haec epistola anno 363 scripta, quae etsi textus valde corruptus est, tamen, sensum clare servat, ex alia Liberii epistola anno ultimo vitae eius scripta, opportune illustratur.

36. Constantio mortuo, cum in Oriente Valens imperaret, Arianorum et ipse fautor, Eudoxius, Valentis auctoritate fretus, Semiarianos ex quibus tunc iam Macedoniani emergere coeperant, persequi coepit; qui aliter sibi consulere non posse visi sunt quam si Liberii atque Valentiniani imperatoris auxilium implorent.⁷⁶⁾ Etsi tunc errores contra Spiritum Sanctum spargi in Asia iam coeperant iidemque ab Athanasio primum Alexandriae, mox eius opera etiam Antiochiae damnati fuerant, idque Liberius iam sciebat, tamen nemo tunc iam scire poterat, ex eorum episcoporum numero, qui hoc tempore sedem apostolicam adierunt, non paucos fore apertos haeresis Macedonianae fautores. Multi igitur Orientales episcopi, ex quibus in epistola Liberii 64 nominantur, habitis Lampsaci, Smyrnae aliisque Isauriae, Pamphyliæ et Lyciae in urbibus conciliis, ad Liberium occidentalesque episcopos Eustathium Sebastae, Silvanum Tarsi et Theophilum Catabalorum legatos cum litteris miserunt; quibus eos hortabantur „ut legatos suos omni ope iuvarent, et cum illis quid agendum esset perpenderent, et statum ecclesiae prout ipsis visum esset, corrigerent: quippe qui probam ac stabilem fidem ab apostolis traditam retinerent, ac prae ceteris omnibus religionis curam gerere deberent.“⁷⁷⁾ Qui cum Romam ad Liberium pervenis- sent, „ille quidem ab initio eos admittere recusabat, Arianorum partium illos esse dicens, nec ab ecclesia suscipi posse, utpote qui Nicaenam fidem abrogassent. At illi se dudum resipuisse et veritatem agnovisse responderunt; et Anomoeorum quidem doctrinam eiurasse iampridem, Filium vero Patris per omnia similem confessos esse, nec differre similem a consubstantiali.“⁷⁸⁾

Liberius, ut eos cautione aliqua obligaret,⁸¹⁾ declarationem scriptam a legatis postulavit, quam ipsi suo eorumque a quibus missi fuerant nomine

⁷⁶⁾ Sulp. Sev. H. S. l. 2 c. 45 (M. P. L. 20, 155).

⁷⁷⁾ M. P. L. 8, 1372 s.

⁷⁸⁾ Socr. H. E. l. IV c. 12 (M. P. G. 67, 483 ss.). Soz. H. E. l. VI c. 10 (M. P. G. 67, 1318).

⁷⁹⁾ Soz. ibid. 1318 s.

⁸⁰⁾ Socr. ibid. 486.

⁸¹⁾ Socr. ibid. 490.

conscripserunt, eandemque Liberius describendam litterisque suis ad Orientales adnectendam curavit, „ne quam haereticis occasionem ad struendas rursum insidias relinquamus, quibus de integro incentiva malitiae suae commoventes, discordiarum ignes pro suo more excitent.“⁸²⁾ Professio fidei ab his episcopis edita, omnino catholica erat in eaque inter alia haec leguntur: „Profitemur . . ., episcoporum orthodoxorum synodum, quae Lampsaci, Smyrnae, variisque in locis celebrata est, . . . catholicam fidem tenere et custodire, quae in sancta synodo Nicaena beati Constantini temporibus a trecentis decem et octo episcopis confirmata, hactenus integra et inconcussa perpetuo permansit, in qua consubstantialis vocabulum adversus Arii perversitatem sancte ac pie positum. Similiter et nos cum supradictis eandem fidem tenuisse et tenere et usque ad extremum spiritum servaturos esse propria manu profitemur; condemnantes Arium . . . et omnes, qui eadem atque illi sentiunt . . ., imprimis anathema dicentes Ario atque iis omnibus, quae in Ariminensi synodo adversus praedictam fidem sancti concilii Nicaeni gesta sunt; quibus ab oppido Thraciae Nice Constantinopolim allatis, dolo ac periurio circumventi subscripsimus.“⁸³⁾ Ubi nemo non videt, quam claram damnationem concilii Ariminensis et quam explicitam professionem fidei Nicaenae cum ipsa etiam consubstantialis voce Liberius ab his episcopis tamquam pignus conversionis exegerit.

Hac quasi cautione accepta, tandem Liberius litteras amicitiae plenas ad orientales legatis dedit perferendas. De epistola ab eis ad se missa gaudet, „idque eo maxime, quod sententiam vestram atque doctrinam cum tenuitate mea cumque omnibus Italis et occidentalibus consentire prorsus et concinere affirmarunt simul ac demonstrarunt. Hanc autem fidem catholicam et apostolicam esse agnoscimus . . . et hanc legati vestri se habere professi sunt, et cum inaestimabili gaudio omne vestigium ac fomitem absurdae suspicionis abolentes, non sermone solum sed et scripto eam exposuerunt . . . Insuper et hoc professi sunt carissimi fratres nostri Eustathius, Silvanus ac Theophilus, tum se, tum vestram charitatem semper eam fidem habuisse et ad extremum usque spiritum servaturos esse, quae scilicet Nicaeae . . . comprobata est . . ., quae quidem fides in substantia et consubstantialis vocabulo comprehensa, tamquam firmum et inexpugnabile munimentum, omnes impetus et pravas machinas Arianae dementiae reprimit ac repellit.“

„Quocirca cum omnes occidentalium partium episcopi Ariminum convenissent, quo illos Arianorum improbitas convocaverat, eo consilio, ut aut persuasione aliqua, aut, quod verius est, saecularis potentiae auctoritate coacti, id quod in fide cautissime positum fuerat, tollerent, aut oblique negarent (τοῦτ' ὅπερ ἀσφαλίστατον τὴν ἐν τῇ πίστει καίμενον ἀνέλοιεν ἢ πλαγίως ὀρνίσσωνται) nihil profecit illorum versutia. Etenim omnes propemodum ii, qui apud Ariminum collecti, partim illecebris, partim dolo tunc decepti fuerant, nunc ad sanam mentem reversi, formulam ab Ariminensi concilio editam anathemate damnarunt et catholicae fidei apud Nicaeam promulgatae subscripserunt, et communione nobiscum inita, adversus

⁸²⁾ Socr. ibid. 491.

⁸³⁾ Socr. ibid. 486—490; Soz. H. E. l. VI c. 11 (M. P. G. 67, 1319—1324).

Arium eiusque discipulos graviore indignatione commoventur. Cuius rei argumentum cum ipsi charitatis vestrae legati viderent, vos ipsos in subscriptione sua coniunxerunt, anathemate damnantes Arium necnon ea quae Arimini contra fidem Nicaeae firmatam gesta sunt, quibus et vos, periculis in fraudem inducti subscripsistis.“ Promittit deinde eis suum auxilium, „praesertim cum ex professione legatorum vestrorum cognoverimus, Orientales ad sanam mentem reversos cum orthodoxis occidentalibus consensisse et, ne si is nescii, significamus vobis, Ariminensis concilii blasphemias ab iis qui tunc per fraudem decepti fuisse visi sunt, nunc anathemate perculsas esse; et universos conspirantibus animis in Nicaenam fidem consensisse. Sed et vos id omnibus indicare debetis, ut qui per vim ac fraudem aliquod fidei suae detrimentum passi sunt, nunc tandem ex haeretica caligine ad divinam catholicam libertatis lucem valeant emergere. Qui quidem si post hoc concilium perversae doctrinae virus evomere et omnes Arii blasphemias reicere, easque anathemate damnare noluerint, sciant se pariter cum Ario eiusque discipulis... extraneos esse et alienos a communione ecclesiae, quae adulterinos filios non admittit.“⁸⁴⁾

37. Appare ex his Liberius, etsi ad veniam Ariminensibus dandam erat paratissimus, quam graviter eorum lapsum, conatum illum, „id quod in Nicaena fide cautissime positum fuerat“ scilicet vocem consubstantialis, „tollendi“ aut „oblique negandi,“ — diiudicaverit; „blasphemiae“ illae sunt, „aliquod fidei suae detrimentum passi sunt“ qui illa subscripserunt, quamdiu in illo statu versantur, „adulterini filii sunt,“ „extranei et alieni a communione ecclesiae,“ qui necessario prius „ad sanam mentem redire“ debent. Certo, si Liberius unquam in eadem damnatione fuisset, imo, propter eminentiorem quem occupabat locum, gravius notatus fuisset, nunquam sic loqui potuisset, aut enim eandem rem verbis mitioribus dixisset, aut si iisdem verbis usus esset, aliquod signum doloris de proprio lapsu atque poenitentiae addidisset.⁸⁵⁾ Auctoritatem autem Liberii hic omnino integram nulloque modo labefactatam apparere, adeo evidens est, ut id hic iterum monuisse satis sit. Sed iam ad nodum totius quaestionis accedamus, ubi imprimis examinandum est, quomodo Sozomenus, qui solus illud factum quod toti causae originem dedit, paulo longius narravit, rerum gestarum seriem exponat.

V. *Quomodo secundum Sozomenum factum sit, ut Liberius de exilio reverteretur.*

38. Sozomenus haec habet: „Haud multo post imperator ab Urbe Roma Sirmium reversus, cum occidentales episcopi legationem ad ipsum mississent, Liberium Beroea ad se accersivit. Cumque adessent legati episcoporum orientis, convocatis sacerdotibus qui in comitatu erant, Liberium coepit compellere, ut Filium Patri non esse consubstantialem confiteretur. Instabant autem et imperatorem ad hoc impellebant Basilius, Eustathius et Eleusius,

⁸⁴⁾ Socr. ibid. 490—494.

⁸⁵⁾ Etiam Baronio, qui Liberium lapsum putabat, necessitas alicuius reparationis evidens fuit; professionem autem fidei ab eo ad Athanasium missam, quam Baronius ad hunc finem recitat (A. 357 n. 72) cum retractatione aliqua, qualem imprimis Liberius facere debuisset, si unquam cecidisset nihil commune habere legenti patet.

qui praecipua apud ipsum auctoritate pollebant. Qui cum ea quae contra Paulum Samosatensem et contra Photinum episcopum Sirmii decreta fuerant, ac praeterea fidei formulam in dedicatione Antiochensis basilicae editam, in unum tunc libellum coniecissent, perinde quasi quidam, sub obtentu vocabuli consubstantialis propriam haeresim stabilire conarentur, effecerunt ut Liberius et Athanasius, Alexander, Severianus et Crescens Africae episcopi ei formulae consentirent. Consenserunt pariter Ursacius et Germinius episcopus Sirmii et Valens Mursae et quotquot ex Orientis partibus aderant episcopi.

Sed et confessionem a Liberio vicissim susceperunt, qua eos, qui Filium secundum substantiam et per omnia Patri similem non esse assererent, alienos ab Ecclesia pronuntiabant. Nam cum Eudoxius et qui cum illo opinioni Aetii favebant, Antiochia Hosii epistolam acceperant, sparsis rumoribus divulgaverunt, Liberium quoque consubstantialis vocem condemnasse et Filium Patri dissimilem confiteri. His per occidentalium legatos confectis, imperator Romam redeundi potestatem Liberio concessit. Scripserunt etiam episcopi, qui Sirmium convenerant, ad Felicem, qui tunc Romanae ecclesiae praesidebat, et ad clerum eiusdem civitatis, ut Liberium susciperent, utque ambo apostolicam sedem gubernarent et simul sacerdotio fungerentur, absque ulla dissensione et quidquid molesti acciderat propter Felicis ordinationem atque absentiam Liberii, oblivioni traderent. Nam Liberium, virum undequaque egregium, et qui pro religione imperatori fortiter restitisset, populus Romanus impense diligebat, adeo ut eius causa gravissimam seditionem excitaverit et ad caedes usque proruperit. Post haec vero cum Felix modico tempore supervixisset, Liberius solus Ecclesiam administravit. Quod quidem divina providentia ita dispensavit ne sedes Petri dehonestaretur, a duobus praesulibus simul gubernata; quod discordiae signum et ab ecclesiasticis legibus alienum est.⁸⁶⁾

39. Secundum hanc narrationem Sozomeni, legatio aliqua episcoporum occidentalium, et quidem Africanorum, („Athanasius, Alexander, Severianus et Crescens, Africae episcopi“), causa fuerunt Constantio, ut cum Liberio iterum tractare voluerit ideoque eum Beroea Sirmium accersierit; ratio autem cur Constantius Liberium redire permetteret, fuit compromissum aliquod, ut aiunt, in quo Liberius aliquid Sirmiensibus, Sirmienses aliquid Liberio concesserint, ita ut ad aliquam sententiam mediam communem perveniretur. Sive Liberium sive Sirmienses aliquid subscripsisse, id quidem Sozomenus non dicit, neque in circumstantiis adeo gravibus id supponere possumus dum non explicite dicitur. Quoad id quod Liberius praestiterit, Sozomenus duo affert, conatum Constantii et Sirmiensem, ut a Liberio obtinerent, „ut Filium Patri non esse consubstantialem profiteretur“, et consensum in aliquam formulam a Sirmiensibus propositam; Sirmienses vero vicissim professos esse, „Filium secundum substantiam et per omnia Patri similem esse.“

40. Antequam haec ulterius discutiantur, in vocem „consubstantialis“ eiusque tum absolute tum pro illo tempore significationem inquirendum est. Consubstantialia illa dicuntur, quae sunt eiusdem substantiae. Iam vero et substantia in qua duo convenire dicuntur, et ipsa convenientia absolute loquendo diversa esse possunt. Si quis substantiam plenissimo huius vocabuli sensu sumit, et sic Filium Patri consubstantialem esse dicat, tunc sensu

⁸⁶⁾ H. E. I. IV c. 15 (M. P. G. 67, 1150—1154).

modalistico Pauli Samosatani et Photini proprio, Patrem et Filium non in sola substantia verum etiam in persona convenire dicit, ita ut non personarum sed tantum eiusdem personae modorum trinitas permaneat. Si vero substantia, sensu minus pleno, de sola essentia intelligatur, tunc generatim consubstantialia dici possunt, quae in eadem essentia conveniunt; id quod diverso modo esse potest.

Vel habetur tantum perfecta similitudo ratione naturae specificae eiusdem, quo sensu Petrus et Paulus consubstantiales sunt, qui tamen sensus in considerationem non venit, cum etiam Ariani, sicut ex una parte perfectam Filii cum Patre similitudinem negabant, ita ex altera parte Filium ex Patre esse concedebant. Vel habetur, ultra perfectam unius cum altero similitudinem in ipsa natura realis origo unius ab altero, quae origo realis ipsius perfectae in natura similitudinis ratio est: atque hanc imprimis patres Nicaeni vocabulo consubstantialis exprimere volebant, perfectam dico in natura similitudinem in vera Filii ex Patre generatione fundatam. Ariani enim semper in eo erant, ut Patrem dicerent non vera generatione naturali, sed voluntate libera, ad producendum vel non producendum indifferenti, produxisse Filium, quo ipso sequebatur, Filium non esse quoad ipsam substantiam Patri similem, nec aequae perfecte Deum ac Patrem. Contra quos patres Nicaeni opposuerunt, Filium non esse, sicut ea quae libera Deus voluntate facit, ex nihilo, sed, utpote ex ipso vere genitum, „ex substantia“ Patris, ex hoc ipso autem sequi, Filium non utcumque Patri similem, verum in ipsa substantia, idque perfectius adhuc quam filium humanum cum Patre, propter inseparabilem Filii cum Patre unionem: „ἵνα μὴ μόνον ἴμοιον τὸν υἱὸν, ἀλλὰ ταύτῃ τῇ ὁμοιώσει ἐκ τοῦ πατρὸς εἶναι σημαίνωσι, καὶ ἄλλην οἶσαν τὴν τοῦ υἱοῦ ὁμοίωσιν καὶ ἀτρεψίαν δεῖξωσι πρὸς τὴν ἐν τῇ μὲν λεγομένην μίμησιν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐκ πατρὸς τοῦ υἱοῦ γέννησις ἄλλη, παρὰ τὴν ἀνθρώπων φύσιν ἐστὶ καὶ οὐ μόνον ὁμοιος, ἀλλὰ καὶ ἀδιαίρετός ἐστι τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, καὶ ἐν μὲν εἰσιν αὐτὸς καὶ ὁ πατήρ, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πατρὶ ἐστὶν ὁ λόγος, καὶ ὁ πατήρ ἐν τῷ λόγῳ, ὡς ἐστὶ τὸ ἀπαύγασμα πρὸς τὸ φῶς.“ Quibus utique dictis aperte declaratur, his vocabulis ‚ex substantia‘ et ‚consubstantialis‘ deleri impietatis vocus, quibus aiunt, Filium esse rem creatam, conditam, factam et mutabilem, nec prius fuisse, quam genitus est.“⁸⁷⁾

Ex ore ipsius Athanasii, quo nemo melius sensum horum vocabulorum in concilio Nicaeno definitum novit, nemo maiore constantia defendit, habemus hic in quoniam cardo totius pugnae circa vocem consubstantialis tunc versatus sit. Etsi enim secundum rei veritatem in Deo consubstantialitas inter Patrem et Filium numericam etiam ipsius naturae in utroque unitatem involvat, ex qua ubique perfectissima similitudo in ipsa natura in personis divinis hanc numerice eandem naturam habentibus consequitur, tamen de hac numerica unitate naturae tunc non pugnabatur. Si vere Filius a Patre non factus sed genitus est, eo ipso ex substantia eius est, ipsi in natura perfectissime similis est, ὁ αὐτὸς τῇ ὁμοιώσει ἐκ τοῦ πατρὸς ὢν, imo naturam numerice eandem cum ipso habet; quare qui pro statu controversiae qui tunc erat, unam ex his quattuor propositionibus affirmabat vel negabat, ceteras implicite affirmabat vel negabat.

Ex Semiarianis multi erant, qui omnes quattuor vel potius tres — nam de numerica identitate naturae explicite tunc non agebatur — pro-

⁸⁷⁾ Athan. De decretis Nicaenae Synodi n. 20 (M. P. G. 25, 451).

positiones illas admittebant, imo etiam vocabulum consubstantialis ad eas una formula comprehendendas aptum esse non negabant, ab eo autem abstinere volebant, non quia unam ex propositionibus oppositis Arianorum defendebant, sed vel quia eam vocem aliquid obscuritatis habere dictitabant, vel ob rationem extrinsecam, quod videlicet haereticis quibusdam, oppositum Arianæ haeresi errorem tuentibus, vocabulum consubstantialis tunc ad suam haeresim velandam inserviret⁸⁸⁾.

41. Redeamus nunc ad narrationem Sozomeni. Ex iis quae iam exposuimus patet, Constantium damnationem vocis consubstantialis sensu catholico acceptae, nec a Liberio nec ab aliis tunc praesentibus ullo modo obtinuisse, cum e contrario Sirmienses, postulante Liberio, „Filiū Patri secundum substantiam et per omnia similem“ profiteri debuerint. Sed quid de voce consubstantialis? Videri enim posset, Liberium „consentiendo“ formulae a Sirmiensibus propositae, saltem silentio suo vocem illam suppressisse. Formulam cui Liberius consenserit, Sozomenus dicit ex decretis Sirmiensibus contra Photinum⁸⁹⁾ et ex „fidei formula“ in dedicatione Antiochensis basilicae edita⁹⁰⁾ fuisse compositam.

Utramque formulam, etsi vocem consubstantialis non contineat, tamen Hilarius sine ulla dubitatione catholicam iudicat, neque omnino negari potest, in formulis quas Orientales post fidem Nicaenam proposuerunt diiudicandis, Hilarium aequius tulisse iudicium quam Athanasium.

42. Quid Athanasius generatim^{90 b)} de sibi invicem succedentibus illis synodis et formulis senserit, ex libro eius De synodis clare apparet, ubi inter cetera haec habet: „Ceterum illi frequentes synodos adversus universale illud concilium celebrantes nunquam fatiscunt... Coeunt igitur Hierosolymis atque huiusmodi litteras dedere.“⁹¹⁾ „Hoc fuit illis synodorum initium.“⁹²⁾ „Attamen rati, aliquid adhuc ad suum propositum desiderari, Antiochiae synodum obtentu encaeniorum, ut vocant, coegerunt... In aliqua autem epistolarum suarum haec conscribere.“⁹³⁾ „Iterumque in alia epistola eorundem encaeniorum tempore, cum priorum poeniteret ac nova quaedam et plura excogitassent, haec edidere.“⁹⁴⁾ Theophilus porro quidam episcopus Tyanensis, hanc fidei formulam a se compositam coram omnibus proposuit, cui, hominis approbata fide, subscripserunt omnes.“⁹⁵⁾

„Haec cum Antiochiae encaeniorum tempore gessissent, rati se nondum perfecte fidem suam scripsisse, utpote fluctuanti mente praediti, aliud denuo edunt de fide rescriptum paucis interiectis mensibus.“⁹⁶⁾ „Sed quasi horum

⁸⁸⁾ Athan. De Synodis n. 12 (M. P. G. 67, 702); n. 41 c 763—766; Hilar. De Synodis n. 81 (M. P. L. 10, 534). Ad quae cf. Savio, 117 ss.

⁸⁹⁾ Athan. De Synodis n. 27 (M. P. G. 26, 735).

⁹⁰⁾ Ibid. n. 24 c. 722; nam haec est illa formula, quam Hilarius simpliciter Antiochiae in encaeniis scriptam dicit.

^{90b)} Mitius iudicat. De Synodis c. 41 (M. P. G. 26, 766).

⁹¹⁾ n. 20 c. 718.

⁹²⁾ n. 22 c. 719.

⁹³⁾ n. 22 c. 719.

⁹⁴⁾ n. 23 c. 723.

⁹⁵⁾ n. 24 c. 723.

⁹⁶⁾ n. 25 c. 726.

poeniteret, rursum post tres annos concilium suum coegerunt, miseruntque Eudoxium, Martyrium et Macedonium in Cilicia episcopum, cum iisque alios quosdam in Italiam, qui fidei formulam plurimis conscriptam deferrent, multisque additamentis auctiorem quam superiores; nam (quasi recentiora quaedam excogitassent, haec secum attulere.“⁹⁷⁾ „Sed neque hic steterunt; iterum namque Sirmii adversus Photinum coacti, aliam fidei formulam ediderunt, non ita prolixam, neque tot verbis conscriptam, sed plurimis detractis, alia addiderunt, veluti ea a quibusdam sibi suggerentibus accepissent.“⁹⁸⁾ „His omnibus reiectis, quasi praestantiora excogitassent, fidei doctrinam formulamque statuunt, et haec Sirmii Latine scribunt“⁹⁹⁾ (= secunda Sirmiensis formula, reiciens substantiam, consubstantiale et homoiusion).

„Haec cum scripsissent, consilio iterum mutato, eam edidere fidei formulam, quam se cum consulatu edidisse postea crubere. De more autem quasi hanc iterum improbarent, curarunt, ut per Martinianum notarium exempla ab eis qui haberent auferrentur. Et cum Constantio imperatori auctores fuissent, ut adversus eam edictum promulgaret, aliam rursum tradidit, additisque, uti solent, quibusdam verbis, haec in Isauria conscripserunt“¹⁰⁰⁾ („homoiusion et homoiusion utpote voces a Scripturis alienas reicimus, anomoion autem anathemate damnamus... Quod autem fides Sirmii nuper edita coram pietate imperatoris nostri, huic paria contineat, norunt omnes qui legerint“).¹⁰¹⁾ His in Isauria scriptis, Constantinopolim profecti, quasi se iterum poeniteret, ea de more mutaverunt, additis tamen quibusdam vuculis; ita ut neque hypostasim in Patre et Filio et Spiritu sancto dicerent; eademque ipsa iis transmissere, qui Ariminum convenerant, coactis omnibus harum regionum episcopis ut iis subscriberent. Et si qui repugnabant, eos a Constantio in exilium pelli curarunt.“¹⁰²⁾ „Sed nec hic quidem steteret, nam Constantinopoli Antiochiam profecti, mutata sententia, qua, iuxta sacras litteras, similem esse Patri Filium scripto tradiderant, concinnatisque iis quae excogitarunt, rursus ad priorem reversi sententiam, dixerunt Patris omnino dissimilem.“¹⁰³⁾ Huc usque igitur progressi supradicti viri, subistere tandem, ac demum depositi sunt.“¹⁰⁴⁾

43. Ex his apparet, Athanasium, cum praesertim post Constantii mortem scriberet longamque seriem formularum et gesta Arianorum nefanda vidisset, sine ulla omnino distinctione rerum, causarum, personarum ac temporum omnes illas synodos omnesque illas formulas tamquam unius eiusdemque catenae Arianae annulos condemnasse; et tamen erant inter haec omnia aliqua quae sic in cumulo non erant necessario damanda, sicque etiam viros maxime orthodoxos sensisse ideoque Liberium, si vellet, sentire iure suo potuisse, testis luculentissimus est Hilarius, qui suum De synodis librum paucis mensibus post Liberii reditum conscripsit. Pauca testimonia sufficiunt ut eius tum de synodis illis in genere tum de synodis

⁹⁷⁾ n. 26 c. 727.

⁹⁸⁾ n. 27 c. 735.

⁹⁹⁾ n. 28 c. 739.

¹⁰⁰⁾ n. 29 c. 743.

¹⁰¹⁾ n. 30 c. 746.

¹⁰²⁾ n. 30 c. 746.

¹⁰³⁾ n. 31 c. 747.

¹⁰⁴⁾ n. 32 c. 750.

atque formulis Antiochena et Sirmiensi, de quibus Sozomenus loquitur, iudicium clarum fiat.

„Sed iam superioribus diversisque, temporibus, multis his causisulantibus, fides alias necesse fuit conscribi.“¹⁰⁵⁾ Quas dum referre vult, incipit cum fide Antiochiae in encaeniis edita, cuius verba aliquantulum obscura de similitudine Patris et Filii omnino catholica esse ait: „Et primum sciendum est, non adversus haeresim quae dissimilis substantiae Patrem et Filium ausa est praedicare, in Antiochia fuisse conventum, sed adversus eam, quae post sanctam synodum Nicaenam in id proruperat, ut tria nomina Patri vellet adscribere... Volens igitur congregata sanctorum synodus impietatem eam perimere...“¹⁰⁶⁾, idcirco illa verba posuit, quod Hilarius omnino approbat.

„Dignum est autem, etiam ceteras eorundem episcoporum Orientalium diversis et locis et temporibus conscriptas fides noscere, ut per plures confessiones sinceritas conscientiae possit intelligi.“¹⁰⁷⁾ Affert ad hoc fidem Sardicensem, Orientalium scilicet, cuius sinceritatem probat, omnia et singula cum catholica fide convenire ostendendo. Deinde pergit: „Consequens autem est, ut eam nunc fidem retractemus, quae non olim, cum Photinus episcopus deiectus est, conscripta est“¹⁰⁸⁾ id est, fidem Sirmiensem primam de qua Sozomenus loquitur. De qua in fine ita iudicat: „Necessitas et tempus admonuit eos qui tum convenerant, per multiplices quaestiones latius ac diffusius expositionem fidei ordinare; quia multis et occultis cuniculis in catholicam domum ea, qua per Photinum renovabatur, haeresis tentaret irrepere, ut per singula genera intemeratae et illaesae] fidei unicuique generi haereticae ac furtivae fraudulentiae contraireretur: essentque tot fidei absolutiões, quotidem essent quaesitae perfidiae occasiones“¹⁰⁹⁾ quod deinde discurrendo per singula ostendit, necessitatem singulos illos errores opposita veritate refellendi iterum iterumque inculcando.¹¹⁰⁾

44. Et revera hae formulae etsi vocem consubstantialis non contineant, tamen doctrinam, voce consubstantialis significatam satis clare exprimunt. Ut iam monuimus, quod Liberius hanc formulam compositam subscripserit, hoc ne ipse quidem Sozomenus dixit; qui tantum de consensu aliquo loquitur; secundum ipsum igitur rem nobis ita repraesentare possumus, ut Basilius Ancyranus, qui Photinum ex sede sua Sirmiensi tandem deiecerat, et Germinius Photini in sede Sirmiensi successor, Liberio sua in Photino removendo haeresique eius Sirmii exstirpanda merita exposuerint et praedicaverint, quod profecto in ipsa illa civitate, ubi Photinus per factionem populi diu removeri non potuit,¹¹¹⁾ ubi Basilius in eo removendo tantum insudaverat,¹¹²⁾ ubi Germinius sine dubio contra fautores eius continuo adhuc bellum gerere debebat, nihil mirum habere potest. Quod in his sermonibus etiam de decretis Antio-

¹⁰⁵⁾ De Synodis n. 28 (M. P. L. 10, 502).

¹⁰⁶⁾ n. 32 c. 504.

¹⁰⁷⁾ n. 33 c. 506.

¹⁰⁸⁾ n. 37 c. 509.

¹⁰⁹⁾ n. 39 c. 512 s.

¹¹⁰⁾ Cf. n. 61—63 c. 522 s.

¹¹¹⁾ Hil. Fragm. II. n. 21 (M. P. L. 10, 650).

¹¹²⁾ Soz. H. E. I. IV. c. 6 (M. P. G. 67, 1119, 1122 s.).

chenis atque Sirmiensibus contra Photinum editis mentio inciderit, omnino naturale, immo necessarium erat. Liberium, quae a Basilio bene gesta erant approbasse, nec synodorum decreta quibus ille in Photino pellendo nisus erat damnassee, plus quam verisimile est; idque eo magis, quod Liberius et Sirmii reliquias haeresis Photini adhuc sub cineribus gliscentes animadvertere potuit, nec ipsi, per biennium ab omni communicatione cum mundo catholico separato et Sirmii tantum ab Arianis vel Semiarianis circumdato, facile esse poterat, ut de extensione et gravitate haeresis Photini deque sinceritate eorum, qui ei pericula inde imminencia repraesentabant, rectum sibi iudicium formaret; quod ipse Hilarius hoc non mere imaginarium sed valde reale periculum fuisse iudicaverit, ex iis, quae ante rettulimus, evidens est. Nec dubitari potest, Sirmienses, illa quacumque approbatione formulae suae contentos, ad vitandam apertam Liberii explicationem approbationis illius limitatae, plus ab eo non postulasse, cum praesertim unus vel alter eorum illa approbatione secus ac Liberii mens erat, utendum sibi postea iam tunc decrevisse videri possit.

45. Verum hic non sistit narratio Sozomeni. Calumnias iam tunc Liberio motas meminit, et tantum abest, ut nobis Liberium, exilii laboribus et minis mortis perterritum, manus ad omnia dedisse depingat, ut potius eundem virum magnanimum, quem coram Constantio Mediolani degentem admirati sumus, etiam Sirmii reperiamus. Contra rumorem adversus ipsum sparsum, quasi Filium Patri dissimilem dixisset, consubstantialem negasset, exigit et obtinet a Sirmiensibus professionem, Filium secundum substantiam et secundum omnia esse Patri similem. Hic iure aliquis miretur, quod Sozomenus, dum cum magna admiratione constantiae Liberii, eum in exsilium euntem describit, eundem dicentem introducat: Se pecunia imperatoris non egere, „nobis vero Christus, qui Patri in omnibus similis est et annonas et bona omnia subministrat“;¹¹³⁾ dixeris, Sozomenum ut virum orthodoxum significet, eum similitudinem Filii in omnibus cum Patre profitentem inducere! Num etiam in nostro loco Liberio, ut orthodoxiam eius ostenderet, haec verba in ore posuit? Certe eundem Eustathium, quem Sozomenus tamquam Sirmii praesentem exhibet, iam ad ipsum Liberium de se suisque ita loquentem audivimus: „Se dudum resipuisse et veritatem agnovisse; et Anomoeorum quidem doctrinam eiurasse iam pridem, Filium vero Patri per omnia similem confessos esse, nec differre similem a consubstantiali“. Hoc autem semel posito, Liberius dicendus esset, etiam secundum narrationem ipsius Sozomeni vocem consubstantialis non solum non prodidisse, sed potius efficaciter asseruisse.

Quodsi simul consideretur, quid Liberius Sirmiensibus secundum Sozomenum concesserit, quidque ab ipsis postulaverit atque obtinuerit, patet, de compromisso, ut vocant, secundum rei veritatem hic non agi, cum neque in mere orali et tacita illa approbatione formularum Antiochenae et Sirmiensis, quibus Basilius in Photino pellendo usus erat, vocem consubstantialis vere suppresserit,¹¹⁴⁾ et contra calumnias in ipsum sparsas denno asseruerit.

¹¹³⁾ H. E. l. IV. c. 11 (M. P. G. 67, 1139).

¹¹⁴⁾ Attentione valde dignum est, Ursacium et Valentem, in retractatione sua ad Iulium data, Arium quidem condemnare, sed nec substantiae nec consubstantialitatis mentionem facere. Innuit quidem Hilarius, hanc satisfactionem parum fuisse sufficientem, Iuliumque potius ex oeconomia quadam

46. Quod ad formulas illas spectat, etiamsi Liberius eas subscripsisset, nihil ei inde vitio verti posset. Taceo quod non de formula agebatur tunc primum composita sed de formula iam existente, quae Basilio Ancyrano in iis quae contra Photinum iam laudabiliter gesserat auctoritatem prae buerat. Nec illa formula contra Arianos directa erat, qui vocem consubstantialis reiciebant, sed contra Photinianos, qui illam ultra admittebant, sed ita, ut ea ad errorem suum tegendum simul et asserendum abuterentur. Quibus in circumstantiis, dato semel magno illo periculo, quod, Basilio aliisque testibus, fidei catholicae iam ex parte Arianis omnino contraria imminere credere debebat, Liberius nihil melius facere potuit, quam ut veteres formulas catholicas illas et ad novam haeresim impugnandam aptas, suo aliquo consensu firmaret.

Si aliud facere voluisset, consubstantialis vocem aut sensu Photiniano damnare, aut sensu catholico contra Arianos affirmare, aut utrumque modum, claram distinctionem apponendo, coniungere debuit;¹¹⁵⁾ si primum fecisset, non est dubium, quin Ariani solita sua mala fide statim rumorem sparsissent, Liberium tandem aliquando simpliciter vocem consubstantialis damnas se; si confirmasset, Photiniani sparsissent, Liberium, de Photino agentem, vocem consubstantialis tandem agnovisse; quodsi utrumque coniunxisset, quae tamen agendi ratio cum in scholis unice recta sit, in vita practica autem difficillime adhiberi potest, periculum fuisset, ut tum Ariani tum Photiniani eodem quo diximus modo abuterentur. Optimum igitur fuit, ut Liberius, dum cum Photinianis ageret, vocem consubstantialis in eorum damnationem non introduceret, et, dum cum Arianis ageret, vocem consubstantialis, nec vocem solam sed etiam et imprimis rem ea voce expressam defenderet. Quod utrumque, semper secundum Sozomenum, praestitit. Ut enim iam supra diximus, Ariani non, sicut multi ex Semiarianis, vocem solam consubstantialis sed etiam rem ea expressam impugnabant, immo vocem solum propter rem. Quare ei, qui fidem Nicaenam salvam volebat, non ad vocem solum sed etiam ad rem attendendum erat, ad hoc autem necessarium erat, detegere, ex qua nam parte Ariani rem voce consubstantialis expressam, tunc ipsum labefactare conarentur. Iam vero, ut ex iis, quae deinde subsecuta sunt, clare apparet, tunc imprimis perfectam Filii cum Patre similitudinem et maxime similitudinem secundum ipsam substantiam subruere Ariani conabantur; hac posita, consubstantiale salvum erat, hac sublata, consubstantiale sublatum erat. Quare, si Liberius non nudum nomen sed ipsam rem eo nomine expressam defendere volebat, debebat ab ipsis postulare professionem similitudinis quoad omnia

hanc antesignanorum haeresis Arianæ retractationem admisisse, „ut cum lucro catholicae Ecclesiae vires quoque detraheret Arianis, cum eos, qui unitatem ante turbaverunt, consilii huius et audaciae poenitentes in communionem catholicam per veniam reconciliatae pacis admitteret“ (Fragm. II. n. 19: M. P. L. 10, 616). Sed nec Hilarius nec Athanasius qui bis eorum epistolam ad litteram refert, quidquam inde exprobrandum Iulio existimant, sed potius aperte probant.

¹¹⁵⁾ Quoad rem haec distinctio sensuum cum approbatione unius et damnatione alterius, etsi non ipsi voci consubstantialis apposita, habetur in fide priore catholica Ariminensium: „Si quis Patris et Filii et Spiritus sancti unam personam [= haeresis Pauli Samosatani et Photini] aut tres substantias divisas dixerit et non perfectae Trinitatis unam deitatem profiteatur [= haeresis Arianæ], anathema sit“ (M. P. L. 10, 698).

et secundum ipsam substantiam, sitamen etiam nomen defendere volebat, in quo firmissimum ipsius rei praesidium erat, postulare debebat, ut illis verbis idem ac per vocem consubstantialis exprimi recognoscerent: quorum primum teste Sozomeno praestitit, alterum idem Sozomenus innuit: aptissime igitur Liberius et rem et vocem consubstantialis defendit.

47. Sed iam quaerendum est, utrum tota haec rerum expositio, quae a Sozomeno suggeritur, admitti tamquam vera possit, et imprimis, ad substantiam rei quod spectat, utrum talis rerum series in se possibilis sit et cum iis quae aliunde scimus conveniat. Iam vero Sozomenum intelligere possumus aut in sensu Liberio maxime favente, quod scilicet tantum practice, nec scripto, formulam sibi propositam voce consubstantialis carentem approbaverit, eiusdem vero vocis approbationem saltem aequivalentem a Sirmiensibus postulaverit, aut vero ita, ut formulam voce consubstantialis carentem sollemniter subscripserit nec in confessione, quam a Sirmiensibus postulavit, vocis huius mentionem ullam fecerit.

Si hoc alterum supponamus, relatio Sozomeni tot difficultatibus premitur, quot rationes adsunt Liberium ab omni omnino culpa immunem declarandi, quo praeter argumenta ex Liberii indole, ex modo quo ante et post exilium se gesserit petita, quae iam attulimus, etiam omnia ea referenda sunt, quae in favorem Liberii ex antiquis scriptoribus mox allaturi sumus. In primo autem casu, contra quemcumque favorem etiam praeter intentionem Semiaranis exhibitum, ea quae pro secundo sensu Sozomeni tuendo afferrissent difficultatem faciunt, quae tamen ex iis, quae contra valorem testimonii hoc sensu intellecti proferemus, facile solvitur; restat tunc tamen aliqua difficultas interna, quae insolubilis videri possit, quam tamen, cum etiam nostram, plenam Liberii innocentiam affirmantem sententiam premat, iuvat hic primo loco idque paulo latius cum sua solutione exponere.

48. Cum scilicet secundum Sozomenum sic intellectum, atque secundum hanc quam veram omnino esse putamus sententiam Liberius nihil omnino fecerit ad animum Constantii mutandum, quaeritur, quomodo psychologice intelligi possit, Constantium, cuius indolem bene novimus, suam de Liberio sententiam mutasse. Ipse Sozomenus, tamquam causam positivam et immediatam quae mutationem hanc animi imperatoris obtinuerit, exhibet preces episcoporum occidentalium, quas horum legati ad aures Constantii detulerint. Quod vero episcopi illi occidentales, qui Africani fuisse videntur, sicut eorum legati, tunc pro Liberio intercedere ausi fuerint, id tum eorum necessitati, cum auctoritate veri Romani pontificis contra Donatistas indigerent, tum incerti iam aliquantulum in Liberium inclinatae Constantii tribuendum est.

Constantium a Liberio restituendo tunc non omnino alienum fuisse, ex responsis patet, quod cum sub finem Aprilis 357 Romae esset, matronis Romanis pro Liberio intercedentibus dederat: „Revocaturum se illum, et petentibus redditurum esse, si sacerdotibus qui in ipsius erant comitatu, consentire vellet“¹¹⁵⁾ quae verba, etsi ab iis, quae biennio ante Mediolani protulerat, in se non differebant, tamen post intrusum iam Romae imperatoria po-

¹¹⁵⁾ Soz. H. E. l. IV. c. 11 (M. P. G. 67. 1139).

testate Felicem episcopum, aliquam adhuc in Constantio voluntatis inclinationem prodebat, nihilominus Liberium restituendi. Implicita quidem erat adhuc condicio, et quidem eadem, quam iam ante posuerat, verum etiam haec condicio, cum episcopi in comitatu eius iam alii essent, in favorem Liberii iam aliquantulum mutata erat. Etsi enim Ariani, Valens et Ursacius imprimis, adhuc cum Constantio versarentur, influxum quem antea in imperatorem habebant, amiserant, in eorumque locum Basilius Ancyranus, qui modum tractandi Constantium et eius aulicos non minus callebat, successerat¹¹⁷⁾, isque cum Semiarianus Arianorumque acerrimus adversarius esset, tantum apud Constantium valuit, ut tunc ipsum, cum occidentalium legati adessent, iam obtinuisset, ut epistola imperatoris ad Eudoxium Arianum data, qua ea quae ad consubstantialis et etiam homiūs vocem impugnandam fecerat, approbabat, ab Eudoxii legato tolleretur eiusque loco altera, omnino contraria ei daretur¹¹⁸⁾. Hic Basilius Ancyranus ea tunc apud Constantium potentia erat, ut, sicut ex facto commemorato apparet, imperatoris animum quocunque vellet, flecteret. Quare condicio a Constantio pro Liberii reditu apposita, ut scilicet episcopis suis consentiret, practice iam in eo versabatur, ut cum Basilio consentiret; quidnam ad hoc a Liberio petendum esset, a Basilio pendebat, et, prout hic plus vel minus postulandum suggerebat, ita plus vel minus difficultatis pro Liberio remanebat superandum.

Iam vero ipso facto, quod non aliquis stricte Arianus, ut Valens vel Ursacius, sed Semiarianus Basilius conditionem redditus Liberii dictabat, spes omnem difficultatem superandi multo maior erat. Namque Semiariani, ut magis moderati quam Ariani erant, immo volebant, tunc temporis maxime, esse catholici multique eorum a catholicis verbo tantum differebant, ita illo tempore, cum Arianos adeo acriter persequerentur, omnibus modis catholicorum societatem quaerebant ad eamque obtinendam ad omnia sacrificia erant parati. Hoc autem rerum statu fiebat, ut ipse Liberius pacis ineundae fieret arbiter, cum Basilius non alias pacis condiciones propositurus esset, quam quas Liberium probaturum praevidebat, certus, se potentia sua apud Constantium ut idem probaret effecturum. Verosimile autem est, condicionem unicam tunc a Liberio acceptatam eam fuisse, quod cum Sirmiensibus, postquam suam fidem in Filium Patri secundum substantiam et per omnia similem, idque idem esse atque consubstantialem professi fuissent, communionem iniret. Talis professio fidei in Ursacio et Valente, qui iam his castra mutaverant, praesertim cum id tunc imperatori gratum esse viderent, nihil improbabile habet. Quodsi postea episcopi catholici Ariminenses nihilominus cum iis communicare recusabant,¹¹⁹⁾ ratio potuit esse, quia illi sententiam postea iam iterum mutaverant.

Si quaeramus, quanam causa fuerit, cur Constantius etsi Romae Felicem intrusisset, tamen nunquam catholicis omnem spem Liberium recipiendi ademerit, et hoc sensu semper aliquam inclinationem ad Liberium restituendum conservaverit, nescio utrum inter tales causas non etiam admiratio aliqua Liberii commemoranda sit, cuius magnitudinem animi Con-

¹¹⁷⁾ „Basilius, Eustathius et Eleusius, qui praecipua apud ipsum auctoritate pollebant“. Ibid, cap. 16, col. 1150 s.

¹¹⁸⁾ Ibid, cap. 13 s. col. 1147—1150.

¹¹⁹⁾ M. P. L. 10, 698.

stantius ex comparatione cum tot episcopis aulicis quaquaversus mutabilibus non poterat non apprehendere aut apprehensam non admirari; forte etiam iam inanitatem calumniarum in Liberium coniectarum, quasi se superbe contra ipsum erigeret, perspexerat, sicut quondam etiam erga Athanasium factum erat. Certe autem una eademque praecipua causa erat, quam omnes historici antiqui indicant, praecipuus quidam Romanorum erga Liberium amor ac reverentia, qui Felicem, in Liberii sedem intrusum, oderant et omnibus modis vitabant.¹²⁰⁾ Non quia Constantius Romanos eorumque tumultus serio timuisset, vel veritus esset; qui enim non dubitavit Arianos protegendo totum terrarum orbem susque deque vertere, etiam horum tumultuum magnam rationem vix habuit. Attamen, etsi Constantius etiam mediis violentissimis ad fines suos uti non dubitabat, non est dubium, quin etiam ipse violentiam non propter se ipsam quaesierit ideoque, ubi idem vel plus sine violentia obtinere se posse speraret mitioribus mediis libenter usus fuerit. Iam vero, ut ipse cum Romae esset bene perspexerat, status rerum, qui post Liberii exilium ibi fuit, is erat, ut diutius durare non posset, remedium autem nullum aliud esse vidit quam reditum Liberii. Quare quid mirum si ipse iam tunc secum statuerit viam aliquam ineundi, qua salvo suo honore Liberium, quem ad desideria sua non condescensurum sciebat, nihilominus in patriam remitteret?

Ne autem cui incredibile videatur, quod Constantius Liberium remiserit, quin Liberius ne minimum quidem cesserit, una ex parte ad modum est attendendum, quo Constantius Liberium dimisit, altera ex parte exemplum s. Hilarii commemorandum est, qui cum in exilio degeret et auctoritate sua haeresi Arianae plurimum noceret Constantinopoli, ideo a Constantio, nulla satisfactione ab ipso postulata vel accepta, in patriam remissus est.¹²¹⁾ Nonne etiam Liberius, cuius auctoritas vel ratione sedis suae etiam multo maior erat, etiam magis ubicumque erat, haeresi nocere debuit?

Deinde quomodo Constantius Liberium remisit? Ita, „ut ambo (Liberius et Felix) apostolicam sedem gubernarent et simul sacerdotio fungerentur,“¹²²⁾ quod cum Constantius Romam rescripsisset, „lectis in circo his litteris, populus exclamavit, aequam esse imperatoris sententiam. Bifariam quippe divisos esse spectatores, discretis nominibus ex colorum varietate, et propterea illorum his unum, alterum aliis praeesse oportere. Hoc modo imperatoris litteras cum irrisissent, in unam vocem omnes pariter eruperunt: Unus Deus, unus Christus, unus episcopus. Ipsa enim eorum verba referenda censui. Post hanc autem populi christiani pietate ac iustitia insignem acclamationem reversus est divinus Liberius. Felix vero in alia civitate sedem fixit“¹²³⁾ Ipse populus igitur modum, quo Constantius Liberium restituit, indignum esse iudicavit, nec dubitandum, Constantium, si Liberius ad desideria eius condescendisset, modum inventurum fuisse, quo Liberius cum summa honoris significatione Romam reductus, Felix vero alio cum bona utriusque pace translatus esset.

¹²⁰⁾ Philostorgius apud Photium (M. P. G. 65, 518); Socr. H. E. L. II. c. 37 (M. P. G. 67, 322); Soz. H. E. L. IV. c. 15 (ibid 1154); Theodoretus H. E. L. II. c. 14 (M. P. G. 82, 1039); Ammianus Marcellinus, Rer. gest. I. 15 c. 7.

¹²¹⁾ Sulp. Sev. H. S. I. 2 c. 55 (M. P. L. 20, 155).

¹²²⁾ Soz. H. E. I. IV. c. 15 (M. P. G. 67, 1151).

¹²³⁾ Theod. H. E. I. II. c. 14 (M. P. G. 82, 1039).

Ne ipse victus appareret, Constantius etiam alio modo videtur providisse. Sicut, cum Liberius adhuc Romae esset, portis civitatis custodes posuerat, ne quis orthodoxus ad ipsum accedere posset,¹²⁴⁾ ita etiam Beroeae eum ab omnibus amicis separavit, ita ut Ariani, cum nemo catholicus adesset, qui eos refellere potuisset, de Liberio spargere possent, quaecumque vellent. Atque haec videtur vera esse ratio, cur de iis quae Beroeae et etiam Sirmii gesta sunt, tantum tales testes habeamus, qui ab Arianismo non sint immunes. Nam et Sozomenus qui Sirmii gesta narrat, et ipse etiam Socrates qui ambo ex Ariano vel Semiariano fonte hauriunt, eo ipso ostendunt, catholicos testes praesto non fuisse. Quare omnino credibile est, Constantium Arianosque episcopos, immo etiam Semiarianos cum Basilio, qui profecto integrae famae non est, dum Liberio magis favere videbantur, iam tunc novae in ipsum machinae struendae intentos fuisse, idque unum tunc curasse, ut certae notitiae de iis, quae Sirmii gesta erant, ne divulgarentur, sicque cum Liberius in patriam remitteretur, rumor spargi posset, Liberium Constantio Semiarianisque consensisse.

Arianos, et ipsos etiam Semiarianos, cum vi contra Liberium nihil se proficere experientia docti scirent, iam ad fraudes, in quibus texendis adeo valebant, hac vice se convertisse Liberiumque calumniasse et ex omnibus quae scimus certum est et de Arianis quidem Sozomenus diserte refert, cum scribit, Eudoxium cum suis rumorem sparsisse, „Liberium quoque consubstantialis vocem condemnasse, et Filium Patri dissimilem confiteri“.¹²⁵⁾ Et revera, quod hic Sozomenus calumniam Arianorum esse scribit id Philostorgius Arianus, „encomium haereticorum et recriminatio et vituperatio orthodoxorum“ ut Photius eum nominat, tamquam genuinam historiam recitat, „Liberium et una cum illo Hosium episcopum contra consubstantialis vocabulum et contra Athanasium subscripsisse“,¹²⁶⁾ cum Sozomenus diserte declaret, Liberium ipsum adhuc Sirmii degentem hanc calumniam efficaciter amovisse. Ceterum calumniis etiam tunc causa Athanasii locum dare poterat, cum Liberius exilio a Constantio solutus est, quin in favorem Athanasii ab eo quidquam obtinuerit; in quo nihil certe mirum; sicut enim Constantius Athanasium removendum statuerat, priusquam Liberium pellendum statuisset, ita in Athanasio sede sua arcendo perseverare poterat, etiam postquam Liberium redire permisit; quae tamen res facile Liberio invidiam conflare poterat, quasi causam Athanasii prodidisset, cum tamen de eius continuato exilio ita esset innocens atque invitus, sicut fuerat de incepto.

4°. Et quoniam ipse locus, in quo discutiendo versamur, monet, hic pauca de aliis quibusdam contra Liberium testimoniis breviter dicenda sunt, ut quae cum Arianorum contra Liberium calumniis cohaereant, iisdemque magna ex parte originem debeant.

His iisdem enim calumniis deceptus videtur esse ipse sanctus Athanasius, casumque Liberii, rumorum tunc per aera volantium fide credidisse. In historia Arianorum enim haec habet; „Porro Liberius, extorris factus, post biennium denique fractus est, minisque mortis perterritus subscripsit. Verum ea ipsa re comprobatur cum violentia eorum, tum Liberii in haeresim

¹²⁴⁾ Athan. Hist. A. ian. n. 38 (M. P. G. 25, 738).

¹²⁵⁾ Soz. l. c. 1151.

¹²⁶⁾ M. P. G. 65, 518.

illam odium, eiusque pro Athanasio suffragium, quando scilicet libere arbitrio-que suo agere licuit. Nam quae tormentorum vi praeter priorem sententiam eliciuntur, ea non reformidantium sed vexantium sunt placita.¹²⁷⁾ Iam vero, cum historia Arianorum ante mensem Maii anni 357 scripta sit, quae tamen Sirmii gesta sunt, anno demum 358 acciderint, patet, haec verba, si quidem Athanasius ipse ea scripserit, id quod in aperto relinqui potest, ab eo operi iam completo inserta sint necesse esse; id tunc factum esse videri potest, cum Athanasius, postquam monachi illud legerant,¹²⁸⁾ ab iisdem recepit. ut ad Serapionem Thmneos episcopum illud mitteret.¹²⁹⁾ Iam vero nulla nota chronologica habetur, cur id diu post opus primo conscriptum factum esse existimemus, eo magis, quod valde improbabile est, Athanasium, opere semel perfecto etiam monachis ad legendum transmissio, amicissimum suum Serapionem diu exspectare fecisse.

Ceterum notitia ipsa eiusmodi est, ut omnino ex falso illo rumore quem Sozomenus ab Eudoxio sparsum dicit hausta esse videatur, ab Athanasioque prius scripta, quam accuratorem de rebus Sirmiensibus notitiam comparare sibi potuerit; eius enim versio, ut aiunt, eadem est, quae apud Eudoxium et Philostorgium invenitur.

Supponitur enim hic cum Philostorgio condemnatio Athanasii Sirmii a Liberio facta, de qua Sozomenus nihil scit, neque eam in quaestionem venisse probabile est, cum Constantii, Athanasio iam diu per vim remoto in eiusque locum substituto Georgio, de Athanasio agere nihil iam interesset. Supponitur deinde cum Philostorgio, Liberium haeresim subscripsisse; fieri potuit, ut Athanasius omnem favorem etiam illis Semiarianis exhibitum, qui secundum Hilarium tantum verbis a catholicis differebant, pro rigidiore suo considerandi modo tamquam favorem ipsi haeresi praestitum considerare. Quae tamen quaestio, in circumstantiis illis quas supra secundum Sozomenum supposuimus, mere practica fuisset, neque Liberius suum in hac re iudicium iudicio Athanasii conformare tenebatur. Tandem Athanasius supponit, Liberium minis perterritum, internam libertatem amisisse et erga Sirmienses passive se habuisse, subscribendo quidquid ei subscribendum offerebatur, etiam ipsam haeresim; atqui hoc secundum Sozomenum falsum est, cum id, quod Sozomenus eum fecisse refert, ut calumniam Eudoxii dilueret, magnum potius vigorem animi infractamque constantiam prodat; nec ulla ratio est, cur in hoc facto referendo Sozomeno fidem abiudicemus. Dicendum igitur est, Athanasium, cum illa verba scriberet, nondum bene fuisse informatum nimisque faciles calumniatoribus aures dedisse.

50. In apologia contra Arianos idem Athanasius haec habet: „Cum autem non solum verbis mihi patrocinati fuerint, sed etiam exilium sustinuerint, ex eorumque numero sit Liberius Romae episcopus, nam etsi exilii aerumnas ad finem usque non toleraverit, attamen quod conflatam in nos conspersionem probe nosset, biennio in exilii loco est commoratus... aequum sane fuerit, omnes... vim nobis illatam magis ac magis odisse ac perhorrescere“¹³⁰⁾; ubi verba illa „nam etsi exilii aerumnas... commoratus“

¹²⁷⁾ N. 41 (M. P. G. 25, 742).

¹²⁸⁾ Athan. ep. ad monachos n. 3 (M. P. G. 25, 694).

¹²⁹⁾ Athan. ep. ad Serapionem de morte Arian n. 1 (M. P. G. 25, 686).

¹³⁰⁾ N. 89 (M. P. G. 25, 410).

postea inserta esse et legenti patet et ex eo certum est, quod Apologia iam anno 350 vel 351, id est diu ante Liberii exilium scripta est. Iam vero, etiamsi hunc locum ab ipso Athanasio insertum supponamus, certe verba illa „nam etsi exilii aerumnas ad finem usque non toleraverit,“ proxime tantum factum illud, sane certissimum enuntiant, ut scilicet Liberius ante vitae finem exilio solutus sit, nec ullo modo certum est, his verbis allusionem ad aliquem Liberii defectum contineri, tum quia id non explicite dicit, tum quia illa excusatio de metu mortis non habetur; cum utrumque, id est et claram casus eius affirmationem, et viri quem tanti faciebat excusationem, post paucas lineas, in notitia de Hosio, item postea adiecta exprimat, quem ad modum etiam in loco prius a nobis considerato, Liberium ipsum metu mortis excusat. Si quis tamen hic allusionem talem contineri putat, explicatio maxime naturalis eadem est ac pro historia Arianorum, quod illam scilicet Athanasius eo tempore introduxerit, cum nondum accuratiores de iis quae Sirmii gestae erant rebus notitias haberet.

51. Adiungamus hic quae de testimoniis Hieronymi dicenda sunt. Quod De viris illustribus de Fortunatiano Aquileiensi legitur. „in hoc habetur detestabilis, quod Liberium, Romanae urbis episcopum, pro fide ad exilium pergentem primus sollicitavit ac fregit et ad subscriptionem haereseos compulit“¹³¹⁾, hoc omnino falsum esse iam supra diximus et ex tota historia hucusque exposita patet. Quare aut hic textus Hieronymo abiudicatur, pro qua re rationes non spernendae adsunt, aut Hieronymi esse dicitur, et tunc duo simul habemus, quae omnem ex Hieronymo difficultatem solvunt: ac primo quidem Hieronymus suum de lapsu Liberii iudicium fundavit super aliquam notitiam, in qua pergens in exilium a Fortunatiano seductus dicebatur, quod cum certe falsum sit, iudicium Hieronymi super hoc factum fundatum, pariter erroneum est; secundo, cum Hieronymus hunc locum anno 392, Chronicon vero anno fere 380 scripserit, prior ille locus sententiam Hieronymi posteriorem et definitivam repraesentat, qua erronea ostensa, ex Hieronymo nihil superest.

Sed alia est ratio, cur textus Chronicae¹³²⁾ non sit admittendus. Hic textus quasi ad verbum convenit cum praefatione libelli a duobus presbyteris Romanis, schismati Luciferi adhaerentibus, Faustino et Marcellino anno 383 conscripti;¹³³⁾ iam vero in illo libello haec verba „taedio victus exilii et in haereticam pravitatem subscribens“, quae ex Chronico contra Liberium afferri solent, non leguntur, cum tamen illi presbyteri nihil omitterent, quo Liberio invidiam movere possent, quare dicendum est illa verba tunc cum ipsi scriberent, in chronico Hieronymi non fuisse. Idem evincitur ex comparatione chronici s. Hieronymi cum chronicis s. Prosperi¹³⁴⁾, qui pro tempore quod etiam Hieronymus in suo chronico complectebatur, s. Hieronymum unice sequitur, eiusdem etiam plerumque verbis utens. Iam vero Prosper illa verba „quia Liberius, taedio victus exilii et in haereticam pravitatem subscribens, Romam quasi victor intraverat“, non habet, et ne quis forte putet, ideo omisisse, quia in dedecus Liberii erant, „Romam quasi victor intravit“ item „non habet, quod tamen in laudem est Liberii. Quare dicendum est,

¹³¹⁾ N. 100 (M. P. L. 23, 699).

¹³²⁾ M. P. L. 27, 683.

¹³³⁾ N. 1 (M. P. L. 13, 81).

¹³⁴⁾ M. G. AA. t. IX. p. 454.

postea, cum etiam Romae legenda introduci coepit, quae paulatim Liberium in tyrannum, Constantii amicissimum eiusque potentia fretum inhumane saevientem commutavit,¹³⁵⁾ etiam illa verba chronico Hieronymi fuisse adiecta.

52. Quod vero libellus ille Luciferianorum Liberium „manus perfidiae dedisse“ ait, hoc quidem in sensum eorum erroris, quo haereticos perfidos eos vocabant, qui Luciferi rigorismum erga Arimini lapsos non imitentur, intelligi posse non videtur, sed potius de defectu aliquo a Liberio ante reditum commisso. Cum tamen rem ita repraesentent, quasi iam tunc, cum Constantius Romae versaretur, Liberius ipsi in aliqua re condescenderit, cum potius postquam Constantius Roma Sirmium profectus est eoque arcessito Liberio tractationes illae inceperint, patet etiam in textu libelli vestigium aliquod haberi indeterminati illius rumoris quem Ariani contra Liberium calumniose sparserant. Id quod etiam ex toto libello confirmatur, ubi illi duo sacerdotes Romani, viri mentis valde angustae, toti in eo sunt, ut ex una parte „praevaricatores“ conquirant diversisque historiis poenam divinam in ipsos latam depingant, ex altera parte „sanctos“ suos, i. e. Luciferianos, diversis indiciis quam grati fuerint Deo ostendere conantur. Quam aptum fuisset pro eis argumentum: Bene intelligitur, cur Liberius Ariminensibus faverit, cum ipse aliquando in eadem damnatione fuerit, — quae tamen cogitatio in toto libello nullibi occurrit; explicatio maxime naturalis est, quia duo illi presbyteri de tali re nihil certi sciebant. Notari etiam potest, eorum „versionem“, de Liberio scilicet iam Beroeae victo, cum pseudoliberianis litteris et cum textu Hieronymiano de Faustiniano convenire.

53. Unicus locus Hilarii, qui aliquam difficultatem facere possit, invenitur in eius libro contra Constantium, anno 360 scripto; postquam Constantio ea quae contra Paulinum Trevirensensem et contra Dionysium Mediolanensem violenter gesserat exprobravit, sic pergit: „Vertisti deinde usque ad Romam bellum tuum, eripuisti illinc episcopum, et, o te miserum, qui nescio, utrum maiore impietate relegaveris quam remiseris.“¹³⁶⁾ Non dicit nobis, in quonam maior illi impietas constiterit; certe prior impietas non fuit in eo quod aliquid a Liberio contra pietatem obtinuerit, sed potius in eo, quod hunc sanctum virum tam indigne tractaverit atque in eo etiam dignitatem „aeternae urbis episcopi“ quasi pedibus calcaverit. Quare, cum in reditu etiam impius in Liberium fuerit, per se etiam hac vice indignam tractationem Liberii et dignitatis eius intelligere possumus, potestque in eo esse, quod Constantius Liberium episcopatum suum cum Felice dividere iusserit, quae res inaudita erat et populo certe indignissima visa est; forte insuper in eo esse potuit, quod Constantius eiusque episcopi Liberium Romam redeuntem, calumniis laceraverint, sicut iam ante exilium eius fecerant. Addo, etiam naturalius videri, hunc potius sensum verbis Hilarii esse expressum, quam alium, qui culpam aliquam Liberii supponat; naturalius est enim „impietatem“ illam utraque vice eodem modo tanquam attributum conatum Constantii, non vero prima vice sic, secunda de effectu conatus atque de actione a Liberio posita intelligere: magis scilicet impie egit Constantius eo quod in relegando Liberio aperta vi, in remittendo fraudibus et calumniis usus est, eiusque bonum nomen laceraverit.

¹³⁵⁾ L. P. (Ed. Duchesne) I. 207 ss., Vita s. Eusebii (Acta SS. Aug. III 166).

¹³⁶⁾ N. 11 (M. P. L. 10, 589).

54. Hucusque imprimis eam partem traditionis historicae consideravimus, quae Liberio narrationique Sozomeni primo illo sensu intellectae adversari videri possit, ubi de critica quorundam fontium ea quae necessaria videbantur, breviter iam diximus. Nullam difficultatem internam, imprimis psychologiam, in eo esse ostendimus, quod Constantius Liberium nulla labe maculatum Romam redire permiserit, sicuti postea Hilarium acerrimum Nicaeni defensorem nulla condicione apposita remisit, praesertim si etiam modi quo Liberium remiserit debita ratio habeatur. Sed quid si Sozomenus altero illo sensu intelligitur, ut Liberius formulam voce consubstantialis carentem sollemniter subscripserit, nec a Sirmiensibus consensum in ipsam etiam vocem, saltem ut formulae „similis quoad substantiam et quoad omnia“ aequivalentem postulaverit? Plurima sane sunt, quae tunc Sozomeno fidem omnino negari postulent. Notum est Sozomenum in sua historia multa ex Philostorgio Ariano desumpta habere, atque in hoc ipso loco quo ei, pro suo proposito, ommissa a Socrate supplendi, quae Sirmii acta erant, Socrates autem omiserat, accuratius referenda erant, ab eodem Philostorgio, catholicorum omnium conviciatore, haereticorum laudatore ut eum iam nominavit Photius, aperte dependet; quem tamen Sozomenus ita sequitur, ut etiam pseudoliberianarum epistolarum, imprimis epistolae „Pro deifico“ rationem habeat. Ac primum quidem cum Philostorgio commune habet, quod Liberium a Constantio, post legationem aliquam episcoporum occidentalium ad eundem missam, Beroea Sirnium accersitum ambo scribunt; deinde ambo, id quod secus a nullo auctore refertur, hac occasione Sirmii conventum episcoporum ad modum synodi celebratum dicunt. Ambo deinde referunt, Constantium impulsisse Liberium ad vocem consubstantialis condemnandam, ita tamen ut Philostorgius simul etiam damnationem Athanasii postulatam esse, Constantiumque utrumque a Liberio obtinuisse dicat, cum Sozomenus, de Athanasio tacens, Liberium vocem consubstantialis condemnasse non dicat. Sequitur deinde iterum Philostorgium, quatenus etsi non expresse subscripsisse, saltem aliquo modo consensisse Constantio Liberium scribit, hancque causam fuisse, cur Constantius Liberio redoundi facultatem fecerit; dissentit tamen iterum, eo quod, indicationem aliquam epistolae „Pro deifico“ sequens, Liberium non secundam Sirmiensem formulam, quam chronologice impossibilem videbat, sed primam sive tertiam, si mavis, subscripsisse, vel saltem ei consensisse dicat. Ex quo sequitur, traditionalem illam Sozomeni narrationem de iis, quae Sirmii gesta sint, Arianorum fontium fide affirmari, ideoque multum deesse ut omni suspicione maior sit.

55. Verum adsunt etiam alia indicia valde gravia, quod etiam Sozomenus Philostorgio adhuc nimium fesus sit, quodque omnia illa, quae aliquem Liberii erga Semiarianos favorem continere videntur, gratis conficta sint. Praeter ea, quae iam de Liberii indole, de eius ante et post suum exilium sese gerendi modo, deque interna possibilitate et probabilitate redivit condonati diximus, hic testimonia antiqua, Liberio faventia addenda sunt. Dum enim ea, quae contra Liberium facere videntur, aut aperte spuria sunt, aut parum fidei digna, aut etiam aequae bene aliter explicari possunt, profecto non desunt ex altera parte, quae pro plena Liberii innocentia merito invocari possint. Taceo de magna illa veneratione qua Liberium vivum

et mortuum prosecuti sunt, cum iam vix decennio post suam mortem in coemeterio Praetextati simul cum Sixto II. inter sanctos intercessores depictus inveniatur¹³⁷⁾ et eius cultus non ita multo post etiam ab ipsis orientalibus receptus sit.¹³⁸⁾ Ex quo tamen tantum indirecte arguere velim, quatenus haec communis opinio de sanctitate Liberii argumentum psychologicum, quod proprie ex eius constantia traximus, auget, cum alioquin non negandum sit, hanc opinionem sanctitatis etiam tunc invalescere potuisse, si Liberius post lapsum aliquem poenitentiam egisset; verum de tali poenitentia vel retractatione qualicumque sicut iam ostendimus nihil saltem notum est, unde etiam hoc alterum argumentum pro plena Liberii innocentia novo indicio confirmatur.

Non autem praetereundum est silentium scriptorum antiquorum de illis rebus, quas Sozomenus, nimis fideliter Philostorgii Ariani vestigia premens, Sirmii accidisce scribit. S. Hilarius, in libro de Synodis, ubi de Basillii Ancyрани contra Arianos gestis deque eius legatione Sirmiensi, ideoque de re omnino eadem loquitur, refert quidem, Basilium Constantium ab Arianis avertisse Arianosque Ursacium, Valentem et Germinium ad subscriptionem formulae alicuius, quae in omnibus catholica esset, nisi quod vocem consubstantialis taceret, induxisse, de Liberio autem ne verbum quidem dicit;¹³⁹⁾ quod silentium in his circumstantiis negationi aequivalere videri potest.

Nec Lucifer Calaritanus, qui animo ita fervidus erat, in operibus suis annis 360 vel 361 scriptis, de lapsu aliquo Liberii etiam minimam tantum mentionem facit. Phoebadius deinde silentio suo nobis luculentissimus testis est, ipsos Arianos nunquam aperte ad Liberii exemplum provocasse, dum nobis de Hosio diserte refert; „Non sum nescius antiquissimi sacerdotis et promptae semper fidei Hosii nomen quasi quemdam in nos arietem tentari, quo contradictionis temeritas propulsetur“ :¹⁴⁰⁾ Hosium igitur Ariani obiectabant, Liberium non obiectarunt, ergo obiectare non poterant, quia nihil fecit, quod Arianis faveret.

Sic etiam Epiphanius, in opere suo magno anno 375 scripto, ubi Semiarianorum doctrinam et fata usque ad minima exposuit, nihil de adhaesione dicit, quam a Liberio unquam habuerint, et cum de legatione Eustathii Romana sub finem vitae Liberii agit, ubi Liberium nominat, tantum „beatae memoriae“¹⁴¹⁾ addit. Sulpicius Severus, qui circa annum 400 scripsit, etsi de lapsu Hosii deque diversa explicatione huius famae a diversis data loquitur,¹⁴²⁾ de Liberii aliquo lapsu ne verbum quidem habet. Tamen iam illo tempore Arianorum calumnias densam circa Liberii memoriam nebulam spargere coepisse, ex Rufino patet, qui circa idem tempus scribit: „Liberius, Urbis Romanae episcopus, Constantio vivente regressus est; sed hoc utrum quod adquieverit voluntati suae ad subscribendum, aut ad populi Romani gratiam, a quo proficiscens fuerat exoratus, indulserit, pro certo compertum non

¹³⁷⁾ De Rossi, Bulletino 1883, 56 ss.

¹³⁸⁾ Ibid.

¹³⁹⁾ N. 78. 81 (M. P. L. 10 530, 534).

¹⁴⁰⁾ Contra Arianos c. 23 (M. P. L. 20, 30).

¹⁴¹⁾ Adv. Haer. haec 53 (M. P. G. 42, 399 ss); cf. n. 23 c. 443 s.

¹⁴²⁾ H. S. l. 2 c. 40 (M. P. L. 20, 152).

habeo.“¹⁴³⁾ Attamen adhuc quadraginta annis postea, Socrates, cui plura certe quam nobis illius temporis monumenta praesto erant, cum de re-ditu Liberii scriberet,¹⁴⁴⁾ nullam eius subscriptionem vel approbationem Semi-rianis datam commemorat, quod eo maioris ponderis est, quod pluries, ea quae de Semiarianorum rebus scribit, ex Sabino Semiariano se hausisse confitetur; quare si Socrates hic nihil de tali condescendentia Liberii habet, signum est, neque Sabinum quidquam de hac re scivisse, quae tamen, cum maxime ad rem suam faceret, Sabinum non fugisset. Argumentum etiam positivum et directum de Liberii invicta semper constantia, ut de inscriptione eius sepulchrali taceam, apud tertium eius successorem Anastasium, invenitur, qui circa annum 400 eum inter eos enumerat, „quorum potuerit in arbitrio re-sidere cruci potius affigi, quam Deum Christum, quod Ariana coge-bat haeresis, blasphemarent.“¹⁴⁵⁾ Quae verba, sicut etiam inscriptio illa sepulchralis, quae Liberii „immaculatam fidem“ tam energice inculcat, iam quasi p otestationem aequalium contra calumnias Liberio inflictas continere omnino videntur.

Tandem factum notissimum est, ab omnibus antiquis confirmatum, Li-berium populo Romano acceptissimum fuisse, ab eo diligendo et sequendo nec promissionibus nec minis unquam abduci potuisse, eun-que redeun-tem ingenti laetitiae et venerationis testificatione excepisse¹⁴⁶⁾. Atqui, ut verbis Sozomeni utar, „Liberium, utpote virum undequaque egregium, et qui pro religione imperatori fortiter restitisset, populus Romanus impense di-ligebat;“ ergo Liberius, si fidem Nicaenam violasset, ipsam rationem propter quam populus eum adeo diligebat destruxisset, nec iam sine moerore animi rediens exceptus esset.

Conclusio.

56. Ex iis quae contra Liberium proferri possunt testimoniis, omnia quae vere aliquam considerationem merentur hic fideliter attulimus et examina-vimus. Non pauca eaque non levia ut spuria eliminavimus, aliorum defectum necessariae scientiae ostendimus causasque errorum inquisivimus. Sozome-num, quem fere sequi solent, et Arianis fontibus usum esse et aliorum silentio, quod positivo testimonio aequivaleat, immo et positivis indiciis gravissimis erroris argui demonstravimus. Quomodo Liberius, dato etiam Constantii animo ab ipso simpliciter averso, tamen Romam redire potuerit, quin quidquam ex iis quae postulabat Constantius fecerit, quantum satis fuit explicavimus. Hac autem possibilitate demonstrata, argumentorumque Liberio non faventium de-bilitate ostensa, ea diligenter indicavimus, quae pro Liberio ab omni suspi-cione absolvendo faciunt. Quo pertinent primum ea, quae ex auctorum Liberio aequalium antiquorumque historicorum silentio, ex Anastasii Romani Pontificis inscriptionisque sepulchralis positivo testimonio atque ex populi Romani erga Liberium etiam redeuntem amore petuntur, deinde ea quae Li-berii ante et post exilium agendi modum, eiusque indolem sinceram, humilem, asceticam et constantem, eiusque animum terrenarum rerum contemptui aeter-narum vero perpetuae meditationi intentum illustrent.

¹⁴³⁾ H. E. l. 1 n. 27 (M. P. L. 21, 498).

¹⁴⁴⁾ H. E. l. 2 e 37 (M. P. G. 67, 322).

¹⁴⁵⁾ Pitra, Anal. noviss, 462.

¹⁴⁶⁾ Cf. nota 120.

Quae si omnia mathematicam de eius innocentia certitudinem gignere non valent, immo neque eam certitudinem attingunt, quae in pluribus aliis rebus historicis de facto habetur, id imprimis inde provenire movimus, quod non de eo quod fuit, sed de eo quod non fuit probando, id est de aliquo homine a crimine ipsi obiecto purgando atque de calumnia studi se propagata refellenda agitur, id quod quotidiana experientia, etiamsi de viro innocentissimo agitur, ostendit esse difficillimum, cum in nostro casu omnes illae difficultates accedant, quae inde proveniunt, quod non de facto contemporaneo sed ante plurima saecula gesto agatur, de quo pauci vel nulli testes sunt. Quae omnia dum mente revolvimus, maxime si principium illud iuridicum de non condemnando sed absolvendo eo, cuius culpa non sufficienter probetur ante oculos habeamus, Liberius non potest nisi innocens declarari.

57. Dogmatica autem quaestio etiam minus difficultatis habet. Nihil, quod vituperio dignum sit, fecit Liberius, ergo nihil ei obici potest, id quod etiam tunc valet, si quis probationem innocentiae allatam certam non esse existimet, modo probabilem esse concedat; meris enim suspicionibus dogma de infallibilitate Romani pontificis sane labefactari nequit, tam parum quam quodlibet aliud dogma. Verum etiamsi quis Liberium formulam a Sozomeno commemoratam acceptasse immo et subscripsisse putet, in circumstantiis a nobis supra expositis id facere omnino potuisset¹⁴⁷⁾, cum in illa formula non negetur consubstantialitas et verbum consubstantialis non ad favendum Arianis sed ad non favendum Photinianis fuisset omissum; ita tamen, ut tunc secundum eundem Sozomenum Liberius rem totam, quae defendenda erat, in professione fidei a Sirmiensibus postulata et obtenta defendisset. Ceterum narrationem Sozomeni saltem si in sensu Liberio minus favente accipiatur, non esse vere probabilem demonstravimus. In nullo autem casu de subscriptione formulae Sirmiensi Arianæ, secundae scilicet, multo minus alicui „Mediolanensi“¹⁴⁸⁾ data cum fontes id absolute excludant, sicut narrata rerum series ostendit, sermo esse potest. Quod Athanasius Liberium quem lapsum crediderat, falsis rumoribus inductus, vi metuque mortis inferendæ, quae libertatem eius abstulerit, excusare conatur, id quidem ad Liberium a definitione falsa, utpote non libera, excusandum omnino satis esset, ad eamque explicationem recurrendum esset si Liberius e. g. secundam formulam subscripsisset; ceterum vero Liberius nec subscripsit Sirmii quidquam nec ita animo defecit, ut quidquam tunc quod non vellet, ageret.

Dr. P. Sinthern

Supplementum.

Haec iam typographo tradita erant, cum in articulum a clarissimo Duchesne¹⁴⁹⁾ de eodem argumento nuper editum incidi, cuius ob tanti viri auctori-

¹⁴⁷⁾ Attendatur imprimis quomodo Hilarius, qui eo ipso tempore inter Orientales vivebat, formulam Sirmiensem tertiam, ex prima Sirmiensi et Antiochena compositam diiudicaverit. Qui etsi silentio de voce consubstantialis vehementer repugnaverit (de Synodis n. 83—92 [M. P. L. 10, 535—546], tamen et necessitatem varias vocis consubstantialis sensus distinguendi (ibid 67—71, c. 525—527), et plures formulas ad novos errores debellandos statuendi agnovit, ut. n. 43 ostendimus, et utramque formulam tamquam catholicam suscepit (ibidem).

¹⁴⁸⁾ Cf. nota 2.

¹⁴⁹⁾ *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire*, XXVIII., 31—78.

tatem rationem non habere non potui. Nullam rationem habeo, ex iis quae scripsi etiam verbulum mutandi, praesertim cum ab omnibus, quae minus certa essent adhibendis, abstinendum decrevi; tantum nonnulla, quae responsum aliquod ad difficultatem a Duchesne motam continent, sublineanda curavi. Multa, quae ibi habet, sunt in iis quae supra posui iam praecoccupata et ex parte refutata. Quae praeterea dicenda videntur, paucis absolvi possunt. Imprimis mirandum, quod, cum vir egregius ibi insolito modo in „apologistas“ et „causarum actores“ invehatur,¹⁵⁰⁾ tamen ipse, advocatorum more statim ab initio legentium animos historiola aliqua praecoccupare conetur, quae eo tendit, ut omnes illos, quibus de culpa Liberii non est persuasum, quorum nonnullos nominat, tamquam „apologistas“ et „advocatos“ traducat.¹⁵¹⁾ Id quod omnino iniustum esse neminem fallit, qui viros illos non ex falsa aliqua pietate sed ex veritatis et iustitiae amore, propter difficultatem probationis Liberium condemnari non posse iudicare animadvertat; cum praesertim omnes cum ipso Duchesne ultro fateantur, dogmaticam difficultatem nullam fore, sive quis Liberii personam absolvat sive condemnet.

Argumenta, quibus Duchesne imprimis nititur, sunt textus Hieronymi, Athanasii, Faustini et Marcellini, utpote aequalium. Quodsi hi testes oculati fuissent, eos omni exceptione maiores esse clarissimo auctori quivis concederet; cum tamen tales non sint, nec quisquam eorum tunc temporis Berocae aut Sirmii fuerit, ob rationes superius adductas usque ad probationem de contrario hos omnes non bene fuisse informatos et nimis faciles calumniatoribus aures dedisse iure statui potest.

Admittit pseudoliberianas epistolas dum ostendere conatur, Liberium in iis oppositionem inter priorem et posteriorem suum agendi modum velasse atque attenuasse. Cum idem auctor credibilitatem earum rerum quae narrantur continuo eo argumento urgeat, quod narratores suis aequalibus improbabilia vendere pro veris non potuissent: liceat idem de his epistolis dicere, et negare, Liberium res quae in luce meridiana publicitatis pro Athanasio gesserat, talibus litteris eousque transfigurare potuisse. Aufertur deinde prima epistola iis quae de chronologia in ipsa contenta diximus; quod vero Liberius presbyterium Romanum litteris de iis quae contra Athanasium gessisset, certius fecerit, id est contra sensum obvium, quo testis intelligitur aliquis de iis quae ipse viderit. Notam illam, „quid in his litteris non sanctitatis“ ironiam esse non supponendum est, sed probandum, cum nequaquam ita naturale sit et totus contextus potius contrarium evincat.

Testimonia favorabilia successorum Liberii non possunt eo declinari, quod Duchesne dicat, successores praedecessorem vituperare non potuisse: tacere enim potuerunt, salva veritate, non autem, si Liberius revera cecidisset, salva veritate sic de Liberio loqui, sicut Anastasius de eo locutus est.

Omitto minora. Quod rem ipsam spectat, veri simile esse existimo Liberium, cum nihil iam in favorem Athanasii facere se posse videret, ab inutilibus apud Constantium de eo restituendo conatibus destitisse, quin quis-

¹⁵⁰⁾ Cf. p. 31 s. 44 nota, 63, 58.

¹⁵¹⁾ p. 31 s.

quam ei hoc vitio vertere possit. Fieri etiam potuit, ut Liberius, secundum primum modum Sozomenum interpretandi, cum Basilio Ancyrano eiusque amicis non solum in rebus civilibus communicaverit, verum etiam ea quae contra Photinum bene gesserant et sic implicite etiam formulas illas quarum auctoritate in hoc negotio usi erant quacumque tandem ratione sibi non displicere ostenderit. Psychologicam illam difficultatem, quod Constantius Liberium infractum remiserit, exemplo Hilarii adducto et modo quo Constantius Liberium remiserit exposito, omnino sufficienter solvimus. Impulsus autem ad restitutionem Liberii exsequendam Constantio tum a tristi statu religioso Urbis Romae venit, quem Duchesne ultra modum attenuat, tum a legatione Africanorum episcoporum Liberii restitutionem postulantium, et, teste Sozomeno, usque ad finem huius negotii Sirmii permanentium, denique ab opera efficacissima quam in hac re Basilius cum suis praestitit.

Obtinetur sic series rerum gestarum, quae et in se nihil impossibilitatis habet, et multis indiciis immo etiam positivi sargumentis confirmatur et nulli documento plene authentico contradicit; dum series a Duchesne proposita documentis quae tandem aliquando dubii valoris et obiectum omnium controversiarum sunt, innititur, in se nimis artificiosa, imprimis quoad modum Liberii erga aequales suos se gerendi maxime improbabilis ne dicam impossibilis est, et tandem non levibus difficultatibus premitur. Huc pertinet quasi tota expositio quam cum suis rationibus supra dedimus, tum difficultas illa, quam Duchesne optime sensit, tempus indicandi, quo Hilarius iudicium tam infensum contra Liberium formulamque Sirmiensem scripserit;¹⁵²⁾ gratis omnino ea quae de Liberio agunt operi primo ab Hilario ante eius cum Basilio amicitiam addita esse contendit nec Hilario dignus est modus ille agendi politicus et saecularis quem ei ad suam hypothesim salvandam adscribere cogitur.

Ceterum, etiam cum periculo, ne ideo a viro egregio „apologistis“ adnumerer, cum viro quodam magnae in rebus historicis auctoritatis, dogmaticam respiciendo, adnotare non dubito: „Quod vero homousios spectat, dici potest, Liberium illud nunquam condemnasse. Quod momentum aliquod temporis ab eo tamquam condicione sine qua non suae communionis expresse exigendo destiterit, id non probat, illud unquam non fuisse obiectum eius fidei atque eius praedicationis ecclesiasticae“. Sic ille, qui ceterum aliam a nostra defendit sententiam — clarissimus Ludovicus Duchesne.¹⁵³⁾

EXTERNA AD NOS PERTINENTIA.

P. Pierling, La Russie et le Saint-Siège. Études Diplomatiques. IV. Tomus. (VII + 464) Paris, Plon-Nourrit et C., 1907.

Quantum Romani Pontifices ad unionem Orientis et Occidentis perficiendam adlaboraverint (celeberrimum illud Benedicti XIV), scriptor bene meritus praeclare ostendit. Hoc. 4. tomo a tempore, quo Alexius Mihajlovič (1645—1676) regnavit, usque ad Petri II. (1727—1730) aetatem historia tractatur. Opus a Pierling in quattuor libros dividitur.

¹⁵²⁾ p. 61 ss.

¹⁵³⁾ p. 75.

Primus liber de »Proselytismo et diplomatia« inscribitur. Agitur in eo de conatibus unionis adducendae sub caesaro Alexio Miĥajlovič factis, et quidem in I. capite de P. G. Križanič, nobili Croata, de quo ad finem pauca commemorantur; in II. ep. de Menzies, legato Russico, Romam misso, sermo est. Menzies, nobilis Scotus, propter religionem profugus, in Russia alteram patriam invenit. Sincere et profunde Romano pontifici ac caesari suo deditus, id unum agebat, ut Russia cum Roma uniretur. Mense Augusto a. 1673 Romam venit, potissimum ideo missus, ut ope Clementis X. ligam principum christianorum contra Turcas obtineret. Nullum non movit lapidem; sed cum curia Romana, auctore secretario, cardinali Altieri, titulum caesaris concedere nollet, legatio fine suo frustrata est. — Altero libro *P.* de interventione Austriae sub Leopoldo I. facta tractat. Sedente Romae Innocentio XI., Moscoviae vero regnum Sophia (1682—89! †1709), filia Alexii, pro fratribus Ivano (1689—1696) et Petro Magno (1689—1725) administrante legati Zierowsky et Blumberg Vienna Moscoviam in rebus fidei et ad foedus contra Islamum conciliandum missi sunt. Golicyu, qui loco Sophiae rem publicam gerebat, non litteris sed viva voce concessit, ut duo Iesuitae in suburbanis Moscoviae, quae Sloboda dicunt, et ubi exteri habitabant, curam animarum assumerent. Hinc ab a. 1684, ad 12. Octob. 1689, quo tempore Sophia eiusque minister Golicyu a regimine amoti sunt, duo Iesuitae, quorum unus P. Schmidt ipsi legationi iam associatus erat, sine intermissione Moscoviae vel potius Slobodae resident. Quae missio sustentabatur ab ipso Leopoldo imperatore et ipso petente, provinciae Bohemiae a P. generali Noyelle, quamvis Lithuaniae provincia reclamaret, demandata est. —

Liber III. et dimidia pars libri IV. agit de Petro Magno. Erat is maximus ex dynastia Romanov, ingenio praeditus insigni, nec minore firmitate voluntatis, quasi natus rex. Quae eius de unione facienda vera intentio fuerit, sat disputatum est. Dubium non est, quin Petrus, sicut ante cruentam victoriam apud Poltavam (1709) de Carolo XII. Suecorum rege deportatam unioni faverit, postea, securitate regni obtenta eam prius silentio arcano, dein apertis inimicitiiis contra Romanam coeptis, de industria impedierit. Quae paucis lineamentis describemus. Primus legatus, a Petro Romam missus, fuit B. Ĥeremetev, vir ex prima nobilitate et officiis praecipuis defunctus. Admissus ab Innocentio XII., mori et usui ita se submisit, ut et genu ter flecteret et crucem in solea pontificis acu depictam oscularetur. Particula vero s. crucis dono a papa accepta, id quod olim Gregorius XIII. per Possevinum cum Ivano Terribili expertus erat, homo militaris signis grati animi abundavit. Immo Iesuitas frequentabat atque cum Tyrso Gonzalez, generali ordinis, saepe et multum de schismate tractavit. Sed ad conversionem non pervenit; aliter Alexis Kurbatov, eiusdem legationis quasi maiordomus. Is Romae abiuravit, utique secrete, ac postea in patria negotia ordinavit. Sub Petro Magno iterum Austria optime de catholica religione promeruit, Legatus Leopoldi I., Ignatius Christophorus Guarient, vir aequae pius ac gerendorum negotiorum peritus, in comitatu suo duos Iesuitas, prov. Boh., Olomucensis dioecesis, Ioa. Milan et Ioa. Berulam Moscoviam adduxit; hi Slobodam restituti sunt, id quod primarius fuerat finis legationis, idque antequam Petrus ex itinere Europaeo rediret. Postea caesar Vienna reversus hanc restitutionem approbavit. Quorum adventu numerus catholicorum non solum Moscoviae sed etiam Voronežii et Azovii, inurbibus maritimis, auctus est. Sacellum ope Guarientii amplificatum, quattuor altaribus ornatum et ita splendidis ornamentis et vasis aureis argenteisque ditatum est, ut mysteria sacra non solum digne sed cum splendore etiam celebrari potuerint. Ipse Guarient inter alia etiam pretiosam imaginem Deiparae donavit. Iuxta sacellum in ipsis aedibus missionariorum schola est aperta. Docuit P. Berula et in discipulis erant, e. g. Apraxin, Lopuĥin, Golovin. Caesar, cum esset ipse refor-

mator, iis, qui scholam impetebant, respondebat: »Non debemus suppressere, quod bene coeptum est.« — Romae Clemens XI. regnabat, de illustri familia Albani, labori et scientiae deditus; is praedilectionem quandam pro Slavis septentrionis habuit, quem animum etiam cardinalis Fabricius Paulucci, secretarius eius per 20 annos, prae se tulit. Qui, quamvis non semel nuntii Varšoviensis et Viennensis a fraudibus Petri monerent et Ludovicus XIV. »de artibus magni ducis Moscoviae« scriberet, tamen considerantes tot animas, quarum salus agebatur, paratum semper animum caesari, etiam post necem s. Josaphat Kuncevicii, si certas impleret condiciones, ostendebant. Legationes sat multae Romam inter et Moscoviam missae sunt, ex quibus P. Levesi, palatinus de Culm, P. Konrad Broggio et Kurakin eminent. Iesuitae gaudebant sat ampla libertate. Ab a. 1717 Moscoviae tres residebant: Milan, Bayer, Hitrecius. Toto regno circumire iis licebat et centra catholicorum visitare. Sed res politicae caesarum ad ukaz fatalem de 17. Aprilis 1719 edendum, quo Iesuitae expulsi sunt, moverunt; diplomatia Austriam inter et Russiam causa externa fuit; interna vero eius absolutismus.

Libro IV. imprimis de studiis Jansenistarum tractatur. Ex quo tempore Petrus Parisiis fuit, eorum praecipua cura fuit, ut in Russia patriarchatum Jansenisticum erigerent. Tutelam sectae huius in se suscepit mulier nobilissimo sanguine orta, Dolgoruki. A Sorbonna Parisiensi Moscoviam abbas Jubé missus est, qui totam vitam operi occulto impendit. Aiduvabant eum dux de Liria, legatus Hispaniae eiusque capellanus P. Ribera, opem utilem libris scribendis praestans. Sed non potuerunt studia eorum celari magistratus publicos, et motus atque agitatio Jansenistica sub Petro II poenis cruentis suffocata sunt. Hoc caput tristissimum historiae Russicae cl. scriptor copiose illustrat.

Sed a fine operis eximii iterum ad principia revertamur, ut memoriam viri de unione bene meriti posteris servemus. Ortus ex progenie nobili Croatica, licet paupere, G. Križanič Romae in collegio s. Athanasii litteris etiam theologicis imbutus est. Ex Possevini commentariis de Russia scriptis ideam hausit unionis adducendae, cui postmodum se totum dedit. Anno 1641 ad Propagandam de causis schismatis in Russia orti scripsit; praecipuam causam ignorantiam esse affirmat; qua de re Russos docendos esse, non quidem per missionarios, sed quasi per litteratos et doctos viros, quibus dein missionarii labor adiungendus esset. Ordinatus Romae, primo missionarium Valachorum egit, dein Varazdini parochus destinatus est. Sed unio Russica eum quietum non reliquit, petiit igitur missionem Moscoviensem, et Smolensk ad episcopum Parčevskium missus est. Sed ab eo ortis dissensionibus discessit ad comitem Galynski. Anno 1647 prima vice Moscoviam cum legatione Polonica venit; parum profecit, cum parum auctoritate polleret, nisi quod res Russicas bene cognovit. Dein Romam cum libro, quem »Kirillova kniha« dicunt et qui apologiam orthodoxiae continet, profectus, ibi pensione donatus, scriptorem egit. Sed vir nimis acer et industrius erat, quam ut Romae scribere et tempus expectare vellet; suo igitur nomine, sed ignotus Moscoviam repetiit. Ibi munus bibliothecarii, quod flagitaverat non obtinuit, sed iussus est conscribere grammaticam Slavicam. At de improvviso fulmen eum icit, »ukaz«, quo Tobolsk in Sibiriam cum munere quodam amandatur. Exilium quinquenne virum strenuum non animo sed corpore fere fregit; scientia et artibus auctus, morbo gravi superato, anno 1676, mortuo caesare Alexio, Moscoviam revocatus est. Sed cum se observari animadverteret, Vilnam secessit, ibique ordini s. Dominici nomen dedit. Verum indoles eius nimis fortis et audax atque aetas adeo provecta disciplinae religiosae incapaces erant. Propter Romanum iter petitum atque a Superioribus non obtentum eo momento ordinem reliquit, quo nuntius Varšoviensis eum Moscoviam mittere volebat. Appellaverat Romam; sed responso non exspectato morae im-

patiens iter suo nomine aggreditur. Vienna, a Turcis obsessa (1683), subsistere cogitur. Ibi Polonis militibus inserviens, peregrinus Križanič honesta morte defunctus est. Sic Croata ardens animo et ingeniosus natura, Romam inter ac Moscoviam quasi inter utrumque vitae suae polum, fatis cessit, neque hic neque ibi pro merito agnitus.

Restat, ut huic scriptori pro opere tam praeclaro quam necessario gratias agamus, eiusque animum ad proseguendum laborem confirmemus. Cum haec »studia diplomatica« ex actibus diplomatiae, scriptis nuntiorum et legatorum principum seu regum potissimum confecta sint, quibus opera critica e. g. Bêlokurov, Čarykov accedunt, opus est classicum et perpetuo valore duraturum. Stylus non gravis nec difficilis sed iucundus potius et vita plenus est, delectat lectorem et secum rapit.

O. Židek.

P *Aurelius Palmieri* O. S. A. „**La chiesa russa, le sue odierne condizioni e il suo riformismo dottrinale**“ (De ecclesia Russica, de eius statu praesenti et illis, quae eius doctrinae reformandae causa moliuntur). Florentiae, an. 1908 pag. 759 in 8°.

Scriptor rerum ecclesiasticarum Orientis, praesertim Russiae, peritissimus omnibusque theologis, qui unioni ecclesiarum student, notus, hoc in opere, quod modo editum est, summam studiorum suorum, quae de ecclesia Russica cumulavit, exponit, eo maxime consilio, ut viri eruditi magis magisque in studia, quae ecclesiam Russicam spectant, incumbant et ita desideratae unionis causam pro viribus promoveant.

In prooemio (I—XV) scriptor duabus rebus maxime insistit: ut theologi catholici sine ullo studio partium, solo amore et benevolentia erga orthodoxos impuls, doctrinam eorum fideliter exponant et vicissim veritatem catholicam omni cum caritate ostendere illis conentur; deinde, ut ecclesiarum orthodoxarum doctrinam et disciplinam ex ipsis earum fontibus cognoscere studeant neve calumniatoribus earum facile aures praebeant. Ipse scriptor, ut de statu praesenti ecclesiae Russicae securius iudicare posset, totam tractationem suam ex documentis Russorum, quae statum ecclesiae Russicae per spatium annorum 1905—1906 repraesentant, composuit et ita non se, sed potius Russos ipsos audiendi copiam facit.

Totus liber IX capitibus constat, quorum 8 praesenti statui Russicae ecclesiae describendo reservantur, in ultimo, quae eventura sint, conicitur.

Caput I. de concilio nationali ad ecclesiam Russicam reformandam convocando monumenta complectitur (pp. 1—58). Urgens necessitas misero illi statui, in quo nunc societas christiana in Russia versatur, succurrendi clericos et laicos incitavit, ut malum illud ipsius ecclesiae reformatione radicitus evelleretur. Propositum hoc nil melius peragi posse videbatur nisi concilio ecclesiastico convocato, cui rei gubernium annuens collegio cuidam curam de rebus in concilio agendis deliberandi commisit (pp. 1—12). Prima quaestio ei solvenda erat, qui ad concilium constituendum convocandi sint: utrum soli episcopi an simul et clerici inferiores (presbyteri, diaconi) an etiam laici? Postquam vehementer in utramque partem disputatum est ab omnibus episcopis a clero et laicis sive ipsis sive per periodica et ephemerides, aditus clericis et laicis ad futurum concilium est patefactus (pp. 12—45). Haud minore aestu de numero membrorum et de modo, quo eligendi essent, disceptatum est (pp. 45—49). Iudicium academiarum ecclesiasticarum aliorumque maxima ex parte clero inferiori favet eiusque in concilio praesentiam necessariam esse statuit (49—53). Itaque duas partes inter se luctantes in ecclesia Russica videmus: episcopos (qui omnes monachi sunt) ex una, clerum inferiorem cum laicis ex alia parte, seu aristocraticam hierarchiam cum clero democratico, populo unito. Unde vix sperari potest concilium ad exitum felicem perventurum. Mutua

fiducia et caritas inter utramque partem desunt neque auctoritas suprema invenitur, quae omnes lites dirimere servitutem legis, quae ecclesia premitur, auferre possit (pp. 53—58).

Capite secundo de patriarchatu Russico restituendo agitur (pp. 59—104). Parte prima *P.* historiam patriarchatus Russici, eius originem, indolem et momentum politicum exponit (pp. 59—65). Necessitas caput supremi habendi Russos de patriarchatu restituendo cogitare impellit. Quis tamen constituendus sit ecclesiae caput: utrum verus patriarcha, an potius episcopus, inter pares primus, qui synodo ecclesiasticae praesideat, disputatur. Multi patriarchatus restitutionem tuentur, sed maior pars praesertim clerus inferior et laici hanc rem videntur avversari. Hi ecclesiam, quam ad modum laicae societatis institui volunt, nihil emolumenti ex patriarchatu restituto capturam esse putant. Ceterum nimia notio de potestate ecclesiastica obscuratio neque theologis neque laicis Russis, ut de hac re quiete iudicent, permittit (pp. 65—79). Dein describitur modus eligendi patriarcham eiusque privilegia, quibus ipse in Russia antiqua donatus erat, atque de hisce in collegio, a quo res praeparantur, disputatio. Praevalet opinio patriarcham a clero simul et populo esse eligendum. Quod tamen privilegia eius attinet, pauci sunt qui veram auctoritatem patriarchalem ei tribuere velint, sed potius eam dumtaxat, quam Antonius metropolita Petropolitanus in illius collegii consilio proposuit, eumque episcopum, synodi praesidem, cum iuribus huic congruentibus et primum ecclesiae Russicae hierarchiam privilegiis specialibus eisque personalibus ornatum esse volunt. Haec definitio a maiore parte, paucis adversantibus, a collegio accepta est (pp. 79—102). Licet patriarchatus institutio bono ecclesiae Russicae parum profutura esse videatur, licet collegium, a quo concilium praeparatur, modo servorum legis procedens, nulla fiducia neque a clero neque a populo excipiatur, tamen *P. Palmieri* censet nos haec omnia salutare debere. Ostendit enim ecclesia Russica se tandem aliquando liberam esse velle, e somno lethargico surgere, vincula civilia, quibus constricta est, rumpere et, quod gravius est, necessitatem capitis supremi spiritualis (non laici!) agnoscit. (pp. 102—104).

Capite 3° (105—160) hic scriptor historiam monachismi Russici exhibet et episcopatus indolem depingit. Monachismus Russicus origine Byzantinus usque ad tempora Petri I. floruit, dein vi protestanticae rationis, qua hic rex in gubernanda ecclesia utebatur, paulatim decrescere coepit et auctoritate sua penitus sublata, morum sanctitate privatus nostris diebus in statu plane miserabili versatur. Conatus gubernii eum ad pristinum statum evehendi, ut auctoritatem apud populum recuperaret, in cassum redierunt. Paucissimi inter monachos sunt, qui adhuc vitae asceticae praecepta servant. Non solum laicorum verum etiam cleri ephemerides in monachos acriter invehuntur, pauci eos defendere audent. (pp. 105—121). Episcopi, qui omnes ex monachis eliguntur, plane ad ecclesiam regendam inepti iudicantur. A populo omnino separati, eorum, quae eius saluti necessaria sunt minime gnari, frequentissime ad nutum potestatis laicae ex alia in aliam dioecesim migrantes, fervoris apostolici expertes, non sunt nisi civiles magistratus ecclesiae praepositi, nequaquam vero fidelium pastores spirituales. Populus eis nihil credit (pp. 121—129). Ut hoc malum tollatur necesse est, episcopatus amplius non sit monachorum privilegium, sed pariter ad eum aditus clero saeculari concedatur; immo quidam censent neque statum coniugalem de dignitate episcopi quicquam derogare. Eligatur episcopus a clero simul et populo eiusque iura circumscribantur. Paucissimi sunt, qui has opiniones, quas rerum huius mundi studium sapere apparet, impugnant (pp. 129—138). Non parvo obstaculo ad ecclesiam Russicam bene regendam illud quoque est, quod nimiae vastitatis dioeceses ab admodum paucis episcopis reguntur. Episcopi ad hoc invitati ut opiniones suas de hac quaesti-

one exprimerent, multa proposuere; quorum sententias *P.* exponit. Pariter in collegio res praeparante disceptatum est de suffraganeis episcoporum et de sedibus metropolitans instituendis. Denique collegium statuit, episcopum a membris hierarchiae creandum esse ita ut etiam clerus inferior et laici in partem rei veniant; creatos auctoritas civilis confirmandi ius habet. Episcoporum iura amplificanda sunt, dioecesium numerus augendus est. (pp. 138—157). Hac in re maxime apparuit episcopatus ecclesiae Russicae inopia ad res ecclesiae iuvandas. Remedia, qua ipsi proponunt prorsus materialia sunt rationibus humanis et politicis suffulta. Nemo de ipso spiritu religioso vivificando curam habet, nemo relationes ecclesiae ad societatem examinat, neque cleri condiciones meliores reddere conatur. Episcopi Russi omnem spem suam in potestate civili et legibus ac praeceptis reponunt. Clerus inferior (in Russia »clerus albus« nuncupatur; e contra monachi et episcopi nomine »cleri nigri« appellantur.) in his rebus multo peritior et libertatis studiosior se praebet. Proh dolor tamen desunt inter sacerdotes saeculares homines docti et theologicarum disciplinarum cultores. Sine dubio et inter episcopos inveniuntur qui omni reverentia digni sunt, sed rarissimi sunt ei, qui vero apostolico spiritu moventur. Magno impedimento sunt inimicitiae illae domesticae, quae sunt inter »clerum nigrum« et »album«; nisi hae minuuntur, triste schisma oriri potest. Hinc quoque capitis supremi praesentia, cuius auctoritas omnibus dubiis finem imponat, desideranda est. Tamen utcumque res se habent, spes affulget sacerdotes Russos tandem a iugo civili liberatos omnes vires sua intenturos esse, ut ad unicam ecclesiam Christi fideles adducant et tristitia huius temporis impietatis incrementa incipiant impugnare. (157—160).

In capite quarto agitur de clero Russo paroeciis praeposito et de paroeciae Russicae restitutione (pp. 161—226). Exponitur cleri secularis rationarium (pp. 161—163). dein de ipsa paroeciae origine, historia, constitutione agitur. Antiquitus paroecia Russa magna autonomia erat praedita, ita ut laici sacerdotes crearent eisque omnia ad vitam necessaria ministrarent. Procedente tamen tempore maxime post novatum a Petro I. rerum ordinem, paroecia paulatim omni autonomia spoliata est; quam ob rem vincula spiritualia inter laicos et parochum penitus sunt dirupta et hic nihil nisi officialis evasit (pp. 164—169). A medio saeculo anteacto quaedam tentamina facta sunt, ut autonomia paroeciis restitueretur (pp. 172—174). Modo haec quaestio valde agitur. Episcopi, a synodo invitati, iudicia sua de causis neglectae vitae spiritualis atque de modis denuo paroecias autonomia congruenti donandi exposuerunt. (pp. 174—202). Omnes una voce fatentur studium religionis in paroeciis admodum remissum esse, tamen, sicut in re modo relata subsidia mere materialia proponuntur; paucissimis exceptis, nemo de fidei et morum fidelium incrementis eorumque in spiritu evangelico renovatione curat. (pp. 202—203). Collegium res concilii preparans quaesivit, quid de paroecia reformanda determinandum esset. Post longas deliberationes paroecia sic definita est: institutum ecclesiasticum sub iurisdictione episcopi positum, quod aptum est ad desideria spiritualia fidelium explenda; eius administratio ad auctoritatem ecclesiasticam spectat. Bona paroeciae a fidelibus et clero administrantur, qui sub iurisdictione episcopi dioeceseos positi sunt. Talis definitio, ut *P.* recte notat, adeo vaga est, ut ne principalia quidem dubia de autonomia parochiali remove possit; neque collegium ipsum communi sententia eam statuit (203—211). Praeterea a futuro concilio deliberandum est de scholis ecclesiasticis in paroeciis constitutis, in quibus prima educationis et fidei rudimenta rusticorum filiis traduntur. Quae scholae propter cleri negligentiam et studii apostolici defectum in miserrimo statu languescunt. (pp. 211—221). Demum idem collegium rem utilem esse iudicavit, ut officium diaconissarum resuscitaretur. (pp. 221—226).

Caput quintum duplici parte constat: in prima parte cleri Russici educatio moralis in secunda conditio eius materialis exponuntur (pp. 227—291). In Russia antiqua clerus maxima ignorantia laborabat, sacerdotes magna ex parte vix libros liturgicos legere sciebant et cuius progressui artium vel litterarum tanquam haeresi adversabantur. Petrus I., ut hanc ignorantiam debellaret, vi sacerdotes disciplinis theologicis imbui voluit et in seminariis a se fundatis disciplinam militarem introduxit. Facile intelligitur talem educationem fructus pessimos attulisse. In seminariis Russicis discipuli ne extremis quidem labiis scientiam vitae spiritualis tangunt, neque sacerdotii christiani excelsitatem capientes, munus non suum amplexi, rerum humanarum species in mente insidentes sequuntur et saepenumero tantum lucri causa munus sacerdotii suscipiunt. Eorum magistri non sunt patres, sed civiles magistratus, qui eos instituto militari regunt, non virtutis gratia allectos, sed timore poenarum percussos vix in officio retinent. Disciplina tetrica alumni premuntur, intellectus eorum affligitur, voluntas depravatur, eo praecipue consilio, ut in seminariis ecclesiasticis non apostoli Christi, sed servi potestati civili devoti efficiantur. Nil mirum si alumni seminariorum in superiores suos odio feruntur ac data occasione hoc illis variis modis ostendunt. Vixdum anno 1905 libertatis flatus Russiam pervasit inaudita et taetra facinora inter seminariorum muros perpetrari coepta sunt usque ad turpissima sacrilegia in odium religionis facta et usque ad rectorum necem. Alumni e seminariis fugiunt et ad societates socialistarum aliasque, quae nunc Russiam lacerant, accedunt et longe lateque atheismum propagant. Clerus hunc statum miserrimum deplorat, societas laica seminaristas abominatur. Omnibus manifestum est res radicitus esse quam primum revellendas, sed multum disputatur de remediis aptis. Quidam vitium seminariorum in falsa methodo educationis, quidam in defectu spiritus ecclesiastici, alii contra in »clericalismo« ponunt. Non desunt, qui seminaria Russica ad modum seminariorum catholicorum instituenda proponunt. Laici et illi clerici, qui ipsis se adiungunt, quodammodo penitus, quidquid sacrum et asceticum est, a seminariis in scholas laicas transformatis auferre cupiunt. Quapropter *P.* statum seminariorum desperatum esse existimat. Malum, quo illa laborant non tam in falsis educationis methodis latet, quam in perfecta a spiritu apostolico defectione. Omnis conatus res sanandi in cassum redibit, quam diu seminaria idolo potestatis civilis servitutem praestare pergent. (pp 227—248).

Parte secunda conditio materialis cleri Russici tractatur. Byzantinum est in antiquam Russiam advectum, quod sacerdos non minister apostolicus Christique vicarius, sed operarius ad administrationem rituum ecclesiae constitutus habetur. Unde omnium malorum origo: clerus ut corpus quoddam peculiare ab aliis segregatur. A primordiis ecclesiae Russicae clerus inferior in servitute hierarchiae, laicorum, potestatis civilis constitutus usque ad nostra tempora in hoc statu versatur. Petro I. et maxime Catharina II. imperantibus cum bona ecclesiastica profana facta sunt, clerus in condicione pessima fuit. Postea tamen rerum publicarum curatores constanter conditionem vitae cleri meliorem reddere studebant. Describuntur cleri redditus, victus cultusque subsidia, distributio beneficiorum, fidelium oblationes, status civilis stipendia, iura stolae etc. (pp. 248 - 285). Generationem in Russia clerus inferior in pagis et oppidulis in summa paupertate vitam degit, cum episcopi et monachi magnas divitias possideant, quae ad eos corrumpendos haud parum conferant. Angustis pressus clerus praeter cetera cogitur totis viribus de vita sustentanda curam adhibere, quo in negotio totum tempus totumque ingenium consumit et ita ministerio apostolico vacare, etiamsi vellet, non potest. Adde statum coniugalem cleri Russici, quo domesticae sollicitudines et curae augentur (pp. 285—291).

Capite sexto *P.* de cleri Russici conditione sociali et de eius moribus anquirit. (pp. 293—396). Filia ecclesiae Byzantinae ecclesia Russica potestati civili totam se subiecit. Principes et reges Russiae tenaciter proposita caesaro-papistica sequuntur et sortem cleri et ecclesiae arbitrio suo obnoxiam faciunt. Rarissimi sunt episcopi, qui contra despoticam potestatem civilem exardescunt, a qua confestim tolluntur. Ultima libertatis vestigia Petrus I. abstulit et ecclesiam in instrumentum potestatis civilis perfecte mutavit. Haec omnia ipsi orthodoxorum historici et scriptores candide fatentur (pp. 293—307). Potestas civilis sacerdotibus munera censorum et delatorum committit et alia complura officia, quae a ministerio apostolico aliena sunt imponit (pp. 307 - 316). Episcopi potestati civili in rebus omnibus annuentes, superbia, summarum rerum inanum studio inflati, sacerdotes male tractant, ita, ut iis non sint patres sed domini crudeles, a quibus puniri tantum ac premi solent (pp. 316—324); nobiles eruditi, maxime post Petrum I., pariter sacerdotes despiciunt ut plebeios, rudes, progressui inimicos (pp. 324—332). Etiam classes inferiores et rustici, qui antea clero freti erant, nunc ab illo se avertere incipiunt, clare videntes legationem cleri non esse ad sanctitatem alendam, sed loca sua occupare rationibus materialibus ductum (pp. 332 - 336). Proinde in civili perturbatione Russica huius temporis auctoritas cleri nihil valet, praesertim cum episcopi partis regentis causam agant, clerus vero »albus« popularibus eorumque rationi faveat. Nonnulli ex eis aperte doctrinas liberales immo socialisticas profitentur. Hierarchia simul cum gubernio contra clerum pugnant, sacerdotes a divinis suspendunt, in carceres iniiciunt et omnibus modis eorum »exitiosa« studia impugnant. Paucissimi sacerdotes resistunt, maior eorum pars omni ex parte vexata, angoribus confecta manus victas dat et regiminis horridi causam defendit (pp. 336—343). Duo vitia, quae antiquitus praecipue clero Russico dedecori erant, ignorantia et ebrietas nostris temporibus non cessarunt, sed, proh dolor serpere nondum desinunt (pp. 343—350). Mirum non est populum, licet sitim fidei habeat et spiritus religiosi divitias possideat, a pastoribus derelictum superstitionibus laborare, officia ecclesiastica mechanice praestare, de conscientiae examine nihil vel parum curare et horribili illo ebrietatis vitio, quo tota Russia conficitur, esse deditum (pp. 350 - 354). Verbi divini praedicatio decretis vere Draconicis censurae ecclesiasticae fere penitus exstincta est. Fideles cum praedicatorum cathedram ascendere vident ex ecclesia fugiunt, scientes ipsum nihil boni proferre posse, nisi tritas illas sententias pietatis communis, quas omnes iam ab incunabulis audire solent (pp. 354—362). Magna lis etiam de liturgia agitur. Quidam officium divinum Russica lingua celebrare volunt, alii usum linguae palaeoslavicae defendunt. Item multi desiderant, ut officia liturgica debito decore celebrentur, neque musica profana violentur (pp. 362 - 370). Sed modo singulari a clero inferiore agitur quaestio de matrimonio sacerdotibus viduis concedendo. Nonnulli acriter has secundas nuptias impugnant, sed maior pars videtur rem probare. *P.* futurum concilium Russicum hoc permissurum esse putat et ita fore, ut sacerdotium Russicum nonnihil admoveatur ad condicionem profanam, qua certe eius spiritus apostolicus non augebitur. (pp. 370 - 386.) Praesens societas Russica ecclesiae suae id crimini vertit, quod ipsa nimis studiis asceticis imbuta societatem saecularem in magnum monasterium transformare voluit, culturam profanam atque omnia vitae humanae solatia et oblectamenta condemnavit et hoc modo societati se inimicam praebuit. Si igitur ecclesia eiusque ministri ad societatem humanam propius accedere volunt, necesse est nugas asceticas deserant. Modi, quibus id fieri possit, hi enumerantur: vestitus saecularis sacerdotum, ieiuniorum et festorum remissio, facultas clericorum fabulas spectandi et generatim vita minus ascetica. Haud pauci sacerdotes talibus desideriis libenter aures praebent eorumque opportunitatem defendendam suscipiunt. (pp. 386—396).

In capite VII. sectae ecclesiae Russicae eiusque missiones describuntur (pp. 397—540). Correctio librorum liturgicorum saeculo XVII. in Russia facta causa fuit sectae vetero-ritualistarum, quae non obstantibus legibus severissimis contra eam latis usque ad praesentem diem floret (pp. 397—410). Libertas conscientiae anno 1905 promulgata vetero-ritualistas a vexationibus curatorum rei publicae liberavit, et illa eorum pars, quae sacerdotium admittit, firmiter in Russia se fixit (pp. 411—425). A saeculo XVII. haereses variae et mysticae et rationalisticae pullulare coeperunt, eorum numerus nunc fere in infinitum accrevit (pp. 425—435). Ut vetero-ritualistae in sinum ecclesiae reverterentur non solum vis civilis verum etiam admonitiones missionariorum adhibitae sunt, exiguo tamen plane effectu. Licet theologi Russici doctrinas vetero-ritualistarum argumentis doctrinae confutent, missionarii vero zelo apostolico privati (adde, quod maior eorum pars sunt laici), custodiarum publicarum vi abutentes, ut hoc modo argumenta sua corroborent, conatus suos frustra adhibent. Multi vetero-ritualistae tantummodo timore et metu impulsus in ecclesiam redierant, sed libertate conscientiae data denuo ad schisma se praebent proclives, neque conversionem amplius curant. (pp. 435—442). Ut melius conversioni vetero-ritualistarum consulatur peculiare ephemerides et libelli eduntur, sed contra illos vetero-ritualistae sua scripta divulgant, in quibus ecclesiam Russicam praecipue servitutis, quam gubernio praestat, accusant (pp. 443—450). Alia ratio ad vetero-ritualistas alliciendos, quae vocatur «единовѣрие» (i. e. unitas in fide) in eo consistit, quod ecclesia Russica se conservaturam esse ritus vetero-ritualistarum promittit, dummodo ipsi oboedientes se praestent et dogmata fidei admittant (sicut ecclesia Romana de Orientis ecclesiis agit). Quidam vetero-ritualistae hac ratione conciliati sunt, tamen recte dubitatur de eorum sinceritate (pp. 451—460). Alius et vetus ecclesiae Russicae inimicus sunt islamitae, tartari, infideles pagani, qui versus flumen Volga habitant (centrum eorum est urbs Kazan). Iam a saeculo XVI. Russi eos convertere tentabant, neque sine successu, tamen solo transitu contenti neophytos sana doctrina instruere neglegebant. Insuper tempore procedente (a saeculo XVIII) eos vi ac dolo et fraude ad Christi religionem adducere non dubitabant. Qui, sicut vetero-ritualistae, libertate conscientiae pronuntiata, turmatim ad muhamedanismum redeunt (pp. 460—477). Ad Tartaros convertendos publicae scholae peculiare instituuntur, ubi missionarii ad apostolatam contra Islam se praeparent (pp. 477—484), societates piaecomponuntur, libri liturgici, dogmatici, ascetici in idioma Tartaricum vertuntur et, ut ea, quae etiam docte opponi solent ab islamismi defensoribus (mullah) in operibus apologeticis contra Christi religionem scriptis, confutentur, specialia studia religionis muhamedanae in academia ecclesiastica Kazanensi coluntur. Sed quamvis subsidiorum nulli generi pareatur, spiritu apostolico deficiente, ad Tartaros convertendos parum prosunt (pp. 484—503). Etiam in Caucaso illis populis, qui a Turcis et Persis oppressi islamismum amplexi sunt, a saeculo XVIII. Russi missionarios mittere coeperunt. (pp. 503—507). Hi, dum collegium concilium praeparantium de rationibus ad muhamedanos (de scholis, de libris edendis, de studiis litterarum etc. . .) convertendos aptis disserit, religionem christianam renuntiant (pp. 503—510). Postremo describuntur missiones Russicae in Sibiria, in America, in China, in Corea, in Urmia, in Japonia. Ubique propter zeli apostolici defectum et pestiferam magistratuum curam Russicam, missiones plane miserabiles fructus producent vitamque vix ullam exhibent. Solum in Japonia archiepiscopi Nicolai Kasatkin viri zelo apostolico praediti meritis missio Russica floret. Causas successus huius missionis *P.* duas indicat: quod curatorum rei publicae Russicae auctoritati non est obnoxia et quod clerus Japonicus, bonus est; excepto enim archiepiscopo, omnes alii missionarii sunt Japo-

nenses, itaque si quid boni huic missioni tribuendum est, id non cleri Russici, sed Japonensium ipsorum est, qui ostenderunt semen evangelicum supra bonam terram cecidisse. Maxime quoque missionibus Russicis obest, quod potius politicas rationes, russificationem conversorum, quam salutem animarum spectant (pp. 510—531). Nihil aliud intendit »Societas Russica Palaestinensis«, quae ad peregrinos Russorum iuvandos anno 1882 instituta est. Nil mirum igitur si ipsi Graeci orthodoxi ei livent, et de angustiis in quibus nunc versatur, sincere gaudent (pp. 531—540).

In capite octavo agitur de scholis ecclesiasticis et de theologiarum disciplinarum statu (pp. 541—680). Rei publicae curatores, ut illis sacerdotum filiabus, quarum patres prae paupertate educationem liberalem et sui generis nobilitate dignam procurare nequeunt, subveniat, scholas puellarum ecclesiasticas ab anno 1843 instituerunt. Quibus in scholis puellae illae ita educari debebant, ut ex filiabus sacerdotum bonae coniuges clericis praepararentur, quae illos in ministerio apostolico adiuvarent. Sed haec institutio exitum adeo infelicem habuit, ut clerus ipse scholas illas vel penitus aboleri vel radicitus transformari cupiat (pp. 541—548). Seminaria clericorum non minus ac scholae puellarum reformatione indigent. A temporibus Petri I. usque ad annum 1884 continuo mutabantur, quod tamen ad eas perficiendas non valuit. De morum perfectione, quae in seminariis excolitur, iam cognovimus; quod vero scientiam attinet res est admodum impedita. Magistri sunt omnes laici, qui studia profana alunt, theologicas autem disciplinas negligunt. Hae tali methodo docentur, ut potius taedium et negligentiam, quam amorem excitare in discipulis queant. Alumni sacerdotum habent pro munere mere humano, ex quo lucrum percipere cupiunt. Prof. Zavitnevič in consilio non dubitavit confiteri scholam ecclesiasticam omnino esse inutilem; neque enim sacerdotes, neque homines cultos alere potest. Commentarii publici laicorum et cleri illam carcerem spiritus vocant (pp. 548—561). Quomodo seminaria in melius mutanda sunt? Inter opinionum cumulos, quae de hac re propositae sunt, scriptor hic tres praecipuas rationes animadvertit: prima est eorum, qui iudicant seminaria ut organa prorsus mortua abolenda esse, secunda eorum, qui sufficere putant paucas mutationes, tertia denique eorum, qui licet seminaria retineri velint, tamen agnoscunt ea omnino funditus esse reformanda. In universum episcopatus ut seminaria catholicis similia instituantur suadet, laici et magna pars cleri »liberalis« seminaria ratione ecclesiastica privare cupiunt. Collegium res concilii praeparantium hac quaestione studiose occupatur et iam quaedam in seminariis moderatione mutanda decrevit (pp. 561—574). Ecclesia Russica quattuor universitates ecclesiasticas, quae a academia ecclesiasticae vocantur possidet (Petropoli, Moscoviae, Kioviae et Kazanii), quae pariter ac seminaria tempore procedente vario modo mutabantur, usque ad ultimam temperationem anno 1884 factam (pp. 574—589). Etiam de his quaestiones agitantur, quia similiter variis malis laborant. Duo veluti opinionum torrentes cernuntur: sunt, qui academias in instituta ecclesiastica, ubi orthodoxiae dogmata intacta et incorrupta servantur, transformari velint; alii, quibus etiam ipsi studiosi socios se adiungunt, libertatem perfectam et plenam, qualis in protestantium universitatibus viget in critica theologiarum disciplinarum tractatione propugnant (pp. 589—606). Magnum malum, de quo viri eruditi et saeculares et ecclesiastici una voce conqueruntur, est censura, quae modo omnino alieno atque inepto procedens progressui doctrinae haud parum nocet. Censores ecclesiastici inter omnes praestant et famam vexantium theologos acquisiverunt. Saepenumero tales libri eorum censurae committuntur ipsique edi eos prohibent, de quorum argumento nullo modo iudicare possunt. Anno 1905 levis aura spei obiecta est fore, ut cesset, sed anno consecuto rerum pristinarum studium eam confirmavit. Collegium res concilii praeparantium de emendanda censura ecclesiastica

agens, necessarium existimavit, institutum aliquod simile congregationi Indicis ecclesiae Romanae; in quod quidam acriter invecti sunt (pp. 606—612). — Periodica scripta ecclesiastica in Russia satis diffusa sunt. Pars sunt commentarii academiarum ecclesiasticarum, quibus tantum disciplinae theologicae et philosophicae tractantur; alia pro laicis eduntur, alia denique pro populo rudi et rusticis destinata sunt; inter quae magnam famam habent libelli et folia, quae a monachis »laurae« S. Sergii prope Moscoviam et a monachis monasterii Počaeviensis eduntur. Horum (Počaeviensium) est impedire, quominus religio catholica in Russia meridionali et occidentali propagetur. Calumniae, quae ipsis de fide catholica vulgantur, omnino incredibiles sunt. Ab anno 1905 quaedam nova scripta periodica edi coepta sunt, quae praecipue ecclesiae Russicae defectus tollendos tractabant simulque sententias fere rationalisticas proferebant; inter quae eius, quod »Vêk« (Saeculum) inscribebatur, magna fama erat; quod edi auctoritate civili vetitum est. (pp. 613—632). — Inter disciplinas sacras theologia dogmatica ultimum tenet locum. Russi philosophicae rerum contemplationi non indulgent, licet saeculis XVII.—XVIII. theologia scholastica apud eos in usu fuerit. (pp. 632—636.) In re morali communibus rationibus asceticis evolvendis contenti, studium cordis humani negligunt (pp. 636—638). Parum etiam theologia pastoralis (p. 638) et apologetica (pp. 638—639) coluntur, licet in hac quidam progressus conspiciatur atque opera quaedam notatu digna eo pertineant. Studia patristica admodum florent, ita ut scientiam patristicam Germaniae aemulari possint (pp. 639—644). Nec deest copia theologiae polemicae praecipue in ecclesiam catholicam conversae. In hac re multum peccant theologi Russici, quod tela sua a protestantibus incaute mutuuntur dummodo eis catholicismum offendant. Nostris tamen diebus theologi Russici placidiore animo et mitius doctrinas catholicas respicere videntur (pp. 644—645). Ab anno 1900 prima encyclopaedia theologiae in lucem edi coepit. (646—647). Ultimis temporibus exegesis biblica maximos fecit progressus. Inter exegetas Russicos sunt peritissimi huius disciplinae (pp. 647—651). Idem dicendum est de historia ecclesiastica, maxime vero de historia ecclesiae Russicae et ecclesiarum orthodoxarum Orientis (pp. 652—659). Non infimum locum tenet etiam hagiographia magnaque cum scientia colitur (pp. 659—662). Opera ad ius canonicum pertinentia abundant. Canones ecclesiastici in pugna cum ecclesia catholica maximi momenti sunt (662—665). Quod vero disciplinam liturgicam attinet, omnibus, qui ei operam dant, lingua Russica videtur esse necessaria. Inter liturgistas Russicos praecipue eminet A. Dmitrievskij, qui merito »Goar Russorum« nuncupatur (pp. 665—669). Multum ad doctrinam sacram excolendam conferunt labores societatis Palaestinensis (pp. 669—671). Unde clare apparet quanta utilitas theologis catholicis ex studio doctrinae theologicae Russicae proveniat. Quod ad desiderandam unionem parum processum est, magna ex parte, ignorantiae theologicarum disciplinarum Russorum, qua catholici laborant, esttribuendum. Quapropter summa laetitia excipit hic scriptor »Slavorum litteras theologicas«, ubi omnibus modis ad id tenditur, ut scientia sacra Russorum a theologis catholicis cognoscatur. Etiam Russi animis benevolis hos conatus exceperunt. In Italia unioni ecclesiarum studet »Bessarione«, opus a Mgr. Marini susceptum. Bibliotheca Vaticana nunc numerosissima opera Russica possidet, quae non parum eruditos adiuvant, qui in illa laborant (pp. 671—680).

In ultimo capite scriptor de futuris ecclesiae Russicae eventibus ac simul de relatione eius ad ecclesiam catholicam exponit (pp. 681—754). Die 25. Aprilis anno 1907 Nicolaus II. imperator concilium nationale Russorum edixit. Concilium Moscoviam convocabitur, intererunt episcopi, clerici, laici, sed clerici et laici tantum in consilium adhibebuntur, res iudicare episcoporum erit. Nulli eorum, qui sincere eccle-

siam Russicam melius componi volunt hoc edictum placet. Futurum concilium, proxime sub potestate Synodi constitutum quod idem est ac sub potestate magistratus, concilium nationale vocari nequit, sed potius conventus hierarchiae ecclesiasticae et magistratuum laicorum dicendum est. Interim concilium convocandum ad Kalendas Graecas prolatatur. (pp. 681—688). Clerus saecularis, qui rerum reformationem continuo promovet, videt se penitus neglectum esse et potestati episcoporum, quos odit, traditum. Episcopi ne privilegia sua amittant partem vetustatis tenacem contra studia »liberalia« cleri et laicorum adjuvant. Hinc schisma latens hierarchiam et clerum saecularem separat. Omnes vident episcopatum ecclesiae Russicae moraliter esse corruptum, neque ad regimen ecclesiae aptum. Quidam iam apertis verbis declarant episcopos in culpa fore, si schisma ecclesiam Russicam laceraturum oriatur (pp. 688—692). Multorum laicorum tota spes in clero saeculari est, at inanis. Magna pars cleri ignorantia, avaritia, ebrietate laborat, spiritu apostolico est penitus destituta, a potestate civili in servitutem redacta. Minor pars cleri, cuius numerus est admodum exiguus, licet rebus ecclesiasticis in melius componendis operam navet, tamen penitus studiis rerum huius mundi imbuta est. Potius enim proprias res condicionesque oeconomicas meliores reddere student, quam spiritum ecclesiasticum renovare. Multi eorum tesseras socialistarum et communis salutis inimicorum amplectuntur, monachos et episcopos, ut laicis placeant, diffamare conantur et generatim omnem lapidem movent, ut se »homines progressus« ostendant et ad modum ministrorum protestantium se laicis similes reddant. Hunc certe esse errorem gravissimum. »Laicizatio« quae dicitur vitam apostolicam clero non restituet, sed contra, eam omnino tollet. Adde, quod clerus Russicus, statum matrimonialem amplectens, nescit commoda sua remittere. Nemo catholicus statum matrimonialem cleri condemnare audet, quippe qui ab ecclesia permittatur, tamen luce meridiana clarius est solum caelibatum apostolicam vitam sacerdotii catholici nutrire (pp. 692—699). Malum gravissimum ecclesiae Russicae est eius »acephalia«. Ipsa Christum solum caput suum agnoscit et laicus ei praest. In futuro concilio quis eius canones approbabit? Certe non rex, quia secundum canonistas Russicos, est filius oboediens ecclesiae, neque synodus, quia omnes episcopi et canonistae fatentur synodum non esse rem iure ecclesiastico legitimam. Si insuper lites in concilio inter episcopos ex una parte, clerum inferiorem et laicos ex altera orientur, quis eas dirimet? Ecclesia orthodoxa episcopos etiam in concilium convocatos infallibiles non existimat. Undenam veniet vox illa, quae omnem varietatem ac dissensionem componat dissidentesque ad silentium compellat (pp. 699—704)? Non desunt in Russia, qui ut unio cum Roma ineatur, acclamant, tamen rarissimi sunt. Quidam utilitatem unionis agnoscunt, sed vel censent eam esse sublimem »utopiam,« vel difficultatibus quae superari non possint obnoxiam. Populus solum unionem cum Deo desiderans de hac re non cogitat. —

Unica via unionis ea est, ut ecclesiae Russicae, in unitatem dogmaticam atque in oboedientiam Romani Pontificis reversae, autonomia regiminis, omnibus orientalium ecclesiarum privilegiis servatis, concedatur (pp. 705—713). Promulgatum edictum libertatis conscientiae statim reditum fere 300.000 Russorum attulit, quos antea ecclesiae Romanae unitos, gubernium Russicum anno 1875 (in dioecesi Chelmensi) vi ad orthodoxiam perduxerat. Talem progressum religionis catholicae aegre ferentes commentarii ecclesiastici Russorum fingere solent praedicationem religionis catholicae Polonorum politicam agitationem esse multasque fabulas et calumnias contra clerum catholicum spargere non dubitant accusantes Polonos sacerdotes, quod vi et dolo orthodoxos ad religionem catholicam trahant (pp. 713—722). Iam quaeritur, qui missionarii pro ecclesiarum unione insudare possint? Scriptor

hic censet neque Polonos neque Ruthenos ad hanc rem aptos esse. (pp. 722—740). Necesse est, alii missionarii extranei et ordines religiosi Polonorum et Ruthenorum ad hoc opus manus admoveant. Sed a duobus laqueis caveant. Primum se abstineant a quacumque »reclame« suorum sudorum apostolicorum, scientes se ut mera Domini instrumenta agere Illique soli omnem gloriam tribuere debere. Pariter ab omni labe studii rerum propriae gentis liberi sint oportet. Inter ordines religiosos omnibus aptiores ad hanc provinciam suscipiendam videntur patres Societatis Iesu, quorum labores apostolici in Polonia et Russia praestiti omnibus sunt noti. Etiam nostris temporibus ipsi efficaciter unioni restituendae operam dant. Commentarii »Slavorum Litterae theologicae« et Conventus Velehradensis de unione ecclesiarum anno 1907, 25—27 Iulii, convocatus, illis ut actoribus auctoribusque debentur (pp. 740—746). Byzanthina, qua Russi imbuti sunt, ratio eos ad praesentem ruinam politicam et moralem adduxit. Ferreum illud regimen quod praeter vim materiale aliam non agnoscit nihil nisi mala immensa Russiae procreavit. Certe futura sors Slavorum intime cum Russia est connexa, tamen prima condicio, ut Slavi erga Russos fiduciam habeant, est abolitio atrocis dominationis et plena conscientiae libertas. Tantum res publica libertate temperata Russiam a pleno exitio servare potest. »Catholicismus,« inquit *P.* »nihil aliud nisi libertatem, ut vivat, respiret et ubertatis suae exhibendae copiam habeat, petit, ut hoc facto ostendere possit arma terrena non esse victoriarum suarum instrumenta. Catholicismus mortem populorum non vult, sed eorum resurrectionem, felicitatem atque in Christo progressum« (p. 750). Unio omnibus Christi fidelibus nostris temporibus est necessaria, ut inimicos Salvatoris Nostri undequaque nascentes efficaciter debellare possint. (pp. 746—751.) Proinde sanctae causae unionis alacriter manus admoveamus. Ingentes difficultates nobis occurrunt, sed prae illis animum demittere sacrilegium est. Primum quidem maxima cum caritate et suavitate, omnibus praeiudicatis opinionibus abiectis, orthodoxos pro fratribus nostris habere debemus. Deinde ne quaeramus praemium laborum nostrorum, si eos videbimus steriles esse. Plane sufficit nobis conscientia pura, nos pro re sanctissima militare et officia nostra erga fratres errantes exsequi conari, providentiae Dei committentes, ut labores nostros statuto tempore ad felicem successum perducant.

Vel ex hac simplici argumenti expositione facile cognoscitur huius libri maximum momentum; nam sive materiae abundantiam, sive fontium auctoritatem, sive quod quidem praecipue attendendum est notionum iudiciorumque concinnitatem spectas, opus *P. Palmieri* omnia alia catholicorum scriptorum huius generis opera de statu ecclesiae Russicae conscripta, longe superat. Fontes, ex quibus *P.* quae narrat hausit omnes sive ephemerides, sive commentarii, sive volumina optimorum auctorum, a Russis scriptoribus eisque orthodoxis conscripti sunt, qui mala ecclesiae suae nocentia videntes, et hoc maximi eorum laudi est, detegere non dubitant; quo citius sanentur. Itaque, ut iam supra diximus, non scriptorem (excepto ultimo capite), sed ipsos Russos statum ecclesiae suae exhibentes cognovimus. Non solum illis, qui unioni ecclesiarum operam dant, sed Russice nesciunt, opus hoc plane necessarium esse iudicamus, verum etiam omnibus, qui historiae ecclesiasticae student. In illo enim invenient, breves quidem, tamen utilissimas de historia ecclesiae Russicae memorias; quae huc usque vel omnino ignotae sunt, vel minus accurate traduntur et falsis iudiciis innituntur. Quin etiam Russis ipsis ut hunc librum legant suademus, in quo quasi in quodam speculo statum ecclesiae suae mira compositione expressum videbunt.

Ne in tali ac tanto opere quicquam minus commode dictum remaneat, quaedam pauca quae scriptorem effugisse videntur notamus. In cap. VIII. in parte theologiae dogmaticae destinata oportebat de

asseclis Homjakovii mentionem fieri: de Antonio archiep. Volynensi et Sergio archiep. Finlandico. Illi in omnibus operibus suis, hic in libro »Православное учение о спасении«. С. Петербургъ 1903 года, totum discrimen inter catholicismum et doctrinam orthodoxam in eo ponunt, quod haec sit religio ascetica et in hac sola perfectio christiana recte intelligatur. Uterque multos eiusdem rationis aemulos nactus est. Item in theologia pastorali mentio facienda erat operis patris Sollertinskij »Пастырство Христа Спасителя«. С. Петербургъ 1896 года, nec omittendus liber p. Sokolskij, nuper editus, »Евангельскій идеаль христiанскаго пастыря« 1905 г., qui verum progressum in theologia pastorali ostendit. Inter opera moralia liber p. E. Popov eminet, in quo scriptor conatur rem moralem catholica methodo tractare »Общепарадные чтенiя по православно-нравственному богословию« 1901 года. In cap. VII. P. videtur plus aequo statisticae indulsisse, cum contra monachismus Russicus (cap. III.) copiosius tractandus fuerit. Cauter tractanda est quaestio de lingua Russica in ecclesias catholicas Latinas introducenda, quia facillime ansam potestati civili praeberere potest, ut schisma inter catholicos excitetur (pp. 726—727). Vota facimus, ut quam primum opus hoc in Russicum, Gallicum, Germanicum, Anglicum vertatur. Dr. Leonini.

Dictionnaire de Théologie catholique. Vol. I. II. Publié sous la direction de A. Vagant. Paris 1899—1900.

Lexicon hoc crebris et accuratis de rebus ecclesiae orientalis capitibus excellit, quae breviter ita referemus, ut et de indole operis et de aliis articulis iudicium facile feras.

L. *Petit*, Abjuration pour entrer dans l' Église orthodoxe, grecque et russe. c. 76—90.

I. Haeretici iam extincti, Ariani, Macedoniani alique, scripto doctrinas suas erroneas retrahebant; ter de mysterio ss. Trinitatis fides postulabatur; confirmatio et eucharistia tandem conferebatur. (cfr. Goar, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, Migne P. G. t. C. col. 1317). — Eunomiani, Montanistae alique ad baptismum iterandum obligabantur. Cur? Formula fortasse invalida utebantur. Idem de Manichaeis valet qui prius ad catechumenatum adscribebantur. Goar, P. G. t. C. col. 1321. — II. Apud Iudaeos primum de libertate conversionis quaerebatur, excluso motivo metus vel spei. Ut renuntiaret exigebatur, 1. Iudaicis ceremoniis ut circumcisioni etc. 2. Iudaicis scholis ut Sadduceis. Dein fides in mysteria christiana declaranda erat. Factus ita catechumenus ad diem baptismi renuntiatione iterata a sacerdote instruebatur et baptizabatur. (*Euchologium Magnum*, Venetiis, 1851 p. 672 sq. A. v. Maltzew, *Die Sacramente der orthodox-kathol. Kirche des Morgenlandes*, Berlin 1898 p. 90—127). — III. Muhamedani suo Muhamedo, Ali eiusque posteris maledicere debebant, item doctrinis suis. Ecclesia vero Russica brevior et minus difficilem adhibebat formulam. (cfr. P. G. CXXXIX. col. 287—1088; Maltzew op. cit. 90—126). IV. Quod abiurationem Paganismi spectat, formulae nondum sunt editae. Goar duas orationes exhibet. Adhibebantur de cetero formulae pro catechumenis compositae (cf. *Euchologium Magnum Romae* 1873, p. 477). — V Similiter de Apostatis. — VI. A Catholicis omnibus doctrinis oppositis „ignominiosis et absurdis Latinorum“ e. g. de processione Spiritus sancti renuntiandum est; etiam τὸ Filioque anathematizare, nullitatem concilii Florentini declarare, Nicaenum symbolum recitare, confirmationem accipere eos oportet. Baptismus vero modo non amplius iteratur, nisi quis ipse velit. (Cf. Gédéon, *Constitutiones canoniques*, t. I., p. 252—254; Matha, *Catalogue historique des patriarches de Constantinople*, 1884, p. 182; G. Théotocas, *Legislation du patriarcat oecuménique*, 1897, p. 368—370). — Apud Russos media aetate suam quisque episcopus sequebatur sententiam: hic rebaptizabat ille non item, sed solum unctionem cum chrismate imperiebat. Anno 1620 concilium Moscoviense rebaptizationem quidem decrevit, sed brevi post a. 1667 iterum constitutio revocata est. Modo in usu non est (Cf. A. v. Maltzew, *Antwort auf die Schrift des hoch. Herrn Domcap.*

Röhm, 1896, p. 65). Iuxta rituale a. 1895 sic proceditur: Confessione peccatorum iam prius peracta, ipso die conversionis recipiendus ad portam ecclesiae ducitur. Hic errores fidei Romanae, processionem Spiritus s., primum, infallibilitatem Rom. Pontificis etc. eiurare eum oportet. Dein proponitur confessio fidei, quae symbolum et doctrinas inter Latinos et Orthodoxos controversas continet. Hac persoluta, neophytus in ecclesiam iam admittitur ibique se in nova confessione ad mortem perseveraturum esse iurat. Denique eum sacerdos a peccatis sollemniter absolvit, eucharistiam ipsi porrigit et si nondum est confirmatus, etiam hoc sacramentum ei administrat (Cf. Maltzew, *Die Sacramente* etc. p. 146—164). — VII. Quod ad Armenorum receptionem attinet apud Russos ritus idem servatur; ecclesia Const. nullum ritum, publica auctoritate sancitum, habet. Id inde ortum est, quod Armeni multum tentati, tamen difficulter et raro convertebantur (Cf. Grégoire de Chios, *De l'union des Arméniens avec l'Église orientale orthodoxe*, Const. 1871). — VIII. In defectione Protestantium ritus fere quoad rem idem est quo Latini transeunt (Cf. A. Pichler, *Geschichte des Protestantismus in der orientalischen Kirche im 17. Jahrhundert*, 1862; F. Kattenbusch, *Lehrbuch der vergleichenden Confessionskunde*, 1892, p. 141—146). — IX. In principibus vel reginis facilius ritus adhibetur. — X. Quomodo episcopus Nestorianus cum toto grege 25. Martii 1898 ad orthodoxiam admissi fuerint, exponitur. — XI. Denique de ritu, quo viri ecclesiasticis dignitatibus insigniti, assumuntur, agitur. Rituale usitatum ab omnibus non exstat. Difficultas maxime in valore ordinationum a Latinis collatarum agnoscendo versatur. Synodus Constant. a. 1880 omnes independentes ecclesias ad sententiam hac de re ostendendam invitavit. Eventus omnes fere ecclesias de valore ordinationum consentire docuit. Sed nondum res ubique ad effectum deducta est.

P. Michel, Absolution chez les grecs. C. 200—205.

Agitur hic 1. de variis formulis (forma Sacramenti) Graecorum; 2. de fide, quam de potestate remittendi peccata sacramentaliter gerunt.

1. De formulis in Euchologiis admissis, ab unitis aequae atque non unitis adhibitis. — Euchologion to Mega, saepius a Propaganda editum (a. 1873, p. 206) ita habet: Confessione peracta tres orationes recitantur. In 2. et 3. earum misericordiae Dei erga Petrum, David, peccatricem, publicanum, prodigum mentio fit. Sacerdos dein dicit: „Deus etiam tibi per me ignoscat in hoc et in altero mundo; faciat te apparere a condemnatione exemptum coram suo formidabili tribunali. Sine sollicitudine de peccatis, quae es confessus, vade in pace.“ — Hic ordo precationum in quibusdam euchologiis (v. g. Ms. bibliothecae Barberinae, apud Goar, *Euchologion sive Rituale Graecorum*, 1730, p. 541) est inversus. Formula Ioanni Ieiunatori, patriarchae Const., a. 586 creato, attributa maxime in usu est; ibi prima oratio omissa est. (Vide Morin, *De poenitentia*, 1682. Appendices, p. 77). — Complures aliae formulae praeterea in Mss. leguntur. — De harum valore *M.* non est copiosus. Provocat ad concilium Lugdunense et Florentinum, ubi de ipsarum valore quaestio ne coepta quidem est. Instructiones vero Clementis VIII. et Benedicti XIV. non spectant nisi Italo-Graecos. — 2. Apud Graecos unitos tres potissimum adhibentur formulae; quarum secunda et tertia Latinis valde similis est. — 3. Modificationes quaedam in formulis supra positae intextae, describuntur. Inprimis Papp-Szilagyi, episcopus Magno-Varadinensis, unitus, in „*Enchiridio iuris eccl. Orient.*“ (1880, p. 235) formulam profert, quae valde similis est ultimae, in *Enchiridio* a Propaganda edito contentae. Quaeritur, quando introducta fuerit, num ante unionem Brestensem (1595) factam? — II. Agitur de vi, quam Graeci potestati sacramentaliter remittendi peccata, tribuunt. Non obstar formam deprecatoriam constat, praesertim cum explicite mentio potestatis Apostolis traditae (e. g. „Quorum remisistis peccata .“) fiat. Protestantes utique hanc fidem infringere studebant. Contra quos scripsit imprimis Ieremias, patriarcha Const.: „Acta Ieremiae contra Lutheranos.“ Cf. Kimmel. *Monumenta fidei Eccl. Orient.* 1850 t. I., p. 190; p. 404 sq. —

N. Tolstoj, De absolute in eccl. Russica. Nulla cum Latinis essentialis differentia exstat; formula enim verba continet: „ego te absolvo“. Cf. Maltzew, Die Sacramente, p. 219. —

P. Michel, Abstinence chez les grecs unis et non unis. C. 262—266. Duplex distinguitur sicut apud nos abstinencia, altera quae est a determinato quodam cibo, altera quae permittit unam tantummodo plenam refectionem per diem determinato sumendam tempore, quas xerophagiam et monophagiam vocant. Xerophagia iterum duplex est: mitior et severior. Sed et severior variis modis immutata est. Iuxta s. Epiphanium solum panis et sal et aqua permittuntur (Expositio fidei, c. XXII., P. G. t. 42 col. 828). Constitutiones apostolicae insuper etiam legumina et fructus concedunt (l. V., c. XVIII., P. G., t. I., col. 889). Cibi prohibiti sunt: carnes, pisces, ova, lac, butyrum, caseus. Dies huius strictioris abstinenciae hi sunt: 1. Fer. IV. et VI. singulis hebdomadibus. 2. Omnes dies magni ieiunii. 3. Vigiliae Nativitatis et Epiphaniae. Xerophagia cessat, si eis diebus festum celebratur. Insuper mitior quidam modus abstinenciae est, quo solum carnes, lacticinia, ova excluduntur, pisces autem nonnunquam permittuntur. —

E. Marin, Acémètes: II. Rôle des Acémètes dans l'histoire doctrinale et littéraire de l'Eglise Grecque. col. 306—308

Acoemeti, acoemetae, graeco ἀκομητοί (α κομᾶν, non dormire) ascetae Orientales vocantur, qui vigiliis severis excellunt. Fundati a s. Alexandro, pugnant contra Nestorium et Eutychen, semper fidem veram professi. —

Acominatos Nicetas, 306—8, famosus controversista Byzantinus, saepe Choniates, a patrio oppido Chones appellatus. Edidit „Thesaurum orthodoxiae“ vastum opus, 27 libros continens.

Acropolita Constantinus, col. 319, filius Georgii Acropolitae, scriptor ecclesiasticus contra Latinos; hagiographus.

Acropolita Georgius, col. 319—20, natus Constantinopoli 1217, † 1282. Scripsit de „processione Spiritus sancti“ et Annales (χρονική συγγραφή). —

L. Jérôme, Hadrianus II., col. 452—57.

Hadrianus episcopus Romanus invitatus est creatus 13. Nov. a. 867. Industrius et strenuus, sed minus felix erat. Pontificatum quinque tantum annos gessit. Duae res infaustae acciderunt: in occidente altera, dissidium nempe cum Lotharo, propter divortium eius cum Theutberga, altera in oriente, schisma triste a Photio inductum. Photius, sede Const. usurpata Ignatium, legitimum patriarcham convocato concilio a. 867, removit. Sed seditione in regia facta, Michaeli III. Basilii Macedo imperator substitutus est. Tum Photius honore privatus 23. Nov. 867 in quoddam monasterium missus est. Agi etiam de obtinenda in fide et disciplina cum Roma concordia coeptum est et legati ad Hadrianum II. delegati sunt. Hoc consilio concilium Const. VIII. oecumenicum (ibid. IV.) convocatum est, ad quod ab Hadriano Donatus, episcopus Ostiensis, Stephanus, episcopus a (?) Nepi, diaconus Marinus ut legati missi sunt. Hoc concilium 5. Octob. 869 in s. Sophiae ecclesia coeptum ibique 28. Febr. 870 finitum est, habitis sessionibus decem. Photius in ipso damnatus et encyclica ad omnes fideles composita est. Sed legati non subscripserunt, donec Româ approbationem referrent. Sed tardius redierunt, in via non satis muniti. Schisma dilatatum est, non sanatum. Occasionem proximam res Bulgarica dedit. Bulgari ab initio patriarchatui Constantinop. addicti, sub Nicolao I. ad Romam accesserunt. Inde ipsis missionarii et episcopi missi sunt. Postea Michael rex Bulgarorum, cum aegre ferret, quod sedes Metropolitana in regno suo sibi esset denegata, aures Graecis praebuit eosque interrogavit, utrum Bulgari ad patriarchatum Romanum an ad Constant. pertinerent. Graeci, frustra mgatis Romanis resistantibus, Bulgarios sibi vindicaverunt. Ipse Ignatius. leetropolitam illis consecravit. Hadrianus II. 10. Nov. 871 sat acerbe ad Basilium et Ignatium hac de re scripsit. Omnes conatus ac minae incassum redierunt (Jaffé-Wattenbach, Regesta Pontificum Romanorum t. I. 1885 n. 2892 sqsq. n. 2908 sqsq. — Vita Hadriani II. in Libro Pontificali, a Duchesne edito, 1873, p. 173—190).

R. Souarn, L' Adultère et le lien du mariage, d' après l' Écriture sainte. col. 468—75.

I. In religione primitiva *m.* fuit simpliciter indissolubile, etiam in casu adulterii. Id deducitur ex Gen. II., 18—25 ubi describitur, quomodo Eva ex costa Adami sit formata. Certe huic loco sensus moralis subest. Hoc etiam Adam intellexit, dicens: „Hoc nunc os ex ossibus meis.“ Cf. Conc. Trid. sess. XXIV. Ita ipse Christus Dominus apud Matth. XIX., 5.

II. Iudaei difficile severitati legis primitivae se accommodabant. Quare Moyses illis libellum repudii permisit (Deut. XXIV., 1). Divortium non erat praeceptum sed tantum licitum. Illa exceptio a lege primitiva non fuit nisi derogatio ad tempus. In exceptione illa non agebatur de adulterio, quod lapidatione puniebatur. Haud scio an morbus contagiosus, vel peccatum carnis vel simile aliquid illo „élevat dâbâr“ significetur.

III. In religione Christiana Graeci et Protestantes divortium commisso adulterio permittunt, Latini vero negant. Loci, unde argumenta sumuntur sunt duplicis ordinis: 1. ubi nihil de adulterio excipitur: Marc. X., 11; Luc. XVI., 18; Cor. VII., 10. 11. 39; Rom. VII., 2. 3; 2. loci, in quibus adulterii mentio fit: Matth. V., 32; Matth. XIX., 9; qui loci, sunt aequae certi atque illi. Nam et Theophilus de Antiochia (P. G. t. VI., col. 114) et Origenes in suo commentario super Matthaeum (P. G. t. XIII., col. 1245) et Tertullianus (P. G. t. II., col. 473) eos afferunt. — Item maior pars codicum interpolatos eos non esse probat; secundum plures Ms Ms lectio: „μὴ ἐπὶ πορνείᾳ“ potius approbanda est. — Iam quaeritur de sensu verbi fornicatio, *πορνεία*. Interpretationes a Doellinger, Patrizzi, Dreher propositae reiciuntur. — 3. Quaeritur, utrum a Christo Domino sola separatio an etiam solutio vinculi permittatur? Verba Matth. V., 32 non habent difficultatem: Omnis peccat, qui dimisit uxorem suam quia facit eam moechari i. e. ponit eam in periculo peccandi, excepta fornicationis causa i. e. tunc non peccat, non facit eam moechari. C. XIX. v. 9 si illud „nisi ob fornicationem“ esset positum ad alterum membrum „et aliam duxerit“, sensus Graecorum et Protestantium esset contentus; sed cum post primum membrum „quicumque dimiserit uxorem suam“ sit positum, id et ad secundum membrum pertinere, affirmari non potest. Christus Dominus cum id facile postponere potuit neque postposuit, certa ratione ductus est. Quicumque igitur uxorem dimiserit et aliam duxerit, moechatur, committit adulterium et uxorem dimissam periculo exponit; quodsi eam ob fornicationem dimiserit, non est culpandus ob periculum adulterii, in quod alter coniux adducitur. Priore loco V., 31--32 agitur solum de re opposita libello repudii, quem Christus D. non admittit. Altero loco Pharisei interrogant, sitne licitum dimittere quacumque de causa, id quod quaedam schola docebat. Iesus profert testimonium unionis, quam primitus Deus instituit, (XIX., 6) nullam faciens mentionem de adulterio. Tunc Iudaei, intelligentes, eum plenam statuere indissolubilitatem, de libello repudii quaerebant. Ad haec Christus non revocat quae de libello abrogato dixerat, sed confirmat, cum rationem permissi divortii in duritie cordis eorum positam esse dicit. — Loci porro analogi maxime s. Pauli verba: „non ego sed Dominus“ (Cor. VII., 10) indissolubilitatem perfectam docent. —

Souarn, III. L' Adultère et le lien du mariage d' après les Pères de l' Église (p. 475—84). —

Ut doctrina Patrum intelligatur, animadvertenda tria praemittuntur. 1. Lex civilis (apud Orientales) in casu divortii novum matrimonium permittebat. Hinc nonnunquam Patres tale matrimonium conforme legi civili iudicant, non tamen ipsum legi ecclesiasticae convenire affirmant. 2. Saepius etiam iidem termini adhibentur ad designandam separationem a foro et mensa atque ad exprimendum vinculum esse solutum. Quare demonstrandum est, alterum matrimonium vivo coniuge priore initum esse. — 3. Vox adulterii tempore Patrum nondum sensu constanter eodem sicut apud nos adhibebatur. In lege Romana de sola uxore, quae cum viro non suo peccavit, adhibebatur. Etiam idololatricam secundum s. scripturam significabat. Quapropter sensus qui subest, difficulter nonnunquam eruitur.

I. PP. Graeci: Hermas separationem a toro, non divortium verum enuntiat; Ἀπολυσάτω αὐτήν καὶ ὁ ἀνὴρ ἐφ' ἑαυτῷ μενέτω ἔάν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἑτέραν γαμήσῃ, καὶ αὐτὸς μοιχᾶται. Mandat. IV., (l.) 4. 5. Funke, Opera PP. apostol. 1887, t. I., p. 394. — S. Iustinus in 1. apologia indissolubilitatem simpliciter sine omni exceptione statuit (P. G. t. VI. col. 349). In altera versus a. 155 exarata legitur: μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ, καὶ ὁμοδίαιτος καὶ ὁμόκοιτος γινομένη. Sed s. martyr non de novo matrimonio inito sed de sola separatione a toro loquitur (P. G. t. VI., col. 444—445). — Eadem est doctrina s. Clementis Alex.: ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων γυναῖκα μοιχᾶται (Strom. I. II., c. 23, P. G. t. VIII., col. 1096). — Origenes quosdam episcopos in hoc casu secundum matrimonium permittere, scribit, sed id statim improbat allegans verba apostoli: Mulier alligata est, quanto tempore vir eius vivit. Canones apostolici (altera dimidia parte IV. saec.) privationem communionis statuunt (Can. 48, Pitra, Iuris eccl. Graecorum historia et monumenta, 1864, t. I., p. 24). — S. Gregorius Nazianzenus loquitur de separatione tantum, non de pleno divortio. Nullibi separato coniugi alterum matrimonium permittit. (Cf. Orat. 31, P. G. t. 36, col. 289. 292). — Neque doctrina s. Io. Chrysostomi accuratius inspecta, divortio favet. — II. PP. Latini clare indissolubilitatem docent. — III. Loci quidam dubii proponuntur. S. Basilius consuetudinem legi Christi opponit. Quae est illa consuetudo, de qua s. doctor loquitur? Nonnulli leges civiles putant esse indicatas. Ipse s. doctor separatis licere novum matrimonium inire negat. (Moralia, reg. 73, P. G. t. 31 col. 849). — Locus quidam s. Epiphani est sat obscurus: Haeres. 49, P. G. t. 41, col. 1024—25. Aliis modis eum explicandi omissis, ultimum a Condamin et Portalis propositum, afferimus. Si ante vocem χωρισμοῦ virgulam omissam esse ponatur, verba evadunt clara et doctrinae catholicae conformia.

O. Židek.

Revue Internationale de Théologie (Janvier-Mars 1907, No 57).

Prof. Dr. Michaud. Sophismes ultramontains. P. 54—74.

Michaud hoc labore, quae episcopi Galliae contra tristem legem in ecclesiam a gubernio nuper inflictam erudite opposuerunt, eludere conatur obiciens eis artem sophisticam et defectum exegesis et critices. Quae ad scientiam theologicam spectant, numeris 2. et. 29 continentur. Primo loco sermo est de notis Salvatoris redivivi ad Petrum verbis, quibus ipsi uni cura pascendorum agnorum atque ovium traditur (Ioa. 21., 15 sq.). Obicitur a Michaud pascere non esse regere; agnos ovesque inter se non distingui nisi aetate. In Graeco legitur: βόσκειν et ποιμαίνειν, quae ut synonyma adhibentur. His verbis non solum officium docendi sed etiam regendi, veram iurisdictionem committi inde probatur 1. Iam apud profanos v. g. Homerum, Hesychium reges ποιμένες λαῶν dicuntur. 2. Usus loquendi s. scripturae concordat: Isaias 44, 28; 2 Reg. 5., 2; 7., 7; Ezech. 37, 24; Ps. 22, 1; Mich. 5, 2 (collato Matth. 2, 6). Quae uberius explicata invenies apud Palmieri, De Romano Pontifice Parte I. cp. 1, Thesis III. — Agni ab ovibus non tantum aetate distinguuntur, sed munere potissimum, cum oves matres sint agnorum; agnis ovibusque Dominus Petro omnes status ecclesiae subicere voluit.

Alter locus classicus »et portae inferi non praevallebunt adversus eam« (Matth. 16., 16—19) eadem absolvitur facilitate. »Adversus eam« non »Petri« sed »Christi ecclesiam« esse; seu »adversus eam, scil. petram, quae est Christus, Filius Dei vivi«.

»Adversus eam« grammatice refertur ad antecedens incisum: »Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam et portae inferi non praevallebunt adversus eam«. Petram intelligit Christus Petrum tanquam fundamentum ecclesiae Christi, ideoque sicut ipsam ecclesiam etiam fundamentum nunquam stabilitate et firmitate perpetua destitutum iri promittit. Probatur: Simon accipit a Christo nomen Petrus, (chaldaice et syriace Kepha—Petrus et Petra) quo exprimitur remuneratio pro confessione divinitatis illius. Porro si ad Petrum sequens incisum »et super hanc petram (scil. te) aedificabo ecclesiam meam«, non refertur, et nomen et remuneratio absque realitate evanescent. Nam sensus hic esset: »Tu Simon es Petrus, at

non super te, sed super me aedificabo ecclesiam«. Inane est nomen, nulla remuneratio. — Cur etiam »aedificabo« et non potius »aedifico« Christus dixit, si petram ecclesiae exclusive se ipsum intellexit? Iam enim coepit opus. — Copiose Palmieri, l. cit. th. I — De cetero unum specimen ex 30; numero 19 pag. 63 sq. legis haec fere: Catholicis, quamvis sint cives, libertatem cultus concedere non licet; est enim eorum caput (Papa) et religio summum rei publicae periculum. Quis serio dictum esse cogitat, si numero 31, pag. 73 legit: »Voilà à quelles aberrations on en arrive quand on est infatué jusqu' à se croire une nouvelle incarnation du Christ« (agitur de Rom. Pontifice).

P. 33-53. Prof. Dr. E. Michaud scribit de notis ecclesiae.

Quid intelligit ipse nomine ecclesiae? »Ecclesia est societas discipulorum Christi (p. 37)«. Sensus definitionis fusius describit: Ecclesia est societas fidelium fide et baptismo Christo incorporatorum; societas iussa servare integre, sine additione ac subtractione et transmittere mundo depositum doctrinarum, praeceptorum, mediorum, institutorum ad salutem a Christo, unico suo capite, unico pontifice traditorum, societas cui ministrans seu cuius famuli sunt hierarchia episcoporum et presbyterorum, ab ipsa legitime electa ac secundum traditiones apostolicas consecrata (ib.).«

Quomodo probat ipse hanc definitionem? Manifesto res est in eo, ut primatum Rom. Pont. intrusum ac falsum esse demonstret. Quae tamen ad hunc scopum proponit, perpauca sunt neque difficulter refutantur. Ex argumentis, quae ex pluribus textibus s. scripturae Romano-catholici formant, solum unum (»Tu es Petrus«) obiter tangit. »Christus«, ita p. 36 »Petro non dicit: »Tu es petra, sed tu es Petrus«) sub linea legitur: Christum hoc verbum pronuntiasse, nondum constat. Loco ου προς (πέτρος), probabilissime legendum est ου ειπας, (tu dixisti) i. e. tu es is, qui modo meam divinitatem confessus est qui ut multi eam confiteantur faciet, tu es peccator homo«. Remittimus ad ea, quae dicta sunt in his foliis (Slav. litt. I., 216), Čas. kat. duch. 1905, 784. Palmieri de Rom. Pontfc. I., ep. 1, Th. 1 (p. 302) dicit: »Christus Chaldaice vel Syriace locutus est; porro unum est in hac lingua vocabulum נִצְּבִי quod Petro et Petrae respondet: eodem ergo vocabulo usus est Christus tu es Kepha et super hanc Kepha: quare et Syrus intepres Matthaei eadem voce usus est . . . Hinc »cessat omnis ratio grammatica, cur dubitetur de identitate subiecti« et de vera suppositione textus Graeci, si, quod nobis non constat, in omnibus Mss. corruptus sit. Quod Michaudi interpretationem attinet, nobis non solum non probatur, sed ne ipsa quidem satis clara in se apparet; neque ratio praemii, a Christo pro confessione divinitatis Petro reddita, neque alterum incisum »et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam«, speciatim voces »hanc« et »aedificabo« non aedifico, i. e. neque totus textus et contextus a Michaud allatae interpretationi congruunt.

Sufficiat unum addatae exemplum, quo probetur, qua facilitate auctor gravissimas sententias demonstret. »Ergo«, inquit p. 37 »hoc tempore ecclesia manifesto adhuc fuit republicana, composita non solum ex tota hierarchia sed etiam ex omnibus fidelibus«. Quaerimus utique solidum argumentum. Sed auctor huic conclusioni praemittit unicum testimonium 4ⁱ saeculi, Optati de Mil. (De Schismate Donat. II, 14): »Certa membra sua habet ecclesia episcopos, presbyteros, diaconos, ministros et turbam fidelium . . . Sed manifesto Optatus non eandem rationem compositionis quoad episcopos et turbam affirmat, sed distinguit inter componentes; neque quidquam asserit de subiecto auctoritatis, utrum sit turba nec ne; sed Michaud haec omnia affirmat, absque probatione ulla.

Quibus generatim praemissis, paucis singula capita perlustremus.

I. Agitur de necessitate definiendi ecclesiam. Neque papa solus neque turba sine hierarchia est ecclesia. Quare quod de papa aliquo praedicatur (sanctitas seu vitia), non ecclesiae adscribendum est,

II. Vera definitio (supra allata) ecclesiae proponitur. Desideratur solida clara argumentatio atque ordo quidam et dispositio. S. Petrus (I, 5) scribit ad seniores consenior etc.; ergo non fuit caput ecclesiae? Manifesto non probat. Hierarchiam non esse caput ecclesiae, sedem auctoritatis esse populum, ecclesiam non dependere ab hierarchia sed hanc ab ecclesia, demonstrare auctor conatur. Non inveni, quae refutarem, praesertim cum fundamentum, quo sententiae nitantur, nullibi appareat. 5½ paginis tractatus totius ecclesiae absolvitur.

III. Ecclesia christiana est una et universalis.

»(Ecclesia) debet 'esse una in professione omnium elementorum divinatorum, quae Christus ipsi donavit (p. 41)«. Sed quis elementa ista designat? »Scriptura et traditio universalis (p. 42)«. Sed quis de scripturae genuino sensu et universalitate traditionis iudicat? Unitatem eccl. in auctoritate consistere primatus, praeterea in unitate doctrinae et rituum, magis sub nota universalitatis oppugnatur. — »Ecclesia sit universalis necesse est, eo sensu, quod integrum depositum Christi doctrinae profiteatur et quidem non uno saeculo tantum sed semper, non solum in una provincia sed ubicumque habitat (p. 42)«. Eccl. Romana non est universalis. Testimonium Irenaei non debet intelligi de auctoritate huius ecclesiae Romanae, sed de dominio urbis Romae (p. 43). Sed s. Irenaeus loquitur de doctrina, non de influxu politico Romanae ecclesiae, ad quam doctrinam omnes ecclesiae debent conformari ut ad regulam veritatis. Palmieri, l. c., p. 613. Sicut non Occidens solus, ita neque Oriens solus ecclesia Christi universalis est.

Cum Guettée, »Papauté schismatique« consentit, eum saepius sequitur. V. g. p. 43. Cedere Romano episcopo principatum in ecclesia, ex 6. canone Nicaeno sequebatur. Is porro, quae fuerunt adiuncta in quibus Occidens versabatur, eius interpres existimari debuit. Quo factum est, ut haec regula ecclesiastica in usum transierit: ipse semper ad Concilia, quae in Oriente celebrabantur, invitari debuit ac sine eius consensu nihil decidere licuit. Quae regula iusta fuit: Nam Oriens per se solus non magis, quam Occidens universalem ecclesiam exhibet et episcopus Romanus plane Occidentem repraesentabat tempore, quo regiones a barbaris devastabantur . . . (p. 104)«.

Si M. eam fuisse mentem patrum Concilii non probat, explicatio canonis est arbitraria. Palmieri, l. c. p. 618 dicit: »Alterum (assensum Romi Pont. et confirmationem postea requisita esse) locum habuit in Conc. Nicaeno I; licet enim eius acta desint, habemus tamen testes Patres Concilii Romani sub Felice III. an. 484 iuxta Baronium, aientes: »quam vocem (Tu es Petrus etc.) sequentes trecenti decem et octo sancti Patres apud Nicaeam congregati confirmationem rerum atque auctoritatem Sanctae Romanae Ecclesiae detulerunt«. Neque apparet, quo iure Concilium Nicaenum simplici episcopo Romano, repraesentanti devastatum Occidentem sponte primum locum in ecclesia universa concesserit. Prosequitur auctor tractatum de universalitate ecclesiae Christi, solvendo obiectionem Orientis bene notam, Romanum Pontificem Occidentem ad haeresim et schisma pertraxisse indeque accidis, ut solus Oriens sit vera ecclesia Christi universalis.

IV. De visibilitate ecclesiae non obstantibus haeresi Romana et haeresi protestantium.

Quia visibiliter ab Albigenis, Gallicanis, vetero-catholicis aliisque Romae resistebatur, factum est, ut ecclesia Christi vera neque in Occidente perierit. Petitur principium; probanda est prius haeresis et schisma R. Pont., postea inquirenda est universalitas ecclesiae. Solum unam sententiam ad mentem auctoris melius intelligendam proferam: »Alia res est dicere, in ecclesia cathol. occidentali, vel in eccl. Anglicana, vel in eccl. protestantium vel in ipsa eccl. Romana esse vere catholicos orthodoxos. Hoc est exactum, hoc demonstrari et videri potest (p. 50)«.

O. Židek.

Slavorum litterae theologicae.

Conspectus periodicus.

Dirigentibus

Dr. Jos. Tumpach, Dr. Ant. Podlaha, Ad. Špaldák, Pragae.
J. Urban, Cracoviae. Dr. F. Grivec, Labaci. Dr. Kam. Dočkal,
Zagrabiae.

Annus IV. (1908) Pragae Bohemorum.

Nr. 3.

BOHEMICA.

Dr. Jos. Kratochvíl, *Záhada Boha ve filosofii antické.*
(Quaestio de Deo in philosophia antiqua.) Pr. 1908 (188 p.).

Liber hic scriptus est eis, qui de hac re, certe gravissima, aliquid cognoscere volunt, nec de auctoris rationibus quaerunt. Argumenta enim, ut summum, tantum indicantur. Genus scribendi nonnumquam difficile est, cum non solum id, quod agitur, sed etiam variae relationes ad alias res proprie eo non pertinentes, simul cum ea exprimantur.

In tractando philosophiam antiquam de Deo quaerentem non videtur negligenda fuisse philosophia Indica (cf. e. g. C. Schlüter, Aristoteles Metaphysik und die Sankhyalehre des Kapila). — In fontibus enumeratis desideravimus maxime ea, quae Bohemice de Platone exposita sunt in programmatibus gymnasii Kolinensis, item opus catholicum (2 vol.) de philosophia Platonis a Michelis conscriptum. — Quae p. 16. et 90. exponuntur, de his iam in Sl. I. th. a. II. p. 14 indicatum est. — Inter menda indicata omissum est p. 17 odporučuje l. odporuje.

Fr. Záček.

František Snopek. Konstantin-Cyrrill a Methoděj, slovanští apoštolové. (Constantinus, qui et Cyrillus vocatur, et Methodius, Slavorum apostoli). Pro tuenda historica veritate, quibus cordi est, scripsit F. S. Olomucii 1908 Bibliopolae Ed. Hölzelio (G. Maruška) commissum.

Cum nuper auctore Alexandro Brücknero, in universitate Berolinensi Slavicae philologiae professore, theses quaestionem Cyrillo-Methodianam adtingentes editae sint, quibus obscura quaedam vitae et conversationis sanctorum fratrum Thessalonicensium momenta ad instar nodi Gordii inseinduntur, eorumque et probitas et mens boni conscia negantur rationibus ex aëre haustis, Franciscus Snopek sobrii iudicii partes adsumens quae in lucem veritatis proferenda censuit, libello hoc edisserit. In disceptationem veniunt legendae Pannonicae dietae seu vitae sanctorum Constantini et Methodii idiomate palaeoslavico scriptae nec non legenda Italica de vita sancti Constantini cum Translatione

sancti Clementis, quarum unam Brücknerus a sancto Methodio scriptam ceterasque eodem hierarcha inspirante a discipulis eius litteris mandatum esse adserit, cuius adstructionis commento innixus tenorem legendarum peracrite recenset et velut si ex intentione sancti Methodii sit. ea quae in auctoribus legendarum reprehendi possunt, Methodio eiusque fratri imponens eos Photii assecclas et instigatores appellat, versipelles doli structores, qui ut ambitum regni Moravici dicioni Romanae sedis auferrent, devotionem erga summum pontificem simulaverint eiusque beneficio magna consecuti invidiam pro munere dederint, usque dum Methodius simulatoris specie deposita fidem Romanam anathematizaverit. Criminationes iniquas refutaturus auctor libelli ad studia sua longaeva vitam et opera sanctorum Constantini et Methodii concernentia provocat, quibus ex indagato tenore legendarum sententia alia de earum origine eaque opinione Brückneri multo probabilior evenisse ostenditur. Cum legendarum conscriptio nullo modo discipulis sancti Methodii in Moravia degentibus addici possit, nedum ipsi Methodio, quippe quae tempore posteriori in Bulgaria respectu habito ad obiectiones partium Slavicae liturgiae ibi adversantium conceptae sint, obliquus scriptorum character ad Methodium eiusque fratrem redundare nequit. Quam sententiam S. nonnullis argumentis novis subfulcire satagit, sanctorum fratrum et fidem orthodoxam et sinceram mentem monumentis epistolaribus, quae a Brücknero postergari videntur, comprobans.

Etsi Brückneri expositio ad maturiorem, quam credi potest, legendarum originem reflexa a tramite veritatis aberrat, dubitandum tamen non est, quin acris ingenii eiusdem scrutatoris adinventiones, quantum quidem alios quaestionis Cyrillo-Methodianae connexus respiciunt, cursum investigandae rei veritatis novum dirigant. Quod operis meritum et auctor libelli agnoscendo laudat variationemque opinionum usque nunc stabilitarum in prospectu ponit. Imprimis de valore legendarum, quas diximus, nec non vitae sancti Clementis, episcopi Bulgarorum, iudicium aequum inquisitione critica interposita faciendum est, deinde in litterarum genuinarum, quae supersunt, interpretatione diligentia et mens aequitatis tenax adhibendae. Historia christianitatis inter Slavos, praecipue Moravos et Bulgaros propagatae difficultates sciscitanti non minimas obfert; quodsi cui per vim et tanquam uno ictu saxa viam obstruentia percutere animus fuerit, spe sua facile decipietur.

Libellus, quem Franciscus Snopek iuxta illud: suaviter in modo, fortiter in re concinniter exaraverat, in XIV capita pro diversitate materiae digestus, reverendissimo archiepiscopo Olomucensi nunc clare munia sua obeunti est dedicatus.

F. V

Časopis katolického duchovenstva 1906.

Dr. J. L. Šýkora: Kdy bylo sepsáno evangelium sv. Marka. (Quonam tempore evangelium s. Marci scriptum sit).

Quidam rationalistae statuunt evangelium s. Marci scriptum esse saec. I., post a. 70, quia in 13, 24 non invenitur particula εὐθὺς sicut apud Matth. 24, 29. Alii exegetae tenent ev. Mr. iam ante a. 70 exstitisse, quod confirmant eo, quod de Hierosolymorum exitio nulla fit mentio. Sunt, qui ponant ev. Mr. inter a. 67—70, nixi illis Irenaei verbis: »μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον« et Papias testimonio. "Ἐξοδος autem non est intelli-

genda mors apostolorum, sed exitus e Palaestina, testibus Clemente Al. et Eusebio. Alii asserunt ev. Mr. coeptum fuisse post a. 60 (quum Petrus I.^{am} ep. misit, qua explicaretur πανταχοῦ Mr. 16, 20), editum immediate post mortem Petri a. 77. Cui opinioni obstant haec: iam ante a. 55 evangelium ubique praedicabatur, traditum est scripsisse Mr. ante Lucam (ante 61—65), Clemens Al. scribit, Petrum Romae palam praedicasse et Mr. a caesareanis equitibus rogatum esse, ut praedicata scriberet. Quare multi, clarissimum Belser secuti, statuunt a. 42—50. Haec opinio non solum nullo momento graviore nititur, sed etiam multis difficultatibus laborat, imprimis quod Petrus ad praedicandum nullo interprete indigebat, a. 44—52 Mr. concomitabatur Paulum et Barnabam, commoratus est Hierosolymis, Antiochiae. Restat ut ascribatur a. 50—60, quod tenet et Cornely. Cum autem Christiani cum Iudaeis 50—54 Roma expulsi essent et Marcus circ. a. 56 - 62 ecclesiae Alexandrinae praefuisse videatur, scripsit evangelium a. 54 - 55. Quocum convenit optime Mr. 16, 20 et id quod supponit lectores ethnochristianos.

Časopis katolického duchovenstva 1907.

A. Špaldák, O ceně theorie antidarwinistické (De valore theoriae antidarwinianae. P. 64—69.

Š. quaestionem hic tangit ab apologetis maxime considerandam. Ut Leo XIII. monuit »altius ascendendum« esse docet »et dandam sol- lenter operam naturis rerum corporearum agnoscendis . investi- gandisque principiis, unde ordo illarum et unitas in varietate et mutua affinitas in diversitate proficiscantur« (Aeterni Patris) Fatetur quidem hypothesim, qua haec formarum varietas in unitate cum Darwinistis a caeca naturae vi repetitur, reici posse, etiamsi alia nihil explicaretur; verum, si efficacia argumentorum nostrorum empirica consideretur, negari non potest, summopere esse desiderandum, ut conatus fiant, ideam formis communem inveniendi ac »labyrinthum formarum ea penetrandi«. Exponitur theoriā idealem philosophice postulāri, cum universales notionēs esse opus nostrae rationis pro lubitu separantis et coniungentis concedi nequeat, sed realem ideam supponi singulis individuis quodammodo praeexistentem, cuius parti- cipes fiamus in nostra cognitione, illustrata luce divina (Thom. Aq., Q. disp., De sp. cr. a. 10, ad 8). Afferuntur deinde testimonia investigato- rum rerum naturae, qui pulcherrimis verbis ideam subesse illis for- mis expresse affirmant (Braun, Eschricht, Treviranus, Agassiz, Baer). Tum de conatibus ideam illam inveniendi, secundum quam omnis formarum organicarum diversitas explicetur, agitur. Rem a Wigand (Der Darwinismus II., 113. 226) sine iusta ratione esse desperatam ait; Trendelenburg (Log. Untersuch. II., 494) certe negligentiam eandem exprobrat illis, qui in libro naturae legere nesciunt, quam illis, qui carmen legentes non comprehendunt.

Š. clavem huius libri naturae existimat esse in ideali explicatione hexaëmeri, quam, nisi quis Scripturam sacram esse mythum aut subiectivas sententias humanas tradere putet, agnosci debere indicat. Etiam alios locos Scripturae huc pertinere (1 Cor. 15, 43; de vitae renovatione ut fundamentali lege omnis vitae organicae) traditione quoque comprobatur.

Denique magnopere commendatur theologis, ne exegesim libri naturae negligant.

Jos. Vajs, Nové myšlenky v otázce Cyrillo-Methodějské. (Nova quaedam de ss. Cyrillo et Methodio). Contra A. Brückner, qui modo a vera doctrina alieno, cum ira et studio manifesto in Archiv f. slavische Philologie (et alibi) hos sanctos insolenter tractavit, Vajs pauca quaedam obloqui modeste sibi videtur. Inter alia monet certi- tudinem illam »summam«, qua Br. negat regem, coram quo Methodius cum episcopis disputarit, alium esse posse nisi Ludovicum regem

Germanorum, rationum fundamentis solidis non niti. Rationem illa verba, quae cum eius sententia discrepant, corrupta esse affirmandi a doctrina certe alienam esse neque *Br.* contigisse ut quemadmodum sibi videatur, omnes difficultates explicatione sua sustulerit; explicandum restare, quomodo rex Germaniae invisum suis episcopis inimicum sine mora dimittere eiusque precibus sese commendare potuerit.

Paucis refert etiam de opinionibus *Iv. Frank*, qui saltem *Methodium* potius minus operi suo tribuisse quam studiosius id persecutum esse notat; neque enim *Constantinus* moriens eum hac de re admonuisset. Quod legitur in *Vita Constantini* fratres apostolos post tres annos discipulis institutis *Moravia* discessisse, optime explicari, si eos *Constantinopolim* revertisse ponatur; unde *Romam* reliquias *s. Clementis* tulisse, missos fortasse a factione *Romae* amica, quae tunc superior evasisset.

A. Špaldák, *Poměr mezi vírou a vědou dle různých moderních filosofů křesťanských.* (Quam inter fidem et scientiam varii philosophi ponant rationem). P. 1—8. Tres sententiae hic exponuntur de relatione fidei ad doctrinam. *A. Vvedenskij* (*Voprosy fil. et psiĥ. kn.* 20 et 21) etiam id, quod rationi adversatur, credi posse existimat; *P. Kalenov* (*Vopr. fil. et psiĥ. kn.* 18) diversa postulata rationis agnoscit; hinc et rationem et fidem sua via procedere debere. Contra has et similes sententias *V. Cathrein* (*Glauben u. Wissen*, *Freiburg* 1903), ut recentioris scholasticae philosophiae interpres, numquam fidem rationi repugnare, fidem ab alia certa cognitione non differre, nisi quod externa auctoritate contineatur, defendit. Errorem contrarium *Š. Humei* et *Kantii* philosophia contineri docet. *Kantium*, formalem et realem cogitationis rationem ipsa quaestione de »syntheticis iudiciis a priori« permiscentem, e *Platonis Parmenide* (p. 142, B, C), *Humi*um e *Platonis Sophista* (p. 253, A) refellit. His expositis duo illa, quae *Kalenovio* aliisque contraria rationi videntur esse, libertatem voluntatis et miracula nulli logicae legi adversari defendit; ubi *Wigandium* in exponenda lege de constantia energiae seu mechanica aequivalentia causae et effectus sequitur. — Denique concedit aliquid veri subesse errori de repugnantia inter fidem et doctrinam: repugnantiam inter fidem et mentem non correctam. Notiones enim nostras quasi quodam indumento indigere, quod phantasia suppeditet; visa autem non esse nisi imagines huius mundi physici, alio non pertinentes (Cf. *D. Scotus*, *Sup. univers. Porphy.* q. 29; *Thom. Aq.*, *C. gent.*, l. 2, c. 35).

Jos. Samsour, *Příčiny rozkolu mezi církví východní a západní* (De causis schismatis inter ecclesiam orientalem et occidentalem) p. 81—86; 237—242; 319—323; 489—498; 607—611. *S.* ex optimis fontibus (*Lübeck*, *Seppelt*, *Duchesne*, *Grisar*, *Gelzer*, *Hergenröther* etc.) hauriens, primum exponit de causis schismatis, quae diversa indole, moribus, consuetudinibus, disciplina, doctrina, etiam theologia (maxime de ss. Trinitate: p. 320—1; cf. *Čas. kat. duch.* 1906, 643) populorum inter se — maxime linguae diversitate — separatorum continentur; deinde de causis in administratione ecclesiae positis (de caesaropapismo, aucta potestate episcoporum Byzantinorum, de origine patriarchatus Constantinopolitani, honoris et iurisdictionis, de certamine ecclesiae pro libertate in defensione imaginum a Leone Isaurico, de Francis a Romano pontifice in auxilium vocatis) agit.

Hinc quaedam promere liceat: Postquam sedes Constantinopolitana regno a. 395 diviso et cum eo ecclesia rimas fieri passa ad alterum nominis Christiani caput, cuius apostolica origo a *s. Andrea* repetebatur, imperatorum studiis evecta est, Romanis episcopis frustra renitentibus, et singulorum (*Facundi*, *Maximi*, quibus propter hoc rerum pristinarum studium et Latinorum amor exprobrabatur) et multitudinis (contra *Leonem III. Isauricum*) resistentia, qua auctoritati publicae in ecclesiae res inserendae adversabantur, effecit, ut ad-

iuvante Romana ecclesia et orthodoxia vinceret ad tempus nec ecclesia iam tunc scinderetur. Romanorum autem pontificum cum regibus Francorum catholicorum necessitudines — qui auxilium tulerant, quod Constantinopoli sperari iam non poterat — Carolo Magno a. 800 coronato Oriente neglecto consummatas Graeci tantopere aegre tulerunt, ut Photius schismatis mox orti non causam, sed occasionem tantum praeuisse dici possit.

A. Špalďák, O principech výkladu začátku Genese dle Vlad. Solov'eva, Lenormanta a j. (Quarum rerum ab exegeta initii libri Geneseos rationem habendam esse statuunt Vl. Solov'ev, Lenormant, alii) p. 345–351; 436–443; 601–607.

Scripturam sacram et e paedagogicis rationibus et ex »organicis« i. e., quia aliud non magis conveniret nostro statui quam Verbum divinum factum homo sine infirmitate nostra — nonnulla quae nos docere vult, symbolice, metaphorice, anthropomorphice exponere Š. praemittit. Statum supernaturalem primi hominis non potuisse qualem aliter describi nisi symbolice. Ubi vero symbolicae interpretationis nulla inveniatur ratio, nisi forte miraculorum horror aut similis causa, non licere a proprio verborum sensu discedere.

Singularem locum principii Geneseos ac rerum, quae narrantur, cum nostris dissimilitudinem plurimis theologis — inde ab Origene — ansam dedisse ad prima capita huius libri metaphorice explicanda Š. notat. Nostris temporibus in Gallia maxime Lenormant et Lagrange, in Germania iam antea Görres, Michelis, Altum, Reusch, Clemens, inter protestantes Delitzsch inter Russos orthodoxos Vlad. Solov'ev, hanc viam inierunt.

Apologetas hic modus interpretandi magnopere iuvat; ex apologeticis rationibus adhibitus est a Caietano, ex iisdem nunc passim adhibetur, etsi nondum verum sit (quod dicit C. Prohászka) neminem esse, qui e. g. Evam e costa proprie dicta formatam esse teneat; tamen iis solis nondum probatur eum admittendum esse.

Accurate distinguenda sunt varia genera explicationis symbolicae, ne quid inique iudicetur. Aliud est e. g. habere serpentem pro symbolo diaboli, aliud pro symbolo naturae corporeae ad diabolum pertinentis, aliud pro bestiarum genere, quo defectus perfectionis idealis (seu daemonica vis) in naturā maxime manifestetur, aliud pro vero serpente, tantum non vere loquente, ut huius eiusdem partis naturae insigni teste seu interprete.

Quibus rebus distinctis Š. quaerit, quibus probetur explicationem symbolicam esse admittendam. Capitis primi explicatio idealis, auctoritate s. Augustini et s. Thomae Aq. confirmata necessaria esse iudicatur, reiecta praecipue mera »theoria visionis« (cum J. Kern), et ab exceptione afferri solita (cum Pesch et Lorinser) defenditur.

Antequam inde ad alterum caput transcat, respicitur retro et quaeritur, quo indicio usi ad hanc explicationem amplectendam pervenire potuerimus, ut alibi simili indicio reperto securius procedere possimus. Hac ratione expenditur creatio lucis et solis et alia, differens, narratio rei eiusdem in capite secundo.

De altero capite symbolice explicando pauca traditio suppledat. Scholastici, qui (saltem posteriores) numquam Augustini sublimem expositionem capitis primi statuissent, nimis litteram respiciebant.

Argumenta ex ipsis scripturae verbis hausta sunt haec: 1. discrimen inter narrationem cap. 1. et 2, quod s. Thomas (I., q. 102, a. 4) in eo ponit, quod in altero capite res eadem aliter, supernaturali consideratione, ordine inverso exponitur (Lenormant). — Hinc 2. sequitur paradisum esse totam terram (cf. Gen. 2, 5. 19); homines per totam terram propagari (intra paradisum) debebant (Is. 45, 18; Suarez, Aversa). Arbor vitae unica fuit, arbor scientiae item; teneri sane nequit (cum Vosen, Gotti) terram solum propterea germinare spinas, quod Adamo lapso ipsi maledictum est, — Praeterea 3. c. tertio

capite (maxime 3, 23) disparitas apparet inter paradisum et terram, ex qua Adam creatus est, quae non est in paradiso; alioquin enim explicandum, cur homo creatus sit extra paradisum. — 4. Paradisus manet homine eiecto; non desiisse cum Augustinus fide tenendum esse iudicavit (Cf. 2 Cor. 12, 4; Lc. 23, 43 maxime secundum traditionem; cf. Ambros. De parad. c. 1, n. 1; Athanas., De decr. syn. Nic. n. 6; traditionis testes ap. Bellarminum, De grat. pr. hom. c. 14 add. Theophil., Iustin., Athanas.) Haec res tantum ideo negata est a paucis scholasticis, quod cum litterali explicatione componi posse non videbatur. Qui paradisus hucusque perdurans, qui etiam sub civitatis imagine describitur (in Apc.) significat non locum, sed statum, in quo homo primo positus est.

Accedunt 5. res nonnullae particulares, quae aliter ac symbolice explicari posse non videntur: a) Quattuor flumina; miris ac variis modis ab adversariis vexata, Hummelaueri aliorumque arte non salvata et numero suo (typo idealis creationis) et nomine Gehon videntur prodere paradisum symbolum esse idealis perfectionis totius mundi. b) Maxime vero nuntius de Cherubim et de gladio igneo (de flamma vorante), quem ex parte etiam s. Thomas symbolice exposuit (II., II., q. 164, a. 2). Cherubim paradisi cohaerere cum figuris symbolicis locis posterioribus commemoratis, exprimentibus omnem vivam creaturam, negari non potest; angelos eos esse falsa etymologia suspicata est. Probatur Cherubim exprimere naturam, opus Dei, esse totum vivum, organicum, et loci singuli (Ez. 10, 2; 3 Reg. 6, 29) explicantur. In aditu paradisi commemorantur Cherubim ut symbolum perfectionis vitae organicae in eius totalitate, exprimens naturam in Deo viventem, legi mortis non obnoxiam, gloriosam, oppositam reali, praetereunti, legi mortis subiectae; cherubim arcent hominem lapsum aditu ad lignum vitae (cf. Glubokovskij in Hr. Ct. 1903, II., 145). — Talia symbola non potuisse poni ad aditum horti liquet (Zschokke). — e) Arbor vitae et arbor cognitionis eodem ducunt. Denominatio ab effectu non peccatum internum sed comestionem ipsam secuto, efficacia spiritualis fructuum arboris cognitionis, physiologice inexplicabilis efficacia arboris vitae in homine (non in bestiis) eiusque necessaria sed illicita commutatio cum aliquo arbore regenerationis (effectus enim naturalis vitae servandae fine caruisset, supernaturalis non erat; cf. praeterea Apc. 2, 7) et si quae aliae explicationes huius modi excogitari possunt — a sana ratione videntur abhorreere. — f) Etiam Evae formatio e costa vel saltem eius adductio metaphorice explicanda sunt; Gen. 2, 23 enim vera alioqui non essent, sicut non sunt de filio ex semine patris formato. Theoria autem visionis (Hoberg, Moigno, Musil etc.) nuda nihil explicat. — g) Animalium in paradiso praesentia a verbali paradisi conceptu aliena est (Io. Dam. F. o. 2, 11; Thom. Aq. I. q. 102, a. 2); minime vero serpentis ibi locus erat. — h) Tentationem serpentis et maledictionem plenam esse metaphorarum non solum Patres sed etiam scholastici iudicabant. Ipsum serpentem maledictum et tentantem eundem omnino esse, maledictum autem esse diabolum, non serpentem nescio cuius speciei, qui antea erectus ambulaverit vel naturam suam pro poena acceperit vel retinuerit, apparet; nec sapientia, qua aliis bestiis praestet, eius nota proprietas est (contra Gotti) aut propterea, quod »casu« (?) ut instrumentum sapientis adhibitus est, ei in comparatione cum aliis bestiis ut insigne aliquid tribui potest (contra Lamy, Patrizi).

Defensores litteralis explicationis confidunt maxime verborum proprietati, quae metaphoricam explicationem non admittant (pulchrum visu et ad vescendum suave); praeterea conformitatem traditionis melius explicari putant etc., si res ad verbum eadem quam si rei eiusdem eadem figura tradita esse dicatur. Denique nonnullas res non posse ullius rei symbola esse (Evae e costa creationem). Haec eis quoque obiciuntur, qui theoriam visionis adhibent. Haec opposita facile diluuntur (p. 441; 602—3).

Iam duplex quaestio solvenda est, 1. quaestio principii (qui sint termini symbolicae interpretationis in genere), 2. quaestio concreta, quid censendum de explicationibus symbolicis propositis. De 2. *S.* arbitratur interpretationem pure idealem, quae serpentem animal fuisse dicit, sermonem autem eius anthropomorphistice explicat, teneri omnino posse; quodsi quis serpentem symbolum diaboli ipsius esse putet, iam non pure idealem explicationem statuendam esse, sed tantum iuxta et praeter litteralem. Certe autem, si non solum, saltem magis intentam esse significationem symbolicam. Similia de aliis partibus dicenda. — De priore quaestione, ubi sint termini symbolicae explicationis (cuius necessitatem aliquibus locis admittendam esse dubium non est) *S.* dicit nos catholicos persuasum habere iudicium de hoc, quid sit forma revelationis, quid res revelanda, non posse ultimatum arbitrio singulorum fidelium esse commissum — id esse penes infallibile ecclesiae magisterium, quae Spiritu sancto gubernata nobis verum sensum s. scripturae definiat; nec bene argumentari eos, qui admissa partis alicuius symbolica interpretatione, totius rei revelatae, etsi iam definita sit, veritatem — peccati originalis commissionem — peti conclament.

In fine annotantur quaedam singularia ad serpentis vim symbolicam pertinentia. Serpentem non casu, sed propter naturam suam delectum esse negari non potest; locus autem eius in naturali systemate animalium (et horum in universitate mundi) est hic, ut inter perfectiores bestias (atque organismos generatim) illâ formâ maxime sit insignitus (cf. Gen. 3, 14), cui opposita distinguit vegetabilia et hominem a bestiis. Humanum enim corpus organismus physiologie perfectus (animalis) est, erectus in situm idealem axis stirpium (Basilii, De str. hom. M. 30, 57; Špaldák, Člověk a zvíře, 1907, p. 145). Itaque serpens refertur ad partem naturae corporeae ab ideali perfectione alienam, et ideo instrumentum diaboli esse potest; eiusmodi partem in natura vere adesse et scripturae et traditionis auctoritate et naturae ipsius investigatione comprobatur (p. 606—7).

Dr. Jan Šýkora: O vzájemném poměru synoptických evangelií (De mutua synopticorum evangeliorum relatione p. 50—60, 115—124, 225—237, 307—319, 369—374).

Iam multa saecula mentes exegetarum occupat et diverso modo explicatur ratio evangeliorum, quae synoptica vocantur (Mat., Mar., Luc.). Multa enim habent (saltem duo eorum) communia, multa diversa. Omnibus communis est descriptio eius partis vitae Christi Domini, quae munus Galileum vocatur, et in ea complures res maioris momenti. Omnes eodem modo procedunt (Matth. tamen magis logico ordine Mar. et Luc. chronologico): initio praedicationem Ioannis, dein Galilaeum Christi D. munus, in fine ultimum festum Paschatis, passionem, mortem, gloriam eius describentes. Singularis est et magna in minoribus quoque rebus convenientia, et vel in maximis differentia, etiam repugnantiae speciem exhibens. Res haec nullam nacta est in antiquitate christiana explicationem. A saeculo XVIII., cum diligenter examinari coepta esset, summa sententiarum varietas apparuit; quarum tria genera haec sunt:

Qui mutuationem auctorum posteriorum a priore tenent (Benützungshypothese, hypothèse de la dépendence mutuelle) rem sic explicant: Primus evangelista scripsit suis vel aliorum recordationibus innixus, scripto eius ut fonte, varia mutans, usus est alter, et scriptis utriusque vel saltem unius ex eis tertius evangelista. Deinde pro diverso ordine, quo evangelia ponuntur conscripta, ortae sunt novae 6 opiniones, quarum notissimae sunt ea, quae a catholicis fere tenentur, (Matt., Mar., Luc.) et eae, quae Marcum primo loco ponunt. Huius asseclarum alii fontem primum ipsum canonicum Marci evangelium, alii opus quoddam antiquius (Ur-Markus, nonnulli ponunt etiam Ur-Markus) esse existimant, de cuius natura et ambitu dissentitur;

alii duos fontes statuunt: Ur-Markus, qui res, et Logia, quae orationes Christi continuerint.

S. non negat evangelia priora ad posteriora aliquo modo pertinuisse, sed opinio tractata non est probabilis, nam α) caret omni fundamento historico antiquitatis christianae; β) immo repugnat fide dignis testimoniis Papiæ, Irenæi, Clementis Alex., et al.; γ) explicat quidem similitudinem, non vero differentias.

Altera est hypothesis fontium scriptorum. Ponitur enim evangelia canonica orta esse ex antiquioribus scriptis. Ubi iidem sunt fontes adhibiti, adest similitudo, ubi alii diversitas. Huc referri potest etiam Schleiermacheri opinio multos praesto fuisse fontes truncos, ex quibus evangelistae fortuito hauserint (theoria fragmentorum, Diogeneshyp.) S. non negat iam ante evangelia scriptas relationes fuisse, sed etiam hanc hypothesin reicit (nulla habet testimonia historiae, est prorsus arbitraria in statuendo numero, ambitu, argumento, forma scriptorum, non est verisimile, tantam iam initio fuisse codicum evangelii varietatem a multitudine fragmentorum adhibita discrepat et argumentum et completa forma evang.).

Opinione quae vocatur traditionis explicatur origo evangeliorum e catechesi apostolorum consensu stabilita, in qua pro variis propositis varia omittebantur vel addebantur [e forma Hierosolymitana (Matth.) evaserunt: Romana pro iudaeochristianis (Marc.) et Antiochena (Luc.) pro civitatibus commixtis (iud. chr. et gent. chr.)]. Hypothesis haec placet propter simplicitatem, sed non explicat omnia (certe apostoli, qui omnia oculis viderunt, non praedicabant iuxta unam normam memoriae impressam, multarum discrepantiarum non adest ratio sufficiens).

Denique S. suum exponit explicandi modum; a) historica Christi vita est causa, cur testes et spectatores fide digni in multis conveniant b) traditio apostolorum et discipulorum et fortasse consensus quidam de eis, quae sint novis christianis tradenda, cuius habita ratione singuli evangelistae consilia particularia sequentes evangelia conscripserunt; c) evangelia prius composita ex memoria a scriptore inspirato adhibita, non tamen descripta (ideo consensus modo cum hoc modo cum illo synoptico); d) adhibiti fontes non canonici memoria vel litteris proditi (relationes b. Mariae V., discipulorum Ioannis; genealogia Chr. D., Magnif., Benedictus). e) Indoles evangelistarum, erant enim ipsi ex se scriptores, non compilatores; f) fortasse etiam error primorum descriptorum, si qui locum quempiam describentes, non singula verba inspiciebant, et iuxta alium synopticum, quem non ignorabant, referebant. His S. existimat explicari et quod conveniant in multis et quod differant auctores »synoptici«.

A. O.

POLONICA.

Lud. Finkel, **Bibliografia historyi polskiej**, (Bibliographia historiae Poloniae). Collegit et edidit prof. universit. Leopoliensis Dr. L. F. Leopoli-Cracoviae. Sumptibus »Academiae Scientiarum« (1891--1906). XLVIII et 2150 pag. lex. 8°.

Etsi hic liber primario spectat ad eos, qui historiae operam navant, tamen maximi quoque momenti est pro omnibus, qui rebus Ecclesiae, in Polonia gestis, occupare se volunt. Quare pauca de hoc ingenti opere subiciamus.

Totum opus numeris 28261, cum additamentis vero usque ad a. 1900, numeris 34305 absolvitur, qua in re illud attendi debet quodque centenas positiones uni numero subordinari,

Bibliographia professoris Finkel sic dividitur: 1. Quaestiones introductoriae (archiva, bibliothecae, disciplinae affines); 2. Fontes (documenta, chronica); 3. Opera historica, dividuntur in partem quae ad historiam internam et partem quae ad politicam, pertinet; additur index personarum et locorum. Indice verum scriptorum post 1815 concluditur opus. Caput II. historiae internae colligit libros de fide et Ecclesia in genere, in specie de Ecclesia Romana, de Ecclesia Ruthenica (de unitis et reparatis),* de ecclesia Armenorum, denique de sectis et religione Iudaica. Caput IV. eiusdem partis exhibet libros ad cultum et humanitatem spectantes, quorum theologi Slavici etiam interesse debet.

Prof. Finkel admirabili diligentia et eruditione ingentem molem materialium integre complexus est et in ordinem redegit. Insuper sapienti parsimonia plurimum spatii lucratus tot materias concinne proposuit, ut usus Bibliographiae hoc modo multum adiuvetur. Quapropter non secundum amplitudinem tomorum hoc opus aestimare possumus. Non eadem est methodus huius bibliographiae Zibr'ti; propositum illius hoc est, ut libri Polonice editi inveniri facile queant. Ratio paedagogica hoc etiam effecit, ut copiosae litterae universae Europae huc pertinentes, respicerentur.

Non est dubium, quin opus hoc laboris triginta annorum summam utilitatem sit allaturum omnibus, qui rebus Polonicis studere velint.

M.

I. Zieliński. Konkordancja z dzieł Ojców Św. i Pisarzy Kościoła. (Concordantiae ex operibus SS. Patrum et scriptorum ecclesiasticorum iuxta »Patrologiae cursum completum« edit. Migne). In Polonicum translatum et ordine alphabetico compositum a Io. Z. Posnaniae 1908. Typographia St. Adalberti.. 8°. pag. 572.

Z., qui ante quattuor annos edidit lingua Polonica concordantias S. Scripturae, respectu materialium cum selectione alphabetice ordinatas, nunc immensi laboris opus aggressus est. Persuasione ductus pretiosissimos fontes traditionis unice per modum eiusmodi »concordantiarum« ad utilitatem vitae ac muneris concionatoribus et scriptoribus asceticis et theologicis nostri temporis adduci posse, summa cum diligentia initium dedit operis, cui plures utique insudare debeant, ut tota collectio ad optatum finem aliquando deveniat.

Primus hic tomus complectitur selecta doctrinae capita ex quatuor primis tomis Patrologiae Latinae edit. Migneanae hausta, imprimis opera Tertulliani et S. Cypriani. Si animadverterimus latinitatem Tertulliani esse difficillimam, auctori versionis eius textuum debitum non recusabimus honorem gratumque animum. Rev. D. Zielinski ex consulto elegit linguam polonicam media aetate vigentem, secutusque est hac in re imprimis P. Wujek, eiusque versionem Vulgatae. Non est dubium, quin stilus et lingua archaica argumento libri plenius conveniat, et versionem gravitate quadam imbuat, at ex altera parte nonnunquam magna obscuritas textus hoc modo etiam augetur.

Unde iam venio ad ea, quae in hoc opere diligentissimo et pretiosissimo non placent. Concordantiae eiusmodi generatim solummodo

concionatoribus et ascetis inserviunt, et utiles tunc sunt, cum in uno alterove volumine selectas sententias quam plurimorum Patrum et scriptorum ecclesiasticorum comprehendunt. Quicumque theologicas dissertationes scribere vult, ad ipsos fontes originales redire debet; textus sine contextu, sine clara intelligentia occasionum et circumstantiarum, in quibus liber aliquis conscriptus est, dimidio valore caret. Revera non pauci textus ab auctore citati nequeunt rite intelligi, nisi recurras ad Latinum textum et contextum. Saepe quidem contextus apparet ex large haustis excerptis quorundam librorum, at statim exsurgit novum incommodum consistens in nimia extensione eiusmodi collectionis. Ipse hoc expertus esse videtur: cum enim ex Tertulliano totos fere tractatus per contracta capita desumat, ex Cypriano iam pauciora, ex aliis paucissima praebet, licet apta materia non defuerit, ut solum nomen Minucium Felicem, eiusque pulcherrimos textus De Dei Providentia. Hoc extra dubium esse videtur, auctorem non iam eadem diligentia III. et IV. tomum excerpsisse, qua I. et II. per-lustravit.

Optima methodus pro eiusmodi concordantiis componendis, si quis in genere eas versionibus integri textus praeferre velit, ea est, ut alphabetico ordine proponantur materiae ita, ut praemisso prooemio brevi, quod declarat circumstantias libri citati, exponatur mens illius auctoris per assertiones clare distinctas, quibus dein selectissimi textus succincte subiungantur.

Restat, ut fateamur sincere pulcherrimam versionem difficillimorum textuum auctori esse omni honori. Egregium laborem agnoscimus, pro bona voluntate et sudore grati sumus, at ipsam methodum, finem et extensionem operis nimiam non valde profutura esse pro certo fere habemus.

M.

Struve Henryk. Filozofia polska w ostatniem dziesięcioleciu (1894—1904)). (Philosophia polonica ultimi decennii. 1894—1904). Varsoviae 1907. Apud »Gebethner et Wolff.« 12°. pag. 116.

Auctor Polonus, de philosophia polonica optime meritis, hunc libellum germanice edidit, postquam de hac re in conventu philosophico internationali Gnesniensi a. 1904 retulit. Tria capita philosophici laboris ante oculos proponit: Cracoviam, Leopolim, Varsoviā. Uniuscuiusque exponit studia et opera, eaque obiective recenset. In aestimandis philosophis catholicis, ut Rev. Pawlicki C. R. et prof. M. Straszewski, prodit quidem auctor diversam suam persuasionem religiosam sed etiam in his scientificam tranquillitatem et amorem veritatis manifestat.

Parvus hic libellus optime informat de philosophicis systematibus apud nos receptis. Theologi utique interest ea sedulo cognoscere.

M.

Alexander Mohl, W pogoni za prawdą. (In aucupio veri) Series I. et II. Posnaniae 1907. Typographia St. Adalberti. 262 + 236 pag.

Innexus libello apologetico P. Gallerani S. I. — »Contravelleno religioso« 1902. M. exhibet seriem epistolarum, directarum ad audito-

rem universitatis, in quibus maximae quaestiones apologeticae nostri temporis dilucide et sana mente aestimantur. Absque largae eruditionis iactantia *M.* provocat ad propriam cuiusque sanum iudicium, et praeiudicatas contra fidem opiniones hoc tempore vigentes non sine vi et sagacitate efficaciter refellit. Argumenta psychologica selecta non solum iuveni academico, sed omnis generis hominibus cultis sunt adaptata. Materia, quae his primis tomis comprehenditur, magis prae-parat ad fidem, quatenus, et refutatis non credendi ac religionem parvi aestimandi rationibus et statuto fine hominis, in altera vita consequendo, illustratur valor »ethicae et scientiae auctoritati nulli obnoxiae«, defenduntur miracula, Providentia divina contra pessimismum vindicatur, relatio quae fidem inter et rationem intercedit exponitur. De serie III. et IV. quae nondum veneunt, postea referemus. Interim sufficiat indicasse opus hoc magni esse momenti apologetici, praesertim, si litteraturam apologeticam in Polonia adhuc valde pauperem inspiciamus. In nova editione, ut fontes locorum allatorum indicentur, vel saltem ex eis, quae de re tractata antea scripta sunt optima quaeque opera in initio capitum, vel libri colligantur, commendamus.

M.

Archiwum Komisji prawniczej (Collectanea ex archivo Collegii iuridici) t. I.—VIII. Ed. c. r. Academiae Scientiarum Crac. Kraków. 1905/8.

Ex primo tomo novae publicationis, ex archivo Collegii iuridici, a caesareo-regia Academia Scient. Cracoviensi susceptae, cognoscimus opus magni momenti nunc aggredi historicae et iuridicae scientiae peritos; nempe completam editionem omnium Poloniae ecclesiasticarum synodorum, a primis temporibus incipiendo. Itaque hoc modo solida fundamenta iacentur pro antiqua historia Ecclesiae in Polonia.

Editores invitant omnes; ut, quantum fieri potest, opus hoc adiuvent.

Fr. Namysłowski, **Mapa Magdaleniczna w Polsce** (Carta cultus s. M. Magdalenae in Polonia).

Carta haec demonstrat, ubinam exsistant altaria, sacella, aut ecclesiae s. Mariae Magdalenae per totam Poloniam dicata; specialia signa demonstrant suppressas ecclesias. Carta haec multum confert ad illustrandum cultum s. M. Magdalenae in Polonia, eiusque extensionem per totam provinciam. Ex Silesia et Cracovia, ubi cultus ille potissimum vigeat, ad ducatum Posnaniensem, deinde per maritimas oras aliquantum ad septentrionem se propagavit. In regionibus, ubi ritus graecus vigeat, vix ac ne vix quidem indicium illius cultus inveniri potest.

Res ipsa magni est momenti ad illustrandum influxum culturae earum nationum, a quibus cultus s. M. Magdalenae in Poloniam asportatus est. Proh! Reverendus auctor non dedit hucusque (carta ante quatuor annos edita est) amplam illustrationem ad hanc cartam, quae potius initium quoddam esse videtur alicuius magni operis de cultu sanctorum in Polonia, atque multum valeret ad illustrandam historiam ecclesiasticam atque profanam horum temporum.

Fortasse opus huiusmodi illustrare posset aliquatenus nostras opiniones Cyrillo-Methodianas, seu potius quaestionem de ritu slavico in Polonia? K.

Ks. Józef Kruszyński, Wykład Ewangelii według św. Marka. (Interpretatio evangelii sec. Marcum). Włocławek 1906. pag. 88.

Auctor innititur methodo in scholis Anglicis usitata. Initio libri exponit ipsam methodum et dein illam applicat ad Evangelium sec. Marcum. Opusculum multum iuvare potest ad promovendum practicum studium S. Scripturae in clero. M.

Agendy klasztoru Staro-Sandeckiego. Wydał i opracował ks. *J. Sydański* T. J. Lwów 1904. Ex archivo monasterii Vetero-Sandensi, fundati a. 1280, publicantur hic inventaria atque agendae monasterii ex a. 1560—1629.

Adduntur: chronica monasterii a pristinis temporibus usque ad a. 1815: diaria visitationis episcopalis in monasterio ex fine saeculi XVIII: codex diplomaticus monasterii ex a. 1313—1745. Denique editor communicat codicem, manu I. Długosz scriptum, cui titulus „Vita B. Cunegundis“ (fundatricis huius monasterii) quemque omnes historici periisse putabant, in archivio monasterii nuperrime inventum esse.

ks. *W. Sarna* **Biskupi Przemyscy o. ł. cz. I.** (1375—1624). Przemyśl 1903. Clarissimus auctor operum historicorum dioeceseos premisliensis (Powiat Krośnieński: Opis Powiatu Jasielskiego) describit hic tempora ante erectionem episcopatus, deinde actum ipsum erectionis, atque seriem primam antistitum Premisliensium enumerat. Episcopi Premislienses modicos proventus habentes malebant ditiores cathedras ascendere, hinc nonnulli eorum tam breve tempus Premisliensem dioecesim gubernabant, ut vix possibile auctori fuerit demonstrare, quid pro sua dioecesi boni fecerint. Auctor usus est plurimis hucusque ignotis manuscriptis codicibus, ex archivio dioecetano depromptis.

Academia Lit. Cracoviensis in VII tomo **Sprawozdań komisji do badania historyi sztuki w Polsce** publicat studia de architectura ecclesiarum s. d. munitarum in Polonia. Inter alia etiam demonstratur in construendis ecclesiis Ruthenici ritus s. XV + XVII influxum quendam Serbo-moldavicae originis negari non posse; porro alias ecclesias prae se ferre typum pagodarum Indicarum.

Societas litteraria Torunensis in tomo X Fontium publicat documenta visitationis dioecesanae, peractae ab episcopo Culmensi a. 1667. et tomo XI documenta visitationis peractae ab episcopo Leszyński annis 1652—3. Quantopere haec ad notitiam historiae ecclesiae in Polonia conferant, nemo est qui ignoret. K.

Rocznik krakowski t. X. (editio Societatis, cui nomen »Tow. Miłośników Krakowa«) continet publicationem prof. Dr. *Kopera* de Wit Stwosz, optimo Polonorum saeculi XV sculptore. Liber plurimis artis ecclesiasticae exemplis imaginibus ornatus.

»**Eos**« Czasopismo filologiczne. (Commentarii societatis philologicae) XIII. 1907 Leopoli.

Dr. *Sinko* De Gregorii Nazianzeni laudibus Macchabeorum [Latine].

A. *Birnbaum* De templo Nazianzeno a Gregorio Theologo descripto.

St. Witkowski Rękopisy św. Grzegorza z Nazyanzu w bibliotekach hiszpańskich. De manuscriptis Gregorii Nazianzeni, quae in Hispaniae bibliothecis continentur. p. 40—61.

St. Schneider. Egzorcyzm przypisany św. Grzegorzowi z Nazyanzu, De exercismo, qui s. Gregorii Naz. esse dicitur. P. 135—149.

Duo Polonici libelli periodici ob iniuriam temporum edi desierunt: **Przegląd kościelny** (Conspectus ecclesiasticus: Posnaniae) et **Wiadomości Pasterskie** (Nuntii Pastorales redactore *R. D. Fulman*). In horum locum mox suffecta est alia ephemeris s. t. „**Przewodnik społeczny i pasterski**” (Dux socialis et pastoralis) (prodiit in Włocławek) quae, si indicem materiamque consideres, spem facit fore, ut brevi subscribentium numerus augeatur. K.

Przegląd kościelny 1906. Poznań.

Ks. Dr. St. Trzeciak. Kolonie żydowskie za czasów Chrystusa Pana (Coloniae Iudaeorum aetate Christi Domini).

Ks. Dr. St. Trzeciak. Kler żydowski za czasów Chrystusa Pana (Clerus Iudaeorum aetate Christi Domini).

Ks. Dr. St. Trzeciak. Chrystus Pan a kwestya socyalna (Christus Dominus et quaestio socialis).

Ks. W. Michalski. Hozyusz i reformacya w Polsce w latach 1551—1558. (Hosius et reformatio in Polonia ab a. 1551—1558).

Przegląd powszechny 1906—7.

Ks. Jan Urban T. J., Statystyka katolicyzmu w państwie rosyjskiem (Statistica catholicismi in imperio Rossiaco). Przegląd powszechny. 1906.

Ks. Jan Urban, T. J., Cerkiew rosyjska w ostatniej dobie. (Ecclesia rossica ultimis annis).

Ks. Arcybiskup Bilczewski, Chrystus i kościół (Christus et Ecclesia).

Fr. Klinke T. J., Reforma filozofii katolickiej? (Reforma philosophiae catholicae?).

Sprawozdania Akademii Umiejętności w Krakowie. t. XI (1906) et XII. (1907) nr. 1.

Tad. Grabowski, Z dziejów literatury aryańskiej w Polsce (Ex historia litteraturae arianae in Polonia).

Przegląd katolicki (Warszawa) 1906.

Ks. Ciemniowski, Charakterystyczne rysy pseudomistycyzmu i jego wyniki. p. 177. 194. 210. 228. 245. 289. Credo Maryawitów (Mariavitarum confessio) 202—204.

Ks. Eustachy Krocin, Credo Kowalskiego, przywódcy t. zw. Maryawitów i moje wnioski p. 243—5.

Oj. Honorat, Prawda o »Maryawitach« p. 264. 278. 295. 309 325.

M. Ciemniowski, Kilka ważnych uwag, dotyczących się seminariów duchownych 481. 519. 536. 548. 602. 617. 648. 713.

I. Charszewski, Dyalog polemiczny o tolerancyi religijnej. 628. 645. 678. 696. 709 741. 774. 808.

Libri recentiores polonici.

1. *Ks. M. Nassalski*, Sposób prowadzenia misyi parafialnych i rekolekcyi (De modo instituendi missiones parochiales et exercitia spiritualia). Włocławek 1908. pag. LVI., 198.

2. Ks. Arcybiskup *Teodorowicz*, *Katolicyzm a cywilizacya. Varsoviae* 1907. p. 68.

3. Ks. dr. *Adam Gerstmann*, *Zagadnienia katechetyczne i homiletyczne u św. Augustyna* (*Quaestiones catecheticae et homileticae apud S. Augustinum*). *Leopoli* 1908. pag. 84.

4. *E. Jaroszyński*, *Katolicyzm socyalny. Pars I. Ed. II. Varsoviae* 1908. p. 257.

5. *Pamiętnik pierwszego kursu katechetycznego we Lwowie*. (*Memoriale primi conventus catechetici Leopoliensis*) *Leopoli* 1908. pag. 171.

6. *Marcinkowski Fr. Ks.*, *Różaniec święty* (*De S. Rosario*). *Varsoviae* p. 760.

7. Ks. *Łukaszkievicz*, *Życie Pana naszego Jezusa Chrystusa, skreślone piórem Ewangelistów* (*Vita D. N. Jesu Christi, ex evangeliis concinnata*). *Varsoviae* 1908. 12°. pag. 360. M.

RUTHENICA.

Katolyckyj Vshid. IV, 1907, No. 1-2, p. 1-242, supplementum p. 305-351. Cf. Slav. l. th. 1906, p. 192, 1907, p. 58-60, 244-5.

Quarto anno postquam conditus est, edi desiit K. V. causis huius rei non indicatis. No. 1. et 2. anni 1907 sunt eius fasciculi ultimi.

E commentationibus apologeticis commemoramus »de materialismu systemate« conscriptam a V. *Plašoveckyj* (p. 53-63, 189-200).

Erudite conscriptae sunt commentationes duae biblicae. *Iac. Tarнавskyj* scribit de studiis huius temporis in exegesi catholica (p. 24-34, 171-188) et tenet sententiam moderatam Christ. Pesch. *Joan Kallay* propugnat sententiam traditionis B. Virginis Mariae esse tribuendum hymnum »Magnificat« (p. 130-144).

Ex dogmaticis demonstrat *Ios. Kocylowskyj* veram doctrinam s. Thomae esse B. Virginem esse consalvatricem generis humani (p. 37-52).

Praeter commentationes stricte theologici argumenti habetur in K. V. etiam conspectus quaestionum, quae de vita ecclesiae agitantur: de tentaminibus ecclesiam Russiacam reformandi, de pugna inter duas factiones in sinu ecclesiae huius, quarum altera vult conservari auctoritatem legislativam hierarchiae altera id oppugnat, de decreto per pontificem Romanum usu linguae Russicae in ecclesia, sed extra liturgiam (p. 88-94). Enarratur porro pugna inter Russos separatos et Latinos Polonos de Ruthenis in catholicam ecclesiam redeuntibus (p. 224-7).

J. Vančyk describit statum quaestionis de liturgia glagolitica in Croatia post decretum Pii X. editum (p. 94-6) et de usu linguae Hungaricae in ecclesiis Ruthenorum Hungariae (p. 227-230). *Vol. Lysko* exponit, quomodo factum sit, ut nominaretur episcopus Ruthenorum Americae septemtrionalis et enarrat vitam primi episcopi, *Soteris Ortynskyj* O. S. B. M. (p. 113-118, 230-2 cum imagine eiusdem).

In parte bibliographica recensentur multi libri; inter alios: *Ilar. Svjencickyj*, »Opys rukopysiv Narodnoho Domu« — Descriptio manuseriptorum Domus nationalis, I. pars, *Leopol.*, 1906, Ruthenice (p. 108-9). *Teod. Rzymiski*, »Potrzeba i srodki wykształcenia socyalnego« etc. De necessitate et modis acquirendi cultus socialis, *Poznan'*, 1906 Polonica (p. 238-9).

Supplementum K. V. sunt homiliae XX s. Ioannis Chrysostomi in Matthaeum (ed. Migne) in Ruthenicum conversae cum introductione litteraria de vita et operibus atque imagine eiusdem (XLI + 351).

Onuphrius Voljanskij.

RUSSICA.

Православная богословская энциклопедія (Pravoslavnaja bogoslovskaja enciklopedija) Orthodoxa theologica encyclopaedia tom. VII: Иоанн-Скѣнопольскій-Календарь: Petropoli 1906, col. VII + 913 + XVIII; tomus VIII., Календарь библейско-еврейскій и юдейскій — Карменовъ, typ. Rossiya, Petropoli, 1907, p. V. + col. 866.

Hanc utilissimam articulorum et dissertationum syllogen, quam Prof. A. Lopusin in lucem edere coepit anno 1900, feliciter nunc prosequitur doctissimus N. Glubokovskij, professor Sacrarum Scripturarum in Academia ecclesiastica Petropolitana. Hanc autem mutationem redactoris in bonum ac progressum Encyclopaediae cessisse, cuilibet patebit, qui priores tomos cum posterioribus comparaverit. Maior enim datur in his delectus scriptorum, ditior est bibliographia, locupletiores dissertationes, fusiores tractationes. Dolendum tamen minoris molis esse volumina, quae nunc eduntur, quo fit, ut longius nobis expectandum sit, si Deus concesserit uti vita, antequam finem totius operis videamus. In tomis septimo et octavo plures nobis occurrunt articuli memoratu digni, quorum potiores hic recensemus.

Septimus tomus faciem praesefert lexici biographici, tot scatet notitiis clarissimorum vel sanctitate vel doctrina virorum. Continet enim 62 vitas virorum celebrium nomine Ioseph, 15 nomine Ioasaph, 6 nomine Ioas, 11 nomine Ioab, 22 nomine Iona s, 46 nomine Ioseph, 11 nomine Iuda's. Maior igitur pars voluminis in his biographiis concinnandis consumitur. Quaedam de praecipuis articulis hic notamus.

De vita operibusque S. Iohannis Damasceni disseruit A. Bronzov, vir theologiae moralis historiae peritissimus. Minutum scriptorum Damasceni cl. auctor elenchum compilat, brevitatis causa omittens analysin pleniorē sententiarum illustrissimis Doctoris, quae praesertim in eis quae ad processionem Spiritus Sancti pertinent, explicationem aliquam in encyclopaedia orthodoxa mereri nobis videntur. De vita Iohannis episcopi Gothorum (VIII saeculi) agit P. Bēlodēd. Is videtur ignorare quae de hoc viro edidit ex codicibus Georgianis. M. Žjanašvili, Извѣстія грузинскихъ лѣтописей, Tiflis, 1899, p. 11. Laudandae biographiae Iohannis Hierosolymitani (saeculi VIII = B. Melioranskij), Iohannis exarchae Bulgarorum (IX—X saeculi = A. Sobolevskij); Iohannis ex monasterio Ryliensi in Bulgaria (IX saeculi = V. Věružskij); Iohannis, Euthymii et Georgii, monachorum ex Iberia, qui monachismum Georgianum in monte Athos fundarunt ad eiusque prosperitatem laborarunt. Auctor huius articuli, princeps I. Džavaļov, clarissimus investigator historiae

politicae ac socialis Georgiae, fontes Graecos suarum notitiarum non meminit, ac silentio praeterit quae de Georgio Mtazmindeli *A. Χαχανov*, tradit in sua Historia literaturae Georgianae. In biographia Iohannis Eugenici (*I. Sokolov*) plura desiderantur. Quaedam de eo nobis tradidit Sylvester Syropulos in Historia Concilii Florentini. Opellam eius: *Λόγος ἀντιρρητικός τοῦ βλασφήμου καὶ ψευδοῦς ὄρου τοῦ ἐν Φλωρεντία συνόδου*, memorare debuisset auctor insertam fuisse *Τόμω χαρᾶς* (p. 206—273) a Dositheo Hierosolymitano, aliamque editionem citant historici litteraturae neograecae (lassy, 1694). *Bianu et Hodos*, Bibliografia romanesca veche, Bucharest, 1903, t. I, p. 338. Nil iniqui petimus cum de theologis orthodoxis uberiores atque accuratiores notitias in Encyclopaedia orthodoxa legere avemus. In vita Iohannis Caryophylli, Dr. *Sokolov* anno 1695 affirmat editum fuisse a Patriarcha Dositheo opus *Ἐγχειρίδιον κατὰ Ἰωάννου Καρυοφύλλου*. Bibliographi Graeci referunt annum 1694. *Bianu*, p. 337. In notis bibliographicis saltem nominari debebant *Ἰωάννου τοῦ Καρυοφύλλου Ἐφημερίδες*, in *Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρείας*, Athenis, 1890, t. III, p. 275—315. Cf. quae scripsimus in Dictionnaire de Théologie catholique, t. II, Parisiis, 1905 col. 1812—1813. Romanorum Pontificum vitas qui Iohannis nomen usurparunt (Iohannis I—XXIII) scripsit *S. Troickij* qui Iohannem XI asserit filium fuisse Sergii III et Maroziae (col. 66), quod saltem ut dubium proponendum erat; cf. *Knöpfer*, Lehrbuch der Kirchengeschichte, Friburgi, 1898. p. 292. Praeclare de Iohanne Cassiano disseruit archimandrita Theodorus *Pozdëevskij* (col. 71—85) qui anno 1902 Kazanii edidit thesim de doctrinis asceticis Cassiani. I. *Palmov* vitam conscripsit Iohannis Nepomuceni (col. 85—87), quem fabulosum virum dicit. Hic Iohannes „persona mythologica“ est (лицо мнѣическое) p. 86. Adiungit Iesuitas ipsum effinxisse ut populum Bohemicum a cultu Iohannis Hus abstraherent! Iohannem Nepomucenum, quem martyrem sigilli sacramentalis catholici venerantur non alium fuisse tenet ac Ioannes de Pomuk, vicarium generalem Pragensem († 1393). Meum non est audaces assertiones Russici scriptoris ad trutinam revocare. Satis mihi meminisse quae diserte et erudite de hac controversia scripsit P. Theodor Schmude S. I. Studien über den hl. Iohannes von Nepomuk, Zeitschrift für katholische Theologie, VII, 1883, p. 52—123 et quae in Sl. Litt. th. III, 97—100 recentissime exposita sunt. De Iohanne III Vasilevič (1440—1505) et Iohanne IV, cognomento Terribili (1530—1584) fuse disserit *A. V. Popov* (col. 116—132). Protoierevs *Th. Titov* biographias conscripsit Iohannis Višenskij († 1630) et Iohannis Pociei († 1666) quin in notis bibliographicis mentionem inicit operum Illmi. Eduardi *Likovski*. Optima est dissertatio biographica et litteraria Iohannis *Pokrovskij*, in qua res gestae scriptaque theologica et canonica Iohannis Sokolovii, episcopi urbis Smolensk († 1869) recensentur (col. 141—156). *V. Rybinskij*, exegeticarum investigationum peritissimus, de libro Iob, disseruit, ipsius originem, tempus compositionis, habitum historium diiudicans. (col. 200—213).

Eiusdem est etiam notitia exegetica de libro Ionaë (257—264). L. Dr. *I. Sokolov* de insulis Ioniis (*Επτανήσος*) fuse disserit (col. 292—312). Quaedam in eis desiderantur de relationibus inter Graecos et Latinos. Quae de historia religiosa harum insularum scripsit *Spiridion de Biagiis* in *Ἀγορία* ignorat auctor. Nomina quorundam scriptorum qui praesertim de Corcyra egerunt, (Antonius Caucus, Mustoxydis, Rodochanakis) non memorantur. Vitam S. Iosaphat Kuncevič (1580—1623) conscripsit protoierevs *Th. Titov*. Acerbe invehitur *Titov* in hunc martyrem unionis qui „saevis vexationibus orthodoxorum catholicis quoque invisum se reddidit.“ Eius occisionem scelus quidem fuisse, ait auctor; attamen culpandos negat esse orthodoxos, qui tot vexationibus lacesciti, furori indulserunt. Quodammodo dici debet ipsum Iosaphat sibi mortem conscivisse. In nota quadam P. *Tyčinin*, dubitat de authenticitate reliquiarum huius martyris (col. 341—342).

Specialem merentur mentionem etiam notitiae de Iosepho Patriarcha (col. 342—353 = *V. Protopopov*); Iosepho Flavio (col. 356—367 = archim. *Ioseph Petrovyč*, qui anno 1903 thesim edidit de historia populi Iudaici ex scriptis Iosephi Flavii desumpta). Huic notitiae *M. Muretov* adiungit eruditam expositionem de testimonio Iosephi Flavii pro Christo (col. 367—378), ne tamen suam sententiam clare tradit. Iosephum Flavium Christianos Essenorū sectae accensuisse tenet. Mirum nobis videtur quod in brevi capite de Iosepho Bryennio Dr. *I. Sokolov* nullam iniecit mentionem praeclarae dissertationis, quam de vita scriptisque eius *Arsenius* episcopus edidit in *Prav. Obozrēnie*, t. II, 1879, p. 85—138; 403—450, vel dissertationis *Meyeri* in *Byzantinische Zeitschrift*, 1896, t. V, p. 74—111. Cf. quae scripsimus in *Dictionnaire de Théologie catholique*, t. II. col. 1156—1161. Fusius quam par est vitam et acta politico-ecclesiastica Iosephi II imperatoris Austriae, tractavit P. Sokolov (col. 396—423), auctor theseos *De reformatā per eum Ecclesia*, Petropoli, 1892. Nimis videtur abundare in laudibus Iosephi II. Vitam Iosephi Volockij (1440—1515) historiamque celebris monasterii Volokamsk ab eo conditi scripsere *A. V. Popov*, et prof. *V. Žmakin* (col. 425—437). *V. Zavitnevič* de Iosepho Sěmaškō, metropolita Lithuaniae († 1868), cuius nomen maximos dolores ac lacrymas Ecclesiae Ruthenicae unitae excitat, egit. Ut ceteri Russici scriptores miris laudibus extollitur in hac notitia Sěmaško, cuius artes ut unionis in Russia ruinam pararet scriptores catholici detexerunt. Episcopus *Kirion*, de Georgianis studiis apprime benemeritus, vitam concinnavit Platonis Iosseliani, qui primam Historiam Georgianae Ecclesiae exaravit. Dolendum quidem accuratiorem elenchum operum huius scriptoris ipsum non composuisse, neque locum neque annum indicasse librorum quos ab eo conscriptos nominat. Unam tantum refert editionem Historiae Ecclesiae Georgianae cum nobis constet eam bis editam esse. De Iuda Apostolo eiusque encyclica, quam authenticam contra protestantes ostendit, disseruit *D. Bogdašerskij* (col. 520—528): de regno Iudaico (531—546) protoierevs *Th. Petrovskij*: de Iudaea geographice spectata archim. *Ioseph Petrovyč* (546—554): de

sectis iudaizantium earumque hodiernis conditionibus in Russia *I. Gromoglasov* (col. 560—567). Prof. *L. Pisarev* accurate scripsit de vita operibusque S. Iustini martyris, ac Russicos diligenter recensuit auctores qui de eo egerunt. Utinam hoc exemplum sequantur ceteri scriptores qui Encyclopaediae operam navant!

Originem Kaabae apud Musulmanos sedulo enarravit *P. Žuzé*, Arabicae linguae et religionis Islamicae peritissimus lector in Academia Kazanensi (col. 597—606) deque Kabbala erudite exposuit *I. Troickij* qui pariter linguam ac litteraturam Hebraicam apprime callet. (Col. 612—624). Vitam Constantini Kavelin (1818—1885), qui claram famam ut cultor iuris ac philosophiae in Russia sibi comparavit, conscripsit *I. Ščedrov* (col. 633—640) qui theorias ipsius exponit. De Caucasi rebus ad religionem atque gentes describendas pertinentibus egerent *S. Runkevič* et *A. Haĥanov* (col. 641—654), nulla diligentia adhibita, ut candide loquamur, in deligendis notitiis historicis quae ad hanc regionem pertinent. Nihil fere praefati scriptores dixerunt de origine christianae religionis in Caucaso, nihil de eius vicissitudinibus, nihil de missionibus atque administratione ecclesiastica. Haĥanov quatuor vel quinque tantum opera citat minimi pretii, seseque abstinere a memorandis praeclaris scriptis *Iosselian*, *Iordani*, *Žjanašvili*, *Takaišvili*, *Kirion* etc. *I. Troickij* complura eaque nova de Hebraica quam vocant Kahal collegit, quae ab Encyclopaedia theologica videri possunt aliena. Sinceras merentur laudes *I. Pokrovskij* et *P. Voznesenskij* pro optimis commentationibus historicis ad eparchiam et antiquam Academiam Kazanensem spectantibus (col. 683—820). Nihil quidem in hisce, quod maximam diligentiam auctorum in memoriis colligendis non manifestet. Pokrovskij praesertim graphice depingit huius temporis conditiones huius eparchiae, quae caput est missionum Russicarum inter infideles. De monasteriorum Kazanensium historia, ecclesiis, episcopis, scholis, seminariis etc. omnimodis adhibitis fontibus, disserit. Speramus fore ut eius insistat vestigiis qui in aliquo ex proximis voluminibus de urbe Kiovia aget.

Paucis in casuistica explicanda versatur *A. Bronzov*, qui improbandus est in eo, quod acerbioribus interdum verbis atque ironicis viros afficiat qui maxima pollent veneratione in Ecclesia Catholica, ut verbigratia S. Alphonsus de Ligorio. Hunc vocat всецѣлый іезуитъ. Nimii etiam penditur auctoritas Hoensbroechii, cuius libri acerrimum redolent odium in Ecclesiam Catholicam. Fatemur quidem atque improbamus excessus, ac pravas interdum theorias casuisticas: oportet tamen meminisse quantum ad progressum theoreticum et practicum moralis christianae contulerint theologi morales in Occidente. Idem scriptor de Caio Romano (II aut III saeculo) erudite disserit. Miserrimam commentatiunculam de Calabria conscripsit Gregorius *Proĥorov* (col. 855—861). Sufficiat animadvertere *P.* ignorare opera maximi momenti quae de Calabria scripserunt *Rodota*, *Morisani*, *Minasi*, *Baltifol* etc. Eo magis censoria virgula notandus est, quia paucis abhinc annis in Виз. Временникъ totam bibliographiam quae ad Calabriam Byzantinam spectat sedulo collegi. Etiam Russorum, qui de hac re scripserunt nomina tacet auctor, verbigratia *Vasil'ev*, t. X (1903), p. 281—303.

Ultimo de Kalendario deque eius reformatione in Russia erudite scribit *B. Javorskij*, cuius caput ditissima bibliographia maxime ex scriptis c. P. Tondini munivit Glubokovskij (col. 872—893).

Sine ira et studio diximus sententiam nostram de lacunis, quas deprehendimus in hoc volumine. Encyclopaedia, orthodoxa, ni fallor, propositum habet demonstrandi floridum sacrarum disciplinarum cultum in Russia, et simul praebendi accuratam segetem notitiarum tum Russis, tum alienigenis. Ut duplicem hunc finem consequatur oportet praesertim ea, quae ad Ecclesiam orthodoxum pertinent, tum Graecam tum Slavicas, diligenter atque erudite conscripta sint. Hoc tamen semper non evenit, non quidem ex defectu doctorum virorum, quibus abundat Russica ecclesia, sed fortasse ex necessitate edendi singulis annis unum volumen. Si lacunae, quas memoravimus, non explentur, valde timendum est ne orthodoxa encyclopaedia, tum apud Russos tum apud externos, ut opus perfunctorie scriptum, pro vili habeatur.

In tomo VIII, Presbyter *A. Glagolev* auctor est articuli de kalendario biblicohebraico et iudaico (col. 1—8), quem ditissimis notis bibliographicis Glubokovskij exornavit. Loquitur de computatione chronologica, quâ Iudaei usi sunt, praesertim de mensibus. *B. Grudger* collegit notitias, quae spectant vulgo dictos Календари, quo nomine antiquitus designabantur russi peregrinatores in Loca Sancta. De sacris horum hymnis et cantionibus disserit auctor (col. 12—22). Professor *I. Sokolov* vitam narrat ac res gestas quinque Patriarcharum Constantinopoleos, qui Callinici nomen habuerunt, scilicet: Callinicus I. (693—705); II. († 1702); III. († 1726); IV. († 1792); V. (1801—1806; 1808—1809). Auctor praeclare scit historiam hodiernam Ecclesiae Graecae, nec non Byzantinam. Maior interdum accuratio adhibenda esset in citatis bibliographicis; paginas praesertim iuvaret indicare operum, quae adducuntur. Prolixior videtur biographia Callinici II. (col. 30—45), in qua doctus auctor documenta recenset ab eo promulgata quidque in eis contineatur edisserit. Vitam Callixti I., Romani Pontificis (217—222) conscripsit presbyter Nicolaus *Popov*, qui sententias tum defensorum tum adversariorum eius refert neque tamen disquirat, verae sint accusationes, quae contra eum in opere Philosophum non leguntur, an non. Idem scriptor vitas exposuit Callixti II. et III. (65—71), et Prof. *I. Sokolov* de duobus agit Patriarchis Byzantinis, qui eodem nomine referuntur (Callixtus I. (1350—54; 1355—63, et Callixtus II., 1397; col. 71—79). *S. Runkevič* compendium historicum digere eparchiae Kalugensis (109—135), cuius etiam sanctos et monasteria enumerat. Maximi momenti est index materialium, quae in periodico Калужскія епархіальныя Вѣдомости iam inde ab anno 1863 ad nostra usque tempora tractantur. De Calvino et Calvinismo tuse disserit *A. Běljaev* (140—176). Memoratu digna est comparatio, quam auctor instituit inter Calvinum et Lutherum. Ille magis comiter et moderate quam hic cum theologis catholicis disputavit. Plebeias facetias et scurrilitates, quibus Lutheri scripta referta sunt, Calvinus evitavit. Prior passionibus maxime indulgebat, alter vero principiis theologicis praecipue utebatur. Claritas ac soliditas et nexus logicus argumentorum apparent in eius operibus.

Summatim etiam Calvinianae doctrinae capita auctor enucleat. I. Morev de opere Камень вѣры metropolitae Stephani Iavorskii (col. 187—193) quod magni pretii est in historia theologiae polemicae contra protestantes, disserit. Hoc opus, quod influxum theologiae catholicae valde redolet, minutiori analysi iam subiecerat cl. auctor in thesi, quam typis vulgavit Petropoli anno 1904. Καμινανκίον, quo pilo utuntur presbyteri orthodoxi, originem, formam, usum discutit A. Petrovskij (205—208). Prolixior est dissertatio, quam prot. N. Eleonskij in studium gemmarum in Sacris Scripturis impendit (208—223). De Thoma Campanella eiusque philosophicis sentiis disserit I. Kvačala, qui fusiores eius biographiam in Ephemeride Ministerii publicae Instructionis evulgavit. De Novae eparchiae Kamčatka historiam breviter narrat S. Runkevič (230—235). E. Temnikovskij loquitur de canonisatione Sanctorum (252—268) conditionesque enumerat, quibus aliquis declarari possit sanctus, et discrepantias innuit inter Ecclesiam Romanam et Graecam relate ad sanctos.

Praecipui articuli canonem in variis suis singnificationibus illustrant. De Canone veteris et Novi Testamenti loquuntur P. Jungerov et D. Bogdaševskij (274—315), et quid in hac re sentiant tum catholici, tum protestantes, tum orthodoxi, exponunt. Plures dissertatiunculas de canonibus, prout in iure canonico prostant, in lucem edidit professor I. Berdnikov (315—388; 398—435). Loquitur primum de canone; deinde de canonibus, quos dicunt Κανόνες τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, conciliorumque tum oecumenicorum tum provincialium ab Ecclesia orthodoxa receptorum, sanctorumque Patrum enumerat, atque explicat. Editiones orthodoxas citat. Diligentiam atque eruditionem Emi Cardin. Pitra in edendis iuris canonici Graecorum monumentis laudat, dolens tamen ipsum acerrimum fuisse papistam (крайній папистъ), et hac de causa nimis acerbe Πηδάλιον Graecae ecclesiae vituperasse. Transeuntes ad alia animadvertimus praeclarum historicum Lebedev scripsisse, quidquid de Latinis Πηδάλιον vulgaverit absurdis fabulis scatere (Исторія греко-восточної церкви подъ властію Турокъ, Petropoli 1903, p. 567—569). Post brevem tractationem de canonibus in ecclesia Latina, doctus vir sensum practicum canonum determinat, et quo pacto eis utatur ecclesia orthodoxa. Disserit deinde de canone, prout significat τυπικόν monasteriorum, vel ἐπιτίμια; de voce κανονικόν, de vita canonica. de inquisitione aut probatione canonica (κανονική ἐξέτασις, δοκιμασία), de epistolis canonicis, de responsionibus canonicis, de iure canonico, ac breve optimumque dat compendium historiae iuris canonici in Russia. Iudicium acerbum fert de Compendio Iuris Canonici a N. Suvorov exarato, quia exponat doctrinas scriptorum catholicorum et protestantium, non tamen eas refellat argumentis orthodoxis. Insuper in potioribus quaestionibus circa iurisdictionem, relationes inter Ecclesiam et regimen civile etc. sentiis protestantium aperte favet. Opinor haec non sine partium studio dicta, quia opus Suvorovii inter praeclariora eiusdem generis recensendum est. De canonibus ecclesiasticis disserit M. Krasnožen (388—398), de canone in liturgia A. Petrovskij, pro liturgia orthodoxa, et S. Zarin pro catholica

(435—448), et de canonibus ecclesiasticis Apostolorum *L. Pisarev*. Optimam de Kantio eiusque doctrina dissertationem conscripsit *S. Glagolev*, in qua demonstrat Kantianum systema bona cum falsis miscere atque apertis verbis existentiam Dei animaeque immortalitatem tutari (460—480). *S. Sergievskij* brevem contexit historiam cancellariae Smae Synodi Petropolitanae, quae instituta est decreto imperiali die 13. iunii 1722. (483—515). Quaedam de capitulis in ecclesia catholica tradit *P. Smirnov*, et in ecclesia ruthenica *A. Sitkerič*. Pr. Platon *Kulakovskij* vitam narrat V. Karadžić (1787—1864) reformatoris Serbicae orthographiae, et traductoris novi evangelii in patriam linguam (566—582). De Iudaeis karaimitis, qui reperiuntur in Crimaea, disserit *B. Voroncov* (582—590). Parvum et miserum articulum de Cardinalibus conscripsit *A. Popov*. (605—612.) Auctor asserit nescio qua ratione suffultus „Romanum Pontificem quasi nulla potiri auctoritate contra sacrum Collegium, ac purpuratos Patres de facto suis in manibus gerere sceptrum, quod theoretice ad Papam pertinet! Mirum praeterea videtur ei cardinales diaconos (!), licet diaconos, missam celebrare sicut presbyteros (!), quod disertissimis verbis prohibetur a canone XXIII. quarti concilii oecumenici. Hic canon loquitur de monachis apostatis! *A. Petrovskij* systema gnoseologicum exponit Michaelis Karinskii, qui primatum tenet inter criticos Kantianae philosophiae (612—622). Notitiam metropoleos Karlowicensis exaravit presbyter serbicus *D. Jakšić* quae tamen perfunctorie tractata est, praesertim in citatis bibliographicis (638—643). Clauditur volumen appendice litterae I., quae continet articulum celeberrimi prof. *A. Lebedev* de primitiva hierarchia christiana (672—686). Doctus scriptor censet, quae theologi sentiunt in hac re, scilicet hierarchiam immediate a Iesu Christo procedere, testimonio historico non confirmari. Hoc nititur probare exorsus ab episcopatu. Contendit S. Iacobum primum episcopum Ierusalem non fuisse, sed ordinatorem tantum ecclesiae Hierosolymitanae. Nullas reperiri notitias de origine episcoporum in Sacris Scripturis ac tantum hypotheses dari. De presbyteris atque diaconis loquitur deinde Lebedev, cuius sententiae quibusdam forte videbuntur audaces. De Iuda Iscariote agit Dr. *Bogdanovskij*, qui in Bog. Věstnik fuse hoc idem thema evolvit (686—692). De seminario ecclesiastico et Academia ecclesiastica in urbe Kazanio disserit *K. Harlampovič* (692—853), qui numeris omnibus absolutam, licet prolixiorem, dissertationem nobis exhibet. Agitur praesertim de historia novae periodi huius Academiae (1842—1907) deque hodierno statu et compositione fuse disseritur. Speramus, quae in ceteris voluminibus de reliquis Academiis ecclesiasticis scribentur, tam copiosam materiarum egetem tamque apte dispositam nobis prolatura esse.

Quorundam etiam scriptorum, qui adhuc inter vivos sunt, notitias biographicas exhibet *Encyclopaedia*. Maximae est igitur utilitatis ad diiudicandum statum praesentem litteraturae sacrae in Russia. Si quaedam minus recta in ipsa deprehenderit, hoc vitio vertendum non est clarissimo viro Dr. Glubokovskij, qui saepius articulos aliorum suis complet investigationibus. In opere enim encyclopaedico paleae simul

cum frumento reperiuntur commixtae, nosque vehementer optamus, ut paleis, combustis bonum verae doctrinae Christi fidelibus orthodoxae ecclesiae Encyclopaedia largiatur.

A. Palmieri.

ТРУДЫ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ. 1906.

Tom tretij.

D. Bogdaševskij, Tajnaja večerja Gospoda našego Iisusa Hrista (Cena arcana Domini Nostri Iesu Christi). Pg. 1—29.

Quaedam adnotationes, lucem textui s. evangelii, quo mysteria ultimae cenae describuntur, adferentes, ex historia, ex archaeologia atque exegesi proponuntur.

Primum de die Cenae Domini quaeritur. Si legis priores tres evangelistas, diem primum azymorum eundem esse putabis ac diem Paschatis (s. Matth. 26, 17; s. Marc. 14, 12; s. Luc. 22, 1, 7). Sed quomodo hoc fieri potuerit, non liquet, cum dies primus azymorum iuxta legem 15. Nisan fuerit, Pascha vero vespere 14. Nisan agitatum sit? Aetate apostolorum non 15. sed iam 14. Nisan dies primus azymorum celebrabatur, neque 7 sed 8 dies azymorum numerabantur. Ios. Flavius (Antiquit. II., 15, 1) et Talmud (Pesach. IX., 5) hunc usum novum exhibent. Hinc diem primum azymorum ab evangelistis eundem dici ac diem Paschatis, facile perspicitur. Mos hic inductus est inde, quod 14. Nisan omnis panis fermentatus domi consumi debuit. Quare cena Domini fer. V. cum paschate Iudaico coincidit. Sed superest s. Ioannes, qui scribit 13, 1: «Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα». Hic ergo cena Domini ante diem paschae, non ipso die paschae celebrata esse dicitur. Alio loco rem amplius tractaturus in praesens auctor respondet: Illud »ante diem paschae« referendum est ad finem sententiae »in finem dilexit eos« non ad »sciens Iesus«. — Singulatim dein totus rerum ordo, incipiendo a miraculosa discipulorum ad pascha praeparandum missione usque ad discessum in Oliveti montem describitur, excepta una sacerdotali Christi oratione. Duae res uberius paululum explanantur, altera est ritus, quo pascha apud Iudaeos agebatur, altera est proditor, eiusque rationes tradendi Christum. Licet Iudas morbo communi politici cuiusdam nationalismi Iudaici affectus, fidem inde in Christum ut verum Messiam amiserit (docet Muretov, Iuda predatel', in Bogoslov. Věstn. 1905, kn. 1; 7—8; 9), tamen avaritia potissimum ductus est, ut Christum traderet. Nimis clare evangelia de hac re loquuntur. Aduitne proditor, cum Dominus cenam Eucharistiae institueret? S. Lucas Christum primum Eucharistiam instituisse, dein Iudae consilium denudasse, denique ambitioni discipulorum occurrisse narrat. Hunc ordinem *B.* non existimat esse chronologicum. Iuxta s. Matth. et Marc. prius detexit proditorem et postea Eucharistiam instituit. S. Ioannes vero narrat Christum lavisse pedes et dein Iudae animum detexisse. Ex quibus concluditur, Iudam ante institutam Eucharistiam abiisse. Laudandum est studium eiusdem, quo veritates revelatas contra rationalismum et protestantismum (v. g. Harnack) defendit; praeterea notitia et usus litteraturae recentioris; denique mens, ut videtur, catholica. Conceditur omnino, ritum consecrandi in azymo, quamquam Christus Dominus id fecit, non pertinere ad essentiam verae ecclesiae Christi; quare illa distinctio »de spiritu et littera, quae occidit« et superflua est neque rem evincit, cum eodem iure negetur.

A. Dolivo-Dobrovolskij, Bekonovy pčelki (p. 29—66) (Baconii apiculae).

Conspectu quodam de scientiis profanis exponitur, quis earum nunc status sit quidve ad religiosum sensum promovendum conferant. Ne quaerat lector profundiores vel copiosiores notitiam; neque haec mens auctoris fuit. Potius breviter simul et clare disciplinas diversas

naturales et philosophicas perlustrat, earum progressum ac statum praesentem indicat, quomodo scientia huius aevi non luce mentem perfundat sed potius dissipet atque dolore et pudore afficiat, cum vera scientia, religioni inserviat, ingenioso stilo depingit.

Physica nostra de essentiis rerum claritatem non affert, eas non dilucidat. Vis, electricitas, lux, quis est, quid sint, sciat? Numquid quae obscura sunt, nova obscuritate clariora fient? Physicae universim obiectum sunt phaenomena tantum, non essentiae rerum. — Spencer, Scheffer, Worms, Nietzsche, Bouglé, Wundt, Sigwart (pro psychologia), Sergi, Lô-Lanteque, Haeckel, Harvard, Lange (pro biologia) vivide, clare, breviter adumbrantur, ac partim refutantur, e. g. biologi nonnulli, qui obligationem moralem («est, ergo esse debet») vel ideam pulchri (ex utili: Kurlmel, Grivo) sine spirituali anima declarare nituntur. »Summa scientiae« strenuum adversarium in chimia nacta est (Lilienfeld aliique); item mechanica in scientia, quae energica dicitur. — Neque disciplinae naturales leges esse absolute necessarias, unquam demonstraverunt. neque »statistica« sociologorum libertatem humanam excludit, cum in legibus moralibus fundetur. — Si hypothesis hypothesi cedit, num mens humana propius ad veritatem accedit? Nullo modo. Nam hypothesis una et altera falsa esse potest. Quid ergo tot in scientiis hypotheses? Cum pura a posteriore deductio fieri nequeat, cum insuper hypothesis via ad veritatem detegendam esse possit, utiles ac necessariae sunt. Sed magnopere attendendum est, non ontologicum sed methodologicum valorem iis competere. Nonnunquam hypothesis aliqua partim vera, partim falsa est. Ita e. g. Haeckelii systema sane deridetur, tamen quidam evolutionismus admitti potest. Denique ut scientiae magis vitae prosint, medicinas vulneribus aevi nostri afferant, legibus vitae studeant, quod iam Leibniz, Cartesius, Lotze postulaverunt, id valde optandum, immo omnino necesse est. — Moderatus usus scientiae, quomodo artibus inserviat, quis ignoret? Quomodo doctrina ideas musicae, poësi, aliisque musis suppeditet, notum sane est. Neque contra religionem militat scientia vera. Non timet eam apologetica; quae nunc directe solvi nequeunt, paululum prolapso tempore, forte solventur. Praeclare Gratry ex astronomia Deum eiusque immensitatem ob oculos ponit.

A. *Dmitrievskij*, Russkie athonskie monaši-kellioty i ih prositel'nyja o milostyně pis'ma, razsylaemyja po Rossii (De monachis Russicis, in cellulis montis Athonis habitantibus eorumque epistolis mendicantibus per Russiam missis) p. 67—108.

Plures monachi quos »kellioty«, cellularum habitatores nuncupant, exercitum Russicum, sponte inservientes aegrotis militibus durante bello Orientali comitati sunt, si ipsis credere vis. Finito bello epistolis per totam Russiam sparsis de vulneribus acceptis et de egestate sua lamentati largam stipem a simplici plebe elicuerunt. Quare auctor de genere horum hominum, eorum vita, consiliis, mente in coetu Kioviensi religioso, qui eruditioni latius propagandae inservit, 9. Oct. 1905 sermonem habuit. Pauca notare sufficiet. In Athone 20 monasteria per totum montem diffusa, ex omnibus nationibus frequentata exstant. Quae duplicis generis sunt; vel stricte monasticae disciplinae, quos coenobitas dicunt, vel liberioris disciplinae, qui »idioritmy« vocantur. Ex utroque ordine senes, bene meriti de monasterio, residuum dierum, limen monasterii transgressi, in cellula una vel etiam pluribus singillatim quisque degunt. Victus melior, labor pro viribus et voluntate, hortulus proprius, famuli ex monasterio, observantia regulae monasticae levis. Quare »kellioty« a cella vocantur. Ab his illae epistolae prodierunt. Eorum egestatem saepissime fictam esse, iam ex hucusque dictis facile concluditur. —

A. *Ja. Roždestvenskij*, Analis XXXIX. členov vëry anglikanskoj cerkvi. (p. 217—245). Pars altera.

Articulus X. »De libero arbitrio.

Ea est hominis post lapsum Adae condicio, ut sese naturalibus suis viribus et bonis operibus ad fidem et invocationem Dei convertere ac praeparare non possit: quare absque gratia Dei, quae per Christum est, nos praeveniente, ut velimus, et cooperante dum volumus, ad pietatis opera facienda, quae Deo grata sint et accepta, nihil valemus«.

Articulus hic X. anno 1552/3 a verbis coepit: »absque gratia« et fere cum loco illo s. Augustini congruebat: »Sine illo operante, ut velimus, vel cooperante cum volumus; ad bonae pietatis opera nihil valemus«. August. De gratia et lib. arb., c. XVII. cf. Browne p. 253 n. 2; Hardwick p. 397—8. Pars antecedens a. 1562 a Parkero addita, deprompta est ex Conf. Wittemb., De peccato: »Quod autem nonnulli affirmant, homini post lapsum tantam animi integritatem relictam, ut possit sese naturalibus suis viribus et bonis operibus ad fidem et invocationem Dei convertere ac praeparare, haud obscure pugnat cum apostolica doctrina et cum vero Ecclesiae catholicae consensu« (Corpus et syntagma, P. II. p. 103). Quae pars eo consilio addita est, ut hunc articulum cum praecedente coniungat et protestanticum colorem, quem prae se ferebat, minuatur. Ex eodem fine conciliandi partes extremas sibi adversantes articulus X. de gratia a Parkero a. 1552/3 omissus est. — Quod analysim attinet, primo notandum est, inscriptionem non plene iis quae articulo continentur respondere. Articulus enim non tam de libertate quam de necessitate gratiae ad salutem loquitur, qua in re catholici et protestantes consenserunt. Potissimum discrimen inter illos fuit in relatione gratiae ad facultates naturales; et quoad hoc articulus ambiguitate utitur. — »Ea est hominis — non possit (I. pars)«: Articulus verbo »praeparare« doctrinam catholicam hoc de capite reicit. Conc. Trid. libertatem admittens, non de motibus liberi arbitrii absque gratia sed sub gratia loquitur. Opera porro sine gratia peracta non eo ipso iam peccata sensu proprio appellat (Cons. Trid. sess. VI. can. IV., V., IX. Ibid. can. I., III., VII.) Art. in lapso homine libertatem silentio tegit et possibilitatem conversionis hominis ad Deum quae solis viribus naturalibus absque gratia fiat, negat; de hoc ultimo Cons. Trid. tacet. Cum tamen articulus non omne bonum naturalibus facultatibus hominis deneget et exinde ipsum Deo appropinquare posse admittat, ambigue loquitur. Aliquas porro partes libertati etiam ipse articulus, dum de gratia cooperante mentio inicitur, tribuere videtur. Conc. Trident. sess. VI. cp. V. can. IV., IX. in opere iustificationis homini non meram passivitatem sed etiam activitatem tribuit: »libere assentiendo et cooperando«. Sed protestantibus cooperatio est influxus, cui tantum passio respondet. Processus renovationis tantummodo per virtutem Spiritus sancti exclusa omni libertate perficitur. »Lutherus affirmat, hominem in conversione sua pure passive se habere, id est, plane nihil agere, sed tantum pati id, quod Deus in ipso agit (Form. Conc. P. II. art. II. § 89).« »Et in posterum tantum boni et tamdiu bonum operatur, quantum et quamdiu Spiritus Dei impellit (ibid. § 63)«. Reformatores seu Calvinii asseclae non quidem omnem cooperationem seu activitatem negant virium naturalium hominis sub influxu gratiae, sed libertatem, cum gratia sit irresistibilis, necessario destruunt viamque ad absolutam praedeterminationem parant (cf. Confessio et expos. fidei Christianae [vide Corpus et syntagma confess. ed. Genevae 1654 p. 13] cp. IX.). Articulus supra positus terminum »cooperare« continet, sed non ad libertatem naturalem seu elevatam applicat, verum ad gratiam, quo in casu non apparet: 1. quid illud »cooperare« spectet; 2. utrum influxus gratiae antecedentis et comitantis necessarius sit ad possibilitatem operum bonorum generatim vel ad eorum acceptabilitatem apud Deum (»quae grata sint et accepta«). In textu Anglicano articulorum anni 1571 termino »cooperante« respondet »operante nobiscum«; articuli vero anni 1553, 1563 et Parkeri compositio a. 1571 »operante in nobis« dicunt, quorum alterum pro-

testanticum, primum catholicum sensum exhibet. Articuli Irlandici a. 1615 et collectio theologorum puritanorum »working with us« (ex a. 1643) reliquerunt.

Articulus XI. »De hominis iustificatione.

Tantum propter meritum Domini ac Servatoris nostri Iesu Christi, per fidem, non propter opera et merita nostra, iusti coram Deo reputamur: quare sola fide nos iustificari, doctrina est saluberrima ac consolationis plenissima, ut in Homilia de iustificatione hominis fusius explicatur«.

Articulus hic constat duabus partibus, desumptis ex diversis fontibus primo a. 1562 a Parkero coniunctis. Qui fontes sunt Conf. Wittemb., De iustificatione: »Homo enim fit Deo acceptus et reputatur coram eo iustus propter solum filium Dei Dominum nostrum Iesum Christum, per fidem (Corpus et syntagma confess. p. 104). Alter vero est Confess. August. art. IV.: »Item docent, quod homines non possint iustificari coram Deo propriis viribus, meritis aut operibus, sed gratis iustificentur propter Christum per fidem, cum credunt se in gratiam recipi, et peccata remitti propter Christum, qui sua morte pro nostris peccatis satis fecit. Hanc fidem imputat Deus pro iustitia coram ipso«. Discrimen inter artic., de quo loquimur atque Conf. Wittemb. in eo est, quod prior de modo, quo »iusti« coram Deo evadamus, loquitur, alter insuper, quomodo »accepti« fiamus. A Confir. August. differt, quod non »fiduciae« iustificationem attribuit. — Altera pars articuli cum XI. ex 42 anni 1553 similitudinem exhibet et simul cum articulo hac de re a praelatis cath. et protest. in conventu Ratisbonensi confecto. Art. a. 1541 habet: »per fidem vivam et efficacem« art. vero a. 1553: ex sola fide I. Christi — eo sensu, quo explicatur in homilia de iustificatione. Art. hic habet »sola fide« et tanquam ratio et fundamentum huius rei non ponitur consensus cum doctrina s. scripturae vel ratione (art. a. 1541) sed tantummodo momentum practicum i. e. quod sit doctrina »saluberrima et consolationis plenissima«. — Argumentum articuli loquitur solum de iuridica parte (de iustificatione) ipsius processus, non de sanctificatione et rectificatione. Sed etiam quoad iuridicam partem nimis indeterminata proferuntur, ut nemo de eius sensu catholico vel protestantico decidere possit. De iustificatione nempe generatim tantum agitur omissis differentiis, quae sunt inter cath. et Luth. ex una parte, et reformatos ex altera parte, et quae ex admissa vel negata libertate oriuntur. »Propter meritum Christi«, ita art. noster, »per fidem . . . non propter opera et merita nostra«. Sed etiam catholici merita solum vi gratiae Dei et meritorum Christi admittunt (Conc. Trid. Sess. VI. cp. XVI. et can. XXXII.). Si sub »iusti reputamur« solum primum momentum iustificationis, scil. iuridicum intelligitur, quo quis »censetur, reputatur et pronuntiatur a iudice iustus«, neque indicatur, utrum ipse an alter pro ipso postulatis iustitiae satisfecerit, in hoc casu non est oppositio fidei ad opera bona, quae referuntur ad alterum momentum processus. Conc. Trid. vocem »reputare« non reicit, sed existimat eam insufficientem ad exprimendum totum processum iustificationis. Quo sensu in articulo dicatur »reputare iustum«, utrum sensu catholico an Lutherano, id ex inciso addito »per fidem« erui debet. Sed ibi non exprimitur, utrum fides formata, viva et efficax, an informis (fiducia) supponatur. Illud »sola fide iustificari« huius articuli tripliciter potest sumi: »tantum propter meritum Christi a) per fidem efficacem acceptum, apprehensum, amplexum (catholici); b) per fidem, cum credunt etc. (informem) acceptum, apprehensum, amplexum (Lutherani); c) per fidem efficacem receptum, comprehensum, allatum (Calviniani) — iusti coram Deo reputamur«. Conc. Trid. eos anathematizat, qui contenti »sola fide« opera bona excludunt (Sess. VI., can. IX.). — Artic. denique catholico sensu vix explicari potest. Protestantismum enim fontium suorum externe et interne retinet. Quare puritani theo-

logi a. 1646 eum omnino suis consentire doctrinis declaraverunt et solum modum iustificationis coram Deo non satis exprimi putaverunt.

Articulus XII. »De bonis operibus.

»Bona opera, quae sunt fructus fidei et iustificatos sequuntur, quanquam peccata nostra expiare et divini iudicii severitatem ferre non possunt, Deo tamen grata sunt et accepta in Christo, atque ex vera et viva fide necessario profluunt, ut plane ex illis aequè fides viva cognosci possit, atque arbor ex fructu indicari.«

Articulus hic a. 1562 in confessionem eccl. Anglicanae assumptus est, neque sunt articuli antiquiores, quibuscum conferri possit. Cur ille tam sero compositus sit, cum ex momento practico tum ex peculiari dissensione ea de re inter ipsos Lutheranos vigente, potissimum explicatur. Scriptores Anglici fontem huius articuli in Confess. Wittemb. (Corpus et syntagma confess. p. 106) vident: »Non est autem sentiendum, quod iis bonis operibus, quae nos fecimus, in iudicio Dei, ubi agitur de expiatione peccatorum, et placatione divinae irae, ac merito aeternae salutis, confidendum sit. Omnia enim bona opera, quae nos facimus, sunt imperfecta, nec possunt severitatem divini iudicii ferre.« Sed non obstante quadam externa utriusque articuli convenientia, essentiales tamen reperiuntur differentiae:

1. Cum Witt. Conf. de omnibus bonis operibus hominum loquatur, Anglicana de iis solum, quae fructus fidei sunt et iustificationem sequuntur, mentionem facit. 2. Conf Witt. valorem bonorum operum et quoad iustificationem et quoad »meritum aeternae salutis« reicit; Anglic. prius illud solum explicite negat. 3. Prior Conf. bona opera reicit ut imperfecta, unde severitatem divini iudicii ferre non possunt. Sed art. Angl. opera bona »grata et accepta in Christo« vocat, ac »ferre severitatem Divini iudicii non posse« eo sensu sumi potest, acsi peccata delere et iram Dei avertere non possint. 4. Conf. Witt. relationem bonorum operum ad fidem non exprimit, id quod in art. Angl. invenies. — Si spectamus ea, quae art. continet, videmus eum non docere, omnia opera bona fructus fidei esse ac sequi iustificatum.

Sed non loquitur articulus de aliis operibus bonis. »Fructus fidei« et sensu bono sumi potest et sensu protestantico: ut necessarii effectus fidei bona opera sint. Conf. et expos. christ fidei cap. XVI: »Opera necessario ex fide progignuntur.« —

N. K. Makkavejskij, Problema vospitanija po Spenceru (Str. 461 - 495). Cf. Trudy, August. Sept 1906.

Spencer ipse, se non plenum tractatum de educatione scribere velle, in opere de hoc argumento composito fatetur; re vera solum ad quaestiones principales paedagogicas responsum accipies.

Prima quaestio principalis est de fine educationis. Hunc auctor in eo ponit, ut hominem pro vita praeparet, disponat vel formet. Sed eiusmodi finis nimis est latus et indeterminatus. Ducimur ad quaestionem alteram: Ad qualem vitam? Ad id reponit Sp: vitam ut plenam vivat. Sed quae est illa vita plena? Ubi est norma eius et criterium? Ideo Sp. id, quod vita humana continet, analysi subicit et sequentes classes statuit activitatis, quibus vita plena constituatur: 1. illa genera activitatis, quae immediate sui conservationi serviunt. 2. quae necessitatibus huius vitae provident et mediate sui conservationi serviunt. 3. Quae in educandis et instruendis posteris versantur. 4. Quae relationes sociales et politicas constituunt. 5. Quibus denique homines otium implent et quae animum delectant. — Secundo loco Sp. de mediis ad finem obtinendum agit. In scientia debita, in doctrina et disciplina intellectuali singulis activitatis classibus respondentem potissimum medium ponit. Primae classi, sui scil. conservationi, optime fere ab ipsa iam natura provisum est. Tota hac in re educatio hoc fere absolvitur, ut vigor et usus virium naturalium acquiratur. Quoad alias classes Sp. varios defectus enumerat, quibus scholae recentiores

laborant, cum omittant partim disciplinas futurae vitae utilissimas, partim eas non accommodate ad finem tradant. Tertio loco Sp. methodum designat, qua finis in praxi obtineatur. Hinc de educatione sub triplici agit respectu: quatenus est rationalis, moralis, physica. Quoad rationem excolendam has statuit regulas. Debet educatio procedere: 1. a simplici ad complexum et ab homogeno ad heterogenum 2. ab indeterminato ad determinatum 3. a concreto ad abstractum 4. modo conformi, quo se in toto genere humano evolvit vita intellectualis 5. ab experientia exteriori ad rationem 6. propria cuiusque industria et conatu in scientia acquirenda 7. methodo discipulis grata et accepta. (Continuabitur.)

S. T. Golubev, *Objasnitel'nye paragrafy po istorii zapadno-russkoj cerkvi*. p.

D. Krylovskij, a. 1904 edidit: »Lvovskoe stavropigialnoe bratstvo« (Fraternitus Leonina s. Synodo immediate subdita). Ultimo capite huic operi catalogus additus est »librorum sacrorum (scil. ecclesiasticorum) Slavicorum« impressorum in typographia huius societatis ab origine eius usque ad a. 1722 incl. Professor *Titov* perlustrans archivum Kieviense (typographskij archiv Kievo-Pečerskoj Lavry) et archivum Moscoviense (archiv Moskovskoj Sinodalnoj Tipografii) 18 editiones a Krylovskio omissas, a societate, quam diximus, typis impressas invenit. —

E lucubrationibus IIIi. tomi commemoramus etiam has: *V. Z. Zavitnevič* crisi subicit laborem *Berdnikovii*: »Quomodo futura synodus sit constituenda (p. 136—186).« — *P. M. Krasin* de educatione in seminariis tractat (p. 186—209). — *N. I. Petrov* de academia Kioviensi sub imperatrice *Ekaterina II.* (a. 1762—1796) disserit (p. 245—298). *V. N. Malinin* de indole et operibus *Th. M. Dostoevskii* (p. 545—578).
O. Židek.

S. Glagolev: **Materija i duh. — De materia et spiritu.** 1906 pag. 181.

(Introductio). Spiritualismo, cuius culmen est religio christiana, opponitur iam ab antiquissimis temporibus doctrina in omnibus mundi partibus existens, quae statuit morte finiri omnia et prudentem eum esse, qui utatur hoc mundo neque curet de altero.

Fundamentum philosophicum materialismi est dependentia omnium mentis functionum a corpore. *G.* igitur proponit sibi inquirere, cuinam sententiae faveat praesens status scientiae, et quales existimari possint futurae relationes inter corpus et animam.

(Pars I. De materia). Quattuor capitibus explicantur diversae opiniones de principio materiali; characteristics *G.* dicit esse theorias tres, quas proposuerunt *Hirn*, *Ostwald*, *Lebon*. Hinc transit ad sententias de spatio et tempore, excludens subiectivismum *Kantii* et ultimo explicat possibilitatem quartae dimensionis. Concludit nos huc usque admodum pauca scire de primis physicis principiis rerum. Maior pars auctorum quidem convenit de duobus, de materia et energia, in aliis autem magna est discrepantia.

G. ipse alienus est a realismo *Aristotelis*. Corpora putat esse vacuum superficiem, limitem energiarum. Placet ei theoria quartae dimensionis, utpote quae det novam explicationem naturae caloris, lucis etc. *Energiae* secus ac corpora possunt esse complures simul; suntque vere plures, et theoria de unica energia excluditur ut falsa. Immo diversae sunt energiae, quae excitant in nobis diversas sensationes (lucis, sonitus), non sola vibratio vel motus localis. Logico nexu pariter negatur

conversio unius energiae in alteram. Cognitionem mundi nostram fatetur esse quidem mancā, sed tamen nos cognoscere aliquid reale et modo nostris necessitatibus sufficienti. Ceterum est spes hunc naturalem defectum nostrorum sensuum aliquando diminutum iri.

(II. pars. De anima). Primum caput inscribitur De relatione inter animam et corpus. *G.* 1. refutat duas materialisticas opiniones: animam esse functionem materiae et atomos omnes habere principium psychicum, e quorum combinatione resultet anima humana. De hac re agit simili modo ac nostri auctores. 2. Strictum illum nexum inter animam et corpus etiam huius temporis scriptores explicant nexu, qui intercedit inter agentem et instrumentum. Cerebrum est quidam intermediator inter motum localem et sensationem. Concludit hoc caput animadversione, quam bene explicetur haec relatio, si ponamus corpus esse limitem actionis diversarum energiarum.

Caput secundum est de origine vitae. Fuse et cum magna eruditione sicut etiam aliis locis *G.* probat omne vivum esse a vivo. Praeprimis placent illae paginae, ubi ostendit, quam inaniter celebrata sint famosa „radiobia“ I. Burke.

Capite tertio „Duo genera viventium“ *G.* specificam distinctionem inter animalia et plantas reponit in facultate movendi se et sentiendi. Inter animalia a brutis distinguitur homo. Discrimen potissimum est duplex. Deest brutis loquela. Radix, cur bruta sint aloga, est, quia anima eorum non potest se reflectere supra se ipsam suosque actus. Verba enim exprimunt logicas relationes inter ipsos conceptus. Animal autem non cognoscit suam cognitionem et sic non habet, quid dicat. Alterum discrimen est in eo positum, quod solus homo cognoscit invisibilem legem moralem eique subiectus est et in religione, quam habet solus homo.

Quarto capite agitur de proprietatibus animae humanae. Anima est sensitiva, ratiocinativa, appetitiva et libera. Libertatem describit *G.* similiter ac nostrae scholae. Pulchre eam probat e sensu communi, quo sentimus rationem esse a nobis reddendam. Quilibet homo est una, realis et indivisa persona, in se quasi inclusa, sed tamen habens vim etiam in alterum, quae vis apparet praeter alia in suggestionem. Concluditur pulchris verbis de christiano conceptu libertatis personae, quae acquiri potest plena evolutione individui, perfectione cognitionis et voluntatis, ut homo sit independens. Huic autem convenire debet evolutio moralis, quae respicit nostras obligationes erga proximos. Talem libertatem, quae sola felicitatem potest mundo afferre, fovet religio christiana secundum verba illa: Ubi spiritus Domini, ibi libertas.

Quinto et sexto capite victoria spiritus de materia tractatur. Omnia paulatim cedunt dominio spiritus. Ostenditur hoc tota historia mundi ab aetate azoa usque ad prima vestigia vitae, quae semper invalescebat usque ad hominem. Tota natura exhibet quandam praeparationem ad excipiendum primum hominem — quod signum est materiam ad hoc dirigi, ut sit subiecta spiritui. Haec dant *G.* ansam ad coniecturas — ut ita dicam mysticas — de futuris eventibus hominum. Progressus humani generis erit perpetuus. Deus ipse eum dirigit. Tempus, quo tota cultura possit deleri, non veniet.

Is progressus non finitur in sepulchro. Anima est immortalis — breviter id ostenditur hic ex intimo sensu communi utpote optimo argumento. Veniet in hoc progressu continuo tempus, quo natura purgabitur ab omni vi noxia et tota serviet hominibus, id quod legimus iam multis sanctis evenisse.

Terminus huius progressus et plena victoria erit in resurrectione mortuorum.

Dr. J. Pořícký.

Православный Собресѣдникъ (Pravoslavnyj Sobesědnik) 190.

Jungerov, P., Proishozhdenie Psaltiri. (De origine Psalterii.) II. 177—194. Nomina in initio multorum Psalmorum inscripta ostendunt nobis indubie etiam eorum auctores. Ex Psalmis sine talibus inscriptionibus habent Ps. 10, 32, 70, 90, 94, 95 et ex parte 104, 105 Davidem, Ps. 131 Salomonem auctorem. In aliis Psalmis non possumus quidem hodie nomen auctoris eruere, sed ex argumento sunt certis epochis adscribendi: Ps. 65, 66, 91 tempori Ezechielis, 92, 96—99 aetati Manassis et Josiae, 101, 104, 105 Babylonico exilio, quo finito conscripti sunt Ps. 106, 110—120, 122, 124—125, 127—129, 133—136, 145—150.

Singuli Psalmi principio non colligebantur in unum librum, sed in varias collectiones ad liturgicum, religiosum, historicum vel alium finem confectas, quas omnes Esdras collegit et ad exemplar Pentateuchi Moysis in quinque partes divisit canonique V. T. adiunxit.

Episkop *Aleksij*, Vizantijskie cerkovnye mistiki 14—20 veka (Mystici in ecclesia Byzantina saec. XIV.) I. 98—108, 224—240, 409—428, II. 120—141. Inter mysticos orientalis ecclesiae ab a. 1330—1350 praecipue eminent Gregorius Palama et Nicolaus Kavasila in monasterio montis Athonis et Gregorius Sinaiticus in monte Sinai, quorum vita et doctrina descripta ostendit, quae ideae religiosae, morales, doctrinales apud eorum coevos in orientalibus monasteriis vigerint.

Jungerov, P., Proishozhdenie knigi Pritčej. (De origine libri Proverbiorum) III. 161—174. Praeter alia etiam argumentum libri indicat Salomonem eorum auctorem; nam multa proverbia ibidem prolata deprompta esse videntur ex ipsius experientia, prout possumus iudicare e vita eius in Sacra Scriptura descripta. Nullae inveniuntur graves causae, ex quibus a nonnullis scriptoribus pars 22, 17—24, 22 Salomoni abiudicatur. Versum 24, 23, in cuius verbis **גַּם אֵלֹהִים לְחַכְמִים** critici alios auctores proverbiorum legere volunt, vertit veteroslavica versio cum LXX verbis: «сія глаголю вамъ смысленнымъ разумѣмъ», clare exponens, quod Salomon in sequentibus versibus »ad (filium) et sapientes« (Vulgata) loquitur. In v. 30, 1 et 31, 1 praebet Jungerov maiorem fidem lectioni LXX quam textui Hebraico, ideoque nihil obstat, quominus etiam ultima duo capita Salomonem auctorem habeant, cum nonnulla verba et dictiones (stylus) cum antecedenti argumento congruant. Sed distinguendum est inter proverbia Salomonis et librum Proverbiorum Salomonis. Priora 1—24 capita Salomon ipse ex maiore collectione (cfr. III. Reg. 4, 32—33) excerptis et ordinasse, quod opus viri Ezechielis complevisset atque canonem V. T. adieciissent, videtur, prout clare expressum est in Slavica versione 25, 1: «сія Притчи Соломона бывшия нерасположены, яже списаша друзи Езекии, цара іудейска.»

Jungerov, P., Proishozhdenie knigi Ekklesiast. (De origine libri Ecclesiastes) III. 321—337. Sequenda est traditio, quae librum Salomoni adscribit. Obiectiones a novissimis scriptoribus factae non sunt graves, argumentum congruens tempori et ceteris scriptis Salomonis et stylus testantur pro Salomone rege.

Baženov, L., Otličitel'nyj harakter i dostoinstva istoriografii v četvertom Evangelii. (De proprietate ac dignitate

historiographiae quarti evangelii) III. 473—503, 585—610. Delineatur breve argumentum characteristicum et principales ideae evangeliorum synopticorum, a quibus origo et finis ideoque etiam electio materiae descriptae in quarto evangelio apologetico-dogmatico distinguuntur. Dispositio totius libri, quam auctor fuse explicat, ordo idearum maxima ex parte enarratarum ad eundem finem, nempe ad demonstrandam fidem in Iesum Christum tamquam Filium Dei, descriptio originis et progressus inimicitiarum atque odii Iudaeorum et in altera parte incrementi fidei discipulorum character sermonum Divini Salvatoris declarant unitatem totius libri. Narratio vitae Iesu Christi prout propositum scriptoris exposcebat, est solummodo fragmentaria supponens nec non supplens evangelia synoptica; ubi autem res in iisdem iam commemoratae repetuntur, necessarium hoc s. Iohanni ad assequendum suum propositum videtur.

Subiectivismus in quarto evangelio, qui criticis ansam ad varias falsas hypotheses dedit, explicandus est e psychologico processu ipsius auctoris, qui ex autopsia facta sermonesque Magistri sui et ex parte suam ipsius vitam describit: »Pisatel', kak samoočevidec i samoučastnik istorii, soobrazno svoemu harakteru i vsemu duhovnomu skladu, sobščil svoemu Evangeliju ličnyj ottěnok: vse ono dyšet estestvennym jazykom něznago, dobrago serdca, zvučit tonom iskrennago čuvstva. Izlagaja evangel'skuju istoriju, Ioann kak by vvodit v nee sebja, vnutrenno učastvuet v pověstvovanii; serdce ego prinimaet neposredstvennoe učastie v izobražaemyh sobytijah, i potomu on ne možet holodno, ravnodušno peredavat' osobenno trogajuščija ego dušu sobytija i reči Spasitelja, otsjuda že izloženie Evangelija sil'no dējstvuet na čuvstvo čitatelja. Pri izložanii glubokyh i nepostižimyh tain on sam javljaetsja kak by rukovoditelem, davaja ključ k urazuměniju ih i opreděljaia dlja čitatelja samyj obraz zrěnija na predmety učeniija. Ot dobroty i teploty čuvstva on často prisovokupljaet ot sebja uže izvēstnyja nam kratkija zaměčanija dlja pojasnenija.«

Jungerov, P., Proischoždenie knigi Pěsn' Pěsnej. (De origine libri Cantici Canticorum) III. 522—530. Unitatem totius libri exigunt eadem personae ibidem agentes earumque semper idem poëticus typus, character argumenti et dispositionis, unitas loci, formae, linguae, descriptionis, similitudo poëticarum figurarum generis dicendi idearumque toto libro contentarum. Inscriptio libri, personae agentes, salus publica, felicitas civium, fertilitas terrae, divitiae, splendor, magnificentia, geographia in libro descriptae, multae aliae res ibidem commemoratae nec non similis stylus cum libro Proverbiorum ostendunt Salomonem fuisse auctorem libri Cantici Canticorum, et quidem vel in senectute sua vel in plenitudine annorum. Canonicitas libri in ecclesia Russica nunquam in dubium vocabatur. *Ad. Jašek.*

Извѣстія русскаго археологическаго института въ Константинополѣ. (Izvěstija russkago arheologičeskago instituta v Konstantinopolě) Communicationes instituti archaeologici Russorum Constantinopoli, ann. IX. pars 1—3. Sophiae 1904.

Institutum Russorum archaeologicum Constantinopolitanum pro antiquitatibus Byzantinis indagandis fundatum, magna iam auctoritate fruitur inter doctos viros propter elucubrationes quotannis in lucem editas. In volumine a nobis — sero quidem propter varias occasiones — recensito inquisitio doctissimi secretarii instituti praelaudati, Cl. D. B. A. Pančenko de iure rurali Byzantii continetur. (De proprietate rurali Byzantii. De iure agrario et documentis monasteriorum) p. 1—234. Leper complures inscriptiones publici iuris facit, in quibus septem christianae indolis et antiquissimae praesertim eminent 235—260. J.

Pargoire, qui interim e vita decessit, cum scientia singulari et methodo admirabili de situ ecclesiae s. Mamae Constantinopoli „Les Saint-Mamas de Constantinople“ 261—316. inquit duosque titulos huius nominis aliquando fuisse demonstrat, primum in littore extra urbem, loco, qui hodie Beşiktaş nuncupatur, alterum in urbe prope postam Belgrad-Kapon nuncupatam. Th. Uspenskij, Nikifor Theotoki i Lejpcigskoe izdanie tolkovaniј na Vos'miknižie“ p. 317—341, de commentario ad Octateuchum a. 1722 Lipsiae edito disserit et, cum chirographum tunc prelo subiectum interierit, eius indolem cum alio chirographo a Russis nuper (a. 1902) Constantinopoli invento comparat. Ultimo loco 342—396 Pančenko catalogum omnium bullarum plumbearum, quae in musaeo Instituti asservantur, nobis proponit et idem secretarius denique de Instituti publicis sessionibus, excursionibus, laboribus quibuscumque refert, in quibus praesertim notandum, quotannis inter stipendiatos, qui vocantur, unum, qui munus theologici professoris appetit, recipi debere.

Marburgi.

Dr. *Stegenšek*.

Dm. Cvětaev, Положение пновѣрія въ Россіи (Položenie inověrija v Rossii) De statu eorum, qui in Russia religionem orthodoxam non profitentur.

C. ostendere conatur edictum illud 26. die Februarii a. 1903, quo iam libertas conscientiae illorum imperii Russici subditorum, qui orthodoxam religionem non profitentur, solidioribus fundamentis niti videbatur, revera non fuisse quidquam novum vel in Russia insolitum, sed gubernii Russici modum constantem agendi in hac provincia ostendebat. Dein hanc sententiam argumentis historicis fulciri conatur.

Dr. *Leonini*.

M. Krasnožen, Границы вѣротерпимости (Granicy věroterpimosti) Limites tolerantiae in materia religionis. Юрьевъ (Jur'ev) 1906, pp. 8.

Agitur de edicto illo imperatoris die 17. Aprilis an. 1905. K. quibusdam nuntiis historicis ostendit imperium Russiacum semper advenis plenam libertatem conscientiae reliquisse. Unde et post decretum 17. Aprilis status advenarum, qui orthodoxam fidem non profitentur, idem manet, sed libertas illis concessa nondum inducit completam in iuribus cum ecclesia orthodoxa aequalitatem. Haec semper religio status remanet neque potest tolerari, ut fideles orthodoxi ad alias confessiones libere transeant. Sed in qua re igitur reposita est libertas illa decreto Imperatoris proclamata?!

Dr. *Leonini*.

A. I. Jacimirskij, Григорій Цамблакъ (Grigorij Camblak). Очеркъ его жизни, административной и книжной дѣятельности. Спб. (Имп. Акад. Наукъ) 1904. VI + 501 pag.

Amplum hoc et doctrinae plenum opus ad historiam ecclesiasticam pertinet. Gregorius, metropolita Kioviensis, in occidente maxime ex rebus in Concilio Constantiensi gestis notus est. Eum Bulgarum (Filaret, Обзоръ русской духовной литературы, Spb. 1884, p. 103 Serbum

appellavit) fuisse natione, natum Ternoviae, mortuum Kioviae post annum 1450 hic docte exponitur. Favoris catholicismi insimulatum Jacimirskij purgat et defendit. Inter scripta eius (sermone potissimum) memoria dignus est sermo de fide Germanorum, ubi 35 differentiae inter Latinos et Orthodoxos enumerantur. Alius sermo in cena Domini habitus agit de Iudaeis et azymis.

Praeter vitam huius metropolitae tractantur in hoc libro etiam initia christianismi in Rumenia, Moldaviae relatio ad patriarchas oecumenicos, primordia litterarum gentis Slavicae etc. B.

Dušepoleznoe Čtenie 1906. M.

N. D. Kaškin, Mysli o russkoj cerkovnoj muzykě I, 83—97; 198—209.

V. Javorskij, Prepodobnyj Makarij Žabynskij, Bělevskij čudotvorec, »Vozgraditel« Žabynskoj pustyni, i ego proslavlenie. I, 153—159; 222—229.

V. A. Bystrickij, Preosvjaščennyj Grigorij upravljajuščij Moskovskim Donskim stavropigial'nym monastyrem, byvšij episcop Omskij i Semipalatinskij. I, 99—108; 237—244; 417—422.

M. Čefranov, Blažennyj Sofronij, 3j episkop Irkutskij I, 261—271; II, 112—123; 237—249; 457—465; 556—566; III, 130—141; 253—264.

M. Pokrovskij, Mitropolit Moskovskoj Filaret i duhovnyja školy I, 465—469; 601—609; II, 65—84; 255—273; 423—434; III, 110—129.

A. Rěčenskij, O znamennom raspěvě. II, 56—64.

M. M. Tarëev, Tolstovskija kolonii. III, 239—252; 331—341.

Io. Govjadovskij, Učenie sv. Ioanna Zlatousta o sobstvennosti III, 412—428; 523—543.

Vas. Vinogradov, Platon Mitropolit Moskovskij, za cerkovno-istoričeskoj raboty III, 602—625.

Dušepoleznoe Čtenie 1907. Moskva.

Iz Zapisok preosvjaščennago Leonida, arhiepiskopa Jaroslavskago I, 3—6; 169—185; 323—335. II, 3—18; 159—175; 309—324; 455—475; III, 3—11; 137—153; 295—306.

A. P. Lebedev, Uroki i priměry iz istorii drevnih soborov priměnitel'no k predstažajuščemu vserossijskomu soboru. I, 21—62.

A. Titov, Arhieri Petrovskoj epohi v ih perepiskě s Petrom Velikim I, 89—100; 221—243; 549—557.

Io. Govjadovskij, Učenie sv. Ioanna Zlatousta o sobstvennosti I, 101—113; 196—208; 372—388; 605—613.

Pis'ma arhiepiskopa Kalužskago Grigorija k igumenii Nikitskago monastyrja Paisii I, 114—118; 288—290; 404—406.

Iv. Nikolin, Nравstvennost' i nauka o нравstvennosti I, 127—135.

Iv. Nikolin, Čto takoe нравstvennost'? I, 260—268.

Iv. Nikolin, Vseobščnost' i edinstvo нравstvennosti. II, 22—29.

Iv. Nikolin, Nравstvennaja ocěnka II, 176—184.

Iv. Nikolin, O нравstvennom dolgě II, 483—496.

Iv. Nikolin, Estestvennoe soveršenstvo i нравstvennoe soveršenstvovanie III, 31—40.

Iv. Nikolin, Nравstvennost' i religija III, 196—203.

Iv. Nikolin, Nравstvennost' i svoboda voli III, 330—339.

Iv. Nikolin, Nравstvennost' i socializm III, 485—497.

A. A. Titov, Arhiepiskop Kamenec-Podol'skij Kirill i otzyv ego, v kakom smyslě dolžno razumět' knigu »Pěsn' Pěsnej« i čto ona soděržit. III, 386—397.

A. P. Malcev, Izcělenie po molitvě k prepodobnomu Serafimovskomu čudotvorecu I, 186—195.

M. Čefranov, Blažennyj Sofronij, 3j episkop Irkutskij I, 269—273; II, 128—136; 231—236; 560—568; III, 104—111; 240—246.

A. P. Lebedev, Predstojaščij vsrossijskij sobor s točki zrěnija drevnih soborov I, 336—359.

Al. Vvedenskij, Pessimizm teorii i optimizm žizni. Opyt harakteristiki mirosozercanija Gartmana v celom. I, 407—424; 584—604.

D. I. Vvedenskij, Blagodatnyj Sarovskij celitel'. I, 511—516.

VI. Sokolov, Legenda o prepod. Iosifě Volokolamskom I, 558—567.

N. A. Kolosov, Filosofija bezreligioznago otčajanija («Žizn' čelověka» Leonida Andreeva) II, 97—110.

A. A. Titov, Istorija Manjavskago skita s ego osnovanija do zakrytija (1611—1785 gg.) II, 213—230; 404—420; 523—538; III, 23—30.

Dim. Vvedenskij, Knjaginja-podvižnica (Pamjati prepodobnoj Evfrosinii) II, 338—350.

Io. Pospělov, Nepravda Rimsko-katolikov III, 112—122.

Io. Pospělov, Nepravda Ljuteran III, 220—239.

BULGARICA.

Прѣглед (Prëgled) 1907—1908 (annus I.).

Prëgled editur Sophiae semel in mense pretio pro externis 4 fr. vel una cum »Crëkov. Vëst.« 13 fr. Nr. 1—3.

V. N. Zlatarski, Vprosът за bëlgarski patrijarh прѣд papata v 866 g. (Quaestio de patriarcha Bulgaris concedendo ad papam a. 866 directa) pag. 24—31.

Inter 106 responsa Nicolai papae ad consulta Bulgarorum quatuor respiciunt patriarcham, quo Boris Bulgaros a Nicolao I. donatum iri sperabat. Sed quaestiones, ait auctor, non hoc ordine ad papam missae sunt, qui in responsis servatur (72, 73, 92, 93), sed qui erat a Boris servatus ordo; a Nicolao de industria mutatus est, quo ipse in dandis responsis liberior esset neve voluntatem Borisii logice sequens preces eius explere cogeretur. Haec nempe Boris quaerebat: (92) Quot sunt veri patriarchae? (93) Qui patriarcha honore subsequitur Romanum? (73) Quis habet potestatem constituendi patriarcham? (72) Potestne Bulgarorum ecclesia patriarchae honore exornari?

Omnis, inquit Z., Borisii cura illuc ferebatur, quomodo ecclesiam undecumque liberam redderet.

Non ignorans pontificem Romanum patriarcham Const. agnoscere, etsi non ab apostolis haec ecclesia originem ducat, ut etiam sibi talis patriarcha concedatur petit, qualem Const. habeat. Hoc modo Bulgari ecclesiasticae dignitatis eundem gradum tenerent ac Graeci; inde et politica aequalitas consequeretur. Consulto 73. Boris scire vult, quis patriarchas secundae classis constituendi potestatem habeat. Nicolaus hic logice progredi desistens potius explicat, in quali necessitudine hic, sive patriarcha sit sive episcopus, cum sede Romana manere debeat, ut Boris omni spe destituatur fore, ut ecclesia omnino sui iuris evadat. Quare Boris Constantinopolim conversus inde etsi non patriarcha tamen archiepiscopo accepto ecclesiam liberam reddidit, quae solum concilio oecumenico, non uni personae subdita erat.

Dr. Stef. Cankov, Naučeno filosofskitë izvodi i sznanieto na Boženstvoto (Systemata philosophica et agnitio Dei) 33—39.

C. idealistarum, praesertim Hegeli, theistarum, pantheistarum, atheistarum systemata exponit.

D. Mišev, Bolgaritë i Greitë (Relatio Bulgarorum ad Graecos) pag. 40—47.

Consilium a Boris (852—888) initum constituendi populum et ecclesiam liberam a successoribus quoque eius tenebatur. Bellum a Simeon (927—968) inceptum gessit secundo Marte Samuel (978—1014),

qui omnes Bulgaros in paeninsula in unum regnum coniuncturus cum Basilio rege Graeco (976—1025) pugnare debuit. Graecis e Bulgaria fugatis regnum Bulgarorum restituit. Trnovo cum scholis et monasteriis suis erat caput omnis culturae Bulgaris, Serbis, Russis etc., donec Turcae a Graecis vocati hos ipsos et Bulgaros dicionis suae fecerunt.

Sub imperio Turcarum patriarcha Const. talibus privilegiis fruebatur, qualia ne prius quidem habuerat. Quo facto populus et patriarchae Graeci omnem potestatem in alias christianas nationes exercebant; itaque hae politicam una cum ecclesiastica independentiam amiserunt. Omnia erant eis cum Graecis communia: nomen, lingua, cultus. Euthymio patriarcha e Trnovo expulso Graecus natione ut exarcha sedem occupavit. Bibliothecae cum Bulgaricis libris auctoribus Graecis igne consumptae sunt. — Eandem materiam tractat *Gr. Trubeckoj* Gallica lingua in »Revue d'histoire diplomatique«, cuius argumentum D. Mišev sub titulo »Bŭlgarskata shizma« exponit; pag. 56—60, 159—167.

Lěskovskija mŕnastir sv. Peter i Pavel (Monasterium ss. Petri et Pauli in Leskovec in Bulgaria) pag. 93—98.

Quo tempore et per quem hoc monasterium constitutum sit, nulla tradunt scripta documenta, at sermone hominum posteris memoriae traditum est id vetustum et historici momenti esse. Duae res pretiosae in hoc monasterio servantur: manus s. Onuphrii, argentea a. 1623 a duce Ioanne Ratul et s. evangelium a Petro Magno a. 1718. huic monasterio donata. A. 1878. hic seminarium clericale ss. Petri et Pauli (Petropavlovskata duhovna seminarija) conditum est.

A. P. Stoilov, Iz deinostŕta na Neofita Bozveli i smrtŕta mu. (De Neophyti Bozveli rebus gestis eiusque morte.) pag. 84—93, 144—152.

Monachus Bozveli omnibus viribus et modis conabatur id assequi, ut ecclesia Bulgarica Bulgarica liturgia Deum coleret et ut Constantinopoli pro sacerdotibus Bulgarica schola erigeretur. Anno 1839. in exsilium pulsus, 1840 denuo reversus opus inchoatum persequabatur; 1845. iterum in exsilium missus in monasterio Hilendar 1848. e vivis decessit. Omnes Neophyti res gestas auctor ex documentis in hoc monasterio inventis illustrat et confirmat.

Гѣркoven Věstnik 1907 (Sofia n. 23—52.)

Dr. Stef. Cankov, Zakonŕt Boŕi i našata drŕŕava (De institutione religiosa in Bulgaria) n. 23—47.

Status ut institutio moralis, C. asserit, morali quoque eruditioni subditorum curam impendere debet Lex ergo divina colenda est in omnibus institutis, quae ad erudiendos cives sunt erecta. Attamen magistri alius aliud tamquam veritatem proponentes hoc tempore censent religionem in scholis non habere locum. Proinde status bonos et religiosos magistros habeat, curet ut officia sua adimpleat. Leges in scholis religionem tractandam praecipientes non ignorante statu nemo respicit. Historicam solum evolutionem religionis christianae Šišmanov minister doceri permisit. Ergo tria status relate ad religionem debet: docere historiam ecclesiasticam denuo instituere philosophiam religionis (umozritelno bogoslovie), ethicam christianam proponere. Item in militaribus institutis moralem educationem negligi nefas esse auctor addit. Haec quaestio ab aliis quoque scriptoribus in hoc periodico pluries tractatur.

Dr. Stef. Cankov, Arhiepiskop Menini pak za unija govori. Dr. Stef. Cankov vehementer in archiep. Menini invectus est:

»Penitus catholicismo historice se evolventi inhaeret consilium, quod eo tendit, ut totus orbis christianus oboediat monarchisticae Romani pontificis potentiae. Huic consilio adscribendum est, quod scissus est orbis christianus, quod protestantismus exortus, quod dogma factum est illud insolens et erroneum catholicorum principium de in-

fallibilitate pontificis. Hoc catholicorum consilium fundamentum quoque est omnis violentiae, qua Roma catholica orientem orthodoxum sub unicum Romani »infallibilis« episcopi potestatem redigere conatur.

Galicia quoque iam est catholica; qua gente uniti Galiciae episcopi ab ultracatholico imperatore Austriaco deputati utuntur, ut eius auxilio »schismaticum« orientem reddant catholicum. Andreas Sep-teckij, qui nunc metropolita in Galicia est, libere per Bukovinam orthodoxam vadit, incolisque orthodoxis scribit epistolas pastorales, ut eos cum »una, sancta, catholica ecclesia« uniat.«

Plurimis dein verbis factis conventus ipsius mentio fit. Tum rem inceptam porro tractat.

»Cui actioni Menini archiepiscopum catholicum, Andream Sep-tecki, metropolitam Galiciae, et Olomucensem archiepiscopum catholicum praefuisse »Vaterland« scribit.

Pro Bulgaris res non est tanti momenti, si catholici et uniti archiepiscopi Austriaci conveniunt, ut consilia ineant, quomodo Slavos orthodoxos reddant catholicos. Sed magis ad nos pertinet, quod Menini, episcopus Bulgaris notus, huic proselyticae actioni catholicismi praefuit.

Archiepiscopo Menini iam non est satis, quod vigesimum quintum iam annum occulte et publice in tolerante populo Bulgarorum orthodoxo proselytos quaerere audet. Menini non est contentus ea audacia, qua anno priore nos catholicos redditurus erat (cf. Sl. Litt. th, III, 3.: *Cerk. V.* 1906 nr. 16, 22—29). Non recte intellexisse vel non admittere videtur, quae populus Bulgaricus sentit et ostendit, iuste indignatus propter maximam iniuriam, qua advena ille Bulgaricam ecclesiam et Bulgaricum populum affecit. Sed quod omnia excedit, Menini nunc trans fines regni Bulgarici profectus est, ut interesset conventui, qui eum finem sibi proposuit, ut catholicos reddat Slavos orientales et inde etiam populum Bulgaricum.

Videant viri, ad quos huius rei cura pertinet, ut haec aliquando finem capiant. Suntne in Bulgaria leges, respiciuntur commoda religiosa et nationalia Bulgarorum an non? Si tales leges existunt, tota Bulgaria clamat et postulat, ut hae privatae et publicae archiepiscopi Menini actiones cessent. Quibus actionibus omnique apud nos catholicismi proselytismo occurrentes ostendere debemus leges apud nos aliquid valere, Bulgaris adhuc honorem et dignitatem inesse, eamque ab his alienigenis respici debere.

Nonne dedecus est, quod in orthodoxa Bulgaria, quae litteras artesque et existentiam nationalem huic fidei orthodoxae debet, homines morantur, qui hanc fidem et leges orthodoxi populi Bulgarici pedibus terunt?»

Tamquam supplementum ad hunc articulum bellicosum in nr. 36 exhibetur obiectiva de conventu Velehradensi relatio ex Russicis »*Cerk. Věd.*« excerpta (vel fortasse simpliciter translata).

CROATICA.

Stjepan Babunović D. I.: Veliko obećanje presvetog Srca Isusova ili velika devetnica spasa (De magna promissione ss. Cordis Iesu seu de magna novena salutis). Zagrabiae 1907. Pag. 222, Pret. 1 cor. 50 h.

Res hoc titulo indicata tractatur potius critice et theologicè quam ascetice.

B. proposuit sibi promissionem divini Salvatoris beatae Mariae Margaritae factam de gratia finalis poenitentiae seu perseverantiae

omnibus danda, qui nulla ommissa per novem ferias VI.^{as} primas singulorum mensium inter se subsequentium communionem sacram devote susceperint, ab omnibus objectionibus vindicare et de veritate eius omnibus persuadere.

Praemissis claris notionibus dogmaticis, quid sit miraculum, quae et quotuplex sit visio nec non revelatio, distinctionem elaborat revelationis publicae seu ad salutem necessariae et revelationis privatae. „Magna promissio“ est privata revelatio ideoque ad salutem nec est nec esse potest necessaria. Sed quia rationibus undequaque gravibus fulcitur, ideo ab unoquoque tuto credi et salubriter adhiberi potest.

„Magna promissio“ data dicitur hominibus per b. Mariam Margaritam Alacoque. Revelationi huic tunc tuto acquiescere possumus, si Dominus Iesus Mariae Margaritae revera eam dedit, si haec eam bene intellexit et accurate notavit, si promissio nostro tempore praedicata authentica est, denique si integra incorruptaque ad nos usque pervenit. Aliis verbis revelationi huic privatae tuto credere possumus, immo debemus, si constat de axiopistia Margaritae necnon de authenticia et integritate „magnae promissionis“. Criticam hanc disquisitionem de axiopistia, authenticia et integritate init auctor in 1. parte libri, quam in 8 capita divisit.

Primum in tuto *B.* confirmat b. Margaritae auctoritatem. Revelatio „magnae promissionis“ est privata, ipsi soli data. Tota res igitur inde pendet, num b. M. verum dixerit. Iam probat auctor, eam non esse mentitam utpote vitae sanctitate eminentem, praecipue animi summissione, oboedientia, crucisque ardenti amore. Deinde probat, eam falsis somniis non esse deceptam. Somniatores non sunt humiles nec oboedientes, non acquiescunt correctioni, non habent potestatem prophetandi vel miracula patrandi, non habent rectam cognitionem ecclesiae cultusque divini. Si Maria Margarita elusa seu decepta esset, elusi deceptique essent omnes confessarii eius iique viri strenui et sobrii, omnes superiores et sorores ordinis aliaeque personae notabiles, quae eam noverant. Decepta esset ipsa mater ecclesia, quippe quae Margaritae auctoritate suffulta nova festa pro toto orbe catholico constituerit.

Authenticam „magnae promissionis“ probat auctor variis testibus adductis. Rem testatur mater Maria Francisca de Saumaise, cui, cum fuisset olim eius superiorissa, b. Margarita „magnam promissionem“ per litteras communicavit. Dein mater Greyfié, item superiorissa, quae vitam Margaritae scripsit. Similiter duae sorores Francisca Rosa Verchère et Peronne Rosa de Fanges, quae vitam Margaritae litteris composuerunt adhibitis eius autobiographia, scriptis superiorum eius, narratione multorum testium, propria experientia. Adfertur manuscriptum Patris Hamon S. I. Ultimo loco commemorat auctor testem summa fide dignum archiepiscopum Languet. Hic vir Margaritam vivam noverat, cum ea colloquia habuerat, post mortem vero ex officio inquisitionem ecclesiasticam instituit de b. Margaritae vita. Languet, episcopus, inquisitor, vir eruditissimus, membrum Academiae Parisiensis, ab ipsis philosophis atheis in honore habitus, vitam Margaritae scripsit, „magnam promissionem“ ibi commemorat eamque veram habet.

Similiter probat auctor etiam integritatem huius promissionis seu eam ad nos incorruptam pervenisse. Est quidem verum, promissionem longo tempore orbi catholico ignotam fuisse, usque ad annum 1876., sed huius silentii variae res externae causa fuerunt. Inde ab anno 1876., cum typis editum esset opus de vita et operibus b. Margaritae Parisiis, „magna promissio“ ubique publice praedicatur, et a Summis Pontificibus necnon Congregationibus tacite et indirecte approbatur.

Altera libri huius pars theologica est. Praemissa notione gratiae explicat auctor, gratiam paenitentiae finalis extraordinarium esse donum copiosissimae misericordiae et omnipotentis amoris Dei erga nos. Doctrina catholica est Deum omnibus tribuere gratiam sufficientem, digne petentibus praeterea etiam gratias speciales, sed gratia paenitentiae seu perseverantiae finalis specialissima est, eiusdem pretii atque ipsa beatitudo aeterna, ad quam portam aperit.

Qui rite novenam salutis peregit, si innocentia baptismali privatus non fuerit, gratiam finalis perseverantiae obtinebit; si vero peccata gravia commiserit, moribundus sacerdotem praesto habebit, ut sacramento reconcilietur — sive paenitentiae sive unctionis infirmorum quodsi accidat, ut sine miraculo ne unctionem quidem infirmorum accipere possit, gratiam contritionem perfectam suo tempore eliciendi obtinebit.

Condiciones gratiam hanc obtinendi sunt cultus ss. Cordis Iesu, digna s. communio eaque suscepta in recompensationem iniuriarum ss. Cordi illatarum, per novem ferias VI. primas quovis mense repetita, nullo mense omissio.

Vere gravis obiectio exurgit ex theologia dogmatica. Revelatum enim esse constat, nemini absolute et infallibiliter persuasum esse posse, se gratiam perseverantiae finalis obtenturum nisi hoc ex revelatione speciali sciat. Atqui „magna promissio“ hanc certitudinem tribuere videtur sine speciali revelatione. — Verum „magna promissio“ non adversatur dogmati, utpote quae hominem non absolute et infallibiliter, sed tantum moraliter et condionate securum reddat de salute. Etenim variae sunt condiciones explendae, praesertim de digna s. communionem, nec quisquam absolute et infallibiliter scire potest, se s. communionem digne suscepisse, cum ignoret, num revera gratia sanctificante donatus sit. Dein, inculcat B., potest homo libero suo arbitrio, etiam hanc specialissimam gratiam finalis paenitentiae in articulo mortis spernere, Deus autem neminem violenter in caelum trahit.

Absoluta critica et theologica parte transit B. ad enarrandum, quomodo „magna promissio“ variis in regionibus et populis honoretur et adhibeatur, quinam fructus ex ea populo christiano profluant, et quomodo ss. Cor. Iesu plurimis eventibus magnae suae promissioni se stare ostenderit. Sermonis puritas et genus dicendi sponte sua fusu libro decus afferunt.

Dr. *Camillus Dočkal*.

Katolički list. Adornandi cura suscepta a Dr. *Josepho Pazman*. Zagrabiae a. 1907.

Dr. *Jos. Lang*, Prava i prividna smrt i sv. sakramenti (De vera et opinata morte ac de s. sacramentis). N. 1—6.

Iuxta opus Hispanici doctoris Ioh. Bapt. Ferreres nominatus scriptor tractat rem pro theologia pastorali curâque animarum gravissimam. Inquirat nempè momentum, quando homines per separationem animae et corporis revera moriantur ideoque quando iis s. sacramenta administrari possint seu etiam debeant.

Primum *L.* theologicè determinat enumeratque casus, in quibus homines supposito statu mortis simili salvari per s. sacramenta possint. Triplex casus est possibilis: a) adultus, qui usum rationis nondum habuit, specie tantum mortuus valide baptizari et hinc salvari potest. b) Adultus qui usum rationis possedit votumque baptismi saltem implicite cum attritione habuit rite baptizari ideoque salvari potest. c) Fidelis christianus, qui absque confessione et absque contritione sed cum attritione mortuo similis fit, salvari potest per s. absolutionem et sacramentum unctionis infirmorum (§ 1.). Dein probat *L.*, s. sacramenta administranda esse etiam tunc, cum dubium aliquod licet tenue exstet de vera morte (§ 2.).

His praemissis, allatis auctoritatibus *L.* demonstrat, inter momentum verae mortis et inter momentum quo vulgo putatur homo mori semper effluere aliquod tempus vitae occultae, quae plus minusve diu duret. Deficientibus processibus vitae maioribus et externis (respiratione, sanguinis circulatione, venarum cordisque pulsu) remanent etiam quaedam minores vitae functiones in cellulis eaeque eo diutius, quo cellulae corporis saniores sunt, quod obtingit apud subito mortuos (§ 3.).

Ast iam exsurgit quaestio, quaenam sint signa certa et indubia mortis. In § 4. *L.* ostendit, talia non esse nisi inceptam corporis putrefactionem et fortasse rigorem cadavericum. Hinc verosimile est, in repente mortuis vitam occultam latere, donec putrefactio incipiat (§ 5.). Ii qui communibus morbis obeunt, vitam latentem certo dimidiam saltem horae habent (§ 6.), immo diutius (duas vel tres horas), si mors novo aliquo morbo accedente prius intercessit, quod frequenter accidit (§ 7.).

Cum ex caritate vel ex iustitia ad proximum salvandum teneamur, sequitur ut corollarium dissertationis, post opinatam mortem specie tenus mortuis sacramentum paenitentiae eoque magis sacramentum extremae unctionis conferendum esse, sacr. paenitentiae sub conditione: si vivis et dispositus es; sacr. extremae unctionis sub conditione: si vivis (§ 8.). Cura salutis proximi imponit nobis officium homines mortuis similes factos ad vitam revocandi, cuius rei studioso ut optimum ab auctore rhythmica linguae tractio commendatur.

Dr. *Fr. baro Salis-Seewis*, Privilegovani oltar u filijalnim crkvama (De altari privilegiato in ecclesiis filialibus). N. 9—10.

In hoc articulo probat Dr. Salis, episcopos, qui a Romano pontifice facultatem acceperint, altare privilegiatum designare in ecclesiis parochialibus, posse idem facere etiam in ecclesiis filialibus, in quibus functiones proprie parochiales quandoque per annum peraguntur.

Dr. *Georgius Cenkić*, Juridični sadržaj pojnova župa, župnik (Quinam sit iuridicus ambitus notionis parochi et parochiae). N. 11—12 et 14.

Quinque res a C., legis canonicae optime perito, hic tanguntur. 1) Etymologia vocis »parochi« enucleatur (a *παρά κλῆρος*, incola, stabilis vicinus, et a *παρέχειν*, tribuere, praestare). 2) Varia denominatio parochi in historia ecclesiastica describitur. 3) Duplex significatio vocis »parochiae« inculcatur (usque ad 3. saec. parochia dioecesim designat, a 3. usque ad 13. saec. et dioecesim et parochiam in sensu strictiore, inde a 13. saec. tantummodo parochiam in sensu stricto, prouti nunc). 4) Origo iuridica parochorum describitur. Parochi non sunt originis divinae nec successores 72 discipulorum, sed instituti ab ecclesia. 5) Notio »parochi« iuridice definitur.

Dr. *Urban Tališa*, Mit i povijest, kritika i hiperkritika u Evangjelskoj povijesti (Mythus et historia, scientia critica et hypercritica historiae evangelicae applicata). N. 15—18, 20—32.

Doctor Ragusanus scientificam nobis et doctissimam hic praebet dissertationem de re tempore recenti maxime agitata, historica nempe Evangeliorum veritate. Ut haec Evangeliorum veritas evincatur, mythica vero eorum interpretatio scientiâ reiciatur, inquit auctor in 1. parte dissertationis, quid sit mythus et quonam modo oriatur. Quintuplex ratio a variis auctoribus traditur ad declarandam originem mythi: systema historico-metaphoricum, cosmo-symbolicum, allegoricum, glottologicum et legendarium. Disquisitione critica horum systematum facta concludit auctor, systemata haec fragmentariam tantum veritatem continere, nec singula nec omnia simul ad omnes mythos intelligendos sufficere. Ast quidquid in re est, hoc certum est, mythos evangeliis applicari nullomodo posse. Hoc probat auctor argumento inductionis interiecto capite de valore inductionis incompletae in doctrina.

Quinque modis oriuntur mythi temporibus historicis. Causa eorum est vel statua quaedam seu imago inexplicabilis vel sermo vivus et poeticus vel linguae indoles vel allegoria vel denique innatum quoddam desiderium in enarrando res gestas transgrediendi limites veritatis, quo res gratiosa ampliatur, res vero odiosa in peiore luce ostendatur. Ex argumento inductionis sequitur, iisdem modis, quibus mythi temporibus historicis oriuntur, eos etiam temporibus praehistoricis ortos esse. Iam concludit *T.* existimari posse, mythos tempore praehistorico valorem historiae obtinuisse, ast tempore historico hoc amplius fieri non posse. Etenim etiam nostris temporibus mythi nascuntur de Napoleone, de Garibaldio etc., sed hi mythi historiam corrumpere nequeunt. Sic mythi in evangeliis historiam amovere vel corrumpere non potuerunt, cum tempora maxime iam critica et historica fuerint, et historia evangelica non in angulo obscurissimo terrae praedicaretur, sed ubique et apud omnes nationes et statim divulgaretur.

In 2. parte commentationis suae *T.* varios auctores hypercriticos corrodit, ut Strauss, Rénan, Tolstoj. Eorum doctrinam de historia evangelica per summa puncta ante oculos ponit argumentisque validis breviter refutat.

Dissertatio hoc anno nondum est ad finem perducta, sed qualiscunque est, litteraturam biblicam Croatarum ditavit auctoremque rei peritum demonstravit.

Dr. *Kamilo Dočkal*, Bogoslovni zavodi i crkvena umjetnost. (De archaeologia et historia artis christianae in institutis theologicis). 27—29. 31—32.

Agitur hic de necessitate tradendi archaeologiam et historiam artis christianae in institutis theologicis necnon de methodo tradendi has disciplinas. Hunc in scopum conspectus porrigitur huius studii in lycaeis, seminariis necnon facultatibus universitatum theologicis Austro-Hungariae, Germaniae, Galliae, Belgicae.

Dr. *Juraj Cenkić*, Sudjelovanje katedralnih kanonika kod ordinarijata i oficijalata. (De cooperatione canonicorum ecclesiae cathedralis in munere ordinariatus et officialatus). N. 33—35.

Summa tractatus iuridici haec est, ordinariatum et officialatum non esse specialia et separata munera (magistratus) in regenda dioecesi, sed coetus officialium ab ordinario in adiutorium assumptos; episcopum ut ordinarium posse, sed non debere canonicos in ordinariatum assumere.

D. D., Aberkijev nadgrobni natpis. (Abercii epitaphium). N. 36—41.

Auctor anonymus in sex articulis egregiam nobis dissertationem archaeologicam praebet de epitaphio seu de inscriptione, quam sibi

Abercius quidam Hierapoli vivus circ. a. 216 p. Chr. lapidi sepulchrali insculpi iussit. Inscriptio haec diu parvi pendebatur, cum Simeon Metaphrastes, qui illam in vita sanctorum refert auctor parum criticus haberetur. Sed post novas quasdam inventiones archaeologi probaverunt, epitaphium verum esse maximique momenti pro scientia archaeologica non minus quam theologica. Allata tota inscriptione idiomate Graeco et vernaculo probat auctor characterem christianum inscriptionis, deinde interpretatur singulos versus et verba, collatis sententiis omnium auctorum, qui de re scripserunt. In fine instar corollarii colligit in unum, quidquid pro doctrina christiana ex epitaphio deduci potest. Dissertatio auctorem prodit solidae eruditionis, cui studium archaeologiae et disciplinae patristicae apud Croatas minus cultum maximopere commendatur.

M. P., Dvostruka svečanost Uršulinskoga samostana u Varaždinu (De duplici festivitate monasterii s. Ursulae Varasdini). N. 42—51.

Argumentum non respondet titulo. Agitur imprimis de origine et fati ordinis s. Ursulae generatim, deinde vero in secunda parte de fati monasterii s. Ursulae Varasdini in Croatia siti ab eius fundatione usque ad haec tempora. Monographia monasterii Varasdinensis prima est typis edita, hinc non est absque momento, licet in ea multa desiderentur.

M. Beluhan, Modernizam (De modernismo). N. 48. 50.

Secundum P. Iulium Bessmer inquit auctor, quam ex causa editum sit decretum pontificium »Lamentabili sane exitu«, quid eo damnetur et quanam norma credendi et vivendi inde pro nobis sequatur.

Dr. Kam. Dočkal.

Vrhbosna. Praest Dr. Ioannes Šaric. Ann. XXI. Sarajevo 1907.

Ivan Jablonović, Vikarijat solunski ili papinska vlast na Balkanu. (De vicariatu Thessalonicensi seu de potestate Summi Pontificis in paeninsula Haemo.) N. 5—7.

In hac originali commentatione tractat J. rem in historia ecclesiastica parum notam, in compendiis vero historicis, cuiusmodi in scholis usurpantur, ne commemoratam quidem. Tractat nempe fata vicariatus Thessalonicensis, et quidem quinque partibus.

In Parte I. inquit, qualem ambitum habuerit provincia Illyrica temporis cursu apud Graecos et apud Romanos et quinam populi in Illyria habitaverint. Pars II. describit propagationem religionis christianae necnon erectionem sedium episcopalium in Illyria. Pars III. hierarchiam tractat paeninsulae Haemi constitutionem. In orientali plaga paeninsulae clarissima erat sedes exarchalis Heracleae, quae prius patriarchae Antiocheno, dein Constantinopolitano subiecta erat. In Illyria solus Romanus Pontifex non solum primatiales, verum etiam patriarchalem potestatem exercuit. Cum episcopus »novae Romae« imperatorum ope potestati suae omnes tres exarchos (Ephesi, Ponti, Heracleae) subegisset, etiam metropolitas Illyriae sibi subicere est conatus. Hanc ob causam saec. 4. Pontifex Romanus Thessalonicae vicarium sibi constituit, quo melius per eum iura sua »patriarchalia« super Illyriam exerceret. — In parte IV. Illyria consideratur tamquam obiectum pugnae inter Romam et Constantinopolim. — Pars V. illustrat relationem Pontificis Romani ad Illyriam et ad vicarium Thessalonicensem. Argumentis historicis probatur ius »Patriarchale« Pontificis relate ad dioeceses Illyricas; enumerantur privilegia episcopi Thessalonicensis, qua vicarii Romani Pontificis et enarrantur fata huius vicariatus seu exarchatus usque ad eius interitum. Tempore enim schismatis paulatim omnes nationes in paeninsula a Romano Pontifice defecerunt exceptis Croatis, et in schismate periit etiam vicariatus Thessalonicensis.

Modestus monographiae auctor laude dignus est. Historiae ecclesiasticae nostrarum regionum multum proderit, si eodem modo aliarum quoque maioris momenti sedium episcopalium fata illustrabit.

Ivan Pet. Bok. D. J.: Česta i svakidašnja sv. pričest (De frequenti et quotidiana ss. communione). N. 14—24.

Decretum S. Sedis de quotidiano usu ss. communionis aptam prae-buit auctori occasionem scribendi maius opus de frequenti et quotidiana ss. communione. Anno 1907. prodiit in »Vrhbosna« prima ex tribus partibus huius operis. Pars haec continet genesis decreti (20. XII. 1905.) nec non totam historiam quaestionis de frequenti et quotidiana ss. communione, inde a concilio Tridentino, quando quaestio inquiri coepta est, usque ad ultimam decisionem Congregationis. Propositum auctoris est ostendere gravissimum novi decreti momentum ad vitam christianam atque eo conferre, ut quam primum usui salutifero tradatur.

Expositis tribus sententiis principalibus ad solvendam quaestionem de frequenti ss. communione apud divum Thomam (1.) *B.* enarrat, quid de quaestione inveniatur in Tridentino (2.), dein quid de frequenti communione docuerint et fecerint viri clarissimi, concilii Tridentini aequales et ad illud nonnihil pertinentes, prouti s. Carolus Borromaeus (3.), b. Ioannes de Avila, Alphonsus Salmeron (4.) His absolutis transit auctor ad aetatem posttridentinam enumerando sententias v. Ludovici Blosii, s. Philippì Nerii, b. Petri Canisii, s. Francisci Salesii et Antonii Molinae (5) N. 6. *B.* pugnam describit, quae cum Jansenismo exorta est pro frequenti communione et contra eam et quae noxia cum vehementia duravit usque ad decretum Congregationis 12 II. a. 1679. Occasionem et argumentum decreti anni 1679. *B.* explicat n. 7., ubi simul describitur status quaestionis ab anno 1679 usque ad 1905. Jansenistae machinabantur contra decretum, sed plurimae institutiones catholicae (Congregationes Marianae, tertii ordines, exercitia spiritualia, missiones .) frequentem communionem magis magisque promovebant. Ultima vestigia Jansenismi latentis destruxit decretum Congregationis de die 20. XII. 1905., quo quaestio peremptorie in favorem frequentis et quotidianae ss. communionis soluta est.

Dr. K. Dočkal.

Hrvatska straža. Praeest Dr. *Franciscus Binički.* An. V. (Fasc. 1—6.) Krk (Veglia) 1907.

Svetost i nepovredljivost naravnog prava. (De sanctitate et inviolabilitate legis naturalis.). I. p. 14—38.

Scriptor anonymus ostendere conatur, ordinem naturalem fundamentum esse ordinis supernaturalis legemque naturalem eodem modo sanctam et inviolabilem esse ac legem evangelicam, immo sanctiorem.

Hoc ut probet, describit auctor essentiam utriusque ordinis (16—17). Creatio redemptio; manifestatio per creaturas — revelatio stricto sensu; naturalis cognitio et amor Dei (beatitudo nat.) — visio Dei beatifica et amor inde profluens (beatitudo supernat.): en brevis essentiae delineatio! His praemissis transit auctor ad absolvendum thema dissertationis, sc. ad declarandam relationem utriusque ordinis necnon ad deducenda consectaria (17—21). Lex naturalis Deum creatorem auctorem habet, lex supernaturalis Deum redemptorem; ergo inter utrumque nulla contradictio habetur, utique discrimen perfectionis. Lex supernaturalis a priori et historice legem naturalem supponit eique superstruitur. Lex naturalis proinde fundamentum est legis supernaturalis, in specie naturalis cognitio Dei fundamentam fidei, naturalis innocentia fundamentum gratiae, naturalis societas bene composita fundamentum ecclesiae. Inde deducit auctor, legem naturalem, utpote fundamentum, sanctiorem firmioremque esse lege Christi, transgressionemque legis naturalis gravius peccatum esse transgressionem legis Christi. — Sanctitatem et immutabilitatem poterat auctor

etiam melius probare ex unitate et immutabilitate naturae humanae. His absolutis perfectio legis Christi, legis evangelicae describitur. Christus legem naturalem clarius proclamavit eamque complevit, conservationem vero eius gratia adiuvit. (21—22). Lex revelata rationis humanae opera, praesertim philosophiam, ethicam, artes, ordinem sociale nobilia fecit (23—25). Ecclesia etiamsi munus supernaturale habeat, tamen ordinis quoque naturalis custos est (25—26). Quo munere fungens ecclesia iura naturalia uniuscuiusque tuetur, hinc democratica est. Inde ut custos iurium naturalium ecclesia catholica iura neque nationalia destruit, sed defendit et exemplum Christi sequens perficit. Quaestio igitur nationalis huius temporis solvi non potest nisi ope legis naturalis et evangelii (27—38).

Scriptori huic commendamus, ut puritati linguae Croaticae praesertim in parte philosophica magis studeat

Amerikanizam (De americanismo). I. P. 39—52.

Haec commentatio est de origine et progressu americanismi, de eius erroribus, de connexionione cum disciplina latomorum.

Post Isaac Hecker auctores americanismi enumerantur Msgr. Ireland, P. Elliot, Klein (39—43).

Error principalis americanismi est: »Quo facilius acatholici ad fidem catholicam perducantur, necesse est, ut ecclesia culturae modernae accomodetur, ut ab antiqua severitate aliquid remittat, ut ideas novas nec non plebis postulata magis respiciat.« Ex hoc principali errore, quem auctor refutat, sequuntur alii: nonnullas doctrinas rigidiore omittendas vel saltem leniendas esse; auctoritatem publicam ecclesiae esse coercendam, vim populi augendam; ad perfectionem christianam tendentes immediatae Spiritus Sancti operationi relinquendos esse; virtutes »passivas« (vota) non convenire recenti tempori; vota religiosa perfectioni et societati humanae nocere (44—49). Errores americanismi affert auctor iuxta breve Leonis XIII. »Testem benevolentiae.«

In fine commentationis americanismus trahitur in connexionem cum »Alliance israelite universelle«, qua in re cum hoc scriptore non consentimus.

Materia haec sane gravis, non tractatur methodice. Multitudo locorum allegatorum in n. 2. lectionem difficilem reddit. N. 4. ad n. 3. pertinet, in n. vero 3. divisio desideratur.

Novo tumačenje spiritističkih pojava. (Nova phaenomenorum spiritismi explicatio.) I. p. 52—65.

Commentatio Constantini Gutberlet in commentariis Germanicis »Apologetische Rundschau« de explicatione phaenomenorum spiritismi occasionem dedit huic lucubrationi. Quae Gutberlet dicit, novis exemplis comprobantur.

Summa argumenti haec est a) Experientia teste nulli »medio« spiritistico est credendum. (Auctor ad exempla Gutberleti addit fraudem Eusapiae Paladino Mediolani 1892, fraudem Englingtoni 1880). b) Vix ullum est factum spiritisticum omnino indubium; c) Nihilominus eventus spiritistici non omnes negantur (scriptor Croaticus quaerit apud Gutberlet probationem saltem unius, nec invenit.) d) Facta spiritismi, in quantum non sunt falsa, probabiliter omnia per conscientiam quam dicunt secundam (Unterbewusstsein) explicari possunt. e) si, quod minus probabile est, factum aliquod naturaliter explicari non potest, vim diaboli intervenisse censendum est. Huic ultimae sententiae scriptor anonymus assentitur, argumentis ductis e prohibito spiritismo ab ecclesia, ex historia, quae diaboli negotia luculenter ostendit, ex verbis s. Pauli I. ad Tim. 4, 1 sq.

Dr. I. S. Čudorednost viših umova. (De moribus hominum magni ingenii). II. P. 149—162.

Commentatio haec optima tractat thema ex philosophia morali valde ad usum pertinens, unitatem seu universalitatem legis moralis

naturalis. Non est duplex lex moralis alia pro hominibus magni ingenii alia pro misera plebe, sed una eademque pro omnibus.

Duplex lex moralis imprimis usu exercebatur. Apud ethnicos viri habebant iura, mulieres non habebant. Poëtis et artificibus licebat, quod aliis prohibebatur. Theoretice gnostici duplicem legem moralem docebant, aliam perfectorum, aliam imperfectorum. Recentioribus temporibus permulti duplicem legem moralem statuunt, velut Montaigne, Comte, Stuart Mill, Spencer, Darwin, Kant, Fichte. Dum hi magis occulte id docent, Schlegel duplicem moralem iam palam proclamat. Hominem magni ingenii putat Fr. Schlegel liberum ab omni vinculo legis et religionis. Alii minores idem ius acquirere possunt, modo gradum magni ingenii attingant. Culmen erroris attigit Max Stirner (quare non inter hos numeratur etiam Nietzsche?) infernali sua doctrina: id bonum et sanctum, quod »mihī« placet.

Iam probat auctor existentiam legis moralis naturalis »eiusdem pro omnibus« ex experientia communi et universali. Fons huius legis non sunt leges civiles, non voluntas vel utilitas populi, sed natura humana, respective eius auctor — Deus. Cum lex naturalis intime et essentialiter cum natura humana connectatur, cum porro natura humana semper, ubique et apud omnes homines eadem sit, sequitur legem moralem naturalem pro omnibus eandem esse et immutabilem.

Sv. pismo i babilonska otkrića. (S. scriptura et inventa Babylonica). II. p. 163—173.

Cum de inventionibus Assyriacis earumque relatione ad S. Scripturam integrae fere bibliothecae apud alias nationes enatae sint, apud Croatas res haec prima hac commentatione tractatur.

Auctor ante omnia statum quaestionis, nempe inventiones Assyriacas necnon sententias Fr. Delitzsch declarat. Deinde loquitur de relatione legis Hammurabbi et legis Mosaicae. Reicit sententias doctoris Delitzsch, qui sola, quae similia inter utramque legem inveniuntur, prae oculis habens concludit, legem Mosaicam non esse nisi imitationem legis Hammurabbi. At non aliquae similitudines, ait hic auctor incertus, sed multo plures dissimilitudines respiciendae sunt et hae probant, legem Mosaicam non solum non esse aliunde petitam, verum neque posse esse fructum purae rationis humanae. In secunda parte articuli »Genesis« Babylonica adducitur. Differentia inter Genesim Babylonicam et Mosaicam tanta est, ut obiectio adversariorum ridicula videatur. Tertia pars cum diluvio Babylónico occupatur. Inter relationem Babylonicam et biblicam magna quidem viget similitudo, sed haec contra s. Scripturam nihil probat, quia diluvii mentio apud omnes fere nationes invenitur et mirum esset, si apud Babylonios non inveniretur. His breviter absolutis potuit auctor concludere, s. Scripturam ex pugna hac nova nonnisi victricem evasisse.

Otimanje dviju sila. (De contentione duarum potestatum).

Quemadmodum s. Augustinus in opere »De civitate Dei« pugnam duarum civitatum effinxit, sic voluit scriptor non nominatus in dissertatione hac modo populari pugnam inter duas potestates, prouti nunc saevit, prae oculis ponere. Una ex parte apostasia a fide christiana et a philosophia christiana, altera ex parte firmissimus assensus fidei et philosophiae christianae praestitus. Una ex parte eruditi seu »intelligentes« (10%), altera ex parte plebs (90%). Inter »intelligentes« invenit idem scriptor et negationem religionis et negationem cognitionis. Sed quia mera negatio animo humano satisfacere nequit, huius temporis »intelligentes« fidei et philosophiae christianae aliud substituerunt. Substituta haec praecipua sunt: a) religio positivismi (Aug. Comte) b) materialismi (Dav. Strauss) c) panmonotheismi (Ed. v. Hartmann), d) ethicismi (Maur. v. Egidy), e) religio occultismi seu spiritismi. »Intelligentes« huius temporis in religione et philosophia multo magis a veritate aberrant, quam antiqui idololatrae. Sequitur pulcherrima pars commentationis, nempe comparatio atheismi huius temporis cum

ethnismo. Prae oculis habentur: doctrina de Deo, providentia, relatio hominis ad Deum, differentia inter hominem et brutum, discrimen inter bonum et malum, variae virtutes, amicitia, finis hominis. Ex opposito ostenditur sublimitas fidei christianae. Tunc concludit cum quaestione, quinam ius ad regnandum habeant. Num athei? Non. Sed plebs christiana, cuius apud Croatas 90% exstant. Plebs regnet ut democratia christiana.

O potrebi filofsijске naobrazbe (De necessitate scientiae philosophicae). IV. et V. P. 492–510.

Studium philosophiae magnopere commendatur, idque ob has rationes:

1. Ad cognitionem qualemcunque veram acquirendam valor rationis humanae inprimis in tuto ponendus est. Rationem humanam veritatem cognoscere posse, docet philosophia sc. critica et criteriologia. Hoc est primum munus philosophiae. Secundum munus exercet philosophia in usu rationis. Recte concipere, recte iudicare, recte ratiocinari non possumus nisi ope philosophiae sc. logicae.

2. Nostra aetate disciplinae omnes tantopere creverunt, ut homines de omnibus aliquid sed nihil ex toto scire soleant; accedit quod soli experientiae externae confidere consuerunt. Studium philosophiae profundam scientiam promovet et causas rerum inquiri, donec causam ultimam attingat.

3. Sensus nostri varia percipiunt, item singulae disciplinae suum proprium obiectum tractant ita, ut multos conceptus multasque cognitiones habeamus, ast dissonas et imperfectas. Philosophia miro modo disciplinas omnes copulat easque perficit.

Vratimo se k silogizmu. (De valore et necessitate syllogismi). VI. P. 593–608.

Aetate nostra ratio cedit voluntati, intellectualismus voluntarismo seu mysticismo. Cessionis huius consequens est agnosticismus, qui ubique fere, etiam in regionibus Croaticis late grassatur. Auctor prae oculis habet librum doctoris Barac: »De apologetica catholica nostri temporis«. In hoc libro (nullis allatis argumentis) invenit scriptor huius commentationis errores modernistarum.

Optimum remedium contra agnosticismum censet auctor esse reditum ad syllogismum. Inprimis declarat, quid sit syllogismus, dein enarrat, qualem utilitatem syllogistica ratiocinatio homini conferat (3). Ad syllogismum melius commendandum describit tristes fructus philosophiae »antisyllogisticae« (4) necnon fructus optimos et multiplices ratiocinationis syllogisticae (dexteritatem, securitatem, firmitatem, profunditatem, rectitudinem iudiciorum; dexteritatem applicandi theoriam vitae utilitati; vitam certis rationibus innixam; bonitatem ingenii) (5). Hinc monet auctor omnes et praecipue iuventutem, ut ad syllogismum et ad philosophiam scholasticam revertantur.

Consentimus maximi momenti esse syllogismum et philosophiam scholasticam. Attamen non putamus, esse consentaneum nec menti R. Pontificis respondere, nimis inculcare formam syllogisticam, acsi quaevis apologia etiam pro laicis philosophice non eruditis in nuda et arida forma syllogistica absque aliis condimentis scribatur oporteat!

Commentationes sine auctore vulgatae nec hos commentarios commendant nec nobis curam de eis referendi permittent.

Dr. K. Dočkal.

PARS DISSENSIONIBUS INTER ECCLESIAM OCCIDENTALEM ET ORIENTALEM COMPO- NENDIS DESTINATA.

De notione, notis, definitione ac divisione dogmatum apud theologos orthodoxos.

(S u m m a r i u m.)

1. Notio generalis dogmatis. — 2. Nota prima dogmatis in sensu strictiori: dogma est veritas theoretica. — 3. Nota secunda: dogma est veritas revelata. — 4. Nota tertia: dogma est veritas ab Ecclesia promulgata. — 5. Sententia Malinovskii de methodo ab Ecclesia adhibenda in dogmatis definiendis arguitur. — 6. Nota quarta: dogma est lex, quae omnes fideles obligat. — 7. Definitiones dogmatis a theologis orthodoxis traditae referuntur. — 8. Quaenam praecipuae sunt dogmatum distinctiones iuxta Macarium et Philaretum. — 9. Notio dogmatis prout a theologis catholicis concipitur, evolvitur, et cum notione orthodoxa comparatur. — 10. Corollarium primum doctrinae catholicae favens, quod ex theologia orthodoxa deducitur: falso Ecclesias orthodoxas sibi relate ad dogmata nomen indidisse Ecclesiarum septem conciliorum oecumenicorum. — 11. Corollarium secundum: definitiones dogmaticas nova dogmata haud condere. — 12. Šostini obiectiones in distinctiones dogmatum a theologis catholicis propositas adducuntur et refelluntur: Num liceat distinguere dogmata in divina et ecclesiastica. — 13. Num dentur dogmata essentialia et non essentialia. — 14. Num liceat distinguere inter dogmata quoad se, et quoad nos, et formalismo indulgeant theologo, qui hisce denominationibus utuntur.

1. Vox »dogma«, si etymon spectes, a verbo δοκέω (censeo, arbitror), opinionem, sententiam, κατάληψιν λογικήν, ut verbis utar Clementis Alexandrini ¹⁾, exprimit. Hoc sensu a veteribus scriptoribus usurpatur. Etymologice igitur spectatum hoc verbum firmam animi persuasionem, qua mordicus cuidam sententiae adhaeremus, non significat. In Sacris Scripturis peculiari sensu adhibetur ad significandam Christi doctrinam, quae caeremoniales leges Iudaeorum abrogavit: Τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασιν καταργήσας, Eph. II., 15; Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, Col. II., 14. Dogmata vocantur etiam decreta primi concilii Hierosolymitani: Τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις, Act., XVI., 4.

Discrepantia datur igitur inter ethnicos scriptores et christianos circa sensum, qui huic voci ab utrisque affingitur, licet etiam a Cicerone vox dogmatis adhibeatur ad veritates vel firmissimas innuendas. Ethnici autem generatim dogmata censent fluxas, instabiles

¹⁾ Migne, P. G., IX, col. 581.

opiniones, quae pro temporum circumstantiis decidunt vel mutantur; christiani vero hoc verbo in sensu τοῦ perfecti δέδογμαi (placuit, statutum est, approbatum est) usi sunt ad significandam firmitatem, quae cuidam sententiae ex legitima auctoritatis decisione tribuitur. Dogmata apud veteres Patres censebantur veritates fidei, quae catechumenis tradebantur et quibus, tanquam fundamentis, christiana vita, bonorum operum cultu, innititur ²⁾. Cum plures difficultates, quae nobis a theologis orthodoxis contra fidem catholicam obiciuntur, in notione dogmatis suas radices habeant, accuratius huius vocis sensus ac dogmatis definitio perpendenda, ut infra positas contradicentium oppositiones praecaveamus. Attamen exordiendum est a notis, quas theologia orthodoxa requirit, ut veritas quaedam fidei ad fastigium dogmatis attollatur ac nomine dogmatis dignetur.

2. Prima dogmatis nota in hoc reperitur, quod exprimat veritatem theoreticam, veritatem scilicet, quae magis ad speculationem quam ad praxim pertineat. Hoc tenent communiter theologi orthodoxi eorumque sententia consona est cum theologorum catholicorum sententia, quae theologiam primario speculativam profitetur ³⁾. Dogmata veritates sunt fidei, quae accuratis verbis doctrinam tradunt de Deo tum in se perspecto, tum quatenus relationem habet ad hominem atque universum. Veritates vero sive directe per revelationem acceptae, sive ab Ecclesia per divinum magisterium fidelibus propositae, quae regulam agendi praeseferunt, vel determinationes ad cultum divinum spectantes, vel leges a conciliis promulgatae, quibus christiana vita in credendis agendisque regitur, nominibus praeceptorum, rubricarum liturgicarum, canonum, insignitae sunt. Haec omnia non sunt dogmata fidei, licet christiano homini nullomodo respuere fas sit, quae in eis sive credenda sive agenda continentur ⁴⁾.

Iuxta Macarium veritates omnes divinae revelationis, quae praesertim in Sacris Scripturis continentur, dispesci possunt in veritates fidei, quae ab intellectu percipiuntur, et in veritates practicas, quas voluntate amplecti quibusque in rebus agendis obsequi opus est. Ex prioribus quaedam ad religionis christianae essentiam pertinent, eisque assensum denegare idem est atque aeterna frustrari salute; quaedam vero tanti momenti non sunt earumque negationem vel ignorantiam tam gravi poena dignas Ecclesia non iudicat. Veritates autem, quae ad ipsam christianae religionis essentiam pertinent quaeque Deum directe respiciunt Eiusque relationes ad universum hominem determinant ac quibus reiectis christianus vix hoc nomine dignus animae salutem nequit adipisci, in sensu strictiori dogmata dicuntur, tum ratione obiecti a veritatibus practicis distinctae, tum ratione excellen-

²⁾ Sylvester (episcopus), Опыт православнаго догматическаго богословія, t. I, Kioviae, 1892, p. 3.

³⁾ Janssens, Summa theologia ad modum commentarii in Aquinatis Summam, t. I., Friburgi, 1900, p. 47—49.

⁴⁾ Malinovskij, Православное догматическое богословіе, t. I, Char-kovia, 1895, p. 4—5.

tiae, ab iis quae, licet theoteticae, essentiam fidei immediate non attingunt ⁵⁾.

3. Huic notae, quae Russice умозрительность (ratio theotetica) audit, altera adiungenda, quam theologi orthodoxi богооткровенность aut simpliciter откровенность (revelatio divina, vel simpliciter revelatio in abstracto) appellant. Episcopus Sylvester addit mediam inter utramque теологичность, quod verbum Latine ad amussim reddere mihi non datur. Eadem innuitur Deum esse proprium subiectum scientiae theoteticae, id est veritates quae per eam traduntur, humanae mentis ita captum pervadere, ut licet homo rationis ope clariore luce eas perfundat, intimum tamen eorum sensum, ac strictius, comprehensionem, nunquam assequatur ⁶⁾.

Богооткровенность requiritur ad rectam dogmatis definitionem, quia dogma in strictiori sensu praedicatur de doctrina, quae tantum reperitur in Sacris Scripturis vel in christiana Traditione. Nefas enim est, ait Malinovskij, asserere veritates, quae dogmata dicuntur, veluti germina informia primis Ecclesiae temporibus in fidei christianae deposito extitisse ac labentibus saeculis in virides excrevisse ramos: то что называется догматами, открыто самимъ Богомъ, сполна и однажды навсегда ⁷⁾ Dogmata fidei e labiis Iesu Christi atque apostolorum immediate profluxere. Quae hanc divinam originem non habent, quas claris verbis Sapientia increata non docuit, appellationem dogmatum haud merent ⁸⁾. Veritas fidei, ait Sylvester, quae quodcumque dubium, quascumque adversariorum cavillationes arcebit, ea est tantum, quae a Iesu Christo revelata est Apostolis atque ab Apostolis fidelibus patefacta nec non ad nos transmissa. Veritas haec, quae per longam saeculorum seriem ad Iesu Christi aetatem relabitur, qui eam orbi nuntiavit, dogmatis appellatione tantum dignabitur. Patres et Scriptores ecclesiastici apertis verbis divinam apostolicamque dogmatum originem testantur eaque passim vocant δόγματα θεῖα, δόγματα τοῦ Θεοῦ, τὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ δόγματα, δόγματα τοῦ Κυρίου, δόγματα τῶν Εὐαγγελίων, ἀποστολικά δόγματα ⁹⁾ etc. . . Si affirmamus dogmata fidei veritates esse a Iesu Christo revelatas, ea secernimus a falsarum religionum figmentis nec non a placitis philosophorum. Etenim de falsis religionibus nemo sane dicet eas ex traditis a Iesu Christo Apostolisque doctrinis suos errores deprompsisse. Ad philosophorum placita quod attinet, si dogmata veritates revelatas esse contendimus, statim ab illis, quae studio ac meditationibus humanae mentis acquisitae sunt, distinguimus ¹⁰⁾.

4. Tertia ac praecipua nota dogmatis fidei apud theologos Ecclesiae Russicae церковность audit, innuitque ad rationem dogmatis requiri, ut idipsum ab Ecclesia omnibus credendum proponatur.

⁵⁾ Православно-догматическое богословіе, t. I. (ed. V), Petropoli, 1895 p. 10—11.

⁶⁾ Op. cit., p. 12—13.

⁷⁾ Ib., p. 5.

⁸⁾ Ib., p. 8.

⁹⁾ Migne, P. G., VI, col. 672; LXXXIII, col. 1305.

¹⁰⁾ Ib., p. 13—14.

Ecclesia merito habetur vivens atque integrum divinarum veritatum scrinium, dicente S. Basilio: »Ex asservatis in Ecclesia dogmatibus et praedicationibus, alia quidem habemus e doctrina scripto prodita; alia vero nobis in mysterio tradita recepimus ex traditione Apostolorum, quorum utraque vim eandem habent ad pietatem¹¹⁾ »Veritates, quas ipsa suis membris tanquam principia fidei divinitus revelata proponit, dogmata audiunt. Suapte enim natura dogma non sententias particulares, verum fidem universalem profert, ac veritatem immutabilem quae nulla ratione falso subicitur, et per consequentiam firmissimam adhaesionem fidelium sibi promeretur. Quis autem ad hunc eliciendum certissimum assensum moraliter cogere potest? Num hic vel ille particularis doctor in Ecclesia? . At historia testatur vel praeclaros fidei doctores in veritatibus divinis interpretandis, in revelationis thesauris adaperiendis, haud raro a recta semita deflexisse pravasque sententias tutatos esse. Non omnes doctores, cum Spiritus Sanctus sua dona dividat singulis, prout vult (1 Cor. XII, 11) ac superbe se gereret, qui suo libitu eis frui sese iactaret. In Ecclesia posterioris aevi non amplius illud evenit, quod aetate apostolorum factum esse ex sacris Libris comperimus, scilicet, ut per unctionem a Spiritu Sancto fideles veritates fidei cognoscerent neque eis opus esset, ut aliquis eos doceret: ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ Ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντες (I. Io II, 20).

Ambigitur interdum inter fideles de authentia librorum, qui fontes revelationis habentur; interdum haeret animus incertus de vero sensu, quo sumenda sit propositio quaedam, per revelationem nobis tradita. Omnino igitur opus est ad praecavenda dubia fideique iacturam magisterio divinitus instituto, quod luculenter fidelibus testetur authentiam fontium divinae revelationis locorumque Scripturae Sacrae vel Traditionis dubiis ansam praebentium genuinum sensum statuatur. Magisterium hoc adimplet tantum Ecclesia, quae ab Apostolo vocatur στυλὸς καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας (I. Tim. III, 15.) et in cuius anima Spiritus Sanctus manet in aeternum (Io. XIV, 16). Ecclesia est tum societas fidelium, quae opus Christi ad salutem animarum in terris indesinenter prosequitur, tum custos indefectibilis veritatem illarum, quas a divino suo Fundatore nunquam erroribus labefactandas accepit, quapropter ei datur assistentia Spiritus Sancti, qui eam docet omnem veritatem (Io. XVI, 13). Munere igitur suo defungitur Ecclesia, definiens, quanam fidei veritates dogmata habenda sint. Huiusmodi definitionibus Ecclesia expresse docet hanc illamve veritatem certissime ad fidei revelatae depositum pertinere omnibusque credendam ut necessariam ad salutem, ac testatur eam e labiis Christi profluxisse. Ecclesia, cui munus competit declarandi dogmata fidei, ex Malinovskii sententia, sola est Ecclesia orthodoxa¹²⁾. Episcopus Sylvester non

¹¹⁾ Τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένων δογμάτων καὶ κηρυγμάτων τὰ μὲν ἐκ τῆς ἐγγράφου διδασκαλίας ἔχομεν, τὰ δὲ ἐκ τῆς τῶν Ἀποστόλων παραδόσεως διαδοθέντα ἡμῖν ἐν μυστηρίῳ παρεδεξάμεθα· ἅπερ ἀμφότερα τὴν αὐτὴν ἰσχὺν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Migne, P. G., XXXII, col. 188.

¹²⁾ Op. cit., p. 7.

videtur denegare hoc ius catholicae Ecclesiae: affirmat enim tantum apud protestantes, qui plurimas in sectas disiunguntur, dogmata in strictiore sensu non reperiri neque comparari posse¹³⁾.

Iuxta praefatos theologos maximi momenti censendus est actus, quo Ecclesia veritatibus revelatis nobilitatem definitionis dogmaticae impertitur. Definitio autem dogmatica novam prorsus doctrinam in Ecclesia non conclamat. Ea tantum testatur Ecclesia, illud quod veluti dogma proponitur, Iesu Christo Apostolisque acceptum referri. Definitio dogmatica est declaratio cuiusdam doctrinae revelatae, quae aptiore modo respondet temporum adiunctis ac fidelium necessitatibus¹⁴⁾. Depositum fidei non augetur; novi aliquid non est, quod ei appingitur; in definiendis dogmatibus Ecclesia sibi tantum munus vindicat clarius explanandi veritatem revelatam ac spondendi eam sine dubio per tramitem divinae revelationis ad nos usque pervenisse. Vi dogmaticae definitionis veritas quaedam fidei, ait Sylvester, licet iam contineatur in revelatione ac divinae Sapientiae verbum suapte natura censeatur, ad veritatis fastigium attollitur, quae dubia et controversias penitus eximit¹⁵⁾.

5. Notamus hic Malinovskij tenere infallibile testimonium Ecclesiae in dogmatis declarandis duobus modis comparari: 1. Praesides Ecclesiarum particularium in concilium oecumenicum convocantur ac latis suffragiis statuunt, utrum fas sit necne veritatem quandam ut fidei dogma definire; 2. si quid obstat, quominus concilium adeant, per epistolas suas ad invicem sententias expromere possunt ac denique consentientibus animis, dogma promulgare. Videtur mihi haec sententia de facto Ecclesiis orthodoxis facultatem adimere definiendi dogmata. Concilium enim oecumenicum non datur, historia teste, sine Romanis Pontificibus, a quibus separatae (sententiam referimus Philareti, celeberrimi metropolitae Mosquensis) nequeunt Ecclesiae orthodoxae idipsum convocare¹⁶⁾. Remanet igitur, ut praesides Ecclesiarum particularium Orientis inter se colloquantur atque ex communi sententia definitiones dogmaticas statuunt. Hoc interdum factum esse comperimus ex historia, lamentabili tamen exitu. Satis est memorare decretum sollemne, quod hierarchia Graeca in synodo habita Constantinopoli 1872 contra Bulgaros protulit: »Τοὺς παραδεχομένους τὸν τοιοῦτον φυλετισμὸν καὶ ἐπ' αὐτῷ τολμῶντας παραπηγνῶναι καινοφανεῖς φυλετικὰς παρασυναγωγὰς κηρύττομεν, συνωδὰ τοῖς ἱεροῖς κανόσιν, ἀλλοτρίους τῆς μιᾶς, ἁγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτὸ θῆ τοῦτο σχισματικούς¹⁷⁾. Adde quod decretum damnat etiam ut schismaticos »πάντας τοὺς κοινωνοῦντας καὶ συμφρονοῦντας καὶ συμπράττοντας αὐτοῖς. Attamen Russica Ecclesia, quae

¹³⁾ P. 19.

¹⁴⁾ Macarius, p. 9—10; Philaretus, Православное догматическое богословие, Petropoli, 1882, p. 4; Gusev, Введение въ догматическое богословие, Православное Обозрѣніе, 1878, t. I, p. 58—72.

¹⁵⁾ P. 18—19.

¹⁶⁾ Solov'ev, La Russie et l'Église universelle, Parisiis, 1889, p. 21.

¹⁷⁾ Papadopoulos, Ἡ σύγχρονος ἱεραρχία τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, Athenis, 1895, p. 604.

fulerum est totius orbis orthodoxi, huic decreto minime obtemperavit. Dum ergo Constantinopolitana Ecclesia reicit Bulgaros tanquam membra putrescentia, Russica Ecclesia eos benigne fovet ac recipit tanquam membra viventia eisque sacra obire suis in templis permittit. In re igitur gravissima, abhinc triginta sex annis, de recta fide Bulgarorum dantur penitus oppositae sententiae in Ecclesia Graeca et in Russica neque spes affulget proximae earum compositionis. Neque id mirum, cum singulae Ecclesiae particulares particularem quidem fidem proponere possint, non autem universalem, quam prae se ferret definitio dogmatica. Quae attulimus, aliis exemplis confirmari queunt, quibus constaret nunquam ac nullibi, post lugendum schisma, Ecclesias orientales, gravibus etiam impellentibus causis, vel uno vel altero modo, dogmaticas definitiones proposuisse.

6. Quarta nota dogmatis apud theologos orthodoxos est *общезначительность* (communis obligatio) vel *законобязательность* (legalis obligatio). Non sufficit enim ad genuinam dogmatis notionem comparandam, quod dogma sit veritas revelata; necesse est etiam, a cunctis fidelibus accipiatur tanquam regula obligatoria aut principium fidei, quo reiecto aeterna periclitarentur salute (Gal. I., 8). Citat Malinovskij ad suam thesim confirmandam canonem I. concilii oecumenici (VI.), nempe Trullani, cuius oecumenicitas a scriptoribus catholicis non admittitur: »Si quis autem ex omnibus praedicta pietatis decreta non tenet et amplectitur, sicque opinatur et praedicat, sed iis contra adversari conatur, sit anathema, secundum prius declaratorum sanctorum et beatorum Patrum decretum, et a christiano quoque catalogo ut alienus extrudatur et excidat¹⁸⁾.

Neque mirum est Ecclesiam leges in lucem edere, quae cunctorum sibi subditorum voluntatem atque intellectum ligant. Ipsa est enim societas fidelium neque minus quam ceterae societates suis legibus potitur, quae in fundamentales et secundarias dispertiuntur. Sicut in civili societate adversarius habetur politici regiminis, qui civilibus legibus non obtemperat, ita in Ecclesia, societate perfecta, qui dogmata fidei reicit, inter eius hostes vel spurios filios est recensendus. Actum enim esset de doctrina et vita Ecclesiae, si cuilibet daretur licentia dogmata pro suo arbitrio amplectendi vel negandi. Si dogmata divinae revelationis veritates ac sensum nobis tradunt, si ea considerat Ecclesia veluti regulas fidei fundamentales omnibus fidelibus ad salutis aeternae ademptionem necessario credendas, fieri nequit, quin a cunctis recipiantur tanquam leges, quorum transgressores ipsi Deo iniuriam inferunt. De ratione igitur dogmatis est, ut vim legis obligatoriae habeat pro cunctis fidelibus¹⁹⁾.

¹⁸⁾ Εἰ δέ τις τῶν ἀπάντων μὴ τὰ τε καὶ κηρύττοι, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας εἶναι τούτων ἐπιχειροῖ, ἔστω ἀνάθεμα κατὰ τὸν ἤδη προεκθετέντα ὅρον ὑπὸ τῶν προδηλωθέντων ἁγίων, καὶ μακαρίων Πατέρων, καὶ τοῦ χριστιανικοῦ καταλόγου, ὡς ἁλλότριος, ἐξωθείσθω καὶ ἐκπιπτέτω. — Pitra, *Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta*, t. II, Romae, 1868, p. 21.

¹⁹⁾ Malinovskij, p. 8—9.

In quartae notae explicatione fusis verbis episcopus Sylvester ostendit improbandam non esse Ecclesiam, quod nimia severitate in dogmatis sartis tectisque servandis se gerat. Si humanis enim opinionibus laxaret habenas, serius ocius pessum iret, propriisque manibus sibi sepulcrum effoderet. Dogma est potissimum essentielle elementum vitae Ecclesiae, ideoque, quicumque eius vita frui peroptat, hoc tenetur elementum integrum atque incorruptum fovere. Tanti facit Ecclesia valorem dignitatemque dogmatis, ut frequenter remissius agat in increpandis ac puniendis moralium praeceptorum et canonum ecclesiasticorum contemptoribus, cum nullo modo patiatur suos inter subditos recenseri, qui hostiles incursiones in regionem dogmatum audent. Priores enim excusatione indulgentiaque dignos habet eosque, cum deferbuerint passionum cupiditates, in suum gremium reversuros esse confidit. At dogmaticae veritatis osiores plena ac deliberata voluntate depositum fidei aggredi existimat, eique nulla spes affulget fore ut sepositis erroribus in captivitatem redigant intellectum suum in obsequium Christi. Iniuria igitur argueretur Ecclesia intolerantiae, cum e suo gremio infitiatore veritatum dogmaticarum expellit: hoc enim agit, ut a se periculum mortis arceat, non secus ac societas civilis, quae, ne dissolvatur perditumque eat, perniciosarum doctrinarum buccinatores exilio vel carcere mulctat.

7. Ex hucusque dictis patet quattuor elementa in dogmatis necessario adesse, scilicet: 1. veritates esse fidei christianae; 2. esse divinitus revelatas; 3. ab Ecclesia definitas esse et promulgatas ut tales; 4. vim legis obligatoriae habere pro cunctis fidelibus. Haec omnia continentur in variis definitionibus, quae a theologis orthodoxis traduntur, quarumque potiores adducemus: 1. Dogma est veritas revelata, ab Ecclesia hominibus proposita, ut canon immutabilis ac tutissimus fidei salvificae²⁰⁾; 2. Dogma est veritas theologica ac revelata, determinata atque ab Ecclesia proposita ut obligatorium ac tutissimum axioma fidei, pro cunctis fidelibus²¹⁾; 3. Dogma est speculativa ac divinitus revelata veritas, continens doctrinam de Deo deque relationibus Eius ad universum atque hominem, servata, determinata et proposita ab Ecclesia orthodoxa velut immutabile, tutissimum ac pro omnibus fidelibus obligatorium axioma fidei²²⁾; 4. Dogma est veritas

²⁰⁾ Macarius, p. 1.

²¹⁾ Sylvester, p. 28.

²²⁾ Malinovskij, p. 9.

²³⁾ Antonius (archim.) *Догматическое богословіе православноѣ католическоѣ восточноѣ церкви*, Petropoli, 1849, p. 39. — Graviter obviurganda est definitio dogmatis, quae proponitur a recentiore theologo Graeco, Zikos Rhosi: *Δόγματα τῆς Χριστιανικῆς Θρησκείας εἶναι αἱ περὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν προϋποθέσεων ἢ ὄρων καὶ ἀποτελεσμάτων αὐτῶν διδασκαλαὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, αἵτινες κατ' οὐσίαν καὶ συνεπτημένως ἐν τῇ ἁγίᾳ Γραφῇ καὶ τῇ ἱερᾷ Παραδόσει περιεχόμεναι, ἀνεπτύχθησαν, ὠρίσθησαν καὶ ἐν μέρει διευτυπώθησαν δι' ἀληθοῦς θεολογικῆς θεωρίας ἐν τοπικαῖς, οἰκουμενικαῖς καὶ γενικαῖς Συνόδοις τῆς γνησίας καθολικῆς καὶ ὀρθοδόξου τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ὑπὸ τὴν ἐπίστασιν τοῦ ἐν αὐτῇ διαμένοντος Θεοῦ Πνεύματος καὶ ἔχουσιν αὐθεντικὸν καὶ ὑποχρεωτικὸν κύρος*

quae speculativam partem doctrinae christianae constituit, quae determinatur ac traditur ab Ecclesia universali unanimi consensu, cuique tenetur quilibet christianus adhaerere sub poena exclusionis a societate sincerorum Christifidelium ²³).

8. Complures dogmatum classes pro varia revelatas veritates declarandi ratione, vocibus generatim ex scholasticis repetitis, recensent theologi orthodoxi. Praecipuas iuvat afferre:

α) Macarius dispescit primum dogmata in explicita (раскрытые) et implicita (не раскрытые) atque opinatur huiusmodi denominationes legitime tradi, doctrinaeque Ecclesiarum orthodoxarum apte conformari. Dantur enim dogmata explicita, nempe dogmata, quae disertis verbis ab Ecclesia contra adorientium haeresum insultus proposita sunt, et dogmata implicita, quae licet ad depositum fidei non secus ac priora pertineant, carent tamen clara Ecclesiae determinatione. Haec distinctio eo consilio invecta est a theologis, ut innuatur circa dogmata alterius classis relinqui theologis libertatem suas sententias aperiendi, nisi doctrina, quam proponunt, dogma ipsum funditus evertat. Addit Macarius relative tantum hanc distinctionem accipiendam. Sicut enim non dantur dogmata omnino implicita, quae scilicet nullo modo sint ab Ecclesia illustrata, ita etiam constat non reperiri dogmata omnino explicita, quae vel in minutis quaestiunculis ad ea spectantibus clarissimis explanationibus Ecclesia munierit.

β) Dantur dogmata communia (общие) vel fundamentalia (основные) vel ἄρθρα τῆς πίστεως, articuli fidei, et dogmata particularia (частные; δόγματα τῆς πίστεως). Prioris classis ea sunt, quae vel continent veluti in radice quaedam alia dogmata, vel saltem eis fundamentum praebent; alterius classis ea censentur, quae ex prioribus fluunt aut eis nituntur.

εἰς πᾶν γνήσιον μέλος τῆς Ἐκκλησίας ταύτης. — Σύστημα δογματικῆς τῆς ὀρθοδόξου καθολικῆς Ἐκκλησίας, Athenis, 1903, p. 23. Duo praesertim improbanda. Auctor asserit dogmata fidei non solum elaborari, sed etiam definiri a conciliis particularibus. Si dogma vim legis habet pro cunctis fidelibus, liquet eius definitionem non competere concilio particulari, quod leges tantum pro aliqua regione vel provincia condere potest. Luculentum exemplum nobis praebet Graeca Ecclesia, quae constitutiones synodales edidit, quibus Latinum baptisma invalidum declarabatur: huiusmodi constitutiones non agnovit neque recepit Russica Ecclesia. Confer, quae scripsimus in dissertatione Un document inédit sur la rebaptisation des Latins chez les Grecs, Revue Bénédictine, 1906, p. 215—216. 2. Auctor loquitur de synodis oecumenicis, quae convocatae sunt a genuina Christi Ecclesia, et in notis affirmat se hoc epitheton adhibuisse, ut distinguat orthodoxam Ecclesiam ab Ecclesia Romana, quae, licet suam catholicitatem iactet, catholica tamen non est: μὴ οὕσα ἀληθῶς τοιαύτη. p. 24. Compertum est tamen concilia oecumenica non solam Graecam Ecclesiam, sed totum orbem christianum repraesentasse, sub praesidentia Romani Pontificis. Dogmata igitur, quae ab oecumenicis conciliis tradita et definita sunt, ad orientales non secus atque occidentalem Ecclesiam pertinent. Constat etiam separatam ab Ecclesia Romana Graecam Ecclesiam nullum dogma definisse, quod ut tale ab omnibus Ecclesiis agnitum fuerit. Prolixa igitur haec definitio, theologicæ atque historice falsa esse proditur

Huius distinctionis quodammodo inicitur mentio in Confessione orthodoxa Petri Mogilae: Μόνον κάποια ἀπ' αὐτὰ τὰ ἄρθρα εἶναι φανερά, καὶ καθ' ἑαυτὰ γινώριμα, καὶ ἄλλα περικρατοῦσι μυστικά εἰς ἑαυτὰ, καὶ ἀπ' αὐτὰ νοοῦνται καὶ τὰ ἄλλα²⁴⁾. Eadem non adversatur doctrinae orthodoxae, ait Macarius, ideoque rite potest accipi. Theologi, qui huic favent distinctioni, per eam docent cuilibet christiano dogmata particularia non minus sacra ac veneranda esse quam articulos fidei, atque a fide desciscere quicumque, retentis tantum articulis, ea abiciat.

γ) Quaedam dogmata incomprehensibilia sunt (неностижимые), quaedam vero comprehensibilia (постижимые). Illa vocantur etiam dogmata pura vel mysteria; haec vero dogmata mixta. Ratio priorum haec est, quod omnino superant captum nostrum ac sine revelatione nobis incognita manerent; dogmata vero mixta hoc nomen sortiuntur, quia tum divina revelatione, tum ratione humana nobis patent, ut Apostolus docet, loquens de ethnicis: τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς (Rom. I., 19). Haec dogmata appellantur etiam a Philareto: Persuasiones rationis (Убѣждения разума).

δ) Dogmata dividuntur etiam in communia tum Ecclesiis orthodoxis, tum heterodoxis, et in specialia (особенные) vel discernentia (отличительные), quae Ecclesia orthodoxa servavit integre prout recepta erant in vetere Ecclesia, quaeque ceterae communitates christianaе vel corruperunt, vel prorsus reiecerunt.

Hisce distinctionibus probatis, Macarius reprehendit: α) distinctionem inter dogmata biblica et dogmata ecclesiastica, quia omnia dogmata quodammodo sunt biblica, cum in divina revelatione reperiantur. »Dogmata, inquit Macarius, quae revelatione non nituntur, immo ei adversantur, tantum in societatibus heterodoxis queunt reperiri, exempli gratia, dogmata primatus Romanae Ecclesiae et Romani Pontificis infallibilitas«!

β) Distinctionem a protestantibus invectam inter dogmata fundamentalia, quae scitu necessaria sunt ad salutem, et non fundamentalia, quae fas est respuere. Fusius ex Sacra Scriptura, traditione, ratione theologica ostendit Macarius falsitatem huius distinctionis, qua posita, fluxa et mobilis redderetur doctrina Ecclesiae totique aedificio Christi proxima impenderet ruina²⁵⁾.

9. In essentialibus igitur notio dogmatis, quam theologia catholica tuetur, cum ea convenit quae a theologis orthodoxis proponitur. Duplex enim elementum in dogmate requirit theologus catholicus, elementum ἐξωτερικόν (externum) atque ἐσωτερικόν (intestinum). Prius habetur, cum affirmamus, dogma veritatem prae se ferre, quae in divina revelatione continetur; posterius, cum huiusmodi adiungimus veritates tanquam formale principium fidei revelatae expresse ac diserte proponi ab Ecclesia cunctis fidelibus credendas. Duplex igitur auctoritas amice conspirat in dogmate catholico statuendo: auctoritas suprema Dei, qui nobis pandit veritates altissimas; auctoritas directiva Ecclesiae, quae nobis testatur vere Deum locutum esse praecipitque,

²⁴⁾ Michalcescu, Θεσαυρὸς τῆς ὀρθοδοξίας, Lipsiae, 1904, p. 30.

²⁵⁾ Macarius, p. 21—26; Philaretus, p. 5—6.

ut eius verbis firmissimum assensum praestemus. Deus, ut ita dicam, internam dignitatem dogmatis cuidam veritati per tramitem revelationis impertitur; Ecclesia vero externam ei largitur sanctionem. Dogma prout ex parte Dei consideratur, immediate respicit Ecclesiam docentem, cui munus incumbit explanandi ac sancienti revelatas veritates; prout vero ex parte Ecclesiae consideratur, immediate respicit coetum fidelium, quem magisterium ecclesiasticum suo munere fungens docet veritatem aliquam divinae revelationis dogma fidei a cunctis fidelibus necessario credendum constituere.

De ratione igitur dogmatis in sensu strictiore accepti est 1. ut contineatur in Sacra Scriptura, tanquam in authentico fonte revelationis; 2. ut ad nos pervenerit per traditiones ab Apostolis acceptas; 3. ut nobis disertis verbis ab Ecclesia tanquam dogma fidei proponatur; ut paucis utamur verbis, dogma prae se ferre debet originem divinam, apostolicam atque ecclesiasticam. Si veritas quaedam ab Ecclesia traditur, ipsa autem huius veritatis nobis non spondeat divinam originem, dogma habetur quod a Scheeben pure ecclesiasticum vocatur²⁶⁾. Origo apostolica tanquam necessarium elementum dogmatis exigitur a theologis catholicis, ut Pesch explicat: »Quidquid ab Apostolis non est praedicatum, nunquam potest evadere dogma Ecclesiae, etiamsi a Deo revelatum sit. Omnes enim posteriores revelationes privatis tantum hominibus, ut privatis, dantur neque ullo modo spectant ad augendum depositum fidei²⁷⁾. Si tertium elementum, nempe definitio sollemnis Ecclesiae deficiat, veritas quaedam in divina revelatione contenta et communi totius Ecclesiae fide innixa, dogma quidem est, attamen in latiore sensu, ideoque a theologis vocatur dogma quoad se. Hoc si Ecclesia cunctis fidelibus explicite ut verbum Dei revelatum ad salutem necessarium sollemniter declarat, habetur dogma in strictiore sensu vel quoad se. Prioris generis dogmata materialia, posterioris formalia interdum audiunt²⁸⁾.

10. Ex hucusque dictis patet, quam consona sit doctrinae catholicae sententia theologorum Ecclesiae orthodoxae. Ex eorum igitur effatis licet nobis quaedam corollaria, quae maximi momenti sunt pro theologia catholica, eruere.

α) Theologia orthodoxa fatetur magisterium Ecclesiae in definiendis dogmatis non defecisse post saeculum nonum. Vivens adhuc et perpetuo victurum semper vigilat, ne depositum fidei e venenatis novatorum telis detrimentum capiat. Quod munus quia novem iam saecula indesinenter Ecclesia obivit, clarissima dogmaticarum definitionum luce veritates revelatas illustrans, nihil impedit, quominus nostra aetate, errorum lue grassante, iterum obeat. Ecclesia igitur ius habet, et quidem per concilia oecumenica, declarandi veritates quasdam per revelationem et traditionem acceptas inter dogmata fidei

²⁶⁾ La Dogmatique. t. I., Parisiis, 1877, p. 291.

²⁷⁾ Praelectiones dogmaticae, t. I., Friburgi B., 1894, p. 316.

²⁸⁾ Liebermann, Institutiones theologicae, t. I., Moguntiae, 1853, p. 20.

esse recensendas. Si magisterium autem Ecclesiae in definiendis dogmatis adhuc viget, Ecclesiae orthodoxae falso nomen sibi indiderunt Ecclesiarum septem conciliorum oecumenicorum: ἡ Ἐκκλησία τῶν ἑπτὰ οἰκουμενικῶν Συνόδων. Haec enim appellatio duplici sensu potest intelligi: 1. quod revelatione, vel apostolicis traditionibus, vel declaratione Ecclesiae in conciliis oecumenicis, quibus demandatur munus in controversiis fidei definiendi dogmata, statutum sit, septem tantum numero concilia oecumenica potuisse convocari ac prohibeatur nova cogere; 2. quod post saeculum octavum, quo tempore habitum fuit septimum concilium oecumenicum, magisterium ecclesiasticum non amplius queat suum munus obire atque ius definiendi dogmata nulli Ecclesiarum, quae christianae feruntur, amplius competat. Si primo sensu intelligatur, opus esset Sacrarum Scripturarum vel Traditionis Apostolicae sententias colligere, quibus statuatur septenarius numerus conciliorum. Mea tamen sententia tempus nequiquam conteret, quicumque his locis detegendis operam navat. Etenim vel theologis orthodoxis compertum est, eos non contineri neque in Sacris Scripturis, neque in Traditione. Si liquet igitur ius Ecclesiae convocandi concilia extinctum non fuisse, ius correlativum definiendi dogmata illi societati fidelium tribuendum esse consequitur, quae concilia oecumenica potest convocare et de facto convocat. Ex quo patet nulli Ecclesiarum orthodoxarum hoc ius convenire, quia nulla ex eis, utpote particularis, potitur auctoritate in universalem Ecclesiam ad episcopos totius orbis christiani cogendos. Hoc argumentum historia confirmat, quae testatur a saeculo nono ad nostra usque tempora orientales Ecclesias nullibi ac nunquam oecumenica concilia convocasse, catholicam autem Ecclesiam concilia Florentinum, Tridentinum et Vaticanum convocasse, quibus oecumenicitatis notam non defuisse in praesens meum non est demonstrare.

Si vero appellatio, quam memoravimus, hoc sibi velit magisterium ecclesiasticum, perinde ac mutum cadaver post septimum concilium oecumenicum ex instituto se gerere, neque amplius pro veritate christiana tutanda vocem missurum, consequeretur Ecclesiam Christi, veluti navem sine gubernaculo, saevientibus procellis, medium pelagum tenere. Hanc consequentiam reiciunt uno ore theologi orthodoxi. Magisterium ecclesiasticum extingui nequit, quin eodem tempore, depositis armis, Ecclesia suis se tradat hostibus ac pravis doctrinis latam sternat viam. Si igitur Ecclesia magisterium suum quovis tempore debet exercere, deneganda non est ei facultas pro tempore novas condendi definitiones dogmaticas. Hoc potiebatur iure Ecclesia universalis usque ad septimum concilium oecumenicum neque ulla est ratio, cur hoc idem ius Ecclesiae, quae labentibus saeculis nostraque hac aetate semper universalem se praebuit ac praebet, adimatur.

11. β) Alterum corollarium non minoris momenti est. Fatetur enim theologia orthodoxa novam definitionem dogmaticam haud sibi velle novum dogma in depositum fidei induci. Doctrinam, quae per dogma concinnatur, novitate carere absolute est necessarium. Novitas vero definitionis dogmaticae non attingit essentiam, sed for-

nam exteriorem dogmatis; doctrinam non effingit novam, sed novis vel aptioribus verbis, quod nobis traditum est, exprimit. Si licet parvis componere magna, lapides miro perfectoque aedificio insertas a glomerato per vetustatem pulvere liberat, earumque nitorem ac pulchritudinem cunctis patefacit. Si haec ita se habeant, fallitur qui novam definitionem dogmaticam novum dogma esse contendit; fallitur, qui novas voces in theologia christiana per definitiones dogmaticas acerbis verbis iudicat, perinde ac si vetus Ecclesiae doctrina corrumpetur. Quod Patres prioris concilii egerunt in concilio Nicaeno, sancientes usum et sensum theologicum vocis *ἁποόσιον*, idem factum est ab Ecclesia catholica, cum ad errores in sacrosanctum Eucharistiae mysterium depellendos, invexit vocem transsubstantiationis, quam complures theologi Graeci, lutheranis theologis perstreperantibus²⁹⁾, voce *μετουσίωσης* in Graecum verterunt et probarunt. Cum igitur definitiones dogmaticae proponuntur a catholica Ecclesia cunctis fidelibus, statim conclamandum non est, novum dogma Latinos invenisse; »ab Ecclesiis orientalibus scissum Romanum catholicismum operosum tantum esse in attollendis sententiis doctorum particularium ad fastigium veritatum communium, absolutarum, divinarum«³⁰⁾. Haec falso catholicae Ecclesiae obiciuntur, quae suis definitionibus dogmaticis antiquum dogma quoad se, efficit dogma quoad nos, veritatem scilicet quae in Sacris Scripturis et Traditione Apostolica continetur, contra surgentes errores, omnibus fidelibus, ut legitimum Dei verbum credendum proponit. Non est igitur improbanda definitio dogmatica, perinde ac si novum dogma prae se ferret³¹⁾. Argumenta, quibus movetur catholica Ecclesia, cum pronuntiat definitiones dogmaticas, e Sacris Scripturis ac Traditione eruuntur, et luculenter hoc demonstrant laboriosae theologorum investigationes, quae fusum commentarium et praeambulum harum definitionum censi possunt. Inique igitur theologi orthodoxi novas definitiones dogmaticas reprobant tanquam nova dogmata. Haec rite potuissent opponere, si eis contingeret ἀποδείκναι rationibus, quod nemo usque nunc periclitatus est, ostendere Sacram Scripturam vel Traditionem nulla praebere vestigia dogmatum, quae a Romana Ecclesia ut talia proponuntur.

Quae disseruimus, hoc argumento coarctari queunt. Novum dogma proponeret Ecclesia catholica, si in suis definitionibus dogma-

²⁹⁾ Kiesling, *Historia concertationis Graecorum Latinorumque de Transsubstantiatione in sacrae Eucharistiae Sacrameto*, Lipsiae, 1754, p. 327—328.

³⁰⁾ Bulgakov, *Предположение о принятии еще новаго догмата въ римско-католическую догматику*, *Trudy Kievskoj Duh. Akademii*, 1903, t. III, p. 150.

³¹⁾ Optime Montagnius: „Ecclesia quando vel definit, vel credendum proponit aliquod dogma fidei, non condit articulum omnino novum, sed partim declarat, quod vel in Scriptura, vel in apostolicis traditionibus continetur, partim definit ac praecipit ita esse credendum, quomodo antea non passim ita credebatur explicite, quia nondum constabat an contineretur in Scriptura vel Traditione. — De censuris seu locis theologicis et de sensu propositionum, Migne, *Theologiae Cursus Completus*, t. I., Parisiis, 1860, col. 1860.

ticis novam doctrinam, quae in Sacris Scripturis et in Traditionibus Apostolicis non continetur, expromeret; atqui nefas est asserere, in suis definitionibus dogmaticis, Ecclesiam catholicam doctrinam proponere, quae neque in Sacris Scripturis neque in Traditione Apostolica continetur. Ergo novum dogma Ecclesia non condit. Minor patet ex eo quod singulis dogmatis, quae ab Ecclesia catholica definita sunt, fulcrum praebent uberrimi textus e penu divinae Revelationis ac Traditionis desumpti, qui referuntur in tractatibus theologicis.

12. Ad divisionem dogmatum quod attinet, complura contra sententias catholicorum theologorum a scriptoribus orthodoxis congeruntur, quae iuvat breviter attingere.

α) A. Šost'in censoria virgula notat distinctionem inter dogmata pure ecclesiastica et pure divina. Si dogma mere divinum, licet a Deo immediate revelatum, minorem vim obligatoriam in orbe christiano haberet quam dogma pure ecclesiasticum ab Ecclesia omnibus credendum propositum, consequeretur a theologis catholicis auctoritatem Ecclesiae docentis potiore censi quam quae Deo tribuitur; verbum Vicarii Iesu Christi fortius conscientias ligare quam verbum divinum. Pro eo ut haec dogmata mere divina dicantur, vel materialia vel quoad se, Šostini sententia est ut vocentur opiniones particulares theologorum, de quibus cuivis licet agitare controversias in scholis ³²⁾.

Hisce animadversionibus haec rependimus: 1. Dogma ecclesiasticum prout a theologis catholicis intenditur, non excludit revelationem divinam, in qua sive explicite, sive implicite continetur. Characterem igitur prae se fert dogmatis etiam divini ³³⁾. 2. Dogma pure divinum id intelligitur, quod caret notione Церковности, quam theologi orthodoxi necessario includunt in notione dogmatis strictius accepti. Nihil igitur mirum, si dogma strictius acceptum, nempe quod simul divinum sit atque ecclesiasticum, definitum et promulgatum ab Ecclesia, maiorem vim obligatoriam extensive, id est pro cunctis fidelibus, habeat. Theologi orthodoxi tenent elementum, quod commemoravimus, necessario reperiendum in notione dogmatis, et consequenter, dogma quod eo caret, licet etiam disertis verbis in revelatione contentum, eadem vi non pollet extrinsecus, qua dogma, cui Ecclesia catholica suam addit sanctionem. Hoc sibi non vult quod auctoritas Ecclesiae censeatur moraliter superior auctoritate Dei revelantis, sed tantum quod verbum Dei revelatum, testante Ecclesia, ut tale accipiendum sit cunctis fidelibus. Auctoritati igitur Dei haud opponitur auctoritas Ecclesiae, sed utraque in munere veritates dogmaticas statuendi mutuo se complet ³⁴⁾.

³²⁾ Источники и предметъ догматики по воззрѣнію католическихъ богослововъ послѣдняго полу-столѣтія, Хар'ков, 1889, p. 161.

³³⁾ Scheeben, t. I., p. 290.

³⁴⁾ Optime haec notat Cardinalis Gotti O. Praed.: „Verbum quidem Dei non eget verbo Ecclesiae, egemus tamen nos testimonio, et verbo Ecclesiae, ut certi simus illud, quod nobis tanquam verbum Dei proponitur, esse revera verbum Dei et non hominis; neque hoc est verbum

13. 3) Šostin improbat distinctionem inter dogmata essentialia et non essentialia, quae interdum reperitur apud theologos catholicos, quamque ipse deducit ex verbis Scheeben: »Dantur veritates revelatae, quae in deposito fidei per aliquod tempus obscurae vel incertae manent. Fieri potest in hoc casu, ut huiusmodi veritates negentur a compluribus, earumque negatio toleretur ab Ecclesia vel ob ignorantiam negantium, vel ob eorum incertitudinem, qua fit, ut a multis tanquam sententiae probabiles habeantur³⁵⁾. Nefas est admittere, obicit Šostin, simul cum veritatibus necessariis atque essentialibus, Deum suae Ecclesiae revelasse veritates quasdam non essentielles et non necessarias, quae detegendae essent fidelibus saeculi XIX. Si res ita se haberet, posset etiam Ecclesia revelatas a Christo veritates non amplius meminisse, vel easdem repudiare, neque tamen a Christi fide deficeret. Insuper, quisnam ex theologis catholicis auderet asserere infallibilitatem Romani Pontificis inter dogmata non essentialia atque obscura novendecim saeculorum intervallo mansisse?...³⁶⁾.

Multis non opus est verbis ad inanitatem harum reprehensionum detegendam. 1. Philaretus ipse admittit esse dogmata, quae essentialia dicuntur, verbi gratia dogma Ssmae Trinitatis, et dogmata non essentialia, verbi gratia dogma existentiae Angelorum; 2. Haec distinctio, observat iterum Philaretus, non dicit cuicumque licere has veritates suo arbitratu respuere. Aliud est nescire quoddam dogma, aliud vero id reicere. Nescire Deum esse, vel Iesum Christum nos redemisse, non sine detrimento salutis contingit, quod quidem asseri nequit, si quis ignorat quam plurimos angelos existere³⁷⁾; 3. Quod serius data sit ab Ecclesia catholica definitio quorundam dogmatum, hoc non probat ea minoris momenti putari, vel eorum oblitam fuisse Ecclesiam per longam saeculorum seriem cum iactura fidei. Hoc tantum indicat pro his dogmatis necessariam non fuisse in praeterito aevo definitionem formalem, quia vel theoretice a plurimis theologis, vel practice generatim a fidelibus agnoscebantur. Exortis vero litibus et controversiis dubiisque animos exagitantibus Ecclesia, ad quam pertinet etiam iudicium de opportuno tempore definitionum dogmaticarum, implet officium suum, definiens quid de fide tenendum sit, ut finem controversiis imponat. Hoc explicat cur ante definitionem infallibilitatis Romani Pontificis a concilio Vaticano propositam, cuidam theologo catholico (Šostin citat tantum Klee) licitum visum sit docere hanc

Dei a verbo hominis recipere approbationem, sed potius testimonio Ecclesiae, in hisce non ex se, sed ex verbo Dei infallibilis, cognitionem nostram, et fidem confirmari, quod hoc sit verbum Dei, atque genuinus eiusdem sensus, quia cum Christus Ecclesiae promiserit assistentiam Spiritus Sancti, qui doceat eam, ducatque in omnem veritatem haec, quae stante Dei promissione, quae semper obtinet, nunquam deficit, nunquam docet aliquid esse revelatum, quod non sit revelatum. — De veritate religionis christianae, tract. III., cap. 7, apud Migne, Theologiae Cursus completus, t. VI, Parisiis, 1862, col. 884.

³⁵⁾ Op. cit., p. 167—168.

³⁶⁾ Op. cit., p. 6—7.

³⁷⁾ La Dogmatique, I, p. 406.

veritatem fidei non dogma prae se ferre, sed opinionem theologicam, maxima consideratione perdignam. Definitio dogmatis e magisterio infallibili Ecclesiae procedens haerentibus theologis plenissimam lucem profundit, discussaque caligine humanarum opinionum veritatem fidei sartam tectamque servat ac fidelibus clarissimis verbis proponit. »Saepe saepius, ait Scheeben, decisiones dogmaticae in Ecclesia dogma non gignunt, scilicet cognitionem dogmaticam cuiusdam doctrinae diserte admissae; earum munus in hoc ponitur, ut veritatem ipsam contra temeritatem audaciamque dubiorum tueantur«³⁸⁾.

14. Insimulat denique Šostin theologos catholicos sterilis formularum cultus, quia pluribus utuntur locutionibus in determinandis, quid fide tenendum sit; verbi gratia voces contemnit, quae adhibentur ad designandas propositiones fidei proximas, theologice certas, haeresi proximas, haeresim sapientes etc., asseritque omnes veritates sive simpliciter a Deo revelatas, sive simul revelatas atque ab Ecclesia propositas, dogmata simul esse quoad se et quoad nos³⁹⁾.

Ad formalismum theologiae catholicae quod attinet, supervacaneum est plurimos adducere locos scriptorum orthodoxorum, qui vehementer dolent hunc morbum theologiam simulque totam Ecclesiam orthodoxam infecisse. Si quis eos legere aveat, meum librum adeat La Chiesa russa, ubi passim colliguntur. Hic sufficiat animadvertere: 1. huiusmodi distinctiones inductas esse claritatis causa, ut facilius erroribus praeccludatur aditus et veritas fulgidior niteat. In controversiis praesertim fidei maxima opus est terminorum praecisione et pro eo ut culpetur, laudanda potius est theologia catholica, quae optimas invexit distinctiones ac locutiones, quibus haud raro vel theologi orthodoxi usi sunt ad fidem orthodoxam rite exponendam ac tutandam; 2. Etiam dogmata quoad se accipiuntur a theologis catholicis tanquam dogmata quoad nos, quia non sine periculo haereseos, negaretur veritas fidei in deposito divinae revelationis ex consensu theologorum contenta, licet nondum ab Ecclesia dogmatica confirmata definitione. Certum tamen est discrimen intercedere inter veritatem simpliciter revelatam, et veritatem revelatam ac simul ab Ecclesia ut dogma declaratam. Theologi orthodoxi ad eam innuendam dicerent veritatem prioris generis carere nota церковности; theologia vero catholica breviori utitur formula, quae diserte edisserit cuidam veritati revelatae addi notam quam commemoravimus, eiusque consecrarium, notam законообязательности. Si omnia dogmata in divina revelatione contenta, ab Ecclesia non definita, nullo modo distinguerentur a dogmatis revelatis, sed ab Ecclesia definitis, ratio non esset, cur magisterium ecclesiasticum definitiones dogmaticas promulgaret. Šostin

³⁸⁾ P. 169 – 170.

³⁹⁾ Свидѣтельство св. Писанія и общій голосъ преданія въ пользу той или другой истины вѣры представляютъ сами по себѣ вполне достаточное и авторитетное побужденіе для вѣрующихъ, чтобы принять эту самую истину именно какъ непреложный бого-откровенный догматъ. — P. 170.

«Testimonium, inquit, Sacrae Scripturae et communis vox Traditionis pro hac vel illa fidei veritate ex seipsis validissimum praebent fidelibus motivum eam accipiendi tanquam certissimum dogma divinitus revelatum»³⁹⁾. Miror sane theologum, qui buccis inflatis conclamitat Latinos theologos rationalistarum placitis nimis indulgere, sententiam expromere, qua cuilibet fideli tribuitur ius discernendi, quaenam veritates in divina revelatione ut dogmata accipiendae sint. Dantur quidem omnia dogmata in Sacris Scripturis et Traditione, sed non cunctis fidelibus haec patent, nisi magister quidam eis sensum verborum Dei aperiat, ut Iesus Christus suis Apostolis: διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν τοῦ συνιέναι τὰς Γραφάς (Luc., XXIV., 45). Hoc magisterium implet Ecclesia etiam quoad dogmata, quae clare et diserte profitetur Sacra Scriptura. Nulla enim est veritas vel luce fulgidior meridiana, quae non titillet novitatum amatores eosque non adigat ad illam impugnandam, vel nomen aucupandi causa, vel defectu acris ingenii, vel aliis causis. Et revera constat historia, veritates, quae perspicuis verbis traduntur in Sacris Scripturis ac Traditione, ut divinitas Iesu Christi, consubstantialitas divinarum personarum, divina Maternitas beatæ Mariae Virginis, plurimos habuisse oppugnatores et negantes, qui nefandarum segetem haeresum in orbe christiano disseminarunt. Magisterium igitur Ecclesiae necessarium est sive pro veritatibus quae obscure, sive pro veritatibus quae clare continentur in deposito fidei, et consequenter, cum definitio Ecclesiae divinam dogmatis cuiuslibet originem sanciat, novumque ei addat elementum extrinsecum, quo facilius et sine erroribus dignoscitur, rite a theologis catholicis, ut hoc exprimatur, distinguitur inter dogmata quoad se et dogmata quoad nos.

A. Palmieri

XVI.

Dissertatio iuridico-historica de indissolubilitatis principio et divortiis in ecclesia Graeco-Orientali.

Prooemium.

1. Ius Romano-Byzantinum definit matrimonium: *Γάμος ἐστὶν ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς συνίφεια καὶ συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός, θείου τε καὶ ἀνθρωπίνου δικαίου κοινωνία.*¹⁾ Quae definitio a Modestino²⁾ recepta et in ius canonicum ecclesiae Graeco-Orientalis translata non attingit primo loco matrimonii finem primum, qui est prolis procreatio et educatio, neque eius finem secundarium sc. mutuum coniugum auxilium in re domestica, sed illam ethicam moralemque viri et mulieris coniunctionem per totam vitam, secundum quam unum corpus unaque anima fiunt.

Dicitur coniunctio inter virum et mulierem, quia tantum inter hos iniri potest et quidem individuum vitae consuetudinem afferens i. e. non temporanea, sed usque ad mortem perdurans. Vitae consuetudo seu consortium significat mutuum ius in corpus in ordine ad genera-

¹⁾ Basilica XXVIII. 4. 1. ed. Heimbach III. p. 166.

²⁾ Digesta XXII. 2. 1.; Cod. IX. 32. 4. cfr. Zhishmann, Das Eherecht der Orientalischen Kirche. (Wien 1864) p. 3 s. 93 s.

tionem iuxta Apostoli verba 1. Cor. 7, 4.: „Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier.“ Quod ius in alterius coniugis corpus duo prae-
stat, quae sedulo secernenda sunt: 1. Quaelibet pars habet ius ad copulam ad procreationem et educationem prolis, cui iuri respondet in altera parte obligatio praebendi suum corpus; 2. ceteri omnes ab hoc excluduntur. Alterum i. e. ceterorum exclusio semper verificatur, donec vinculum seu matrimonium perdurat; sed primum i. e. ius ad copulam active sumptum subsistente vinculo potest non exerceri et potest quoque amitti tum ad tempus, tum in perpetuum.

Etenim matrimonium est contractus legitimus inter marem et feminam, cuius essentia consistit in consensu rite comparti manifestato in vitae consuetudinem sive in ius in corpus ad actum coniugalem, quod matrimonii vinculum appellatur. Ergo consensus in tori, mensae, cohabitationis communionem ad connubii essentiam non requiritur. Proinde consequenter neque omnis separatio a toro et mensa i. e. nullum exercitium iuris coniugalis in corpus ipsam matrimonii essentiam destruit.

2. Dicitur *συγκλήρωσις τοῦ βίου παντός*, quod designat vinculi matrimonialis indissolubilitatem, quae duplex distinguitur, interna et externa. Interna in eo consistit, quod matrimonium per causam internam seu per mutuum contrahentium consensum solvi non potest; externa in eo consistit, quod matrimonium per causam externam scil. divinam vel ecclesiasticam solvi non potest. Canonistae catholici haec de indissolubilitate tenent:

a) Omne matrimonium intrinsecus indissolubile est, adeo ut contrahentium voluntate nunquam dissolvi possit.

b) Matrimonium ratum et consummatum extrinsecus indissolubile est et tantum alterius coniugum morte solvi potest.

c) Matrimonium ratum consummatum extrinsecus dissolvi potest per dispensationem summi Pontificis et per sollemnem professionem unius coniugis in religione probata, quod certum est ex conc. Tridentino sess. 24. c. 6.³⁾

In iure canonico Graeco-Orientalium non est nota distinctio inter indissolubilitatem matrimonii rati tantum et indissolubilitatem matrimonii rati et consummati et propterea haec distinctio in dissertatione non respicitur. Cf. hac de re Sl. I. th. I, 9.

Ceterum de solubilitate matrimonii in casu adulterii inter theologos Orientales consensus non est. Duae sunt praecipuae sententiae adversariorum doctrinae catholicae. Alii statuunt, coniugem, qui coniugem sine iure (i. e. excepta causa fornicationis) repudiet eoque repudiato novum capessat matrimonium, peccare; sin iure coniugem repudiet, utrumque coniugem ad secundas nuptias posse transire; id tenent Th. Prokopovič, P. Miħail, alii et allegant Basil., Ad Amphil. cn. 37 (cum interpretatione Balsamonis) et cn. 9. Alii autem docent, coniuges, qui contra ius fasque facto inter se divortio nova matrimonia contrahant,

³⁾ Noldin, De sacramentis, Oeniponte 1906. 592 p.

adulteros esse, sed nec illi coniungi, qui iuste dimissus sit, novum matrimonium inire licere. Id (Глубоковскіj) aliique statuunt. (Plura hac de re cf. Sl. l. th. I, 160—162).

3. Hoc loco addenda sunt aliqua de variis nominibus, quibus matrimonii solutio appellari solet.

In sacra Scriptura veteris testamenti occurrit nomen repudii — libelli repudii. Ita Dent. 24, 1. dicitur: „Si acceperit homo uxorem, et habuerit eam et non invenerit gratiam ante oculos eius propter aliquam foeditatem: scribet libellum repudii“. In sacris Scripturis novi testamenti apud Matth. 19, 9; 1. Cor. 7, 10 s. invenitur nomen dimissionis, discessus. Sed tamen animadvertendum est vocem dimissionis etiam ad separationem a toro et cohabitatione significandam adhiberi posse. Apud ss. Patres scriptoresque ecclesiasticos Orientales occurrit: libellum repudii — βιβλίον τοῦ ῥεπουδίου, dimissio — ἄφεςις, solutio — διάλυσις, λύσις, quae tamen vocabula saepe de separatione adhibentur. In iure Romano-Byzantino occurrit tantum nomen divortii — διάζευξις, διαζύγιον, λύσις, διάλυσις. quae semper de solutione vinculi intelliguntur. Hoc sensu accipit divortium etiam ius canonicum Orientalium. In dissertatione hac adhibetur semper ad significandam perfectam vinculi matrimonialis solutionem.

4. Institutum dissertationis est historicam evolutionem principii dissolubilitatis et divortiorum in ecclesia Graeco-Orientali ab antiquissimis temporibus ad oculos ponere.

Inquirere in hanc quaestionem, perdifficile est, cum una ex parte fontes et litteratura parci valde sint, cumque ex altera parte ius canonicum Orientalium arctissime coniunctum sit cum iure civili et ita quaestio maxime implicetur. Tamen conabimur, quantum possibile erit, et quantum amplitudo dissertationis permittet, delineare hanc quaestionem, quae semper maximi momenti pro bonis moribus generis humani erat.

Praecipuus respectus ad fontes iuridicos habitus est, ubi autem hi non aderant, provocatum est ad ss. Patrum aliorumque scriptorum testimonia, ut ostenderetur ecclesiae doctrina eiusque oppositio ad ius civile Romano-Byzantinum. Et fontes iuridici et ss. Patres citantur in lingua originali, ut genuinus verborum sensus melius videatur.

5. Primo loco describitur dissolubilitas in iure Romano, quod necessarium est scitu, ut circumstantiae et variae sententiae quibuscum doctrinae Christi pugnandum erat, intelligi possint. Praesertim hoc valet de Oriente, ubi imperatores christiani cum aliquibus parvis modificationibus simpliciter acceperunt iuris Romani dispositiones.

Variae editiones fontium iuris, quae in dissertatione consultae sunt.

A. Editiones iuris canonici.

1. Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων τῶν τε ἁγίων καὶ πανευφύμων Ἀποστόλων καὶ τῶν ἱερῶν οἰκομενικῶν Συνόδων, καὶ τῶν κατὰ μέρος ἁγίων Πατέρων, ἐκδοθὲν σὺν πλείσταις ἄλλαις τὴν

ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν διεπούσαις διατάξεσι, μετὰ τῶν ἀρχαίων ἐξηγητῶν καὶ διαφόρων ἀναγνωσμάτων ὑπὸ Γ. Α. Πάλλη καὶ Μ. Πότλη, ἐγκρίσει τῆς Ἀγίας καὶ Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας, καὶ τῆς ἱερᾶς Συνόδου τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Athenis 1852.—1859. Sex vol. Opus continet amplissimam collectionem iuris canonici, quamvis multis in locis non satis critice procedat.

2. Bibliotheca iuris canonici veteris in duos tomos distributa, quorum unus canonum ecclesiasticorum codices antiquos tum Graecos tum Latinos complectitur; subiunctis vetustissimis eorundem canonum collectoribus Latinis: alter vero insigniores iuris canonici veteris collectores Graecos exhibet. Ex antiquis codicibus manuscr. bibliothecae Christophori Iustelli opera et studio Guiliel. Voelli et Henrici Iustelli. Lutetiae Parisiorum 1661. 2. vol.

3. J. B. Pitra S. R. E. Card., Iuris ecclesiastici Graecorum historia et monumenta. Iussu Pii IX. Tomi duo Romae (De Propaganda fide) 1868. Haec editio optima omnium est.

4. J. B. Pitra Card. Analecta sacra spicilegio Solismensi parata. Parisiis 1883.

B. Editiones iuris profani.

1. Corpus iuris Romani Antejustiniani. Ed. Böckingii a Bethmann, Hollwegii et dum in vivis erat E. Puggaei. Bonnae 1841.

2. Corpus legum ab imperatoribus Romanis ante Iustinianum latarum, quae extra constitutionum codices supersunt. Ed. D. G. Haenel, Lipsiensis. Lipsiae (Hinrich) 1857. Ab eodem auctore editus est index chronologicus legum ab imperatoribus Romanis usque ad Iustinianum latarum. Lipsiae 1860.

3. Codex Theodosianus. Ed. G. Haenel. Bonnae (Marcus) 1842.

4. Corpus iuris civilis. Ed. stereotypa 2. Berolini 1899.

5. Novellae et Constitutiones imperatorum Theodosii II., Valentiani III., Maximi, Maioriani, Severi, Anthemii. Ed. G. Haenel. Bonnae (Marcus) 1844.

6. Iustiniani Novellae sive Constitutiones extra codicem. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae 1881.

7. Ius Graeco-Romanum. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Tomi 6. Lipsiae (Weigel) 1857.

8. Ὁ πρόχειρος νόμος imperatorum Basilii, Constantini et Leonis. Ed. eiusdem. Heidelbergae (Möhr) 1837.

9. Collectio librorum iuris Graeco-Romani ineditorum. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae (Barthius) 1852. Hic invenitur celebris Ecloga Leonis et Constantini atque Epanagoge Leonis et Alexandri.

10. Basilicorum libri LX. Post Annibalis Fabroti curas ope Codd. Mss. a G. Fr. Heimbachio aliisque collatorum integrioribus cum scholiis edidit, editos denuo recensuit, deperditos restituit, translationem Latinam et annotationem criticam adiecit D. C. G. Fr. Heimbach, antecessor Jenensis 1833—1850, 5 vol.

11. Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana. Ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller. Vindobonae (Gerold 1862—1871. Vol. 4. Volumen 1—2. habet titulum: Acta patriarchatus Cptani ab anno

1315—1402. Vol. 3. inscribitur: Acta et diplomata res Graecas Italasque illustrantia. Vol. 4. Acta et dipl. monasteriorum et eccles. Orientis.

12. Historiae iuris Graeco-Romani delineatio. C. E. Zacharias Heidelbergae 1859.

Litteratura.

1. Tim. V. Barsov, O posljédstvijaŭ rastorženija braka v slučaŭ preljubodějjanija. Hrist. Čt. 1882, I, 799—842.

2. A. J. Binterim, Ueber Ehe u. Ehescheidung nach Gotteswort und dem Geiste der katholischen Kirche. Düsseldorf (J. Wolf) 1819.

3. Dr. J. Fahrner, Geschichte des Unauflöslichkeitsprinzips und der vollkommenen Scheidung der Ehe im kanonischen Recht. Freiburg im Breisgau (Herder) 1903.

4. J. Freisen, Geschichte des canonischen Eherechtes bis zum Verfall der Glossenlitteratur² Paderborn (Schöningh.) 1893. p. 769—830.

5. Gasparri, Tractatus de matrimonio² Parisiis 1900. II. 239—278.

6. Hergenröther, Archiv für kath. Kirchenrecht. Bd. X. Neue Folge IV. p. 322—336 et Bd. XIV. Neue F. VIII. p. 313—320.

7. Dr. O. Karlowa, Die Formen der römischen Ehe und Manus. Bonn. (Cohen). 1868.

8. Kutschker, Eherecht I. 269—365.

9. Fr. Kunstmann, Grundzüge eines vergleichenden Kirchenrechtes der christlichen Confessionem. München (Kaiser) 1867.

10. S. Klein de Szád, Dissertatio canonica de matrimonio iuxta disciplinam Graeco-Orientalis ecclesiae. Vindobonae (Kurzbeck) 1781 p. 117 ss.

11. Ernst von Lasaulx, Zur Geschichte und Philosophie der Ehe bei den Griechen. München, 1852.

12. Theod. Mandics, Dissertatio canonica de causis connubium discindentibus iuxta disciplinam orthodoxae ecclesiae Christi orientalis. Budae, 1826. Auctor sequitur prorsus ius Romano-Byzantinum.

13. Nikodim Milaš, Православно црквено право² [Ius canonicum ecclesiae orthodoxae (orientalis)] Mostar (Pacher-Kisić) 1902 p. 668—682. Auctor est plenus Byzantinismi.

14. Dr. C. von Moy, Das Eherecht der Christen in der morgenländischen und abendländischen Kirche bis zur Zeit Karls des Grossen. Regensburg, 1833 (Pustet) I. 10—45; 118—151.

15. D. Palmieri, Tractatus de matrimonio christiano. Romae (Polyglotta) 1880. 125 ss.

16. A. S. Pavlov, Курсъ церковнаго права [Cursus iuris canonici] Gromoglasov. Lavra 1902 p. 378 ss.

17. J. Perrone, De matrimonio christiano. Romae 1858, III.

18. G. R. Ribics, Dissertatio canonica de indissolubilitate matrimonii. Viennae 1753.

19. A. de Roskovány, Matrimonium in ecclesia catholica Pestini et Nitriae 1870—1887 tom. I—V.

20. Rosset, De sacram. matr. I. Maur. 1895. p. 465—641.
21. A. Fr. von Schaguna, Compendium des kanonischen Rechtes. Aus dem Romanischen übersezt von Dr. Alois Sentz. Her-
manstadt (Drotleff) 1868. p. 67—84.
22. R. Rit. von Scherer, Handbuch des Kirchenrechts. Graz
u. Leipzig (Moser) 1898. Bd. II. 541—554.
23. Papp-Szilágyi de Illyésfalva, Enchiridion iuris ecclesiae
orientalis catholicae. Varadini 1862. 487—499. Auctor sequitur magis
ius ecclesiae occidentalis, quam orientalis.
24. Is. Silbernagl, Das Eherecht nach den Gesetzen der
gricchischen Kirche. (Habitations-Schrift). München 1862. p. 37 ss.
25. F. Walter, Geschichte des röm. Rechtes bis auf Justi-
nian². Bonn (Weber) 1846. II. 106—135.
26. F. Walter, Lehrbuch des Kirchenrechts aller christlichen
Confessionen; XIV. Ausgabe besorgt von Hermann Gerlach. Bonn
(A. Marcus) 1871.
27. F. Vering, Lehrbuch des kath., orient. und protest. Kirchen-
rechts². Freiburg im Breisgau (Herder) 1881. Bd. II. 926—929.
28. X. Wernz, Ius decretalium ad usum praelectionis. Tomus
IV. Romae 1904. p. 1006—1077.
29. D. C. Zachariä von Lingenthal, Geschichte des grie-
chisch-römischen Rechtes³. Berlin (Weidmann) 1877. p. 76—83.
30. A. I. Zagorovskij, O razvodě po russkomu pravu. Har'-
kov. 1884.
31. J. Zenger, Neuer Versuch einer genauen und ausführlichen
Erklärung der Stellen der hl. Schrift und der Traditions-zeugnisse aus
den ersten vier Jahrhunderten, welche von der Ehescheidung handeln.
München (J. Giel.) 1819.
32. Dr. J. Zhishman, Das Eherecht der orientalischen Kirche.
Wien (Braumüller) 1864. Hergenröther in Archiv X. p. 322 ita lo-
quitur de hoc opere: „So wenig ich den byzantinisch-cäsaropapis-
tischen Standpunkt des Verfassers zu teilen und allen seinen Aus-
führungen die gleiche Gründlichkeit und Genauigkeit zuzugestehen
vermag, so sehr fühle ich mich gedrungen, die fleissige und geistvolle
Arbeit des Herrn Dr. Zhishman, der sich mit seinem Gegenstande sehr
vertraut gemacht und die Leistungen von Assemani, Biener, Zachariä,
Heimbach, Mortreul, Dom. Pitra und and. wohl benützt hat, als eine
wertvolle Bereicherung der kirchenrechtlichen Litteratur willkommen
zu heissen“. Zachariä von Lingenthal in prooemio p. VIII. ad „Ge-
schichte des G. R. Rechts²“ affirmat Zhishman multa a se transcrip-
sisse: „Wenn dagegen dr. Zhishman in seinem Eherecht der orientalischen
Kirche (Wien 1863?) zahlreiche Sätze, ja ganze Seiten des ersten
Heftes wörtlich ohne Nennung seiner Quelle abgeschrieben hat, so ist
dies ein Verfahren, welches weniger Anerkennung, als vielmehr ern-
steste Rüge herausfordert“. Tamen hoc iudicium severum est, quia
Zhishman ex opere Zachariae tantum aliquas ex lingua Graeca versiones
assumpsit et fontibus, qui apud eum in notis inveniuntur, usus est.
33. Dr. H. Geffcken, Zur Geschichte der Ehescheidung vor
Gratia. Leipzig. (Weit.) 1894.

Sectio I.

Evolutio dissolubilitatis matrimonii usque ad tempora schismatis Photiani.

A) Ius Romano Byzantinum usque ad imperatorem Iustinianum et principium indissolubilitatis secundum doctrinam christianam.

§ 1. Ius divortii apud antiquos Romanos usque ad tempora Constantini Magni⁴⁾.

Tres coniunctionis maritalis modos invenimus in antiquo iure Romano: confarreationem, usum et coëmptionem. Matrimonium „per confarreationem“ erat sacro-iuridicum, per „coëmptionem“ civile et iuridicum. Utrum per tertium modum connubii — per „usum“ mulier fuerit vera uxor, an tantum per aliquod tempus uxoris loco, non potest demonstrari. Certum est tamen in omnibus hisce tribus formis coniunctionis maritalis mulierem participem sacrorum filiamque familiae fuisse.

Flaminum dissolutio coniugii per confarreationem initi seu diffarreatio usque ad Domitianum prorsus impossibilis erat. Utrum etiam alias huiusmodi matrimonium, indissolubile fuerit non constat, quia testimonia Plutarchi (Rom. 22) et Dionysii Halicarnassensis (II, 25) dissentire videntur. Postea autem diffarreatio omnino possibilis facta est. Qui dimittebat alteram partem sine ratione, debebat quidem aliquam poenam pecuniariam subire, sed solutio matrimonii erat legitima. —

Secundum reliquas duas formas mulieri ab ipsa lege non permittebatur a viro discedere, quia huiusmodi matrimonia semper erant cum conventionem in manum, ubi mulier prorsus erat sub viri potestate. Sed tamen iam tempore Plutarchi mulieres utebantur alio dissolutionis modo scil. per remancipationem in manus alicuius consaguinei vel amici vel per coëmptionem⁵⁾.

Vir utique habebat potestatem mulierem dimittendi, ut dicitur apud Gell. X. 23, 4: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit. Debebat tamen iudicium familiare convocare et mulierem coram cognatis accusare. Qua forma non observata, dissolutio iure valida erat, sed vir poenam subire potuit⁶⁾.

Qui tres ineundi matrimonia modi tempore moralis corruptionis totum fere valorem amiserunt⁷⁾. Post Punica nempe bella quarta forma coniunctionis maritalis introducta est: connubium sine conventionem in manum — matrimonium liberum. Simul cum hac forma inductus est novus modus legalis mittendi repudii, nempe per mutuum coniugum consilium sine ulla praescripta forma et sine ulla causa. Distinguebatur praeterea divortium bona gratia et iniustum divortium, sed haec non

⁴⁾ Karlowa op. c. 5; Rossbach, Untersuchungen über die römische Ehe 93 ff.; Walter op. c. 114 f.; Wernz IV, 1011 et 696 n. nota 14.; Zenger op. c. 371. sq.; Fahrner op. c. 1 ff.

⁵⁾ Plutarch., Cato min. 25. 52.; Caius I. 115—195, Festus v. remancipat.

⁶⁾ Geffcken 11.

⁷⁾ Matrimonium per usum non exstitit post Augustum, modus confarreationis tantum apud flamines in usu erat, tertia forma aderat tunc quoque in iure, sed privata sua priore vi (cfr. Tacitus, Annal. IV. 16. Geffcken 12.)

erat ulla innumerabilium dissolutionum restrictio, quae dissolutiones in dies semper frequentiores erant et simul cum maiore in dies corruptione crescebant. —

Immo prohibita et irrita declarata est a iure omnis conditio, quae solutionem impediret. L. 2, Cod. 8, 39 explicite praescribitur: „Libera matrimonia esse antiquitus placuit. Ideoque pacta, ne liceret divertere, non valere, et stipulationes, quibus poena irrogaretur ei, qui divortium fecisset, ratas non haberi constat“ ⁸⁾.

Pater vel tertia persona potuit etiam matrimonium sine conventionem in manum per reclamationem solvere ⁹⁾.

Quam maximam corruptionem primus impedire voluit Augustus, qui anno 18. a. Chr. edidit legem „Iuliam de coërcendis adulteriis“, secundum quam solutio debebat fieri coram septem testibus civibus Romanis in aliqua forma declarata. Sed per hanc legis dispositionem nihil prorsus factum est, cum solutio etiam abhinc non esset publici, sed tantum privati iuris inter maritum et mulierem atque ita nulla restrictio facta est in parte materiali solutionum ¹⁰⁾.

Lex Iulia Papia Poppea an. 9. a. Chr. restrinxit divortia, in quantum libertis prohibitum erat discedere a suo patrono, maximo benefactore et in quantum novas poenas pecuniarias iis imposuit, qui iniuste sine ulla causa dimitterent uxores ¹¹⁾.

Ergo post Augustum etiam divortium consensu et bona gratia, i. e. ubi nullum crimen tanquam causa dissolutionis aderat, sed aliqua dissolutionis rationabilis causa, permissum omnino erat. In casu iniusti repudii pars rea poena affligebatur, praesertim, si adulterium commiserit, ut dicitur apud Ulp. VI. 13: „mariti mares puniuntur in ea quidem dote, quae ad diem reddi debet (ut) propter maiores mores praesentem reddat, propter minores senum mensum die, in ea autem, quae praesens reddi solet, tantum ex fructibus iubetur reddere, quantum in illa dote, quae in triennio redditur, repensatio facit“.

Ad nos non spectat hoc loco inquirere in dissolubilitatis statum apud Graecos et Iudaeos, cum 212 ius Romanum factum sit ius gentium et in ipsos Iudaeos maximum influxum habuerit, ita ut dissolutionis ius apud eos non multum differret a iure Romano, ut apte Fahrner concludens hoc caput dicit: „Wir können mit Geffcken (Zur Geschichte der Ehescheidung vor Gratian. Leipzig 1894 S. 15) den Zustand des Scheidungswesens bei den Trägern der antiken Kultur wohl dahin präcisieren: Allenthalben äusserst laxe Anschauungen bezüglich der Festigkeit des Ehebandes. Der Mann kann überall ohne Dazwischenkunft einer staatlichen Behörde das eheliche Verhältnis abbrechen. Die Frau, welche ursprünglich kein oder doch nur ein beschränktes Recht auf Scheidung besass, wird zuerst bei den Römern dem Manne hinsichtlich

⁸⁾ Fahrner 4.

⁹⁾ L. 1. § 5.; Dig. 43. 30. Corpus iuris civilis, ed. st. 9. Berolini 1902. Vol. III, p. 705. confer K. Zachariä, Geschichte des G. R. K.² op. c. 34. § 1.

¹⁰⁾ Geffcken 15.; Järs, Die Ehegesetze des Augustus (Marburg 1894) 36.

¹¹⁾ L. 11., Dig. 24, 2. Corpus iuris civilis ed. supra c. 319—320.

dieses Punktes rechtlich gleichgestellt. Unter dem Einflusse der römischen Anschauungen in Sitte und Recht wird auch die bei den Griechen und Juden obwaltende scheidungsrechtliche Beschränkung der Frau mehr und mehr verwischt. Als endlich Caracalla um 212 n. Chr. das römische Recht auf die grosse Masse der Reichsangehörigen übertrug, hatte das griechische und jüdische Scheidungsrecht längst keinen praktischen Wert mehr¹²⁾.

§ 2. Doctrina evangelii et ecclesiae primorum trium saeculorum de matrimonii indissolubilitate.

Cum matrimonium vitae moralis fundamentum sit atque altissimas radices in vitam socialem immittat, reformator generis humani Iesus Christus eiusque vicarii his in terris debuerant necessario certum locum occupare in quaestione de matrimonii vinculo.

Summa doctrinae Christi, vinculum matrimoniale debere esse indissolubile quoad utramque coniugum partem exprimitur imprimis apud Lucam¹³⁾ et Marcum¹⁴⁾; apud Matthaeum additur quidem quaedam exceptio, unde canonistae Graeco-Orientales divortium Christi ipsius auctoritate concessum esse in casu adulterii probare conantur, sed re accuratius inspecta, vera Christi intentio apparet¹⁵⁾.

Loci Matthaei vario modo a theologis catholicis explicantur, sed paucae explicationes Graeco-Orientalium oppugnationem sustinent. Cf. Slav. litt. th. I., 101—4; 157—164.

Certa atque indubia videntur esse haec, quae Sl. l. th. III, 18 exposita inveniuntur: 1. Ratio illa exceptionis ab insolubilitate matrimonii, qua ductum canonistae Graeco-Orientales Christum Dominum casum adulterii excepisse statuere solent, non potest cum ipsis Domini verbis conciliari. Dicunt enim unitatem matrimonialem adulterio tolli et matrimonium fieri dissolubile. Et verum est hanc rationem iam pridem — sive pro vero divortio sive pro separatione a toro et mensa esse statutam (cf. Theodoret., Graec. affect. curat. 9. M. P. G. 83, 1053, C—D (ἀλγῶς), Asterius Hom. 5. in Mat. 19, 3. M. P. G. 40, 237. A—B). Certe autem contractus matrimonialis non minus tollitur ab eo, qui uxorem sine iusta causa dimittit, quam ab eo, qui adul-

¹²⁾ op. cit. p. 11.

¹³⁾ 16, 18: Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχεύει, καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν μοιχεύει.

¹⁴⁾ 10, 11: Ὅς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ, μοιχᾶται: ἐπ' αὐτὴν.

¹⁵⁾ Maldonatus in Mt 5 et 19; Döllinger, Christentum u. Kirche in der Zeit der Grundlegung. (Regensburg 1860) p. 458 ss.; Perrone, Archiv VIII. 471.; Patrizi, De interpretatione Scripturarum. Romae 1844. I. 169 s.; Palmieri op. c. 175 ss.; Knabenbauer, Comment. in 4 evang.² (Parisiis.) Evang. s. Matth.; Möhler, Das Prinzip des Katholicismus oder der Einheit der Kirche S. 79. ff.; S. 162 fg.; Zenger op. c. 34 ff.; Pesch, Praelectiones dogmaticae. VI. 764 ss.; Roskovány Supplementa ad collectiones Monumentorum et Litteraturae de Matrimonio in Ecclesia catholica . . t. I (resp. V. de Matrim.). Nitriae 1887 p. 491—581 (cum litt.); Slavorum litterae theologicae 1905. I, 101—104; 157—164 (cum litter. p. 103—104) III (1907), 18; Gspann, Die Bergpredigt u. d. Unauflöslichkeit der Ehe (Katholik 1906, 9. H.)

terium facit vel patitur. Quae cum ita sint, Christus Dominus sane dicere potuit: Qui uxorem iniuste dimittit, peccat, adulterii reus (sive quatenus auctor est actus, qui peccatum esset, nisi maritus peccato suo vinculum solvisset, sive quatenus est auctor veri peccati), adulter est; sed uxore dimissa aliam ducere peccatum esse dicere non potuisset, quoniam ipsa dimissione matrimonium iam solutum, novae nuptiae licitae fuissent. — Deinde „Christi sententia, eum qui sine iusta causa uxorem dimittat, causative adulterium committere, generalis est, ideoque et ad eos, qui uxore dimissa aliam ducunt, et ad eos, qui non ducunt, extenditur. Verum, si novis nuptiis matrimonium prius solveretur, non posset bene ad omnes extendi, quia ille veri adulterii vera causa esse non posset, qui uxore dimissa statim aliam duceret. Neque illa sententia universaliter vera esset, eum, qui dimissa uxore aliam ducat, moechari; si enim commisso iam ab uxore dimissa adulterio aliam ducit, moechari dici non posset“ l. c. p. 18.

2. Generatim Christum verbis apud Matthaeum nihil — non solum de praecipiendo sed neque de permittendo novo matrimonio — in casu adulterii sanxisse, sed, cum plurimum, novum matrimonium, ut Grimm, Nisius, alii (cf. Sl. l. th. I., 159) non sine gravibus rationibus statuunt, in hoc casu tolerasse et tolerabile iudicasse inde probatur, quod, si quam solubilitatem matrimonii sanxisset (non solum tolerasset), necessario determinasset, utris novum matrimonium licitum esset: solis iuste dimittentibus an etiam vel iuste vel iniuste dimissis, et solis viris an etiam uxoribus. „Sed licet e Christi et Pauli verbis saltem uxores sive iniuste dimissas, sive iuste discedentes a novis nuptiis prohiberi probari possit, quod et orientalis ecclesiae testimoniis (Io. Chrysostomi, Rabulae, Basilii) satis confirmatur, res tamen non est tanta claritate proposita, quae legem vel privilegium decet, nec reliquis quaestionibus inde satis provisum est. Neque tale Christi decretum ab aliis evangelistis aut a Paulo praeteriri potuisset“. Argumentum igitur ex silentio ab adversariis (v. g. Barsov in Hr. Ct. 1882 p. 809) inepte adhibetur.

Intentio Christi certe erat, ut ea, quae et ex amoris essentia et e pudoris et familiaritatis rationibus, conicitur, perfecta matrimonii species — perpetuitatem includens — in ecclesia vigeat; unde Conc. Tridentum definivit: „Si quis dixerit, ecclesiam errare, cum docuit et docet, iuxta evangelicam et apostolicam doctrinam propter adulterium alterius coniugum matrimonii vinculum non posse dissolvi, et utrumque, vel etiam innocentem, qui causam adulterio non dedit, non posse, altero coniuge vivente, aliud matrimonium contrahere, moecharique cum, qui dimissa adultera aliam duxerit, et eam, quae dimisso adultero alii nupserit: A. S. (Trid. Sess. 24, cn. 7; Denzinger, Enchiridion¹⁰ n. 977).

Iam inquirendum est, quomodo se habuerit ecclesia primis tribus saeculis ad indissolubilitatis principium a Christo statutum, qualem disciplinam exercuerit quoad hanc rem.

Primus ex scriptoribus ecclesiasticis, qui loquitur de matrimonii vinculo, est *Hermas*, auctor libri, qui inscribitur Pastor¹⁶⁾. Magna pol-

¹⁶⁾ De tempore, quo Pastor scriptus sit, extant variae sententiae, sed maximam veritatis speciem praese fert illa, quae fundatur

lebat auctoritate hic liber in Oriente. Irenaeus (Advers. haer. 4, 20, 2)¹⁷⁾ et Pseudo-Cyprianus (Adv. aleat. c. 2)¹⁸⁾ laudant eum tanquam Scripturam sacram — γραφήν. Immo Orientales etiam saeculo IV°. ineunte iudicabant Pastorem esse divinitus inspiratum et ad sacros libros pertinere. Teste enim Eusebio Pastor hoc tempore adhibebatur ad instituendos catechumenos et legebatur publice in ecclesia (Hist. ecc. 3, 3, 6)¹⁹⁾, cum tamen multi de eius divina auctoritate dubitarent, adnectit eum Eusebius non τοῖς ὁμολογουμένοις, sed τοῖς νόθοις (l. c. 3, 25, 4)²⁰⁾. S. Athanasius librum adhibet ad probanda dogmata catholica²¹⁾ et quamquam eum e canone excludit²²⁾, tamen inter eos recenset, qui secundum Patrum decreta catechumenis legendi sunt scil. Sapientia Salomonis, Sirach, Esther, Iudith, Tobias, Doctrina Apostolorum²³⁾. Magna auctoritate pollet Pastor apud Didymum Alexandrinum²⁴⁾.

In Mandato IV. 4²⁵⁾ loquitur Pastor ad Angelum: „Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ὀλίγα ἐπερωτῆσαι σε. Λέγε, φησὶν. Κύριε, εἰ γυναῖκα ἔχη τις πιστὴν ἐν κυρίῳ καὶ ταύτην εὖρη ἐν μοιχείᾳ τινί, ἄρα ἁμαρτάνει ὁ ἀνὴρ συζῶν μετ' αὐτῆς; et respondet ei Angelus: Quamdiu nescit, non peccat; si autem vir peccatum eius cognoverit neque poenitentiam egerit mulier, sed permanet in fornicatione sua ac convivit vir cum ea, particeps fit peccati eius et socius adulterii eius. — De novo quaerit Pastor: Quid igitur faciat maritus, si uxor in hac libidine permanserit, et accipit responsum: „Ἀπολυσάτω²⁶⁾ αὐτήν καὶ ὁ ἀνὴρ ἐφ' ἑαυτῷ μενέτω, ἐὰν δὲ ἀπολύσας τὴν γυναῖκα ἑτέραν γαμήσῃ, καὶ αὐτὸς μοιχᾶται“²⁷⁾.

Pastor, sicut vidimus, maximae auctoritatis erat in ecclesia Graeco-Orientali et usque ad initium saeculi quarti adnumerabatur libris inspiratis. Atqui si haec usque ad saeculum IV. docuisset novum matri-

testimonio fragmenti Muratoriani, secundum, quod scriptus est tempore pontificis Pii I. (140—154.)

¹⁷⁾ ed. A. Stieren, Lipsiae 1853. I. 622.

¹⁸⁾ ed. Harnack, Texte u. Untersuchungen zur Gesch. der altchr. Litt. Leipzig 1889. V 1. 15.

¹⁹⁾ Migne P. G. 20. p. 217.

²⁰⁾ Migne P. G. ib. 263.

²¹⁾ De incarnatione Verbi c. 3. Migne P. G. 25. 101.

²²⁾ De decret. Nic. Syn. c. 18 ed. Paris. I. 1: p. 223 s.

²³⁾ Ep. fest. 39 ed. Pat. 1777. I. 768.

²⁴⁾ Didym. Caten. ad Job 8, 17. 18. Migne P. G. 39. 1142 vel ed. Lond 1637. p. 202.

²⁵⁾ Funck, Patres apostolici² (Tubingae-Laupp. 1901) I, 475 s.

²⁶⁾ Ius Romanum non habebat expressas leges de separatione a toro et mensa, quia non erant necessariae, cum de iure permitterentur divortia perfecta. Christus (Matth. 5, 32 et 19, 9) admisit separationem, non praecepit. A clericis eam in hoc casu postulat etiam Conc. Neocaesariensis (314—325.) c. 8.; cf. s. Basil. c. 9.; id quod ex magna poenitentia publica, quae propter adulterium imposita erat, explicari potest. (Wernz, IV. 1067. n. 109.)

²⁷⁾ Freisen (Geschichte des can. Ehrechten op. c. 770) dicit ad hunc locum: „Ob hier der Satz: quodsi dimiserit etc. auch für den Fall der Scheidung wegen Ehebruchs zu verstehen ist, ist schwer zu sagen.“ Geffcken 19. animadvertit ad hoc Freisenii dubium: „(Das) verstehe ich meinerseits nicht, klarer als Hermas es hier tut, kann man sich wohl kaum ausdrücken.“

monium in casu adulterii concedendum esse, necessario debuisset statim Pastorem abicere et damnare tanquam librum, qui s. Scripturis et traditioni Apostolicae se opponat. Quod praesertim debuisset evenire, cum Pastoris doctrina hac in re non sit obscura et implicata, sed prorsus clara.

Animadvertendum est etiam id, iam Pastorem distinctionem facere inter dimissionem perfectam et imperfectam. Priorem vetat in casu adulterii, posteriorem ad tempus (sat longum propter longitudinem poenitentiae publicae) praecipit, si viro mulieris crimen notum sit. Ergo secundum antiquissimam ecclesiae terminologiam ἀπόλυσις non adhibetur tantum ad significandam dimissionem sine causa, ut volunt multi Orientalium canonistae, et ubi quis loquitur de dimissione propter adulterium vel fornicationem, non statim hoc intelligendum est de vinculi ipsius dissolutione, quia fieri potest alia dimissio imperfecta.

Fahrner²⁸⁾ sequens Geffcken invenit difficultatem in verbis, quae hunc locum sequuntur. Postea nempe Angelus declarat mulierem poenitentia acta si denuo labatur non posse iterum a marito accipi — *μὴ ἐπὶ πολὺν δέ*: servis enim Dei semel tantum poenitentiam permitti²⁹⁾. Nullo tamen modo ex hoc sequitur Hermam fundare secundarum nuptiarum prohibitionem in poenitentia mulieris.

Sed etiamsi admitteremus Hermam fundare secundae coniunctionis maritalis prohibitionem in mulieris correctione, tamen ex hoc pro dissolubilitate nihil sequeretur. Secundum nempe Hermae sententiam semel tantum admittitur poenitentia et propterea unus mulieris adulterae recursus ad virum. Nunc quaeritur hic, quid viro faciendum sit, si mulier rursus in adulterium incidat. Responsio, ei licitas esse secundas nuptias, arbitraria prorsus esset, quia praemissis antecedentibus nullo modo continetur³⁰⁾. Immo, si quidem ecclesia non potest prohibere, quod permittendum esse Christus ipse sanxit, non potuit marito insonti auctoritate sua interdicere, ne Christi permissione uteretur.

Iustinus Martyr, apologeta secundi saeculi³¹⁾ in I. Apologia ad Antoninum Pium n. 15 commendans doctrinam Christi de castitate haec ex Evangelio recitat testimonia: „Ὁς ἂν ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἥδη ἐμοίχευσε τῇ καρδίᾳ παρὰ τῷ θεῷ“³²⁾ et „Ὁς γαμῇ ἀπολελυμένην ἀφ' ἐτέρου ἀνδρός, μοιχᾶται“³³⁾. Deinde subdit sententiam interpretans haec verba: „Ὡστε καὶ οἱ νόμοι ἀνθρωπίνου διγαμίας ποιούμενοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκάλῳ εἰσὶ καὶ οἱ προσβλέποντες γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς“³⁴⁾.

²⁸⁾ op. c. 17. apud Geffcken op. c. 18 s.

²⁹⁾ Funck, Patres apost. 476.

³⁰⁾ Fahrner 18.

³¹⁾ Factus Christianus ubique et praesertim in Oriente defendebat doctrinam Christi. Postea fundavit Romae philosophicam scholam, ubi circa annum 165. sub praefecto Iunio Rustico (163—167) tanquam martyr mortuus est.

³²⁾ 5, 28 Matth.

³³⁾ Matth. 5, 32 b.

³⁴⁾ Io. Th. Eques de Otto Jenensis, Corpus Apolog. christ. saec. IIⁱ 5, tom. I. 1. 46. Jenae 1876.

Quaeritur praeprimis, quid sub voce digamia intelligendum sit. Aliqui contendunt Iustinum per hanc vocem *δευτέρους γάμους* mortua altera coniugum parte intelligere et bigamiam successivam improbare. Sed omnino dicendum esse videtur Iustinum secundas nuptias cum uxore dimissa ab alio per leges civiles permissas reprobare, de qua re optime Ritterus loquitur: „Non negamus Iustinum improbasse secunda matrimonia successiva, quae mortua altera parte ineuntur, quemadmodum plerique veteres ecclesiae Patres fecere (Athenagor., Supp. 33, n. 9), verum ex eo non sequitur scriptorem hoc loco illa prae oculis habuisse et nomine peccati notasse: nam improbare aliquid et pro peccato habere plurimum inter se differunt. Notum est patres voce *διγαμία* triplici significatione uti, et primum quidem, cum quis binas habeat uxores, deinde cum quis matrimonio prioris coniugis morte soluto ad secundas nuptias transierit, denique tertio loco, si quis uxore secundum leges dimissa aliam duxerit. Tantum de tertii matrimonii genere hoc loco Iustinum agere ex eo patet, quod in praecedenti oratione ex verbis Christi ad moechiam spectantia duo notaverat atque edixerat, primum si quis adspexisset mulierem ad concupiscendam eam, iam eum moechatum esse in corde suo, et si quis dimissam ab alio uxorem duxisset, eum item adulterium commisisse. Duo haecce genera repetit hoc addens: secundum doctrinam christianam alterum quoque hoc adulterium esse, quamvis leges humanae soluto inter vivos matrimonio ad aliud procedere permittant“ ³⁵⁾.

Multi adversarii provocant ad secundam Iustini Apologiam, quam direxit ad senatum Romanum ³⁶⁾. Mulier quaedam — ita s. Martyr — accepta religione christiana frustra conabatur virum suum infidelem a peccatis contra naturam avertere, quia ille profectus Alexandriam peiora quam prius faciebat. Propterea mulier „ὅπως μὴ κοινωνῶς τῶν ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γένηται, μένουσα ἐν τῇ συζυγίᾳ καὶ ὁμοδίαιτος γινομένη, τὸ λεγόμενον παρ' ὑμῶν ῥεπούδιον δοῦσα ἐχωρίσθῃ“ ³⁷⁾.

In his verbis tamen nulla invenitur difficultas neque corrui Iustini doctrina in prima Apologia enuntiata. Legitima enim dimissio secundum leges Romanas erat per epistolam, quam una pars alteri mittere solebat, quaeque vocabatur libellus repudii. Atqui primi christiani legum civilium praescriptiones implere debebant, si voluerunt poenas evitare. Et propterea haec mulier christiana mittit suo marito libellum repudii, ne ille eam accusare posset coram iudice propter illegitimam dimissionem. Et re quidem vera, cum non potuisset eam accusare propter iniustum divortium, accusavit eam propter religionem christianam. Ergo per libellum repudii explevit mulier externam formam legis civilis et usa est ea tanquam beneficio, ut maritum sceleribus plenum dimitteret, non autem hoc facto ostendit etiam christianis licitum fuisse per libellum solvere matrimonium et ad alias nuptias convolare ³⁸⁾.

³⁵⁾ Animadvers. in pri. S. Iustini Apologiam 14 s. cfr. ed. supra cit. Otto Jenensis I. 46. nota 8.

³⁶⁾ ed. eadem Otto Jen. I. 196 ss.

³⁷⁾ ed. G. Krüger p. 60 ss. vel ed. Otto Jenensis I. 197 s.

³⁸⁾ Aliam interpretationem habet Binterim (Ueber die Ehescheidung. Düsseldorf 1804. S. 173 ff.) dicens mulierem istam dimisisse virum

Athenagoras Atheniensis in suo opere *Supplicatio vel Legatio pro Christianis* (*Πρεσβεία περὶ χριστιανῶν*), scripto circa 177 et directo ad M. Aurelium eiusque filium Commodum, n. 23³⁹⁾ dicit christianos propter vitam aeternam ea, quae in hac vita versantur, contemnere; matrimonium eos inire non cupiditatis causa, sicut gentiles faciant, sed propter generationem et educationem filiorum. Propterea multos vivere apud eos in caelibatu, quod arctius se cum Deo coniunctum iri sperent eorumque mores esse: „ἢ οἷός τις ἐτέχθη μένειν ἢ ἐφ' ἐνὶ γάμῳ· ὁ γὰρ δεύτερος εὐπρεπής ἐστι μοιχεία. Ὅς γὰρ ἂν ἀπολύσῃ, φησὶ, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται, οὔτε ἀπολύειν ἐπιτρέπων ἧς ἔπαυσέ τις τὴν παρθενίαν οὔτε ἐπιγαμεῖν. Ὁ γὰρ ἀποστερῶν ἑαυτὸν τῆς προτέρας γυναικὸς (ἀπολύων τὴν προτέραν γυναῖκα), καὶ εἰ τέθνηκε, μοιχὸς ἐστι παρακεκαλυμμένος, παραβαίνων μὲν τὴν χεῖρα τοῦ θεοῦ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ὁ θεὸς ἓνα ἄνδρα ἐπλασε καὶ μίαν γυναῖκα, λύων δὲ τὴν σαρκὸς πρὸς σάρκα κατὰ τὴν ἔνωσιν πρόσμιξιν εἰς τοῦ γένους κοινωνίαν“.

Ergo *Athenagoras* verba Christi: Quicumque dimiserit uxorem suam et aliam duxerit, moechatur ita interpretatur: Si quis cum uxore alterius adulterium commisit, a marito ea propter hoc scelus dimittenda non est, neque ab eo alia uxor ducenda. Utrum saltem dimissio imperfecta in hoc casu licita sit, necne, non est clare expressum. Quacri tantum potest, ducatne moechiam, de qua loquitur, semper verum peccatum, an tantum rem a perfecta specie matrimonii alienam et cum peccato moechiae in ratione oppositi convenientem, qua doctrina christiani satis commode ab ethnicis distinguebantur.

Athenagoras enim ex vinculi maritalis firmitate conatur ostendere neque matrimonium successivum mortua altera parte licitum esse et illud vocat decorum adulterium — *εὐπρεπὴς μοιχεία*⁴⁰⁾. Sed certe intentionem Christi eandem agnovit quam supra statuimus, nec prohibere voluit, quod Christum omnino permisisse putabat.

per privilegium Paulinum, ne convivere deberet cum infideli in iniuriam Creatoris. Quae interpretatio bona est ad effugiendam difficultatem sed approbanda esse non videtur, cum nulla huius privilegii commemoratio adsit.

³⁹⁾ ed. cit. Otto Jenensis (Jenae 1861.) VII. p. 170.

⁴⁰⁾ Apud Graecos et Romanos viduarum nuptiae minus honorabiles aestimabantur. Valer. Maxim. II. 1. 3. dicit: „Quae uno contentae matrimonio fuerant, corona pudicitiae honorabantur. Existimabant enim, eum praecipue matronae sincera fide incorruptum esse animum, qui depositae virginitatis cubile pudicum egredi nesciret: multorum matrimoniorum experientiam quasi legitimae cuiusdam intemperantiae signum esse credentes.“ Propterea lex Iulia et Papia Poppea non erat libenter a populo accepta et postea iam tempore imperatoris Septimii Severi (193—211) est abrogata.

Doctrina ecclesiae fundatur verbis s. Pauli Rom. 7, 3.; „Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς χρηματίζει, ἐάν γέννηται ἀνδρὶ ἐτέρῳ· ἐάν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλευθέρᾳ ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίζα, γενομένην ἀνδρὶ ἐτέρῳ.“ Quam doctrinam sequitur *Herinae Pastor* (Mand. IV. 4. ed. secunda Funck, *Patres apostolici* I. p. 481.); *Origenes* (Homil. XIX in *Jerem.* nr. 4. ed. *Delarue*. Paris 1740. III. 267); *Chrysostomus* (in speciali libro de hac re scripto: *Περὶ μοναχίας* ed.

Clemens Alexandrinus, primus magnus philosophus Christianus, loquitur etiam de nostra re in libro II. *Stromatum* c. 23⁴¹⁾ Praeprimis definit matrimonium et tunc exponit varia systemata philosophica de illo ostendens ethicam eius liceitatem. Ad quaestionem, quomodo se lex Christi ad matrimonium habeat, respondet: „Οτι δὲ γαμεῖν ἢ Γραφή συμβουλεύει οὐδὲ ἀφίστασθαι ποτε τῆς συνύγας ἐπιτρέπει ἄντικρυς νομοθετεῖ. Οὐκ ἀπολύσεις γυναῖκα πλὴν ἐν μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας· μοιχείαν δὲ ἡγεῖται τὸ ἐπιγῆμαι ζῶντος θατέρου τῶν κευχωρισμένων. Ὁ δὲ ἀπολελυμένην λαμβάνων γυναῖκα μοιχᾷται, φησὶν ἔάν γάρ τις ἀπολύσῃ γυναῖκα, μοιχᾷται αὐτήν, τουτέστιν, ἀναγκάζει μοιχευθῆναι. Οὐ μόνον δὲ ὁ ἀπολύσας αἷτιος γίνεται τούτου, ἀλλὰ καὶ ὁ παραδεξάμενος αὐτήν, ἀφορμὴν παρέχων τοῦ ἁμαρτῆσαι τῇ γυναικί“. Non est negligendum hoc loco idem de marito separato dici, quod de uxore: θατέρου τῶν κευχωρισμένων. Dubitari tantum potest,

Montfaucon I. 549—559; deinde in Homil. XV. in 1. Tim 4, 11—15. ed. cit. XI. 634) confer Zhishman op. c. 401 ss.; Wernz, Ius decret. IV. 1078 ss.

Immo in ecclesia Africana introductum fuit, ut ab episcopo ante consecrationem inter alia quaereretur: „Si nuptias non improbet, si secunda matrimonia non damnet“. (Statuta eccles. antiqu. Opp. S. Leonis. ed. Ballerini III. 654.)

De secundis et sequentibus successivis nuptiis severe iudicat antiquo tempore non solum Athenagoras, sed etiam alii multi, praesertim Tertullianus, in libro ad uxorem II. 1 ss. et Apologia c. 46. Basilius Magnus multis in canonibus loquitur de hac re et statuit varias poenas pro eis, qui secundis nuptiis coniungi volunt. Idem invenitur concilii Laodicensis c. 1. et Neocaesariensis c. 7. Eandem severam doctrinam docet Clemens Alexandrinus (*Strom.* II. c. 23. ed. Die griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jahrhunderte, herausgegeben von der Königlich-Preussischen Akademie der Wissenschaften. Leipzig 1906. Clemens Alexandrinus II. 188—194). Gregorius Nazianzenus (*Oratio* 37. c. 8.) vocat tertias nuptias παράνομον. In *Constit. Apost.* III. 2. (ed. Funk, Didascalia et Constitutiones Apostolorum. Paderbornae 1905 I. 185.) inveniuntur haec verba: Iuniores viduae in loco viduarum ne instituantur, sed adiuventur ac sublevantur, ne ratione inopiae secundas nuptias facere cupiant et exoriatur negotium offensionis. Hoc enim sciatis eam, quae semel nupsit, iuxta legem etiam secundo nubere, eam autem, quae ultra progreditur, esse meretricem. Graecus textus posteriora verba amplificat: „Καὶ τοῦτο γὰρ εἰδέναι ὀφείλετε, ἔτι μονογαμία μὲν κατὰ νόμον γινομένη δικαία, ὡς ἂν κατὰ γνώμην θεοῦ ὑπάρχουσα, διγαμία δὲ μετὰ ἐπαγγελίαν παράνομον, οὐ διὰ τὴν συνάφειαν, ἀλλὰ διὰ τὸ ψεῦδος, τριγαμία δὲ ἀκρασίας σημεῖον, τὸ δὲ ὑπὲρ τὴν τριγαμίαν προφανῆς πορνεία καὶ ἀσέλγεια ἀναμφίβολος.“ Vestigium huius disciplinae usque ad nostra tempora permansit in prohibitione „sollemnis coronationis“ aliisque poenis.

⁴¹⁾ Migne, P. G. 8. p. 1085—97. vel ed. c. Die Griechischen christlichen Schriftsteller der ersten drei Jh. Ausgabe der Preussischen Akademie, Clemens Alexandrinus II. 143—145. *Stromata* habebant magnam auctoritatem apud antiquos scriptores ecclesiasticos. Hippolytus usus est eis in suis *Chronicis* et in scripto *Adversus Artemonem* (Eusebius, *Hist.* V. 28.). Eusebius (*Hist.* VI. 6.) dicit *Stromata* post mortem Commodi imperatoris, ergo tempore Severi (193—211.) scripta esse; conf. Harnack, *Die Chronologie der altchristlichen Literatur bis Eusebius*. Leipzig 1904. Bd. II. 3—23. 28. 80. 86 f. 90 f. 497. 541 f. 171. 174. 192. 226. 238. 295 etc.

utrum verba *μοιχείαν δὲ ἡγεῖται* ., quibus Clemens omnino verba scripturae reddit, intelligenda sint generatim an cum exceptione *ἐὶ μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας*; id quod non est clarius quam locus ipsius scripturae; praesertim cum postea etiam dimittens sine exceptione (quam supra sane addiderat) vocetur moechus. Philaretus, metropolita Moscoviensis certe eodem modo rem explicaret, quo locum Matthaei explicavit: „Pod imenem puščenicy razumětsja žena, ili svoeol'no razošedsajasja s mužem, ili razvedennaja zakonno, za vinu eja preljubodějanija. No kak slovo Gospodne, po očevidnomu razumu izrečeniija i po tolkovaniju sv. Vasilija Velikago, ravno osuždaet muža i ženu za odinakovoe prestuplenie, to slěduet zaključit', čto i nevěsta, vstupajuščaja v supružestvo za puščenika, t. e. razvedennago s prežneju ženou za ego preljubodějanie, preljuby dčet“. Šobranie mněnij i otzyvov, t. II., str. 270. N. Głubokovskij (in Hrist. Čt. 1895, I., 35) ita de hoc loco iudicat: V obščem, nastroenie sv. Klimenta ne blagoprijatno dlja nevinno poterpěvšago pri razvodě, těm ne meněe važno, čto v konce on sovsěm ne upominaet ob ogovorkě kasatel'no normal'uago brakoras- torženija i takim obrazom daet město mysli, čto u nego rěč o razlučenii nedozvolennom. V protivnom slučae „otpuštivšij“ byl by otvěstven ne narjadu s „prinjavšim“, no vdvojně i — prežde vsego — za narušenje zapovědi Božiej, bezotnositel'no k dal'nějšej sud'bě svoej byvšej ženy. Togda poslědnjaja okazyvaetsja postradavšeju *μὴ ἐπὶ λόγῳ πορνείας*“.

Nihilo minus novum testimonium hic habemus Christum Dominum de permittendo matrimonio coniugi iuste dimittenti, nihil sanxisse; alioqui Clemens partem, non totam christianorum doctrinam tradidisset. Confer (praeterea) Stromatum lib. III. 6 et 12⁴²⁾.

Consideremus iam postremum huius periodi celeberrimum scriptorem Origenem.

In commentario in Matthaeum XIV.⁴³⁾ ostendens spirituales significationem Deut. 24, 1. ss. subdit: „*Γυνὴ δέδεται* (νόμῳ ut omnes codd. et Syrus interpretes addunt) *ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ᾤη· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρῃ ἐστίν, ᾧ θέλει γαμηθῆναι μόνον ἐν Κυρίῳ. πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ἢ ἀσθένειαν ἡμῶν παρὰ Παύλῳ εἴρηται τοῖς μὴ βουλομένοις ζηλοῦν τὰ χαρίσματα τὰ μείζονα, καὶ μακαριωτέροις γενέσθαι. Ἦδη δὲ παρὰ γεγραμμένα καὶ τινες τῶν ἡγουμένων τῆς Ἐκκλησίας ἐπέτρειψάν τινα, ὥστε ζῶντος τοῦ ἀνδρός, γαμῆσθαι γυναῖκα, παρὰ τὸ γεγραμμένον μὲν ποιοῦντες ἐν ᾧ λέλεκται· *Γυνὴ δὲ ἐφ' ὅσον χρόνον ᾤη ὁ ἀνὴρ αὐτῆς*· καὶ τό· Ἄρα οὖν μοιχαλὶς χρηματίζει ἢ γυνὴ γενομένη ἀνδρὶ ἑτέρῳ ζῶντος τοῦ ἀνδρός, οὐ μὴν πάντῃ ἀλόγως· εἰκὸς γάρ τὴν συμπεριφορὰν ταύτην συγκρίσει χειρόρων ἐπιτρέπεσθαι παρὰ τὸ ἀπ' ἀρχῆς νενομοθετημένα καὶ γεγραμμένα“.*

Commode adnectit ad hunc locum Moy (Geschichte des Eherechtes, Regensburg 1833 I. 34.): „Wir müssen bemerken, dass darin das Thema, welches anzuführen Origenes sich vorgenommen hat, nicht

⁴²⁾ ed. cit. Acad. Borussic. 216. 22.

⁴³⁾ Migne P. G. 13. 1224 52.

verwechselt werden darf mit demjenigen, was als eigentliches Zeugnis über die Rechtsansicht u. Übung seiner Zeit erscheint. Er will klar machen, dass manche, in den Vorschriften der christlichen Lehre und in den kirchlichen Satzungen scheinbar vorkommende Widersprüche nicht als Inconsequenzen des Gesetzgebers, sondern nur als vorübergehende Accommodierungen zu der Schwäche und Verblendung der Menschen zu betrachten sind, mithin als Ausnahmen, die die Regel nicht aufheben, die aber auch als solche nicht zu verwerfen sind, weil sie zum Zwecke haben, einstweilen ein grösseres Uebel, das durch rücksichtslose Strenge etwa herbeigeführt werden könnte, zu vermeiden. Als einer solchen erwähnt er auch des Falles, wo einige Kirchenvorsteher einer gewissen Frau selbst bei Lebzeiten ihres Mannes sich wieder zu verhelichen erlaubt hatten, und meint, es könnte wegen der obwaltenden Rücksichten wohl gebilligt werden, obgleich es gegen die Schrift und gegen das Gesetz des Anfanges sei. Auf des Origenes persönliche Ansicht von dem individuellen Falle kommt es natürlich nicht an; die Erklärung, dass derselbe im Widerspruche mit der Schrift stehe, ist aber als Zeugnis über die Ansicht seiner Zeit von dem, was sein sollte, und von dem Sinne der in der Schrift vorkommenden Verbote durchaus bestimmt und keiner den Zweifel begünstigenden Deutung fähig“.

Et revera difficillimum erat Christi doctrinam de indissolubilitate non solum in theoriam, sed etiam in praxim inducere, quia in diametrali oppositione ad consuetudines iusque Romanum stabat. Homines rudes, qui religionem christianam acceperunt, non potuerunt statim abicere antiquas consuetudines et se extollere ad disciplinae christianae sublimitatem. Propterea nonnulli ecclesiarum antistites indulgentiam exercebant erga imbecillitatem humanam, ut particularibus in casibus maius malum effugerent. Ex altera parte eadem oppositio contrarium quoque effectum habuisse non imprudenter dicitur⁴⁴⁾: „No slěduet krěpko“ pomnit' čto ĥristianstvo dolgoe vremja našodilos' pod feruloju vraždebnyh jazyčeskij zakonov, kotorye — svoim vtorženiem ili otaženiem — kolebali i daže razrušali ves' evangel'skij stroj vėrujuščij. Estestvenno, čto pri takij uslovijah bračnoj nedisciplinirovannosti, legal'no pokrovitel'stvuemoj i juridičeski nenakazuemoj, otkryvalsja širokij i neuderžimyj prostor, stol' soblaznitel'no pritjagatel'nyj dlja slaboj čelověčeskoj prirody. Ponjatno, čto togda cerkovnoj vlasti neobħodimo bylo energičeski i preimuščestvenno nastaivat' na svjaščennoj nerastoržimosti bračnyh svjazej, čto by predohranit' ĥristian ot rashiščennija stihij raspuščennago mira.

Quem casum Origenes loco allato consideret, clarum non est; nec est cur a Glubokovskij (Ĥrist. čt. 1895 I. p. 42) dissentiamus, qui verisimillimum esse iudicat, Origenem ibi excusare matrimonia nova non post adulterium sed post aliam causam non iniustam contracta. At quod l. c. p. 41 dicit Origenem nova matrimonia eorum, qui a coniugibus adulteris se separaverant, habuisse omnino legitima („vpolně

⁴⁴⁾ N. Glubokovskij in Ĥr. Čt. 1895 I, 39—40.

zakonno“) e verbis Origenis non sequitur; nam nescio unde Origeni tribui possint, e quibus Glubokovskij hoc argumentum construit (p. 41): „Po mysli etogo učitelja, preljubodějanie puščenic y otpuskajuščago est' mnimaja i prestupnaja bračnaja svjaz', esli prežnjaja ne razrěšena. Posemu, kogda brak rastorgnut, pri novom supružestvě *μοιχεία* ne byvaet, ili ono vpolně zakonno pri razvodě po ukazannoj Gospodom pričiniě *ἐπὶ πορνείᾳ*“. — Origenem dubitare de liceitate separationis a toro et mensa a muliere venefica etc. verisimile non est; accedit etiam, quod de eo divortio loquitur, de quo Moyses.

Iesus Christus et s. Paulus principio de matrimonii indissolubilitate statuto clare ostenderunt illud ad forum ecclesiasticum spectare. Primis tribus saeculis impossibile erat ecclesiae, aliquem influxum in legislationem civilem exhibere eiusque leges de matrimonii dissolubilitate impedire. Sed erroneum est statim propter hoc concludere ecclesiam nullam potestatem in matrimonium exercuisse et fideles quoad vinculi maritalis solutionem atque quoad secundarum nuptiarum simultanearum permissionem leges civiles secutos esse. Iam s. Paulus 1 Cor. 6, 1 ss. prohibet fidelibus adire iudicem gentilem propter eorum lites; ergo hoc minime quoad matrimonium potuit adesse. Verum est externas formalitates a lege civili praescriptas etiam a fidelibus impleri debuisse, ut vidimus apud illam mulierem, quam Iustinus (Apol. 2 ed. cit. Otto Jenensis I. 197 s.) narrat misisse viro suo libellum repudii secundum legum civilium praescriptionem, ut omnem accusationem propter iniustum divortium evitaret. Sed ex hoc ipso exemplo patet fideles in matrimonii litibus iudicem ecclesiasticum adire debuisse. Dicit nempe Iustinus illam mulierem propter obsequium erga ecclesiasticos antistites noluisse statim virum dimittere — *ἐπεὶ ἐξεδυσσωπείτο ὑπὸ τῶν αὐτῆς ἔτι προσμένειν συμβουλευόντων* . *ἔμενεν* ⁴⁵⁾). Lites matrimonii non erant actus singulorum privati, sed ad legislationem ecclesiasticam spectabat iudicium ferre remque decidere. Si hoc negaremus, tunc non possemus intelligere, quare s. Paulus duobus in locis (1 Cor. 7, 10 s.; Rom. 7, 2 s.) fidelibus contra vigentes leges civiles inculcat eorum matrimonia indissolubilia esse, quare omnes antiqui scriptores, ut vidimus, distinctionem faciant inter leges civiles et leges Christi. Origenes loquitur (Comment. in Matth. XIV. Migne PG 13, 1224—1252) de aliquibus episcopis, qui agentes contra scripturarum leges permittebant fidelibus secundas nuptias inire vivente adhuc altera parte. Ergo hi episcopi exercebant verum iudicium in matrimonii lites. Verum est hanc legislationem ecclesiasticam coram iure civili actum privatum fuisse, sed pro fidelibus habebat vim verae legis.

§ 3. Ius divortii a Constantino Magno usque ad Iustinianum et principii indissolubilitatis postremi defensores.

Usque ad hoc tempus erat ecclesia in catenis et suam vim tantum interius exercere potuit. Iuribus civilibus et libertate sub Constantino (313) acquisita, activitatem externam per totum imperium

⁴⁵⁾ Fahrner 21—25.

Romanum extendebat et ubique gentium animas adductas ad fontem praesentis et futurae prosperitatis reformabat. In qua reformatione ecclesiae eiusque disciplinae duabus ex partibus magnum periculum imminabat

Multi enim imperatorum exemplis moti sine propria persuasione religionem christianam recipiebant. Cui multitudini rudi, quae illicitis consuetudinibus multisque vitiis prorsus immersa erat, ecclesia praedicare evangelium debebat atque adducere eam ad vitae moralis sublimitatem. Minime nempe credendum est religionem christianam hominum animos sine ullo labore et sine arte paedagogica statim permutasse,

Practerea ecclesia in periculo erat, ne tota sub imperatorum dominium caderet. Hoc, quod non accidit in Occidente, accidit in Oriente, ubi imperatores in disciplinam ecclesiasticam maiorem vim habebant, praesertim postquam Constantinus Magnus sedem suam Roma Constantinopolim transtulit. Ut possimus intelligere quare ecclesia Graeco-Orientalis absolutam indissolubilitatem matrimonii nunquam introduxerit, sed ius divortii, ut ab imperatoribus Byzantinis statutum erat, receperit, debemus breviter considerare relationem inter civitatem seu melius imperatorem et ecclesiam.

Imperatores Romani exercebant supremam et illimitatam potestatem non solum in res profanas, sed etiam in res ad cultum divinum pertinentes, iisque honor divinus debebatur. Quam imperatoris Romani aestimationem non poterat statim christiana religio e civium cordibus evellere. Propterea videmus etiam imperatores Byzantinos supremam potestatem in ecclesia usurpantes. Secundum ius Romano-Byzantinum imperator est *ἐνομος ἐπιστασία, κοινὸν ἀγαθόν* pro omnibus subditis⁴⁶⁾ Idem concilia convocat, haereticos publice damnat.⁴⁷⁾ Propterea salutarum Theodosius a. 448. in synodo Constantinopolitana ab episcopis ut imperator sacerdos⁴⁸⁾.

Potestas eius in clerum et episcopos suprema est⁴⁹⁾. Ille appellatur *κοινὸς τῶν ἐκκλησιῶν ἐπιστημονόρχης*. Synodus patriarchatus Constantinopolitani regit et praescribit, quae decidenda sunt. Decreta earum confirmare ad strictum ius imperatorum spectat atque antiquam esse consuetudinem huiusmodi statuta imperatori approbatum mittere dicit Manuel Comnenus in Novella 18. Mai 1166.

Verum est imperatores patriarchas et episcopos consuluisse, priusquam legem ecclesiam obligantem ferrent, sed hoc prorsus eorum gratiae obnoxium erat. „Höchstens hat die Kirche, wenn es zu Collisionen kam den Grundsatz aufrecht erhalten, dass die Gesetze den Canones weichen müssten Höhere Ansprüche, als die ihr von der kaiserlichen Gewalt zugestanden, hat die Kirche nicht erhoben.

⁴⁶⁾ Epanagoge Basilii (inter 879—886) tit. 2. Collectio librorum iuris G. R. editio C. E. Zachariae p. 65.

⁴⁷⁾ Harduin I. 1715—1718.

⁴⁸⁾ Πολλὰ τὰ ἔτη τῷ εὐσεβεῖ, τῷ ὀρθοδόξῳ· τῷ εὐσεβεῖ βασιλεῖ· τῷ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ. (Harduin II. 159.)

⁴⁹⁾ Ad imperatorem spectat dioeceseon erectio, episcoporum designatio et confirmatio (Nov. 75. 87. 117. Coll. II; Nov. 4. 24. Coll. III; N. 10. 12. 32. 50 Coll. V. ed. Zachariae, Ius Graeco-Romanum.

Wenn sie sich im Verlaufe der Jahrhunderte die Jurisdiction in der Kirchendisziplin ausschliesslich zu windizieren wusste, so geschah das mit voller Zustimmung der Staatsgewalt, welche dieses Recht jeden Augenblick zurtückziehen konnte. Dagegen wurden alle Versuche, welche auf die Schwächung der Staatsgewalt in kirchlichen Dingen berechnet waren, von den Kaisern mit Unwillen und rücksichtslos zurückgewiesen. Eine klerikale Opposition zeigte sich indessen nur selten, und zwar abgesehen von Kompetenzstreitigkeiten nur dann, wenn der Klerus auf die Gewalt der öffentlichen Meinung gestützt, sich zum tätigen Werkzeuge derselben hingab“. Ita describit praeclare Zhishman (25. 26.), canonista Byzantinus, relationem ecclesiae Graeco-Orientalis ad civitatem.

Independentia et autonomia ecclesiastica hisce tribus rebus continetur:

1. Leges politico-civiles non valent, si canonibus contradicunt.
2. Canones habent eandem vim obligandi ac leges civiles; si res in contentionem venerit, decernendum est secundum canones.
3. Ubi canones non existunt, leges iuris Romano-Byzantini valent, in quantum non opponuntur ecclesiae praeceptis⁵⁰⁾.

Sed cum canones antiqui pauci essent, et ab imperatoribus authentice explicarentur, nullam prorsus utilitatem habebat ecclesia ex harum trium rerum dispositione.

Dum Romanorum Pontificum auctoritas apud Graecos et totum Orientem valebat, imperatores non audebant prorsus abuti potestate ecclesiastica. Roma semper contra hanc iniustitiam protestabatur. Ita Agapetus I. 18. Martii 536. scribit ad Iustinianum, qui dogmaticam formulam edidit: „Laudamus, amplectimur (fidei vestrae expositionem) non quia laicis auctoritatem praedicationis admittimus, sed quia studium fidei vestrae Patrum nostrarum regulis conveniens confirmamus atque roboramus“. Postquam autem concordia inter utramque ecclesiam per Photium eiusque successores sublata est, ecclesia Graeco-Orientalis capite destituta devenit in plenam imperatorum dicionem.

Quae potestas principum Byzantinorum culmen attigit saeculo XIII., cum Demetrius Chamatenus, archiepiscopus Bulgaricus, tribuit eis plenam potestatem in ecclesia excepto solo sacrificio missae⁵¹⁾

Totam fere legislationem etiam in iure matrimoniali vindicabant sibi imperatores Byzantini. Ratio religionis in matrimonio apud Romanos sub fine imperii Augusti prorsus exstincta est. Nova religio christiana tantam vim habebat in mentes et mores hominum, ut legislatio civilis necessario rationem eius habere deberet. Necessarium erat antiquam formam coniunctionis maritalis secundum novae religionis doctrinam mutari — debuit se ius civile doctrinae ecclesiae saltem paulatim prorsus accommodare. Sed hoc nunquam factum est, cum legislatores Byzantini novam religionem eiusque disciplinam integram non sanxe-

⁵⁰⁾ Zhishman op. c. 27. nr. 1.; Hergenröther, Archiv X. 328 s.

⁵¹⁾ Καὶ ὡς ἔπος εἰπεῖν πλὴν μόνον ἱερουργεῖν, τὰ λοιπὰ ἀρχιερατικά προνόμια σαφῶς εἰκονίζει ὁ βασιλεὺς, ἐφ' οἷς πράττει νομίμως τε καὶ κανονικῶς. (Ll. I. 317.)

rint. Plena potestas statuendi impedimenta dirimentia, promulgandi matrimonii validitatem eamque irritandi penes legislatorem civilem mansit. Ecclesiae potestas pertinet tantum ad benedictionem⁵²⁾. Per se intelligitur sub huiusmodi circumstantiis non potuisse rationem christianam de matrimonii indissolubilitate in Oriente omnino vincere, cum nec in Occidente perfectior matrimonii species ab initio stabilita fuerit⁵³⁾.

Constantinus Magnus a. 331. repudium iniustum restrinxit, cum statueret virum exinde tantum propter adulterium, veneficium, lenocinium mulierem dimittere posse. Discessus copiam mulieri praebebant: caedes veneficium, violatio sepulchri⁵⁴⁾ Divortium bona gratia restrinxit ita, ut mulier secundas nuptias inire posset, si vir miles per quattuor annos non comparuisset⁵⁵⁾. Divortium mutuo consensu mansit intactum. Itaque Constantinus, si temporum ratio habeatur religioni christianae satis se accommodavit. Legem nempe ferebat pro omnibus suis subditis, quorum multi pagani erant.

Iulianus Apostata abrogavit anno 363 haec Constantini decreta,⁵⁶⁾ sed iam 421. eas renovaverunt Honorius et Valentianus,⁵⁷⁾ qui repudia iusta et iniusta et repudia sine causa vel tantum ob morum vitia seu mediocres culpas distinguunt.

Ius dissolubilitatis per Theodosium II. anno 449.⁵⁸⁾ denuo immutatum est. Ad dissolutionis causas a prioribus imperatoribus statutas multas alias addidit. Mulier virum dimittere poterat, si ostenderat maritum aut adulterum, homicidam, veneficum, seditionibus occupatum, aut quod pessimum omnium peccatorum est communicantem delicto, scilicet, ut contra ipsum imperium aliquid moliretur, falsitatis condemnatum, si ostenderat eum sepulchra violasse, ex sacra aede aliquid subripuisse, latronum vitam sectatum latronum susceptorem, abactorem qui vocatur, esse (qui alienis iumentis aut pecoribus insidiatur eaque alio abigit: *ἐνα τῶν κλουμένων ἀπελατῶν, οἷς ἐστὶ φροντὶς τοῖς ἀλλοτρίοις ἐφεδρεῦεν ὑποζυγίοις ἢ βοῶλκήμασι καὶ ταῦτα μεθιστᾶν ἐτέρωθι*), plagiarium, eum luxuriose vivere, in conspectu uxoris cum aliis mulieribus scortari, salutis suae insidias parasse et in se flagris usum esse. Vir autem habebat veniam dimittendi mulierem, si eam deprehenderat adulteram, veneficam, homicidii aut plagii aut sepulchri violati ream, sacrilegam, latronum fautricem, viro nesciente vel etiam

⁵²⁾ „Im Ganzen hat aber die Kirche hierin nur eine geringe Tätigkeit entwickelt, indem sie es von jeher als angemessen fand, sich hinsichtlich der rechtlichen Seite und der Form der Ehe vom bürgerlichen Gesetze nicht zu entfernen (Zhishman 124.)

⁵³⁾ Cf. Capitularium Caroli Magni l. 5. c. 19 (ad quod respicit Conc. Meldense a. 845 cn. 78. Mansi XIV, 840). Capitula Theodori Cantuariensis c. 93. 116 („cuius uxor fornicatur, licet eam dimittere et aliam accipere“), 143. Poenitent. Theodori II, 12 § 19. 20. Poenit. Romanum tit. III de forn. cp. 20. Concil. Bituricense (1031) cn. 16 etc. Cf. Her-genröther, Archiv X. N. F. IV. 325 ss.

⁵⁴⁾ Cod. Theod. III. 16. 2.

⁵⁵⁾ L. 7, Cod. 5, 17.

⁵⁶⁾ Cod. Theod. III. 13.

⁵⁷⁾ ib. III. 16.

⁵⁸⁾ Cod. V. 17. 8. § 2. 3; confer Fahrner 27 ss.

prohibente gaudentem aliorum conviviis, invito viro sine ratione foris pernctantem, circensibus gaudentem, spectaculis inhaerentem aut theatra frequentantem, insidias sibi venenis aut gladio aut alio modo paratas. consciam tyrannidem molientium, falsitatis ream, audaces manus ipsi ingerentem.

Pars sors semper amittit dotem et antenuptialem donationem, insuper mulier post quinquennium demum secundas nuptias contrahere potest, vir tamen statim uxorem ducere potest. Si dissolutio contra legem i. e. praeter enumeratas causas fiat, mulier item ne ante quinque annos secundum matrimonium ineat prohibetur, vir autem nulli poenae subiectus est. Sed iam Anastasius 497. permisit, ut mulier sicut et vir post unum annum secundas nuptias contraherent si in futurum matrimonium communi consensu praeter causas a Theodosio statutas solveretur ⁵⁹⁾).

Ex omnibus hisce evidens est Constantini Magni successores eius decreta de matrimonii dissolubilitate recipere noluisse. Divortium mutuo consensu etiam tum perdurat. Verum est ius civile distinguere solutiones iustas ab iniustis, sed hoc fere nihil valebat, cum iniusta solutio etsi poena peculiari puniretur, valida tamen esset et coniugibus secundarum nuptiarum copiam daret.

Iam quaerendum est, ⁶⁰⁾ quid ss. Patres alique scriptores ecclesiastici ad hanc legislationem civilem de dissolubilitate matrimonii senserint. Eorum testimonia ostendent nobis, quid ecclesia hoc tempore de divortiis docuerit, qualemque disciplinam in hac re exercuerit. Quod praecipue valet de iis, quorum auctoritas in iure canonico maxima est quorumque multi canones ab ecclesia recepti sunt atque a concilio Trullano sollemniter approbati ⁶¹⁾.

⁵⁹⁾ Cod. V. 17. 9; Zhishman 96—103.; Fahrner 25—28.

⁶⁰⁾ Canon 20. synodi Ancyrae (314) statuit: „Ἐάν τις ὁ γυνή μοιχευθῇ ἢ μοιχεύσῃ τις, ἐν ἐπτά ἔτεσι δοκᾷ (δεῖ) αὐτὸν τοῦ τελείου τυχεῖν κατὰ τοὺς βᾶθμους τοὺς προάγοντα.“ (Mansi II. 519.) Gentianus Hervetius hunc canonem vertit: „Si alicuius uxor adulterata fuerit, vel quis eam adulteraverit, oportet eum in septem annis quod perfectum est assequi, per gradus, qui eo deducunt.“ (Mansi ib.) Dionysius autem Exiguus intelligit hunc canonem de adultero viro, qui secundum pristinos gradus septem annos poenitentiam agere debet, ut ad perfectionem perveniat. (Mansi ib. 525; Pitra, Iuris eccles. Graec. hist. et monum. op. c. I. 447.) Hefele (Conciliengeschichte I. 339. intelligit αὐτὸν τυχεῖν de viro et de muliere et sensus esset: si mulier vel vir adulterium commiserit, debet poenitentiam agere per septem annos. Cum in contrarium Isidorus Mercator neque commemorationem viri et mulieris faciat (Mansi II. 533.) Van Espen dat hunc canonem sensum: Si quis propter adulterium dimissam uxorem in matrimonium ducat, puniendus est sicut adulter. (Commentarium in canones et decreta Colon. 1755 p. 119). Eiusdem sententiae est celeberrimus Pitra (Monumenta et hist. op. c. I. 450. nota 10.) Sed tamen videtur, per huiusmodi interpretationem vis inferri ipsi canonem, cum nemo primo obtutu quicquam huiusmodi in eo invenire possit. Nullum aliud concilium hac periodo in Oriente habitum sive oecumenicum sive particulare attingit indissolubilitatem matrimonii.

⁶¹⁾ Apud Graecos-Orientales recipiuntur in ius canonicum scripta Dionysii Alexandrini, Gregorii Neocaesariensis et Theologi, Athanasii

Imprimis constat acriter ss. Patres defendisse, iuris ecclesiastici a iure civili differentis valorem. Ita Gregor. Naz. Ep. 211; Or. 37. Maxime vero in nostra re Io. Chrysostomus, Hom. de libello repudii n. 1. audiendus est: „Quae autem serva est ac subdita legi, etiamsi millies libellum repudii accipiat, adulterii ligabitur lege. Nam servis quidem licet mutare dominos viventes, uxori autem non licebit viros commutare vivente illo, nam id adulterium esset. Ne mihi leges ab exteris conditas legas, praecipientes dari libellum repudii et divelli. Neque enim iuxta illas indicaturus est te Deus in die illa, sed secundum eas, quas ipse statuit. Etenim externae leges non simpliciter, nec absolute hoc posuerunt .“

Sed quid ipsi ss. Patres illius temporis docuerint, cognoscamus.

Doctrina s. Basilii hac de re his comprehendi potest:

Cn. 9.⁶²) Secundum consuetudinem ecclesiasticam:

1. Mulier [iniuste] dimittens, adultera est, si alii nupsit (Mc. 10, 12); mulier autem numquam iuste dimittit. Cf. Rabulas, Canones pro sacerdotibus et clericis ap. Bickell, Ausgew. Schriften der syr. Kirchenv. S. 237.

2. Vir [iniuste] dimissus, non est adulter, si aliam duxit.

3. Vir [iniuste] dimittens, adulter est.

4. Mulier [iniuste] dimissa adultera est, si alii nubit.

5. Mulier nubens [iniuste] dimittenti (adultero — ab uxore vera tamen non dimittendo) adultera est.

ad 1. Non est mirum, quod hic additur condicio: si alii nupsit; aliud enim de viro valet aliud de muliere sec. cn. 21.

Cn. 21⁶³). Secundum consuetudinem ecclesiasticam: Maritus peccans cum soluta non est adulter; neque excluditur a toro et mensa; (ipsa soluta [sec. cn. 46], si sciens peccavit, arcetur a matrimonio [sane ut adultera]).

Uxor peccans cum soluto adultera est, et separatur a toro et mensa. Cf. Cn. 92.

Cn. 35.⁶⁴) Maritus sine causa dimissus, non est adulter, si aliam ducit.

Alexandrini, Basilii Magni, Amphilochii Iconiensis, Timothei, Theophili, Cyrilli, archiepiscopi Alexandrini, Genadii Cptani, Cypriani Chalcidonensis. In „Pedalion“ referuntur praeterea: Ioannes Ieiunator, Tarasius, Nicephorus, Nicolaus archiepiscopi Cptani et Petrus, Martyr, archiep. Alex.

Concilium Trullanum (692.) enumerat canones: „Διονυσίου ἀρχιεπισκόπου γενομένου Ἀλεξανδρείας μεγαλοπόλεως, καὶ Πέτρου γενομένου ἀρχιεπισ. Ἀλεξ. καὶ μάρτυρος, καὶ Γρηγορίου ἐπισκόπου γενομένου Νεοκαισαρείας Καππαδοκίας, Γρηγορίου ἐπισκόπου Νύσσης, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Ἀμφιλοχίου τοῦ Ἰκονίου, Τιμοθέου ἀρχιεπισ. γενομένου Ἀλεξ. τὸ πρότερον, Θεοφίλου ἀρχιεπισ. τῆς αὐτῆς Ἀλεξ. μεγαλοπόλεως, Κυρίλλου ἀρχιεπισ. τῆς Ἀλεξ. καὶ Γεναδίου πατριάρχου γενομένου τῆς θεοφυλάκτου ταύτης καὶ βασιλίδος πόλεως“ (c. 2. C. E. Zachariae, Historiae iuris G. R. delineatio. Heidelbergae 1859. p. 18.)

⁶²) Ep. canonica I. ad Amphilochium; Migne 32, 665; Pitra, Iuris Graecorum mon. et hist. op. c. I. 582 s.

⁶³) Pitra l. c. I. 588. Cf. T. Barsov in Hrist. Čt. 1882 I, 839. 842.

⁶⁴) Ἐπὶ δὲ τοῦ καταλειφθέντος ἀνδρὸς ὑπὸ τῆς γυναικὸς χρῆ σκοπεῖν τὴν αἰτίαν τῆς ἐγκαταλείψεως· καὶν φανῇ ἀλόγως ἀναχωρήσασα ὁ μὲν συγγνώμης ἐστὶν

Nota: E cn. 9. novimus maritum numquam iuste dimitti; et si (iniuste) dimittatur, secundum consuetudinem posse ducere aliam, etsi adulter fuit; hic de viro innocenti idem — tutius videtur affirmari.

Cn. 46. (Maritus [iuste] dimissus adulter est, si aliam ducit).

Cn. 48.⁶⁵) Secundum sententiam Basilii: Uxor, iniuste dimissa, adultera est, si alii nubit [saltem vivo marito].

Cn. 77.⁶⁶) Vir [iniuste] dimittens, et aliam ducens est adulter.

Auctor libri de Virginit. s. Basilio adscripti (de quo cf. Bardenhewer, Patrologie. Freib. i. Br. 1894. I., 256) n. 41 (Migne PG. 30, 751) verba Christi „qui dimissam duxerit“ expresse interpretatur de ducente iuste dimissam.

Itaque mulier dimittens numquam nubere poterat alii viro (cn. 9, 1).

Ergo Christus non potuerat sanxisse, ut in casu adulterii a marito commissi, uxor posset novum matrimonium inire. Neque enim leges civiles hoc fortasse impediabant! Quodsi non de uxoribus id sanxit. neque de maritis id sanxisse putandus est, praesertim cum discrimen tale in posteriore usu ecclesiae evanuerit, et lex civilis, quam consuetudo ecclesiastica secundum cn. 21. sequebatur, et a s. Io. Chrysostomo (Hom. in illud: Propter fornicationes [1 Cor. 7, 2] n. IV.) et a s. Gregorio Naz. (Or. 31) improbata sit. „Neodinakovost' poslédstvij dlja mužů i žený, obvinjaemyh v preljubodějanii, objasnjaetsja prinjatym v greko-rimskom pravě neodinakovym vozzrěniem na narušenie supružeskoj věrnosti, a ne razrěšitel'nym v sem slučae vzgljadom hristianskoj cerkvi, kotoraja i ot mužů v ravnoj měre trebuet celomudrija.“ T. Barsov in Hrist. Čt. 1882, I, 842.

Maiorem difficultatem Theodoreus Cyrensis parat, qui Christum verbis illis „excepta causa fornicationis“ aliquid sanxisse et mandasse — sive separationem a toro et mensa sive divortium, hoc enim ex eius verbis non satis constat — existimat (Graec. affect. curatio IX. M. 83, 1053, C—D): *λύειν κελεύει*. Idem (Hacr. fab. l. 5, c. 16) Migne PG. 85, p. 505 de vetito repudio citra fornicationem loquitur, quod comparat cum repudio in V. T., ubi novum matrimonium inire post repudium licebat. Sed certe erravit, si Christum illis verbis vel solam separationem a toro et mensa postulasse iudicavit, quod etiam alii praeceptum esse — etsi non eisdem illis verbis — opinabantur (ut Io. Chrysostomus vulg. Hom. 32. Migne 56, col. 802).

Gregorius Naz. Christum verbis apud Mt. sanxisse concedendum esse divortium existimare videri potest. Dicit enim haec: Lex quidem [Mosaica] omnes ob causas libellum dat repudii. At

ἄξιός, ἡ δὲ ἐπιτιμῶν. (Pitra, Iuris G. hist. et m. I. 592.) Cf. T. Barsov in Hrist. Čt. 1882 I, 819—821.

⁶⁵) Migne P. G. 32, 715; Pitra op. c. I, 594. Ἡ δὲ ἐγκαταλειφθεῖσα παρὰ τοῦ ἀνδρός, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην, μένειν ὀφείλει. Εἰ γάρ ὁ Κύριος εἶπεν, ὅτι Ἐάν τις καταλίπη γυναῖκα παρεκτός λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχεύσθαι· ἐκ τοῦ μοιχαλίδος αὐτὴν ὀνομάσαι, ἀπέκλεισεν αὐτὴν τῆς πρὸς ἕτερον κοινωνίας. Πῶς γὰρ δύναται ὁ μὲν ἀνὴρ ὑπεύθυνος εἶναι, ὡς μοιχείας αἴτιος, ἡ δὲ γυνὴ ἀνέγκλητος εἶναι, ἡ μοιχαλὶς παρὰ τοῦ Κυρίου διὰ τὴν πρὸς ἕτερον ἄνδρα κοινωνίαν προσαγορευθεῖσα.

⁶⁶) Pitra I. 599.

Christus non ob omnes, sed separari tantum ab adultera uxore permittit. Idque propterea, quia impudica genus corrumpit et adulterat. Quae ratio certe ad solas mulieres pertinet. Sed, etsi diremptio matrimonii et duplicatio matrimonii nonnumquam pro synonymis habentur (cf. Conc. Cabillonense II, cn. 30. Mansi XIV, 99) atque apud Iudaeos „idem erat libellum repudii dare et posse virum aliam uxorem ducere“ (Maldonatus in Mt 19, 9, cf. tamen Iustin., Apol. I.) iam supra docuimus id non semper fieri; ius autem Veteris Testamenti commemoratum non probat sub ea ratione res comparari, sub qua repudium novi matrimonii copiam dabat, et certe ratio apposita plus non demonstrat quam separationis facultatem.

Similia dici possunt de loco Apollinarii (cf. Cramer, Anecd. Gr. t. I, 151—152).

Io. Chrysostomus in 1 Cor. (7, 14) Hom. 19. non solum adulterio matrimonium „solutum“ esse dicit, sed etiam post fornicationem [uxoris] maritum iam non esse maritum iudicat (μετὰ τὴν πορνείαν ὁ ἀνὴρ οὐκ ἔστιν ἀνὴρ), licet alibi (Hom. 17. in Mt 5, 27) uxorem eiectam adhuc manere eicientis (iniuste) uxorem fateatur, sane etiamsi eiecta iam adulterium commisit. Ceterum satis clare indicat (In Mt [5, 31. 32] Hom. 17) neque iuste dimissae licere novas nuptias inire. Rationem exceptionis adulterii similem ponit atque Gregorius Naz. (Hom. 19. in 1 Cor.). Cf. M. Grigorevskij, Učenie sv. Ioanna Zlat. o brakě in Strannik 1899.

Similia habet Asterius Amasenus (quem tamen verum Amasenum esse Binterim, Die vorzügl. Denkwürdigkeiten VI, 1, 114 negat); dicit enim ⁶⁷⁾ matrimonium *θανάτω καὶ μοιχείᾳ διαλύεσθαι* et cum de novis nuptiis post divortia exponat (viros mutare uxores sicut vestimenta): Quodsi forte, inquit, adulterii culpam obicit eamque divortii rationem reddit, omnem statim accusationem a marito iniuria hac affecto in adulteram transferam, pro hoste probus posthac illi defensor et propugnator assistam, laudabo eum, qui fugiet insidiatricem, qui vinculum abruptet, quod eum aspidi, quod echidnae copulavit. Haec Chrysostomi et Asterii sane aliter intelligi nequeunt, quam ut exprimant sententiam: vinculum esse quidem solutum adulterio, sed ei, quae uxor fuerat, non licere alii nubere et usum cum alio imputari ei ut adulterium continuatum. Sed marito licere — divortio honeste facto — novam uxorem ducere neuter expresse dicit, aut, ut sibi in arguendo cohaerat, ponere cogitur. Eo minus Christum id sanxisse hinc concludi potest.

Neque Cyrilli Alexandrini locus plus demonstrat. Concludi potest ex eius verbis ⁶⁸⁾ matrimonium solvi *ἀτόπω πράξει*, sc. ubi uxor iuste dimittitur, non solvi ubi iniuste (*σώφρονα*) dimittitur: soluto matrimonio non adesse rationem adulterii in accessu ad alium (*ὥσαντί*).

⁶⁷⁾ Homil. in Matth. 19, 3—9. Migne P. G. 40. 227. vel Combef. bibl. patr. auct. nov. Paris 1648. Tom. duplex p. 82

⁶⁸⁾ Ὁ τὴν σώφρονα ἐκβάλλων διῶσιν αὐτῇ ἄθειαν ἄλλω γαμηθῆναι, ἔπερ ἔστιν εἶδος μοιχείας, ὥσαντι μὴ λυθείσης συζυγίας· οὐ γὰρ τὰ ἔσποδα παρὰ Θεῷ λύει τὸν γάμον, ἀλλ' ἡ ἀτοπος πράξις. In Mt. 5, 31 (M. 72, 370).

Epiphanii verba (Haer. 59) ⁶⁹⁾ pro obscuritate sua variis modis explicantur: triplici modo omnis difficultas inde expellitur. Dici potest 1. docere virum adulterum (et a fortiori innocentem) mortua uxore aliam ducere posse (Pius Brunquell, Beweise für die Unauflösbarkeit des Ehebandes. Augsb. 1810: cf. Roskovány Matrim. t. V. [Supplem. t. I.] 1887, p. 670—2. — 2. docere: „Qui non sat habuit unam duxisse uxorem, quae iam sit mortua, ob aliquam scortationem aut adulterium, id est, quod timeat, ne fiat adulter, si a novo coniugio abstinuerit, iste poterit cum secunda coniungi, neque divina scriptura eum in hac re accusat vel reprehendit.“ Petrus Arcudius (Concord. eccl. occid. et orient. in sept. sacram. administr. pag. 619. — 3. Alii (Molkenbuhr, Binterim, Klee) verba illa „ob aliquam scortationem aut adulterium aut separatione ob aliquam malam causam facta“ primitus non adfuisse suspicantur. Certe igitur sensus, quem adversarii ei loco tribuendum esse contendunt, matrimonium esse ex causa adulterii solubile, necessarius non est.

His praecipua Patrum testimonia, quae afferri solent, absolvimus.

Sed etsi ecclesiastica consuetudo illorum temporum parum a perfectione, quae a Romana ecclesia nunc exigitur, differret, christiani saepe legum civilium licentia utebantur: viri uxores et uxores viros sine ullo impedimento tanquam vestes, ut narrat Asterius loco supra citato, dimittebant. Maxima protestatio s. Io. Chrysostomi, Gregorii Theologi aliorumque nihil proderat. Ecclesiae auctoritas in iure divortii componendo effecit solum id, ut divortium iniustum sub aliquibus poenis prohiberetur.

Maximum malum in eo erat, quod ecclesia ea aetate nullam externam iuridicam potestatem in matrimonium habebat. Verum est iam Constantinum an. 331. dedisse privilegium personis ecclesiasticis praesertim episcopis iudicium ferendi in rebus prorsus civilibus. Imperio utebatur auctoritas civilis, quae debebat illud exequi, quod episcopus decreverat. Contra eius sententiam non permittebatur appellatio nisi ad imperatorem. Postea ecclesia veram legislationem in civilibus litibus accepit. Recursus ad episcopum permissus erat non solum, utraque parte in hoc consentiente, sed etiam contra alterius voluntatem. Neque, cum lis apud iudicem laicalem iam incepta esset, appellatio ad ecclesiasticum iudicium prohibebatur.

Sed ex hoc nullo modo concludendum est a fortiori matrimonium ad ecclesiae legislationem spectasse. Etsi enim, sicut vidimus, a principibus christianis aliquid de matrimonii solutione mutatum erat, tamen haec solutio semper pro actu coniugum privato habebatur nec publica erat, nisi quod coram septem testibus privatis fieri solebat. Ad publicum iudicium pertinebat sententiam ferre de poenis et damnis

⁶⁹⁾ ὁ δὲ μὴ θυνηθεὶς τῇ μιᾷ ἀρκεσθῆναι τελευτησάσῃ ἐνεκὲν τινος προφάσεως, πορνείας ἢ μοιχείας, ἢ κακῆς αἰτίας χωρισμοῦ γενομένου, συναφθέντα δευτέρῃ γυναικί, ἢ γυνὴ δευτέρῳ ἀνδρὶ, οὐκ αἰτιᾶται ὁ θεὸς λόγος, οὐδὲ ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς ζωῆς ἀποκηρύττει, ἀλλὰ διαβαστάζει διὰ τὸ ἀσθενέει. (Haeres. I. 59, c. 4. [ed. Dindorf. II. Lipsiae 1860. p. 553] confer Fahrner 32. n. 1.)

e divortio sequentibus, sed neque haec legislatio erat civilis, sed tantum poenalis et coercitiva. Cum autem ecclesia iurisdictionem coercitivam non haberet, causae divortii ad eam tantum in foro interno conscientiae seu in foro ecclesiae, non autem in foro publico spectabant. Propterea leges tantum pro foro conscientiae potuit condere, cum in parte iuridico-civili et publica matrimonium esset iudicii potestatis civilis. Cum igitur tota iurisdictio in rebus matrimonium penes imperatores esset qui nunquam rationibus ecclesiasticis satis se accommodare volebant non est admiranda maxima morum ruina, quae hoc tempore propter innumeras causas dissolutionis apparet ⁷⁰⁾ ita ut desperaretur de possibilitate absolutam indissolubilitatem in usum deducendi et propterea ratio fragilitatis humanae haberetur.

Indissolubilitate perfectiore non postulata fundamentum positum est, ut reciperentur leges civiles de divortiis in ius canonicum. Et dum in ecclesia occidentali magna pugna est inter ecclesiam et principes, dum illa hoc vincit, ecclesia Graeco-Orientalis magis magisque subiciebatur potestati civili.

B) Iustiniani eiusque successorum de matrimonii divortiis legislatio eiusque ad ius canonicum relatio.

§ 1. Legislationis Iustiniani eiusque successorum dispositiones quoad nuptiarum dissolubilitatem.

A Theodosio II. facta reformatio permansit usque ad tempora Iustiniani I. (527—565), cuius legislatio quoad matrimonii dissolubilitatem maximi momenti est, cum eius leges in ipsum ius canonicum receptae adhuc in ecclesia Graeco-Orientali separata valorem habeant.

Anno 535, 15. k. Aprilis edidit 22. Novellam: *Περὶ τῶν δευτερογαμούντων. Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς (Ἰουστινιανὸς) Ἰωάννῃ τῷ ἐνδοξοτάτῳ ἐπάρχῳ τῶν ἱερῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ δεύτερου, ἀπὸ ἐπάτων καὶ πατριζίῳ* ⁷²⁾.

In praefatione describitur matrimonii sublimitas et momentum pro genere humano, cuius immortalitatis artifex sit. Antiquitatem, ait, non satis de prioribus aut secundis nuptiis perscrutam esse, sed permisisse patribus et matribus ad plures venire nuptias nec ullo lucro privari. Theodosii autem temporibus ampliorem sollicitudinem factam esse circa huius rei tractatum.

In c. 1 monetur, ut omnia, quaecunque in prioribus sancita sunt, valeant secundum propria tempora non habentia ullam ex praesente lege novitatem.

Capite 4. transit ad ipsam matrimonii solutionem. Quattuor dissolutionis formae distinguuntur: 1. *διαζύγιον κατὰ συναινέσιν* — divortium mutuo coniugum consensu; 2. *διαζύγιον κατὰ πρόφασιν ἡπεμπτον* vel *εὐλογον* — divortium bona gratia vel per rationabilem occasionem; 3. *διαζύγιον αἰτίας ἀπάσης χωρὶς* — divortium citra omnem causam et 4. *διαζύγιον κατὰ αἰτίαν εὐλογον*. Distinctionis fundamentum

⁷⁰⁾ confer Fahrner 43 ff.; Geffcken 28 ff.

⁷²⁾ Corpus iuris civilis; ed. stereotypa 2. Berolini 1899. III. 146—187.

non est clarum. Secundum eam sequentes divortii species in ius canonicum introductae sunt: διαζύγιον κατὰ συναίνεσιν vel ἐκ τοῦ συμφώνου et διαζύγιον κατὰ πρόφασιν ἄπεμpton, quod iterum subdividitur in διαζύγιον ἀγαθῇ χάριτι δίχα ποινης vel λῦσις ἀτιμώρητος; et διαζύγιον τιμωρία — cum damno. Διαζύγιον κατὰ συναίνεσιν fit per mutuum coniugum consensum sine ulla prorsus causa; διαζύγιον κατὰ πρόφασιν εὐλογον alterius coniugum crimine vel aliqua rationabili causa, propter quam matrimonium solvi licet, fundatur. Si divortium propter aliquod crimen fit, vocatur διαζύγιον τιμωρία, quia pars sons punitur: si propter aliam causam citra crimen fit, διαζύγιον δίχα ποινης, quia neutra pars poenam patitur. —

Divortii bona gratia in 22. Novella enumerantur hae causae professio religiosa ⁷³⁾, impotentia viri coire mulieri et agere, quae a natura viris data sunt ⁷⁴⁾, captivitas ⁷⁵⁾, recursus liberti vel libertae ad servitutem ⁷⁶⁾, absentia viri militis ⁷⁷⁾.

Causae divortii cum rationabili causa vel „cum damno“ ex Theodosii II. decretis enumerantur et adhuc tres novae adduntur: si mulier de industria abortum faciat, si una cum viris libidinis causa lavetur, vel aliis stante primo matrimonio de novis nuptiis loquatur (c. 16, 1).

De divortio mutuo consensu Iustinianus hac Novella nihil statuit et propterea illud permansit in suo valore.

Propter illegitimam dimissionem amittebat vir dotem et antenuptialem donationem, sed quaestio erat, quid tunc, si mulier nullam dotem viro attulerat. Quoad hoc statuit Nov. c. 18. virum dimittentem uxorem sine iusta causa vel praebentem ei rationem, ut a coniugio discedat, quartam partem suae substantiae illi persolvere debere, quam quantitatem non posse esse maiorem centum auri libris. Iisdem poenis etiam mulier sine dotatione subiacet et insuper post quinque annos demum secundas nuptias inire potest, si sine iusta causa repudium viro miserit, si autem per culpam mariti vel bona gratia repudium dederit, idem valet atque in nuptiis cum donatione antenuptiali. —

⁷³⁾ Κατὰ πρόφασιν ἄπεμpton, ὅταν ἄσκησιν θάτερον ἔληται τῶν μερῶν, πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ κρεῖττω μεταβαίνειν ὁδόν, καὶ τὸν ἐν ἀγνεῖα βίον αἰρούμενον (c. 5).

⁷⁴⁾ Διαλύεται γάμος, ὅταν τις οὐχ οἷός τε εἶη συνίεναι τῇ γυναικὶ καὶ τὰ παρὰ τῆς φύσεως ἀνδράσι δεδομένα πράττειν. Debet tamen triennium ex nuptiarum tempore transcurrere (c. 6).

⁷⁵⁾ Τὸ τῆς αἰχμαλωσίας τοιοῦτόν ἐστιν, ὅποτον bona gratia διαλῆειν τὸν γάμον. Altera coniugum pars debet alterum per quinquennium expectare, quo tempore elapso, sive manifestum fiat de morte, sive incertum, nubere licet sine periculo (c. 7). Propter damnationem ad metalla (c. 8) et deportationem (c. 13) non potest solvi matrimonium.

⁷⁶⁾ Εἰ δὲ ψῆφος δικαστικὴ τὸν ἀπελεύθερον ἢ τὴν ἀπελευθέραν ἢ τοὺς τούτων παιδας καταδουλώσειε, συνίσταται μὲν ἐξ ἀρχῆς ὁ γάμος, ἢ δὲ ὕστερον ἐπιφανείσα δουλεία διαζεύγνυσιν αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ τελευτῆς ἀκολουθησάσης (c. 9). Si quis autem statim ab initio se cum libera persona nuptias contrahere opinatus est, et postea demum illam servilis esse conditionis appareat, ab initio matrimonium non erat propter impedimentum „inaequalitatis fortunae“. (c. 10, 11, 12).

⁷⁷⁾ Constantinus statuit post quattuor annos uxorem militis secundas nuptias inire posse, si vir silentium agat; per hanc autem Novell. tempus expectationis ad decem annos prolongatur. (c. 13, 14).

Sed et tunc abusus contingere poterant, cum coniuges repudia praeter vel propter causam ea intentione mitterent, ut a patre dotem et antenuptialem donationem acciperent. Ut hoc malum et irreverentia contra parentes amoveatur, pro repudio in fraudem parentum horum consensus exigitur.

Iustinianus igitur in hac Novella nullam prorsus iuris dissolubilitatis renovationem fecit, immo causas divortii a Theodosio statutas etiam amplificavit. Eius meritum constat unice in eo, quod melius has causas determinavit et novas poenas pro iniusta solutione statuit. Influxum tertii in vinculum matrimoniale intactum reliquit, quia „neque rationi convenit patrem contra filii voluntatem matrimonium dissolvere non posse“. —

Maiorem progressum et accommodationem ad legem naturalem et ecclesiasticam ostendit Novella 117. an. 542 15. k. Ianuar. sub titulo: *Περὶ διαζόρων ζεγαλαίων καὶ λύσεως γάμων. Ὁ αὐτὸς βασιλεὺς Θεοδόσιος ἐπιτομήν ποιησάτων*⁷⁸).

Quoniam sunt multae, ita Novel. c. 8., in antiquis legibus causae, ex quibus facile matrimoniorum dissolutiones fiant, placuisse imperatori ex eorum numero quasdam auferre, quae indignae sint ad matrimonia solvenda.

Distinctio iuridica divortii adhibita in 22. Novel. non reperitur, sed simpliciter solutionis causae enumerantur (c. 8—15).

Vir potest uxorem dimittere: 1. si contra imperatorem molientibus aliquid conscia. marito id non indicaverit. Quodsi maritus hoc sibi a muliere renuntiatum reticet, licet mulieri ad imperatorem ipsum rem deferre, ne maritus postea ullum dissolutionis praetextum habeat: 2. si probet eam adulterium commisisse; 3. si quocunque modo mulier vitae mariti insidiata sit, vel aliis id facientibus ei non indicaverit: 4. si cum viris externis sine consensu mariti convivat, lavetur, extra domum maneat, nisi forsan apud proprios parentes: maritus, qui citra unam ex his causis mulierem domo expellit et illam foris pernoctare cogit apud alios, non habentem proprios parentes, nullam licentiam habet mittere ei libellum repudii: 5. si ignorante vel prohibente marito circensibus, theatris et amphitheatris intersit.

Mulier potest viro repudium mittere et dotem atque antenuptialem donationem accipere: 1. propter coniurationem, insidias vitae et castitatis aliis eam adulterandam tradendo; propter impotentiam probandi eius accusatum adulterium: 2. si maritus in eadem domo vel eadem civitate, in qua cum uxore habitat, cum alia inveniatur vivere et admonitus per suos vel mulieris parentes aut per alias fide dignas personas, non absteineat a suo scelere.

Solutio matrimonii mutuo consensu per hanc Novell. abrogatur nisi fiat propter castitatem i. e. vitam monasticam. Si autem propter hanc causam soluti coniuges alias nuptias contrahant vel luxuriose vivant, liberi eorum dotem et antenuptialem donationem atque totam sentis personae substantiam accipiunt.

⁷⁸) Corpus iuris civilis op. c. III. 551—566; vel: Novel. Iustiniani extra codicem. ed. Zachariae a Lingenthal. (Lipsiae 1881.) II. 211—226.

Pro divortio bona gratia aliqua nova statuuntur: Mulier, quamquam a suo marito, qui in expeditione est et in militias refertur, per quantoscunque annos neque litteras, neque ullum responsum acceperit, tamen non potest secundas nuptias inire ante eius mortem. Captivitas manet adhuc in valore, sicut Novellâ 22. praescribitur. Omnes aliae causae divortii illegitimae sunt et si mulier citra eas repudium mittat, ab episcopo in monasterium mittenda est. —

Ut patet, 117. Novell. adhuc firmiter in antiqui iuris Roman. fundamento manet. Concessionones ecclesiae factae sunt, in quantum divortium mutuo consensu abrogatum est impositis gravibus poenis in eos, qui eiusmodi divortia facere auderent. Sed eorum validitas permansit etiam post hanc Novellam. (Quod elucet ex Breviario 134. Novellae ci 26. Theodori Hermopolitani, qui affirmat talia divortia contra mores esse, sed tamen validitate non carere ⁷⁹⁾). Influxus iuris Romani etiam in maiore indulgentia erga maritos, pro quorum criminibus leviores poenae statuuntur, invenitur.

Quae leges a Iustiniano latae minime observabantur, quia scil. matrimonium etiam ex aliis causis et per consensum solvebatur. Sicut nempe legislator Iustinianus tam multas dissolutionum causas statuere potuit, omnis praefectus in provincia usurpabat sibi eandem potestatem. Praeterea pecunia quivis iudices ad suam partem trahere potuit, ut solverent matrimonium, ubi nulla causa aderat. Propterea Iustinianus an. 566. Novel. 134. ⁸⁰⁾ publicavit, in qua inculcat et commonet matrimonium tantum ex causis enumeratis in Novella 117. solvi posse. Divortia mutuo consensu iterum severe prohibentur et graves poenae contra transgressores statuuntur. Mulier nempe et vir, qui praeter legitimas causas matrimonium solvunt. per omne vitae eorum tempus in monasterium coniciendi sunt. Corporalibus poenis plectendi et in exilium mittendi sunt etiam officiales, qui eiusmodi matrimoniorum solutionibus operam praestant et illegitima instrumenta conficiunt.

In Novel. 117. in adulterium virorum magna indulgentia exercetur, qua illi male utebantur et in peccata omnis generis labebantur. Quod malum Iustinianus evellere voluit praescribens viros secunda vice cum muliere extranea conversari deprehensos, non solum a muliere separandos, sed etiam post tormenta ultimis suppliciis afficiendos esse.

Mulier adultera per totum vitae tempus in monasterium mittenda est et post duos annos demum vir eam iterum in matrimonium assumere potest.

Quae severitas tamen nihil effecit. Moralis corruptio maxima erat. Divortium nempe mutuo consensu altas radices in populo habebat et propterea causae divortiorum a Iustiniano statutae non sufficiebant. In 141. Novell. ex anno 559. poenae imponuntur eis Cpoli viventibus, „qui impia et nefaria agunt, quae ne a brutis quidem animalibus inveniuntur commissa“ ⁸¹⁾.

⁷⁹⁾ Zhishman 104.

⁸⁰⁾ Corpus iuris civilis ed. c. III. 676—689; c. 11 s.

⁸¹⁾ Corpus iuris civilis III. 705—706.

Quibus in tristibus circumstantiis successor Iustiniani Iustinus II. (565—578) per Novell. 140. an. 566. 18. k. Oct. iterum *διαζύγιον καὶ ὁρμήσεις* introduxit ⁸²⁾, cuius introductionis rationem his verbis reddit: Multi nos adierunt, qui matrimonium inter se contractum aegre ferrent et aversarentur, et propterea bellum et proelia domi ortas esse arguerent, utque illud solveretur rogarent, etsi causas, ex quibus impune id eis facere lex concederet, afferre non possent. Quod desiderium se non statim implevisse, sed distulisse ad aliquod tempus hortantem et minantem, ut ab insano odio, quod inter se habeant, desisterent et ad concordiam redirent. Quae omnia nihil profuisse, quoniam difficile sit eos conciliare, qui semel odio tenentur. Contigisse enim, ut nonnulli ex iis sibi invicem insidias pararent, et venenis aliisque rebus, quae mortem afferunt, uterentur.

Imperatores Iconoclastae, Isauri (717—867) characterem prorsus christianum in sua legislatione ostendunt et in re divortii se principiis evangelii magis, quam eorum successores accommodare studuerunt. Leo Isaurus (717—741) eiusque filius Constantinus Copronymus vel Caballinus ediderunt an. 740. Eclogam in 18. titulos divisam, quae declarat Sapientiam Dei, omnium creatoris indissolubilem coniunctionem inter virum et mulierem docere. Quam assertionem probat ex prima matrimonii institutione in paradiso et ex Christi doctrina. Deum non creasse mulierem sicut virum ex pulvere terrae, sed ex corpore Adae, per quod significare voluisse eos esse unam carnem in duabus personis. Item, quando peccaverint, non esse a Deo castigatos per solutionem matrimonii. Eandem legem latam esse a Domino Iesu Christo, qui praeceperit matrimonium tantum propter adulterium solvi posse. Cum tamen multi sint, qui propter varias causas matrimonium solvant, praesentem Eclogam statuere causas, propter quas repudium mittere permittatur.

Post hanc introductionem pro utraque coniungum parte tantum tres divortii causae enumerantur: insidiae vitae, morbus contagiosus et si una pars conscia sit alios moliri insidias alteri parti neque ei hoc nuntiat. Insuper vir potest repudium mulieri mittere propter adulterium et mulier propter viri impotentiam ⁸³⁾.

Legislatores ergo principio in prologo enuntiato fideles non manserunt, sed tamen restrinxerunt fere innumeras causas a Iustiniano statutas et praeterea abrogarunt divortium mutuo consensu. —

Sed neque hoc quidquam proderat. Multi enim proprios liberos in baptismo levabant, quod secundum c. 53 syn. Trullanae impedimentum dirimens constituebat, ut hoc modo matrimonium solvere aliasque nuptias inire possent. Leo IV. et Constantinus (776—780) Novell. 26. severe

⁸²⁾ Corpus iuris civ. III. 701—703.

⁸³⁾ Cap. 12. 13. Eccl. Zacharias, Collectio librorum iuris G. R. ineditorum op. c. 21. 21. Λύεται ὁ ἀνὴρ ἀπὸ γυναικὸς διὰ τοιαύτας αἰτίας· ἐὰν ἡ γυνὴ αὐτοῦ πορνεύσῃ· ἐὰν ἐπιβουλεύσῃ οἰωδῆποτε τρόπῳ τῇ ζωῇ αὐτοῦ ἢ ἐπισταμένη ἐτέρους ἐπιβουλεύοντας μὴ καταμηνύσῃ αὐτῇ· καὶ ἐὰν λωπρὴ ἔσται· ὁμοίως δὲ λύεται καὶ ἡ γυνὴ ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς διὰ τοιαύτας αἰτίας· ἐὰν ἀδυνατήσῃ ὁ ἀνὴρ ἐπὶ τριετίᾳ ἀπὸ καιροῦ τοῦ γαμικοῦ συναλλάγματος τῇ οἰκείᾳ μιγῆναι γυναικί· conf. Zacharias, Gesch. G. R. Rechtes ³ p. 32 s.

hoc scelus prohibent⁸⁴⁾. Secundum eiusdem Novell. testimonium multi propter incontinentiam, nullam legitimam rationem dissolvendi matrimonii habentes, mittebant repudia *κακῇ συμφωνίᾳ* — mutuo consensu. multi autem sub praetextu castitatis et perfectioris vitae id faciebant et postea secundas nuptias inibant⁸⁵⁾. Quae omnia prohibentur sub gravibus poenis. Tamen divortia mutuo consensu adhuc permanserunt, cum earum validitas legalis non sit abrogata, sed tantum secundae nuptiae nullae declaratae sint liberique, qui ex his generantur, illegitimi.

Quae reformatio divortiorum proximo tempore ab imperatore Basilio Macedone (867—886) abolita et abrogata est. Basilius nempe eiusque successores renovationi legislationis Iustinianae per Isauros multis in rebus mutatae operam dederunt. Quem finem assequi voluerunt edendo primo *Πρόχειρον νόμον* i. e. epitomen legum, tanquam introductionem in scientiam iuridicam, secundo *Ἀνατάθρασιν παλαιῶν νόμων* — retractationem antiquarum legum in 60 libros distributam, tertio *Ἐπαναγωγήν τῶν νόμων*, quae est secunda editio τοῦ προχείρου.

Basilius Macedo eiusque successores semper magna in oppositione contra Leonis Isauri Eclogam erant atque studebant pedibus manibusque auctoritatem eius tollere. Ita in prooemio ad Prochiron Macedo declarat Eclogam non fuisse electionem, sed potius eversionem bonarum legum, neque quidquam rei publicae profuisse, quia adversus pios legislatores iniuriam commississet⁸⁶⁾. Idem imperator in Epanagoge Eclogam rebellionem contra verum dogma, et leges civiles eiusque praescripta res ineptas appellat⁸⁷⁾.

Prochiron editum a Basilio filiis Constantino VIII. et Leone Philosopho anno 870. adiuvantibus, causas solutionis matrimonii simpliciter ex 22. et 117. Iustiniani Novella enumerat⁸⁸⁾. Epanagoge publicata an. 884. easdem causas recipit⁸⁹⁾. *Ἀνατάθρασις*, quae τὰ βασιλικὰ appellari solet, in editione Leonis Philosophi intra an. 901—911 continet easdem divortii causas⁹⁰⁾. quae in Prochiro et Epanagoge reperiuntur.

Solutio mutuo consensu excepto casu castitatis abrogatur et prohibetur⁹¹⁾, in quo unicum meritum legislationis Macedonis positum est.

⁸⁴⁾ Καὶ ταῦτα μὲν ἡμῖν περὶ τῶν ἐκ τοῦ παναγίου βαπτίσματος τὰ ἑαυτῶν παρὰ νόμους θεξαμένων τέκνα νενομοθέτηται. ἐπειδὴ δὲ τινες ἑτέροις αὐτοῖς συνεκρότησαν γάμοις; editio Zachariae, Ius G. R. III. 53.

⁸⁵⁾ Ius G. R. ed. Zach. 53—55.

⁸⁶⁾ Prochiron ed. Zachariae, p. 9. § 2. 2.

⁸⁷⁾ Νῦν δὲ τὰς ἐπὶ ἐναντιώσει τοῦ εἰρημένου θείου δόγματος καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν σωστικῶν νόμων παρὰ τῶν Ἰσαύρων φλεναφίας ἐκτεθεῖσας πάντῃ ἀπορρίψασα; ed. Zachariae in Collect. p. 62; Zhishman 53.

⁸⁸⁾ 11 primi tituli agunt de matrimonio, quorum postremus causas divortii tractat, ed. Zachariae 73—83.

⁸⁹⁾ Collectio, ed. Zach. 135—146.

⁹⁰⁾ Lib. XXVIII. tit. 7. ed. Heimbach. (Leipzig 1833—1850) III. 217—237.

⁹¹⁾ Δεῖ εἰδέναι, ὡς ὁ παρών ἐκανονίσθη νόμος ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου εὐσεβοῦς βασιλέως. ἔχει γὰρ οὕτω τὸ δόγμα· Θεσπίζομεν τὰ ἐπὶ σωφροσύνη καὶ κατὰ συναίνεσιν διαλύεσθαι μέλλοντα συνοικέσια μὴ ἄλλως πως διαλύεσθαι· εἰ μὴ ἄρα τῶν προσώπων ἐκότερον ἐν ὁμοίᾳ φιλοθέῳ γνώμῃ καὶ ἱσφ. χρόνῳ τὸ μοναχικὸν ἀναλάβοι βίον. Ita iam Scholiastes admonet ad Epanagoges XXI. 1. Zacharia, Collectio 135.

Idem prohibetur in Prochir. XI. 4. ed. Zach. 74.

Ita Isaurorum reformatio et accommodatio principiis doctrinae christianae ex iure extincta est, et iterum valorem Iustiniani dispositiones de divortio acceperunt. In hoc stadio ius Romano-Byzantinum semper permansit. Progressus in melius factus est in quantum posteriores iuristae solutionem sine legitima causa nullam habebant. —

§ 2. *Receptio iuris Iustiniani quoad divortia in ius canonicum.*

Maximi momenti est quaestio, quomodo primae iuris collectiones ab auctoritate ecclesiastica editae ad legislationem Iustiniani, praesertim ad Novell. 22. et 117. se habuerint.

Hae collectiones triplicis generis sunt: pure canonicae, quibus tantum ss. Patrum et conciliorum canones continentur; ecclesiastico-civiles, in quibus tantum leges civiles ad disciplinam ecclesiasticam spectantes inveniuntur; collectiones nomocanonum, ubi tum *νόμοι* tum leges civiles — *νόμοι* ad ecclesiam se extendentes reperiuntur.

Collectionibus pure canonicis non contineri leges civiles quoad divortia per se evidens est et propterea consideremus tantum collectiones ecclesiastico-civiles et nomocanones.

Collectio 87.⁹²⁾ capitulorum a Ioanne Scholastico, sacerdote et apocrisiario ecclesiae Antiochenae, postea patriarcha Coptano (566—577) facta et inter 565—568 tanquam supplementum collectionis pure canonicae 50 capitulorum publicata antiquissima est compositio iuris civilis Romani, in quantum ad ecclesiam spectat.

Haec Collectio continet Novellas Iustiniani et quidem: 6., 5., 83., 46., 56., 120., 57., 3., 32., 131., 67., 123., sed Novellarum 22. et 117. nulla prorsus commemoratio est. Ceterum ipse collector leges civiles circa disciplinam ecclesiasticam latas valde laudat⁹³⁾ et tamen has Novell. operi inserere noluit, quamvis fundamentalia de matrimonio decreta contineant.

Collectio 25 capitulorum⁹⁴⁾ ab ignoto auctore initio vel sub finem saec. VII. adornata leges ex Iustiniani codicibus desumptas continet, quattuor nempe Novell.: 137., 133., 120. et secundum caput 123. Novell. 117. et 22. nullum vestigium extat.

Collectio constitutionum ecclesiasticarum vel Tripartita aut Paratitla, cuius plena inscriptio est: „*Νόμος Ἰουστινιανοῦ βασιλέως. Συνο-*

⁹²⁾ Plena inscriptio est: „Ἐκ τῶν μετὰ τὸν κώδικα θείων νεαρῶν διατάξεων τοῦ τῆς εὐσεβοῦς λήξεως Ἰουστινιανοῦ διάφοροι διατάξεις συναδοῦσαι ἐξαιρέτως τοῖς θείοις καὶ ἱεροῖς κανόσι, καὶ ἐν περιουσίᾳ τὴν οἰκίαν ἰσχὺν νέμοντας, αἷς τάξιν τινὰ καὶ ἀριθμὸν ἐπιθήκαμεν πρὸς σύντομον εὐρεσιν τοῦ ἐπιζητουμένου κεφαλαίου . . . Pitra, Iuris ecc. op. c. II. 385 s. Impressa invenitur coll. apud Heimbach, Anecdota (Lipsiae 1840) tom. II. 202—234.

⁹³⁾ Ἀττινες (νόμοι) οὐ μόνον τοῖς τῶν ὀρθοδόξων ἡμῶν πατέρων ἀκολουθοῦσι κανόσιν, ἀλλὰ γὰρ τὴν ἐξ βασιλικῆς ἰσχύος αὐθεντίαν χαρίζονται, μετὰ προσθήκης ἐννόμου τε καὶ θεαρίστου, τὸ συμφέρον πάσῃ τῇ ἀνθρωπίνῃ κτίσει θεομμήτως περιεχούσης.“ Pitra II. 390.

⁹⁴⁾ Pitra II. 407 s.; Heimbach, Anecdota II. 145 ss. (confer: Milaš, Православного црквено право² — Ius canonicum orthodoxae ecclesiae. Mostar. 1902, p. 186. vel ed. Kirchenrecht der morgenl. K. Czernovitz 1897 p. 171.

γαγγή τῶν εἰρημένων ἐν τῷ Κώδικι, καὶ τοῖς Διγέστοις, καὶ Νεαγαῖς διατάξεσιν περὶ ἐπισκόπων καὶ κληρικῶν καὶ μοναχῶν καὶ πραγμάτων εὐαγῶν ἔτι δὲ καὶ Ἰουδαίων καὶ αἰρετικῶν⁹⁵⁾, adornata est circa 641. Ut vel ipsa inscriptio innuit, collectio amplissima est et fere omnes leges civiles ad disciplinam ecclesiasticam directe vel indirecte spectantes continet. Compluribus in locis etiam de matrimonio agit. Ita lib. I. T. 3. c. 5 inscribitur: Si quis rapuerit vel dumtaxat uxorem ducere virginem sacram adtentaverit: capitali supplicio punitur⁹⁶⁾: c. 19: Sacerdotes et clerici matribus dumtaxat suis, et filiabus, et sororibus et secum matrimonio copulatis cohabitent.“⁹⁷⁾

Nullibi autem reperitur Novella 22. et 117., neque ulla eorum commemoratio.

Iam possumus ex hoc conclusionem ducere ecclesiam noluisse illo tempore in ius canonicum leges civiles de divortio inducere, quippe quae doctrinae evangelicae et traditioni opponerentur. Aliter res intelligi non potest. Si enim in collectiones assumptae sunt omnes leges civiles ad disciplinam ecclesiasticam spectantes, quare omissae sunt tantum illae, quae se extendunt ad divortia? Si iam loquuntur de matrimonio et de dissolutione propter professionem religiosam, quare et alias leges civiles ex professo de dissolubilitate tractantes non assumpserunt? Ad has quaestiones nullum aliud responsum dari potest, nisi quod supra dedimus.

Transeamus nunc ad nomocanones antiquissimos et inquiremus, num fortasse in iis leges Iustiniani de divortiis reperiantur. —

Nomocanon 50 capitulorum Ioanni Scholastico falso adscriptus ex systematica collectione canonum Ioannis Scholastici et ex collectione 87 capitulorum compositus est. Tempus publicationis in aetate imperii Iustini II. (565—578.) reponendum esse videtur⁹⁸⁾. Titulo 41. et 42.⁹⁹⁾ continentur canones s. Basilii 31. 36. 48. 77. 21. 37. 46., canon 48 Apostolorum, immo c. 14. Novell. 22. de divortio propter militis absentiam et c. 12 Novell. 134. de poenis ferendis in eos, qui iterum in adulterii crimen lapsi sunt¹⁰⁰⁾.

Nullum concilium hoc tempore habitum quoad principium indissolubilitatis quidquam statuit. Patres synodi Trullanae¹⁰¹⁾ (692.) s. Ba-

⁹⁵⁾ Pitra II. 410. Impressa invenitur Collectio apud Iustel. op. c. II. 1217—1361.

⁹⁶⁾ Voell. et Iustel. II. p. 1253.

⁹⁷⁾ Voell. et Iustell. II. 1255.

⁹⁸⁾ Milaš, ed. Mostariensis 189.; „Slavorum litterae theol.“ 1907. I. 60 sq.

⁹⁹⁾ Voell. et Iustell. II. 650 sq.

¹⁰⁰⁾ Voell. et Iust. II. 652. De absentia militis statuitur: „Si miles decem annos afuerit et ab uxore flagitatus nihil ipsi scriptis, aut sine scriptis declaraverit, citra damnum solvatur matrimonium. Illius autem uxor non prius nubet, quam ubi magistratum audierit, ex imperatoris rescripto ei permissum fuerit nubere.“ cfr. Moy op. c. 135.

¹⁰¹⁾ Pitra (Iuris ecc. 9. hist. et mon. op. c. II. 5.) dicit de hoc concilio: „De concilii nomine, tempore, indictione — nox plurima; de actorum serie, condicione et pondere — nonnisi dubia; de eorum, qui prae fuerunt aut sederunt aut subscripserunt, auctoritate et numero — aqua omnibus haeret.“ Assemani affirmat (Bibliotheca iuris orien-

silii canones, cum parvis modificationibus, assumpserunt. Ita prima pars 87.¹⁰²⁾ canonis ex 9. canone s. Basilii assumpta est, ubi generaliter statuitur mulierem adulteram esse, si a viro discedat et ad alium veniat: virum autem, si sine causa ab uxore dimissus aliud matrimonium ineat, dignum esse veniam. Secunda canonis pars 17 c. synodi Milevitanae (402) continet, in quo declaratur virum mulierem sibi legitime datam dimittentem a Domino iudicari adulterum.

Canon valde obscurus est, quia priore parte dissolubilitas permitti videtur, in posteriore prohiberi. Apud Simeonem Logothetum, magnae sedis magistrum, in Aristiana synopsi invenitur hic 87. canon ita abbreviatus: „*Ἡ ἐξ ἀνδρὸς ἐπ’ ἄλλον ἰοῦσα, μοιχαλὶς· καὶ ὁ ἀπὸ γυναικὸς ἐπ’ ἄλλην, κατὰ τὸν Κύριον, ὁμοίως.*“¹⁰³⁾ Secundum hanc interpretationem canon intelligendus est de omnimoda indissolubilitate. Zonaras, Aristenus, Balsamon in declaratione huius canonis provocant ad 117. Iustiniani Novellam.¹⁰⁴⁾ Quomocunque tandem canon intelligendus est, certe solutionem mutuo consensu prohibet.

Canon 93.¹⁰⁵⁾ repetit ad verbum 31. canonem s. Basilii, qui de muliere, cuius vir discessit neque apparet, statuit adulteram esse, si aliud matrimonium ineat, antequam de viri morte certior facta sit. Idem statutum est in Novell. 117. de militum uxoribus, quod etiam a synodo accipitur.

Quod synodus Trullana ausa non est, quod noluit Ioannes Scholasticus alique antiquissimarum collectionum auctores, id fecerunt magni schismatis fautores Novella 22. et 117. in ius canonicum recepta.

Quod patratum est in clarissima per totum Orientem collectione 14 capitulorum, quae vulgo Nomocanon Photii appellatur. — Apud Voell. et Iustell¹⁰⁶⁾ et apud Rhalle et Potle¹⁰⁷⁾ invenitur prologus ante hanc collectionem cum inscriptione: „*Φωτίου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὸν νομοκάνονα πρόλογος.*“ Qui prologus secundum omnes iuris peritos non est ab unica persona scriptus, sed dividitur in duas partes a duobus diversis auctoribus compositas, quarum prima incipit: *τὰ μὲν σώματα* et finitur: *τὸν μισθὸν ἀπενέγκασθαι*; secunda autem incipit: *ὁ μὲν παρὼν πρόλογος* et finitur: *ὕπ’ αὐγὰς ἡλίου τὴν προκειμένην προᾶξιν προήνεγκεν.*¹⁰⁸⁾ Pitra dividit prologum in tres

talis V. 85) hanc Trullanam nonnisi abusive sextam synodum appellari posse, quia nihil commune cum sexta habeat; oecumenicam certe neque fuisse, neque esse potuisse, quippe quae a Romano Pontifice non sit confirmata.

¹⁰²⁾ Pitra, II. 64.

¹⁰³⁾ Pitra II. 11 et 7. n. 1.

¹⁰⁴⁾ Πάλλη, 2. II. 506—510.

¹⁰⁶⁾ Pitra II. 66. 31. c. s. Basilii Z. IV. 173. Nomoc. Ioann. Schol. XLI. Voell. et Iustell. II. 583.

¹⁰⁶⁾ II. 789—793.

¹⁰⁷⁾ I. 5—9.

¹⁰⁸⁾ Milaš, Зборник правила светих апостола, васнонских и помѣнскихъ сабора и светихъ отаца². (Collectio canonum ss. apost., oecum. et oecum. et provinc. conc. ss. patrum.) Novi Sad 1886. p. LXVIII.

partes: 1. *πρόλογος τοῦ συνθέντος τοὺς κανόνας εἰς τίτλους δέκα καὶ τέσσαρας*: 2. *τοῦ προσθέντος (πρόλογος) τὰ μετὰ τὴν πέμπτην* i. e. prologus illius, qui addit ea, quae V. synodo recentiora sunt et incipit verbis: *Ὁ μὲν παρὼν πρόλογος*, finitur sicut superius; 3. (*πρόλογος*) *τοῦ προσθέντος τοὺς τε παραλειφθέντας κανόνας καὶ τὰ ζητούμενα κεφάλαια νόμιμα* i. e. prologus illius, qui et canones omissos et capitula legum requisita addidit. Incipit: *γέγονε καὶ ταῦτα*, finitur: *τῷ προκειμένῳ συντάγματι*.¹⁰⁹⁾ Codex Monac. saec. 14. adscribit totum prologum Photio¹¹⁰⁾, sed alii manuscripti codices divisionem faciunt, ita Parisiensis, Marc. 169. saec. 15. Biener totum prologum Photio adscribit¹¹¹⁾, alii autem primam eius partem ad auctorem primae editionis, secundam ad Photium referunt.

Omnes tamen in eo conveniunt duas editiones in hoc Nomocanone distinguendas esse: alteram antiquiorem et alteram recentiorem. Quando prima editio publicata sit, certo determinari non potest. Milaš affirmat ante imperium Iustini (565—578.) existere non potuisse, quia huius imperatoris Novellae in eum insertae sint, neque publicatum esse post synodum Trullanam (691—692), quia alioquin et canones huius synodi eo containerentur¹¹²⁾. Pro nostra re sufficit scire sub finem saec. VII. certissime Nomocanone in primitiva forma fuisse in usu¹¹³⁾. Constabat primum prologo, fontibus iuridicis, quibus auctor in sua collectione utebatur; deinde in duas partes dividebatur, quarum altera iterum in 14 tit. et hi in cap. subdividebantur. Leges civiles veniunt sub nomine: *Κείμενον*.

In hanc primam editionem, quae ad nostra tempora non pervenit, Novellas 22. et 117. insertas non esse sequitur ex eo, quod eius fundamentum Tripartita erat, qua, uti vidimus, hae Novellae non continebantur. Deinde synodus Trullana, quae post publicationem habita est, nihil de hac re statuit, quod tamen facere debuisset, si in collectione, quae auctoritatem in disciplina ecclesiastica habebat, 22. et 117. Novell. repertae essent. Denique difficile est existimare hanc unicam collectionem, quae tantum aliorum apographon erat, Iustiniani legislationem quoad divortia recepissee.

Ceterum ex sequentibus hoc clarius apparebit.

Tempus secundae editionis, ut in fine secundae prologi partis expresse indicatur¹¹⁴⁾, cadit in an. 883. — tempus secundi patriarchatus Photii.

Cum in eam dispositiones Novell. 22. et 117 receptae essent, proderit scire, quinam primus ausus sit hoc crimen patrare.

¹⁰⁹⁾ II. 445—449.

¹¹⁰⁾ p. 76 et 78.

¹¹¹⁾ De collectionibus canonum ecc. Graecae. Berolini 1827. p. 22.

¹¹²⁾ Zbornik op. c. ib. vel: О каноничким зборницима прав. цр. (De coll. canonum orthodoxae ecc.) Novi Sad 1886. p. 23.

¹¹³⁾ Hergenröther, Photius². Regensburg. III. 100.

¹¹⁴⁾ Voell. et Iustell. II. 793.

¹¹⁵⁾ Voell. et Iustell. II. 813 s.; Z. 1. 31 s.

Balsamon, celeberrimus iuris scientia et interpres Nomocanonis saec. XII. secundam editionem Photio adscribit. In suo nempe commentario ad hunc Nomocanonem dicit: *ὁσαύτως τὰ παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου ἐκείνου πατριάρχου κυρίου Φωτίου συγγραφέντα, καὶ εἰς δέκα πρὸς τοῖς τέσσαρσι τίτλους θεωρούμενα.* ¹¹⁵⁾ Idem testimonium invenitur etiam duobus in locis eiusdem prooemii ¹¹⁶⁾. Ignotus Scholiastes ad c. 2. synodi Trullanae advertit: *Παραγγῶμαι πᾶσιν τοῖς μέλλουσιν ἀναγνώσκειν Νομοκάνονον, μὴ προσχεῖν τοῖς παλαιότεροις βιβλίοις τῶν νομοκανόνων, ἀλλὰ ἀναγνώσκειν τὸ παρὰ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου ποιηθὲν καὶ εἰς τοὺς ἰδ' τίτλους διαιρούμενον.* ¹¹⁷⁾

Milaš, non obstantibus hisce testimoniis, demonstrare conatur Photium in secunda editione nullam partem habuisse ¹¹⁸⁾.

Provocat ad multitudinem manuscriptorum, in quibus nulla Photii tanquam auctoris commemoratio invenitur, Kormčaja autem et Serbici cc. manuscripti omittunt etiam eius nomen. Ex altera autem parte fatetur multos codices Graecos exstare, in quibus reperitur auctor Photius. sed adicit hoc esse postea additum. Quivis videt huiusmodi argumentationem non esse approbandam. Codices enim Graeci praeprimis hoc loco considerandi sunt, non autem versiones eorum in alias linguas, quia in his, ut solet accidere, facile excidere potuit nomen Photii. Neque ad versiones ullius momenti erat Nomocanonem Photio adscribere. Assertionem codicibus Graecis nomen Photii postea additum esse, neque ipse demonstrat, neque ponit alios hoc iam demonstrasse.

Cum Balsamon tribus locis sollemniter nominet Photium auctorem secundae editionis, quae ab eo totam suam auctoritatem accepit, non possumus dicere eum hoc excogitasse, sed in traditione et codicibus antiquissimis invenisse. Neque aequum est dicere, tam celebrem iuris peritum et commentatorem falso auctori Nomocanonem adscripsisse.

Milaš credere non potest tam doctum virum, ut erat Photius, adimplerioni et correctioni unius Nomocanonis operam dare potuisse. Sed ille oblitus est Photium per hanc editionem concilia a se habita tanquam legitima et omnes obligantia promulgare voluisse, neque huiusmodi laborem fuisse ita exiguum, quia ex omnibus variis circumeuntibus collectionibus una pro universa ecclesia debebat eligi. Ad hoc autem sine dubio aliqua auctoritas exigebatur.

Ceterum hanc hypothesim Milaš tantum tuetur, si excipias unicum Zachariam, qui dubitat tantum de auctore Photio ¹¹⁹⁾. Quod dubium fundatur in sententia anno 883., quo secunda editio publicata est, Photium iam in monasterio fuisse neque eam edere potuisse. Sed

¹¹⁵⁾ Ib. Καὶ πρῶτα μὲν τὰ ἐκ τοῖς εἰρημένοις δέκα πρὸς τοῖς τέσσαρσι τίτλοις συγγραφέντα νόμιμα παρὰ τοῦ Φωτίου τοῦ συνθεμένου τὸν νομοκάνονον ἐπὶ ὡσπερ καὶ τὰ ἀπὸ τῶν Ἰουστινιανείων νεαρῶν . . . καὶ παρὰ τοῦ Φωτίου, ὡς ἐνεργοῦντα καταγραφέντα, ὡς πέτραν σκανδάλου περιεῖλομεν.

¹¹⁶⁾ Milaš, O kanoničkim zbornicima op. c. 28. nota 2.

¹¹⁷⁾ Ius eccl. orient. op. cit. 191.; Zbornik p. LXIX.; O kanoničkim zbor. op. c. 26. ss.

¹¹⁸⁾ Milaš, O kanoničkim zbornicima op. c. 28. 3 nota.

¹¹⁹⁾ Milaš, Zbornik op. c. LXXII ss.; Hergenröther, Photius². III. 102 s.

hoc non est verum, cum Photius demum 886. a Leone. Philosopho in monasterium missus sit, ubi 891. mortuus est. Ergo omnino tenendum est, secundam editionem Photio adscribendam esse.

Difficile est in specie respondere, quid Photius antiquae editioni addiderit. Certum est illum in secunda editione 102 canones conc. Trullani, Nicaeni II. et synodorum a se an. 861. et 879.—880. Cpoli habitarem publicasse ¹²⁰⁾. In prologo affirmat se antiquum ordinem conservasse et aliquas leges civiles, quae in prima editione non reperiiebantur, inseruisse ¹²¹⁾.

Inter has leges civiles etiam 22. et 117. Novell. Iustiniani de divortiis inveniuntur. Titulo XIII. ¹²²⁾ de laicis c. 3. disserit de mulieribus, quae absentes maritos obisse suspicantes nubunt, quod iam in prioribus collectionibus invenitur. Hoc loco tanquam *κείμενον* citatur ad verbum dispositio Novell. 117. de mulieribus, quarum viri in militia degunt.

Cap. 4. agit de iis, qui divortium faciunt et addit *κείμενον* „Novellam de nuptiis“ i. e. 117., ex qua divortii causas assumit. Immo Photius divortium mutuo coniugum consensu admittere videtur, cum t. XIII. etiam 140. Novell. Iustini II. alleget, quae data opera iterum huiusmodi dissolutionis formam introduxerat. Balsamon dubitat hac de re, quia in Basilicis c. 11. Novell. 134. acceptum, cum contra Novella Iustini II. omissa sit ¹²³⁾. Sed hoc argumentum nihil valet, cum fundamentum Basilicarum non fuerit Nomocanon, sed praepriis legislatio Iustiniani. Verum est saeculo 9. divortium mutuo consensu fieri prorsus vetitum esse, sed hoc auctoritate Photii factum non est.

Ita primum approbata est legislatio Iustiniani de divortiis tanquam regula et norma universae ecclesiae Graeco-Orientalis. Photius alique rei eius defensores vicarium Christi in terris abiecerunt et potestati principum se subdiderunt. Fructus huius oboedientiae erat ruina totius disciplinae ecclesiasticae. Si enim matrimonium propter tam multas et varias causas dissolvi potest, tunc iam actum de bonis moribus videtur esse. Tristissimum est antistites ecclesiae Graeco-Orientalis hoc scelus patrasse.

Sectio II.

Indissolubilitatis historia a tempore schismatis usque ad nostra tempora.

§ 1. De magna ruina principii indissolubilitatis eiusque restitutione per concilium Florentinum atque Tridentinum.

Abusus in ecclesia Graeca matrimonia dissolvendi per Photii Nomocanonem iuridicum valorem accepit. Cum collectiones Ioannis

¹⁻¹⁾ Z. I. 7 s.; Voell. Iustell. II. 792. Ἐπὶ πᾶσι δὲ καὶ νομικὰς τινὰς ῥήσεις ἡ γυνὴ εἰρημένος τοῦ βιβλίου πόνοσ, αἱ τοῖς ἱεροῖς συμφυέγγοντα κανόνσιν, οὐδὲ τὴν τοῦτων παράθεσιν ἀτιμάσας συνέζευξεν.

¹²²⁾ Voell. et Iustell. II. 1075—1136.; Z. I. 275—333.

¹²³⁾ Z. I. 299.

¹²⁴⁾ Acta Patrum Const. ed. Mikloschihis et Müller I. 28—29.

Scholastici propter magnam Photii auctoritatem magis magisque in oblivionem abirent, dissolutiones matrimonii publice per ecclesiasticam auctoritatem fiebant. Coniuges adire debebant synodum episcopalem, quae dissolutionem permittebat, si iuridica causa in Nomocanone assignata aderat. Quamquam solutio actus coniugum privatus non erat, tamen maximi abusus exclusi non erant. Episcopi et patriarchae novas causas ponebant. Si nempe a Iustiniano et Photio hoc fieri poterat, quare non ab iis? Ita factum est, ut nulla iam stabilis regula et norma esset, secundum quam iudices matrimonia solvere possent. Quod elucet ex synodali decreto patriarchae Ioannis XIII. Glycys, qui an. 1315. solvit matrimonium cuiusdam Ioannis Calestes Kiosensis propter molestam cohabitationem et affectatam viri absentiam, quae causae in 117. Novella directe prohibita sunt ¹²⁴). Molesta autem cohabitatio est notio valde vaga et extendi potest ad omnes nugas, quae inter mulierem et virum fieri solent.

Demetrius Chomatenus, celeberrimus iuris peritus 13. saec. et archiepiscopus totius Bulgariae, describit multas lites de nuptiarum dissolutione in suo opere: *Πονήματα* ¹²⁵). Is quidem affirmat unumquemque mittentem repudium et ineuntem secundum matrimonium adulterum esse. Excipit tamen causam fornicationis, propter quam licitum sit novum matrimonium. Sed statim adnectit, Christum hanc suam legem piis imperatoribus concedidisse, ut servarent eius severitatem et omnia pericula a matrimoniis amoverent.

Demetrius non sequitur in omnibus Nomocanone Photii, sed ipse per suam auctoritatem novas divortii adnectit causas ut amentiam (in epistola seu responso ad Pelagoniae episcopum) ¹²⁶); sodomiam (in scriptura: *περὶ τῶν ἀνδρομαρούντων, ὅτι διὰ τοῦτο διαζεύγνται* directa ad eundem episcopum) ¹²⁷). In aliis habet pro norma Nomocanone et Novell. 117. Ita loquitur de divortio propter fornicationem ¹²⁸), propter necem intentatam (in articulo: *περὶ γυναικὸς ἐπιβουλευσαμένης τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα διὰ δηλητηρίων φαρμάκων καὶ διαζύγιον πρὸς ταῦτα γεγονός*) ¹²⁹); propter insidias vitae ¹³⁰); propter adulterium ¹³¹); ob falsam adulterii accusationem ¹³²); propter absentiam (in articulo: De uxore non in cognatorum, sed in aliena domo domicilium figente, ideoque separanda) ¹³³).

¹²⁵) Pitra, *Analecta sacra* spicilegio Solismensi parata VII. Inscriptio operis est: Δημετρίου τοῦ ἀγιοτάτου καὶ σοφωτάτου καὶ νομικωτάτου ἀρχιεπισκόπου πάσης Βουλγαρίας, τοῦ Χωματιάνου, πονήματα διάφορα πονηθέντα αὐτῷ χαρτοφύλακι ὄντι τῆς αὐτῆς ἀγιοτάτης μεγάλης ἐκκλησίας.

¹²⁶) Pitra, *Analecta* VII. 55—58.

¹²⁷) Pitra ib. 72—74.

¹²⁸) Pitra, *Analecta* op. c. VII. 541—544.

¹²⁹) Pitra ib. 511—514.

¹²⁰) Pitra, ib. 557—558.

¹³¹) Pitra, ib. 543. 544.

¹³²) Pitra 555—558 in articulo: "Ὅτι δύναται ἡ γονὴ νόμιμον αἰτεῖν διαζύγιον, ὅτε ὁ ἀνὴρ αὐτῆς οὐκ ἀποδείξει τὴν περὶ μοιχείας ἀγωγὴν.

¹³³) Graece: Περὶ γυναικὸς μὴ εἰς συγγενικὴν, ἀλλ' εἰς ἀλλότριον σίκον ποιησάσης μόνην, καὶ διὰ τοῦτο διαζυγῆναι ὀφειλούσης.

¹³¹) Harduin IX. 427 ss. — Apud Syropulos. Sect. X. cap. 12 legimus hanc quaestionem ita expressam: "Ἐτι λέγομεν, ὅτι γίνονται ἐν τῇ ἐκς

Cuiusmodi rerum status usque ad conc. Florentinum (1439). in quo de restituenda uniōne inter Orientem et Occidentem agebatur, intactus mansit. Postquam unionis decretum 6. Iulii 1439 a Graecis et Occidentalibus subscriptum est, quaerebant Latini ex Graecis inter alia et haec duo de matrimonio: „Quare coniugia dirimitis, dicente Domino: Quos Deus coniunxit, homo non separet. ¹³⁴⁾ Cum Graeci respondere noluissent, Eugenius Pontifex, ab imperatore Ioanne VIII. Palaeologo II. (1425—1448) petivit, ut ex metropolitae rerum ecclesiasticarum peritiores ad se mitteret. Imperator, ut responsionem effugeret, misit indoctos et imperitos, qui ad propositam quaestionem nihil respondere voluerunt negantes se habere ad hoc facultatem ab imperatore.

Decimo quarto Iulii Eugenius iterum omnes Graecorum praesules convocavit et de novo proposuit quaestionem, quare matrimonia solverent ¹³⁵⁾. Episcopi respondent aequissima et sapientissima esse, quae Eugenius dixerit, sed se tamen perfectam responsionem dare non posse, cum sint etiam alii praesules et imperator, quorum consensus necessarius sit. Privatim autem pro sua parte se respondere posse matrimonium apud se non dirimi sine iusta causa. Postea autem imperator nihil respondere voluit. Quia de matrimonii indissolubilitate agebatur dogmaticis unionis decretis ex utraque parte subscriptis, proponunt nonnulli argumentum dissolubilitatem matrimonii ad solam disciplinam ecclesiasticam spectare, secundum quam Orientalibus licita sit. Si enim ad fidem spectaret, debuisset adesse in unionis decreto ¹³⁶⁾.

Et revera fatendum est in hoc concilio de indissolubilitatis disciplina, minime vero de dogmatica eius ratione actum esse. Quod evidens est ex ipsa a Latinis proposita quaestione, qui ex Graecis sciscitantur, quare praxim legi Domini contrariam introduxerint. Graeci non contraxerunt dissolubilitatem esse contra legem Domini, sed tantum responderunt se non dirimere matrimonia quacunque ex causa.

Ceterum nemo Graeco-Orientalium reicit principium indissolubilitatis. Iam vidimus locum Chomateni, recentiores autem Byzantini iuris periti matrimonii indissolubilitatem tenent ¹³⁷⁾. Ita Milaš affirmat, principium indissolubilitatis secundum doctrinam orthodoxae ecclesiae matrimonii essentialē esse partem secundum illud evangelii: Quod Deus coniunxit, homo ne separet. Sed hoc principium perperam interpretatur. Vinculum nempe matrimoniale ait, solvi posse inter coniuges vel per

κληρίκις ἡμῶν τινὰ παρείσακτα, ὡς ἀκούομεν, καὶ ἐστὶν ἀναγκασίον, ἵνα διορθωθῶσι κάκεινα, ὧν ἐστὶ καὶ ἡ διαζεύξις τῶν ἀνδρογύνων, περὶ ὧν ἀπεφύνατο ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, ὅτι οὕς ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἀνθρώπος μὴ χωριζέτω. ὑμεῖς δὲ ἀδελφεὶς διαζεύγνυτε αὐτούς.

¹³⁵⁾ „Nos, fratres, Dei beneficio sumus fide coniuncti. Quoniam ergo arcanis Dei iudiciis ego sum caput, vos membra, debeo qualitercumque vos admonere, et consiliis instruere ad ea, quae videntur pietatem... Et primo dico: omnes conqueri de separatione matrimoniorum. idque correctione indiget.“ (Harduin ib.)

¹³⁶⁾ Zhishman 116.

¹³⁷⁾ Milaš — Crkveno pravo op. c. 668 ss.; Pavlov — Cursus iuris canonici op. c. 91 ss.

¹³⁸⁾ Harduin. IX. 434—442.

mortem vel per talem causam, quae superior sit quam idea indissolubilitatis quaque morale et religiosum matrimonii fundamentum irritetur et mors moralis inferatur. Quoties igitur ecclesia nuptias solvat, eam non agere contra evangelii doctrinam, quia matrimonium iam non exstet. Ad mortem moralem et physicam adveniunt aliae causae, quae cum iis aliquam analogiam habent.

Ergo Orientales formaliter non reiciunt matrimonii indissolubilitatem et propterea in concilio agitur de materiali tantum eius parte, de usu.

Post Graecorum die 26. Augusti 1439. Florentia discessionem venerunt in concilium legati Armenorum, Aethiopum sub patriarcha Ioanne et legati Coptorum rogantes Patres concilii, ut se in sanctae Romanae ecclesiae unionem reciperent. Propter quod Eugenius 22. Novemb. edidit decretum „Exultate“¹³⁸⁾, ubi omnia continentur, quae usque ad id tempus a concilio confirmata erant. De sacramento matrimonii dicitur: „Tertium (matrimonii bonum) indivisibilitas matrimonii, propter hoc quod significat indivisibilem coniunctionem Christi et ecclesiae. Quamvis autem ex causa fornicationis liceat tori separationem facere, non tamen aliud matrimonium contrahere fas est, cum matrimonii vinculum legitime contracti perpetuum sit“¹³⁹⁾. Quod decretum non est publicatum ab Eugenio proprio marte, sed nomine concilii, quod evidens est ex verbis, quae sub eius finem inveniuntur: „Datum Florentiae in publica sessione synodali sollemniter in ecclesia maiore celebrata“. Verum est decretum pro Armenorum unionem immediate et directe confectum esse, sed iam decreto unionis pro Graecis eodem anno confecto insertum est¹⁴⁰⁾.

In bulla unionis pro Iacobitis et Aethiopibus¹⁴¹⁾ ab eodem pontifice composita 4. Februarii 1442 dicitur: „Amplectitur etiam, veneratur et suscipit omnes alias universales synodos auctoritate Romani Pontificis congregatas et celebratas et confirmatas: et praesertim hanc sanctam Florentinam, in qua inter alia Graecorum et Armenorum sanctissima unio consummata est, et multae circa utramque unionem saluberrimae definitiones editae sunt, prout in decretis superius promulgatis plenius continetur“. Saeculo 16. David, rex Aethiopiae scribit ad Clementem VII. Aethiopes magna religione decreta papae Eugenii et concilii Florentini rettulisse atque magna pietate coluisse, quamvis ob longinqua terrarum intervalla et Muhamedanos interiectos cum Latinis commercia habere non potuerint¹⁴²⁾.

Romae, quo concilium Florentinum translatum, publicatum est decretum pro Syris, ubi eis praecipitur, ut omnia accipiant, quae a Romana ecclesia sancita sunt, praesertim autem decreta Graecorum, Armenorum et Iacobitarum Florentiae edita¹⁴³⁾.

¹³⁸⁾ Harduin. ib. 440.

¹³⁹⁾ Raynaldus ad an. 1439.

¹⁴⁰⁾ Harduin ib. 1021—1029.

¹⁴¹⁾ Raynaldus ad an. 1439.

¹⁴²⁾ Harduin ib. 1039—1041.

¹⁴³⁾ Tournely, Praelectiones theologicae IX. 145; Palmieri, De matrimonio christiano 141—142; qui severe iudicat de hoc canone.

Ita igitur decretum pro Armenis, ubi diserte de indissolubilitate loquitur, ab omnibus ecclesiis Orientalibus susceptum est, sed minime observatum, praesertim cum opus unionis funditus periisset.

Insuper concilium Tridentinum (1545—1563) quaestione de matrimonii indissolubilitate occupabatur.

Sessione 24. statuta est canone 5. contra Lutheranos et Calvinistas doctrina catholica. Canon 7. directus est etiam immediate ad reformatores, indirecte autem ad Graecos et Orientales: „Si quis dixerit Ecclesiam errare, cum docuit et docet, iuxta evangelicam et apostolicam doctrinam, propter adulterium alterius coniugum matrimonii vinculum non posse dissolvi, et utrumque, vel etiam innocentem, qui causam adulterio non dedit, non posse, altero coniuge vivente, aliud matrimonium contrahere moecharique eum, qui dimissa adultera aliam duxerit et eam, quae dimisso adultero, alii nupserit. A. s.“ Statim post concilium exorta est magna inter theologos et canonistas tum catholicos, tum protestantes disputatio, utrum hoc canone disciplina tantum ecclesiae quoad indissolubilitatem matrimonii, a qua semper dispensatio obtineri potest, an indissolubilitas tanquam articulus fidei omnibus ad credendum proposita esset. Si primum verum est, abusus ecclesiae Graeco-Orientalis legitimus videri potest. —

Sed omnes theologi catholici exceptis aliquibus (Catharino, Launoyo et aliis) negare solent, canonem esse mere disciplinarem. Sermo enim hic est de errore contrario, qui non habetur in disciplina, ubi adesse potest tantum abusus, inordinatio. Deinde adversarii dicebant ecclesiam errare, cum docuit et docet matrimonium propter adulterium non esse solubile. Ergo evidens est canonem contra eorum doctrinam, non autem disciplinam directum esse. Hoc denique inculcant ipsa verba canonis: ecclesia non potest errare, quod hoc exigit secundum evangelicam et apostolicam doctrinam ¹⁴⁴).

Pallavicini narrat praeparatum fuisse canonem anathema ferentem in eos, qui affirmant matrimonia consummata dissolvi posse propter adulterium ¹⁴⁵) atque immediate directum contra Graecos. Legati reipublicae Venetae petierunt a concilio, ne canonem in hac forma publicaret, quia Graeci, qui secundum veterrimam consuetudinem uxores propter adulterium dimitterent, seditionem facerent. Propterea illi ipsi concilio supra dictam formam proposuerunt, quae a patribus accepta est.

Sensus horum verborum, quae placuerunt, potest esse vel ecclesiam non errare, si negat evangelio esse sancitam exceptionem in causa fornicationis seu ecclesiae vetitum discrepare ab evangelica et apostolica doctrina, (sc. illud „non posse“ esse consentaneum [„iuxta“]): vel ecclesiam non errare, si dicat, evangelica et apostolica doctrina negari talem exceptionem (sc. illud „non posse“ fundari in „iuxta“): vel ecclesiam non errare, si dicat ab evangelicae et apostolicae doctrinae perfectione esse eam exceptionem alienam (primariam intentionem fuisse insolubilitatem, nec concedendam esse exceptionem, quae spectatis pecu-

¹⁴⁵) Istoria del concilio di Trento. Milano 1745. III. 628.

¹⁴⁶) Bull. X. (ed. Taur.), 212 sq.; confer Fahrner 265.

liaribus tantum circumstantiis permitti potuerit). In qua re diiudicanda attendendum non est, quid Patres Concilii definire voluerint, sed quid ipsis verbis definitionis exprimatur (cf. Palmieri, De poen. p. 332, 2).

§ 2. Principium indissolubilitatis nostro tempore in variis ecclesiis Graeco-Orientalium.

Post concilium Tridentinum semper inculcabant Orientalibus Romani Pontifices indissolubilitatem atque semper unitorum Graecorum contrarium usum damnabant. Primus Clemens VIII. (1592 — 1605) an. 1605, 31. Aug. Instructionem „Sanctissimus“ ad episcopos Italiae direxit, in quorum dicionibus Graeci uniti vivunt. Pontifex praecipit, ut decretum Tridentinum „De reformatione“ in linguam Graecam convertatur et in parochialibus ecclesiis publicetur. Si alicubi facta fuerit dissolutio, declarandam esse irritam ¹⁴⁶⁾.

Urbanus VIII. (1623—1644) exigebat a Graecis ad ecclesiam catholicam transire volentibus professionem fidei, ubi etiam indissolubilitas propter adulterium vel haeresim contenta est ¹⁴⁷⁾.

Benedictus XIV. (1740 — 1758) eandem professionem fidei ad Evodium, patriarcham Antiochenum ad subscriptionem direxit ¹⁴⁸⁾. Idem Pontifex 2. Iulii 1742. Constitutionem ad Italo-Graecos et Albanenses „Etsi pastoralis“ ¹⁴⁹⁾ misit. Hic praescribitur idem, quod iam Clemens VIII. praecepit, ut nempe concilii Tridentini „De reformatione matrimonii“ caput in omnibus ecclesiis parochialibus publicaretur.

Pontifice Pio IX. (1846—1878) S. C. De Prop. Fide 28. Iulii 1858. Instructionem ad archiepiscopum Graeco-catholicum Albae Iuliae, Alexandrum Sterka Sulucs et ad omnes episcopos provinciae Transilvaniae misit, quae „de indissolubilitate matrimonii in casu adulterii et perfidae desertionis“ agit. In introductione episcopi laudantur, quod magna fortitudine et constantia inveteratum illum abusum, quo coniugium christianum vel ob adulterium vel ob perfidam alterius desertionem impune solvebatur, coeperint non modo excindere, sed paene radicitus evellere, ne unquam amplius fructificet. Tunc provocat Instructio ad decisiones Urbani VIII., Benedicti XIV., conc. Tridentini et Milevitani et de novo severissime prohibet omnem matrimonii solutionem ¹⁵⁰⁾.

Tristis nempe erat Rumenorum ritus Graeci status in hac provincia etiam post transitum in ecclesiae catholicae unionem. Matrimonium nempe dissolvebatur sicut prius sine ulla prohibitione. Klein de Szád, dioecesis Fogarasiensis presbyter et in seminario Caesareo-regio Graeco-catholicorum Vindobonensi ad s. Barbariam studiorum praefectus,

¹⁴⁶⁾ „Item (profiteor) sacramenti matrimonii vinculum indissolubile esse, et quamvis propter adulterium, haeresim aut alias causas possit inter coniuges tori cohabitationis separatio fieri, non tamen illis aliud matrimonium contrahere fas esse.“ Perrone, De matrimonio christiano op. c. III, 403. — Fahrner ib.

¹⁴⁷⁾ „Nuper“ 16. Martii 1743 § 5.; confer Fahrner 265.

¹⁴⁸⁾ Bull. XVI. (ed. Luxemburg. 1752.) 94—104.

¹⁴⁹⁾ Collectio Lacensis, II. 591—598.

¹⁵⁰⁾ Klein de Szád loco superius cit.

in suo opere „Dissertatio canonica de matrimonio“. (Vindobonae 1781) p. 117—154 agit de divortiis et enumerat omnes dissolutionis causas, quae apud Iustinianum reperiuntur.

Hic abusus in Transylvania tam invaluit, ut etiam archidiaconi sibi usurparent potestatem solvendi matrimonia sine consensu synodi episcopalis. Propterea synodus an. 1700 statuit art. 4: „Archidiaconi extra in dioecesi non faciant divortia, nisi quando erit congregatio in cathedra archiepiscopali, qui autem praesumeret divortia facere, omni dignitate privetur, et pecuniariam quoque mulctat solvat“ Anno 1701 art. VII. idem praecipit synodus prohibens archidiaconis sub poena suspensionis divortia facere ¹⁵¹).

Nostro autem tempore hic abusus prorsus abrogatus est.

In ecclesia schismatica Rumaenorum existunt nunc temporis eadem dissolutionis causae, sicut in Nomocanone praescribitur ¹⁵²).

In Serbia et Bulgaria non potest matrimonium dissolvi propter amentiam, lepram, damnationem ad plures annos, odium implacabile, sicut hoc in aliis ecclesiis in usu est ¹⁵³).

Tristissimae circumstantiae dissolutionis matrimonii in Russia sunt. Dispositiones legis Iustinianae quoad divortia receptae sunt in Kormčaja, corpus iuris canonici Slavorum ritus Graeci, sed universalis observatio non erat, cum per consuetudines et leges positivas — melius declarationes auctoritatis competentis — multae novae praeter has introductae essent. Ita extant exempla dissolutionis propter mulieris sterilitatem, de qua re nihil in Kormčaja invenitur. Si vir crudelius mulierem tractabat, vel si dissipabat eius bona, permittebatur etiam dissolutio, quod per 117. Novell. prohibitum erat ¹⁵⁴). Quoad ipsum adul-

¹⁵¹) Codex Valachicus ann. 1819. (Νομοθεσία τοῦ κυρίου Ἰωάννου γεωργίου καρατζᾶ βοεβόδα; Wien 1818.) matrimonium ducit vitae consortium, cuius finis primarius sit generatio proles: Ἡ ὑπανδρεία εἶναι συμφωνία συναφείας ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς πρὸς τεκνογονίαν. Meliore modo exprimitur idea matrimonii in Κώδικι πολιτικῷ τοῦ πριγκιπάτου τῆς Μολδαβίας. (Jassi 1816, fol. § 63.)

Andreas de Schaguna, metropolita et archiepiscopus omnium Rumenorum schismaticorum in regno Hungariae recenset in opere Compendium des K. R. (Hermanstadt 1868, 75—76) causas dissolutionis inter impedimenta dirimentia, quod vel in toto iure orientalium inauditum est. Impedimentum dirimens est nempe defectus alicuius condicionis a competente lege ad matrimonii validitatem requisitae, quo defectu existente matrimonium iam ab initio nullum est. Neutrum ius nec Orientale nec Occidentale agnoscit impedimenta dirimentia, quibus matrimonium ab initio validum, postea invalidum evadat. quia impedimenta huiusmodi semper antecedentia, non autem consequentia sunt. Sed admiratione etiam dignior est impedimentorum dirimentium definitio, quam dat Schaguna: Jenes kirchliche, bürgerliche oder militärische Verhältnis, welches die Ehe verbietet und ist derart, daß durch dasselbe die Ehe entweder verhindert oder aufgegeben wird.“

¹⁵²) Milaš, Crkveno pravo, ed. c. Mostariensis 677—679.

¹⁵³) Kotošihin, Povjestvovanije o Rosiji gl. 13, 10. (Narratio de Russia) — Pavlov, Русь церковнаго права op. c. 378 sq.

¹⁵⁴) Novell. 22 c. 6.

terium non observabatur Nomocanonis seu Kormčajae dispositio. quia etiam mulier propter hoc crimen virum dimittere poterat.

Solutio matrimonii erat valde facilis. Quilibet parochus, immo sacerdos privatus libellum repudii conscribere potuit. Igumeni — rectores monasteriorum — habebant etiam potestatem recipiendi aliquem coniugatum in conventum, qua receptione matrimonium solvebatur et pars in saeculo manens sine impedimento secundas nuptias inire potuit.

Tempore Petri Magni, praecipue autem 18. saeculo, cum ius civile influxum in matrimonium exercere coepit, immutata est aliquo modo illa antiqua consuetudo. Ab illo tempore enim prohibitum est sub condicione ad aliquod tempus inire matrimonium et competentia iudicandi in dissolutionibus adempta est parochis et igumenis. Nostro autem tempore post multas mutationes ius civile statuit has dissolutionis causas: impotentiam, adulterium et alias causas adulterio affines, exilium in Sibiria, absentiam unius partis.

Impotentia, quae est naturale vitium, quominus copula carnalis ad generationem sufficiens modo naturali exerceri et perfici queat, iuridice non adest, nisi a tempore coniunctionis tres anni prolapsi sunt. Ergo eadem est praescriptio, quae in iure Romano-Byzantino ¹⁵⁵⁾.

Circa adulterii crimen sonti parti semper prohibetur secundas nuptias inire, quod cum iure civili Graeco-Romano non concordat.

Tertia dissolutionis causa est exilium in Sibiria. Tria praeprimis exiliorum seu deportationum genera distinguenda sunt: exilium ad metalla i. e. graves labores in fusoriis, exilium temporale et perpétuum ¹⁵⁶⁾. Solum propter deportationem in Sibiriam matrimonii solutio permittitur, alias, etiam si quis in remotiorem provinciam deportetur, non potest nuptiasolvere.

Simulac una pars condemnata est ad deportationem, statim quaeritur ex altera parte, num velit cum ea in exilium ire. Quodsi nolit, potest pars damnata matrimonii solutionem petere et matrimonium cum alia persona contrahere, et in damnatis quidem primae classis post triennium, secundae classis post biennium et tertiae post unum annum elapsum ¹⁵⁷⁾. Pars, quae partem damnatam in exilium sequi noluit, statim post damnationis diem matrimonii solutionem petere potest, si deportatus omnibus libertatis iuribus privatus est, si autem personalia tantum iura et privilegia adempta sunt, post biennium a damnationis die ¹⁵⁸⁾.

¹⁵⁵⁾ Tit. XIV. ed. 1890. Constit. de exiliis, p. 1. (т. XIV. изд. 1890. Уст. о ссыл. ст. 1.)

¹⁵⁶⁾ Constit. de exiliis 1893. p. 409. (Уст. о ссыл. по продол. 1893. ст. 409. п. ст. 501., 6.)

¹⁵⁷⁾ Т. X. n. 1. p. 50. et Constit. consistorii 225.; Constit. de exiliis 1893. 501. (т. X. ч. 1. ст. 50. и Уст. Дух. Кон. ст. 225.; Уст. о ссыл. по продол. 1893. ст. 501., 1.); Pavlov op. c. ib.

¹⁵⁸⁾ Ἡ ἀναχωρήσαντος τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀφανοῦς ὄντος, πρὸς τοῦ πεισθῆναι περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐτέρῳ συνοικοῦσα, μοιχᾷται. Pitra II. 66. confer 31. c. s. Basilii Z. IV. 173. Pavlov. Курсъ церковнаго права (Cursus iuris canonici) op. c. 378 sqq.

Quarta dissolutionis causa est unius coniugum partis obscura absentia, quae per quinque annos durat. Hic servanda sunt haec praescripta: 1. Consistorium cognatos vel alios, quibus coniugum circumstantiae notae sunt, interrogare debet, ut certo de absentia constare possit: 2. certum esse debet inter coniuges verum extitisse matrimonium. Quodsi de his constat, matrimonium solvi et pars derelicta ad secundas nuptias accedere potest. Quae dispositio iuris civilis Russiaci differt a praescripto syn. Trullanae, quae c. 93. statuit partem derelictam committere adulterium, si ad secundas nuptias accedat, priusquam acceperit certam de absentis morte notitiam¹⁵⁹).

Praeter enumeratas causas a iure civili statutas, habentur etiam aliae canonicae causae, sed sine iure secundas nuptias ineundi. Quae sunt: susceptio propriae in baptismo prolis, electio in episcopum et consensus utriusque coniugis eligendi vitam monasticam.

Pédalion, collectio canonum pro Graeca, adulterium tantum tanquam dissolutionis causam admittit. In editione enim Lipsiensi 1800, quae a patriarcha Cptano approbata est, dicitur in nota ad can. 48. Apostolorum: „Sententia Domini est, ut nec vir separetur ab uxore sua, nec mulier a viro suo, quia aequaliter Dominus et viro et mulieri dixit: Quicumque dimiserit uxorem suam et duxerit aliam, adulterium committit cum illa. Quodsi dimiserit mulier virum suum, et nupserit alteri, adulterium committit cum eo: sine additamento excepta causa fornicationis sive quoad virum solum, sive quoad mulierem solam. Marci c. 10, 11. 12¹⁶⁰). Paulo post tamen admittit divortium propter adulterium et insidias vitae.

Janko Šimrak.

EXTERNA AD NOS PERTINENTIA.

Weidenauer Studien II. Wien 1908.

Prof. *A. Bukowski*, S. I., *Die Genugtuungsidee in der russisch-orthodoxen Theologie*. p. 85—132.

B. sibi proposuit doctrinam ecclesiae Russicae de momento satisfactionis in opere Christi cum doctrina catholica de eadem re conferre. Primum affert documenta ex libris, qui in Russica ecclesia symbolica auctoritate potiti sunt, ex »Confessione orthodoxa« Petri Mogilae, ex »Confessione« Dosithei patriarchae Hierosolymitani, ex catechismo Philareti Moscoviensis. Ex locis a prof. Bukowski allatis patet, inter libros symbolicos Russorum et doctrinam catholicam plenam concordiam vigere, cum Mogila et Dositheus dogma redemptionis ipsis scripturae Sacrae Patrumque verbis exponant, Philaretus insuper in eiusdem dogmatis expositione recentiorum etiam catholicorum terminologiam sequatur.

Deinde ex theologis Russicis antiquioribus (i. e. s. XVIII et usque ad a. 1875 circiter) affert prof. *B.* Theophanem Prokopovič, Platonem metropolitam, Macarium eius successorem, insuper Philaretum Černigoviensem, Silvestrum, Ioannem Smolenskensem. Ex quorum expositionibus haec fere manant: theologos Russicos usque ad ultimum tempus doctrinae de redemptione summam ex theo-

¹⁵⁹) Paap-Szilágyi, *Enchiridion iuris eccl. orient. cath.* op. c. 491.

¹⁶⁰) Zacharias, *Geschichte des G. R. R.* 3 83.; Szilágyi ib.

logis catholicis maximam partem proferre, quamquam nonnullas res minoris momenti etiam a theologis protestanticis mutuati sint, ut doctrinam de duplici Redemptoris oboedientia, de Christo obiecto irae divinae, de Christo poenas inferni passo etc.

Denique prof. *B.* doctrinam recentiorum de nostra re exponit, eorum, qui Homjakovii spiritu imbuti Světlovio duce novam viam inierunt, doctrinam orthodoxam ab omni ratione occidentalis scholae eiusque »spiritu iuridico« liberare tentantes. Hic allata sunt nomina ipsius Světlovii, Sergii (nunc archiepiscopi Finlandiensis), Malinovskii et Orfanitskii. Hi theologi omnes in hoc conveniunt, ut doctrinam ecclesiae catholicae de redemptione, utpote spiritu iuridico imbutam, vituperent. Cum vero de propria expositione doctrinae orthodoxae agitur, doctores hi varias in partes abeunt. Sergius rationalisticis rationibus maxime accedens vix valori obiectivo operis Christi relinquit locum; Malinovskij et Orfanitskij contra in occidentalem fere sententiam recidunt, ita ut Světlov alterum eorum a capite ad talos usque »theologum — iuristam« evadere iudicet, alterum novum pannum vestimento veteri infelicititer assuere.

Ipsa Světlov, recentiorum theologorum in Russia celeberrimus, obiectivum valorem operis Christi, eiusque vim satisfaciendi iustitiae divinae, agnoscit, notionem tamen »satisfactionis« subtilius explicat, ita ut valorem huius satisfactionis non a magnitudine passionis Christi aut dignitate Redemptoris sed a voluntaria, amore urgente facta susceptione passionis per Christum ut caput generis humani repetat. Insuper contra, ut ipse opinatur, occidentales etiam subiectivum momentum Crucis extollit, quod Christus per vitam mortemque suam spem et fiduciam nobis infudit amoremque Dei erga nos ostendit et hoc modo reditus ad Deum per poenitentiam copiam nobis fecit.

Prof. Bukowski postquam debiliores theoriae Světlovii partes ostendit, concedit Světlov eminentioribus theologis catholicis multo propiorem esse, quam ipse putet. Ea, quae contra catholicam doctrinam profert, ignorantia operum catholicorum nituntur. Doctrinam enim catholicam prof. Světlov ex protestanticis tantum fontibus hausit, recentiores theologos nostros omnino ignorat, quos si cognosceret, multa inveniret, quae cum suis opinionibus omnino conveniunt in iis etiam, in quibus se ab occidentalibus maxime differre putat. Exempla a prof. Bukowski afferuntur. Prof. *B.* commendat nostris theologis, ut in doctrina redemptionis exponenda nonnullas opiniones Světlovii prae oculis habeant, ut momentum ethicum operis Christi magis illustrare possint.

Commentatio prof. *B.* tota ea ratione irenica imbuta est, quae in Velehradensi theologorum conventu omnibus rerum orientalium studiosis studiosissime commendabatur.

J. Urban.

The Journal of Theological Studies. 1907.

H. B. Swete, Prayer for the departed in the first four centuries. Preces pro vita functis primis quattuor saeculis. VIII (July, N. 32) pp. 500—514.

Hoc articulo accurate colligitur, quidquid in christianae antiquitatis monumentis circa preces pro vita functis continetur: cum articuli scriptor Anglicanus sit, Theologiae professor Cantabrigiensis Universitatis, multisque de re exegetica scriptis clarum nomen habeat, non abs re esse putavimus breve eius dissertationis compendium nostris foliis inserere.

Preces pro mortuis fundere animae humanae insitum esse videtur, praesertim si firma simul de animae post mortem existentia floreat persuasio. Inde notatu dignum est primam huius rei apud Iudaeos mentionem cum fide in Resurrectionem copulari (s. Marc. XII. 43). Expectandum fuit Ecclesiam propter vivam suam immortalitatis animorum spem, ampliorem de mortuorum statu cognitionem, et intimum unionis mortuorum cum Christo capite sensum, mortuos suos

tum privatim, tum publice iam ab initio suae foundationis commemoraturam fuisse: tamen nihil fere hac de re primo saeculo inveniri potest. In Novo Test. unus invenitur locus, qui aliqua verisimilitudine pro hac re afferri potest (2 Tim. I, 18), nec in liturgicis precibus, in epistola sti. Clementis et Doctrina Apostolorum contentis, ulla directa mortuorum mentio reperitur: hoc quasi traditionis silentium usque ad dimidium saeculum secundum extenditur: quod tamen factum non est nimis exaggerandum: nec enim facile locus erat de precibus pro mortuis fundendis disserendi in epistolis sti. Ignatii, apologiis sti. Iustini et polemicis scriptis sti. Irenaei, Ex martyris tamen sti. Polycarpi n. 18. videri potest iam anno 155 natalicia martyrum celebrata esse.

Sepulcra tamen clariore loquuntur voce: ut alia praeteream, celebris illa Abercii Marcelli inscriptio ab eo ipso secundo saeculo composita preces pro eo a praetereuntibus exorat. Acta Pauli et Theclae (Lips. Bonnet. II, 1. p. 255 sq.) et Acta Iohannis (Lips. Bonnet. II. 1. p. 186) alia similia testimonia referunt.

Carthagine primum orationes pro defunctis certum et constantem in liturgia locum occupare videmus. Apud Tert. pluries hac de re sermo est (De Anima. c. 51. De exhortatione castitatis c. 51. De monogamia. c. 10. De corona. c. 3.) Ex loco hoc ultimo consequi videtur, morem, Eucharistiam pro vita functis offerendi aliquid solitum id temporis Carthagine fuisse. Apud Cyprianum vero sententia »offerre pro aliquo, sacrificium pro aliquo vel pro dormitione alicuius celebrare, apud altare Dei nominare in prece, deprecationem alicuius in ecclesia frequentare« aliaeque iis similes eius operum lectori familiares admodum sunt.

Verba aliqua Origenis a Rufino allata (Lommatzsch VII. 314.) adduci possent pro simili consuetudine in ecclesia Caesareensi: aliquibus tamen dubium est utrum haec verba Origenis ipsius an Rufini sint; notandum tamen est D. Svete hoc dubium non habere. Arnobius denique (Adv. Nat. IV. 26; sub finem saeculi tertii vel initio saec. quarti invehitur in destructores templorum, in quibus summus oratur Deus, pax cunctis et venia postulatur . . . vitam degentibus et resolutis corporum vinctiōe«. Ultima verba ostendunt tam frequentem iam illo tempore mortuorum commemorationem in Eucharistia fuisse, ut ad id tanquam ad factum ipsis ethnicis notum Arnobius appellare potuerit.

Postquam Constantinus pacem Ecclesiae dedit, Imperiumque Christianam religionem publice professum est, plura et abundantiora exstiterunt huius praxis documenta. Ipso Constantino mortuo sollemnia pro ipso funera sunt facta, populo et sacerdotibus pro ipsius anima cum lacrimis orantibus, ut refert Eusebius in Vita Const. IV. 71. Undecim post annis Cyrillum Hierosolymitanum audimus perpetuam mortuorum commemorationem in sua Ecclesia testantem; hoc eodem fortasse tempore Serapion Aegypti episcopus suum quasi Rituale confecit, quo in libro orationes pro mortuis invenimus. Cfr. Journ. of Th. Stud. I, pp. 106. 112. Alia plura legi possunt apud Chrys. In 1. Cor. hom. 41, 5. In Phil. 3, 4. et Epiph. Panar. III. 2. 21. In libro, qui Responsa Canonica« dicitur, quique Timotheo Alexandrino tribuitur, legimus, quid in Eccles. Aegyptia statutum fuerit, si quis se ipsum interemerit; tunc solum, si insaniam tanquam criminis causa probari poterat mortui commemoratio permittebatur.

Consideratione digna sunt, quae August. in Enchiridii c. 29. habet: »Cum ergo sacrificia sive altaris sive quaecunque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt, pro non valde malis propitiationes sunt, pro valde malis etiamsi nulla sint adiumenta mortuorum, qualescumque vivorum consolationes sunt: quibus autem prosunt, aut ad hoc prosunt, ut sit plena remissio, aut certe ut tolerabilior fiat ipsa damnatio«.

Haec verba nobis innuunt iam saec. 4. quaestionem agitari coeptam esse, cur pro mortuis preces offerrentur? Re vera iam apud Cyr.

Hieros. hanc difficultatem moveri videmus (Catech. nupt. V. 10) et paucis postea annis Aerium Ponticum audimus hunc usum tanquam irrationalem et damnosum impugnantem, cui Epiphanius respondit nos precibus nostris iustos honorare, peccatorum vero misericordiam implorare. Argumenta Aërii parvam videntur apud coetaneos suos habuisse vim, et probabiliter omnis nostra de ipso eiusque opinionibus notitia ex Epiphanio derivata est. Serapion in sua supplicatione maiorem post mortem sanctificationem et reunionem cum corpore postulabat; Tertullianus vero iam suo tempore tanquam harum precum fructum »refrigerium« et »in prima resurrectione consortium« affirmabat.

Totus articulus potest breviter ad duo puncta contrahi 1. nulla argumenta adsunt, quibus probatur iam aetate apostolica vel immediate subsequente, pro mortuis nominatim in sacrificio eucharistico preces fusas esse: usus is probabiliter coeptus est introduci saeculo secundo: labente iam saeculo tertio commemoratio mortuorum in omnibus fere liturgiis invenitur et saeculo quarto tum in orientali tum in occidentali Ecclesia mos, preces et missas et eleemosynas pro mortuis offerendi, partem magnam constituit christianae pietatis.

2. Initio fortasse non adeo in naturam rationemve istarum precum inquisitum est; paulatim vero etiam hoc in disceptationem venit, ideo sensim siue sensu clariores reddebantur et iam apud Augustinum vim harum precum ad veniam remissionemque peccatorum impetrandam clare expositam invenimus, et beneficia, quae mortui accipiunt, accurate, iuxta diversum statum, in quo ipsi defuncti inveniuntur, recensentur.

J. H. A. Hart, Cephias and Christ. Cephias et Christus. IX. (Oct., N. 33) p. 14—41. Explicatur locus Mtth. 16, 13—18. *M. d'Arcy*.

D. Placide de Meester O. S. B., professeur au collège grec de saint-Athanase, à Rome »**Voyage de deux Bénédictins aux Monastères du Mont-Athos**« p. 321 an. 1908; ed. Desclée, de Brouwer et Cie Paris, Rome, Lille, Bruges-Bruxelles. (»De peregrinatione duorum monachorum ordinis S. Benedicti ad montem Athos«. Pretium 4 l. 50.

Cum gaudio hunc librum, qui nuperrime in lucem prodiit, salutamus atque lectoribus huius folii periodici necnon omnibus, qui rebus ad unionem ecclesiarum pertinentibus operam navant, valde commendamus. Clarissimus scriptor, Benedictinae familiae sodalis, iam a pluribus annis indefessum se ac diligentem exploratorem ecclesiae Graecae ostendit. Duobus abhinc annis ipse simul cum collegii rectore p. Athanasio Ugone Gaisser, musicae Byzantinae cultore eximio, peregrinationem ad montem Athos instituit eo consilio, ut ritum Graecum institutionesque ecclesiae Graecae in ipso Ἀγίῳ ὄρει ad unguem addiscat. Hoc undequaque laudabili opere absoluto ad librum hunc exarandum manus admovit, eumque initio huius anni ad finem feliciter perduxit.

Totus liber tribus partibus absolvitur. Prima iter, quo patres per Hungariam, Serbiam et Macedoniam usque ad »Montem Sanctum« perrexerunt, describit (cap. I. pp. 1—29; cap. II. pp. 30—51;), secunda pars de ipso monte Atho per longum et latum disserit (cap. I. pp. 55—81; Cap. II. pp. 82—116; cap. III. pp. 117—143; cap. IV., pp. 144—173; cap. V. pp. 174—201; cap. VI. pp. 202—227; cap. VII. pp. 228—260;), tertia denique pars patrum in Italiam per Constantinopolim, Smyrnam, Ephesum et Graeciam regressum exhibet (cap. I. pp. 263—281; cap. II. pp. 282—316). Totam rem 62 imagines locorum, ecclesiarum, monachorum, rusticorum paeninsulae Balcanicae, artis iconographicae specimina etc. necnon 2 tabulae geographicae et 2 ecclesiarum prospectus commode illustrent. Profecto multa scripta sunt de monte Atho; at ob duplicem rationem maiori parti scriptorum catholicorum fere inutilia usque huc mansisse videntur. Primum quidem extant plures libri, sed Russica lingua, quam admodum pauci sciunt, conscripti. Sane habemus et alia opera a Germanis et Anglis, qui Ori-

entis invisendi causa etiam ad »Sanctum Montem« deflectere solebant, magno cum studio exarata, qui tamen, prout protestantes, res ecclesiasticas vel male intelligunt, vel extremis tantum labiis tangunt. Hunc defectum liber P. Meester abunde supplet. Non enim est peregrinatio haec excursio quaedam animi recreandi gratia vel ad manuscriptorum antiquorum inventionem suscepta, sed habet illum scopum determinatum, ut institutiones ecclesiasticae et monachismus orientalis lectoribus occidentalibus magis pateant et illustrentur. Ita in cap. I. secundae partis scriptor historiam »Montis sancti« tradit, in qua relationes inter monachos Graecos et papam Innocentium III. olim fuisse ostendit. In cap. IV. agitur de constitutionibus monasticis, in cap. V. de officiis divinis, in cap. VI. de cultu et poenitentiis, in cap. VII. de scientiis et artibus; hic a pag. 253—259 quaedam doctissimae observationes de cantu ecclesiastico Graeco a p. Gaisser, in hac re certe inter omnes occidentales princeps, sunt insertae. Nec minus notatu digna ea sunt, quae scriptor in cap. III. de statu ecclesiae orientalis, de propagatione fidei catholicae, de ecclesiarum unione exponit. Has quaestiones scriptor, rerum orientalium peritissimus, magno acumine ingenii pertractat. Proinde opus laudatum omnibus unionis ecclesiarum in Occidente promotoribus perutile esse censemus. Neque praetereundum est ad meliorem spiritus Slavorum orientalium intelligentiam opus esse, ut Oriens Graecus, quocum ille vinculis indissolubilibus ligatus est, in suis ecclesiasticis institutis, maxime vero in illis, quae monachismum spectant, apprime cognoscatur. *Leonini.*

Dr. *Franz Schmid*, *Die Seelenläuterung im Jenseits* (De animarum purgatione in altera vita) Brixen 1907.

Doctrina catholica, quae huic lucubrationi supponitur, ad haec revocatur. Existit purgatorium i. e. status quidam poenae et purgationis temporalis post mortem animabus fidelium cum peccatis venialibus vel sine sufficiente de peccatis satisfactione defunctorum necessario pertransendus. Possunt insuper in animae purgatorio poenas dantes sublevari vivorum precibus et operibus piis. Ipsae statum suum cognoscunt nec peccatum ullum committere possunt.

Doctrinam theologorum ecclesiae orientalis separatae, quam a catholica magnopere differre nemo non videt, *S.* (p. 103) paucis attingit: Graeci initio magni discidii orientalis communiter praemium bonorum poenamque malorum non statim post singulorum mortem, sed in iudicio universali demum distribui docebant. Qua de causa tempore ab hominis morte usque ad iudicium ultimum interposito animas in statu quodam paris fere fortunae vel somni cuiusdam versari existimabant, ideoque suffragia fidelium pro defunctis sensu catholico intellecta reiciebant. Decreto Concilii Florentini tandem doctrina catholica etiam a Graecis admissa et ita unio saepius appetita tunc, ad breve tamen tempus, restituta est. Schell Graecos huius temporis purgatorium ut statum merae poenae temporalis, non autem verae purgationis admittere dicit, quod tamen Schmid (p. 104) a doctrina communi ecclesiae separatae discrepare indicat.

Praesentis tamen operis argumentum non est catholicae doctrinae de purgatorio expositio et demonstratio, sed solutio quaestionis cuiusdam de purgatorio inter theologos catholicos lucusque controversae, quae breviter sic proponi potest: Utrum remittuntur culpae peccatorum venialium, cum quibus homo decessit, purganturque animae ab inclinationibus

inordinatis eis etiam tum inhaerentibus statim post mortem, an fit huiusmodi remissio et purgatio paulatim dum poena temporalis in purgatorio subitur? — Communior theologorum sententia, ut constat, post Suarezium est remissionem culpae venialis et animae purgationem statim post mortem intensissimo caritatis et perfectae contritionis actu effici, quam opinionem plurimi recentes sequuntur, multi etiam ad s. Thomam Aq. provocantes (non recte tamen, ut *S.* pp. 39—42 ostendit). Nonnulli tamen contrariam tenent opinionem et hanc etiam *S.* amplectitur.

Ad solutionem quaestionis cl. scriptor primum de remissione culpae venialis (pp. 22—126) et deinde separatim de expulsionem pravorum habituum post mortem residuorum (pp. 134—163) agit. — Refutatis sententiis certo falsis, quae remissionem culpae venialis vel necessario in hac vita fieri vel morte „quasi ex opere operato“ culpas huiusmodi remitti contendunt, *S.* magna ingenii acie utramque sententiam indicatam examinat et in utramque partem disputat.

Contra sententiam Suarezii primum statuit actum intensissimae contritionis certe non ante iudicium particulare elici, sed postquam anima in iudicio luce supernaturali adiuta statum suum perfecte cognoverit, quod etiam complures opinionis defensores concedunt. Quae tamen cognitio etiam perfectissima probat quidem, animam actum caritatis et contritionis intensissimae elicere posse, non tamen necessitas talis actus eliciendi recte concluditur. Immo, si actus contritionis, ut ad remissionem peccatorum sufficiat, nisi cum speciali gratiae divinae adiutorio fieri nequeat, tota quaestio in hoc vertitur, utrum secundum voluntatem et providentiam Dei sit, animae statim post mortem hunc intensissimae gratiae gradum impertiri. Quae quaestio tantum ex fontibus positivis revelationis solvenda est, talia argumenta tamen a defensoribus huius sententiae non afferuntur. Opinioni remissionem venialium per successivos contritionis actus intensive et extensive maiores ac maiores paulatim fieri nec dogma catholicum de merito supernaturali nec doctrina de caritatis habitualis et actualis incremento, quatenus apud theologos extra controversiam est, repugnat.

Deinde (pp. 100—133) *S.* argumenta pro opinione secunda, quae s. Bonaventurae potissimum auctoritate fulcitur, adducit. Primum quidem opinionem suam in verbis Scripturae II. Macc. 12, 40 ss. fundat (subiecto verbo „peccatum“ sensu culpae peccati venialis), deinde ipsam documentis et decretis dogmaticis conciliorum, Florentini imprimis, magis consonam demonstrat, complura quoque pro sua opinione affert testimonia Patrum, quorum re vera multa in sententia Suarezii aegre explicantur. Idem de orationibus ecclesiae liturgicis dicendum est, quae fere omnes explicationi *S.* favent. Immo vermis conscientiae, quo nomine plurimi specialem animarum in purgatorio poenam vocare consueverunt, non videtur posse explicari, nisi admittatur in animabus permanere culpae venialis reatum, quo Deo vere displiceant.

Secunda parte (134—163) de modo agitur, quo habitus pravi in animabus post mortem remanentes extinguantur. Quae quaestio, licet claritatis causa separatim tractetur, cum superiore controversia ita cohaeret, ut diversarum sententiarum defensores easdem ac de remis-

sione venialium rationes ad habituum excidium explicandum adhibeant eisdemque argumentis pro subitanea vel successiva habituum pravorum extinctione utantur. Itaque *S.* argumenta pro prima parte allata iure etiam ad hanc quaestionem solvendam in medium adducit, refutatis primum falsis opinionibus quorundam dicentium habitus pravorum vel per ingressum in caelum demum deleri vel morte ipsa quasi ex opere operato exstingui. Quam opinionem nec quoad habitus sensitivae animae teneri posse, quae radicaliter in anima, non in corpore resident *S.* bene notat.

Postremo (pp. 165—192) quaestiones quaedam huic controversiae affines attinguntur, de modo poenarum et situ purgatorii, de duratione status purgationis, de animarum ad spiritus lapsos relatione, de efficacia supplicationis pro animabus defunctorum etc., ad quas solvendas quin diversa ad principalem de venialium post mortem remissione quaestionem responsio vehementer pertineat dubium non est.

Argumenta a *S.* allata firma et efficacia sunt neque negari potest testimonia praecipue positiva traditionis et usus precumque Ecclesiae opinionem eius magnopere commendare. Duae tamen difficultates adhuc restare videntur nondum omnino solutae, altera magis in cogitatione, altera in rebus posita. — Si enim summus intensive et extensive contritionis actus ab animabus post iudicium particulare, ut *S.* ipse concedit, poni potest, non intelligitur, quomodo animae talem actum non eliciant nec tamen negligentiae culpabilis vel voluntariae ad venialia adhaesionis culpa maculentur? — Altera difficultas e modo applicandi animabus indulgentias exsurgit. Videtur enim indulgentia plenaria animabus omnino applicari non posse, si vera sit opinio *S.* Nec enim solvi videtur difficultas, si incertitudinis de effectu studii conciliandi indulgentiam defuncto ratio habeatur. Aliud enim est non esse certum, quomodo et quatenus re vera indulgentia pro animabus fidelium quaesita ipsis prosit, aliud fieri non posse, ut ipsae indulgentiae talis participes fiant.

Dr^{is} Schmid liber ingenii acumine, rei et dictionis claritate, tranquillitate, summa in propria sententia defendenda et aliis oppugnandis modestia eminet omnibusque theologis valde commendatur.

B. Spáčil.

Études. 20. Juin 1906. (R. Marchal, p. 862—865.) La Mécanique des phénomènes fondée sur les analogies, par *M. Petrovič*, professeur à l'Université de Belgrade. 1906. 96 p.

Hic liber non amplitudine, sed argumento suo memorandus est. Nam re vera novi aliquid proponere videtur. Rem, quam *P.* prosequitur, ab initio his proponit verbis: »Phaenomena ordinis diversi miras similitudines exhibere saepe videntur. Porro analysis unius ex his analogiis rationem intimam et omnibus communem prodit; et illa in identitate activitatis certorum elementorum his phaenomenis analogis communium residet.« *P.* ideam suam non solum ad physices et mathematicas phaenomena applicat, sed ad valde diversas disciplinas ut sunt biologia, medicina, sociologia, dummodo modificationes obiectorum (i. e. phaenomena) computationi et mensurae subici possint. Liber vero ipse tres potissimum quaestiones tractat: 1. Possuntne detegi illa elementa, quae in una aliqua specie phaenomenorum similitudinem

causant, possuntne porro ad formulam deduci, satis simplicem et generalem, ut omnibus phaenomenis eiusdem speciei applicari possint?

2. Illae formulae deductae possuntne ad communem his speciebus formulam reduci?

3. Quae utilitas ex hac mechanica generali sequitur?

Cum *P.* analogia ut medio in suis investigationibus utitur, ut typum phaenomenon simplicius vel magis notum eo, quod in quaestione est, adhibet. Methodo analogiae et generalisationis auctor dein illa elementa essentialia eorumque activitatem definit (cap. 2.), quo praeparatur synthesis, quae (cap. 3.) ad secundam ex supra positis quaestionibus respondet.

O. Židek.

Georgios P. Kremos, Ἱστορία τοῦ σχίσματος τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαικῆς. T. II. Athenis 1907 (p. 446).

Hoc est primum Graece scriptum opus de Photio eiusque rebus quod ad laudem doctrinae adspirat, licet ea, quae de Photio subtiliter inquisivit A. Papadopulo-Kerameus (Byzantin. Zeitschrift VIII. 4 [1899] p. 647—671) omnino neglexisse videatur. Photium natum esse dicit inter 816—825 (p. 17) mortuum a. 898 (p. 404). Photii magnitudo summis laudibus celebratur.

Chrestos Andrutsos, Δογματικὴ τῆς ὀρθοδόξου ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Athen. 1907. (p. 462).

Konst. Dyobuniotes, Ἡ δογματικὴ τοῦ Χριστοῦ Ἀνδρεῦ σου κρινομένη. Athen. 1907.

Chr. Andrutsos, Δογματικαὶ Μελέται. Α' Ὁ Ὑφηγητὴς τῆς Θεολογίας Κ. Διοβουνιώτης ἐξεταζόμενος εἰς τὴν Δογματικὴν καὶ εἰς τὴν Δογικὴν. Athen. 1907. (148 p.)

A. Rabbat S. I. Documents inédites pour servir d'histoire du christianisme en Orient. Tom. I. (XVI—XIX siècle) Paris-Leipzig-London 1907.

Iam inde a 16 annis colligebat auctor documenta, catholicae ecclesiae historiam in oriente illustrantia: Praecipue epistulas variorum principum, episcoporum, virorum politicorum atque missionariorum, quae de omnibus christianorum ritibus in oriente agunt.

C. Bojan, Les Bulgares et le patriarche oecuménique, ou comment le patriarche traite les Bulgares. Paris 1905. XXXII + 143. (rec. in Échos d'Or. 1906, 125 s.)

Briefe des Prager Erzbischofs Anton Brus von Müglitz. 1562—3. Herausgeg. v. S. Steinherz. Prag 1907. (153 pag.)

Zdziechowski, Die Grundprobleme Russlands. Wien 1907

MISCELLANEA.

Summi pontificis epistola de Conventu Velehradensi a. 1907.

Excellentissimus ac Reverendissimus Dominus Andreas metropolitanus Halicensis (comes Szeptycki) collegio horum commentariorum curam gerenti haec benignissime communicavit.

Согласно постановлению Велеградскаго съѣзда я имѣлъ честь переслать св. Отцу »Acta Conventus Velehradensis« съ собственноручномъ

письмомъ, въ которомъ еще разъ рекомендовалъ вниманію Это Святѣйшества цѣль и дѣятельность нашего общества.

Въ отвѣтъ на это св. Отецъ прислалъ мнѣ письмо, копію съ котораго отправляю Вамъ съ просьбой помѣстить его въ ближайшемъ номерѣ »*Slavorum Litterae theologiae*«.

Одобрѣя и благословляя наши труды св. Отецъ тѣмъ самымъ показываетъ, какъ ему дорого и близко къ сердцу все то, что можетъ хоть сколько-нибудь помочь соединенію церквей и возстановленію церковнаго мира. Надѣюсь, что это письмо, какъ выраженіе благосклонности Главы Церкви къ нашимъ трудамъ, вдохнетъ во всѣмъ нашимъ сотрудникамъ новыя силы для продолженія святаго дѣла.

Примите увѣренія въ моемъ совершенномъ почтеніи

Андрей Митрополитъ.

Львовъ 23. 7. 1908.

Venerabili Fratri

Andreae Archiepiscopo Leopoldensi

Leopolim

PIUS PP. X.

Venerabilis Frater

Salutem et Apostolicam benedictionem.

Quidquid consilii, operae, studii a bonis conferatur ad reconciliandam dissidentium cum Apostolica Sede concordiam, id omne in eam causam conferri scias, quae curae Nobis non minus sit, quam cuiquam Decessorum Nostrorum fuerit. Hoc enim maxime in votis est amantissimi Redemptoris, cuius Nos, nullo Nostro merito, personam gerimus, ut quotquot Ipsum colunt, omnes unum sint. Itaque intelligis, quam velimus, nostros inter et Orientales, qui a Cathedra Beati Petri, id est a centro catholicae unitatis, nimium diu seiuncti sunt, fraternam quamdam institui studiorum officiorumque vicissitudinem, quae praeiudicatas opiniones sensim dissipet, Ecclesiamque orientalem aliquando suadeat, nulla cum iactura imo cum emolumento dignitatis suae, salutarem Nobiscum redintegrare coniunctionem. Id quod gaudemus consultum deliberatumque esse in eo theologorum conventu, qui anno superiore Velehradii, te praeside, est habitus. Nos quidem dilectos filios, qui eiusmodi consilium iniverunt, pro merito laudamus; sed tamen non ab re fuerit hortari, quod facimus, ut pari diligentia cum caritati fraternae, tum veritati serviant: idque dicimus, ne forte quis in proponenda doctrina catholica sibi licere putet quidpiam minus sanae opinionum novitati concedere, eo nempe consilio, ut abalienatis fratribus commodior ad Ecclesiam matrem reditus pateat. Ceterum quum in hac praesertim causa nihil hominum conata possunt, nisi misericors Deus adsit, auspiciem divinorum munerum, eandemque testem benevolentiae Nostrae tibi, Venerabilis Frater, iisque omnibus, qui

rite in sanctissimo opere tecum elaborant, Apostolicam benedictionem peramanter impertimus.

Datum Romae apud S. Petrum die VIII Iulii MCMVIII, Pontificatus Nostri anno quinto.

Pius PP X.

L. S.

Andreas Metropolitanus.

Concordat cum originali

B. Žoldak a secretis.

Vita defuncti.

P. C. Tondini †. Superiore anno die 29. Iunii Romae supremum obiit diem P. Caesarius Tondini de Quarenghi ex religiosa familia Barnabitarum, anno aetatis suae 68.

Omnibus unionis ecclesiarum cupidis nomen clarissimi viri sat notum erat eiusque mortis notitia haud parvum causavit dolorem. Religio esset silentio memoriam ipsius praeterire, proinde, licet paucis lineis, quaedam de vita laboribusque eius hic subicimus.

Natus in Laude Pompeia (Lodi, Italiae Septentrionalis) anno 1839, primo in eiusdem civitatis S. Francisci collegio, dein in patrum Barnabitarum athenaeo Mediolani, scholae maxima cum laude operam dedit. Anno 1855 Moguntiae religiosae familiae Barnabitarum nomen suum dedit et novitiatu absoluto Mediolanum relatus est, ibique in S. Barnabae athenaeo per trium annorum spatium (1856—1859) theologiae studuit et anno 1859 vota sollemnia professionis religiosae nuncupavit. Usque ad annum 1862 Moguntiae in collegio S. Mariae Angelorum (S. Maria degli angeli) ludum exercebat. Hic primum ideam de ecclesiarum unione concepit, speciatim verborum celebris illius comitis Russici Suvalovii ad religionem catholicam conversi memor sanctissimam nempe Virginem Mariam illud ligamen futurum, quod ecclesia Russica Romano-catholicae uniatur, impetu sacro abreptus statim manus ad unionem ecclesiarum promovendam apposuit. Programma unionis perficiendae, precibus praesertim missarumque sacrificiis obtinendae, ubique orbis terrarum diffusum omnium catholicorum plausu exceptum et a Summo Pontifice semel iterumque benedictum, haud parvos protulit fructus. Ubique: in Italia, Gallia, Anglia etc., preces fundebantur et missarum sacrificia offerebantur. Post haec sacerdos factus Lutetiam Parisiorum translatus est, ibique munere catechistae, bibliothecae praefecti et infirmorum ministri in collegio sui ordinis functus est.

Anno 1864 in Sueciam et Norvegiam missus primo Holmiae, dein Christianiae indefesse conversioni protestantium studuit, simul linguis Slavicis (Russicae praesertim) familiarem se reddidit. Dein Parisios reversus ibi per 4 annos mansit. Tempore belli Gallo-germanici Londinii degebat et anno 1872 denuo Parisiis. Vi decretorum Ferry expulsus anno 1880 Londinium reversus est, sed iam anno 1881 venia superiorum obtenta se Diacovarium (Djakovar) transtulit ibique apud felicis recordationis episcopum Strossmayer per septem annos in missionibus peragendis, inter Serbos praesertim, zelo plane admirabili desudavit. Suis studiis et in rebus orientalibus peritia felix exitus stipulationis inter principatum Montis Nigri (Черногорія) et S. Sedem an. 1889 initae debetur.

Post haec P. Tondini denuo Parisiis vidimus, dein anno 1891 in Helvetia, ubi meridianum universalem apud cunctos populos christianos introducendum a se propositum in virorum doctorum conventu defendit. Anno 1893 Hierosolymis conventui eucharistico interfuit

eoque absoluto Constantinopoli sedem fixit eo praesertim scopo, ut quaestioni de kalendario uniformi apud omnes gentes introducendo operam daret. Anno 1895 Romam vocatus, ut in capitulo generali sui ordinis partem haberet non per longum illic tempus mansit, sed in Bulgariam profectus missionibus peragendis se dedit. Exinde in Russiam reformationis kalendarii causa profectus Petropoli et Moscoviae aliquot menses demoratus est. Anno 1899 ex morbo Romam revertitur et valetudine recuperata denuo Parisios mittitur, ubi usque ad annum 1901 mansit. Versus finem eius anni Constantinopolim se confert et per 4 annos munere capellani et directoris monialium »Sion«, quae vocantur, fungitur. Tandem anno 1905 Romam revocatus et procurator ordinis constitutus post longum et laboriosum morbum, quem mira cum patientia sustinuit, in Domino requievit.

Nimis longum est clarissimi viri scripta per folia publica, ephemerides et periodicos libellos disseminata (plus quam 130) recensere. Generatim vero omnia in 4 classes distribui possunt: a) theologica nempe, quae fere ad unum omnia unionem ecclesiarum spectant; b) philosophica, c) litteraria et d) quae de kalendario Iuliano reformando tractant. Hic tantummodo praecipua, quae ad primam seriem pertinent recensemus.

1. »La primauté de Saint Pierre prouvée par les titres que lui donne l'Eglise Russe dans sa liturgie« Paris, Victor Palmé éditeur des Bollandistes 1867 (S. Petri primatus titulis, quibus ipsum ecclesia Russica in officiis liturgicis exornat, vindicatus); in 8° pp. 100.

Versio Anglica: »The Primacy of S. Peter demonstrated from the liturgy of the Greco-Russian Church, With an Appendix containing several Documents by the Rev. ecc. ecc. Thomas Richardson and son«, London and Derby 1879, in 8, pp. XVI—182.

Opus magna cum eruditione et accuratione conscriptum.

2. »The Pope of Rome and the popes of the oriental orthodox Church: An essay on monarchy in the Church, with special reference to Russia from original documents, russian and greek«. London, Longmans, Green, and Co. 1871, in 8°, pp. XIII—183. (Papae Romani et papae ecclesiae orthodoxae orientalis: elucubratio de gubernatione monarchica in ecclesia cum speciali relatione ad Russiam, secundum documenta originalia (Graeca et Russica). Versiones:

a) Germanica: »Der römische Papst und die Päpste der Orthodoxen Orientalischen Kirche«, übersetzt von G. Pesch. Mainz, Kirchheim 1876, in 8°.

b) Gallica: »Le pape de Rome et les papes de l'Eglise orthodoxe d'Orient d'après les documents originaux grecs et russes avec un appendice sur les moyens de coopérer efficacement à la réunion des églises«. Paris, E. Plon et Cie. Rue Garancière. In 12 di pp. XIV—444.

c) Russica: »Римскій папа и папы православной восточной церкви« Фрейбургъ въ Бьеровѣ; Herder, an. 1899.

Hoc in opere scriptor manifeste ostendit ecclesias Orientis, licet theoretice primatum in Ecclesia negent, in praxi tamen eum admittere.

3. »Règlement ecclésiastique de Pierre le grand traduit en français sur le russe avec introduction et notes par etc. Édition accompagnée de la traduction latine imprimée à Saint-Pétersbourg, en 1785, par les soins du prince Grégoire Potemkin, du texte russe original et de l'instruction du procureur suprême du Synode. Paris, librairie de la Société Bibliographique — London, Burns and Oates — Bruxelles Goemaere. An. 1874. In 8° p. XL—270—75. (Petri Magni instructio de Ecclesiae gubernatione, cum introductione et notis. Subicitur textus instructionis an. 1785 latine impressus: ultimum 1875 pp.). Opus omnibus, qui iuri canonico Russico student, perutile.

4. »L'avenir de l'Eglise Russe«. Paris, Librairie de la Soc. Bibliogr. Saint-Quentin, Impr. Moreau an. 1874. In 8° pp. 79 (Ecclesiae Russicae futura).

Versio Anglica: »The future of the Russian Church« New York, Catholic Publication Society. London, Pickering, an. 1876. In 8° pp. 47.

5. »Change in Faith or Development? A critical exposition of S. Vincent of Lerins: Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus, addressed to Anglicans« London: I. Hodges, an. 1881; Driden press: J. Davy and sons. In 8° pp. 30. (Agiturne de mutatione fidei, an de evolutione? Disquisitio critica in illud S. Vincentii Lirinensis: »Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus«).

Versio Russica inserta est libro »О Церкви« (»De Ecclesia«) Berlin an. 1888. A. Behr's Verlag Leipziger Strasse 37.

6. »Che fare per la Russia? Studio sul socialismo russo nelle sue relazioni colla religione e coll' Italia. Lettere al M. R. Margotti dirett. dell' »Unità Cattolica« Torino, Libr. intern. catt. L. Romano, an. 1880. In 8° di pp. 103. (Quid pro Russia faciendum? Studia de socialismo Russico, ratione habita ad religionem et Italiam).

Versio Gallica: »Que faire pour la Russie?« trad. de l'italien par Gust. Gilson — Bruxelles, Imp. Polleunis, 1890. In 8°.

7. »La Russia e l'Unione delle Chiese«. Roma, Forzani, an. 1895. In 8° pp. 72. (Russia et unio ecclesiarum).

Versio Gallica: »La Russie et l'union des églises«. Paris. P. Lethielleux, librairie-éditeur 10, Rue Cassette. In 8° pp. 188, an. 1897.

8. »Lettres sur la reunion des églises«. — Athènes, Beck; Paris Flandre. In 8° pp. 42 (Litterae, quae unionem ecclesiarum spectant). Opus, parvae quidem molis, tamen spectatissimum!

Illi, qui quaestioni de calendario Iuliano reformando operam dant, complura P. Tondini scripta in diversis ephemeridibus invenient, Gallicis praesertim et Italicis. Ita: in »Journal Télégraphique« (anni: 1890, 1891, 1892, 1899, 1900); »Comptes Rendus Hebdom. des Séances de l'Acad. de Sc.« (anni: 1888, 1891, 1892, 1901); »Compte rendu de la Soc. de Géogr.« (anni: 1888, 1889, 1890, 1891); »Nouvelle Revue« (anni: 1888, 1889, 1892); »La Papauté et les peuples« (anni: 1901, 1904); »Rassegna Nazionale« (anni: 1895, 1905); »Bessarione« (anni: 1898, 1900, 1906); »Cosmos« (1890, 1901); »La Quinzaine« (1901) et in aliis quibusdam. Huc etiam spectat »La question du Calendrier à la fin du XIXe siècle«. Bucarest, Socecu et Co. libraire-éditeurs, 1898. In 8° pp. 86. Ubique in operibus suis de calendario reformando scriptor se peritissimum in hac materia exhibet et ab omnibus viris doctis auctoritas eius agnoscebatur ita, ut Academiae Scientiarum Bononiae tanquam socius conscriberetur.

Dum preces nostras ad Dominum pro anima clarissimi viri et apostoli fundimus, sperare volumus, Providentiam divinam novos operarios etiam in posterum ex veneranda Barnabitarum familia excitaturam esse, qui sui sodalis vestigia prementes, opus ab ipso inceptum strenue promoveant aliosque exemplo suo alliciant.

Dr. Leonini.

Slavorum litterae theologicae.

Conspectus periodicus.

Dirigentibus

Dr. Jos. Tumpach, Dr. Ant. Podlaha, Ad. Špaldák. Praga.
J. Urban, Cracoviae. Dr. F. Grivec, Labaci. Dr. Kam. Dočkal.
Zagrabiae.

Annus IV. (1908)

Pragae Bohemorum.

Nr. 4.

BOHEMICA.

Dr. Jan Lad. Sýkora: Úvod do Pisma sv. Nového Zákona. Dílu II. Část I. O dějepisných knihách Nového Zákona (Introductio in S. Scripturam Novi Testamenti.) P. II., t. 1. Praga 1907. pag. 484.

Quadraginta fere elapsi sunt anni, ex quo „Hereditas sti Procopii“ commentarios Fr. Sušil ad omnes N. Testamenti libros publicavit. Eadem associatio ad editionem librorum theologorum in lingua Bohemica propagandam ultimis hisce annis Introductionem in Novum Testamentum a cl. professore universitatis Pragensis Dr. J. L. Sýkora concinnatam edere coepit. Ad partem priorem, quae introductionem generalem comprehendit et quae iam anno 1904 in lucem prodiit, accessit anno 1907 pars secunda et quidem huius partis volumen primum, quod libros historicos Novi Testamenti, quattuor nempe Evangelia et Actus Apostolorum, pertractat. In scientia N. Testamenti, quae in literatura Bohemica exiguos admodum numero cultores hucusque habuit, opus laudatum laetum certe progressum indicat, et quam maxime desiderandum est, ut cl. professor quam plurimos sectatores et operis socios inveniat utque eius opus quasi novam periodum in scientia theologica Bohemica quatenus respicit scientiam Novi Testamenti, inauguret.

Opiniones diversae sunt, quinam ordo in Introductione N. Testamenti tractanda praeferendus sit, utrum nempe introductio generalis praecedere an sequi debeat specialem.

Licet utraque methodus sua commoda et incommoda habeat, legibus tamen logicis magis respondere et in libro scientifico praeferendus videtur ille ordo, qui a generalibus quaestionibus ad particulares descendit, et quem proinde auctor nostrae Introductionis iure adoptasse dicendus est. Pariter id omnino probandum, quod in singulis libris N. Testamenti tractandis eum ordinem retinuit, quo libri illi in nostra vulgata editione inter se sequuntur. Quidam e theologis catholicis recentioribus alium quidem ordinem sequuntur, cum vel methodum protestantium imitantes libros chronologice disponere volunt ideoque epistolas Paulinas aliis libris praemittunt (Trenkle): vel (uti Belser)

tractatum de Actibus Apostolorum una cum Evangelio sti Lucae, tractatum vero de Apocalypsi et epistolis sti Ioannis simul cum Evangelio quarto absolvunt. Modus prior spectata incertitudine chronologiae N. Testamenti quoad tempus, quo singuli libri exarati fuerint, nulla ratione potest probari. Modus alter magna quidem commoda praebet, quia omnia eiusdem auctoris scripta in uno tractatu uno veluti conspectu comprehendere permittit. At non minoris aestimandum est commodum illud ordinis a cl. scriptore hoc cum maiore parte doctorum catholicorum adhibiti, quod in plena convenientia et concordia in libris disponendis cum editione auctoritativa ecclesiae consistit.

Nimis longum est omnem materiam in opere hoc collectam et coacervatam indicare. Nulla certe est quaestio habens aliquod momentum ad scientiam N. Testamenti, quam S. omiserit vel silentio praeterierit. Inservire proinde potest omnibus ut fidelis dux, qui in quaestionibus haud raro sat intricatis non solum opiniones dissentientes in medium producit, sed etiam viam pandit, qua ad certam et doctrinae ecclesiasticae convenientem solutionem problematis perveniri possit.

Omnia et singula haec referre spatium nobis non permittit; quaedam tantum, quae apud ipsos theologos catholicos in controversia versantur, una cum opinione huius scriptoris, quam defendendam suscipit, breviter notanda putamus. — Linguam, qua evangelium Matthaei primitus conscriptum sit, non Graecam, sed Hebraicam (sensu latiore i. e. Aramaicam pg. 38—73) fuisse probat. Similitudo vocum et locutionum, quae inter Graecum textum Matthaei et evangelium Marci deprehenditur, inde derivatur, quod Graecus interpret libri a s. Matthaeo Aramaice scripti secundum evangelium noverit et adhibuerit.

In quaestione de mutua relatione genealogiarum s. Matthaei et s. Lucae praefendam ducit S. hypothesim, quae ad matrimonium leviratus recurrit, opinioni illorum, qui s. Lucam genealogiam Beatissimae Virginis tradere asserunt pg. 115—118.

Pariter authentiam clausulae s. Marci (Mc. 14, 9—20), de qua etiam quidam ex catholicis dubitare audent, firmiter tuetur; omissionem eius in compluribus codicibus ex usu ecclesiae Alexandrinae potissimum de fine ieiunii quadragesimalis faciendo explicandam ducit (p. 189). Cum clausula tertii evangelii usui ecclesiae huius repugnare visa esset, factum est, ut lectio eius publica omitteretur et convenienter etiam pericope haec in quibusdam lectionariis et codicibus describendis praetermitteretur.

Eodem modo tuetur Luc. 22, 43—44, versus illos de sanguineo Christi sudore in horto Gethsemani. Dubia de eis exorta putat a quibusdam, qui, cum Ariani Christi divinitatem negantes verbis illis ad placita sua probanda abuterentur, illa omittenda et tollenda censebant, acsi cum Christi divina natura conciliari non possent. (p. 279).

Fuse tractatur quaestio de censu tempore Christi sub praeside Syriae Quirinio facto (pg. 281—299); relatio s. Lucae minime cum historia profana et eis, quae explorata sunt, pugnat, sed optime cum

illis conciliari potest, immo quibusdam testimoniis ex. gr. verbis Taciti, inscriptione Tiburtina, plane confirmatur.

In spinosa et difficillima controversia de ratione quae inter tria evangelia synoptica intercedat nullam ex illis tribus theoriis communis fontis scripti, mutuae dependentiae, traditionis oralis amplectitur, cum nulla ex his theoriis sola valeat ad concordantiam et discrepantiam synopticorum explicandam. Rem explicari *S.* censet concursu plurium causarum, inter quas ipsa historica persona Christi, traditio oralis ac fontes scripti praecipue nominari debent. Quaelibet ex dictis opinionibus aliquid veri habet at non veritatem totam; cum autem nulla sola sufficiat, in unum igitur, quidquid singulae veri habent, coniungi necesse est.

Origo quarti Evangelii ad illas quaestiones spectat, in quibus critici independentes nostro tempore omnino impatientes sunt uno ore et animo authentiam evangelii s. Ioannis negantes. Mirum igitur esse nequit quod auctor tertiam fere libri partem (pg. 351—503) Evangelio s. Ioannis et quaestionibus criticis, quae cum illo cohaerent, impertierit. — Opinionem de s. Ioanne in Palaestina martyrium perpeso, quae interpolatione in duobus obscuris codicibus Barocciano et Coislano nititur, *S.* merito reicit, cum opinio haec revera vesana omni sano sensui critico illudat. In analysi celeberrimi illius fragmenti Papiae concludit, de unico Ioanne agi, quare alium Ioannem homonymum Evangelistae admitti non posse. Opinio, quam Gutjahr tenet, qui pro ἀνέκδοτον verbis Historiae Eusebii in Syriacum versae innixus potius συνέκδοτον legi vult, *S.* probari videtur (p. 435). Putamus tamen lectionem ἀνέκδοτον in codicibus Graecis nimis certam esse, quam ut locus ita corrigi vel immutari iure possit.

Authentia pericopae de muliere adultera (Io. 7, 53—8, 11: de qua cf.: Bogoslovskij Věstnik 1904, I, otd. 1, str. 236) et ultimi capituli (21) atque extremorum quoque eius versuum argumentis haud spernendis probatur pg. 471—503.

Contra conamina criticorum, qui Actus Apostolorum a compluribus scriptoribus compilatos asserunt, cl. scriptor unitatem scriptoris eiusque s. Lucae vindicat; qua in re p. 533 ad ipsum Harnack potest provocare, qui in opere „Lucas der Arzt“ authentiam utriusque operis, Evangelii et Actuum, agnovit. Exemplum huius capituli denuo comprobatur, quam labilibus fundamentis nitantur diversae illae opiniones „modernae“ criticae et quam cautum esse oporteat in illis admit-tendis.

S. non solum quam plurima opera litteraria auctorum et antiquorum et recentiorum allegat, sed etiam e ss. patribus atque scriptoribus huius temporis locos, qui maioris momenti sunt, sub linea adducit; illis, qui bibliothecam operibus specialibus munitam praesto non habent, et in tali condicione versatur certe maxima pars legentium — loci ita exscripti magni sunt pretii cum ita cognoscere possint ex propriis eorum verbis, quid et antiqui et novi scriptores de diversis quaestionibus sentiant.

Gratiis, quas el. scriptori theologica litteratura Bohemica debet, unum tantum adiungimus desiderium, ut pars tertia quam primum in lucem edatur et ita opus illud ante quattuor annos feliciter coeptum et continuatum compleat et ad finem perducat!

Dr. *Tomáš Hudec.*

Dr. *Jos. Samsour*: **Základy patrologie se zvláštním zřetelem k dějinám dogmat.** Příručka pro ústavy theologické a soukromé studium. Brno. Papežská knih. 1908. Cena 3 K 60. (Fundamenta patrologiae specialiter respicientes historiam dogmatum. Enchiridion ad usum institutorum theolog. et ad studium privatum. Brunae.)

In omnibus fere disciplinis theologicis exarata sunt enchiridia in lingua Bohemica, memoratu digna, solum patrologia et disciplinae cum eadem cohaerentes, quae ultimis temporibus tanto cum successu apud alias nationes coluntur, apud nos nullum habebant cultorem. Antiquiores, ex. gr. Sušil, Čelakovský et alii, solum translationes insignium operum Patrum compararunt, et notas patrologiam spectantes et prooemia huius generis addiderunt; etiam enchiridia historiae ecclesiasticae partem historicam et biographicam litteraturae patristicae adnotant alias res omittentes. Opus Dris Samsour prima est publicatio Bohemica totam litteraturam patristicam ab origine usque ad saeculum VII brevi conspectu complectens. Scriptor huius operis memorat etiam recentissimas publicationes et breviter nobis exponit statum singularum quaestionum patristicarum.

Liber dividitur in tres partes iuxta singulas periodos patristicas. Prima periodus tempus patrum apostolicorum usque ad edictum Mediolanense complectens breviter describitur, vita patrum apostolicorum et origo, consilium operum hoc tempore exaratorum tractatur, dein agitur: de litteratura apologetica secundi saeculi, de litteratura gnostica, anti-gnostica et litteratura tertii saeculi, ubi tractatus de catechetica schola Alexandrina memoratu dignus est. Ad hanc periodum additur etiam dissertatio de apocryphis actis martyrum, vaticiniis sibyllinis et inscriptionibus. Haec omnia recentibus temporibus multum ad cognitionem vitae christianorum, qualis primis temporibus fuerit, attulerunt.

Periodus secunda culmen litteraturae patristicae describens, complectitur sex capita, in quibus primum agitur de patribus et scriptoribus ecclesiae Graeca lingua utentibus, dein de scriptoribus Syriacis et magnis theologis ecclesiae occidentalis. Periodus tertia tractat de litteratura patristica exeunte. Quod vero hoc in opere magni est pretii sunt partes, in quibus S. breviter doctrinam singulorum patrum vel scriptorum enarrat, nonnulla dogmata, quae in hoc vel alio libro praecipue inveniuntur nominat ideoque breviter etiam historiam dogmatis catholici illis temporibus describit. Fundamenta patrologiae conscripta a Samsour optime complent ceteras publicationes catholicas lingua Bohemica exaratas, tractantes disciplinam apud nos hucusque maxime neglectam.

V. Müller.

Ant. Rejzek. S. J., *Bohuslav Balbín T. J.*, **jeho život a práce** (Bohuslai Balbini, S. J., vita et opera). — Pragae — Sumptibus He-

reditatis S. Procopii. — A. D. 1908. — Maior 8^a. — 465 et VI: — Pretium 7 Cor. 50 hell. — Typis Vlast.

Inter praeclaros, de natione linguaque Bohemica optime meritos viros, certissime referendus est Bohuslaus Balbinus e Societate Iesu. Multa quidem de viro hoc egregio, qui a 3. die Decembris 1621 usque ad 29. diem Novembris 1688 vixit, loquuntur et scribunt, sed liber ex professo eius vitam atque opera pertractans vehementer desiderabatur. Maximas igitur gratias totius nationis Bohemicae sibi conciliavit omni laude digna Hereditas S. Procopii, cuius ope liber hic editus est.

Scriptor ad opus tale exarandum maxime idoneus fuit certe pluribus historicis libris et commentationibus laudabiliter notus Antonius Rejzek, membrum eiusdem Societatis Iesu. In hoc opere perscribitur stylo eleganti perspicuoque non solum vita Balbini idque critice ac nulla re celata, sed etiam eius scripta et opera. Egregius ille Bohuslaus, „Titus Livius“ Bohemiae recte dictus, non solum in Bohemia lumen mundi aspexit, sed illi etiam omnes vires suas dicavit et scripsit complura opera de historia linguaque Bohemica tractantia. Magni momenti ad historiam ecclesiasticam Bohemiae sunt descriptiones locorum, ad quae piae peregrinationes etiam nunc fiunt, quae inscribuntur: „Diva Tuřanensis“, „Diva Sanctae Montis“, „Diva Vartensis“ et alia. Praeter historiam tractavit Balbinus etiam res naturales, quaesita oratoria et varia alia.

Maximi aestimatur eius „disertatio apologetica pro lingua Slavica“, de qua R. extensius loquitur. Affert argumentum, percurrrens singula capita, agit de origine, dedicatione, fati huius libri.

Res, quae libro „Bohuslav Balbín T. J.“ tractatur, non solum litterarium pretium habet, sed est simul etiam optima apologia ecclesiae Romano-catholicae inter Bohemos. Sunt enim, praecipue tempore hoc, quidam, qui ecclesiam inimicam nationi Bohemicae esse, persuadere omnibus viribus contendunt. Ecce hic ipsis ante oculos ponitur exemplar viri, ex „invisa illa Societate Iesuitarum“ prodiens, qui non solum Bohemicam patriam amavit, sed etiam linguam patriam coluit ipsamque a calumniatoribus strenue defendit!

Libro hoc praeterea etiam data opera tractantur res, quas sub eius titulo vix quisquam quaeret. Societatis Iesu institutum laudatur, maxime ratio studiorum exponitur (p. 70—88); vita P. Lancicii S. I. (Łęczycki) accurate describitur. — In enumerandis manuscriptis omisi sunt Codices Brunnenses.

Dr. *Rudolf Žháněl*.

Ferdinand Menčík, Prof. Dr. *Alois Musil*. O jeho cestách, spisech a jejich významu. (De itineribus, scriptis eorumque momento prof. dris Aloisii Musil). Olomouc. R. Promberger 1908. p. 61. pr. 2 Cor.

Ad viros de historia et geographia etiam ad rem biblicam utilissima Arabiae Petraeae optime meritos recensendus est professor studii biblici Veteris Testamenti in theologica facultate Olomucii dr. Al. Musil. Hoc anno quadragenarius magnam obtinuit auctoritatem per itinera in Orientem suscepta, magni aestimatus propter opera litteraria. Menčík, qui iam pridem in lingua Bohemica de conatibus Musil referebat, in

lucem edidit publicationem, in qua vitam, itinera, opera eorumque valorem in re historica, biblica et artistica, scriptis a Musil editis usus, delineat. Multae picturae in librum assumptae cum duabus imaginibus ipsius Musil lucis opera expressis et cum tabula Arabiae Petraeae ornant opusculum laude dignum.

Ad. Jašek.

Dopisy reformační komisse v Čechách z let 1627—1629. Ed. Dr. Ant. Podlaha. Praeg 1908. Sumptibus propriis, 267 pag., pret. 4 Cor.

Ad historiam reformationis catholicae in Bohemia illustrandam *P.*, vir in cognoscendis rebus plurimi studii ex archio archiepiscopali Pragensi edit litteras collegii a Ferdinando II. a. 1627 rerum ad religionem pertinentium melius componendarum causa instituti. Discimus hinc, quid sibi proposuerit, quibus modis propositum peregerit, quae impedimenta superare debuerit. Infelicis discidii finem facturum omnium animos conciliare omnesque ad ecclesiam catholicam, a qua defecerant, reducere conabatur. Ut acatholicis idemtidem diem differebat debiti ad ecclesiam reditus ita, ut pertinaces poena exilii punirentur, neve falsis praetextibus usi ab imperatore privilegia immerito acciperent, studebat. Facile hoc collegii munus non fuisse cognoscimus e multiplici arte, quae ab adversariis adhibebatur. Nuntii falsi imperatorem non posse, alias non velle efficere ut omnes catholici fiant, acatholici, qui in publicis muneribus tolerabantur, quin etiam promovebantur, seditiones, negligentia magistratuum, cleri inopia et ignorantia, simulatae conversiones (falsa testimonia) et alia magna impedimenta rei erant. Cum hic fons hucusque fere omnino non sit adhibitus (a solo J. Svoboda S. J., *Katolická reformace II*, 38. 44 allegatur) *P.* non solum de catholica ecclesia defendenda — veritas enim ipsa se defendit — sed etiam de historiae Bohemicae studiis denuo optime meruit.

POLONICA.

J. Roth T. J. **Forma zaręczyn i małżeństwa w prawie kościelnem katolickiem z uwzględnieniem prawa cywilnego austriackiego.** (De forma celebrationis sponsalium et matrimonii iuxta ius canonicum, ratione habita codicis civilis Austriaci). Cracoviae, Apostolatus Orationis 1908. (IV, 124.) 80.

R., professor iuris canonici, exhibet commentarium in ius matrimoniale recens, ex decreto „Ne temere“ Pii X. immutatum, illudque cum iure antepiano comparat. Historica rei tractatio rectam aestimationem novi iuris apprime iuvat. Utilitas commentarii non parum augetur inde, quod ius civile austriacum satis respexit. Maxima vero laus tribuenda est huic scriptori pro explicatione huius iuris ratione habita matrimoniorum mixtorum inter personas diversi ritus, ex. gr. Romanae et Ruthenicae ecclesiae addictas. Iuvat pauca de hac quaestione hic subicere :

Imprimis animadvertendum est decretum „Ne temere“ non obligare catholicos ritus orientalis, quotiescumque inter sese contrahunt, porro matrimonium, contractum a catholico ritus Latini cum catholico ritus orientalis, non servata forma a decreto „Ne temere“ statuta, validum non esse.

Hinc *R.* concludit, per se nihil esse immutatum in iure matrimoniali ecclesiae orientalis, sed solum per accidens, i. e. in

casu diversi ritus, catholicum orientalem ad decretum „Ne temere“ adstringi, cum altera pars Romano-catholica sine hac forma contrahere non possit.

Quamobrem sponsalia, licet clandestine inita fuerint inter duos catholicos orientales, ubique valida dicenda sunt. Similiter matrimonium contractum inter duas personas ritus orientalis ubique erit validum, dummodo a sacerdote coram duobus testibus benedictum sit. Rumeni catholici ritus Graeci valide possunt contrahere matrimonium sine sacerdote et testibus. Excipiuntur solum Rutheni in Galicia, Italo-Graeci, Maronitae, pro quibus decretum „Tametsi“ vigorem retinet. Extra territorium suum commorantes, puta in Saxonia vel Dania, omnes possunt contrahere matrimonium iuxta decretum „Ne temere“, dummodo ibi domicilium vel quasi-domicilium acquisierint: alioqui decreto „Tametsi“, utpote personali lege ligantur. Contrahere igitur acquisito domicilio extra suum territorium possunt coram parochio Latino, immo, quod solam attinet validitatem, etiam sine interventu parochi et testium.

Quaestio mixtorum quoad ritum matrimoniorum sat est intricata.

Absque dubio ullo Polonus v. gr. et Ruthena possunt coram parochio Latino conscribere documentum sponsalium, et contrahere etiam coram quovis parochio Latino potestatem localem habente, vel coram parochio Latino ipsius contrahentis Latini. Certum etiam est obligari illos ad formam contrahendi, quae in art. VII. et VIII. decreti „Ne temere“ pro validitate matrimonii imminente mortis periculo et deficiente Ordinario vel parochio loci aut sacerdote ab eis delegato requiritur. Immo illud etiam pro certo admitti potest, matrimonia inter personas diversi ritus contrahi valide posse coram parochio ritus orientalis intra limites sui territorii. Disputari vero potest de quaestione administrativa magni momenti, utrum ad validitatem matrimonii sufficiat assistentia activa cuiuslibet parochi ritus orientalis, an potius assistentia parochi legitimi partis orientalis postulari debeat.

Decisio S. Congregationis Concilii hac in re nulla praesto est. Dr. Roth hanc sententiam proponit: Apud Ruthenos, Italo-Graecos, Maronitas, apud quos competentia parochi ad validam assistentiam derivatur a domicilio vel quasi-domicilio unius saltem e contrahentibus, matrimonium validum erit solum in casu assistentiae proprii partis orientalis parochi. Apud catholicos vero alius ritus orientalis, qui coram quovis parochio contrahere possunt, matrimonium validum coram quovis parochio illius ritus, cui pars orientalis est adscripta, contrahi potest, quamvis ad matrimonium licite contrahendum assistentia proprii parochi necessaria sit.

Quaestionem, cuinam parochio, Latino an Graeco, primum competat ius assistentiae in matrimoniis quoad ritum mixtis, scriptor eruditus solvit innixus § 5. art. V decreti „Ne temere“, et ratione habita consuetudinum orientalium. Apud omnes catholicos orientales invaluit mos, ut matrimoniis quoad ritum mixtis assistat parochus sponsi: haec consuetudo retinenda est, cum § 5. art. V expresse statuatur, „ut matrimonium coram sponsae parochio celebretur, nisi aliqua iusta causa excuset.“ Tantum apud Ruthenos viget a tempore inmemorabili mos

contrarius, contrahendi coram paracho sponsae, qui modus proinde in posterum servandus est. (Cf. pag. 95—99.)

Hac occasione memorandum est Dr. Roth ante paucos menses publicasse articulum in periodico „Świat Słowiański„ (a. 1908, p. 713—729) in quo erudite disserit de concordia Ruthenos inter et Latinos quoad mutationem ritus; imprimis originem huius concordiae lucidissime exponit.

Sperare licet, hunc iuris ecclesiae orientalis peritum etiam in posterum difficiles quaestiones de relatione rituum iuridica aggressurum esse.

E. Matzel.

Ladisl. Szczepański S. J. W Arabii skalistej, (In Arabia Petraea) Cracoviae 1907. Przegląd powszechny. gr. 8°. (VIII, 139.)

Idem. Na Synaju. (In monte Sinai) Cracoviae 1908. gr. 8°. (XVI. 375.)

Innexus suis itineribus doctrinae causa susceptis anno 1905 et 1906 Sz. exponit sub forma amoeni diarii suas observationes geographicas et ethnographicas tempore itineris collectas, quas multi excursus, praesertim historici et geographici, ubi res secundum recentiore litteraturam doctrina excellentem exponuntur, illustrant et locupletant. Auctor, rei biblicae totus deditus, imprimis respicit ea, quae ad accuratiorem S. Scripturae Veteris Testamenti cognitionem referuntur. Et Arabiam Petraeam, quam Edomitae et Moabitae inhabitabant, et montem Sinai in Pentateucho aliisque libris historicis V. T. esse magni momenti nemo est, qui nesciat. Litteratura Polonica libris P. Szczepański magnum incrementum cepit, nam usque ad id tempus nullum eiusmodi opus prodiit, quod S. Scripturae studiosis suppeditaret necessariam regionis, incolarum, rationis vivendi notitiam, qua Orientis intelligendi copia homini exculpto daretur. Quemadmodum vero iuvet harum rerum notitia ad perspicendam indolem multarum rerum in S. Scriptura narratarum, ipse qui legit experietur. Genus litterarium diarii Sz. feliciter elegit. Non modo hac methodo elegantiae stili et linguae optime consuluit, sed etiam exemplo suo rationem observandi minutissimarum specie rerum legentes edocuit, ita ut etiam narrationes biblicae in his libris non expositae facilius intelligi queant. Quapropter sacerdotibus studium horum librorum enixe commendari debet.

Ad nos etiam ea maxime pertinent, quae Sz. de palaeoslaviciis manuscriptis, glagolitice exaratis, refert. Ut bibliothecarius testatur, decem tantum manuscripta numerantur, quae P. Szczepański perpaucis describit, ut doctorum in palaeo-slavica palaeographia versatorum animum ad ea advertat.

Non abs re erit illa hic transcribere: Nr. 4. Апостолъ, membran. in 4°, sine initio et fine; forma litterarum elegans et perspicua; — tituli atramento rubro inscripti sunt; — in altera parte litterae minores, quae tamen facile legi possunt; — initiales litterae, vere pulchrae, sat frequenter occurrunt.

Nr. 6. Psalterium in 8°; cod membran. valde corruptus et vetus.

Nr. 7. Psalterium et liber precum c. membr. in 8°.: valde corruptus, litterae initiales rubrae: — diligenter et pulchre exaratae litterae, quae tamen ad vetustiore[m] aetatem pertinere videntur.

Nr. 8°. Псалтирь in 16°, c. membran.; sat negligenter scriptus.

Nr. 13. Ὠρολόγιον, c. membran. in 8°; videtur vetustissimus.

Nr. 30. Constitutiones ecclesiasticae, membran. in 16° litterae init. rubrae: vetust.

Nr. 34. Сборникъ словъ, in 8°, membran. variat character scribentis; media pars valde corrupta.

Numeris non insigniuntur

a) Апостолъ — in 6°, membr., valde corrupt; — litt. initial. rubr.

b) ? (absque titulo) in folio pulchre compacto et exarato. Inter alia habentur hic quattuor Evangelia; — litt. initial et tituli picta, cum figuris Evangelistarum codicem sat veterem esse apparet.

c) nonnulla fragmenta membran., quorum argumentum P. Szczepański investigare non potuit; fragmenta haec sat sunt corrupta. in 8°.

P. Szczepański eximia cum diligentia sua opera composuit. et quae apud doctos in usu est transcriptionem nominum Arabicorum et Aegyptiorum fere adhibuit.

E. Matzel.

Przegląd polski. Tom. 169, nr. 505. Cracoviae, mense Julii 1908.

Dr. *Zdziechowski* Maryan, Cerkiew Rosyjska w chwili obecnej (Ecclesia russica nostrae aetatis), pag. 1.

Articulus hic cl. professoris Univers. Jagiell. Cracoviensis occasione libri P. Palmieri O. S. A. „La Chiesa Russa“ conscriptus est.

Zachariewicz Julian, Niemiecki związek Monistów i Ernest Haeckel. (Associatio Monistarum in Germania et Ernestus Haeckel). ibid. pag. 97.

Przegląd historyczny. Varsoviae editur. 1907—08.

Rumbold, Rafał Korsak, metropolita Rusi. T. IV., p. 36.

Gumplowicz, Maks. Początki biskupstwa Krakowskiego (Initia episcopatus Cracoviensis), t. V. 1, 129, 275.

Brückner Al., Cyryl i Metody. Nowe źródła i opracowania (Novi fontes et lucubrationes), t. VI. p. 295 sq.

Baranowski Tad., Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej (Podlachia ante unionem Lublinensem), tom. VII. pag. 48.

II. M. Ostateczny koniec Aryan polskich (Ultimi Ariani in Polonia), t. VII. pag. 84.

Przegląd powszechny. Cracoviae. 1907, 1908.

Klimke Fr. S. J., Spółczesne światopoglądy. (Hodierna theorematum philosophica) tom. 95. pag. 9, 178.

Idem, Agnostycyzm. tom. 97, pag. 52, 235, 409. tom. 98, pag. 94.

Idem, Nowa filozofia tom. 100, pag. 1.

Hortyński, Fel. S. J. Teorya rozwojowa a katolicyzm (Theoria evolutionistica et religio catholica) tom. 94 pag. 34, 181; tom. 95 pag. 49.

Lipke, Leon. S. J. Ideał socyalny i teokracja w Izraelu (Idea socialis et theocratia in Israel) tom. 97. pag. 72.

Idem, Prorocy i ideał mesjański w Izraelu (Prophetiae et idea messianica in Israel), tom. 98, pag. 336, 495; tom. 99. pag. 38, 223.

Idem, Twórcze siły społeczne i kulturalne chrystyanizmu. (De viribus, quae insunt religioni christianae ad promovendam vitam socialem et culturam). t. 96, pag. 1, 225.

Karling Ad., Finlandya a katolicyzm, tom. 96 ; pag. 50, 243.

Gabryl, Dr., Granice wszechświata. (De extensione mundi), tom. 97, pag. 6.

Idem, Wieczność świata wobec nauki dzisiejszej. (De aeternitate mundi iuxta scientiam huius temporis.) tom. 99. pag. 187.

Pawelski, J. S. J., Katolicyzm a modernizm. t. 97, pag. 6*—20*.

Rostworowski J. S. J., Dwie filozofie. (Duae philosophiae, — catholica et modernistica), tom. 97, pag. 321.

Rudnicki, L. S. J., Idea Boga w teorii Le Roy'a. (Idea Dei iuxta theoriam Le Roy) tom. 98. pag. 11, 353.

Szczepański Wład. S. J., Pierwsza księga Joba (Primum caput Job). Adnotationes et versio, tom. 99. pag. 58.

Feliś Karol S. J., Rocznice męczenników (Natalitia martyrum), tom. 99. pag. 373.

Idem, Starochrześcijańskie pielgrzymki (Peregrinationes in antiquitate christiana). tom. 100. pag. 76.

Czajkowski T. J., Prośba o nieruchomą Wielkanoc (Petitio stabilis termini celebrationis Paschatis), tom. 99, 306 ; tom. 100., pag. 58; 208.

Pamiętnik literacki. Leopoli 1908.

Fijałek Jan Ks. Dr., Moderniści katolicy kościoła Lwowskiego w wieku XVI. (Modernistae catholici ecclesiae Leopolitanae saec. XVI.)

Pawlikowski J., Źródła i pokrewieństwa towianizmu i mistyki Słowackiego (Fontes et affinitates towianismum inter et mysticam Słowacki'i). Fasc. I. et II.

Libri recentiores Polonici.

Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta, ed. *B. Ulanowski* Vol. III. p. 1. Acta iudiciorum ecclesiasticorum dioecesum plocensis, wladislawiensis et gneznensis (1422—1533) (Monumenta medii aevi XVIII. 1) Cracoviae 1908 pag. 388.

Akta kapituł z wieku XVI. wybrane. — Acta capitulorum ex saec. XVI. hausta. Ed. *B. Ulanowski*. Tom I. pars I. Akta kapituł poznańskiej i wrocławskiej 1519—1578 (Acta historica XIII. 1) Cracoviae 1908, pag. 360.

Abraham Wł., Jakób Strepa, arcybiskup halicki. 1391—1409. Cracoviae 1908. Akademia pag. 114.

Załęski Stan. S. J. O masonii w Polsce w r. 1758—1822. Ed. II. t. I—II. Cracoviae 1908. pag. 274+248.

X. Gromnicki T. Świętopietrze w Polsce (Eleemosyna Sedi Apostol. a Polonis tradita) Cracoviae 1908. pag. 474.

X. Wais Kaz. Kosmologia czyli filozofia przyrody. 8°. pag. 270. Varsoviae 1907.

Straszewski Maur. W dążeniu do syntezy. (In via ad synthesim. Studia philosophica e 30 annis 1877—1907) Varsoviae 1908 XXIV et 309.

X. Dr. Żukowski, Marya tarczą wiary, czyli stanowisko Bogarodzicy w apologii chrystyanizmu. (Maria scutum fidei: eius momentum in apologia christiana) Leopoli 1907. pag. 72.

X. Antoni Szlagowski, Wstęp ogólny historyczno-krytyczny do Pisma Świętego. (Introductio generalis in Scripturam Sacram) Tom II. (VIII, 325 str.) Varsoviae 1908.

X. *Władysław Krynicki*, Dzieje Kościoła powszechnego. (Historia Ecclesiae universalis) gr. 8°. (XVI, 758 pag.) Włocławek 1908.

Dr. *J. Korzonkiewicz* Ex Oriente lux. Cracoviae 1908. pag. 47 in 8°.

X. *M. J. Masny*, Duch św. Wincentego a Paulo. (De spiritu S. Vincentii a Paulo). Cracoviae, pag. 426.

X. Arcybiskup *Bilewski*. O kościele Chrystusowym. (De Ecclesia Christi) Leopoli 1907. pag. 171.

X. Dr. *Momidołowski*, Papież Pius X. Życie i prace. (Vita et gesta Pii Pp. X.) Premisliae 190. pag. 254.

X. *A. Fridrich*, S. J. Historye cudownych obrazów Najśw. Maryi Panny w Polsce. (Historiae imaginum mirabilium B. M. V in Polonia). Tom. III. Cracoviae 1908. pag. 439.

X. Dr. *Trzeciński*, Praca społeczna częścią duszpasterstwa. (Actio socialis — pars integralis curae animarum). Poseniae 1908. pag. 29.

X. *Górka*, Dr. J. Żywot i dzieła wielbnego sługi Bożego Bartłomieja Holzhausera (Vita et opera vener. servi Dei Bartholomaei Holzhauser) Tarnoviae (V. 245) 1908.

Obolewicz Karol O świętości i czci domu Bożego (De sanctitate et cultu domus Dei) 8°. pag. 8°. pag. 86. Vilnae 1907.

T. B. Listy do przyjaciół o życiu młodzieży, szczególnie akademickiej (Epistolae ad amicos de vita iuventutis, maxime academicae.) 8°. pag. 182. Liber eminenter ad usum vitae catholicae spectat, et magna laude dignus est. M.

RUSSICA.

Ivan Baženov, Характеристика четвертаго евангелія со стороны содержания и языка, въ связи съ вопросомъ о происхождении евангелія. (Harakteristika četvertago evangelija so storony soderžanija i jazyka, v svjazi s voprosom o proischoždenii evangelija). **Character, quem argumentum et stilus quarti evangelii exhibet, describitur simulque in evangelii originem inquiritur.** Kazan' 1907. 8°. XV+402+4; 2 rub.

Baženov in praefatione dicit se velle proprietatem quarti evangelii, id est stilum seu rationem scribendi et Christi facta ac praecepta exponendi s. Ioannis proprium explorare et re undique examinata eiusdem evangelii auctoritatem vindicare. Nec enim divinam sacrarum litterarum originem scriptorum proprietatem tollere (I—XV).

Rei praeparandae causa in cap. I. (p. 1—21) de vita, indole, peculiari usu s. Ioannis cum Christo agitur. Deinde (p. 21—33) quo consilio quartum evangelium compositum sit, quaeritur. Illud imprimis s. Ioannem sibi proposuisse, ut christianis scriptura relinqueret, quae eos verbo docuisset et scripta ab aliis compleret (istoriko-vospolnitel'naja i istoriko-didaktičeskaja cěl': praeterea autem eum etiam erroribus occurrere voluisse (polemičeskaja cěl').

Caput II., quod apologeticum dici potest, in tres partes dividitur. In prima parte (A) p. 34—89 B. evangelium simplex et unum esse,

una sententia omnia contineri, scriptorem eius unde singula eventa orta sint et quomodo cohaereant demonstrare docet: quod fragmentorum consutorum speciem praebeat, nihil huius evangelii unitati aut auctoritati officere ostendit. — P. 50—52 agit de Io VII, 53—VIII, 11 (de muliere in adulterio deprehensa). In parte secunda (B) p. 90—147 singula, quae ex adverso a „criticis“ afferuntur sive de notione *Λόγος* sive de locis, qui synopticis videntur repugnare — et in his quidem de die ultimae cenae, de Christi miraculis et sim. — refelluntur. Tertia parte (C) p. 148—180 modo speciali Christi sermones vindicantur. B. eorum sublimitatem et proprietatem theologica auctoritati quarti evangelii minime nocere ostendit et quae e similitudine et aequabilitate sententiarum eorum, qui dicentes inducuntur, et sim. opponi solent, refutat. Singuli Christi sermones (ut Io. VI) quasi in membra discerpuntur.

A capite III. B. philologicam evangelii notam illustrare incipit. Primum quidem in universum de lingua Aramaica et de usu linguae Graecae in Palaestina exponit. Deinde in proprietatem *τῆς κοινῆς διαλέκτου*, lingua Aramaica immutatae inquit, diversas virorum doctorum opiniones de lingua s. Ioannis profert, Graeco sermone quartum evangelium confectum esse defendit (p. 181—207).

In capite IV. B. vim singulorum vocabulorum, quae quarti evangelii aliqua ratione propria sunt, exponit. Praecipue de vi vocis *λόγος* agitur (p. 245—256); sensus, qui huic voci a Philone subicitur, a s. Ioanne omnino abhorret. — Capite V. (279—301) de grammatica quarti evangelii agitur, i. e. de eius proprio usu singularum orationis partium. — Capite VI. (302—338) genus dicendi s. Ioannis tractatur. Singulae figurae et ornamenta orationis illustrantur, quatenus hoc evangelium forma dialogi a synopticis differat statuitur, aequabilitas sermonum Christi, abundantia allego-
riarum, defectus parabolarum seu collationum etc. explicantur (p. 302—338).

His expositis B. iam ex eis, quae prioribus capitibus exploravit, fructum quodammodo capere parat. Prolatis enim diversorum „criticorum“ sententiis (339—342) de quarti evangelii scriptore, triplici modo docet evangelium hoc ab alio scriptum non esse nisi a s. Ioanne. A. (p. 342—361) Rebus, quae in quarto evangelio narrantur, consideratis apparet scriptum id esse a Iudaeo, Palaestinae incola, Christi factorum spectatore eiusque apostolo. B. (p. 361—371) Fuisse eum spectatorem philologice probatur perpensis nonnullis vocibus, quae in c. I, 14; XIX, 35; XXI, 24—25 occurrunt. C. (371—384) Eundem Iudaeum fuisse, in Palaestina habitasse, I^o. saeculo scripsisse ex ipsa ratione dicendi atque lingua emergit. Quae omnia in s. Ioannem apostolum cadunt. Eodem apparatu philologico B. iuvatur in demonstrandis locis non solum ss. patrum et apologetarum primorum saeculorum, verum etiam haereticorum et scriptorum rerum saecularium, qui quarto evangelio innituntur. Unde conici potest evangelium hoc a s. Ioanne c. 100. vel 95 annum p. Chr. compositum esse (384—402). P. 399—402 etiam ultimum caput (XX) s. Ioannis esse defenditur.

Cl. huius scriptoris opere denuo ostenditur, quam mirifice sana doctrina cum communi ecclesiae persuasionem de sacrarum litterarum

auctoritate et origine congruat. Omnibus notis externis praetermissis ex ipsis evangelii verbis *B.* strenue „criticos“ devincit, solo philologico apparatu usus. Comparato s. Ioannis evangelio cum synopticis optime confirmatur, illo horum narrationem compleri, id quod ecclesia semper tenuit. Unde et s. Ioannis institutum et ratio diversa eiusque sublimis christologia illustratur.

Pars accuratissimae philologicae inquisitioni destinata (c. IV., V., VI.) viris eruditis haud parvum emolumentum ad evangelii quarti proprietatem cognoscendam praebabit. Neque ultima libri virtus est subtilitas ac perspicuitas orationis et scribendi elegantia; quare etiam ab hominibus, qui a quaestionibus biblicis remotiores sunt, facile intelligitur et cum utilitate legitur. Dolemus tamen hunc scriptorem nihil de Loisy eiusque dubitationibus commemorasse.

Theologis, qui quaestionibus theologiae orthodoxae operam dant, commendatum volumus c. II, p. 126—132, ubi *B.* de tempore, quo Dominus ultimam cenam habuerit, quaerit et ecclesiae Latinae usum in azymis celebrandi videtur confirmare.

Parti apologeticae pretiosi huius operis *B.* haud parum consulisset, si librum Calmes, *L'évangile selon S. Jean* et secundam editionem libri Knabenbaueri, *Comment. in s. Ioannem* studiose adhibuisset.

Ad. Špaldák.

ТРУДЫ КИЕВСКОЙ ДУХОВНОЙ АКАДЕМИИ. 1907.

Tom pervyj.

V. Z. Zavitnerič, O molitvě. Iz sistemy filosofsko-bogoslovskij vozrženij *A. S. Homjakova* (str. 1—15).

Precatio vinculum quoddam sublime est, complectens et uniens membra ecclesiae inter sese et cum capite suo Christo Domino. Illa unitas tum actibus precationis privatis, praesertim fidei et amoris, tum publico cultu scil. sacrificio obtinetur. Quisque nostrum precibus ceterorum indiget, et ipse pro vivis et mortuis et futuris generationibus preces persolvere debet. Huius precationis proprietas praecipua amor est; immo vera oratio nihil aliud est quam verus amor. Pro radice autem spem habet, spem firmam a Deo nostras preces exaudiri. Praecipuum bonum a Deo exorandum in gratiis obtinendis collocandum est, secundarium res temporales constituunt. Hinc etiam leges morales et physicas oratio ad Deum missa mutare potest. Precatio porro debet esse libera, non ad formalismum quandam adstricta, cum sit vox amoris et flos vitae. Exemplar summum est oratio Dominica. Varias sunt formae precandi, elevatio oculorum, manuum, immo labor in bonum proximi impensus. Huc quoque ritus pertinet, qui est symbolum vel expressio doctrinae quae in ecclesia vivit et creditur. Quare ille omnino verus sit oportet neque ullis laboret defectibus veritatis. Quae liturgia publica libertati precum non obstat, licet sit forma determinata et fixa, non solum quod alioquin unitas non obtinetur, sed etiam cum sit fructus optimorum filiorum ecclesiae et membris privatis quandam publicitatem tribuat. —

I. Starickij, Vizantijskija eparhii v južnoj Italii. (str. 15—51).

Regnum Byzantinum in Italia a magnis ducibus Belisaro eiusque aemulo Narse felicibus victoriis fundatum est. Sedes Ravennae locata est. Sed Narses a Iustiniano eiusque aula contemptus, ad vindicandum se Longobardos advocavit Qui Alpibus superatis proeliis felicibus Byzantium ad Calabriam et Siciliam restrinxerunt. Paulo post alter hostis,

Arabes vel Moslemini imperium invaserunt. Siciliâ magnam partem ab ipsis subiecta, ad Italiam appulerunt, ac vel ipsi Romae perniciem minabantur. Insuper praefecti, qui pro imperio provincias Italicas administrabant, auri fane et duritie in exigendis tributis laborabant. Inter IV. et VII. s. eparchiae seu episcopales sedes in Calabria et Sicilia sitae ad sedem Romanam a Constantinopoli maximam partem transierunt. Quae rationes huius facti assignantur? Crudelitas magistratuum Graecorum ex una parte et eleemosynae Sedis Romanae ex altera parte; invasiones Arabum, quae vim regni enervabant; transitus Romanorum Pontificum a partibus caesarum ad Francos, quem fere Italia Graeca secuta est. Quid Pontifices Rom. ad hoc impulit? Influxus nimius Constantinopol. sedis in iura Romanae sedis. Nam Graeci lapsu temporis Romam ipsam corona eparchiarum cinxerunt, quae lingua, ritu, consuetudinibus orientalis ecclesiae utebantur. Iam Leone Magno regnante primatus Romanae sedis in his provinciis, Graecis subactis, apparet. Qui Pontifex 21/X a. 447 ad episcopos Siciliae scripsit: »Quam culpam nullo modo potuissetis incidere, si unde consecrationem honoris accipitis, inde legem totius observantiae sumeretis: et beati Petri Apostoli sedes, quae vobis sacerdotalis mater est dignitatis, esset ecclesiasticae magistra rationis« (Migne, P. L. LIV, col. 696.). Idem Leo in alia epistola episcopis Italiae interdixit, nè bona ecclesiastica venderent (Migne, LIV, 703—704). Eadem potestas Sedis Romanae ex altera epistola Gelasii concluditur, data 11. Martii a. 494 ad episcopos Calabriae et Siciliae, in qua collectio legum eccl. continetur. Saeculo VI. plenam fuisse Siciliae a Roma dependentiam, ex epistolis s. Gregorii Magni clare demonstratur. Sic v. g. caelibatum subdiaconis esse servandum praescribit (Migne, P. L. LXXVII, col. 505—506); deputatos ad episcopos eligendos Romam venire iussit; ipsosque episcopos accusatos ad suum forum vocavit et plura alia. — In Calabria saec. V et VI. Romanus Pontifex potestatem exercuit. Innocentius I. »Maximo et Severo, episcopis per Bruttios« epistolam dedit, ut caelibatui sacerdotum invigilarent (Migne, P. L. XX. col. 605). Gelasius ad Serenum, Ioannem, Maioricum, episcopos per Bruttios, litteras dedit, quibus invasores sedis Vibonensis coercentur ac de sumptione ss. mysterii altaris praescribitur (Migne, P. L. LIX, col. 101). Solae epistolae s. Gregorii M. ad demonstrandam supremam sedis Romanae super has provincias potestatem sufficiunt. Ita Paulino episcopo Furiano praescribit, ut in monasterio s. Theodori Messinae sito, monachos Calabrienses a barbaris fugatos colligat. Quales eparchiae in Calabria et Sicilia primo aevo religionis christianae fuerint, ex documentis demonstrari nequit. Solum in responsis Rom. Pontificum breves notae inveniuntur. In actis I. concilii Nicaeni Marcus quidam Calabriensis legitur (Gelcer—Hilgenfeld—Cunty »Patrum Nicaenorum nomina«, Lipsiae, 1898, p. 50 n. 204), sed non solus erat, quia Calabria fuit persecutionum focus. Testes sunt catacombae Regii a. 1757 et Tropeae a. 1877 detectae. Idem ex canone quodam synodi Sardicensis (Mansi, Conciliorum omnium amplissima collectio, t. III, col. 12, can. VI.) elucet, quo statuitur, ut episcopi propter dignitatem in praecipuis solum urbibus collocentur. Ut antiquitate prima sedes episcopalis in documentis historicis Scylacium (Σκυλάκιον) nominatur, cuius episcopus Gaudentius Romanae synodo a. 465 interfuit. Sed neque Innocentii I. neque Gelasii epistolae pro historia ecclesiae Calabriensis describenda sufficiunt. Saeculis VI. et sequentibus plura occurrunt. In vita s. Placidi episcopus quidam Sicinnius Regiensis a. 536 nominatur. In Lateranensi synodo Romae primo anno pontificatus Martini I. (649—655) celebrata, octo episcopi Bruttenses intererant. In Sicilia dioeceses antiquissimae Syracusana, Catanensis, Taorminensis fuerunt, quarum episcopi s. Marcius, s. Pancratius, s. Beryllus ab apostolis in insulam missi traduntur. Inde, quod episcopi Siciliae Romanis synodis interfuerunt, nondum eos Latini ritus fuisse recte concluditur, quia idem

etiam episcopi ex Graecia, Aegypto, provinciis Asiae fecerunt. Leone Isaurico Iconoclasta regnante partim vi partim ambitione episcoporum factum est, ut Sicilia et Calabria a Roma disiunctae et ad patriarchatum Constant. attributae sint. Res eo facilius processit, quod magistratus et militia penes Graecos fuerunt. Simul possessiones s. Sedis Rom. in Sicilia, quae iuxta Theophilum 3 $\frac{1}{2}$ talenta auri, iuxta Amari 300.000 fr. (nunc ad decies centena milia fr.) annorum proventuum dabant, sublata sunt, ut ex litteris Rom Pontificum elucet, v. g. Stephani III. ad Pipinum (a. 756). Nicolaus I., defensor iurium papalium acerrimus, ut solus episcopus Syracusanus Romae consecraretur, voluit. Hinc Minasi episcopos a clero et populo electos, ab archiepiscopo metropolis consecratos fuisse Romamque ad praecavenda maiora mala consensum dedisse concludit. — Quot eparchiae in Calabria et Sicilia post separationem a Roma factam fuerunt? Georgii Cyprii »Descriptio orbis Romani« (ed. Gelcer, Lipsiae, p. 31) enumerat has pro Calabria: Πήγιον, Λούκρις, Σκυλακία, Κοτρώνων, Κωνσταντία, Τροπαίων, Ταυρίανα, Βιβώνων. Iuxta Parthey metropolis Reginensis 13 episcopos vicarios numerabat. — Regium ex antiquissimis Calabriae urbibus etsi primo tempore focus fuerit religionis christianae, tamen pauca episcoporum nomina tradita sunt, ut s. Stephani Nicaeni, et Ioannis cuiusdam, legati Agathonis papae, in tertio oecumenico concilio Const. paucorumque aliorum. Minasi et Tokone-Gallucci primum metropolitam Cyrillum tradunt, quem biographus laudat: »cum principalis sortitus esset sublimitatem cathedrae virtutibus admirandis« (Acta Sanctorum febr. t. III. p. 226—229). —

A Regio 13 episcopi dependebant: 1. Bibona. Cuius humanista quidam nominis mutationes describit: Urbs antiqua fuit . Quam Graii Hipponium, deinde dixerunt Vibonem—Romani atque novus nunc incola Monteleonum. Tempore invasionis Saracenorum deleta a Rogero comite denuo fundata est. Sed Gregorius VII. propter penuriam civium a. 1081 episcopalem dignitatem in urbem Miletum transtulit. 2. Tauroentum oppidum, ab Urbano a. 1003 etiam ecclesiae Miletanae adiectum. 3. Locri. 4. Rossano. 5. Scyllacium. 6. Tropaea. 7. Amanthea. 8. Croton. 9. Consenza. 10. Nicotera sicut Tropaea Mileto additum est. 11. Bisignano (Bisuntium) 12. Micastrum. 13. Cassano. —

Th. I. Titov, Perepiska Moskovskago mitropolita Makarija Bulgakova (p. 51—67; 427—442).

Macarium Bulgakov inter aliosque frequens litterarum fuit commercium. Qua fuit magna accuratione epistolas ad se missas servabat eiusque etiam epistolae magnam partem extant. In iis sermo est de rebus publicis, de libris, quos archipraesul conscripsit, de personis conspicuis. Ratio scribendi potius gravis dicenda est. Ab anno 60. usque ad 80. saeculi elapsi se porrigunt. Epistolae quoque ad eum datae, de eadem fere materia tractant. Cum Macarius omnium eventuum sui temporis praesertim ecclesiasticarum particeps fuerit, hoc commercium litterarum non nihil momenti habet, sicut ex allatis ab auctore patet. —

E. Fevralev Russkij doreformnyj byt i hristianskie idealy (Status Russiae ante reformationem et perfectae normae christianismi). p. 67—99; 229—254.

Modo non solum iuridicae relationes denuo componuntur, sed totus status moralis et socialis innovandus est. Quare multi ad statum patriarchalem, qui antiquitus in Russia vigeat, retrospiciunt, eiusque simplicitatem et sinceritatem extollunt. Solum, qui a religione alienati sunt, exceptionem faciunt, cum pristinus ille status cum christiana professione intime connexus fuerit. Auctor nobis imaginem vivam et veram status patriarchalis ob oculos ponit. Vel in occultos angulos domus maiorum inspicit, vitam domesticam auscultat, res minutissimas considerat. Descripta pristina conditione ad novum ordinem rerum fit transitus, utriusque incommoda et emolumenta pensantur. — Scriptor

argumentum ex libris virorum illustrium desumit, qui de illo tempore potissimum scribebant. Primus Aksakov venit, qui etsi originalitate non adeo excellat, tamen sinceram veritatem cum accuratone conspicua coniungit. In eius commentariis de patriarchali Russia spectatur memoriae amplitudo, solertia et industria quoad singula describenda, iudicii elegantia. Aksakov quidem vera dicit, sed non omnia, cum fera inculta quaevis omittat. Dobroljubov eum natura ad benigne omnia interpretanda propensum fuisse ait, nimisque simplicem, quam ut altius acriusque animos penetraret.

Hinc praeter opus ab Aksakov conscriptum, cui titulus est: »Semejnaja hronika« alii fontes adhibendi sunt, qui et imaginem vitae pristinae magis collustrent et praesertim veritatem integram narrent. Huc pertinet praeprimis: »Pošehonskaja Starina« cuius auctor est Saltykov Šcedrina, vir ingenio acuto, et sagaci, indole firma et constanti sermone nervoso praeditus. Prius satyrograhus diurnorum libellorum scriptor, postremo tempore vitae suae animum ad poesim applicuit et insignem epopoeam conscripsit, quae inter prima opera de tempore patriarchali tractantia, numeratur. Vera dicit et integre, etsi quandoque minus honesta sint. Košanovskaja multa, quae suaviter delectant, composuit. Similiter Lëskov in chronica sua, quae »Soborjane« inscripta est, lucida de vita domestica et publica ac religiosa tradit. Turgenevii etiam »Zapiski ohotnika« usui sunt magno sicut Gogolii scripta. Ultimo loco notissimus auctor Tolstoj addatur, qui in opere inscripto »Vojna i mir« non ubique veritatem sectatur, sed cuidam mystico fatalismo indulget nec nisi altioribus coetibus intentus est.

In carminibus populi et consuetudinibus antiquis vita domestica potissimum expressa est. Nimirum indoles totius gentis se prodit, quae est mitis, pacata, domesticis rebus addicta. Patriarchalis Russus urbes et vitam publicam non amabat neque in pretio habebat. Sed centrum ipsi fuit vita domestica. Praesertim mulieres vix aliis rebus nisi familiae curis distinebantur; unaquaeque familia et domus circumsepta erat, quasi mikrokosmos pro se et a reliquo mundo disiuncta. Petrus Magnus voluit quidem hunc secessum Russorum a reliquo mundo tollere et inde etiam istam familiae solitudinem impedire. Sed solum aliquatenus labores eius successum habebant. Semper amor domesticus quasi sigillum toti nationi impressus manebat. Fuit principii instar pro vita patriarchali, ut omnis potestas penes vetustissimum familiae resideret. Ita vir potestatem in totam familiam exercebat, omnibus iuribus, etiam capitis, pollebat. Hinc omnes dissidiae penes patrem seu caput familiae solvebantur, nec auxilio externi vel sententia iudicis opus erat. Modo iuridica principia, quae familiam rei publicae subdunt et inprimis libertatem personalem defendunt, omnes sphaeras sociales etiam domesticam rem penetraverunt. Etsi res publica patri potestatem familiae administrativam non tollit, tamen eius independentiam aufert, ut debilior pars, scil. femina et infantes, in suis iuribus fruendis maiore gaudeat securitate. Altera res, quae imaginem pristinam familiae notabiliter mutavit, in magnitudine urbium paulatim crescente sita est. Quae commoda et quae incommoda novus ordo rerum attulerit, sine studio et ira diiudicandum est. A Turgenev, qui »Otcy i dëti« scripsit usque ad Najdenovii drama ta plures scriptores de discordiis domesticis inter patres et filios agebant. Certe maior securitas iurium personalium laudanda est, sed ex altera parte firmitas et simplicitas illa antiqua diminuta est. Insuper illa potestas capitis, quae per se ad severitatem forte propensa fuisset, et amore paterno et christiana religione, quae in domestico ordine excellentem locum obtinebat, plurimum mitigata est. Imagines piae de parietibus pendebant, ante quas lampas ardebat, in mensa conspicua vita sanctorum (legenda) et biblia iacebat. Mæne et vespere communes preces fundebantur et a iunioribus praesertim

praelegabatur. Diebus feriatis ecclesias visitare de praecepto erat, quod in urbibus maioribus etiam post meridiem ad vespertas audiendas fiebat. Quaedam epistola praeclarum testimonium est, quo pietatis et religionis sensu pater familias, scribens ad filium intime imbutus fuerit. Nihilominus etiam incommoda oriri potuerunt, quod potestas independens »solius« (scil. capitis familiae) fuerit, sicut re vera quaestiones sociales et publicae quae sepe domus transibant, patri curae non erant, qui soli paci et securitati domesticae invigilabat.

Bona patriarchalis vita magni utique est momenti, sed pro dolor! raro admodum ante reformationem invenitur. Huius rei rationes plures adsunt. Iam magnus ille secessus et sepius circumductio ad bene et feliciter vivendum, quid confert? Dein plena potestas »solius« nonne elegantiam morum et principia vitae christianae exigebat? Apud illos pristinos sensus moralis non adeo excultu serat, ideoque periculum abutendi potestate incurrebant. Tempore Catharinae et immediate ante reformationem aër aestuosus erat, sicut ante tempestatem simulque sine domestico amore et caritate. Aetate Catharinae quidem vita patriarchalis maxime florebat et ipsius conditiones in sua totalitate imprimis apparent. Tempore Alexandri et Nicolai conditiones non tam mutatae sunt quam silebant. Postea paulatim propinquitate novi aevi laedebantur, cuius adventus sicut mutatio aëris praesentiebatur. Ampla fuit vita tempore imperatricis illius, amplius etiam fuit despotismus domesticus; nec postulatis conscientiae acquiescebat. Sed durities illius aevi alium etiam characterem habuit: nec conditionibus spatii et temporis contentari voluit. Toti pagi ab una urbe ad aliam iuxta domini lubitum transferebantur, et ubi hodie domus stabant, cras triticum seminabatur. Illud dominium omnes limites transcendebat et ad ipsam naturam sibi subiciendam se protendebat. Quando post prandium vir nobilis in podio dormitabat, homines conticuerunt, labores in oeconomia sistebantur, immo aves ex horto, ne cantarent, abigebantur. — In familiis rixae et lites frequentes fuerunt. Id etiam Aksakov, quamvis indole idyllica, tamen agnoscere coactus est. Potentes in tota sua ditione velut reges dominabantur. Quando decursu temporis despotismus iste ex palatiis eiectus est, sicut mures et noctuae facere solent, in locum obscuriorem, in domos mercatorum transiit. Et quamvis priorem amplitudinem et audaciam amisit, tamen crassior et apertior erat. Status domesticus re vera miserabilis et deplorandus erat. Parentibus levissimum negotium erat, honeste liberos in matrimonium collocandi, ducti vel passionibus vel summa levitate. Negligenter liberi educabantur et ad futura onera subeunda insufficienter disponebantur. Quamvis mercatores generatim typum vitae Russicae exhibeant, praeter principes et mercatores tertia classis, nobiles communes restat, qui in suis amoenis sedibus et firmis arcibus vitam hilarem agebant. Eorum vita domestica non erat adeo dura sicut apud mercatores; sed etiam ibi dominium patris, licet subtiliore modo, sentiebatur. Apud ipsos duplex agebatur vita: publica altera, coram hospitibus omnia amica, honesta, pacifica; quando abierant, domestica concordia et caritas velut vestis melior deponerebatur; coniugum alter absolutus dominus fuit, alter membrum subditum sine voce. Ex liberis uni clamabant, ludebant, per cubiculum matris currebant, quasi in angulis timidi alteri sedebant. Illi praedilecti optima quaeque a matre in mensa accipiebant, hi neglecti ea fere, quae restabant. Neque aliam ob causam nisi propter matris passiones defectus etiam maximi illorum non puniebantur, in horum minores severe animadvertebatur. Cognatae cum hospitibus ad mensam hilariter colloquebantur, quando abierant, timide a sedibus suis surgebant, et in suprema cubacula sub tecto se abscondebant neque ad communem mensam invitatae, eius reliquiis invidere et parce satiabantur. Saltykov narrat, iuvenem quendam nobilem inter alios libros ad usum scholarum editos, s. scripturam invenisse et illam, cum eius notitia

ad examen exigeretur, ab eo perlustratam esse. Luce divina inter legendum offusus, puritatem vitae, quam evangelium praedicat, agnoscit simulque, quantum inter ipsam et domesticam vitam distet, percipit. Re vera, evangelium optimis praeceptis vitam familiae imbuat, praeclaris exemplis illustrat et exhortatur, monitis et doctrina ad vitam honestam dirigit. Utique exemplar vitae domesticae, sicut ipsum s. scriptura depingit, in terra non invenitur. Sed omnibus facultas datur, enitendi ad illam perfectionem evangelici exemplaris. Quantum autem in Russia status domesticus ab illa ideali perfectione distabat! Saltykov, qui sine ullo praeiudicio scribit, domesticum statum tempore ante reformationem inferno aequiparat. Quod non solum historice constat, sed ex ipsa illa differentia maxima inter doctrinam evangelicam ipsamque vitam vere probatur. Rationes huius rei iam assignatae sunt, potissimum est ille despotismus patris et timor inde ortus, insufficiens educatio et instructio liberorum, indigna tractatio seniorum et senescentium ex familia. —

V Z. *Zavitnerič*, *Duhovenstvo i partijnost v politike* (Utrum clerum in rebus publicis administrandis participem esse conveniat. p. 99—111).

Quivis pastor animarum simul etiam civis est, gaudens aequalibus iuribus, onera omnia portans, exceptis iis, quae status eius ratio excludit, ut est fusio sanguinis in bello. Etiam libertate politica clericus gaudet in statuendis et defendendis sententiis, nisi ea sint, quae quilibet Christianus detestari debet. Utraque societas, et ecclesia et res publica in pace et harmonia simul consistere possunt, dummodo haec illi libertatem non tollat. Christus Dominus apostolis quoad rem publicam administrandam instructionem non dedit. Hinc hac in sphaera sacerdos maiore auctoritate quam alii non gaudet. Si autem in eiusmodi contione sermo de re morali profertur, sacerdos pro ecclesia loquens auctoritatem habet. Quia in administranda re publica semper sunt partes, ibi passiones, invidiam, pugnas esse necesse est, sacerdotem negotiis publicis se dare non convenit. Porro ex variis propositionibus gubernii clerico maximae difficultates oriri possunt. Denique ecclesia est super omnes partes et pro omnibus; »altior est et extra politicam«.

M. E. *Posnov*, *O sudbah biblejskago Izrailja* (De sorte Israelis biblici) str. 151—195.

Etsi populus Israel aliquando in vias gentium abierat, tamen semper revertebatur, cum fuerit populus a Deo electus promissionibus ditatus et in suis laboribus et crucibus imago Christi. Hoc privilegium et illa praedilectio huius populi non parum difficultatis peperit, quando Messiam suum reiecit et religionem ab ipso fundatam persequabatur. Iam ipsa cessatio legis Mosaicae pro gentilibus ad christianismum conversis scandalum et lapis offensionis fuit. Ad quae s. Paulus in II. parte epistolae ad Romanos (cp. IX—XI) respondit; adhuc absens prima vice ipsos alloquitur, scribens de salute per fidem, sine differentia nationis absque propriis meritis. Auctor cum aliis (Beyschlag, Theol. St. u. Krit. 1867, S. 658) s. Paulum id fecisse arbitratur, quod ideam, Romam caput occidentis faciendi, sicut Corinthus in Graecia, Antiochia et Ephesus pro Asia erant, mente conceperit et ut se contra malevolos detractatores defenderet (I. Dalmer, Die Erwählung Israels, S. 2—3; Beyschlag ibid.). Idea centralis primae partis cp. I, 16 continetur: »(evangelium) virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudaeo primum et Graeco«. Nam omnes, Iudaei et Graeci peccaverunt. Et »Conclusit enim Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur« (XI, 32). — Fundamentalis idea II. partis est: »Verbum Dei fidele manet, promissiones Dei immutatae sunt.« — Qui sensus continetur init. verbis IX, 6; in medio XI, 2; in fine XI, 29, cfr. 25—26. Dein tripartitum auctor fere secundum tria capita (IX—XI) s. Paulum de salvatione Israelis interpretatur. Notum illud »crux in-

terpretum et dogmaticorum« mentes occupavit et semper etiam fatigabit. —

A. Ia. Roždestvenskij, Analis XXXIX členov věry anglikanskéj cerkvi (Analysis XXIX articulorum fidei ecclesiae Anglicanae instituitur) str. 195—229; 364—377; (Continuatur.)

Crisi articuli hi subiciuntur:

Art. XIII: De operibus ante iustificationem. — Art. XIV: De operibus supererogationis. — Art. XV: Nemo praeter Christum sine peccato. — Art. XVI: De lapsis post baptismum. — Art. XVII: De praedestinatione et electione: »Praedestinatio ad vitam est aeternum Dei propositum, quo ante iacta mundi fundamenta suo consilio, nobis quidem occulto, constanter decrevit, eos quos in Christo elegit ex hominum genere, a maledicto et exitio liberare, atque ut vasa in honorem efficta, per Christum ad aeternam salutem adducere. Unde qui tam praeclaro Dei beneficio sunt donati, illi spiritu eius vocantur; vocationi per gratiam parent: iustificantur gratis: adoptantur in filios: unigeniti Iesu Christi imagini efficiuntur conformes: in bonis operibus sancte ambulant: et demum ex Dei misericordia pertingunt ad sempiternam felicitatem.

»Quemadmodum praedestinationis et electionis nostrae in Christo pia consideratio dulcis, suavis et ineffabilis consolationis plena est vere piis et his qui sentiunt in se vim spiritus Christi, facta carnis et membra, quae adhuc sunt super terram, mortificantem, animumque ad caelestia et superna rapientem, tum quia fidem nostram de aeterna salute consequenda per Christum plurimum stabilis atque confirmat, tum quia amorem nostrum in Deum vehementer accendit: ita hominibus curiosis, carnalibus et spiritu Christi destitutis, ob oculos perpetuo versari praedestinationis Dei sententiam, perniciosissimum est praecipitium, unde illos diabolus protrudit vel in desperationem, vel in aequae perniciosam impurissimae vitae securitatem.

»Deinde promissiones divinas sic amplecti oportet, ut nobis in sacris litteris generaliter propositae sunt: et Dei voluntas in nostris actionibus ea sequenda est, quam in verbo Dei habemus diserte revelatam. —

R. primum sicut in singulis articulis facere solet, historicum conspectum adstruit, scil. ostendit, quomodo aliae reformatorum confessiones et symbola eandem doctrinam diversimode expresserint. Dein argumentum articuli explanat. 1. Ipsa doctrina de praedestinatione et electione explicatur. 2. Practicum momentum ostenditur. 3. Relatio ad s. scripturam investigatur. —

Art. XVIII. »Tantum in nomine Christi speranda est aeterna salus.«

»Sunt illi anathematizandi, qui dicere audent, unumquemque in lege aut secta quam profitetur, esse servandum, modo iuxta illam et lumen naturae accurate vixerit: cum sacrae litterae tantum Iesu Christi nomen praedicent, in quo salvos fieri homines oporteat.«

Id unum animadvertisse sufficit, hunc primum et solum esse articulum, in quo eccl. Rom. anathematizat. In reliquis articulis, etsi in eis contra eccl. Rom. aliasve invehatur (v. g. VII, XVI, XXII, XXVIII, XXX), forma iudicii levis mitisque est.

Art. XIX. »De ecclesia.«

»Ecclesia Christi visibilis coetus est fidelium, in quo verbum Dei purum praedicatur, et sacramenta quoad ea, quae necessario exiguntur, iuxta Christi institutum recte administrantur. Sicut erravit Ecclesia Hierosolymitana, Alexandrina et Antiochena; ita erravit Ecclesia Romana, non solum quoad agenda et caerimoniarum ritus, verum in his etiam, quae credenda sunt.«

Quod errores ecclesiae Hieros., de quibus in 2. parte art. sermo est, aliarumque attinet, illos admitti non posse, bene auctor ostendit.

Eo ipso iudicium de eccl. Rom. prolatum, saltem suspectum est, id quod ultro etiam conceditur.

D. Bogdaševskij, Pervoe poslanie sv. Apostola Pavla k Korinthjanam. (Prima epistola s. apostoli Pauli ad Corinthios.) p. 303—336.

Antiqua urbs Corinthus a Doris fundata est et Ephira ab una ex Oceani filiabus vocabatur. Deleta funditus est a Mummio a. 146 et saeculo post a. 44 a Iulio Caesare (colonia Iulia Caesaris) denuo aedificata. Urbs tempore s. Pauli 600,000 incolas numerabat, ex quibus 400,000 servi erant; sedes mercatorum, occidentem cum oriente coniungens, urbs divitiis pollens, sed etiam idololatriae et iniquitati dedita.

Quomodo s. Paulus Corinthi primo sedem Christianae religionis instituerit, in actibus Ap. (18, 2—3) narratur. Aquila ille, ad quem s. Paulus divertit, cum esset Iudaeus et hoc nomine appellaretur, nondum christianae religioni nomen dedit. Is origine (τῷ γένει) Ponticus erat, ideoque existimari non potest, ipsum fuisse cl. Romani Pontii Aquilae (Sueton. Iul. Caes. c. 78) libertinum. Cum documenta historica non suppedirent, determinari nequit, quando Claudius Iudaeos Roma expulerit; ex vita s. Pauli ad a. 52 concludere licet.

Corinthi s. Paulus primo in synagogis sabbatis verba faciebat. Quando Silas et Timotheus ex Macedonia venerunt et forte temporale etiam subsidium attulerunt, totus i. e. non tantum sabbatis verbo Dei incumberebat. Iudaei ita ipsum persequantur, ut vitam servare cogitaret. Nam sicut s. I. Chrysostomus ait: «Etsi Paulus, tamen homo». Sed visu nocte a Domino confortatus, 1½ annum ibi remansit. Crispus archisynagogus quidem conversus est, sed Iudaei eum apud Gallionem accusabant, ipsum docere homines Deum colere contra legem, i. e. contra legem Iudaicam, quae a Romanis approbata erat. Sed Gallio proconsul ratus, de quaestionibus inter Iudaeos controversis agi, Iudaeos eiecit. Pagani dein Sosthenem, principem synagogae apprehensum percusserunt, Gallione id non curante, sed pro compensatione iniuriae Paulo illatae accipiente. Dein post aliquot hebdomadas (ἡμέρας ἑκατάς 18, 18) abiit non coactus sed lubens, ecclesiam Corinthi satis fundatam esse ratus. Illud «qui sibi totonderat caput» exegetae plurimi ad s. Paulum referunt, quia de eo est in contextu sermo et ipse solus Hierosolymam (ibi: 21. 24) venit, ad offerendum donum praescriptum. — Quod 1. ep. s. Pauli ad Corinthios spectat primo dictis de s. Paulo in Actibus Ap. nullo modo contradicit. S. Paulum in synagoga non dixisse, quia epistola eius ad solos Christianos ex gentilitate dirigitur. Quam inimica synagoga sto Paulo fuerit, ibi legitur; dein etiam Corinthi conversi ex Iudaeis fuerunt (ep. 1. 24; 5, 6; 7, 18; 9, 20; 10, 32; 12, 13). Generatim s. Paulus constanter primum semper in synagoga contionatus est (cf. Act. Ap. 13, 14 sq.; 14, 1 sq. et saepe), quod Apostoli in concilio Hierosolymitano approbaverunt. Neque inde, quod Stephanus I. Cor. 16, 15, «initium Achaiae» vocatur, aliquid inconveniens sequitur; etiam Iudaei Graeca nomina habebant. — Dein quoad personas difficultates inanes in critica hodierna saepe statuuntur. Si Actus Ap. et epistolas confers, partim eadem nomina occurrunt partim diversa vel ex rationibus diversis hic vel ibi eas allegandi vel quia apostolus novas personas cognovit. — I. epistola ad Cor. circa a. 57 scripta est. Nam s. Paulus, sicut satis constat, c. Pascha a. 54 Corinthum reliquit; eodem anno 3. iter apostolicum aggressus est; tres dein annos Ephesi, unde 1. ep. ad Cor. scripsit, moratus est. — Verba: «Scripsi vobis in epistola» (5, 9) plures ad epistolam iam prius ad Corinthios datam, sed nobis amissam, quam hoc loco (5, 9—13) apostolus fusius explicat, referunt. Sed etiam ad eandem epistolam et quidem ad superius (5, 1 sq.) de Corinthio incestuoso dicta accommodari possunt, praesertim si ab apostolo post verba illa (5, 8) epistolam interruptam fuisse putas. Dein auctor historica quae-

dam momenta, quae in epistola occurrunt v. g. legationem Timothei (4, 17; 16, 10-11), Chloes (1, 11) aliaque similia interpretatur et cum actibus Ap. (v. g. 19, 22) confert. Sed quomodo se haec s. Pauli epistola ad epistolam a Corinthiis ad ipsum transmissam habuit? Usque ad 7. caput s. Paulus eam non respexisse videtur, a 7. quaedam quasi puncta proponuntur (7, 25; 8, 1; 12, 1; 16, 1). Etiam oretenus relata (11, 18) apostolo ob oculos versantur. Status ecclesiae Corinthii existentis describitur, in multis quidem lucidus et laetus, in pluribus vero tristis et iniucundus Sed omissis ceteris quaestionibus de una tantum agitur, scil. de partibus et litibus, quae Corinthii vigeabant. Quaestio sat intricata et magnus numerus hypothesium obscuritatem non dissipavit. Baur in illis factionibus pugnam inter iudaismum vel Petrinismum et Paulinismum conspicit. Verba »ἐγὼ δὲ Χριστοῦ B., variis hypothesebus v. g. ἐγὼ δὲ Κρίσπου vel incisum esse interpolatum reiectis de speciali quorundam subiectiva et erronea adunatione ad Christum intelligit. Fuerunt igitur quattuor factiones, quae non tam doctrinam diversam quam magistros spectabant. Μετασχηματίζεσθαι, transfigurare, proprie mutare figuram, formam apostolus sensu translato pro figurato sermone utitur. Tegendo silentio nomina auctorum, a quibus partes prodierunt, se et Apollinem, ut praedicatoris evangelici munus demonstret, allegat. Totam ecclesiam Corinthi existentem in quattuor partes scissam fuisse singulasque in doctrinis quibusdam errasse, scriptori non probatur (Contra Bachman, Der erste Brief, S. 65; Pfeleiderer, Das Urchristenthum, Vol. I, S. 103 ff.). B. dein quaedam de singulis factionibus profert et in fine de authentia epistolae agit.

D, V. Znamenskij, Iz etjudovo Kantě (Quaedam ex studiis de Kantio) str. 336-363.

Z. quaedam ex laboribus, quae de Kantio agunt, proponit, et quidem ea, quae hoc tempore animos magis movent; primo loco de forma aprioristica temporis agitur. (Continuabitur.)

V I. Ekzempljarskij. Něskolko myslej po povodu zaščity smertnoj kazni v russkoj bogoslovskoj literaturě posleđnjago vremena (Quid auctores nonnulli sentiant, quomodo factum sit, ut in litteratura huius temporis theologica Russica poena capitis defendatur, demonstratur) str. 377-427. O. Židek.

N. Mašinovskij. Очеркъ православнаго догматическаго богословія. (Očerk pravoslavnago dogmatičeskago bogoslovija). Compendium theologiae dogmaticae. Pars Ia p. 407 + VII Kamenec-Podolsk 1904. Pars IIa p. 553 + VI. Ibidem 1908.

Divisio huius operis, quod, uti in titulo legitur, determinatum est pro quinta et sexta classe seminariorum ecclesiasticorum atque programmati pro theologia dogmatica constituto accommodatum, fere eadem est atque communiter in catholicis huius disciplinae compendiis invenitur. Relatu digna in hisce foliis maxime ea videntur, quae polemicam cum occidente spectant, quaeque in libro non exiguum occupant locum, cum fere in unoquoque capite speciali paragrapho et catholica et protestantium doctrina tractetur. Ut appareat, quae sit in potioribus quaestionibus controversis huius scriptoris mens, quaedam selecta afferantur.

In celeberrima illa controversia de processione Spiritus Sancti Malinovskij secus atque alii quidam recentiores theologi Russi sententiam catholicam omnino reiciendam esse putat, eam enim „neque in scriptura neque in traditione fundamentum habere atque in se ipsa

multa repugnantia inter se et inconvenientia continere" dicit (t. I. p. 178). Et generatim hic theologus unioni animorum inter separatos christianos praeparandae tam parum studiosum se ostendit, ut non solum antiquas discidii causas in maius extollat, sed etiam novas inducat.

Ita arguit catholicos de Pelagianismo, quasi docerent opera ad iustificationem disponentia ab homine naturalibus viribus perfici (t. II. p. 188), cum idipsum omnes theologi catholici ut haeresim oppugnent. Praeterea iterum atque iterum accusat ecclesiam catholicam de ideis iuridicis ab ethnicis Romanis acceptis atque in doctrinam de hominis ad Deum relationibus introductis (ibid. p. 190 sq.).

Disputans de primatu Romani pontificis affirmat catholicos putare episcopum Romanum esse „unicum et solum instrumentum operationis Spiritus Sancti“; ulterius: „Spiritus Sanctum operari in ecclesia unice per papam“; tandem: „solum papam esse episcopum sensu proprio, reliquos vero omnes, quotquot sint in hierarchia constituti, esse illius vicarios et delegatos (ibid. p. 298).

Rectius quidem exponit dogma de infallibilitate R. Pontificis. Sed postquam ad verbum expressit constitutionem concilii Vaticani, sensum definitionis dilucide declarantem (p. 304), subiungit vocem locutionis ex cathedra a catholicis theologis communiter non aliter explicari nisi hoc fere modo: papa tunc est infallibilis, cum ex cathedra loquitur — et tunc loquitur ex cathedra, quando est immunis ab errore (p. 305).

Similiter etiam in tractatu de indulgentiis, quae paulo antea scripserat, scriptor ipse oblitus videtur esse. Cum enim satis recte declaraverit nexum, qui inter indulgentias et sacramentum poenitentiae intercedit atque concesserit, secundum catholicam doctrinam neminem ullam indulgentiam lucrari posse, nisi prius se a peccato purgaverit (p. 408), postea asserit temporibus iubilaei annuntiari pro visitatione urbis Romae atque pro solvenda determinata quadam pecuniae summa indulgentiam omnium peccatorum non solum iam commissorum, sed etiam postero tempore committendorum adulteriorum, homicidiorum etc. (p. 404).

Re vera valde dolendum est eiusmodi convicia, e calumniatorum libris desumpta, quorum falsitas ab unoquoque ipsos catholicos auctores consulente facillime cognosci potest, orthodoxis theologiae tironibus addiscenda proponi, eaque proponi a doctore, qui iam ante 13 annos amplius de theologia dogmatica opus — nunc, uti promittit, brevi quarto tomo absolvendum, publici iuris facere coepit, quique de commemorata modo indulgentiarum quaestione specialem edidit commentationem (Kam. Pod. 1905),

A. Bukowski.

Strannik 1906, II., nr. 9—12.

P. M.: V poiskah za idealami (De ideis religiosis et philosophicis Sergii N. Trubeckoj). 289—306.

Sergěj Nikolaevič Trubeckoj († 1905) merito inter celeberrimos Russiae philosophos numeratur. Dum metaphysica a pluribus modernis philosophis negligitur, T. strenuus eius fuit defensor: „Universale fere quod nunc est odium atque aversio metaphysicae in praeiudiciis et

ignorantia fundatur. Intellectus humanus natura sua metaphysicus est“ (p. 291). Historia philosophiae non impossibilitatem, sed evolutionem metaphysicae demonstrat; „metaphysica critica“ demum philosophiae campum occupabit. Metaphysica in antiquitate praeparatio quaedam erat ad religionem christianam; nunc quoque per veram religionem perficitur atque coronatur (294). Problema gnoseologicum T. minus recte solvit. Obiectivum enim et realem cognitionis nostrae valorem per conscientiam communem et universalem explicat, quae doctrinis Reidi („sensus communis“), Jacobi („sentimentalismus“), Grätry („sensus divinus“) similis est; quae conscientia iuxta T. non quidem actualiter, sed potentialiter collectiva, universalis et absoluta est. Tres cognitionis fontes distinguit, intellectum, sensum (čuvstvo), fidem. Intellectus noster finitus imago est infiniti et universalis divini intellectus (Logos), qui immanenter mundo inhabitat eumque ordinat; sensus (čuvstvenost') autem in sensu universali, in Anima Mundi (Mirovaja Duša) fundamentum habet. Fons (et criterium) certitudinis est „conscientia viva et concreta“, similiter „ens reale (actuale)“; obiectum cognitionis nostrae non est phaenomenon aliquod vel idea tantum, sed aliquid vivum et concretum. Quapropter systema hoc gnoseologicum ab ipso T. „idealismus concretus“ (306) nuncupatur. T. pantheisnum quidem reicit, attamen systema eius ex una parte ad pantheisnum, ex altera ad „sentimentalismus“ accedere videtur. Causa talis erroris est ignoratio vel saltem neglectio philosophiae Aristotelicae et scholasticae.

S. Runkevič: Preosvjaščennyj Theofilakt (Lopatinskij) v ego perepiskě s Petrom Velikim (Episcopi Theophylacti Lopatinskij cum Petro M. litterarum commercium). 332—46.

Ex documentis archivi imperialis.

K. P.: O reformah v našem bogosluženii (De liturgia in Russia reformanda). 618—27.

Multi etiam sacerdotes clamant, liturgiam Russicam reformandam et contrahendam esse. *P.* concedit functiones liturgicas in Russia generatim nec digne nec devote exerceri (quod saeculis antecedentibus multo etiam peius fuisse), attamen censet liturgiam ipsam nec reformandam nec ei detrahendum quicquam esse. Reformatio liturgiae magno esset fidei detrimento, quia multi fideles ad sectas „raskol'nikov i edinovërcev“ deficerent.

V. Popov: Čto est' istina? (De veritate in loquendo). 807—816.

In s. Scriptura N. T. vocem veritatis ἀλήθεια, dicit *P.* duplicem habere vim: a) communem popularem, vel formalem-empiricam, qua significat conformitatem intellectus (sententiae) cum re; b) philosophico-religiosam, qua significat conformitatem notionum et actionum cum absoluta divina veritate. Moralistas alios priorem, alios posteriorem vim verbo subicere; priori adversatur falsitas (ložnost'), posteriori mendacium (lživost'). Illa quandoque licita, haec semper illicita est; ita e. g. Vl. Solov'ev et Olesnickij affirmant, falsitatem in loquendo (difformitatem inter sensa interna et locutionem) licitam esse ad peccatum grave proximi prohibendum, si hoc alio modo prohiberi non possit. Apparet *P.* non bene inter veritatem (falsitatem) logicam et moralem distinguere, propterea quaestionem propositam non accurate solvere. Immerito *P.* catholicorum („iesuitarum“) doctrinam moralem de mendacio hoc loco aggreditur; doctrinam de „restrictione mentali“ minime intelligit atque omnino importune hanc doctrinam catholicam cum famosa illa sententia honestum propositum honesta reddere conamina conectit. Catholici enim moralistae docent mendacium semper illicitum esse; contra Russorum doctrina de liceitate mendacii ad peccatum grave prohibendum supponere videtur, media (in se mala, cum catholici id solum de mediis indifferentibus affirmant) sanctificari per finem bonum.

Strannik 1907, I. (nr. 1—6.)

N. Popov: Ateizm, ego proischozdenie, vlijanie na nauku i žizn' (De atheismo, quomodo oriatur et quomodo ad scientiam ac vitam pertineat). 2—25.

P. philosophiam et Kantianam et Cartesianam sequens, affirmat, ideam Dei unicuique homini innatam esse, attamen eam obscurari ac supprimi posse. Praecipua atheismi causa est morum corruptio, inter secundarias falsa scientia et nimia de disciplinis naturalibus opinio referri possunt. Temporibus recentibus atheismus in Russia magis magisque divulgatur; ut summum hoc malum societati imminens amoveatur, viribus unitis adversus atheismum pugnandum est.

A. I. Almazov: Temnyja storony našego duhovenstva (Quae in clero nostro minus probanda sint). I., 681—708.

Sacerdotes Russici in casibus dubiis quaestiones suas mittunt ad Cerkovnyj Věstnik, ubi eis respondetur. Licet multae interrogationes ex magna ignorantia cleri procedant, tamen sunt etiam tales, quae evitari non possunt; nulla enim scientia humana ita perfecta est, ut in nullo casu, quem usus praebet, dubitationi locum det. *A.* non a defectu temperationis ecclesiae, sed a sacerdotum negligentia repetit, quod tales interrogationes cumulantur. Ecclesia catholica institutum habet, quod prompte respondet ad quaesita, in Russia deest auctoritas, qua dubia decidentur, Ex interrogationibus videri potest vita non satis bona sacerdotum, violatio sigilli etc.

N. I. Ja-r: Cerkovnaja reforma Petra Velikago i eja otzvuki v nastojaščee vremja (De statu ecclesiae a Petro M. ordinato). 26—44, 196—215.

Historia huius „reformationis“ eiusque sequelae describuntur. Patriarcha Adriano defuncto (†1700), Stephanus Javorskij exarcha ac patriarchatus administrator factus est; eius potestas nequaquam patriarchalis, sed valde limitata erat. Ita paulatim patriarchatus abolitio praeparabatur. Ad exemplar protestantium Petrus M. regimen collegiale (synodale) in ecclesia Russica introduxit a. 1721; iura hierarchiae ecclesiasticae fere exstincta sunt, ecclesia potestati civili omnino subiecta est. Directa fidelium ipsorum cum ecclesia communicatio magistratu civili interposito impedita est, fideles a pastoribus separati sunt, vita religiosa labebatur. Nec hierarchia nec populus hac regiminis forma unquam contentus erat; omnes huius regiminis mutationem, libertatis ecclesiasticae restitutionem desiderant.

F. Pogorëlovskij: Filosofskie zaprosy, iskanija i vozzrënija blaž. Avgustina po ego „Ispovědi“ (De philosophia S. Augustini secundum eius „Confessiones“). 177—195.

S. Augustinus pater philosophiae mediae aetatis dici potest; ingenio omnes aequales longe superabat. Ideae philosophicae, quas S. Aug. post multas dubitationes ac pugnas internas efformavit, a systematibus philosophicis, quibus imbutus erat, non sunt omnino alienae. Vestigia manichaeismi (malum esse necessarium, ut maiestas Dei manifestari possit), scepticismi academici (ad cognitionem veritatis viribus propriis perveniri non posse), neoplatonismi (doctrina de malo) apud s. Aug. inveniri *P.* (195) affirmat.

V. Protopopov: Na porogě vsemirnoj istorii (In limine historiae mundi). I., 358—97.

Agitur de libro professoris J. A. Bogorodskij, „Načalo istorii mira i čelověka po pervym strannicam Biblii“. Kazan' 1906, VIII.+442. Cfr. Slav. l. th. IV. (1908), 28.

Th. Korallov: K istorii holmskoj Rusi i Podljaš'ja (De historia Russiae Chelmensis et Podlachiae). I., 395 - 412, 533 - 44

Iuxta fontes Russicos narratur tota historia huius regionis, ubi unio cum ecclesia catholica a. 1875 vi a gubernio Russico extrinsecus saltem exstincta est.

E. Voronec: Istina voskresenija Hristova (Christum vere ex sepulcro exiisse). I., 523—32.

S. Zvěrinskij: K voprosu o pervonačal'nom okončanii evangelija sv. Marka (Ad quaestionem quomodo primitus terminatum sit evangelium s. Marci). I., 663—67.

Z. refert summam lucubrationis ab Edgar J. Gospeed editae in American Journal of Theology (1905), qua extremam partem evangelii s. Marci 16, 9 sq. — cuius authenticitas a nonnullis negatur — ad mentem evangelii s. Matthaei 18, 9—20 reconstruit. Dr. F. Griec.

A. Neselóvskij, Чины Хиротесии и Хиротонии; (опытъ историко-археологическаго изслѣдованія). (Ciny Hioresii i Hirononii.) De ritibus, qui in collatione ordinum minorum et maiorum observantur (Tentamen disquisitionis historicae et archaeologicae). Kamenec-Podolsk, an. 1906; pret. 3. rub. pp. VI—XVIII—375—LXX.

Scriptor hic sibi proposuit ritus, quibus ecclesia Graeca ad collationem ordinum sive minorum (*χειροθεσία*), sive maiorum (*χειροτονία*) utitur, describere. Opus tribus partibus constat: introductione, textu, appendice.

In introductione vim terminorum liturgicorum qui ordinationem spectant considerat nec non de numero ordinum minorum in ecclesia Graeco-russica inquit (I—X), dein fontes et opera, quibus in libro conficiendo usus est, enumerat (X—VIII).

Pars I. Cap. I. De ritu, quo laicus in numerum clericorum adscribitur et de tonsura. Ipse ritus describitur, atque in quo differat simplex tonsura a tonsione capitis in forma crucis peracta, ostenditur. Dein de origine tonsurae eiusque abolitione in ecclesia Graeco-russica disserit. (1—19). Cap. II. Ritus ordinandi ostiarium (19—24). Cap. III. Ritus ordinandi exorcistam (24—29). Cap. IV. Ritus ordinandi lampadarii (*κηροφόρος*). Existentia huius ordinis in ecclesia Graeca. In quo differat ab ordine acolythatus (pp. 30—37). Cap. V. Ritus ordinandi cantorem et lectorem (pp. 37—64). Cap. VI. Ritus ordinandi diaconissam (64—73). Cap. VII. Ritus ordinandi subdiaconum (pp. 73—102).

Pars II. Cap. I. Ritus ordinandi diaconum (pp. 105—168). Cap. II. Ritus ordinandi presbyterum (168—212), Cap. III. Ritus ordinandi episcopum. Electio (pp. 212—229). Ordinatio ipsa (229—271). Cap. IV. Ritus ordinandi episcopum, qui in partibus septentrionalibus Russiae observari solebat (pp. 271—350). Ritus ordinandi episcopum in Russia meridionali usitatus (pp. 351—375).

Appendix (I—LXX) continet exemplaria diversarum orationum, quae ab episcopis super ordinandos recitabantur. Item professiones fidei ordinandorum necnon patentes litteras, quibus episcopi ordinationes clericorum ratas habebant.

Methodus, qua cl. auctor in singulis ritibus describendis procedit, haec est: Exposita ordinis origine et institutione, eius evolutionem describit nec non rituum hinc inde variantium progressivam mutationem. Dein comparantur ritus ecclesiae Graecae et Russicae secundum diversa ritualia utriusque ecclesiae. Specialis momenti est atque doctorum attentionem meretur ea pars operis, ubi scriptor inter ritualia ecclesiae Russicae septentrionalis et ritualia ecclesiae Russicae meridionalis comparisonem instituit. In hac ultima haud paucos ritus in ordinationibus clericorum

adhibitos sub ecclesiae catholicae Latinae influxu introductos esse auctor deprehendit, ex. gr. porrectionem instrumentorum, modum praesentandi episcopum ordinandum in ecclesia ante consecrationem etc. .

Notatu digna sunt ea, quae scriptor de consecrationis forma habet (pp. 128—134). Videt enim momentum consecrationis non in verbis: „*ἡ θεία χάρις*“ sed in orationibus, quae post exclamationem illam ab episcopo secreto leguntur, qua in re cum theologis catholicis plane consentit (vid. ex. gr. Sasse „De sacramentis“). Item in interpretatione exclamationum: „*Κέλευσον Κελεύσατε* . . .“ (Iube, Iubete) a consueta interpretatione recedit (pp. 154—157). Putat enim exclamationes illas nonnisi ad ordinandum ipsum, clerum et episcopum referri, eas esse simpliciter signa, quibus personae hae de inchoatione consecrationis monebantur. Tamen haec interpretatio solido fundamento niti non videtur. Desideratur amplior descriptio atque interpretatio rituum, qui a Graecis ultimis tribus saeculis subintroducti sunt ex. gr. prostratio cleri et populi dum consecratio clericorum (i. e. diaconi, sacerdotis et episcopi) peragitur aliaque plura. Generatim quidem auctor nimis in ritibus Russorum describendis sistit, pluribus Graecis neglectis. Cum ritus ecclesiae Russicae meridionalis cum ecclesia Ruthenorum (Galiciae) comparat omnia per transennam indicat neque graviora ritualia unitorum (saeculi praesertim XVII.) considerat.

Licet huiusmodi argumentum iam clarus ille prof. Dmitrievskij more solito luculenter pertractaverit, (Ставленникъ—Ordinandus) tamen opus prof. Neselóvskij haud parvam utilitatem eruditis viris confert, neque eruditionis copia, neque methodo critica caret. Valde gratulamur huic scriptori ac desideramus, ne a laboribus et studiis susceptis recedat.

Dr. *Leonini*.

Ioann Baranóvskij **Верховная власть въ церкви Христовой.** (Verhovnaja vlast' v cerkvi Hristovoj). **De potestate suprema in ecclesia Christi**, an. 1908, pp. 72..

Libellus hic in memoriam iubilaei sacerdotalis summi Pontificis papae Pii X. exaratus doctrinam catholicam de beati apostoli Petri primatu et de successorum eius, Romanorum Pontificum, in ecclesia potestate variis argumentis vindicat. Argumenta ex sacris litteris, ex traditione, tandem ex libris liturgicis ecclesiae orthodoxae colliguntur (pp. 5—52). Dein exponitur doctrina catholica de Romani Pontificis infallibilitate et obiectiones principales, quae contra illam fieri solent, diluuntur. Opus non ita doctis viris destinatum, sed ad vulgarem sensum magis accommodatum est. *B.* loquitur clare et concinne atque per summa capita graviora argumenta proponit. Optima sunt, quae de argumentis liturgicis ecclesiae orthodoxae profert, quibus primatus Petri et Romanorum Pontificum vindicatur. Idem dicendum est de cap. 7 et 8., ubi de infallibilitate Summi Pontificis agitur. Debilior est ea pars, qua argumenta ex s. scriptura exponit (cap. I. pp. 7—14), quippe quae quibusdam gravioribus difficultatibus non faciat satis. In cap. 4 (pp. 28—34) non satis ordinate testimonia patrum Graecorum exponuntur, neque erat praetermittendus Ioannes Damascenus.

Dr. *Leonini*.

Богословскій Вѣстникъ. (Bogoslovskij Věstnik) 1907.

A. Lebedev: Začem by nam nužen patriarch? (Quasnam ob causas patriarchatus institutio necessaria est) I, 1—60. Secundum Lebedev ut historia ecclesiastica rite excoli atque doctrinarum ordini annumerari possit, omnino requiritur, ut ecclesiae organismus evolvatur, progressus faciat perfectiorque in dies evadere nitatur. Quamobrem historicus et protestans ob notum protestantismi — licet fucosum tantum — progressum. et catholicus ob primatus Romani Pontificis evolutionem suae ecclesiae fata ac sortem, prout doctrinae ratio exigit, enarrare valet; id quod historicus ecclesiae orthodoxae adhaerens, cum orthodoxorum ecclesia ne speciem quidem progressus aut vitae interioris, quae in dies perfectior evadere studeat, indicia ostendere possit, sequi nequit. In multis quidem ecclesia Graeca usque ad Constantinopolis interitum laborabat, verum subsequenti tempore status hic peior effectus est nec ulla spes affulget res in melius mutatum iri (p. 9 sqq.: „těh, kto pesimističeski smotrit na položenie grečeskoj cerkvi, obyknovenno utěšajut soobraščeniem, čto greko-vostočnaja cerkov' mozet iměť svoje značenie, i požaluj bol'soe, v buduščem; no podobnago roda utěšenija odnakož ničego ne dajut dlja istorika v nastojaščem. Cerkovnaja Vizantija stoit pred nami kak zaměčatel'nyj oblomok zaměčatel'nago prošlago v oblasti cerkovno-istoričeskoj“ p. 11). Russica ecclesia vero, licet aliis ecclesiis orthodoxis praecellat, eis in vita religiosa quam simillima est. Etenim cum aliis ecclesiis non conectitur nisi externis vinculis, intestina autem eius vita nihil proficit nec ullo modo incrementa capit (Russkaja cerkov' ne nosit nikakih jarkih priznakov procvětanija v nej cerkovnoj žizni. Bogoslovskaja nauka v nej slaba, bezcvětna p. 11 sq.) Verbo nulla ex orthodoxis ecclesiis antiquioris Graecae ecclesiae vitam vivere pergit nullaque in rebus ecclesiasticis verum progressum facit.

Verum desperare minime licet. Nam ecclesia Russica, dummodo vincula et impedimenta, quae eius progressui Petrus M. opposuit, removeat, prosperrime florere potest. Vinculorum et impedimentorum nomine *I.* patriarchatus abolitionem intelligit. Etenim ecclesiam, cui patriarcha praesit, omnia quae opus sunt. ut perficiatur, habere existimat. Quae, ecclesia Russorum inspecta, ex iis, quae patriarchae Russici peregerunt, comprobatur (p. 13 sqq). Quem patriarchatum Petrus M. sine ulla ratione solo arbitrio pro legibus stante sustulit (p. 25 sqq et 43 sq). Patriarchatus institutum et canones ecclesiastici et ecclesiae veteris exemplar exigunt: „Poka cerkov' ostanetsja cerkoviju v točnom smyslě slova, ona ne mozet byt' akefal'noju. Tak bylo s samyh vremen apostol'skij“ (Ecclesia, ut possit esse vera ecclesia, in capite esse nequit. Hic mos ab apostolorum temporibus observabatur) (p. 56 sqq).

Praeclara sunt, quae Lebedev de recentioris ecclesiae orthodoxae. vel Russicae statu, ac de ‚sanctae synodi‘ institutione deque Oberprocuratoris munere exponit.

Qua tamen ratione primatum R. Pontificis pro re ecclesiae catholicae externa — etsi res historice tantum consideretur — habeat, manifestum non est.

S. Znamenskij: K voprosu ob otdělenii cerkvi ot gosudarstva vo Francii (Quaedam de ecclesiae ab imperio separatione in Gallia) I, 93—118, 332—370.

Z. primae partis libri: „Henri Charriant, Après la séparation. Enquête sur l'avenir des églies.“ Paris 1905 argumentum fuse exponit, variorumque hominum de ecclesiae a gubernio separatione opiniones affert.

Th. Rossejkin: Kak Francija prišla k otděleniju cerkvi ot gosudarstva? (Qua ratione in Gallia ecclesiae a gubernio separatio adducta sit) I, 535—572; II, 168—188. *R.* qui I. L. de Lannesau (L'Etat et les Églises en France depuis les origines jusqu'à la separation. Paris. 1906) sequitur, quattuor causas ecclesiae a gubernio separationem in Gallia adduxisse existimat: primum quod ecclesia rebus civilibus se immiscebat, deinde hominum, qui res civiles administrabant, liberalismum, tum populi

maxime saec. XVIII. et XIX., religionis levis aestimatio, denique ecclesiae et gubernii continuæ pugnae. Verum *R.* nonnunquam, licet rem historice consideret, facta non attente considerat et ideo de ecclesia vel catholicorum conaminibus perperam iudicat.

I. Gromoglasov: Kanoničeskija opredělenija braka i značenie ih pri izslědovanii voprosa o formě hristianskago brakozaključenija I, 60—92, 275—301; II, 696—717; III, 89—121, 437—448.

Gromoglasov ex iuris canonici de vinculo matrimoniali praescriptis diiudicare intendit, quid ecclesia hac de quaestione sentiat. Secundum eius opinionem dispositio Pedalion c. 48 tum quoad rem tum quoad sensum desumpta est ex libro iuris consulti Romani Modestini (cf. I, p. 72), qui haec de vinculo matrimoniali habet: „Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium vitae, divini et humani iuris communicatio.“

Iuxta ecclesiae mentem ad verum matrimonium non solum carnalis, verum etiam spiritualis (amor) coniunctio requiritur. Contractus autem, qui in consensu matrimoniali habetur, sui generis est et in multis a communibus contractibus diversus. In ecclesia orientali vinculum matrimoniale non sola externa et carnalis, verum et spiritualis alteri viro adhaesio dissolvere potest. Qua in re ecclesia orthodoxa et iuris civilis dispositionibus et vitae necessitatibus sese accommodavit (cf. III, 89 sqq.)

Res nondum finita est. Verum in genere sicut huius scriptoris commentatio solida est, ita quae ipse de matrimonii dissolubilitate nec non de ecclesiae ad vitae necessitates accommodatione exponit, omnino mira videntur esse.

P. Florenskij: Antonij romana i Antonij predanija (s. Antonius in fabula romanensi et in traditione) I, 119—159.

Gustave Flaubert sicut in aliis suis operibus ita etiam in fabula romanensi: „La Tentation de Saint Antoine“, Paris 1898. praeprimis formam tantum externam quaerit. Singulae quidem res et circumstantiae ex saec. IV. desumptae sunt, at generalis imago, quae ex his partibus, si componantur, exsurgit, tantummodo saeculi XIXⁱ indoli congruit. Dein sicuti alias, ita etiam in hoc opere subiectivismo atque indifferentismo latus campus aperitur. Verbo Antonius a Flaubert descriptus Antonio historico quam dissimillimus est.

A. Lebedev: Něskol'ko svědění iz istorii nřavov grečeskago vyššago duhovenstva v tureckij period (Quaedam ex historia morum praelatorum Graecorum tempore Turcicae periodi) I, 223—252.

I. episcoporum Graecorum, qui tempore Turcicae, quae vocatur, aetatis ecclesiam Graecam gubernabant, vitam ac mores nigris coloribus depingit. Episcopus non is, qui dignior fuit, creabatur, sed qui plus solvebat vel quadam ratione eius episcopo coniunctus erat (224—225). Episcopus erga subditum sibi clerum pro arbitrio se gerebat eiusque ad ipsum relatio eo finiebatur, quod pecuniam ab ipso exquirebat: immo clericus licet pessimus quodlibet crimen patrare potuit, dummodo talis fuerit, ut episcopali capsae pecuniam adderet (p. 230 sq.). Quod vero ad alios episcopos attinebat etiam terrena tantum spectabat Graecus praelatus; ideo, si poterat, suae dioeceseos fines proferebat cum alterius dioeceseos detrimento; ut autem rem ad intentum effectum perduceret, ad Turcicum gubernium — ecclesiastica potestate praetermissa — confugiebat. Immo cum episcopus ad desideratum finem pervenire non posset, interdum fiebat, ut cathedram relinqueret et Mahometanus fieret (p. 228). Si autem alia ratione suis desideriis satisfacere non poterat, nonnunquam ad pugnam, vel ad alterius episcopi necem confugiebat (p. 229 sq.) („но нѣкоторые изъ первопрестоятелей греческой церкви обваживались на тайное и даже явное убійство своихъ собратій-архіереевъ p. 229). In domibus suis feminas, quae ipsorum rem domesticam administrabant, cum populi scandalo tenebant (p. 237 sqq.) Pecuniam ad vitae commoda necessariam episcopus requirebat et pro ordinatione et pro matrimonii — etiam validi — solutione tum pro peccatorum sine paenitentia remissione; patriarcha vero, cum episcopos ad alias cathedras transferebat vel remotos restituebat, idem intendebat.

Maxime vero pauper populus, ad quem episcopus emissarios suos mittebat, ob episcopi avaritiam et exactiones patiebatur.

A. Selitrennikov: *Opravdanie nauki. Teorija poznanija V. Vundta*. I, 253—274; 513—534; II, 31—56; 321—342. *Opinio de cognitione a Wundt proposita describitur ac iudicio subicitur.*

N. Bogoljubskij: *Ob administrativno-vospitatelnom stroě v duhovnyh seminarijah*, I, 315—331. *B. seminariorum quae nunc est condicionem describens educationis spiritualis defectus inspectoris muneri adscribit; ideo inspectorem, cum ipse cum rectoratu dualismum inducat. abolendum esse iudicat eiusque loco prorectorem, qui rectoris oculus dexter atque adiutor sit, creandum.*

P. Tihomirov: *Naučnyja zadači i metody istorii filosofii (De munere ac methodo historiae philosophiae)* I, 302—314; III, 1—34.

Tihomirov philosophos Hegelium et C. Fischerum sequens eorumque defectus corrigens historiae philosophiae finem in eo ponit, ut philosophus-historicus, singula systemata percurrens, inquirat atque indicet, qua ratione unumquodque systema ut propius ad veritatem absolutam accederet enixum sit. Ut autem philosophiae historia modo doctrinae proprio tractari possit. evolutionis principium in philosophia omnino admittendum est. Ea autem, quibus historia philosophiae ad finem intentum possit pervenire, triplici ratione continentur: a) psychologica, qua de singulorum philosophorum vita et indole quaeritur; b) historica, qua varius in philosophum influxus indicatur; c) logica, qua de philosophi propriis operibus anquiritur et systema eius construitur atque componitur.

L. Raič: *Rukopoloženie kak prepjatstvie k braku. Episkopa Nikodima. (Ordo ut impedimentum ad matrimonium. Ep. Nicodemi)* I, 371—385; 429—459. Raič dissertationem ep. Milaš ex Serbico transtulit. De ipsa dissertatione cf. Sl. Litt. 1908, I. p. 37 sqq.

A. Lebedev: *Po voprosu o proishoždenii pervohristianskoj ierarhii (De origine hierarchiae primitivae)*, I, 460—474.

Lebedev theorias ab A. Ritschl, J. Köstlin, Hatch, Harnack de origine hierarchiae propositas — licet eorum nomina non annotet — rocoquit et in nonnullis immutat. At saltem sincere fatetur: „K sožalěniju my ne obla-daem nikakimi faktičeskimi dannymi dlja razjasnenija voprosa o proishoždenii episkopata. Prihoditsja priběžit' k predpoloženijam“ (p. 462). — Cum nulla adsint documenta originem episcopatus illustrantia confugiendum est ad opiniones. Res autem hac ratione peracta est: cum primus fidelium coetus conformatus esset, indigebat administratore. Tum apostolus vel alius Christi discipulus proponebat fidelibus, ut sibi unum e conversis in praefectum eligerent. „At ut neoelectus verum caput et praeses esse posset. multa defuerunt“ (no ego položenie zastavljat ešče želat' mnogago, čtoby stojat' vo glavě obščiny (p. 463). Id solum tempore procedente peractum est. Sensim prior christianorum enthusiasmus exstinguebatur, doctoresque charismatici evanescebant; quid cum ita res essent magis fieri poterat, quam ut illi, qui iam aliis muneribus fungebantur, officium praedicandi quoque assumerent? Ita illi praefecti facti sunt doctores, charisma — naturali rerum successu „quasi ex hereditate“ (p. 463), non despoticis episcoporum conatibus (p. 463 sqq.) — excepit munus publica auctoritate collatum; cum vero prophetae et didascali non locales, sed universales praedicatores fuissent ideo, episcopi, qui illis successerant, complures gubernabant ecclesias (p. 465). Hac igitur via evaserant circa medium saeculum secundum vero sensu episcopi (Process etot pokazyvaet, kakim obrazom episkopskij institut, obladaja snačala vtorostepennym i daže pervostepennym značeniem v cerkovnoj obščině, nakonec stal v glavě etoj poslědnej (p. 467.)

Simili modo de diaconis et presbyteris disputat.

M. Ilatščyŭskij.

V. Rodnikov, *Первая книга Маккавейевъ. (Pervaja kniga Makkaveev). Primus liber Macchabaeorum. Исагорическое издѣдованіе. Kioviae 1907. XI. + 257. Pret. 1 r. 50 kop.*

Exceptis nonnullis parvi momenti adnotationibus in periodicis libellis et in Introductionibus in Sacram Scripturam, habemus primum opus lingua Russica conscriptum, in quo cum magno doctrinae apparatu ea, quae ad specialem introductionem in I. librum Macchabaeorum pertinent, pertractantur. Exposito argumento Rodnikov suam pertractat sententiam de Iudaeis gradatim liberatis a religioso et politico iugo alienigenarum. Cum sectae Pharisaeorum et Sadducaeorum aetate Macchabaeorum ortae sint, describitur earum origo atque progressus: eas initio solum in rebus politicis inter se discrepasse demum tempore procedente novas doctrinas et institutiones religiosas a canonicis V. T. libris alienas excoluisse.

Quaerens auctorem libri ostendit *R.* eum non esse fautorem Pharisaeorum (Chassidim I. Mac. 7, 5. 12. 13), res gestas non tam divino numini quam humanis viribus adscribere, rerum novissimarum nimis parce, quamquam plurimae occasiones essent, commonefacere, omnem nimietatem in natione et religione aestimanda evitare, opera Macchabaeorum laudibus efferre, de familia sacerdotali tacere, a cultu hellenistico non esse alienum, spem messianicam parvi et una tantum e parte aestimare: quae omnia testantur eum ad sectam Sadducaeorum pertinuisse. Controversiae Ioannis Hyrcani cum Pharisaeis Sadducaeo auctori dederunt ansam ad componendum librum, in quo apologetice merita et dignitates familiae regnantis ante oculos aequalium repraesentaret sequentibusque generationibus conservaret. Liber, cui nomen Macchabaeorum probabiliter ipse scriptor imposuit, est conscriptus vel ultimis annis Ioannis Hyrcani vel brevi post eius mortem, idque in Palaestina, prout ex topographia, lingua, chronologia, scriptore ipso apparet. Quamvis auctor scriptis fontibus usus sit, tamen non est admittenda opinio eorum, qui eos ad maximam partem libri extendere volunt, cum nonnulla e S. Scriptura, multa e traditione assumpta sint. Originalis lingua erat Hebraica verosimiliter aramaismis permixta. Hebraica fragmenta a Chwolson reperta et nuper a Schweizer edita non sunt nisi libera Hebraica Latini textus et additamentorum ex variis antiquis scriptoribus desumptorum versio. Versio Graeca (verbalis) accurate confecta est in Aegypto non multo post exarationem libri. Varii textus codicum Graecorum et Latinorum comparantur.

Controversa est quaestio, utrum veteroslavica versio a s. Methodio exarata etiam libros Macchabaeorum continuerit necne. Non est admittenda opinio *R.* qui tenet s. Methodium propterea libros Mac. non transtulisse, bibliis non adiecisse, quod libri isti ad „non canonicos“ pertinerent. Antiquissima versio veteroslavica nobis asservata I. I. Mac. continetur in bibliis Gennadii, probabiliter a monacho Benjamin, Gennadii aequali, e Vulgata facta. Delineatur historia veteroslavico- et Russicorum textuum typis editorum. In linguam Russicam liber ter e textu Graeco est versus*).

*) Ab A. A. Sergiev in Православ. Обзоръ 1868, ab. ep. Porphyrio in Труды Киевск. Дух. Акад. 1873 et in editione bibliorum a s. synodo.

Defendens historicum characterem libri refutat eam, quae videtur, repugnantiam inter primum et secundum librum Mach. et Iosephum Flavium. Pro veracitate libri loquitur simplicitas narrationis, frequens descriptio historica et geographica rerum gestarum, allata historica documenta, ad quorum authenticitatem defendendam magna diligentia adhibetur.

Cogitationes eschatologicae, quamvis eiusdem temporis litteratura Iudaeorum iis abundet, prorsus in libro desunt, messianicae non declinantes a prophetiis V. T. respondent expectationi Sadducaeorum. Futurus propheta (I. Mac. 4, 46) aut Messias aut eius praecursor Elias exspectatur.

Inspirationem ideoque etiam canonicitatem libri *R.* negat adnumeratque eum secundum doctrinam Russorum theologorum ad libros non canonicos. Argumentatio, quam affert, parvi est. Canonem V. T. aetate Esdrae prorsus conclusum esse paucissimi theologorum nostrae aetatis admittunt, prophetiam in sensu latiore et inspirationem post Malachiam extinctam esse reicitur testimoniis ipsius libri (I. Mac. 4, 46), Philonis, J. Flavii, N. T. Sed in hoc laudandus est *R.*, quod non polemice, sed prudenter et secundum doctrinae regulam catholicam — pro cuius veritate, inquantum eam admittit, maior pars traditionis ecclesiasticae testatur — protestanticam et Russicam doctrinam de canonicitate libri evolvit.

Tres appendices concludunt opus: I. Graeci et Latini textus, quos scriptores usque ad IV. saec. ad verbum e I. l. Mac. excerpserunt, II. variae lectiones libri in codicibus Alexandrino, Sinaitico, Venetiano et versione Latina, III. variae lectiones textus in bibliis Genadii, Ostrogii, Elisabethinae earumque relatio ad versionem Graecam et Latinam.

Grati sumus huic scriptori pro eius eruditione, qua totam fere materiam tractavit atque praecipue characterem historicum libri defendit, nec dubitamus, quin omnes opere laudato commode uti possint, qui aetati Macchabaeorum eorumque libris student. *Ad. Jašek.*

BULGARICA.

Prëgled 1908, n. 4. 5.

G. Čenev: Sedmičnitě dni kato bëlěg na staro hristianstvo u slavjanitě (Dierum hebdomadis numerus antiquitatem fidei christianae in Slavis testatur). IV. 194—201; V. 255—60.

Lepide quidem sed minus critice hic scriptor modo historicae argumentationis fontibus quoque pro sua sententia in medium prolatis s. Paulum ipsum primum Slavorum apostolum fuisse ostendere conatur. Responsa Nicolai papae anno 866 ad consulta Bulgarorum negat esse data Boris regi sed ss. Cyrillo et Methodio eorumque sociis, qui hoc tempore Romae fuerint.

Al. Karagjulev: Hristianskata literatura prëz prvitě četiri vëka (Quae fuerit litteratura christiana primis quattuor saeculis). IV. 205—13; V. 260—67.

Res sociales et morales, Romae, quae tunc erant, paganismum in ruinam vocabant, quae per Constantinum et Theodosium imperatores facta

est. Novam vitam litteratura ex Christi doctrina accepit. Mentione facta poësis et lyricae et epicae eius temporis optime brevi conspectu, quid apologetae egerint, tradit.

A. P. Štoilov: Hrisovul ot car Ivan Šišman daden na monastirja sv. Bogorodica pri s. Dragalevci v Vitoša.

Monasterium b. Virginis in Vitōša condidit Ioannes Alexander (1331—1365), et Ioan. Šišman filius privilegia ei data decreto confirmavit, quod in monasterio Zografensi in monte Athos conservatur. Monumentum caret anno subscripto et sigillo imposito.

D. A. Ilčiev: Ėdin turski dokument otnosno Ohridskata patriaršija. IV. 202—04.

In bibliotheca nationali Sophiae servatur decretum (ferman) quoddam a sultano Mustapha III. a. 1757 editum, qui Methodio Ohridae patriarchae omnia debita ab antecessore eius Dionysio contracta quidem dimittit, sed ut tributa vetera solvat eum hortatur.

D. Mišov de opere *I. Trifonov:* „Uništožavaneto na Trnovskata patriaršija i zaměstvaneto ji s autonomno mitropolitstvo-arhiepiskopstvo“ (Quomodo patriarcha Ternovensis metropolita factus sit?), quod opus in „Sbornik za narodni umotvorenija“ in libris XXII. et XXIII. in lucem prodierat, iudicans bonam sententiam de eius scriptore fert, qui fontibus ad historiam ecclesiae Bulgaricae spectantibus novum eumque optimum addidit. (V 267—71.)

Църковен Вѣстник 1908, nr. 4.

D. Mišov: Grčkata patriaršija i църковнитѣ канони (Patriarchae Graeci contra ecclesiasticos canones egerunt et agunt).

Patriarchas Constantinopolitanos contra omnes ecclesiasticos canones egisse *M.* conqueritur, quod Graeci Turcis adiuvantibus ecclesias in Bulgaria maxime insignes: Trnovo, Ochrida, Ipek aliasque multas dicionis suae fecerint. Contra Graecos esse traditionem et can. 8. conc. Ephesini, quod episcopis potestatem in alias eparchias extendere prohibeat. Anno 1870 Bulgaris ecclesiam independentem redditam esse; quapropter ut metropolitae canonice institutis Graeci in ecclesiis Bulgaricis cedant, synodo curae esse debere.

SERBICA.

Bogoslovski Glasnik. 1906 (IX.) n. 4—6; (X.) n. 1—6; 1907 (XI.) n. 1—6; (XII.) n. 1—6; 1908 (XIII.) n. 1—2.

Rad, M. Grujič: Gradja za istoriju Pakračkog Vladičanstva (Materia pro sede episcopali Pakrac in Slavonia) IX. 233—81; X. 3—24, 137—53, 286—99, 395—409; XI. 57—67.

In archivo metropolitae Karloviciensis multa acta reperiuntur, quae ad episcopatum supra nominatum pertinent, quorum illa, quae sunt gravioris momenti, partim in originali, partim in accurata translatione prolata typis exscribenda mandavit ordine chronologico. Haec acta res annis 1721—1764 gestas complectuntur. Nostra aliquatenus potest interesse cognoscere decretum Mariae Theresiae ex a. 1747. (nr. XXIV), quo praecipitur, ne Serbi orthodoxi ad celebranda festa catholica cogantur. Acta sub II, XV, XVI, XXII, XXXII, XXXIV et XXXV historiam monasteriorum Orhovicarum et s. Annae respiciunt. Acta sub V—XI, XIV, XVII—XX agunt de acerrimis controversiis propter exarcham Sophronium Iovanović, quem episcopus Nicephorus Stefanović titularem episcopum Pakraci a synodo sibi consecrari voluit. Maximi momenti sunt ultima acta XXXVII—XXXIX, ex quorum duobus prioribus ambitus et magnitudo eparchiae Pakraci perspicue colligi potest. Ultimum continet quae Croatiae et Hungariae optimates in conventu Posoniensi a. 1764 respectu ecclesiae orthodoxae postulabant.

D. I. Izveštaj o bogosloviji sv. Save za škol. god. 1905—6. (Annales instituti theol. s. Savae pro a. 1905—6.). Belgrad 1906. (114 pag.) X. 208—9.

Primo loco sunt tres dissertationes: 1. S. M. Veselinovič agit de Hermæ Pastore Hermamque s. Pauli discipulum fuisse affirmat; 2. I. Bojovič tractat de notione et scopo in historia proseguendo; 3. Vl. Stojanovič de non vero disserit. — Collegium docentium duodecim personas complectitur. Tempus studiorum durat novem annos. Usque ad hunc annum apertae erant demum sex classes, quas 263 discipuli frequentabant, qui omnes in internatu partim publicis partim propriis sumptibus commorantur.

I. D. Izveštaj o učeničkom vladanju i uspehu u srpskoj pravoslavnoj prizrenskoj bogosloviji za šk. g. 1905—6. (Annales instituti theologici in Prizren pro a. 1905—6) Kruševac 1906. (90 pag.) X. 346—8.

Initium faciunt tres orationes ab instituti rectore et una a V. Katič prolatae: Hrišćanstvo i fizička borba sa zlom (Christianismi pugna physica cum malo). Professores erant 13. Praeter ea, quae immediate ad theologiam spectant, tradebantur etiam linguae (Rus., Turc., Gal.), historia generalis, agricultura, cantus. Summa auditorum in convictu degentium erat 97.

N. Gjurič. Iz uvoda u osnovno bogoslovlje ili hrišćansku apologetiku. (De theologia fundamentali seu de apologetica christiana). X. 64—75, 168—80, 300—17.

Auctoribus praesertim Russicis et protestantibus adhibitis primum notio huius doctrinae et definitio traditur, cui omni ex parte maxime nomen in capite tractatus positum respondet. Discrimen inter apologeticam et theologiam fundamentalem solum externum et formale esse auctor asserit. Hanc doctrinam totam ex se ipsa aptam esse et vere constituere scientiam propriam, eamque certe primum locum in doctrine ad theologiam spectantibus occupare. — Finem conspectus litteraturae orthodoxae, catholicae, protestanticae huc pertinentis constituit.

Dr. Vl. Dimitrijevič, Verski pravci, u kojima je koren sekti nazarenskoj (Quae est radix sectae Nazarenorum?) X. 250—76; 370—86.

In locis circa Sirmium, Bačka, Banat sitis satis multi reperiuntur asseclae sectae, quae cognominatur Nazarenorum. Unde nomen suum ducant, non est certum. Qui nec ecclesias habent nec sacerdotes nec sacramenta; instar protestantium unicum fontem revelationis s. Scripturas agnoscentes eas ipsi in domibus suis inclusi interpretantur.

Vita, gestis, doctrina Lutheri et Zwinglii et Calvinii descriptis, quae mala ex his protestantismi ideis secuta sint, breviter exponit. In ipsa commentatione non agitur de Nazarenis, solum nominatur Samuel Fröhlich, auctor huius sectae (p. 380). — Odio „papismi“ ductus *Dim.* non omnino obiective rem tractare videtur. Secundum doctrinam catholicam sacramenta gratiam producant ex opere operato, quod *D.* ita intellegit, quasi ad producendam gratiam in suscipiente nulla dispositio, ne fides quidem requiratur.

V. Mirosavljevič. Srpskè veroučevne knjige u Austro-Ugarskoj u vremenu od 1690 1902 god. (Libri scholares religiosi in Austr. Hung. usitati annis 1690—1902). X. 37—52, 154—67, 332—6.

Hoc loco solum illi libri huc pertinentes enumerantur, addita critica brevi et argumento, qui annis 1874—87 in usum scholarem editi sunt. Maiorem partem occupant libri, qui de carminibus religiosis et maioribus minoribusve catechesibus agunt. His accedunt libri historici, liturgici, primae institutioni religiosae destinati etc.

I. Zeremski critice opus ep. Nicodemi Milaš diiudicans, ab argumentis eius pro secundis sacerdotum nuptiis allatis plene dissentit et opus praemature in lucem editum esse asserit. (XI. 121—31.). —

I. Zeremski: Genealogija Gospoda našega Isusa Hrista (Genealogia D. N. I. Chr.) Exegesis in Mt. 1, 1—17. — X. 76—89, 277—85; XI. 31—40, 224—30.

Nota iam est scientifica auctoris explicatio s. Scripturae, quae hic eadem redit. Praeter Muretov etiam alios magni nominis exegetas: Schegg, Schanz etc. partim sequitur, partim critice recenset. Nonnulla tamen notare iuvat. V. 1. Verba: „βίβλος γενέσεως“ significare dicit historiam, quae totum

Mti euangelium complectatur. In eodem versu affirmat in verbis „I. Chr. filii David, filii Abraham“ referri haec „filii Abraham“ immediate ad Iesum. V. 4 Inter Phares et Naassonem nonnullas generationes praetermissas esse putat Z., cum 4 generationes ad explendos 430 annos in Aegypto non sufficiant. V. 5. Verisimiliter quoque inter Obed et Jesse aliquas personas excidisse. V. 12. Quaestionem, utrum Salathiel Iechoniae filius naturalis an legalis fuerit, cum Ieremias XXII, 30 de illo tamquam viro sterili loquatur, ita solvit, ut Iechoniam etsi in servitute degentem vere filios genuisse dicat, ut I. Par. 3, 17 sq. legimus; nam apud Ieremiam ex contextu id solum dici, Iechoniam nullum regni heredem habiturum esse.

M. Protić: Srpske prav. crkve u Vršcu (De eccl. orthodoxis in Vršac). 1907, XI, 349—53, 420—5; XII, 239—42, 381—3.

P. refert omnia, quae historiae quattuor orthodoxorum in Vršac ecclesiarum inservire possunt, praesertim inscriptiones.

L. Bogdanović: Zapisi u knjigama crkve budimačke (De libris ecclesiae in Budimci). 1907, XI, 414—20; XII, 117—23.

Ex libris memoratae ecclesiae maximi momenti sunt manuscriptum evangelium Slavicum ex 15. saec. et psalterium ex a. 1638.

D. Višković: Zapisi iz knjiga monastira Lepavine (Excerpta ex libris monasterii Lepavina). 1907, XI, 343—8, 398—404; XII. 112—6.

Nonnulli loci gravioris momenti pro historia monasterii Lepavina iam a Vlad. Krašić a. 1889 editi sunt; quibus auctor reliquos adiungit e saec. XVII. et iam editos corrigit.

Alex. Živanović, O reformi verske nastave u osnovnim školama (Scholae fundamentales quoad institutionem religiosam melius componendae sunt) 1907, XII, 33—82.

Orthodoxorum et catholicorum scriptis utitur Ž. tractans principia, obiectum, methodum, libros novae scholae.

Dr. Emil Vojucki, Ponavljanje braka kod svštenika u pravoslavnoj crkvi (De secundis nuptiis sacerdotum). 1907, XII (345—81) [Translatum ex lingua Romana (Rumanica)].

V. pedetentim sequitur episcopum Milaš, eiusque argumenta, quibus sententiam suam tueretur optime evertit. In fine omnem litteraturam profert: Serbicam (9 auctores), Rumanicam (2), Russicam et Bulgaricam (5) brevemque criticam adiungit.

I. Ćirić, Psalmi iz časlovca (Psalmi e breviario [Graeco-slavico]) XI (1907) 170—77, 289—98, 369—75; XII (1907) 3—23, 145—64, 273—318; XIII (1908) 3—19.

Omnes psalmi, qui in Graeco-slavico „časoslov“ continentur, erudite ac perspicue e textu originali vertuntur et explicantur; i. e. psalmi 3—6, 12, (13), 16 (17), 19 (20), 20, 24, 30, 33, 37, 50, 53, 54, 62, 69, 83—85, 87, 89—92, 100—103, 116, 120—122, 129, 133, 140—142, 144, 145, 148—150. Tamen Ć. protestanticos tantum auctores adhibuit (Fr. Delitzsch, Baethgen, Kessler, Duhm, Ch. A. Briges.)

Гласник православне далматинске цркве. Glasnik pravoslavne dalmatinske crkve. (**Praeco orthodoxae ecclesiae Dalmatinae**) 1908 Annus XVI.

Anon., Methodium orthodoxum fuisse. p. 41—44.

De quaestione, quo sensu Methodius Slavorum apostolus orthodoxus declaratus sit, in qua summa studiorum meorum, quibus vires meas licet exiles vovi, consistit, iam anno 1881 tractavi¹⁾. De eadem in Studiis Cyrillo-Methodianis annis 1905 et 1906²⁾ et novissime in opusculo adversus doctorem Alexandrum Brücknerum Berolinensem apologetico³⁾ uberius

¹⁾ Nauka cirkve a učení sv. Cyrilla a Methoděje. Sborník velehradský. Ročník II. str. 86—140.

²⁾ Hlídká. Brno 1905. 1906. Editio separata Brunae. 1906 pag. 57—166.

³⁾ Konstantin-Cyrrill a Methoděj, slovanští apoštolé. Slovo na obranu historické pravdy jejím přátelům. V Olomouci 1908.

et fusius disputavi. Denique anno praeterito (1907) in I. conventu theologorum commercii studiorum inter occidentem et orientem cupidorum Velehradensi praelectionem de eadem materia habui, quae hoc anno incohante (1908) in ipsius conventus actis typis impressa est⁴⁾.

Auctor iam a plurimis annis ex sua scribendi ratione notissimus mihi suo nomine suppresso bellum mihi indixit, non solum Methodium, sed etiam Ioannem VIII. papam saltem usque ad Iunium mensem anni 880 ipsius sensu orthodoxum fuisse demonstraturus.

In tractatibus meis doctrinam de Spiritu sancti a Patre Filioque processione usque ad Photii tempora revera catholicam fuisse, in eaque confitenda ecclesiam Graecam cum Romana consensisse probare studui.

Prima parte quidem dissertationis Latinae ommissis prorsus patribus Latinis solos pontifices Romanos de nostro dogmate testantes produxi, quorum primus Leo Magnus (440—461) est. Illustrissimus auctor notat: старіє свѣдочєвє нїє могао наћи, »antiquius testimonium invenire non potuit«. Ne, quaeso, hac re offendatur; viris enim doctis, qui dogmatici vocantur, Christum Dominum doctrinam suam totam apostolis eorumque successoribus, ecclesiae docenti tradidisse fideliter custodiendam, notissimum est, item Petro apostolo, ut fratres suos in fide confirmaret, serio iniunxisse (Luc. 22, 32.) omnibus nobis constat.

Altera in parte dissertationis patres Graecos, qui Spiritum a Patre Filioque, ἐκ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ sive ab utroque ἐξ ἀμφοῖν, παρ' ἀμφοτέρων procedere aperte confessi sunt, Didymum († 395), Epiphanium († 403), Cyrillum Alexandrinum († 444) aliosque, qui suis testimoniis ad illos proxime accedunt, Athanasium († 373), Basilium († 379) citans breviter exposui, quos adversarius meus repudiare non potuit, neque tamen ullum Graecorum patrum dogma Photianum defendisse probavit.

Deinde ad patres scholae Antiochenae, qui loquendi usu iam apud Originem († circa 252) et Gregorium Thaumaturgum († circa 270) nec non apud Tertullianum († 220) et Hilarium († 368) occurrente adoptato, Spiritum a Patre per Filium (ἐκ τοῦ πατρὸς διὰ τοῦ υἱοῦ) procedere docuerunt, animum adverti. Verum neque eos, qui Spiritum a Filio procedere (utique non negata eiusdem Spiritus a Patre processione), neque eos, qui Filium unum ex uno Patre et unum modo unigeniti e Patre esse (Gregorium Thaumaturgum, Athanasium, Basilium, Gregorium Nyssenum † circa 395) vel Filium immediate ἀμεσῶς (Cyrillum Alexandrinum, Anastasium Sinaitam) et ἀμεσσοτέρως absque ullo intermedio (Athanasium eundemque Cyrillum) e Patre esse dicunt silentio praetereundos putavi. Spiritum a Patre per Filium procedere etiam ultimus patrum Graecorum, Ioannes Damascenus († forsitan ante 754) docuit, qui loquendi modus teste Dionysio Petavio S. I. catholico dogmati melius ac nostrum Filioque respondet. Adversarius meus ne unicum quidem patrem Graecum, qui Photianis partibus faveret, adducere potuit, ego Photiani dogmatis inimicos, quos ipse olim Photius legerat, nonnullos nominavi: Epiphanium (Ancorat. Advers. haereses)⁵⁾ Maximum (ad Marinum epistol.),⁶⁾ Gregorium Nyssenum (advers. Eunomium.⁷⁾

⁴⁾ Acta I. conventus Velehradensis theologorum commercii studiorum inter occidentem et orientem cupidorum. Pragae Bohemorum 1908. pag. 80—107.

⁵⁾ Photii Myriobyblion sive bibliotheca cod. 122—124. Migne Patrologia Graeca 103. 404.

⁶⁾ I. c. cod. 192. edit. cit. 645.

⁷⁾ I. c. cod. 6. 7. edit. cit. 52.

Litteras Hormisdæ papæ Iustino I. imperatori 25. (26.) Martii anno 521 missas inspiciamus. Magnum est sanctæ et incomprehensibile mysterium Trinitatis . . . : et tamen notum est, quia proprium est Patris, ut generaret Filium, proprium Filii, ut ex Patre Patri nasceretur æqualis, proprium Spiritus sancti ut de Patre et Filio procederet sub una substantia deitatis⁸⁾. Non dicit Hormisdas, Romanam tantum ecclesiam ita sentire, neque Latinos tantum ita credere, sed omnem ecclesiam catholicam ita tenere talemque persuasionem habere affirmat. »Notum est«, ait, »proprium esse Spiritus sancti, ut de Patre et Filio procederet sub una substantia deitatis. »Quomodo »notum est« imperatori scribere potuisset, si hac in re totus oriens cum occidente plane non consensisset? Sed quamvis hic de symbolo ageretur, in quo Graeci nimis scrupulosi erant, tamen ne unus quidem eorum surrexit, qui papæ aperte lucideque loquenti obstitisset. Saeculo sexto Graeci in profitendo dogmate de sancti Spiritus processione ab ecclesia Romana non dissentiebant.

E saeculo septimo testem indubium habemus Maximum confessorem, qui in sua ad Marinum presbyterum epistula de Martini I. papæ (649—655) litteris encyclicis, quibus etiam e Filio procedere Spiritum sanctum iuxta patres Latinos Cyrillumque Alexandrinum docuit, loquens, cives Constantinopolitanos, quomodo hæc doctrina cum eorum theoria de unica in Trinitate causa concordet ignorantes eam reprehendisse dicit, respondens; »Ecclesia Romana nulli iusta ratione in crimen vocata erat, illi vero (cives Constantinopolitani) nec ob ea, quorum nomine iuste admodum vituperantur, ullam hactenus satisfactionem fecerunt, quando neque perperam a se inductas voces eiecerunt. Rogavi autem Romanos secundum iussionem vestram, ut ad cavendas sic ex cuniculis obrepentium fraudes dolosque sua ipsi redderent ac interpretarentur«⁹⁾. Romanos item a priori excusatos esse vult, »quod non ita possint alia lingua ac idiomate mentem suam exacte exprimere, sicut in sua nativa, uti etiam nos in nostra«¹⁰⁾.

Saeculo ergo septimo Graecorum aliqui hæresin adhuc sapientes ecclesiae Romanae, imo, ut accuratius dicam, ecclesiae universalis fidem, Spiritum sanctum e Filio quoque procedere, vituperant, meliores vero eorum »velut in solem sempiternae lucis in sanctissimam Romanam ecclesiam eiusque confessionem ac fidem recta intortis oculis respiciunt, ex ipsa effulgurans expectantes iubar«¹¹⁾ ab ipsa interpretationem dogmatum postulantes. Utrique tamen doctrinam a patribus scholæ Alexandrinae, Spiritum a Patre per Filium procedere tenuerunt. Quem loquendi modum etiam ultimus patrum Graecorum Ioannes Damascenus adhibuit.¹²⁾ Patres scholæ Antiochenae, quos etiam in brevi dissertatione Latina lingua prolata respexi, auctor anonymus ne levi quidem sermone tetigit.

⁸⁾ Migne Patrologia Latina 63. col. 514. Mansi Conciliorum amplissima collectio 8 col. 520.

⁹⁾ Migne Patrol. Graeca 91. 133 sequ.

¹⁰⁾ I. c. "Ἀλλως τε καὶ τὸ μὴ οὕτως δύνασθαι διακριβοῦν ἐν ἄλλῃ λέξει σε καὶ φωνῇ τὸν ἑαυτῶν νοῦν ὥσπερ ἐν τῇ ἰδίᾳ καὶ θρεφαμένῃ, καθάπερ οὖν καὶ ἡμεῖς ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς τὸν ἡμέτερον.

¹¹⁾ I. cit. 137. ὥσπερ εἰς ἡλιον φωτὸς αἰδίου εἰς τὴν Ῥωμαίων ἀγιοτάτην ἐκκλησίαν καὶ τὴν αὐτῆς ὁμολογίαν καὶ πίστιν ἰδυτενῶς ἀποβλέπουσιν, ἐξ αὐτῆς τὴν ἀπαστράπτουσαν αἰγλὴν προσδεχόμενοι τῶν πατρικῶν καὶ ἀγίων δογμάτων, καθὼς αἱ θεόληπτοι καὶ θεσπέσιοι εἰλικρινῶς καὶ πανευσεβῶς ἐξέθεντο ἀγίαι ἐξ ὁνόδοι, ἐκφαντορικώτατα φάσκοντες τὸ σύμβολον τῆς πίστεως κ. τ. ἔ.

¹²⁾ De fide orthodoxa I. cap. 12. Migne tom. 94. 850.

Sed adversarium meum erga eos, qui lecturi erant tractatum eius in Γλασηνικ (Praecone) publicatum, minus, quam oportuit, sincerum fuisse deprehendi; tabularum enim argentearum quibus Leo III. papa symbolum fidei voce Filioque non addita incidi curaverat, mentionem facit et in sui operis mox citandi pag. 67 sequ. permagni momenti esse dicit, eum vero quoad dogma ipsum cum Karoli Magni legatis omnino consensisse non commemorat, ne subditi eius totam veritatem agnoscant. Eadem de causa neque verba symboli affert, quibus citatus supra pontifex Spiritum sanctum a Patre et Filio aequaliter procedere docet, neque quae in fine eiusdem symboli scribit: Qui secundum hanc fidem rectam non crediderit, hunc damnat, sancta catholica et apostolica ecclesia, quae fundata est ab ipso Iesu Christo Domino nostro¹³⁾, sed neque mitiorem quam cum Karoli legatis loquens protulit sententiam: Quisquis ad hoc sensu subtiliore pertingere potest et id scire aut credere noluerit, salvus esse non poterit¹⁴⁾. Cui Nicolai I. (858—872) epistolam ad Hincmarum Rhemensem adversus Graecorum (scilicet Photii) incriminationes reclamantem addendam censui¹⁵⁾.

Quoniam omnes patres Latini una cum pontificibus Romanis (Ioannem VIII. in sequentibus respiciam) in profitenda Spiritus e Filio quoque processione, nec non omnes patres Graeci in confitendo Spiritum sanctum a Patre Filioque, ab utroque procedere vel denique a Patre per Filium consenserunt, optimo iure conclusi: tota ecclesia Graeca, patres omnes non excluso ultimo eorum Ioanne Damasceno cum ecclesia Romana unius erat mentis nec quoad ipsum dogma ulla inter occidentem et orientem fuit dissensio.

Omnis ergo orbis christianus doctrinam catholicam vel, si auctori anonymo magis placet, doctrinam Romanam catholicam, Spiritum sanctum a Patre Filioque vel ab utroque vela Patre per Filium procedere ab initio usque ad saeculi noni dimidium confessus est. Recte ergo catholici sive iuxta scribendi modum alias usitatum Romani catholici orthodoxos se appellant atque etiam orthodoxi sunt.

Pro doctrina catholica e patribus Graecis, quos concilium Constantinopolitanum II. (oecumenicum quintum) expresse agnovit, Athanasius, Basilii, Gregorius Nyssenus, Cyrillus Alexandrinus, ut de Latinis Hilario, Ambrosio, Augustino, Leone Magno sileam, unanimiter pugnant. Neque illustrissimus adversarius meus ullum patrem vel scriptorem ecclesiasticum dogmatis Photiani testem citare valet, nisi Theodoretum illum episcopum Cyrensem, cuius tamen doctrinam εἰ δ' ὡς ἐξ υἱοῦ . . . ὑπαρξίν ἔχον (τὸ πνεῦμα ἔφη) ὡς βλάσφημον καὶ δυσσεβῆς ἀποβέβημεν, et alio loco: »Blasphemat vero et sanctum Spiritum, non ex Patre eum procedere docens secundum Domini vocem, sed ex Filio esse, ¹⁶⁾ quae in haeresi Ariana, Macedoniana et Eunomiana radices suas habet, laudare voluisset. Verum neque ad hunc provocare potest, quoniam ipsius archimagister Photius in sui Syntagmatis canonum tituli I. capite I una cum concilio oecumenico sexto (Constantinopolitano tertio) quae a Theodoro scripta sunt adversus rectam fidem et

¹³⁾ Migne Patrol. Lat. 102. 1030 sequ. Mansi 13, 978.

¹⁴⁾ Mansi, l. c. 14, 23. sequ.

¹⁵⁾ Mansi 15, 358. Migne 119. 157.

¹⁶⁾ Concilii Constantinopol. II (oecumenic. V.) anni 553 collatio III. Mansi 9. 201 sequ.

¹⁷⁾ l. c. collatio III. Mansi 9. 292

duodecim beati Cyrilli capita et eam quae dicitur Ibae epistula, expresse anathematizavit et exsecravit.¹⁸⁾

Per tota igitur octo saecula, imo etiam dimidiante saeculo nono totus orbis christianus doctrinam de Spiritu sancti e Patre Filioque vel per Filium (cuius dicendi modi adversarius meus nullam mentionem facere dignatus est) procedente illabatur servavit, quam auctor anonymus quamvis per totum orbem praedicata, ergo catholica fuerit, orthodoxam agnoscere non vult, reservata hac appellatione suae Photianae, cuius initia ostendere possumus.

Adversarius meus me exiguum vel multum laborem in hac vel illa re dilucidanda habuisse commemorat; tantum laborem uni cuique rei impendi, quantus ad positiones meas breviter solideque demonstrandas necessarius opportunusque fuit. Ipsum vero permultis occupatum, quod parum laboris impenderit suo tractatui, lubenter excusatum esse volo.

Sententiam meam »Ioannes VIII. Methodium orthodoxum eiusque doctrinam cum fide ecclesiae Romanae ad amussim consentientem probavit« quam maioribus typis imprimi curavi, valde laudat: »Valde bene fecit, nam haec est luciflua veritas, sic enim ecclesia orthodoxa hodie et omni tempore docet docuitque et quoad omnia alia dogmata fidei, et quoad dogma de sancti Spiritus processione. De hoc dogmate solo d. Snopek in sua dissertatione loquitur, et quoad hoc dogma ille papa sanctum Methodium orthodoxum agnovit. Sed his verbis d. Snopek aliud dicere voluit, videlicet, papam istum sanctum Methodium orthodoxum declarasse, quoniam Filioque, sicut papa, confitebatur. Haec d. Snopek cogitavit dixitque, sed non probavit, nec probare potuit, quoniam scriptum documentum illius papae Ioannis VIII. adest, iuxta quod et d. Snopek et toti mundo hoc demonstrare absolute impossibile est.« Tum modo rhetorico adicit: Non sunt hic legendae alias vitae sanctorum gentis Slavicae apostolorum, quae de illa re loquuntur, quasque legendas d. Snopek prorsus reicit, quod quidem authenticum esse complures auctores catholici Romani infirmare et refellere voluerunt, sed alii auctores catholici Romani luculente probaverunt. Documentum hoc Ioannis VIII. papae anni 878 epistula est, per quam quaestionem de Filioque pertractans Ioannes VIII. papa insertionem symboli acriter condemnat: De articulo illo (Filioque) ex quo exorta sunt scandala inter Dei ecclesias, papa in istis litteris suis scribit, non solum hoc non dicimus, sed etiam eos, qui insania sua principio hoc facere ausi sunt, ut divini verbi transgressores condemnamus, et theologiae Christi Domini eversores et apostolorum et reliquorum patrum, qui synodice convenientes sanctum symbolum traderunt, et una cum Iuda illos collocamus, quod eadem quae ille patrare ausi sunt. — Praemissa hac talique condemnatione eorum, qui symbolum fidei per insertionem Filioque vitare decreverunt, papa hanc talemque doctrinam blasphemiam appellat.¹⁹⁾

Quid est, quod illustrissimus auctor et in Гласник (Praecone) citato, et iam prius in suo ante septendecim annos edito opere Славенски апостоли Кирил и Методије и истина православља (Slavorum apostoli Cyrillus et Methodius et orthodoxiae veritas) Latinam tantum versionem documentum huius citat, quamvis probe sciat, epistolam Graece scriptam nobis traditam esse? Nonne, ut lectores suos clericos Graecoorientales Dalmatiae Istriaeque epistolam authenticam, non vero

¹⁸⁾ Migne Patrologia Graeca 104, 445. τὰ τε γραφέντα παρὰ Θεοδωρήτου κατὰ τῆς ὀρθῆς πίστεως καὶ τῶν ὑφ' κεφαλαίων τοῦ μακαρίου Κυρίλλου καὶ τῆν λεγομένην Ἰβὰ ἐπιστολὴν συνοδικῶς ἀνεθεμάτισάν τε καὶ ἐβδελύξαντο.

¹⁹⁾ Гласник православне далматинске цркве. Годиша XVI. У Задру 1908 стр. 13 слѣд.

versionem ipsius ex idiomate Graeco se prae manibus habere credere faciat?

Insuper alios auctores catholicos Romanos luculente probasse dicit. In proluxiori opere suo anno 1881 edito, quod supra citavi, nonnisi duos nominat, Claudium Fleury abbatem Gallicanum atque doctorem Aloisium Pichlerum presbyterum.²⁰⁾ Quales sint ipsorum probationes videamus.

Claudii Fleury abbatis Historiae ecclesiasticae libri quingentesimi capita 12—23 citat, qui in capite 12. de epistulis Ioannis VIII. corruptis vel vitiatis a Photio in ipsius concilii sessione secunda productis agit, in capite vero 24. de nostra epistula. Quam quidem authenticam esse agnoscit, nulla vero authenticae argumenta omnino afferens sic de illa loquitur. »Observavimus in collatione legatorum Caroli Magni et Leonis III. papae additionem Filioque in symbolo Nicaeno Romae non fuisse receptam et displicuisse papae, quod eam Franci recepissent, quam vis de veritate doctrinae, quam continet, videlicet sanctum Spiritum a Patre Filioque procedere non dubitaret. Unde Ioannes papa, cum sciret, hanc additionem Graecis scandalo esse, salva veritate dicere poterat, eam ab ecclesia Romana non esse receptam eosque vituperare, qui additionis auctores erant. Si vero in reprehendendo nimius est, illud adscribendum est vehementissimo Photio et imperatori placendi desiderio, quo in plures errores pertrahi se passus est. Sed doctrinae substantiam in hac epistola non delibat.²¹⁾ Sententiam ultimam etiam in originali Gallico citare placet: Mais il ne touche point en cette lettre au fonds de la doctrine.²²⁾

Abbas noster gallicanismi sectator Ioannem papam VIII. byzantinismi accusat, cum dicit, ipsum vehementissimo Photio et imperatori placendi desiderio ductum in reprehendendis additionis auctoribus nimium fuisse. Sed verbis textus epistolae »res adeo gravis tam cito commutari non possit tot annorum spatio confirmata« adnotans editor Latinus: in ipsa epistola contrarius est sensus: licet brevi tempore ortum habuerit (quae tamen auctor Gallus suppresserat), nec multorum annorum spatio confirmata fuerit — ex altera vero parte »Non satis sibi constare videtur Ioannes papa. Si enim addentes Filioque cum Iuda collocandi fuissent, homines blasphemiae rei, nec uno momento tolerari debuissent« plus contra authenticam documentum, quam pro illa hic certari manifestissimum est illi, qui rem adeo gravem serio apud semetipsum considerat.

Neque vero, quisquis epistolae auctor est, doctrinam Spiritum sanctum e Filio quoque procedere, blasphemiam simpliciter vocat, prout noster auctor anonymus affirmare ausus est, sed addentes symbolo vocem Filioque blasphemiae accusans cum Iuda collocat. Non ergo adversus catholicum dogma ipsum, sed adversus inserentes symbolo vocem Filioque vehementer accenditur. Si Ioannes VIII. auctor esset huius epistolae taliterque de inserentibus symbolo vocem, per quam non nisi veritas catholica declaratur, cogitasset, tunc tanti criminis reos pro sua, qua fuit, energia ex ecclesia eiecisset. Quoniam vero maxima occidentis christiani pars vocem Filioque symbolo inserere consuevit, ab ecclesiae atque sacramentorum communione separanda fuisset. Si Ioannes VIII. inserentes symbolo vocem Filioque talibus verbis, qualia in

²⁰⁾ Славенски аностоли Кирпа и Методије и петина православна. У Загреду 1881 стр. 72.

²¹⁾ Historia ecclesiastica Latine reddita et notis illustrata a R. P. Brunone Parode ord. s. Benedicti. Tom. XII. Augustae Vindelicorum et Oeniponti 1760 pag. 723.

²²⁾ Histoire ecclesiastique par M. l'Abbé Fleury. Tome onzième. A Paris 1720 pag. 494 sequ.

epistula *Ὁὲ ἀγνοεῖν* inveniuntur, condemnasset, etiamsi eam omnes occidentales celare voluisset, tamen hac agendi ratione nihil profecisset: apud occidentis hierarchas et clerum omni auctoritate exutus maximoque despectui et ludibrio obnoxius fuisset; nam legati, qui suo munere Constantinopoli non exacte expleto Romam reversi graves poenas pendere debuerunt, omnia evulgassent.

Auctor noster ad doctorem Aloisium Pichlerum, qui in scientiarum universitate Monachiensi theologiam docuerat, deinde imperialis bibliothecae Petropoliensis praefecti munere functus est, provocat. Qui in suae Historiae schismatis ecclesiarum orientalis et occidentalis tomo I. pag. 200 quaedam affert authenticae epistulae, de qua agimus, argumenta,²³⁾ quae tamen non sunt momenti talis, ut mihi authenticam esse persuadeant. »Papae propter Bulgaros nimium interfuit, ut omnia impedimenta pacis cum Photio ineundae amoveantur ipsiusque obiectiones futiles inanesque declarentur. Hunc ergo articulum causam schismatis exorti agnovit («ob quem suborta sunt scandala inter ecclesias Dei») — Ast Ioannem VIII. vocem Filioque nunquam schismatis inter ecclesias Dei exorti causam declarasse, sed in suis genuinis literis scandalum a factionibus Ignatianorum et Photianorum ortum esse iuxta cardinalem Hergenrötherum etiam in mea dissertatione pag. 14 Actorum vero I. conventus Velehradensis pag. 93 commemoravi.

Dr. Pichler praecipue ad cap. 89 Photii Mystagogiae sancti Spiritus provocat, ubi Ioannem VIII. prae ceteris ardentius suas partes sustinuisse atque in ipsius synodo symbolum fidei per suos legatos subscripsisse dicit. Sed si epistolam hanc prae manibus habuisset, Photius certissime ipsam vel Ioannem VIII. immediate produxisset, neque vero eum »per suos religiosissimos et illustres legatos Paulum, Eugenium et Petrum praesules et sacerdotes Dei . . symbolum fidei recipientem mente et lingua sacrisque manibus praedictorum illustrissimorum et admirandorum hominum in sua synodo ἐν τῇ κατ' ἡμᾶς συνόδῳ subscripsisse et obsignavisse« narrasset.²⁴⁾ Similiter etiam in capite 25. suae ad Walpertum patriarcham Aquilegiensem epistulae, quae sicut liber de mystagogia non ante annum 883 scripta esse dignoscitur, Ioannis tantum legatos laudat, »qui tertia iam vice Roma venientes clare cum eo citraque omnem dubitationem Spiritum sanctum e Patre procedentem praedicaverunt, imo coacta synodo iidem papae vicarii tanquam illo praesente, ὡς αὐτοῦ παρόντος ἔσειναι et una secum de Trinitate sententiam edente fidei symbolum voce pariter et lingua propriaeque manus subscriptione firmaverunt.²⁵⁾ Quod testimonium clarissimum, scriptum a Photio bene sciente, legatos pontificios ob transgressas suas facultates damnatos graviterque punitos esse, adhuc apertius ipsum epistolam *Ὁὲ ἀγνοεῖν* in manibus non habuisse demonstrat, nam maioris utique auctoritatis certissime illi fuisset Ioannis papae epistula, quam legatorum eam ob rem damnatorum subscriptio.

Talia sunt argumenta duorum, quos auctor noster citat, scriptorum catholicorum, quosque epistolam authenticam esse irrefutabiliter probasse affirmat. Acute dictum est: Qui nimium probat, nihil probat.

Ad investigandum, qualis Ioannis VIII. de Spiritus sancti processione doctrina fuerit, ad Hadrianum I. animum advertere oportet. Qui in sua epistula Filipando archiepiscopo Toletano et Felici episcopo Urgelitano missa beati Petri ecclesiaeque Romanae dogmaticae auctoritati insistens, Cur beati Petri parvipenditis gloriosae confessionis inviolabilem fidem? interrogans.

²³⁾ Geschichte der kirchlichen Trennung zwischen Orient und Occident. München 1864. S. 200.

²⁴⁾ Migne 102. 380.

²⁵⁾ Migne 102. 820.

deinde Patris ipsius testimonium perhibentis afferens Christum verum Dei hominisque filium atque Spiritum sanctum, cum sit inseparabiliter amborum, Patris videlicet et Filii et ex Patre Filioque procedat, super Deum hominem factum descendisse docet.²⁶⁾ Quibus verbis Hadrianus I. plane aperteque Spiritum sanctum a Patre Filioque procedere ex apostolica Petri traditione derivat.

Ad eandem sanctae Romanae ecclesiae traditionem, ad doctrinam, quam ab ipso apostolorum principe didicit et quotidie praedicat, vel uti in epistula ad Svatopluk principem scriptum est, quam ab ipso apostolorum principe didicit, tenuit et usque in finem saeculi tenebit atque per totum mundum quotidie sanctae fidei verba rectaeque praedicationis semina mittit, Ioannes VIII. provocavit, quum Methodium Moravorum archiepiscopum ab Hadriano papa ordinatum aliter, quam coram sede apostolica se credere verbis et litteris professus est, docere audisset. Quam fidem ne Svatopuk Moravorum princeps unquam deserat, etiam si quis episcopus vel sacerdos aliter praedicare praesumpserit, serio a papa admonetur.

Talia sunt argumenta quae auctorem anonymum moverunt ut non dubitaret de authentia epistolae Οὐκ ἄρυστον, cardinalem vero Herogenroetherum, qui in sui operis tomi II pag. 541—551 fusius eam impugnavit, ne respexit quidem Dr. Pichlerus a Baronii temporibus de authentia fere communiter dubitari ait, noster vero auctor re accuratius(?) cognita scribit: eiusdem authentiam diversi (supra verti: complures) auctores catholici Romani in discrimen vocare volunt.

Omnibus, qui hac de re egerunt, catholicis aequae ac protestantibus, qui dicuntur, atque orthodoxis Ioannem VIII. in utraque anni 879. epistula dogma de sancto Spiritu a Patre Filioque procedente tetigisse luce clarius est. Verbis talibus Ioannes VIII. traditionem quam ecclesia Romana ab apostolorum principe receperat, quaeque in ea semper vigit, non deficere unquam docet, et catholici, quin deficere possit, non dubitant. Romana ecclesia sancti Petri doctrinam omni tempore inconcussam illibatamque servavit, neque ab ea unquam desciscet.

Ad hanc Petri traditionem, ad hanc, ut Hadriani I. verba repetam, Petri inviolabilem fidem etiam dogma de sancti Spiritus ab utroque, vel quod idem esse dignoscitur, e Patre per Filium processione pertinuisse nobis evictum est. Doctrinam hanc temporibus antephotianis revera catholicam fuisse, nemo, qui oculos veritati non occludit, ambigere potest.

Dogma de sancto Spiritu a Patre Filioque procedente Ioannes VIII. papa omni ambiguitate exclusa in mente habuit, cum Moravorum principi, ut doctrinam, quam ecclesia Romana ab ipso apostolorum principe didicit, inculcavit. Doctrinam vero contrariam, scilicet doctrinam Spiritum sanctum procedere e solo Patre, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, doctrinam Photianam expresse *doctrinam falsam* nominavit atque condemnavit.

Dogma de sancto Spiritu a Patre Filioque procedente Ioannes VIII. etiam in altera epistula indubie respexit, cum Methodium Moravorum archiepiscopum, se eum non ea, quae Romana ecclesia ab ipso apostolorum principe didicit et quotidie praedicat, docere audivisse certiore facit. Doctrinamque huic oppositam, videlicet doctrinam, Spiritum sanctum procedere e solo Patre, ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς, doctrinam Photianam appellat erroneam, dicens: et populum *in errorem mittas.*²⁷⁾

²⁶⁾ Mansi 13, 871 sequ.

²⁷⁾ Conf. Konstantin-Cyrrill a Methoděj. V Olomouci 1908 str. 99 sled.

Hanc ergo Romanae ecclesiae fidem, hanc beati Petri traditionem omnem, nulla exceptione admissa, Methodius antequam episcopus consecraretur, se recipere iuramento firmare debuit idque voce sua subscriptoque documento, prout Ioannes VIII aperte scribit: quam coram sede apostolica se credere verbis et litteris professus est. Graecorum patrum e schola Antiochena prodeuntium docendi modum, Spiritum sanctum e Patre per Filium procedere ecclesia Romana nunquam reiecisse sed approbasse notandum est.

Hanc apostolorum principis traditionem, hanc ecclesiae Romanae doctrinam Methodius anno 880 coram synodo ad hoc convocata se tenuisse et secundum eiusdem ecclesiae consuetudinem vocem Filioque nequaquam symbolo se inseruisse professus est, quamobrem a papa et in omnibus doctrinis orthodoxus et in omnibus utilitatibus ecclesiasticis proficiuus solemniter declaratus est. Litteris deinde Ioannis papae anno 881 scriptis non tantum symbolum Romae hucusque usitatum, sed etiam prolixiorē fidei formulam, seu, ut apertius dicam, symbolum cum quadam additione processionem sancti Spiritus ab utroque continente atque verisimile Photii dogma de eiusdem Spiritus e solo Patre ἐκ μόνου τοῦ πατρὸς processionē damnante proposuisse probatur, quam ob rem eum competens in rebus fidei iudex orthodoxae fidei sensu utique suae ecclesiae cultorem strenuum existere iure iterum agnovit.

Denique posito non concessio Methodium Photii dogma confidentem a Latinis accusatum et eandem ob causam a Ioanne VIII. orthodoxum declaratum esse. Quoniam quaeso ratio fuit ipsius e regione distante Romam citandi? Quoniam vero sancti Cyrilli nec non sancti Methodii vitae, quae legendae Pannonicae audiunt, utrumque sanctum quoad fidem Photianum fuisse asserunt, hac etiam ex causa legendas illas, si barbare loqui fas est, tendentiosas esse dixi atque non legendas, sed documenta premenda esse clamavi atque iterum iterumque clamandum puto.

Si Photii sui ingenuus discipulus in verba sui magistri iurans dogma catholicum de Spiritu sancto etiam a Filio procedente doctrinam novam (ново ученье), vocat²⁸⁾ (forsitan quoniam iam sanctus Epiphanius ex una et, sanctus Leo Magnus altera ex parte, vel si alterum loquendi modum idem significantem διὰ τοῦ υἱοῦ, per Filium respicere iuvat, Tertullianus ex una, Origenes altera ex parte testes eius sunt neque habemus testem auctoribus his aetate priorem), certe adgratulandum est ei, quoniam iuxta eius verba doctrinam de Spiritu sancto a solo Patre procedente et nunc et a suo initio, a Photii nempe tempore, ipsius »orthodoxa catholica ecclesia« tenuit.

Sed talis indolis vir, qualis est noster auctor anonymus, etiam si rem tuam optimis argumentis fulcias, nullo huius respectu habito in sua opinione praeconcepata, quae dicitur, sibi constans easdem semper obiectiones licet centies milliesque confutatas tibi offeret iterum iterumque refutandas.

Auctor noster denique cardinalem Hergenroetherum defunctum documentum istud (Ioannis VIII. bullam Industriae tuae) quoad authenticam in dubium vocare dicit, quia scribit: non est dubium, quin Methodius symbolum sine Filioque recitaverit; hac in re non tantum ecclesia Graeca, sed etiam Romana illi assensit.²⁹⁾ Nec ego de hoc facto dubitavi, imo ipse pronuntiavi et documentis probavi.

²⁸⁾ Non Ioannes VIII. sed Photius eam in capite 6. suae Walperto missae epistolae blaspheme καὶνὴ βλασφημία vocavit.

²⁹⁾ Photius Patriarch von Constantinopel. Sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Regensburg 1867. II. Band. S. 621.

Saepe legi saepiusque audivi sententiam: Qui bene distinguit, bene docet. Verum distinguere auctoris nostri non esse videtur. Ipse enim inter cantum symboli non inserta voce Filioque et inter ecclesiae Romanae, potius dicam catholicae fidem, Spiritum sanctum procedere ab utroque nullam prorsus distinctionem facit. Cardinalis Hergenroether loco citato ita prosequitur Verum praeterea quaeritur, an (Methodius) quoad ipsam doctrinam e partibus Photii steterit, et an papa nullo huius rei respectu habito eum ab omni haereseos suspitione absolverit? Si licet auctorem nostrum ad effatum eiusdem viri doctissimi attentum facere, in eadem pagina paulo superius haec legi possunt: In se possibile, imo etiam verisimile est, Methodio in imperio Byzantino nato educatoque secundum institutionem, qua fruitus est, Latinorum Filioque mirandum insolitumque accidis, imo ipsum ante expressam definitionem etiam in oriente promulgatam a Photii errore captum hanc doctrinam patrum bona fide habuisse. — Non omnis omnem scientiam comprehendere valet. Cardinalis Hergenroether hac in re erravit, vitae Methodii et Clementis atque epistolae Stephani VI. (V.) papae, quam Wattenbach ediderat, nimiam tribuens auctoritatem. Obicienti mihi opus cardinalis Hergenroetheri non esse legendam, cui nullatenus fides habenda est, respondeo: in scientia praecipue historica nullum »αὐτὸς ἐφα«, nulla valet auctoritas nisi documentorum.

Ceterum qualis sit doctissimi cardinalis supra memorati apud auctorem nostrum auctoritas, qui ipsius textum in suam linguam patriam vertens alienum adulterinumque illi sensum subiecit, falsarii munere functus, iam iterata vice luculente probavi.³⁰⁾

Si apud nostrum auctorem anonymum supra dicti purpurati patris auctoritas quidquam valeret, certo certius eius verborum optimis argumentis fulcitorum, quae protulit de epistula Οὐκ ἔγνω »Contra epistolae authenticam gravissimi momenti argumenta externa et interna certant« rationem habuisset, ea citasset, confutasset atque epistolam spuriam (das unechte Schreiben) a nostro cardinali³¹⁾ minus recte vocari probasset. Sed ipse — commodiorem partem elegit: neque totius dissertationis meae dispositionem dedit, sed singulas tantum sententias selegit, impugnavit, quaeque voluit se probasse gloriosius de se praedicavit.

Persuasum igitur habens, ipsum mihi fidem denegaturum, etiamsi linguis hominum loquar et angelorum, pagellis istis iam coronidem imponendam puto lactanti se demonstrasse, non tantum sanctum Methodium, sed etiam Ioannem VIII. papam ipsius sensu orthodoxos sive Photianos fuisse, illud Iuvenalis »Difficile est satiram non scribere« atque sententiam opponam: Ex litteris suppositis nihil probari potest, nisi forte — dicerem: mala voluntas, nisi clarissimi viri et scientiam et dignitatem praestantem revererer.

Fr. Snopek.

PARS DISSENSIONIBUS INTER ECCLESIAM OCCIDENTALEM ET ORIENTALEM COMPO- NENDIS DESTINATA.

XVII.

De indulgentiis.

Quisquis doctrinae de indulgentiis, prout ab Ecclesia catholica ex fontibus revelationis proponitur, nullo impeditus praedudicio studuerit.

³⁰⁾ List Hadriana II. v pannonské legendě. Sborník velehradský VI. str. 32. sled. Studie cyrilomethodějské str. 98.

³¹⁾ Photius II. 622.

videbit eam non esse nisi legitimam, et necessario cohaerere cum dogmatibus in traditione aperte et explicitè contentis, quae fere omnia etiam ad fidem Ecclesiae orientalis pertinent, hodiernamque indulgentiarum praxim non esse nisi terminum organicae et necessariae evolutionis, quae Ecclesiae ut societati vivae divino-humanæ est propria. Quae Deo favente in sequenti tractatu breviter ostendemus, primo doctrinam catholicam paucis proponendo, deinde adiungendo uberiore calamo demonstrationem historico-dogmaticam. ¹⁾

I.

Peccatum non esse solum actum transeuntem, sed verum culpae reatum in peccante causare iam ex principiis sanæ ethicae probatur, aperto naturæ humanæ universæ consensu confirmatur, ab Ecclesia catholica autem ut dogma proponitur in Scriptura et traditione fundatum (cf. e. gr. solum Euli. 21, 1. — Aug., De Nupt. et Con. I. 26.) Non minore claritate doctrina Ecclesiae catholicae de duplici poenae reatu, aeternae et temporalis, de potestate et facto remissionis ex parte Dei, de remanenti poena temporali post remissum poenae aeternae reatum in fontibus traditionis continetur (ad ex. sint: Apoc. 18, 2 — Num. 14, 20—23 — II Reg. 12, 13—15 — Aug., Euarr. in Ps. 50, 11 — Greg. Moral 9, 27—) et a scholis catholicis longe ante Tridentinum manifesta claritate proponebatur. ²⁾ Immo cum hac doctrina tota N. T. oeconomia et doctrina de peccato originali stat vel cadit.

Posse hominem per opera bona Deo satisfacere, pluribus locis SS. Scripturae invenitur (cf. Luc. 3, 8; 13, 5.), item valorem operis satis-

¹⁾ Prae oculis habeantur oportet doctrina theologorum ecclesiae Orientalis eorumque argumenta. Quae Philaretus (Pravoslavnoe dogmatičeskoe bogoslovie³ II. Spb. 1882, str. 187—8) his comprehendit: 1. Bezzakonie — mysl', budto udovletvorjat' pravdě Božiej možet čelověk, a ne udovletvoril Syn Božij § 195—205. [Cf. Sl. I. th. II, 160]. 2. Nespravedliva i mysl', budto u svjatyh est' zapas děl sverhđolžnyh, togda kak npravstvennoe soveršestvovanie bezgranično (Mt 5, 45. Lk 17, 10. 1 Cor 4, 4). [cf. Sl. I. th. III, 276—7. 322]. 3. Nečestie — derzost' — proščat' grěhi buduščie ili prošedšie, ne iměja v vidu raskajanija. 4. Bez osnovanija i mysl' budto odin papa iměet pravo na proiznesenie izvěstnyh razrěšenij. — E. Uspenskij (Obličitel'noe bogoslovie. Ufa 1891, p. 118—122) affert (p. 119) etiam hoc: „Ne stranno li predstavljat', čto vremennoe nakazanie ne uničtožaetsja v to vremja, kogda uničtožaetsja večnoe nakazanie?“ (contra Trid. S. XIV. c. 1); A. Švėtlakov (Izloženie učenija pravoslavnoj cerkvi... Nižnij-Novgor. 1879, p. 57—8) docet epitimias differre omnino a materia indulgentiarum. Epitimii položeno nalagat' ne za vsě, a tol'ko za tjažkie grěhi, togda kak spravedlivost' trebuet, čtoby vsjakoe narušenje polučalo dostojnoe vozmezdje; M. Jastrebov (Iz lekcij po dogmatič. bogosloviju, Trudy 1908, I, 367) hoc quidem negat, sed epitimiarum vim medicinale tantum esse, non satisfactoriam statuit. Cf. plura ap. Seredinskij, Ob indul'gencijah. Spb. 1860; Makarij arh. litovskij in Hrist. Čtenie 1852, I, 406; Makarij, Pravoslav. dogm. bogoslovie³ II, 459—467; Innokentij, obličitel'noe bogoslovie. Kar. 1859, II, 305—332; N. Běljaev, Rimsko-katol. učenie ob udovletvorenii Bogu so stórony čelověka. Kaz. 1878.

²⁾ S. Thomas 1^a 2^{ae} qu 85. 86; 3^a p. qu 76. a. 3.

factorium in alios saltem in genere transferri posse; utrumque autem non solum in natura humana fundatur, basim omnis ordinis socialis efficit, sed dogma est universae traditioni valde familiare, cum morte satisfactoria Christi et communione Sanctorum intime cohaerens. — Obiectio de insufficientia satisfactionis humanae valde futilis est, cum ea admissa omnis cultus omnisque religio impossibilis evadit. Quae autem de superabundanti Christi in cruce satisfactione dicuntur, nullo modo propriam hominis cooperationem excludunt, nisi consequenter liberum arbitrium et omnium operum bonorum necessitatem et meritum reclamante universa humana natura negare velimus. Nimis pretiosus videtur nobis esse sanguis Christi, quam ut eum omnibus, bonae et perversae voluntatis, aequaliter prodesse affirmemus!

Possibilitate satisfactionis admissa tres casus fingi licet. Vel enim datur ab aliquo pro poena temporali peccato debita (remissione poenae aeternae supposita) satisfactio aliqua, sed insufficiens, vel satisfactio aequalis, (ut doctrina catholica de baptismo, martyrio, professione religiosa tenet), vel satisfactio pro propriis peccatis superabundans est, ut in sanctis, e. gr. primorum saeculorum eremitis, qui vitam innocentissimam post innumeras easque gravissimas poenitentias finiverunt, absque ulla exaggeratione assumere licet. Quid in hoc casu caritati, quae iuxta Paulum diffusa est in cordibus omnium, maxime sanctorum, magis proprium quam applicare id, quod superabundat, ad praeservandos alios a poenis debitis? Quod ipsum cor humanum exigit, id doctrina. Ecclesiae confirmat, eiusque historia innumeris illustrat exemplis sanctorum martyrum et confessorum, qui propria satisfactione ad salutem aliorum usi sunt ³⁾ —

Possibilitas huiusmodi translationis ex dogmate de communione sanctorum consequitur, factum privatae translationis satisfactorii operum valoris exemplis innumeris comprobatur; quaestio ergo exsurgit, num ipsa Ecclesia vi potestatis sibi traditae huiusmodi applicationem superabundantis Christi et Sanctorum satisfactionis publice facere possit? — Supponimus hic Ecclesiam veram esse societatem et auctoritate pollere. Si cui quacunque ex ratione distincta SS. Scripturae testimonia parum clara videantur, is evolutionem Ecclesiae etiam mere historice spectans hoc unum concedere debet Ecclesiam inde ab antiquis temporibus ut veram societatem semper se gessisse. Nisi ergo velimus dicere Christi Ecclesiam statim in primis temporibus in re tam principali a Christi institutione penitus defecisse, concedere tenemur Ecclesiam secundum voluntatem Christi veram esse societatem, vera et propria societas, cui amplissima et mira in Christi corpus mysticum et reale concredita est potestas, (cf. Mt. 28, 17 ss. — Mt. 16, 18 — Luc. 22, 19 — Io. 20, 23 — Mt. 18, 18.), hancce minimam, ut ita dicam, particulam huius potestatis non habebit relaxandi scilicet poenas temporales propter superabundantem Christi et sanctorum satisfactionem? Nullo vel tenuiter probabili argumento evinces hanc potestatem in generalibus affirmationibus in superiore textuum serie adductis excludi.

³⁾ Cf. e. gr. S. Thom. Suppl. XIV. a. 2. — Eus., H. E. III. 23.

eamque Ecclesiae competere in sequentibus positive uberius probatur. Interim factum ineluctabile supponimus: Ecclesiam hanc sibi potestatem attribuere eamque proprie esse potestatem indulgentias impertiendi. Est ergo indulgentia remissio poenae temporalis peccato quoad culpam remisso debitae, auctoritate ecclesiastica ex thesauro superabundantium Christi et sanctorum satisfactionum extra sacramentum vel sacrificium concessa.

Secundum communem doctrinam ad indulgentiam impertiendam ex parte Ecclesiae requiritur ratio sufficiens, cum Ecclesia in omni potestatis suae usu dispensatrix sit, non domina independens: haec autem ratio sufficiens probabiliter in omni opere bono ad gloriam Dei conducente habetur; ⁴⁾ ad indulgentias lucrandas autem praeter intentionem, ut in quovis usu fontium gratiae in adultis, requiritur etiam status gratiae sanctificantis, ut ex definitione indulgentiae patet. Valorem indulgentiae ex sola Ecclesiae determinatione, minime ex devotione, intensitate etc. operis pendere sec. s. Thomam ⁵⁾ omnino tenendum nobis videtur. Requiritur etiam, ut patet, impletio operis boni ut conditionis praescriptae et in indulgentia plenaria ⁶⁾ etiam exclusio omnis voluntarii ad quodvis peccatum affectus, saltem ut tota poena remittatur.

Ex his consequitur indulgentiam non esse meram poenitentiae canonicae, de qua infra, remissionem, ⁷⁾ et Ecclesiam nec docere nec unquam absque aperta et inexplicabili contradictione cum aliis dogmatibus in explicita fide semper contentis docere potuisse per indulgentiam reatum culpae et poenae aeternae absque contritione vel poenitentiae sacramento remitti. Verbis quorundam indultorum remissionem fieri „a poenis iniunctis et iniungendis vel alias quomodolibet debitis“ comprehendendi poenas canonicas et alias poenas temporales clare ex contextu demonstratur; sub remissione „peccati“ vel poenae remissionem intelligi, vel (item si dicitur remitti „culpam et poenam“) sermonem esse de culpae remissione in sensu composito cum sacramento poenitentiae, nunc a plerisque adversariis conceditur. ⁸⁾ Qui modus loquendi in ipsa Scriptura fundatur (cf. II. Macc. 12. 46 — II Cor. 5, 21 — insuper: Aug., contra duas epist. Pelag. I. III. —) His fabula de remittendis „peccatis futuris“ evertitur. ⁹⁾

Quod vocabulum ipsum attinet, eius origo ex ipsa s. Scriptura (adducunt o. gr. Is. 61, 1 — I Cor. 7, 6) non est nimis urgenda. Potius verbum hoc, sicut plura alia (e. gr. parochus, vigiliae, sacramentum, statio) ex usu profano, legislatione civili ad ecclesiasticum usum translatum esse videtur.

⁴⁾ Non requiri strictam proportionem inter opus praestitum et poenam remissam ex notione indulgentiae patet.

⁵⁾ S. Thomas, Suppl. qu. 25. a. 2.

⁶⁾ Beringer, Die Ablässe, ihr Wesen u. Gebrauch, ¹³ Paderborn 1900, p. 55 ss

⁷⁾ Beringer, o. c., p. 13 ss.

⁸⁾ Pascal, Les Indulgences, Paris 1907, p. 29. — Beringer, o. c., p. 10 ss.

⁹⁾ Beringer, o. c., p. 803 ss.

Ut completa sit doctrina Ecclesiae catholicae de indulgentiis, aliquid de indulgentiis pro defunctis addendum est. Animas plurium fidelium non statim post mortem ineffabili visione Dei immensae maiestatis esse dignas et capaces nec altera ex parte propter statum gratiae, in quo decesserunt damnari posse, ipsasque suffragiis viventium adiuvari posse, dogma est naturali inclinationi hominis valde correspondens et claris Scripturae et traditionis innixum testimoniis (cf. v. gr. Iob 19, 21. — II. Macc. 12, 46. — Prov. 24, 6. — Apoc. 21, 27. — Aug., De Civ. Dei l. XX. c. 9. — Tert., De coron. c. 6.), cum dogmate de communione sanctorum inseparabiliter coniunctum, ita ut perpetuam Ecclesiae doctrinam et praxim, etiam sollemni iudicio confirmatam (Trident. sess. 25.) non sit necesse multis probare.

Inter modos animas defunctorum adiuvandi per Ecclesiae praxim indulgentia pro defunctis applicata eminet, ita ut S. Thomas hanc Ecclesiae praxim ut communem supponat¹⁰⁾. Ex dictis superius satis elucet potestatem Ecclesiae indulgentias impertiendi esse partem iurisdictionis, quae nonnisi in membra Ecclesiae proprie dictae exerceri potest, ideoque indulgentias pro defunctis non applicari nisi per modum suffragii, quod et Ecclesiae praxis et eius declarationes confirmant¹¹⁾. Cum autem ex alia parte omnis indulgentia nonnisi ex thesauro Christi sanctorumque satisfactionum, qui Ecclesiae concreditus est, impertiatur, requiritur permissio Ecclesiae pro lucrante indulgentias, et hac ex parte utique etiam indulgentiae pro defunctis ad Ecclesiae iurisdictionem pertinent.

Quoad modum indulgentias defunctis applicandi pauca sunt dicenda. Contra quosdam theologos (Caiet., Navarr.) qui, provocantes ad aliquos SS. Patrum textus (Aug., de cura pro mort. ger., cap. ult. — Greg., Dial. l. IV) putabant suffragia et indulgentias mortuis non prodesset nisi iis, qui per opera sua hoc in vita meriti essent, contrarium omnino tenendum est. Textus allati sec. s. Thomam facile de necessitate status gratiae explicantur. — Immo infallibilitas effectus in genere est tuenda, cum Ecclesia in declarationibus suis hanc unicam differentiam inter indulgentias pro vivis et defunctis agnoscat, quod indulgentiae pro defunctis per modum suffragii, indulgentiae pro vivis per modum directae absolutionis applicantur, ceterum effectus utriusque est aequalis¹²⁾. Nihilominus quantitas poenae remissae non ab intentione suffragantis, sed a sola Dei misericordia repetenda est; quapropter ab Ecclesia inscriptiones, quibus in certis locis indulgentiae pro defunctis remissione poenae determinatae durationis annuntiabantur, prohibita sunt.¹³⁾ Ex parte lucrantis indulgentiam pro defunctis certe intentio requiritur,

¹⁰⁾ S. Thom. Suppl. qu. 71., a. 10. — Cf. Baronius, ad a. 878. a. 34.

¹¹⁾ Bulla Jubilaei Alexandri VI „Inter curas“ apud Amort, de Indulgentiis, Aug. Vind. 1735. T. I. sect III, n. 20. — Declaratio Sixti IV. ibidem, T. II. sect. V. n. 3.

¹²⁾ ep. Leonis XI. ad Card. Cai. apud Lépicier, Les Indulgences, t. I. p. 116. — Cf. Pesch, Prael. dogm. T. III., p. 219. S. Thom., Suppl. qu. 25. a. 2.

¹³⁾ S. Off. 9. Sept. 1603. — S. C. Indulg. 13 Febr. 1745. — S. C. Ind 28 Iul. 1840.

praeterea ut indulgentia re vera ex Ecclesiae voluntate pro defunctis sit applicabilis; quo sensu permissio Ecclesiae, de qua supra, est intelligenda. De necessitate status gratiae controvertitur.¹⁴⁾ In animis defunctorum sufficere generalem voluntatem sese a poenis liberandi et cum Deo coniungendi ab omnibus conceditur. — Alias quaestiones, e. gr. an certae animae indulgentia applicatur ex intentione lucrantis. nunc omittimus.

Doctrina hic breviter proposita etiam solemniter definita est in Conc. Trid., sess. XXII.

Iam ex dictis elucet, doctrinam catholicam de indulgentiis, dummodo recte intelligatur, sanae rationi nullatenus adversari, per eam Dei iustitiam, sanctitatem, providentiam mire illustrari, caritatem inter membra Ecclesiae valde foveri; eam autem non esse aliquid novi et inusitati, a traditione antiquitatis et ab Ecclesiae perpetua praxi alieni, in sequente tractatione, ubi etiam principalibus difficultatibus satisfiet, magis patebit.

II.

Antequam ad scientificam demonstrationem indulgentiarum accedamus, ante omnia notandum est, principale Protestantium dogma de Scriptura ut solo et sufficiente omnium dogmatum fonte absque contradictione nullatenus admitti posse.

Nihilominus dico potestatem indulgendi, quam Ecclesia sibi attribuit, Scripturae non solum convenire, sed in ea contentam esse, licet modus ipse ex praxi Ecclesiae sit determinandus. Possibilitas satisfactiones cuiusdam ex parte hominis supra iam asserta, et demonstrata breviter est; possibilem et Deo acceptabilem esse satisfactionis translationem et oblationem pro alio multis exemplis, velut Abrahae, Moysis, s. Pauli (cf. II. Cor. 12, 15. — Coloss. I., 24.) edocemur. Potestatem huiusmodi applicationem propter merita superabundantia quorundam Ecclesiae membrorum auctoritative faciendi contentam esse affirmamus in omnibus textibus supra allatis, quibus secundum sensum obvium Ecclesiae vera potestas in membra est tradita. Hancce enim partem potestatis verbis adductis esse exclusam nullatenus probatur, eam esse inclusam ex sensu obvio intelligitur, et si quod dubium occurrerit, per praxim Ecclesiae declaratur. — Quae omnia negare nemo potest nisi qui Christi ecclesiam nullam propriam et veram auctoritatem, nulla externa media habere affirmet, eamque in „regno interno“ reponat. Sed hoc, ut omittam nunc omnia alia, idem est ac vanitatem totius operis Christi affirmare, cum „regnum internum“ in quacunque oeconomia, tum ante, tum post Christum, sine dubio exstiterit. — Ecclesiam autem sibi hanc potestatem, poenas cilicet imponendi delinquentibus et eas remittendi, statim tempore apostolico attribuisse, negari non potest¹⁵⁾. Non agi autem his locis de remissione totius poenae ecclesiasticae, iam inde colligitur, quod potestas non fuisset ad

¹⁴⁾ Cf. Dr. V. Gröne, *Der Ablass, seine Geschichte und Bedeutung*, Regensburg 1863, p. 82.

¹⁵⁾ I Cor. 5, 1 ss. — II Cor. 2, 6—8.

aedificationem, sed ad destructionem, cum poena temporalis pro solo externo foro Ecclesiae remissa severius post mortem esset luenda.

Clarius autem est traditionis argumentum, quo simul usus, qui nunc est in ecclesia, evolutio historica plastice adumbratur. — Protestantes duce Chemnitzio ¹⁶⁾ contendunt saeculo XII° praxim indulgentiarum in Ecclesia primo obtinuisse. Admisso etiam hoc, undenam probatur Ecclesiam potestatem, qua usa non est, non habuisse? Nos contra affirmamus potestatem indulgentias impertiendi, prout supra definita est, in Ecclesia semper fuisse, modum autem paulatim legitima et organica evolutione Ecclesiae, quae vivus est organismus ¹⁷⁾, determinatum esse. Mirum adversarios, qui semper de evolutione et progressu loquuntur, hic nec in accidentalibus progressum admittere velle! Et quia evolutio Ecclesiae organica est, etiam in hac re, similiter atque in aliis, non potest, ut ita dicam mensis et dies primae indulgentiae adduci. Valor praescriptionis, ad quem Patres uno ore provocant ¹⁸⁾, signum est vitae cuiuslibet societatis.

Duplex via in demonstratione traditionis servari potest. Prima adducendo Ss. Patrum scripta et aliorum librorum documenta; quae via paulo longior est et propter indolem ipsorum librorum, disciplinam arcani obscuritatem difficilior, alia via est consideratio Ecclesiae praxis, quae via in rebus practicis, ad quas indulgentiae pertinent, faciliior et brevior est. Quam et nos in sequentibus insitemus.

Licet indulgentia, ut supra diximus, non in remissione solius poenae ecclesiasticae consistat, tamen eius praxis cum disciplina canonica christianae antiquitatis intime cohaeret.

Fuisse in Ecclesia tam orientali quam occidentali praxim poenis ecclesiasticis puniendi delicta publica, hic notum supponimus et lectorem ad alios libros de hac re tractantes remittimus. ¹⁹⁾ Praxim Ecclesiae orientalis ad amussim praeter alios S. Gregorius Thaumaturgus in suo canone poenitentiali ex anno 263 describit ²⁰⁾, ubi edocemur quattuor fuisse gradus poenitentium: Flentium (προσκλαυσις), qui induti habitu poenitentiali (sacco) in narthice exteriori ecclesiae stabant praetereuntes flagitantes, a sacro et communione exclusi: audientium (ἀκροάσις), qui in narthice interiori simul cum catechumenis catechesi assistebant, a sacro tamen exclusi; substratorum (ἐπόπτωσις), qui in ecclesia post preces Episcopi, quas flexis genibus excipiebant, dimittebantur; consistentium (σύστασις), qui stantes toti aderant sacro

¹⁶⁾ In p. 4. Exam. Conc. Trid. E recentioribus operibus acatholicis maximi momenti est Ch. Lea, A. History of Auricular Confession and Indulgences in the Latin Church. Philadelphia (Lea Brothers and Co.) III. t. 1896 (VIII + 629).

¹⁷⁾ Mt 13, 31 ss. — Coloss. 2, 19.

¹⁸⁾ Cf. praeter alia: Aug., De bapt. c. Donat. l. V., n. 31., l. IV. n. 9. — Tert., de praescr. haer., passim; — contra Marc. l. 4, c. 5.

¹⁹⁾ Cf. e. gr. Iac. Sirmond, Historia poen. publ. t. IV. (Venetiis 1728). Duchesne, Origines du culte chrétien (Paris 1889) ch. XV. p. 420 ss. — Frank, Die Bußdisziplin der Kirche, Mainz 1867, p. 914—953. Schmitz, Die Bußbücher u. die Bußdisziplin der Kirche, Mainz 1853.

²⁰⁾ v. apud Lépicier, o. c., t. I. p. 184 ss.

absque oblatione et communione propria. Effectus et signa externa poenitentium erant: renuntiare functionibus publicis, sive militaribus sive civilibus²¹⁾, caput radere, velari, abstinere a ludis et delectationibus. — Similis erat praxis ecclesiarum occidentalium, ubi praecipue contra haereses Novati et Novatiani regulae poenitentiae publicae accuratius determinatae sunt. — Poenitentiae initium generatim fer. IV^a. Cinerum erat, eius duratio a gravitate criminum et a diversa Ecclesiarum praxi dependebat; solemni dein reconciliatione poenitentes iterum ad communem cum aliis vivendi modum admittebantur.

Poenitentia haec canonica primo nullo modo identica est cum exomologesi vel confessione privata. Hoc primo effatis SS. Patrum²²⁾, qui de necessitate privatae confessionis distincte loquuntur, deducitur: secundo ex eo probatur, quod a canonica poenitentia delicta non publica, licet gravissima, omnino excludebantur²³⁾, quidam, e. g. clerici vel coniugati vel omnino non admittebantur vel non nisi condicionate²⁴⁾; tertio consequitur ex pluribus Conciliorum et Pontificum decretis (e. g. conc. Agathense a. 506, epistolae Innocentii I.), quae poenitentes ad annuam communionem, a qua poenitentes publici per plures saepe annos erant exclusi, admittentes et admonentes, certe poenitentes privatos intelligunt. — Ex quo facile intelleges longe diversam esse reconciliationem, de qua supra, ab absolutione sacramentali. Ut enim alia praetermittam, reconciliatio illa sollemnis fuit cum pulcherrimis caerimoniis coniuncta et Episcopo soli reservata²⁵⁾. — Insuper scimus reconciliationem relapsis denegatam esse, excepto articulo mortis, numquam autem eis poenitentiam sacramentalem denegatam esse²⁶⁾.

Ex alia autem parte poenitentiae canonicae non pro solo externo Ecclesiae foro imponebantur, sed „in conspectu Dei“, h. e. Ecclesia eas ut satisfactionem vel recompensationem temporalium poenarum, quae secus hic vel in alia vita a Deo essent infligendae, considerabat, id quod ex claris SS. Patrum testimoniis²⁷⁾ edocemur et ex communi hominum persuasionem qua poenitentiam canonicam magnum esse beneficium eamque viam ad coelum sternere existimabant. Propterea etiam remissio, si quae obtinebat erat remissio poenae „in conspectu Dei“, poenae a Deo infligendae, cum secus, ut iam supra innuimus, huius-

²¹⁾ De poen. dist. V. c. 3.

²²⁾ Origenes, Hom. II. in Ps. 37. — Tertullianus, de Poen. c. VIII. — Paulinus, Vita s. Ambrosii. — Minut. Felix Octavius (paulo post initium) etc.

²³⁾ August., Sermo 351. c. 4. n. 10.

²⁴⁾ Conc. Arelat. II. c. 22. — Siricii epist. I., n. 14.

²⁵⁾ Cf. Amort, op. c., P. I. s. 3. n. 2.

²⁶⁾ Ep. Innoc. I. ad Exsuperium. — Coel. I. ad episc. Vienn. et Narb. — Leo M., Ep. 41. — Mansi, Conc., t. II. p. 674 ss. — Cf. Lépicier, o. c., t. I, p. 205 ss. — Pesch, Praelectiones dogmaticae, T. VII., p. 18 ss. — Palmieri, De poenitentia, Append. de indulgent. — Pascal, Les Indulgences, p. 39.

²⁷⁾ Cf. e. gr. Cypr., ep. XIII. — Ambr., De poenit., l. II. c. 7. 8. — Aug., Contra Cresc., l. II., c. 11, 12. Cf. Pesch, o. c., t. VII., p. 213 ss.

modi remissio magis nociva esset, quam prodesset paenitenti, qui gravius post mortem esset puniendus.

Remissionem autem re vera aliquando factam esse ex historia scimus. Aliquos a poenitentia publica exemptos fuisse, supra diximus, ceteris autem poterant Episcopi tempus poenitentiae abbreviare, immo licebat Episcopo eximere poenitentem non solum ab uno gradu poenitentiae, etiam longissimo, qualis erat gradus genuflectentium, sed etiam a poenitentia tota, ut passim in haereticis conversis factum est²⁸⁾. Quo casu gaudium Ecclesiae de conversione et humiliatio conversi ut sufficiens ratio remissionis habebatur, aliae autem rationes censebantur: persecutio appropinquans²⁹⁾, mortis articulus³⁰⁾, in quo casu tamen onus remanebat sistendi se poenitentiae canonicae, omissis tamen tribus gradibus inferioribus³¹⁾.

Ex iis, quae supra de natura poenitentiae canonicae eiusque remissionis dicta sunt, sequitur relaxationem et exemptionem a poenitentia canonica sensu vero et proprio fuisse indulgentiam. Quod etiam modus loquendi, quem Ecclesia hodie in impertiendis indulgentiis plerumque adhibet, confirmat. Si Ecclesia e. gr. indulgentiam unius anni, 40 dierum etc. impertit, nullatenus intendit remittere quantitatem correspondentem poenae post mortem luendae, sed solum significare vult se eam quantitatem poenae temporalis remittere velle, quae respondeat poenae per antiquam canonicam poenitentiam eodem tempore sustinendae.

Unum solum elementum indulgentiae in hac poenae temporalis remissione desiderari videtur, declaratio scilicet remissionem factam esse ex thesauro Ecclesiae, propter merita iustorum. Hanc autem notam characteristicam indulgentiae explicite etiam invenimus in reconciliatione lapsorum. Praeter innumeros martyres, quos Ecclesia in persecutionibus „in omni loco ob eam, quam habet erga Deum dilectionem, permittebat ad Deum“ (Irenaeus), non defuerunt in ea etiam, qui poenis et minis perterriti Christum in persecutione negarent. Quorum numerus praecipue in persecutione Decii (249—251), omnium gravissima, maior evasit³²⁾; cum enim ante hanc persecutionem Ecclesia longa pace frueretur, zelus nonnullorum deferbuerat. Itaque factum est ut in persecutione haud pauci christiani deficerent, vel idolis paganis sacrificando (thurificati), vel de immolatis comedendo (sacrificati), vel sive per servos sive per magistratum corruptionem testimonia de peracto sacrificio idololatrico sibi comparando (libellatici), vel nomen in tabulas publicas inserendo (acta facientes). Qui omnes, ut ab iis, qui tempore pacis sponte deficiebant (apostatae) distinguerentur, lapsi nominati sunt.

Disciplina ecclesiastica erga apostatas severissima fuit: a communione fidelium per poenitentiam gravem excluderentur nec admit-

²⁸⁾ Eus. H. E. I. V. n. 32. — Conc. Ancyran., can. 2, can. 5. — Mansi, I. c. p. 514, 515. — Nic., can. 12. — Ambros., De poen., I. II. c. 7 ss. — Cf. Pesch, o. c., T, VII., p. 215 ss.

²⁹⁾ Cypr., Ep. 57.

³⁰⁾ Conc. Carth. IV., can. 76.

³¹⁾ Inn. I. ep. ad Dec. — Pascal, o. c., p. 39.

³²⁾ Cypr., Ep. XI. — Hieron., vita Paulin. — Cypr., de lapsis.

tebantur ad reconciliationem praeterquam in mortis articulo. Licet peccatum lapsorum genere suo peccato apostatarum equipararetur, tamen misericors caritas Ecclesiae suadebat, ut non eadem severitate animadverteretur in eos, quibus gravitas persecutionis excusatio quaedam erat. Quae praxis re vera celeriter obtinuit. Lapsi de peccato suo poenitentes sese ad pedes martyrum provolvebant, enixe deprecantes, ut propter merita sua apud Christum pro se supplicarent, et libellum a martyribus acceptum Episcopo proponebant, quo facto vel statim vel post breve tempus ad fidelium communionem admittebantur, poenitentia debita remissa. — Certe Ecclesia, cum in exigenda poenitentia, (quae, ut dictum est „in conspectu Dei“ imponebatur³³⁾), tam severa esset, hoc facere non poterat sine ratione sufficiente; fuerunt autem sufficiens ratio merita sanctorum martyrum. — Habemus ergo exemplum indulgentiae verae et propriae cum omnibus notis essentialibus et characteristicis.

A tempore Decii praxis haec Ecclesiae universalis evasit et etiam contra traditores in persecutione Diocletiani (288—305) adhibebatur. Inter nimiam quorundam severitatem et facilitatem aliorum in admittendis lapsis, ecclesia catholica mediam semper viam tenuit, ex una parte veram conversionem et internam poenitentiam exigens, ex altera parte propter sanctorum merita condignam satisfactionem remittens, ut praecipue ex scriptis S. Cypriani et ex modo agendi s. Marcellini (296—304), s. Marcelli (307—309), s. Cypriani edocemur³⁴⁾.

Ex eadem periodo indubia habemus testimonia de suffragiis pro mortuis. Dogma ipsum de poenis temporalibus post mortem luendis, quod in fontibus revelationis contineri supra breviter ostendimus, ad explicitam Ecclesiae fidem pertinuisse ex symbolicis sepulturae caerimoniis³⁵⁾, inscriptionibus in catacumbis, expressis testimoniis³⁶⁾ evincitur. — Pro defunctis non solum sacrificium offerebatur³⁷⁾, sed in utilitatem eorum *ἀγάπαι* celebrabantur³⁸⁾, libertas servis concedebatur³⁹⁾; quae non explicantur nisi ex persuasionem, posse propriis operibus pro poenis eorum satisfieri; quod fundamentum est indulgentiae pro defunctis.

Indubia ergo testimonia indulgentiae pro vivis et initium indulgentiae pro defunctis iam in antiquitate Christiana habemus. —

³³⁾ Cypr., Ep. XIII. — Cf. Pesch, o. c., T. VII., p. 213 ss.

³⁴⁾ Cypr., Dp. XI., Ep. XXIII ad martyres. — Ep. XXX inter ep. Cypr. — Baronius, Annal. Eccl., t. II., a. 254., n. 105. — Duchesne, Lib. Pont., t. I., p. 74. — Lepicier, o. c., t. I. p. 560 ss.

³⁵⁾ Const. Ap., VI., 17. — Pitra, Iur. Eccl. Graec., t. I. p. 344.

³⁶⁾ Cf. passio s. Perpetuae apud Lépicier, o. c., t. I. p. 266.

³⁷⁾ Tert., de corona milit., c. III. — Cypr., Ep. LXVI. — Epiph., Haeres. 75. — Ambr., De obitu Theodosii, n. III. — Cf. Kirsch, Die Lehre von der Gemeinschaft der Heiligen im christl. Altertum. Mainz 1900.

³⁸⁾ S. Paulin., Ep. XIII, 11.

³⁹⁾ Armellini, Gli antichi cimiteri romani, Rome 1892, p. 24 ss.

III.

Edicto Mediolanensi a. 313 universae Ecclesiae pax restituta est. Hoc tempore rigor poenitentiarum canonicarum paulum diminutus est, non tamen cessaverunt, ut praeter alia ex instituto munere sacerdotis Poenitentiarii (*προεσβύτερος ἐπὶ τῆς μετανοίας*), ex libris poenitentialibus, ex nomine diei indulgentiae (generatim Dominica Palmarum) edocemur. Fervore refrigescente multa concilia usum poenitentiarum inculcant; ita concilium Catalaunense 813, Parisiense 829, Triburense 894⁴⁰), item Gregorius VII. Papa contra insufficientes et nimis leves poenitencias protestatus (1075--1085) est. Ex alia parte documenta adsunt (c. gr. litterae Alexandri II., capitularium Atonis Vercellensis), ius Episcoporum partem poenitentiae remittendi⁴¹), quae ostendunt exempla pristinae severitatis hoc etiam tempore non omnino desiderari⁴²).

Hac aetate commutatio poenitentiae in opus simile frequenter invenitur. Exemplum commutationis poenitentiae pro diaconis iam in concilio Ancyrensi 314 habemus, commutationem poenitentiae pro elemosyna concilium Cloveshoense 747 commemorat, non tamen approbat. Nihilominus usus hic mox communiter obtinuit, ut Poenitentiales libri Theodori Cantuariensis, Bedae Venerabilis etc. testantur⁴³). Commutatio poenitentiae pro infirmis saeculo X^o. ad finem vergente communis apparet. Fiebat autem mutatio praesertim in prostrationes (*μετάρουναι, σκροταὶ μετάρουαι, γονυκλισίαι*) i. e. orationes prolixiores brachiis extensis cum genuflexionibus, quibus flagellatio passim adiungebatur.

Cum de commutatione in opus facilius agatur, favor hic ab Ecclesia ex iusta causa concessus merito, ut nova indulgentiae verae praxis apparet.

Mox etiam peregrinationes in loca pia, quae ab antiquo tempore in Ecclesia in usu erant, poenitentiis substituebantur⁴⁴). Ita, ut unum saltem exemplum adducamus, Eriartus quidam Anglus, occisionis sacerdotis regularis reus, Romam ad Nicolaum I^{um} proficiscitur a. 867, a quo respectu peregrinationis suae ad SS. Apostolorum limina reductionem poenitentiae perpetuae in poenitentiam duodecim annorum obtinet⁴⁵). Si peregrinatio fieri non poterat, indulgentia simpliciter impertiebatur⁴⁶).

Indulgentiae peregrinationi ad certum locum pium adiunctae merito ut initium indulgentiae localis possunt considerari. Primum autem exemplum sunt saec. XI°. indulgentiae ad stationes applicatae. Statio, de qua iam saec. II°. Tertullianus loquitur⁴⁷), primo

⁴⁰) Fleury, Hist. eccl., l. XLVII., n. 24.

⁴¹) Fleury, o. c., l. LXI, n. 76.

⁴²) Lépicier, o. c., t. I., p. 284 ss.

⁴³) Lépicier, o. c., t. I., p. 292 ss.

⁴⁴) Amort, o. c., P. II. sect. IV. n. 70. — Morin., de Poenit., l. VII. c. 15.

⁴⁵) Fleury, o. cit., l. I., n. 8.

⁴⁶) Alia exempla utriusque praxis habes apud Lépicier, o. c., t. I. p. 297 ss.

⁴⁷) Tert., Ad uxor., l. II. c. IV.

idem ac conventus vel synaxis significat. A tempore Gregorii M. (590—604) usus vocabuli communiter pro sollemnibus ad sacra celebranda in ecclesiis conventibus, obtinuit, quos teste Ioanne Diacono hic Pontifex „constituit ordinavitque per basilicas vel beatorum martyrum coemeteria“⁴⁸⁾. — Verum autem exemplum indulgentiae realis iure in cereis „Agnus Dei“ dictis vides, quorum usus medio aevo exeunte communis fuit⁴⁹⁾.

Testimonia suffragiorum pro defunctis exinde multo frequentiora sunt. Associationes „ad mutuam animarum adiutorium post mortem“ primo Romae ad ecclesiam SS. Cosmae et Damiani, deinde aliis in locis erectae sunt. Multi fideles instituta pia ad adiuvandos pauperes et infirmos erigebant „in remedium animae suae“, persuasione ducti, se precibus eorum, qui ibi alerentur post mortem adiutum iri.

In hac periodo origo altaris s. Gregorii et initia altaris privilegiati quaerenda est. Cum in his casibus cum determinato loco vel ad certum missarum numerum (missae Gregorianae) determinata promissio remissionis poenarum in purgatorio ab animabus lueendarum iungatur, praxis haec, utique decursu temporis accuratius determinata, indulgentiae pro defunctis exemplum praebet⁵⁰⁾.

Medio aevo progrediente multiplicantur semper rationes et occasiones indulgentiarum impertiendarum. Opportuna occasio erat consecratio ecclesiarum, quae symbolum est internae animae consecrationis Christo sponso per caritatem factae. Iuxta Benedictum XIV. (Bulla „Iam inde a primis annis“ ex 12 Maii 1756) mos ecclesias consecrandi perantiquus est et iam saeculo V^o commemoratur; inde a saeculo X^o passim occasione consecrationis indulgentiae conceduntur. Licet non omnia huius aevi documenta aequalem fidem mereantur et multae indulgentiae saec. XIⁱ et XIIⁱ praesertim ut falsae merito reiciantur, non pauca, tamen exempla habemus ex hoc tempore genuinarum indulgentiarum, quae in consecratione ecclesiarum concessae sunt. Ita a Benedicto IX° indulgentia in consecratione ecclesiae S. Victoris Massiliae a. 1040 concessa est, ab Alexandro II. pro ecclesia Montis Cassini; anno 1098 Urbanus II. consecrando ecclesiam S. Nicolai Andegavi septimam partem poenitentiae remisit iis, qui annum sancti huius festum peculiari devotione celebraverint. Indulgentia 40 dierum concessa est occasione dedicationis ecclesiae s. Ioannis ante Portam Latinam a Coelestino III (1191—98). Similia exempla saeculo XIII° occurrunt.⁵¹⁾

Quo tempore etiam usus indulgentiam occasione sollemnis sanctorum canonizationis impertiendi invaluit. — Ecclesiam

⁴⁸⁾ In vita b. Gregorii, l. III. c. XVIII.

⁴⁹⁾ De origine et usu cf. Lépicier, o. c., t. I., p. 313 ss. — Beringer, o. c., p. 412 ss., etc.

⁵⁰⁾ Lépicier, o. c., t. I. p. 316 ss. — Cf. tamen Beringer, o. c., p. 426, 437.

⁵¹⁾ Cf. Lépicier, o. c., t. II., p. 10 ss. — Raynaldi, t. II., a. 1244. n. 48 ss.

inde a primis saeculis sanctos martyres speciali honore prosecutam esse, iam supra dictum est et ex historia ecclesiastica satis constat. Licet ad hoc, ut quis martyr ab Ecclesia coleretur, sollemni iudicio opus non esset, sed simplex in „diptychis“ martyrum adnotatio sufficeret, non licuit tamen fidelibus quemcunque ad libitum sanctum venerari, ut praeter alia ex casu Lucillae matronae⁵²⁾ notum est. Iam saeculo IV° idem honor etiam confessoribus tribuitur per vocem populi confirmatus vel erectione „martyrii“ stabilitus. Primum sollemnis canonizationis documentum habes ex a. 993, quo a Ioanne XV. Udalricus episcopus Augustanus in sanctorum album relatus est. Munus hoc primo etiam ab episcopis exercitum inde a tempore Alexandri IIIⁱ (1159—1181) Summo Pontifici reservatur. Inde a saeculo XIII° tum Episcopi in canonizationibus particularibus, tum Romani Pontifices in sollemni canonizatione indulgentias concedunt. Velut Honorius III (1225) in canonizatione s. Laurentii, archiepiscopi Dublinensis, Gregorius IX (1232) in canonizatione s. Antonii de Padua, et s. Elisabeth Hungaricae etc.⁵³⁾ Translatio reliquiarum alicuius sancti, qua aliquando ipsa sollemnitas canonizationis quasi supplebatur et convalidabatur, item indulgentiis ditabatur. E. g. a. 1283 episcopi Eboraci in sollemnitate translationis corporis S. Guilielmi congregati indulgentiam concedunt iis „qui contriti et confessi“ corpus sancti in ecclesia Eboracensi certo die visitarent.⁵⁴⁾

Cum omnibus his casibus indulgentia semper cum sanctorum cultu intime iungatur, alioquin autem indulgentia propter iustorum merita iam in antiquitate christiana sit impertita, facile nobis persuademus, venerationem sanctorum non solummodo fuisse conditionem lucrandae indulgentiae, sed Ecclesiam indulgentias propter sanctorum merita impertiisse.

Hucusque certae et determinatae preces ad indulgentias lucrandas non praescribebantur. Ut condicio vel oratio generatim praescribebatur vel oratio pro certa persona aut negotio fundenda, ut in indulgentia quae a. 1255 ab Alexandro IV° iis, qui pro rege Ludovico IV orarent, et in illa quae a. 1289 a Nicolao IV° orantibus pro Carolo, rege Siciliae, est impertita.⁵⁵⁾ Primo Clemens IV. anno 1268 indulgentiam trium annorum determinatae orationi („Benedictum sit dulce nomen etc.“) adiunxit.⁵⁶⁾ Recitationi „Angelus Domini“, qui usus secundum plures a S. Francisco introductus est, a. 1318 a Ioanne XXII. indulgentia 10 dierum est adnexa. —

Neque solum orationibus, sed et aliis operibus bonis, quae in bonum religionis et salutem animarum spectant, indulgentiae adiunguntur. Innocentius IV. exstructionem ecclesiae cathedralis Lugdunensis promoturus a. 1247 indulgentiam unius anni omnibus impertit, qui

⁵²⁾ Opt. Milev., Lib. I. adv. Parmen.

⁵³⁾ Cf. Lépicier, o. c., t. II., p. 17.

⁵⁴⁾ Acta SS., Iunii die 8, t. II. p. 144, col. 2. — Alia exempla apud Lépicier, o. c., t. II., p. 42 ss.

⁵⁵⁾ Amort, o. c., P. I., sect. VII., p. 194.

⁵⁶⁾ Lépicier, o. c., t. II., p. 28.

„eidem fabricae manum porrexerint adiutricem“ ⁵⁷⁾ Simili modo alii Pontifices indulgentias ad monumenta publica construenda contribuentibus impertiendo simul animarum saluti prospiciebant et artes liberales promovebant, ita ut merito scriptor recens plurima aevi medii artis christianae monumenta indulgentiis tribuat. ⁵⁸⁾

Aucto numero indulgentiarum brevi necessitas eas in certum aliquem ordinem redigendi apparuit. Initium factum est in „libris indulgentiarum“, in quibus indulgentiae peregrinationibus ad Apostolorum limina concessae continebantur. Ne autem Ecclesiae thesaurus nimia quorundam ecclesiarum particularium praesulum prodigalitate dissipetur, visum est Ecclesiae, facultatem Episcoporum hac in re limitare in concilio Lateranensi IV (1215), in quo Episcopis potestas solum 40 dierum indulgentiam impertiendi relicta est et simul declaratum sacerdotibus nullo modo, Abbatibus nonnisi vi indulti specialis potestatem poenas temporales per indulgentias remittendi competere.

Consideratis omniibus, quae de modo, quo medio aevo indulgentiae concedebantur, dicta sunt, verus Ecclesiae progressus, praxim indulgentiarum hodiernam praeparans, apparet. Occasiones indulgentiarum multiplicantur, indulgentiae orationibus determinatis et aliis operibus bonis adiunguntur, eas propter merita sanctorum dari clarius enuntiatur, potestatis subiectum in particulari accuratius determinatur, indulgentiae in ordinem rediguntur. Quae omnia indigentiis temporum apprime respondent et in legitima et organica evolutione fundantur. Indigentiis temporum, inquam, respondent; quibus severa illa antiqua poenitentiae ecclesiasticae praxis amplius sustineri non potuit et caritas Ecclesiae mitiorem modum cum filiis debilioribus agendi inspirabat. Legitimum autem fuisse modum procedendi Ecclesiae negare non poterit nisi qui vel Ecclesiam omnis potestatis expertem esse affirmet vel eam contra omnia Scripturae et traditionis testimonia non ut corpus vivum et admirabilem organismum sed ut mortuum quid et immobile consideret. Ecclesia autem inter contradictorias adversariorum exaggerationes qui ei modo „stagnationem“ et immobilitatem obiciunt, modo novitatis eam accusant, mediam veritatis viam tenet, immutabilitatem dogmatis contra omnes impugnationes defendendo, dogmata in explicita fide contenta clarius definiendo, dogmata implicita etiam explicite occasione data proponendo, res autem disciplinares secundum temporum et personarum necessitates determinando. Cuius rei clarissimum exemplum in indulgentiis habes, ubi firma stante semper veritate dogmatis praxis secundum tempora variatur. Unde nil mirum, si contra novam indulgentiarum praxim non solum nemo ex magnis huius temporis sanctis insurrexerit, sed praesertim sancti et optimi quique ex fonte indulgentiarum saepe hauerint, ut in vitis ss. Ludovici, Ioannis Cantii, Clarae Assisiensis, Gertrudis, Birgittae legere poteris. —

⁵⁷⁾ Raynaldi, t. II., a. 1247, n. 85.

⁵⁸⁾ „Il nous sera facile de constater que nous leur (aus indulgences) sommes redevables de la plupart des beaux monuments que nous a légués le moyen âge. Ces merveilles d'architecture furent le plus souvent inspirées par le pouvoir magique des saints Pardons.“ Lépiciér, o. c., t. II., p. 44.

IV

Omnes supradictae indulgentiarum concessionēs, licet tam frequenter et large ab Ecclesia factae sint, tamen, cum natura sua essent magis particulares, ex toto et universim praxim poenitentiae canonicae suppressere non poterant. Haec essentialis mutatio praxis poenitentialis potius maximo illi et celeberrimo mediū aevi facto, expeditionibus cruciatis, attribuenda est. — Historia earum nota est. Post irritos conatus Sylvestris II. (999—1003) et S. Gregorii VII (1073—1085) christianis Orientalibus succurrendi et terram sanctam a iugo infidelium liberandi, tandem Urbanus II (1088—99), precibus Petri Amiensis motus a. 1095 in concilio Claromontensi expeditionem cruciatam contra Palaestinae infideles proclamavit, indulgentiam plenariam promittens omnibus, „quicumque pro sola devotione, non pro honoris vel pecuniae adeptione Ierusalem profecti fuerint.“⁵⁹⁾ Haec summae ecclesiasticae auctoritatis promissio et declaratio non solum nullam excitavit novitatis admirationem, sed ab omnibus magno cum gaudio excepta est et plurimos ad iter suscipiendum instigavit. Simili modo Innocentius III. anno 1146 iis, qui secundae expeditioni interessent, indulgentiam tribuit omnium, „de quibus corde contrito confessionem fecissent“ Ad quam indulgentiam „largissimam“ provocat S. Bernardus, certe Ecclesiae fidei custos fidelissimus, in litteris suis ad episcopum, clerum, populum Spirensem,⁶⁰⁾ nec non in operibus suis passim.

Expeditiones cruciatae duplicem effectum habebant, qui pro praxi indulgentiarum magni erat momenti. —

Primum facile erat iam universalem indulgentiam pro expeditionibus concessam ad alios casus similes extendere, quo indulgentiarum usus multo fieret frequentior. Ita Gelasius II. (1118—1119) Alphonso, regi Aragoniae, et toti exercitui adversus Mauros debellanti, a. 1118 indulgentias „sanctorum meritis et totius ecclesiae precibus“ concedit,⁶¹⁾ Alexander III. a. 1179 ad expeditionem contra Albigenses perturbatores et haereticos excitat indulgentias adiungendo, ut „fideles viriliter tantis cladibus se opponant“;⁶²⁾ anno 1213 Innocentius III., anno 1443. Eugenius IV ex eadem ratione belli contra infideles gerendi thesaurum Ecclesiae aperiunt. — Secundo expeditiones cruciatae, ut diximus, rapidam diminutionem ac deinde totalem poenitentiarum canonicarum cessationem produxerunt.⁶³⁾ Non desunt quidem exempla severae disciplinae, ut in vitis S. Berchtholdi, s. Hannonis, Henrici II. legimus, modus tamen valde mitigabatur⁶⁴⁾, donec praxis antiqua ex toto cessaret.

⁵⁹⁾ Mansi, Conc. Clarom. apud Lépiciér, o. c., t. II. p. 72.

⁶⁰⁾ Ep. 322 (edit. Paris.)

⁶¹⁾ Epist. Gelasii II. Pp. ad exercitum christianum Caesaraugustam obsidentem v. apud Mansi, o. c., T. XXI. Col. 169, 170.

⁶²⁾ Amort, o. c., P. I., s. II., pp. 54 ss.

⁶³⁾ „Il est incontestable que les croisades ont donné le coup de grâce aux pénitences canoniques.“ Lépiciér, o. c., T. II., p. 88.

⁶⁴⁾ Cf. Poenitentialem librum Roberti de S. Victore, v. apud Amort, o. c., P. II., sect. II, n. 4.

Non solum belli tempore, sed etiam in pace Ecclesia thesaurum suum liberalius aperiebat, annis iubilaei universalem et plenariam impertiendo indulgentiam Romam visitantibus. Post ea, quae de extensione indulgentiarum dicta sunt, nil mirum esset, si Ecclesia, in usu potestatis suae a Spiritu Sancto ducta, etiam nulla speciali occasione externa ad id impellente hunc modum indulgendi introduxisset. Freta est tamen Ecclesia in hac institutione, sicuti in pluribus aliis, traditione populi christiani. Rumor in pluribus orbis catholici regionibus percrebrescebat, thesaurum indulgentiarum, quae peregrinationibus ad Apostolorum limina adiungebantur, largiore et speciali modo centesimo quoque anno aperiri, qui rumor anno 1300 p. Chr. innumeros undique peregrinantes Romam alliciebat. Qua persuasione populi christiani, quem universim Spiritus Sanctus „non sinit aliter intelligere“ (Tertullianus) ac doctrinae respondet catholicae, et cuius „consensus non parva est veritatis assertio“ (Augustinus), fretus Bonifatius VIII (1294—1303) anno 1300 celebrem bullam edidit „Antiquorum habet fida relatio“, in qua pro anno 1300 thesauros Ecclesiae aperuit, omnibusque basilicas Romae visitantibus plenariam indulgentiam promisit⁶⁵⁾ Non erat igitur ne quoad modum quidem propria renovatio, sed vetus observabatur traditio.⁶⁶⁾ Rationem anni iubilaei et totam doctrinam de indulgentiis et praesertim de thesauro Ecclesiae dilucide et clare proponit Clemens VI. (1342—1352) anno 1343° in celeberrima bulla „Unigenitus“ Idem Pontifex destinavit, ut annus iubilaei quinquagesimo quoque anno celebraretur, quo plures magni huius beneficii participes fierent, ipseque anno 1350 iubilaeum aperuit speciali bulla in qua nomen „iubilaei“ primo hoc sensu occurrit.⁶⁷⁾ Iterum ingens plebis christianae multitudo Romam accurrit, ita ut a festo Nativitatis usque ad Pascha 1,120.000 peregrinorum numerarentur. — Ab Urbano VI. (1378—1379) anno 1389 trigesimus tertius quisque annus iubilaei est constitutus, sed sub Nicolao V (1447—1455) antiqua Clementis VI. praxis est restituta. Paulus II (1464—71) decrevit, ut iubilaeum post 25 annos semper celebraretur, quod a Sixto IV (1471—84) confirmatum est, qui etiam simul pro anno iubilaei particulares indulgentias sive singulis ecclesiis sive universim concessas suspensas esse voluit. Anno iubilaei 1500 prima vice introducta et deinde semper repetita est pulchra caerimonia „apertionis portae“ basilicae s. Petri, quae symbolum est apertionis Ecclesiae thesauri.⁶⁸⁾

Praeter haec iubilaea ordinaria, quae abhinc excepto uno alterove casu regulariter celebrabantur, peculiarem mentionem iubilaea extraordinaria merentur, sive ex speciali ratione extra tempus consuetum pro universa Ecclesia concessa, sive pro certo loco semel vel saepius inapertita. Exemplum primi habes in iubilaeo extraordinario, quod Sixtus V. (1585—90) concessit occasione suae electionis et deinde frequentius usque ad ultima iubilaea extraordinaria Leonis XIII°, exempla

⁶⁵⁾ A mort. o. c., P. I., sect. III. — Pascal, o. c., p. 56.

⁶⁶⁾ Cf. *Civiltà catholica*: Roma nell' anno giubilare 1300 (17. martii 1900).

⁶⁷⁾ De origine et usu vocabuli cf. Lépicier, o. c., T. II., p. 167 ss.

⁶⁸⁾ Cf. *Civiltà cattolica*: La tradizione delle Porte sante (17. Febr. 1900)

secundi in iubilaeo Ecclesiae Lugdunensi concesso quotiescunque festum Corporis Domini cum festo coincidit s. Ioannis Baptistae et in illo, quod Compostellae celebratur, si festum s. Iacobi in Dominicam inciderit.

Cum plurimi Romam peregrinari legitime prohiberentur, iam a Clemente VI° et deinde saepius beneficia iubilaei etiam absentibus et impeditis concedebantur. Ut condicio generatim praeter orationem ea pecuniae summa in pios Ecclesiae usus expendenda praescriberetur, quam secus quis pro itinere Romam impenderet. Eadem conditione Alexander VI. anno 1500 iubilaeum in Urbe celebratum pro anno sequenti in universam Ecclesiam extendit, qui usus abhinc singulis annis iubilaei observabatur. Eleemosynam ut conditionem indulgentiae lucrandae imponere iam prius, ut supra dictum est, in usu fuit,⁶⁹⁾ nec quid miri habet, cum omne opus bonum, ideoque etiam eleemosyna ratio sufficiens Ecclesiae sit poenas temporales ex thesauro suo remittendi. Ecclesiam pecuniam ut compensationem indulgentiae exegisse ideoque proprie indulgentias vendidisse, quae calumnia in ore est fere omnium adversariorum, ne unico quidem exemplo ex historia ab iis probatur et indulgentiarum notioni et naturae, prout nunc exposita et ab Ecclesia nullo reclamante proponebatur, e diametro opponitur. Non infitiamur posse in dispensatione indulgentiarum accidere et re vera accidisse abusus, qui tamen ipsi Ecclesiae non sunt imputandi nec propter eos ipsa est institutio reprobanda.

Hoc praetextu adversarii utuntur, ad hos abusus quos aiunt esse innumeros, provocant, cum pugnant contra indulgentias. Nisi autem saluberrima etiam cuiusque societatis instituta reicere velimus, apprime nobis, puto, inter institutionem legitimam et eius abusum est distinguendum. Legitimam esse indulgentiarum institutionem ex omnibus dictis satis clucet. Non solum in natura humana fundatur, sed cum principalibus dogmatibus Ecclesiae, ut cum veritate de peccati malitia eiusque poenis, cum doctrina de operibus meritoriis et satisfactione, cum dogmate de communione sanctorum et de purgatorio, de sacramento poenitentiae, ita necessario cohaeret, ut fidenter dicam, sine hoc dogmate in mirifico catholicae veritatis aedificio lapidem quendam necessarium desiderari. Potestas indulgendi ex sacris paginis deducitur, perpetua traditione sancitur, modus ipse legitima et successiva evolutione determinatur. Quid ergo ad rem abusus, si qui acciderint? Ecclesiam pro pecunia indulgentias vendidisse, assertio est, ut supra diximus, nullo testimonio fulta; nec unquam id Ecclesia facere potuisset absque contradictione cum perpetua indulgentiae et poenitentiae praxi et absque insigni admiratione et reclamazione iustorum Ecclesiae, qui in ea numquam defuerunt.

Sed dices, nonne historia docet, occasione iubilaeorum multos se ex pecunia peregrinorum ditasse? Sed aliud, puto, est, occasione indulgentiae divitem fieri, aliud indulgentiam vendere. Gravius utique est, si, quod re vera accidit, pecunia ad indulgentiam lucrandam pro elec-

⁶⁹⁾ V. pag. 21.

mosyna data, sive a quaestoribus (collectoribus)⁷⁰⁾ sive a Prae-
latis in proprium usum, etiam superfluum et iniustum impendebatur.
In utroque casu magna habetur inordinatio, essentia tamen indulgentiae,
dummodo ipsa re vera ab Ecclesia concessa sit et intentio lucrandi
eam adsit, servatur, nec in hoc casu de venditione sermo esse potest.
Innumeros autem fuisse huiusmodi casus, certe exaggeratio est nec
ex historia, quae probare, non fingere debet facta, ostenditur. Eccle-
sia saepe contra abusus reclamavit, ita ut merito auctor quidam di-
cat,⁷²⁾ nos omnes fere abusus ex condemnatione Ecclesiae et recla-
matione theologorum catholicorum scire. — Abusus quosdam in Ecclesia,
cum ex hominibus constet, circa rem, cuius praxis non erat in omnibus
universim determinata, sed paulatim evolvebatur, accidere potuisse,
mirum esse non debet et ex facto, indulgentias saepe per quaestores
intermedios propagatas esse, facilius explicatur. — Cuicunque abusui
Ecclesia se fortiter opposuit. Ita Ioannes XXII. anno 1330 in Fratres
Ordinis hospitalis propter abusum litterarum indulgentiarum graviter
animadvertit; idem praetensas Angeli Spoletani haeretici indulgentias
reprobavit.⁷³⁾ Quaestores indulgentiarum potestate sua abutentes occa-
sione anni iubilaei 1396 a Bonifatio IX carcere puniti sunt.⁷⁴⁾ Iam
Concilium Viennense anno 1311 de iis conqueritur et in eos animadvertit
qui „non sine multa temeritatis audacia et deceptione multiplici“ ani-
marum, indulgentias populo motu suo proprio de facto concedant...
animas tres vel plures parentum vel amicorum illorum, qui eleemosynas
eis conferunt, de purgatorio extrahant et ad gaudia Paradisi perducant“
etc. Ad tollendas omnes aequivocationes iam concilium Constantiense
1418 et deinde synodus Magdeburgensis 1450 indulgentias sub formula
remissionis „a culpa et poena“ dare prohibuit.⁷⁵⁾ Contra quaestorum
excessus iam concilium Basileense insurrexit; a concilio Tridentino
munus quaestorum omnino abolitum idque per bullam Pii IVⁱ „Decet
Romanum Pontificem“ confirmatum est. Pius V (1566—72) anno
1567 bulla „Etsi Dominici gregis“ omnes quascunque taxas pro in-
dulgentiis severe prohibuit. — Itaque quicunque abusus, qui insanis
sureculis firmae arboris ex vita superabundanti et florenti organismo
procedenti comparari possunt, ab Ecclesia non solum non fovebantur,
sed severe coërccebantur.

Adducunt, etiam adversarii contra doctrinam nostram exempla
indulgentiarum exaggeratarum plurium saeculorum et mille annorum.
Licet nobis in hoc nulla appareat difficultas, cum tempus poenarum
temporalium ignotum nobis sit et Ecclesia etiam plenariam indulgentiam
legitime impertiat, tamen historia teste dicendum huiusmodi indulgentias
fere omnes ad apocryphas⁷⁶⁾ pertinere, quorum numerus praecipue ex

⁷⁰⁾ Cf. de ipsis Gröne, o. c., p. 84 ss.

⁷¹⁾ Lépicier, o. c., t. II., p. 161.

⁷²⁾ Raynaldi Annal, A. D. 1331, n. 6.

⁷³⁾ Fleury, Hist. Eccl., l. X, c. VIII, n. 54.

⁷⁴⁾ Rayn., o. c., A. D. 1450, n. 10.

⁷⁵⁾ Beringer, o. c., p. 58.

⁷⁶⁾ Cf. Denifle, Luther u. Luthertum. Mainz 1904.

saeculo XIII°, ubi rarus adhuc fuit indulgentiarum usus, sat magnus habetur. Ceterum si quoad aliquas indulgentias apocryphas prius dubium aliquod habebatur, hoc post decretum Leonis XIIIⁱ ex 26. Maii 1898 et post authenticam editionem collectionis indulgentiarum („Raccolta“) omnino evanescit.

V

Iubilaeis ordinariis introductis praxis indulgentiae universalis et communis est facta et per ultima huius temporis Pontificum decreta, praesertim per Clementis VIⁱ bullam „Unigenitus“ doctrina ad ultima usque delineamenta est determinata. Nil mirum igitur, si contra Lutherum, cum anno 1517 affixis suis 95 thesibus Wittenbergae contra indulgentias insurrexisset statim theologi catholici reclamarunt. Erraret tamen profecto, qui putaret doctrinam de indulgentiis vel abusus irrepentes rationem fuisse causae Lutheri. Rationes potius profundius quaerendae sunt imprimis in vita ipsius et recessu a schola theologica.⁷⁷⁾ Sicut doctrina catholica de indulgentiis cum fundamentalibus Ecclesiae dogmatibus necessario cohaeret, ita indulgentiarum contemptus non est nisi consequentia aliorum errorum de sola fide iustificante, de modo satisfactionis, de operibus bonis, de libertate voluntatis, quae omnia iterum in Lutheri systemate subsistere non potuerunt nisi vi traditionis negata et auctoritate ecclesiastica postposita. Non esse quaestionem de legitimitate vel illegitimitate indulgentiarum, sed de auctoritate Ecclesiae neganda vel admittenda, totus modus agendi Lutheri ostendebat, effectus operis eius aperte demonstravit. Iam ipsae theses Lutheri de indulgentiis agentes (th. 17—22) contradicunt inter se, cum indulgentiae modo licitae, aliquibus utiles et necessariae, modo fraudulentae, non expedites et sine ullo effectu esse dicantur. In disputatione sua cum Eckio 11. Iulii 1519 Lutherus testimoniis et argumentis coactus indulgentias legitimas esse concessit, solummodo de abusibus et potestatis Pontificis „excessu“ conquestus, postea autem totam doctrinam reiecit. Interrogatus a legato Caietano, num auctoritatem Papae agnosceret, Lutherus respondit, se Papam ut Ecclesiae caput agnoscere, simul tamen distinxit inter Papam „male informatum et melius informandum“ et mira inconsequentia bullas Pontificias, inter alias etiam Clementis VIⁱ bullam „Unigenitus“ reiecit, Pontifici primo fide se subiecit, paulo post sine tergiversatione aperteque auctoritati ecclesiasticae se opposuit et veram defectionis suae causam patefecit.

Interim Ecclesia cum sit in secunda veritatis et iuris possessione, non disputat, non concessionem facit, sed doctrinam suam eodem modo per magisterium suum ordinarium proponit, eandem praxim indulgentiarum prosequitur, immo novas indulgentias, inter quas illa „pro lectione librorum bonorum“ memoratu digna est, impertit. Lutherus autem, irritis omnibus conatibus reconciliationis, primo condemnatur (13. Iunii 1520), deinde excommunicatur (3. Ian. 1521).

Tristes operis Lutheri effectus ex historia sat noti sunt. Ecclesia Mater defectionem plurimorum filiorum deploravit, integras gentes a

⁷⁷⁾ Amort, P. I., sect. II., p. 44, n. 19. — Döllinger, Beiträge zur politischen, kirchlichen u. Kulturgeschichte, III. 250.

Christi corpore mystico separari vidit, ex vulneribus per „Reformatores“ inflictis longo tempore dolebat. — Nihilominus voluit Providentia Dei, „qui melius iudicavit de malis bene facere quam mala nulla esse permittere“ (Aug.) etiam hoc malum occasionem multiplicis boni facere. Dogmata Ecclesiae accuratius definita, disciplina reformata, praxis diversarum institutionum est determinata, ubique nova et vegetior reffloruit vita. — Hoc imprimis de indulgentiis valet. Iam per bullas Leonis XI „Cum postquam“ (9. Nov. 1518) et „Exsurge Domine“ (15. Iunii 1520) tota doctrina de indulgentiis de novo et accurate proposita est, inde a tempore reformationis quae dicitur usque ad praesens tempus usus indulgentiarum frequentior factus, a sanctissimis et Ecclesiae addictissimis viris ut s. Ignatio, b. Petro Canisio etc. valde commendatus (et adhibitus), praxi indulgentiae specialis cura est ab Ecclesia tributa. Anni iubilaei ordinarie celebrantur, plurimae orationes et pii usus necnon res sacrae indulgentiis ditantur, abusus fortiter reprimuntur.⁷⁸⁾ Ad hos praecipue abusus tollendos iam a Clemente VIII° (1692—1605) specialis commissio constituta est, a Clemente IX (1667—69) „Congregatio Indulgentiarum et Reliquiarum“⁷⁹⁾ condita, cuius est indulgentias examinare, falsas a genuinis discernere, abusus tollere, collectiones indulgentiarum conficere, decreta et praescriptiones edere. Huius congregationis auctoritate multae indulgentiae invalidae declaratae sunt⁸⁰⁾ necnon collectio authentica indulgentiarum sub nomine „Raccolta di orazioni e pie opere per le quali sono state concesse dai Sommi Pontefici le SS. Indulgenze“. Ult. edit. Roma 1898. et „Decreta authentica sacrae Congregationis Indulgentiis sacrisque Reliquiis praepositae“⁸¹⁾ edita sunt.

Veritati igitur consonum non est, Ecclesiam a tempore Lutheri minus largam esse in concedendis indulgentiis. Immo si numerum orationum indulgentiis ditatarum et indulgentiarum condiciones spectaveris, facilius nunc via ad lucrandas indulgentias et maior Ecclesiae liberalitas apparet, ita ut potius quaestio exsurgat, unde tanta Ecclesiae largitudo et quomodo discrimen inter antiquam Ecclesiae praxim poenitentialem et hodiernum indulgendi modum explicetur? Ad quod aliqui respondent dicendo multiplicatas esse quidem indulgentias, non tamen facile esse lucrandas propter condiciones appositae, puta statum gratiae et, ut in indulgentia plenaria, omnis ad veniale peccatum affectus voluntarii exclusionem. — Sed hoc, salvo meliore iudicio, verum nobis esse non videtur. Primo id modo, quo doctrina de indulgentiis per ordinarium magisterium proponitur, non respondet, cum Ecclesia ad frequentem indulgentiarum usum excitandum facilitatem potius quam difficultatem lucrandi ostendat, quae persuasio etiam apud populum christianum habetur; secundo singulis indulgentiae condicionibus consideratis nulla peculiaris difficultas invenitur pro iis, qui secus christiane vivere consueverunt, ex eo quod status gratiae et libertas ab affectu peccati

⁷⁸⁾ Beringer, o. c., p. 86 ss.

⁷⁹⁾ Cf. e. gr. *Analecta eccles. Ann. III.* (1899) pp. 112, 116, 117 ss.

⁸⁰⁾ Ratisbone, Pustet 1883.

⁸¹⁾ Cf. *Bellarmin. De Indulg.*, l. I., c. I.

venialis requiritur (aliud certe est in peccata venialia non labi, aliud affectum ad ipsa fovere); postremo etiam conditiones poenitentiae antiquae, nedum graviore, certe aequales erant. Respondendum ergo, ut supra, praxim indulgendi re vera esse in Ecclesia hodie mitiorem, viam poenas temporales luendi faciliorem. — Quamvis admirabiles vias oeconomiae Spiritus Sancti in gratiis distribuendis, prout in pulcherrima parabola de vineae operariis adumbrantur, investigare non possumus, licebit tamen aliquas rationes mutatae in Ecclesia praxis suspicari. Ecclesia in suo modo agendi bonam matrem imitatur, quae filiis iunioribus et debilioribus quibus genus humanum hodie comparari potest. maiorem caritatem et sollicitudinem ostendit. Eo facilius hoc fit, cum ex una parte meritis superabundantibus iustorum thesaurus Ecclesiae augeatur. ex altera parte pericula fidei christianae in dies crescant. Nec analogia in aliis institutionibus, puta in ieiunio, excommunicatione etc., deest, quorum praxis decursu temporis mitigata est.

In fine satisfaciendum esset quibusdam difficultatibus, quorum tamen praecipuae iam decursu tractatus praeoccupatae sunt. Iis enim, qui Ecclesiam propter indulgentiarum praxim novitatis accusant vel de abusibus conqueruntur, iam supra respondimus. Sunt inter adversarios, qui per indulgentias satisfactionem et mortem Iesu Christi vilipendi dicant. Sed nisi quis contra naturae humanae vocem et Scripturae traditionisque testimonia mortem Christi omnes aequaliter, Sanctos et obstinatos, ad salutem perducere et omnem satisfactionem propriam vel meritum personale impossibilia reddere affirmare velit, facile videbit per indulgentias, per quas merita Christi singulis applicantur, mortem et satisfactionem Christi non vilipendi, sed magis aestimari. Cum enim indulgentias lucrantes persuasum habeant, poenas temporales sibi nonnisi propter Christi et iustorum merita condonari, de novo semper mortem Christi meditari infinitumque pretium sanguinis eius iterum iterumque considerare adiguntur. — Simili modo alteri difficultati, quasi per indulgentias fideles ad hoc inducerentur, ut peccatum eiusque poenas parvi facerent, est respondendum. Per indulgentias vice versa peccati gravitas et poenae severitas, magis cognoscitur. Ratio enim indulgentiis utendi praecise est peccatorum poenae gravitas et severitas, quae nonnisi per merita Christi et sanctorum remittitur, inter condiciones autem, quae licet non tam difficiles, ut aliqui putant, tamen sat graves sunt, praesertim sincera de peccatis poenitentia et libertas ab affectu ad peccatum numerantur.

Si adversariis credere velis, indulgentiae non solum essent plane inutiles, sed valde nocivae, immo omnium in Ecclesia malorum fons et fundamentum. Undenam tamen hoc probatur? Omnes, quibus in Ecclesia cura animarum commissa est, uno ore testantur, ibi fidem magis vigere, peccata vitari, virtutes coli, verbo vitam christianam florere, ubi usus indulgentiarum frequens est. Et re vera indulgentiarum nocumentum non solum nullum probatur, sed e contrario vix aliqua institutio est, quae tales tantasque utilitates afferat. Nonne iam ipsa poenae peccati remissio magna est utilitas et fidelium ingens solatium? Per indulgentias fidem foveri ex earum nexu cum pluribus dogmatibus saepius allato patet. Sincera

poenitentia, sacramentorum poenitentiae et Eucharistiae susceptio, quae ad indulgentias lucrandas requiruntur, non possunt non conferre valde ad internam vitae mutationem et vitae christianae fomentum. Cum ordinarie indulgentiae condicio oratio sit plurimaeque orationes indulgentiis ditentur, usus orationis per eas valde promovetur. Neve dicas orationem ex tali motivo factam non esse magni valoris; nam vix ullum fidelium invenies, qui non pro necessitatibus suis oret, nec aliunde motivum hoc malum est, nisi positive ulterior finis excludatur. — Per indulgentias admirabile caritatis vinculum inter ecclesiam in terris militantem et animas in purgatorio patientes fovetur, stabilitur, sustinetur. — Per indulgentias auctoritas Ecclesiae agnoscitur, Matris caritas et sollicitudo a filiis cognoscitur et honoratur, Ecclesiae unitas firmatur. — Neque pro bono temporali indulgentias sine utilitate esse, immo ad felicitatem temporalem valde conferre, ex iis, quae de exstruktionem monumentorum ecclesiasticorum ope indulgentiarum dicta sunt, ex multis institutis, quae indulgentiis debentur, ex iubilaeis facile colliges. Non mirum igitur, si optimi quique et gravissimi Ecclesiae viri indulgentiarum fructus et utilitates disertissimis verbis praedicent.⁸²⁾ Quam pulchra sunt verba quibus cardinalis Wisemann a. 1825 vel Leo XIII. in bulla sua a 1900 multiplices et vere mirabiles iubilaeorum utilitates describunt!⁸³⁾ Hae utilitates tam evidentes sunt, ut ne ab adversariis quidem ex toto negari possint, ut ex testimoniis d'Alemberti, Voltairii etc.⁸⁴⁾ patet.

Tota adversariorum pugna non in quibuscunque difficultatibus originem habet, sed ex negatione auctoritatis ecclesiasticae procedit; hac concessa nulla difficultas. Haec autem pugna praecise maxima nobis est ratio legitimam et utilitatem indulgentiarum asserendi: ea enim ab adversariis omni conatu negantur, quae Ecclesiae maximum robur et summam vim afferunt. —

Hisce tractatui nostro finem imponimus lectorem, qui uberiores rerum propositarum expositionem optat, ad maiora opera, quae passim in textu allegavimus, remittentes. Hoc unum tamen etiam paucis illis, quae proposuimus, nos demonstrasse persuasum habemus: indulgentiam nil novi esse et inusitati; sed cum fundamentalibus dogmatibus necessario cohaerere, praxim legitime sese evolvisse, magnumque esse indulgentiarum beneficium. Quae omnia utinam in nobis magnam indulgentiarum aestimationem excitent et ad orationem ferventem moveant, ut etiam fratres errantes veritatem integram cognoscant, ut huius beneficii participes fiant, neve circumferantur vento diversae doctrinae, sed omnes nobiscum unum sint!

Dr. Boh. Spáčil

⁸²⁾ Lépiciér, o. c., t. II., p. 273.

⁸³⁾ Lépiciér, o. c., t. II., p. 276. — Beringer, o. c., p. 51., 52.

XVIII.

De sensu epicleseos iuxta Germanum Constantinopolitanum.

Habetur sub nomine Germani archiepiscopi Constantinopolitani quaedam commentatio liturgica, quae inscribitur: „*Ιστορία ἐκκλησιαστική καὶ μυστική θεωρία*“, quam Romae typis primum mandavit Demetrius Doukas, cretensis, anno 1526; deinceps plures editiones prodire ¹⁾. Sunt codices, qui hanc commentationem non Germano Constantinopolitano sed divo Basilio tribuant, alii sancto Cyrillo hierosolymitano, alii aliis ²⁾. Quisnam sit genuinus operis auctor, non est una omnium criticorum sententia. Nemo quidem opus cuiquam ex Patribus, qui ante saeculum quintum post Christum floruerunt adsignat, sed, cum duo fuerint Germani, Ecclesiae Constantinopolitanae patriarchae, videlicet sanctus Germanus primus (715—719) et Germanus secundus (1222—1240) quaeritur uter Mysticam Contemplationem scripserit. Fronto Ducaeus, Allatius, Gretser, Oudinus, alii Germano secundo favent; quorum sententiam omnino falsam esse evincunt alii, non solum ex hoc, quod auctor finem mundi 992 eventurum dicit, sed etiam testimonio duorum codicum latinam interpretationem huius operis referentium, quos saeculo decimo antiquiores esse constat ³⁾. Restat igitur ut hanc commentationem, sive sancto Germano, sive alii auctori byzantino, qui tamen ante saeculum decimum vixerit, adscribamus.

Sed aliquod negotium facessit memorata interpretatio latina, cuius auctor fuit Anastasius bibliothecarius. Hanc enim si cum textu graeco conferas, multa in illâ deesse invenies quae praefert iste. Si certo constaret Anastasium textum primigenium ex integro transtulisse, concludendum utique foret omnia, quae versio latina non habet, spuria additamenta esse; sed legenti hanc versionem suspicio ingeritur Anastasium multa omisisse, sive consulto, sive quia codex quem prae oculis habebat, non erat nisi quaedam epitome genuini operis ⁴⁾. Ceterum dubium non est quin textus graecus plures interpolationes contineat, id quod lectori, parumper liturgiae graecae perito, facile patet. Sed criticae satis.

¹⁾ Editio sexta fuit Gallandi, *Bibliotheca veterum patrum*, Venet. 1765, t. XIII, p. 203; hanc nos adhibemus, prout a Migne, P. G., t. XCVIII, col. 384—454, refertur. Anno 1885, N. Krasnosel'cev septimam editionem una cum vetere quâdam interpretatione russica publicavit, *Svëdenija o nêkotoryh liturgičeskih rukopisjah Vatikanskoj biblioteki*, Kazan, p. 323.

²⁾ Vide *S. Petrides*, A. ab As., *Traité des liturgiques de saint Maxime et de saint Germain traduits par Anastase le bibliothécaire*, in folio periodico: *Revue de l'Orient Chrétien*, t. X (1905) p. 289—313, 350—364. Nuperrime F. E. Brigman varios codices Mysticam Contemplationem continentes sollicite contulit, sed exinde non erintur certa conclusio circa auctorem, immo hanc quaestionem implicatissimam esse manifestius evadit. *Notes and studies the historia mystagogica and other greek commentaries on the byzantine Liturgy*, in the *Journal of theological studies*, January and April 1908, vol. IX, p. 248—267, 387—397.

³⁾ *Ibid.* p. 290.

⁴⁾ Il est possible que, si saint Germain a vraiment composé un commentaire liturgique, et ceci me paraît très probable, il est possible qu'Anastase n'en ait pas connu le texte authentique, mais seulement un résumé, analogue au résumé de saint Maxime qu'il avait aussi entre les mains. *S. Petrides*, *ibid.*, p. 295.

Iam inquiramus num in Mysticâ Contemplatione aliquid invenitur quod lucem afferat pro solvendâ quaestione illâ intricatissimâ de sensû epicleseos in liturgiâ graecâ.

Interpretatio latina Anastasii de verbis consecrationis et de epiclesi omnino silet, sed non ita textus graecus. Hic enim conversionem panis et vini in corpus et sanguinem Christi verbis dominicis fieri satis expresse declarat, antequam epiclesis a sacerdote dicatur. Postquam auctor hymnum seraphicum seu „Sanctus“ explicavit et mysticam significationem flabellorum (τῶν ζυπιδίων) dedit, sic proseguitur:⁵⁾

„Deinde rursus sacerdos recitat Deo et Patri incarnationis Christi mysteria, ex sanctâ Virgine et Deipara ineffabilem generationem, conversationem et habitationem in mundo, crucem, mortem, eius ad inferos descensum, victorum illic liberationem ab illo factam, triduanam et sanctam a mortuis resurrectionem, in caelos ascensionem, a dextris Dei et Patris sessionem, secundum et futurum eius reditum ad nos. Et rursus alloquitur Deum ingenitum, hoc est Deum et Patrem, et uterum ante luciferum et ante saecula Filium gignentem, sicut ait: »Ex utero ante luciferum genui te.« Et rursus obsecrat ut conficiatur mysterium Filii eius et generetur, hoc est ut panis et vinum in corpus et sanguinem Christi et Dei transmutentur, ita ut impleatur illud: »Ego hodie genui te«. Unde et sanctus Spiritus, beneplacito Patris

⁵⁾ Migne, P. G., t. XCVIII, col. 436—437: Εἴτα πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐπαγγέλει τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τὰ τῆς Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως μυστήρια, τὴν ἐξ ἀγίας παρθένου καὶ θεοτόκου ἀνέκφραστον γέννησιν, τὴν ἀναστροφὴν καὶ ἐμπολίτευσιν τὴν ἐν τῷ κόσμῳ, τὸν σταυρὸν, τὸν θάνατον, τὴν ἐν τῷ ᾄδῃ αὐτοῦ καταβάσιν, τὴν τῶν θεσμίῳ δι' αὐτοῦ ἐλευθερίαν, τὴν ἐκ νεκρῶν τριήμερον καὶ ἀγίαν ἀνάστασιν, τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀνάληψιν, τὴν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καθέβραν, τὴν δευτέραν καὶ μέλλουσαν αὐτοῦ ἐνδοξον παρουσίαν πάλιν, τὴν πρὸς ἡμᾶς. Καὶ πάλιν μυσταγωγεῖται Θεὸν ἀγέννητον, τουτέστι Θεὸν καὶ Πατέρα, καὶ γαστέρα πρὸ ἐωσφόρου καὶ πρὸ αἰώνων τὸν Υἱὸν γεννῶσαν, καθὼς λέγει: „Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου γεγέννηκά σε.“ Καὶ παρακαλεῖ πάλιν τελειῶσαι τὸ μυστήριον τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, καὶ γεννηθῆναι, ἥτοι μεταποιηθῆναι αὐτὸν τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ, καὶ πληρωθῆσεται τὸ: „Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.“ Ὅθεν καὶ τὸ ἄγιον πνεῦμα, τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς καὶ βουλήσει τοῦ Υἱοῦ, ἀοράτως παρὸν, ὑποδεικνύει τὴν θείαν ἐνέργειαν, καὶ τῇ χειρὶ τοῦ ἱερέως ἐπισφραγίζει καὶ μεταβάλλει καὶ τελειοῖ τὰ προκείμενα ἄγια δῶρα εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ εἰπόντος, ὅτι „Ἵπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτὸν, ἵνα ὦσι καὶ αὐτοὶ ἡγιασμένοι.“ Ὅπως; „Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει καὶ ἐγὼ ἐν αὐτῷ.“

Ὅθεν γενόμενοι θείων μυστηρίων αὐτόπται, καὶ μέτοχοι ζωῆς ἀθανάτου, καὶ κοινωνοὶ θείας φύσεως, δοξάζομεν τὸ μέγα καὶ ἀκατάληπτον καὶ ἀνεξιχνίαστον μυστήριον τῆς οἰκονομίας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· δοξάζοντες δὲ βοῶμεν: „Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέροντες“ ἐκ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ εἰπόντος: „Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν“ ὃ ἐστίν· Ἄ ἡμῖν διὰ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων παρέδωκας, ταῦτά σοι προσφέρομεν διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν. Ὁ λαός· „Σὲ ὑμνοῦμεν, τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα· Σὲ εὐλογοῦμεν, τὸν Υἱὸν καὶ Λόγον· Σοὶ εὐχαριστοῦμεν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν“ Τριάς ἐν μονάδι, καὶ μόνος ἐν τριάδι, ὁμοούσιος καὶ ἀδιαιρέτος, παράδοξον ἔχουσα καὶ τὴν διαίρεσιν τῶν προσώπων, καὶ τὴν ἔνωσιν τῆς μιᾶς φύσεως καὶ θεότητος.

Καὶ γὰρ τὸ ἐπικεκυφώτως ποιεῖν τὸν ἱερέα τὴν θείαν μυσταγωγίαν, ἐμφαίνει: τὸ συλλαβεῖν ἀοράτως τῷ μόνῳ Θεῷ. Ὅθεν καὶ τὴν θείαν φωτοφάνειαν ὁρᾷ, καὶ τῇ λαμπρότητι τῆς δόξης τοῦ προσώπου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἐμφαιδρύνεται, καὶ ὑποστέλλει ἑαυτὸν τῷ φόβῳ καὶ τῇ αἰδοῖ· καθὼς Μωσῆς, ὅτε εἶδε τὸν Θεὸν ἐν εἶδει πυρὸς ἐν τῷ ὄρει, ἐντρομος γενόμενος, ἀνέστρεψε καὶ ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.

et voluntate Filii invisibiliter praesens, submonstrat divinam operationem et manu sacerdotis obsignat et transmutat et perficit proposita sancta dona in corpus et sanguinem Domini nostri Iesu Christi qui dicit: »Pro ipsis ego sanctifico meipsum, ut sint ipsi sanctificati«. Quo pacto? »Qui manducat meam carnem et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo«.

„Unde divinorum mysteriorum spectatores facti, et immortalis vitae participes et divinae naturae consortes, glorificamus magnum, incomprehensibile et investigabile mysterium dispensationis Filii Dei; glorificantes autem clamamus: »Tua de tuis tibi offerentes« de tuo corpore et sanguine qui dixisti: »Hoc facite in meam commemorationem«; hoc est: »Quae nobis per sanctos apostolos tuos tradidisti, ea tibi offerimus propter nostram salutem.« *Populus*: »Te hymnis celebramus, Deum et Patrem, tibi benedicimus, Filio et Verbo: tibi gratias agimus, sancto Spiritui, Domine, Deus noster, trinitas in unitate et unitas in trinitate, consubstantialis et indivisibilis, miram habens et personarum distinctionem et unius naturae deitatis unionem.«

„Et quod pronus sacerdos divinam mystagogiam facit, id declarat eum invisibiliter cum solo Deo colloqui. Unde et divinam lucis apparitionem cernit, et ad splendorem gloriae vultus Filii Dei exhilarescit, et se subtrahit timore et verecundia, quemadmodum Moyses, cum Deum vidit in monte ignis specie, perterrefactus recessit et occultavit faciem suam“

Ut locus iste bene intellegatur, prae oculis habenda est liturgia sancti Basilii; nam auctor noster in suâ commentatione pedetemptim verba liturgica sequitur.

Primo quidem alludit ad orationem satis longam liturgiae basilianae quae immediate praecedat verba institutionis Eucharistiae et quae sic incipit: „*Μετὰ τούτων τῶν μακαρίων δυνάμεων, Ἀέσποτα φιλόανθρωπε*“ Illa enim oratio sola est, quae omnia Christi mysteria recenseat ab auctore memorata.

Secundo mysticum alloquium sacerdotis ad Deum Patrem (*μυσταγογεῖται Θεὸν ἀγέννητον*), quo postulat, ut perficiatur mysterium Christi, ut Filius quodammodo de novo generetur, intellegi debet de ipsâ narratione eorum, quae in ultimâ cenâ Christus gessit, et quae non solum narrative, sed etiam effective et in persona Christi ab ipso sacerdote proferuntur. Cum autem transsubstantiatio sit opus ad extra, tres personae trinitatis ad eam efficiendam concurrunt, ita tamen ut Spiritui sancto „*δι' οὗ ἅπαντα τὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἀγιάζεται*“ ⁶⁾, specialiter tribuatur; quod volens exprimere auctor noster dicit: „*Τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τῇ εὐδοσίᾳ τοῦ Πατρὸς, καὶ βοηθήσει τοῦ Υἱοῦ, ἀοράτως παρόν, ἐποδεικνύει τὴν θείαν ἐνέργειαν, καὶ τῇ χειρὶ τοῦ ἱερέως ἐπισφραγίζει, καὶ μεταβάλλει καὶ τελειοῖ τὰ προεξέμενα ἅγια δῶρα εἰς σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ*“ Nemo autem obijciat his verbis sanctum Germanum non ad verba dominica sed ad epiclesim

⁶⁾ Ibid., col. 432, versus finem.

alludere: nam post hanc miram conversionem panis et vini a Spiritu sancto „per manum et linguam sacerdotis confectam“ ⁷⁾ celebrans clamat: „Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν σοὶ προσφέροντες“ cui populus respondet: „Σὲ ἡμνοῦμεν, σὲ ἐὺλογοῦμεν, σοὶ εὐχαριστοῦμεν, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν“: quae ἐκφώνησις, tam in liturgiâ sancti Ioannis Chrysostomi quam in basilianâ, ut omnibus notum est, venit post prolationem verborum Domini sed ante epiclesim. Ergo ante epiclesim, transsubstantiatio iam facta est; sacerdos iam fuit „αὐτόπτης θεῶν μυστηρίων“: iam offert Christo Deo pro salute mundi ea, quae ipse Christus nobis per sanctos apostolos tradidit, hoc est, corpus et sanguinem dominicum. (Ἡμεῖς διὰ τῶν ἁγίων σου ἀποστόλων παρέδωκας. ταῦτα σοὶ προσφέρομεν).

Tertio iuxta sanctum Germanum, sacerdos pronus (ἐπικεκυφότης) facit divinam mystagogiam, hoc est, divinum sacrificium, divinam Eucharistiam. Haec autem inclinatio ipsissima est illa quam rubricae praescribunt a sacerdote fieri, cum dicit: „Λάβετε, φάγετε“ . Cum autem proferuntur verba epicleseos, eadem rubricae, etiam hodiernae, etiam illae quae in euchologiis ad usum separatorum leguntur sic se habent: Ὁ Ἱερεὺς ἀνιστάμενος, σφραγίζει τοὺς τὰ ἅγια δῶρα, λέγων Ἡοίησον τὸν μὲν ἄρτον, τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου (liturgia sancti I. Chrysostomi) vel: „Τὸν μὲν ἄρτον τοῦτον, αὐτὸ τὸ τίμιον σῶμα τοῦ Κυρίου“ (liturgia sancti Basilii). Et quid videt sacerdos, cum pronus verba dominica pronuntiat? „Videt τὴν θείαν φωτοφάνειαν, et ad splendorem gloriae vultûs Filii Dei exhilarescit“ qui vere et realiter sub speciebus panis et vini fit praesens ⁸⁾.

Quarto explanatio nostra novum accipit robur ex his quae subsequuntur. Nam sanctus Germanus, postquam aliam explicationem exclamationis „Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν“ proposuit, et orationem liturgiae basilianae memoravit, in cuius fine venit epiclesis, et in quâ invenitur vocabulum „τὰ ἀντίτυπα“ ⁹⁾ tandem de ipsa epiclesi expresse loquitur his verbis:

„Signantur autem divina dona, ut adventû et gloriosâ sancti Spiritûs praesentiâ transmutet [Deus] et faciat panem quidem, ipsum pretiosum corpus Domini nostri Iesu Christi, quod autem est in calice, ipsum pretiosum sanguinem magni Dei et Salvatoris nostri Iesu Christi, qui effusus est pro mundi vita et salute; et ut participantibus ex eo fiat in remissionem peccatorum et vitam aeternam ¹⁰⁾.

⁷⁾ Τοῦτο [τὸ ἅγιον Πνεῦμα] διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἱερέων καὶ τῆς γλώττης τὰ μυστήρια τελεσιουργεῖ, Ibid., col. 433.

⁸⁾ Circa caerimonias, quae totam illam liturgiae partem exornant, in quâ verba Domini recitantur, necnon illarum significationem, vide D. M. Haluščyňskyj. De nova illustratione epicleseos ex liturgiâ Ecclesiae orientalis, praecipue graecae ac russicae petita, in Actibus I. conventus Velehradensis, p. 56—73.

⁹⁾ De sensu vocis „ἀντίτυπα τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος“ in missâ sancti Basilii, dixi in Echos D'Orient, Iul. 1906, p. 192—198.

¹⁰⁾ Τὸ δὲ σφραγίσαι τὰ θεῖα δῶρα, ἵνα τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ ἐνδόξῳ παρουσίᾳ τοῦ Ἀγίου Πνεύματος, μεταβάλλῃ καὶ ποιήσῃ, τὸν μὲν ἄρτον, αὐτὸ τὸ τίμιον

Hic agi de epiclesi aperte demonstrant et contextus et textus et ipsum verbum „σφραγίζειν“, quod adhibetur in rubricâ supra relatâ. Quis autem sit sensus epicleseos, sanctus Germanus expresse non declarat, sed facile colligi potest ex omnibus, quae iam dicta sunt. Si enim post verborum dominicorum prolationem, transsubstantiatio iam facta est, epiclesis eo spectare non potest, nisi ut cooperationem Patris et Spiritus sancti diserte indicet. Dico: Patris et Spiritus sancti et non solum Spiritus sancti, quia epiclesi sacerdos obsecrat Patrem, vel ut ipse transmutet dona Spiritu suo sancto (Liturgia Chrysostomiana), vel ut mittat Spiritum sanctum ad benedicenda et sanctificanda et demonstranda dona (Liturgia basiliana).

Adest alius locus Mysticae contemplationis ad elucidandam praesentem quaestionem non parum conferens, quam Nicolaus Cabasilas in liturgiae expositione, capite XXVIII⁰, ad verbum exscripsit ¹¹⁾, quasi cum sententiâ istius de formâ Eucharistiae non aperte pugnaret. En verba ¹²⁾.

„Ipse dicit: »Hoc est corpus meum, Hic est sanguis meus.« Ipse et apostolis iussit, et per illos universae Ecclesiae, haec facere: »Hoc enim, ait, facite in meam commemorationem« Non sane id facere iussisset, nisi virtutem inditurus fuisset ut id facere liceret. Et quae est virtus? Spiritus sanctus, virtus quae ex alto apostolos armavit, ut eis a Domino dictum fuerat: »Sedete in urbe Ierusalem, quoadusque induamini virtute ex alto.« Hoc opus est huius descensus; non enim postquam semel descendit, in posterum dereliquit nos, sed est nobiscum et erit in perpetuum et in aeternum. Hoc per manum sacerdotum et linguam mysteria conficit. Et non

σῶμα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· τὸ δὲ ἐν τῇ ποτηρίῳ, αὐτὸ τὸ τίμιον αἷμα τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ ἐκχυθὲν ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς καὶ σωτηρίας· καὶ ἵνα τοῖς μεταλαμβάνουσι ἐξ αὐτοῦ, γέννηται εἰς ἄφεισιν ἁμαρτιῶν καὶ ζωὴν αἰώνιον, P. G., t. XCVIII. col. 440.

¹¹⁾ Migne, P. G., t. CL, col. 426—427.

¹²⁾ Αὐτὸς εἶπε: „Τοῦτο ἐστὶν τὸ σῶμά μου, τοῦτο τὸ αἷμά μου.“ Αὐτὸς καὶ τοῖς ἀποστόλοις ἐκέλευσε, καὶ δι' ἐκείνων, ἀπάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ, τοῦτο ποιεῖν· „Τοῦτο γάρ, φησι, ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.“ Οὐκ ἂν ἐκέλευσε τοῦτο ποιεῖν, εἰ μὴ δύναμιν ἐνθῆσαι ἐμελλεν, ὥστε δύνασθαι τοῦτο ποιεῖν. Καὶ τίς ἡ δύναμις; Τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἡ ἐξ ὕψους τοὺς ἀποστόλους ὀπλίσασα, κατὰ τὸ εἰρημένον πρὸς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Κυρίου· „Καθίστατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως ἂν ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.“ Τοῦτο τὸ ἔργον ἐκείνης τῆς καθόδου· οὐ γὰρ κατελθὼν ἅπαξ, εἶτα ἀπολέλοιπεν ἡμᾶς, ἀλλὰ μεθ' ἡμῶν ἐστί, καὶ ἔσται μέχρι παντὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Τοῦτο διὰ τῆς χειρὸς τῶν ἱερέων καὶ τῆς γλώττης τὰ μυστήρια τελεσιουργεῖ· καὶ οὐ τὸ ἅγιον Πνεῦμα μόνον ἐπεμψεν ὁ Κύριος ἡμῶν, ὥστε μένειν μεθ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐπηγγέιλαιτο μένειν μεθ' ἡμῶν, „ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος.“ Ἄλλ' ὁ μὲν παράκλητος ἄόρατος πάρεστιν, ὅτι σῶμα αὐτὸς οὐκ ἐφόρσεσεν. Ὁ δὲ Κύριος καὶ ὁράται, καὶ ἀφῆς ἀνέχεται διὰ τῶν φρικτῶν καὶ ἱερῶν μυστηρίων, ὧς ἂν τὴν ἡμετέραν φύσιν δεξάμενος, καὶ φέρων εἰς τοὺς αἰῶνας Ἀὐτὴ ἡ τῆς ἱερωσύνης δύναμις· οὗτος ὁ ἱερεὺς· οὐ γὰρ ἅπαξ ἑαυτὸν προσαγαγὼν καὶ θύσας, ἐπαύσατο τῆς ἱερωσύνης, ἀλλὰ διηγεκεῖ ταύτῃ λειτουργεῖ τὴν λειτουργίαν ἡμῶν, καθ' ἣν καὶ παράκλητός ἐστιν πρὸς τὸν Θεὸν δι' αἰῶνος, οὗ χάριν εἰρηται πρὸς αὐτὸν· „Ὡς ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα.“ Διὰ τοῦτο οὐδεμίᾳ τοῖς πιστοῖς περὶ τοῦ ἁγιασμοῦ τῶν θύρων ἀμφιβολλία, οὐδὲ περὶ τῶν ἄλλων τελετῶν, εἰ κατὰ τὴν πρόθεσιν καὶ τὰς εὐχὰς τῶν ἱερέων ἀποπληροῦνται. Migne, P. G., t. XCVIII, col. 435.

sanctum Spiritum duntaxat misit Dominus noster, ut maneat nobiscum, sed et ipse pollicitus est se mansurum nobiscum usque ad consummationem saeculi.“ At Paraclitus invisibilis adest, quia ipse corpus non gestavit. Dominus vero et conspicitur et tangi se patitur per tremenda et sancta mysteria, ut qui nostram naturam acceperit, eamque gestet in saecula. Haec sacerdotii virtus; hic sacerdos: non enim semel cum se obtulerit et sacrificarit, sacerdotio valedixit, sed sacerdos perpetuus peragit liturgiam nostram, quâ et advocatus est pro nobis apud Deum per aevum, cuius gratiâ dictum est ad eum: »Τὸν ἐσὶς ἱερεὺς ἐν αἰῶνα.« Propterea nulla fidelibus de sanctificatione donorum dubitatio superest, neque de aliis sacramentis, quando secundum propositum et preces sacerdotum complentur.“

Potestne clarius doctrina catholica de formâ Eucharistiae proponi? Christus dixit: „Hoc est corpus meum; Hic est sanguis meus“ et iussit Ecclesiam hoc idem facere. Quid est hoc idem, nisi eadem verba proferre? Sed quomodo haec verba, ab homine impotenti prolata, efficient quod significant? Respondet sanctus Germanus impotentiam hominis duplici modo suppleri: primo quidem per Spiritum sanctum, qui per manum sacerdotis dona benedicientem et illius linguam verba dominica proferentem mysteria conficit; secundo per Christum ipsum, cuius sacerdos terrestris non est nisi instrumentum animatum. Christus vero ipse est sacerdos principalis, qui „*λεειτουργεῖ τῇ λειτουργίᾳ ἡμῶν*“; ipse est qui verba „Hoc est corpus meum; Hic est sanguis meus“ denuo pronuntiat, et quomodo verba haec efficacia non sint, quemadmodum in ultimâ cenâ fuerunt? Unde, quoniam Filius et Spiritus sanctus una cum sacerdote agunt, „nulla fidelibus de sanctificatione donorum dubitatio superesse potest.“ Sed quid Pater? Num manet otiosus? Minime, nam: „*Σὺν εἰ ὁ παντοκράτωρ, ὁ σουργίζων τὰ ἅγια δῶρα.*“¹³⁾ Ipse etiam obsignat sancta dona: Ipse „per Filium in Spiritu sancto“ sicut alia opera ad extra, ita etiam transsubstantiationem operatur.

Theologi graeci et russici in verbis dominicis, prout a sacerdote intra sacram liturgiam referuntur, nonnisi colorem historicum et narrativum agnoscunt, et nomen orationis (*προσευχῆς*) illis omnino denegant. At non ita sanctus Germanus, ut ex verbis sequentibus videre est: „Quid autem dicendum de divinis flabellis, quae diaconi manu tenent et supra res sanctas derepente commovent, quasi attoniti, usque ad finem orationis a Deo dictae?“¹⁴⁾

Quaenam est haec „*θεόλεκτος προσευχή*“? Numquid illa, quae vocatur oratio dominica, seu „Pater Noster“? Respondent rubricae liturgicae: diaconi flabellaprehendunt ad hymnum seraphicum, et deponunt statim ac sacerdos dixit: „Emitte Spiritum sanctum tuum in nos et in haec proposita dona“¹⁵⁾ (Liturgia Chryso-

¹³⁾ Ibid., col. 432.

¹⁴⁾ Τί δ' ἂν τις εἰποι περὶ τῶν θείων ῥιπιδίων ἐγκεχειρισμένων τοῖς διακόνουσιν, καὶ ὑπ' αὐτῶν στρεφόμενων αἰφνιδίως, ὥς ἐν ἐκπλήξει, ἄχρι τῆς θεολέκτου προσευχῆς; Ibid., col. 436.

¹⁵⁾ *Goar*, Euchologium, Lut. Paris., 1647, p. 76, 77, 136.

stomiana) aut: „Rogamus, ut Spiritus sanctus tuus ad nos veniat et ad haec proposita dona, et benedicat, et sanctificet et demonstret“ (Liturgia basiliana). Ergo *θεόλεκτος προσευχή* sunt verba institutionis, prout a sacerdote intra missam proferruntur. Eodem modo ac nos Theodorus Andidensis, qui circa finem saeculi undecimi florebat, hunc locum sancti Germani interpretatus est. Cum enim verba: „*ἄχρι τῆς θεολέκτου προσευχῆς*“ aliquam ambiguitatem involverent, Theodorus ita ea explanavit: „Quid autem dicendum de flabellis, quae diaconi interim manū tenent, et quasi attoniti supra res sanctas commovent, usquedum compleatur a Deo dicta oratio, ad illud: „*Κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον ἐφ’ ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προζείμενα δῶρα ταῦτα*“? ¹⁶⁾

Ceterum, ea quae de flabellis auctor dicere pergit eandem suadent interpretationem. Nam flabella angelicas turmas significant, quae, praesertim passionis eius tempore, Christo astiterunt, „in singulis quae fiebant admirantes, et patientiae magnitudine obstupescences, nunc quidem velatā facie sese avertentes, nunc vero redeuntes et iterum Domini sui maiestatem reverentes, usque ad eius elationem in crucem“ ¹⁷⁾. Ex quo apparet sacrificium eucharisticum, quod est mystica repraesentatio sacrificii crucis, esse peractum, iuxta sanctum Germanum, quando diaconi flabella deponunt, hoc est post verborum dominicorum prolationem et ante epiclesim proprie dictam.

M. Jugie, A. ab As.

MISCELLANEA.

Vita defuncti.

Die 17/30 Martii huius anni repentina morte occubuit Excell. **Demetrius** (Sambikin), archiepiscopus Kazanensis et Svajensis, doctrinae fama perillustis in Russia. Ortum duxit die 3. Octobris anni 1839 in pago Karajachnik, eparchiae Voronežensis. Studiorum curriculum perfecit in seminario Voronežensi et in academia ecclesiastica Petropolitana (1861—1865). Magister humaniorum litterarum in seminario Kišinev, praefectus bibliothecae publicae in urbe Voronež, ac deinde magister in seminario huius urbis, rector seminarii in urbe Tambovio, habitum monasticum sumpsit anno 1877, et nominatus est episcopus urbis Balaknae anno 1886. Iuxta morem Russicum complures eparchias peragravit (Balta, Kamenec-Podolsk, Tver) et denique cum titulo archiepiscopi translatus est in urbem Kazanium die 26. Martii 1905.

Archaeologiae praesertim atque hagiographiae defunctus praesul sedulam navavit operam. Inter eius scripta memoratu digna: 1. Exa-

¹⁶⁾ Ibid., p. 166.

¹⁷⁾ Ἀχρι τῆς συμπληρώσεως, εἰς τὸ „Κατάπεμψον κτλ.,“ τῆς θεολέκτου προσευχῆς, Commentatio liturgica, cap. 23, Migne, P. G., t. CXL, col. 448. De Theodoro Andidensi et de eius explicatione epicleseos alias dicam.

¹⁸⁾ Τοῦτο δὲ ἐποιοῦν ἄχρι τῆς ἐπὶ σταυροῦ ἀνυψώσεως. Integrum hunc locum Theodorus a Germano mutuat, nisi contrarium dicendum sit, scilicet, hunc locum esse in commentatione germanica quandam interpolationem, quae quaestio ex solis codicibus solvi potest.

men comparativum doctrinae de peccato originali apud varias confessiones christianas, dissertatio magistralis. Tambovii, 1878; 2. Kalendarium sanctorum a tota ecclesia Russica cultu vel generali vel locali in veneratione habitorum, dierumque festorum Beatae Mariae Virginis sanctorumque virorum patriae nostrae. (Мѣсяцесловъ святыхъ, всею русскою Церковію или мѣстно чтимыхъ и указатель празднествъ въ честь иконъ Божіей Матери и св. угодниковъ Божіихъ въ нашемъ отечествѣ, prior editio (1878—1883) quattuor voluminibus contenta; posterior (Kamenec-Podolsk et Tver, 1893—1903), duodecim tomis. Licet ad methodum criticam non semper hoc opus redactum sit ac magis ad fovendam pietatem populi videatur conscriptum, magni tamen pretii a Russis aestimatur. Narrat enim res gestas sanctorum, ubinam sint reliquiae eorum docet, quonam die festum celebretur, quonam eius officium etc. Pro Russica igitur hagiographia necessarium est hoc opus cuilibet, qui hanc studiorum provinciam aggreditur; 3. Festum septuaginta sanctorum apostolorum (Соборъ святыхъ седмидесяти апостоловъ), opus in tria volumina distributum, Tver, 1900—1902. Hoc festum celebratur in ecclesia orthodoxa die 4. Ianuarii. In illo opere collegit Demetrius, quidquid reperire potuit ad vitam septuaginta discipulorum Christi illustrandam qua de re eius lectio utilissima est inquireribus in hagiographiam aevi apostolici. Scripta, quae ab eo exarata, historiam Russicae Ecclesiae, praesertim eparchiarum Tver et Tambovii, illustrant, recensent Rodosskij, Біографическій Словарь студентовъ С.-Петербургской духовной Академіи, Petropoli, 1907, p. 237—239, et I. Pokrovskij in fusiore eius vita, Православный Собесѣдникъ, 1908, t. I, p. 609—642. P.

RESPONSUM.

De **concilio Hierosolymitano** a. 1672, de quo nuper in Νέα Σιών (1907, t. V, p. 115—120) scripsit archim. Chrys. Papadopulos (Ἡ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος) in Occidente haec praecipue invenimus scripta: De actis synodi Hierosolymitanae anno 1672 sub patriarcha Hierosolymitano Dositheo adversus Calvinianos habitae, apud Thomam *Ittig*, *Hep-tas dissertationum selecta quaedam historiae ecclesiasticae veteris et novae capita illustrantium*. Lipsiae 1696, p. 412—425; *Observations sur ce qui regarde le synode de Jérusalem tenu en 1672 in Perpétuité de la foi*, t. IV, Paris 1841, col. 71—134; *Monuments authentiques de la religion des Grecs*, par. J. Aymon, A. la Haye, 1708 pp. 260—451 (Concile de Jérusalem). — Notanda est etiam Russica commentatio A. *Gorskij*, *O soborè ierusalimskom 1672 goda*, in *Priboavlenija k tvorenijam sv. otcev*, t. XXIV, M. 1871, p. 568—620. P.

A) Index nominum.

- Abraham** W. 330.
Adamski 7.
Akvilonov E. 14.
Aleksandrov D. 105.
Aleksandrov diak. 100.
Aleksij ep. 233.
Almazov A. 344.
Andreev I. 31.
Antonij archiep. 105.
d'Arcy M. 312.
- Babunović** S. 239.
Barac F. 34.
Baranowski T. 329
Baranovskij I. 346.
Barsov T. 268, 273, 287.
Baženov I. 100, 233, 331.
Běleckij A. 100.
Běljaev A. 223.
Běljaev N. 137, 364.
Běljavskij F. 100.
Běloděd P. 219
Beluhan M. 244.
Berdnikov I. 224, 231.
Bieliński 6.
Bilczewski aep. 331.
Bočkarev V. 24, 105.
Bogdanović L. 354.
Bogdaševskij D. 221, 224, 225, 226, 340.
Bogoljubov N. 94.
Bogorodskij Ja. 28, 105, 344.
Bok I. 245.
Bolotov V. 100.
Božkov D. 34.
Brjancev D. 94.
Bronzov A. 222
Brückner A. 78, 80, 329.
Bukowski A. 309, 342
Bulgakov 260.
Bulgakov A. 105.
Bysrickij V. 236
- Cankov** S. 32, 237, 238.
Caro L. 80.
- Čėnev** G. 351.
Cenkić J. 242, 243.
Ciemniewski M. 217.
Cvėtaev D. 235.
Czaykowski 330.
Czerkawski W. 6.
- Čefranov** M. 236, 237.
Čirić I. 354.
- Davydenko** B. 93.
Dimitrij archiep. 83.
Dimitrijević V. 110, 353.
Dmitrievskij A. 227, 346.
Dočkal K. 37, 241, 243, 244, 245, 248
Dolivo-Dobrovolskij A. 226.
Dohnal F. 4.
Džavaḥov I. 219.
- Ekzempljarskij** V. 341.
El'čjukov A. 93.
Eleonskij N. 224.
- Faminskij** V. 21.
Feliš K. 4, 330.
Fevralev E. 335.
Fijalek J. 330.
Filaret 253, 279, 364.
Finkel L. 212.
Florenskij P. 348.
Franko 78.
Fridrich A. 331.
- Gaja** F. 15.
Gabryl 330.
Georgij ep. 100.
Ger'e V. 26.
Gerstmann A. 218.
Gjurić N. 353.
Gladkov B. 100.
Glagolev A. 223.
Glagolev S. 96, 225, 231.
Glinskij B. 27.
Glubokovskij N. 15, 81, 266, 279, 280.
Golubcov A. 101.

Golubev M. 86.
Golubev S. 231.
Golubinskij Th. 106.
Górka J. 6, 331.
Gorodskij B. 19.
Gorskij A. 86, 392.
Govjadovskij I. 236.
Grabowski T. 217.
Grigorevskij M. 288.
Grivec F. 112, 344.
Gromoglasov I. 222, 348.
Gromnicki T. 330.
Grudjev A. 223.
Grujić R. 352.
Gumpłowicz M. 329.
Gusev 253.

Haluščyńskij M. 12, 26, 31, 72, 349.
Hobza A. 73.
Honorat 217.
Hortyński 7.
Hortyński F. 329.
Hozakowski W. 79.
Hudec T. 324.

Haḥanov A. 220, 222.
Ḥarlampovič K. 225.
Charszewski I. 217.
Ḥomjakov A. 137.

Ihčiev D. 352.
Innokentij 364.
Ioann ep. 106.
Ivanov Th. 106.
Izvėkov P. 106.

Jablonović I. 244.
Jacimirskij A. 83, 235.
Jakšić D. 225.
Janyšev I. 106.
Jaroszyński E. 218.
Jastrebov M. 364.
Jašek Ad. 29, 234, 326, 351.
Javorskij 236.
Javorskij B. 223.
Jugie M. 391.
Jungerov P. 83, 101, 224, 233.

Kagarov B. 106.
Kakš J. 2.
Kalenov P. 208.
Kallay 218.
Kallistov I. 102.
Kantak K. 81.
Kapterev N. 29.
Karagjulev A. 351.
Karling A. 330.
Kasatkin V. 106.
Kaškin N. 236.
Kašpar J. 2.
Karašev A. 106.

Kirion ep. 221.
Klimke F. 217, 329.
Kocylovskij I. 218.
Kochowski W. 5.
Kolankowski 80.
Kolosov N. 237.
Konopka K. 80.
Kopera 216.
Korallov Th. 344.
Korzonkiewicz J. 331.
Krasin P. 231.
Krasnožen M. 101, 106, 224, 235
Kratirov 96.
Kratochvil J. 205.
Krocin E. 217,
Kruszyński J. 216.
Krylovskij D. 231.
Krynicki W. 331.
Kulakovskij P. 225.
Kul'man N. 27.
Kupka J. 75.
Kuznecov N. 29, 101, 106.
Kvačala I. 27, 224.

Lang J. 241.
Lankaš V. 2.
Lavrov P. 101.
Latyšev V. 106.
Lavrskij V. 30.
Lebedev A. 27, 86, 101, 106, 224, 225,
236, 237, 347, 348, 349.
Lebedev M. 101.
Leonini Th. 198, 235, 313, 320, 346.
Levitov P. 94, 95.
Levitskij D. 106.
Liḥačov N. 106.
Liḥnickij I. 107.
Lipke L. 329.
Ljutostanskij I. 101.
Lobačevskij S. 107.
Löffler K. 2.
Łukaszkievich 218.
Lutostański K. 78.
Lysko V. 218.
Lysogorskij N. 93.

Makarij 250, 257.
Makkavejskij N. 230.
Maksimović Vl. 110.
Malcev A. 236.
Malinovskij N. 93, 102, 250, 254, 255,
341.
Maljarevskij G. 107.
Marcinkowski F. 218.
Masny M. 331.
Matzel E. 78, 328, 329.
Mel'ganov S. 107.
Melioranskij B. 219.
Mel'nikov N. 102

Mendík F. 325.
Miĥajlovskij V. 86.
Michalski W. 217.
Milaš N. 37, 268, 298, 300.
Mioduszewski I. 6.
Miroslavljevič V. 353.
Misail arch. 108.
Miščenko Th. 102.
Mišev D. 33, 237, 352.
Mohl A. 214.
Molčanov A. 117.
Momidłowski 331.
Müller V. 324.
Muretov M. 86, 113, 114, 221.

Namysłowski F. 215.
Nassalski M. 217.
Načov N. 34.
Nečaev A. 102.
Nečaev P. 102.
Neselövskij A. 345.
Nikitskij S. 125.
Nikolin I. 236.
Nikol'skij A. 94.
Nikol'skij L. 102.
Nikol'skij P. 102.
Norcov A. 107.
Novikov L. 102.
Novoselov M. 102.

Obolewicz K. 331.
Odvalil F. 4.
Okoniewski St. 79.
Opiełiński, J. 77.
Orel D. 74.

Palmieri A. 96, 188, 226, 264.
Palmov I. 220.
Pančenko 235.
Paukner P. 74.
Pavelski J. 330.
Pawlikowski J. 330.
Pelczar J. 81.
Peretc V. 105.
Petrov N. 23, 231.
Petrovič 315.
Petrovskij A. 224, 225.
Petrovskij Th. 221.
Petrovyh I. 221.
Pěvnickij V. 107.
Pierling P. 185.
Pisarev L. 222, 225.
Pjatnickij I. 29.
Plašoveckij V. 218.
Platonov S. Th. 27.
Podlaha A. 326.
Pogorėlovskij F. 344.
Pogorėlovskij T. 95.
Pokrovskij I. 220, 222, 392.
Pokrovskij M. 236.

Pokryškin P. 107.
Ponomarev P. 84.
Popov A. 220, 221, 225.
Popov N. 223, 343.
Popov V. 343.
Pořícký J. 233.
Posnov M. 103, 338.
Pospělov I. 237.
Pozděevskij Th. 220.
Preobraženskij A. 107.
Procházka K. 1.
Prochorov Th. 103.
Prochorov G. 222.
Protić M. 354.
Protopopov V. 221, 344.

Radčenko K. 106.
Raič L. 349.
Rath I. 74.
Rěčmenskij A. 236.
Rejzek A. 324.
Riehm J. 79.
Rodnikov V. 103, 349.
Rodosskij A. 103.
Rossejkin Th. 347.
Rostworowski 330.
Roth J. 326, 328.
Roždestvenskij A. 21, 227, 339.
Roždestvenskij D. 103.
Ruczyński B. 7, 79.
Rudnicki 330.
Rumbold 329.
Runkevič S. 222, 223, 224, 343.
Ruzanov N. 23.
Rybinskij V. 220.
Rzymiski T. 7.

Sahula J. 4.
Saĥarov N. 31.
Salis-Seewis F. 242.
Samarin Th. 107.
Samsour J. 3, 77, 208, 324.
Sarna W. 216.
Savin A. 107.
Savinskij S. 107.
Schmit Th. 107.
Schneider S. 217.
Sedlák J. 2.
Selitrennikov A. 349.
Seredinskij 364.
Sergievskij S. 225.
Sil'vestr ep. 250, 253.
Simeon D. 107.
Sinthern P. 183.
Sitkevič A. 225.
Smirnov P. 225.
Smirnov S. 107.
Snopek Fr. 2, 205, 363.
Sobolevskij A. 219.
Sofronij 32.

- Sokolov I. 14, 31, 103, 220, 221, 223.
Sokolov P. 108.
Sokolov V. 237.
Solov'ev N. 108.
Solov'ev V. 96.
Soukup J. 74.
Spáčil B. 74, 315, 384.
Spasskij A. 30, 30, 108.
Starickij I. 333.
Stark T. 81.
Stefan ep. 103.
Stefanovič K. 108.
Stegenšek 235.
Stěhule J. 74.
Stepanov N. 103.
Stoilov A. 238, 352.
Storoženko A. 106.
Straszewski M. 330.
Struve H. 214.
Suvorov N. 27, 31.
Světlov P. 104.
Svoboda J. 326.
Sydański J. 216.
Sýkora J. 205, 211, 321.
Szczeklik 5.
Szczepański L. 328, 330.
Szlagowski A. 6, 330.
Šahmatov A. 108.
Ščedrov I. 222.
Ščerbov I. 14.
Šil'tov A. 104.
Šimrak J. 92, 309.
Šost'in A. 126, 261, 262.
Špaldák A. 71, 137, 207, 208, 209, 333.
Tadra F. 74, 75.
Talija U. 243.
Tarčev M. 104, 236.
Tarnavskij J. 218.
Teige J. 75.
Temnikovskij E. 224.
Tenora J. 2.
Tenora R. 4.
Teodorowicz archiep. 218.
Thivejskij M. 84, 104.
Tihomirov D. 81.
Tihomirov P. 349.
Tischer F. 75.
Titlinov B. 104.
Titov A. 236, 237.
Titov Th. 104, 108, 220, 221, 335.
Trenov D. 104.
Trifonov I. 34, 352.
Troickij I. 104, 222.
Troickij N. 108.
Troickij S. 220.
Trzciński 331.
Trzeciak S. 217.
Trubeckoj G. 238.
Turenskij I. 104.
Urban J. 7, 217, 310.
Uspenskij V. 13, 108.
Uspenskij Th. 235.
Ušakov N. 108.
Ušeničnik A. 111, 112.
Wadowski A. 81.
Vaňroměev I. 108.
Wais K. 330.
Vajs J. 207.
Vančyk 218.
Velinov 33.
Velíšek B. 74.
Vertelovskij A. 108.
Věružskij V. 219.
Veselinović S. 37, 353.
Wiecki 6.
Vilinskij S. 27.
Vinogradov V. 236.
Vitković D. 354.
Witkowski S. 217.
Vojucki E. 354.
Voljanskij O. 219.
Volf J. 74.
Voroncov B. 225.
Voroncov E. 92.
Voronec E. 344.
Voskresenskij G. 30.
Vostorgov I. 108.
Votka J. 4.
Voznesenskij P. 222.
Vučkovič I. 110, 111.
Vvedenskij A. 104, 208, 237.
Vvedenskij D. 109, 237.
Zachariewicz J. 329.
Zalęski St. 6, 330.
Zaozerskij N. 109.
Zarin S. 7, 224.
Zavitnevič V. 221, 231, 333, 338.
Zdziechowski M. 329.
Zeremski I. 109, 353.
Zháněl R. 2, 72, 325.
Zieliński I. 213.
Zlatarski V. 237.
Znamenskij D. 341.
Znamenskij S. 30, 347.
Zvěrinskij S. 344.
Žáček F. 205.
Žák F. 4, 19.
Žakov K. 104.
Žarnowiecki L. 79.
Židek O. 23, 48, 100, 125, 188, 202, 204, 231, 316, 341.
Žjanašvili M. 219.
Žmakín V. 221.
Žukovič P. 13, 109.
Žukowski 330.
Žuzé P. 222.
-

B) Index rerum.

- Abercii epitaphium** 243—4.
Absolutionis forma deprecatoria 199.
Absolutionis formulae 119—200.
Absolutionis sacram. significatio 132—133.
Acoemeti 200.
Acominatos 200.
Acropolita Const. 200.
Act 18: 340.
Actuum intensio 61, 62.
Adami peccatum 28, 210.
Aegypti (ant.) religio 106.
Agapae 108.
Agnosticismus 329.
Alacoque 240.
Alexandrina schola catech. 324.
Altare privilegiatum 242.
Americanismus 246.
Amor Dei 11.
Amoris Dei appetitive summi vis 49—53.
Andreev L. 237.
Anglicanorum articuli 21—23; 228—230; 339.
Anima humana 232.
Animarum status post mortem 312.
Antonius s. 107, 348.
Apocrypha 78.
Apocrypha Acta Martyrum 324.
Apologetica 2, 214—5, 237, 353.
Apologeticae bibliogr. 104.
Apologeticae methodus 34—37.
Apologeticae munus 207.
Aquila 340.
Arabia Petraea 325—6; 328.
Arbor vitae 210.
Architectura relig. 107, 216.
Ariani in Polonia 80, 217, 329.
Arianorum historia 30.
Ariminense concilium 161.
Aristoteles 205.
Armeni 71.
Artemius monachus 27.
Artis relatio ad religionem 4.
Ascesis (notio) 7—8.
Ascetica 7, 7—12, 81, 236, 246.
Ascetismus 246.
Asterius Amas. 288.
Athanasius 147.
Atheismi origo 343 4.
Athenagoras 277, 278.
Athonenses picturae 102.
Athos 227, 312—3.
Atomismus 97—98.
Attritionis vis 129—133.
Augustiniani 74.
Augustini s. philosophia 344.
Augustinus 218; (de ecclesia) 26—27.
Aula Regia 74.
Azyma 72, 226; cf. Christi cena ultima.
Babylonica inventa 247.
Babylonica turris 28.
Balbín B. 324—5.
Basilius M. 286—7.
Benedictini 74.
Biblia 102.
Bibliographia Polon. 212.
Bibliographia Russ. 195.
Bogomili 106.
Bohemorum munus 186.
Bona ecclesiastica 101.
Bona temporalia 7.
Bonum 95.
Boris s. rex. 33, 34, 237, 351.
Bozveli 238.
Bruno Giord. 2.
Brus A. 316.
Brutorum anima 232.
Buharev A. 30.
Bulgarorum independentia a patr. Cp.:
 v. Constantinop. patr. iura; Eccl.
 orient. disc.
Bulgarorum patriarchatus 237.
Caelibatus 38, 196; cf. Matrimonium
 et cael.
Caesaropapismus 6, 14, 26, 29—30; cf.
 Ecclesia et potestas civilis; Eccl.
 Russ. administr.

- Calabria Byzantina 222, 333—5.
 Calicis symbolum 107.
 Calix 79.
 Callinicus patr. 223.
 Callixtus I. 223.
 Calvinus 223.
 Campanella Th. 27, 224.
 Canon (in liturg.) 224.
 Canones 224.
 Canonicorum institutum 243.
 Canonizatio 224.
 Canticum Cant. 234, 236.
 Cantus eccl. Latinae 74.
 Cantus eccl. orthodox. 236.
 Cantus eccl. Russ. 108.
 Capitula 225.
 Capuccini 75.
 Cardinales 225.
 Carolus IV. 4.
 Catechetica 81, 218, 353.
 Catechismus 6.
 Catholicismi defectus 198, 310, 342;
 cf. Theolog. cath. formal.
 Catholicismi proselytismus 239.
 Catholicitas 41—48, 112—125.
 Catholicorum receptio: v. Rebaptizatio;
 Receptio in eccl. R.
 Censura librorum 194.
 Charismata 84—92, 104.
 Cherubim 210.
 Choniates 200.
 Christi cena ultima 226, 333.
 Christi Cor 239.
 Christi discipuli LXX 83, 392.
 Christi fratres 100.
 Christi genealogia 322, 353.
 Christi idea in Israël 329.
 Christi Nativitas repraesentata 1—2.
 Christi resurrectio 344.
 Christi tentatio 109.
 Christi vita 218.
 Christianismi origo 243.
 Christianismi vis socialis 14, 79—80,
 80, 218, 329.
 Christus 104.
 Chronologia biblica (N. T.) 226; cf. Chri-
 sti cena ult.
 Chronologia biblica (patriarch.) 28, 79.
 Clemens XI. 187.
 Clemens Alex. 278—9.
 Clemens s. 78.
 Cleri educatio: v. Scholae eccl.
 Cleri negotia saecularia 338.
 Clerus Graecus 348.
 Clerus Russiae 191—2, 196, 344.
 Cognitionis nostrae defectus 208.
 Colossensis ecclesia 108.
 Colossenses, ep. ad 108.
 Communio quotidiana 4, 245.
 Communio sub utraque 72.
 Concilia Polonica 215.
 Conciliorum auctoritas 253.
 Conciliorum compositio 29, 106.
 Conciliorum oecum. numerus 259.
 Concilium Constantiense 235.
 Concilium Constantinop. IV. 200.
 Concilium Florentinum 71, 220.
 Concilium Nicaenum 30.
 Concilium Russicum futurum 92, 101,
 188, 195, 231, 236, 237.
 Concilium Tridentinum: de matrimo-
 nio 273, 305—6.
 Concordantiae e ss. Patribus 213.
 Confessio publica sacramentalis 31.
 Confessionis praeceptum 136—7.
 Conscientia atomorum 232.
 Consilia evangelica 8.
 Constantinopolitana ecclesia 31.
 Constantinopolitana eccl. s. Mamae 235.
 Constantinopolitani patriarchae 103.
 198.
 Constantinopolitani patriarchae iura
 33. 238. 316. 352
 Constantius 147.
 Constitutiones Apostolicae 105.
 Contritionis intensitas 54. 57—66.
 Contritionis necessitas 49. 52—53, 70.
 134—7.
 Contritionis vis 54—71.
 Controversae quaestiones 198.
 236. 237. 261. 342.
 Conversio: cf. Receptio in eccl.
 1 Cor. 340—1.
 1 Cor 1, 12 : 341.
 1 Cor 4, 6 : 341.
 1 Cor 5, 9 : 340.
 1 Cor 12 : 85. 87—89.
 1 Cor 13, 12 : 86.
 1 Cor 15, 43 : 207.
 1 Cor 16, 15 : 340.
 2 Cor 12, 4 : 210.
 Corporis notio et natura 231.
 Corsunensis legenda 108.
 Cosmologia 330.
 Creationis ratio 207. 211.
 Crucis vis 104.
 Cunegundis 216.
 Cyrillus et Methodius 78. 205—6. 207
 —8. 329; cf. Methodii doctr.
 Ōjaadaev P. 23.
 Definitio dogmatica 253. 263.
 Dei cognitio in phil. Graeca 205.
 Dei notio 330.
 Dei natura communicata cum creatu-
 ris 10. 11.
 Dei sapientia 106.
 Demetrius (Sambikin) aep. 391—2.
 Deuterocanonici libri 23. 224. 350. 351.
 Diaconi 89.

Diaconissae 190.
 Dietrichštejn 2.
 Diluvium 28. 79.
 Discipuli Christi: v. Christi discipuli.
 Doctrina XII Apost. 105.
 Doctrinarum defectus 227.
 Dogmata fundamentalia 257. 262.
 Dogmata nova 259—260.
 Dogmatica 341.
 Dogmatica orthod. 316.
 Dogmatis notio 249—253.
 Dogmatum obscuratio 262.
 Dogmatum progressio 260, 320.
 Dolus in matrimonio 73.
 Dositheus patr. 14.
 Dostoevskij Th. 231.
 Duchesne 183—5.
 Dvorský 2.

Ecclesia 331.
 Ecclesia ac status 102
 Ecclesia ac status in Russia 107.
 Ecclesia corpus Christi 87.
 Ecclesia et potestas civilis 74, 101,
 208, 283—4.
 Ecclesiae ab imperio separatio 347.
 Ecclesiae accommodatio 246.
 Ecclesiae caput 87, 196.
 Ecclesiae catholicae falsitas 23, 339.
 Ecclesiae catholicae merita 218; cf.
 Christianismi vis socialis.
 Ecclesiae forma 29, 88, 203—4.
 Ecclesiae ius convocandi conc. oec.
 259.
 Ecclesiae membra 204.
 Ecclesiae munus 246.
 Ecclesiae munus docendi 252.
 Ecclesiae notae 259.
 Ecclesiae orientalis defectus 84, 196,
 253, 259, 344, 347.
 Ecclesiae orientalis discidia 254, 316.
 Ecclesiae orientalis praestantia 198.
 Ecclesiae Russicae administratio 30,
 192.
 Ecclesiae Russicae reformatio 85, 92,
 101, 106.
 Ecclesiae Russicae status 19, 188
 198, 329.
 Ecclesiae terrestres et caelestis con-
 iunctio 102.
 Ecclesiae thesaurus: v. Indulgentiae.
 Ecclesiae unitas 87, 88, 204.
 Ecclesiae visibilitas 204.
 Ecclesiastes 233.
 Eloquentia sacra Russica 93.
 Epiclesis 71—72, 385—391.
 Epiphanius: de matrim. 289.
 Episcopi Russici 189—190.
 Ethica 81, 245, 247, 341.
 Ethica et religio 5, 7, 111, 227, 236.

Ethicae fundamentum 5. 112.
 Eucharistia 2; v. Azyma; Communio.
 Evae formatio e costa 210.
 Evangeliorum veritas historica 243.
 Evangelium explicatum 100, 218.
 Evolutionismus (phil.) 104, 112, 329.
 Excommunicatio 255.
 Exegesis libri naturae 207.
 Exegetica, 28, 34, 96, 100, 102, 108,
 209—211, 216, 218, 235.
 Exhortatio fidelium 218.
 Expeditus s. 19—21.

Festa Nativitatis Domini 74. 75,
 Fidei relatio ad scientiam 208, 226.
 Filiatio adoptiva 10.
 Filioque (insertum) 359.
 Finlandiae catholicismus 330.
 Formationis (organismi) principium.
 cf. Anima.
 Fröhlich S. 353.

Gemmae in s. Script. 224.
 Generatio aequivoca 232.
 Gen 1—3, 209—211.
 Gen 1—11, 28, 344.
 Georgius Mtazmindeli 220.
 Germanus I. Cp. 385.
 Γνωσις 11.
 Gnosticismus 324.
 Gogockij S. 94.
 Gratia actualis 12.
 Gratia sanctificans in homine 10.
 Gratiae actualis necessitas 342.
 Gratitude vis 53.
 Gregorius V. patr. Cp. 107.
 Gregorius Nazianzenus 217.
 Gregorius Palamas 233.
 Gregorius Sinaiticus 233.
 Grigorij archiep. Kalug. 236.
 Grigorij (ep. Omskij) 236.
 Grigorij Camblak 235—6.
 Grusia v. Georgia.

Hadrianus II. 200.
 Haeckel E. 104, 329.
 Haereses in eccl. ant. 108.
 Haereticorum receptio 198—9.
 Hagiographia 392.
 Hartmann Ed. 237.
 Hebracos epistola ad 85.
 Hecker I. 246.
 Hegel 237.
 Heortologia 392.
 Hermas 274—5, 353.
 Hexaëmeron 28, 207, 209.
 Hierarchiae origo 88, 101, 225, 349.
 Historia ecclesiae 331.
 Hist. eccl. Angl. 107.
 Historia eccl. antiquae 100, 108, 225.

- Hist. eccl. Armen. 14.
 Hist. eccl. Bohemiae 74. 75, 316, 325, 326.
 Hist. eccl. Bulg. 200, 237, 238.
 Hist. eccl. cath. in Oriente 316.
 Hist. eccl. Caucasi 222.
 Hist. eccl. Croat. 352.
 Hist. eccl. Galliae 348.
 Hist. eccl. Georgianae 220, 221.
 Hist. eccl. Graeciae 348.
 Hist. eccl. Illyricae 244.
 Hist. eccl. insul. Ion. 221.
 Hist. eccl. Moldaviae 236.
 Hist. eccl. Orient. in Austro-Hung. 109.
 Hist. eccl. Orient. in Italia 334—5.
 Hist. eccl. Orientalis in Polonia 104.
 Hist. eccl. Podlachiae 329, 344.
 Hist. eccl. Polon. 80, 212—3, 215, 216, 330.
 Hist. eccl. Russ. 24—26, 102, 103, 106, 236.
 Hist. eccles. Russ. occid. 13, 104, 109.
 Historia vitae christianae in Russ. 335—8.
 Holzhauser B. 331.
 Homiletica 107, 218.
 Hominis inopia ad salutem 228—9, 342.
 Hominis praestantia 232, 233.
 Hosius 217.
 Humanismus 13.
 Hume 208.
 Huysmans 4.
 Hypotheseos vis 112.
 Heremetev B. 186.
 Homjakov A. 333.
 Iacobus 83.
 Iconographia 1—2, 102, 104, 106, 107, 108.
 Ideae innatae 344.
 Ideae rerum creatarum 207, 211, 315.
 Idealismus concretus 343.
 Idearum vis ad cognitionem 207.
 Ieiunium 200.
 Ierosolymitanum conc. a. 1672: 392; cf. Dositheus.
 Iesuitae cf. Soc. Iesu.
 Iesuitae in Bohemia 325.
 Iesuitae in Polonia 6.
 Iesuitae in Russia 186, 187.
 Iesuitarum munus 197.
 Iesuitarum scholae 325.
 Illuminati 4.
 Immortalitas 232.
 Individualismus (ethicus) 30.
 Indulgentiae 342, 363—384.
 Infallibilitas ecclesiae 252.
 Infallibilitas papae 26, 204, 342.
 Infantium morientium sors 109.
 Infernum 2.
 Innokentij aep. 103.
 Inquisitio 3.
 Inspiratio 6, 218.
 Interpretationis leges 209, 211.
 Introductio in N. T. 74, 211, 321—4; v. Marci evang. etc.
 Introductio in s. Scr. 6, 330.
 Introductio in V. T. 101—103; v. Iob etc.
 Ioann Groznyj 112, 186, 220.
 Ioann Pocěj 220.
 Ioann Sokolov 220.
 Ioann Višenskij 220.
 Ioannes VIII. 358—9.
 Ioannes Caryophyllus 220.
 Ioannes Cassianus 220.
 Ioannes Chrysostomus 95, 219, 236.
 Ioannes Damascenus 219.
 Ioannes ep. Gothorum 219.
 Ioannes Eugenius 220.
 Ioannes Evangelista 323, 331.
 Ioannes exarcha 219.
 Ioannes Hierosolym. 219.
 Ioannes Ibericus 219.
 Ioannes Nepomucenus 220.
 Ioannes Ryliensis 219.
 Io. 3, 1 ss.: 102.
 Io. 7, 53—8, 11: 323.
 Io. 13, 1: 226; 3.
 Io. 15, 21: 202.
 Ioannis evangelium 100, 233—4, 323, 331—3.
 Iob 83—84, 220.
 Iob 1: 330.
 Iona (Glezna) metrop. 105.
 Ionas 221.
 Iosaphat martyr 221.
 Iosephus Brynnius 221.
 Iosephus Flavius 221.
 Iosephus patriarcha 221.
 Iosif Sěmaško 221.
 Iosif volockij 221.
 Iosif Volokolamskij 237.
 Iosseliani P. 221.
 Ireland 246.
 Isaac II. 14.
 Is 2, 2: 44.
 Iudaea 221.
 Iudaei karaim. 225.
 Iudaeorum clerus 217.
 Iudaeorum coloniae antiquae 217.
 Iudaeorum infidelitas 338.
 Iudaeorum regnum 221.
 Iudaeorum vita post exil. 103, 350.
 Iudaizantes 222.
 Iudas ap. 221.
 Iudas proditor 225, 226.
 Ius ecclesiasticum 242, 243.
 Ius eccl. Orient, 101, 105, 224, 326.
 Iustinus M. 222, 275—6.

- ansenismus 187.
 aponia orthodoxa 103. 193.
 aroslaviensis ecclesia 108.
 ubé 187.
 urkevič P. 95. 97.
 aaba 222.
 abbala 222.
 ahrie-Džami 107.
 alendarium Gregorianum 103. 223.
 Cf. Paschalis dies.
 alendarium Iudaicum 223.
 aliki 223.
 alugensis dioecesis 223.
 amen' vëry 224.
 amilaukion 224.
 ant 208. 225. 341.
 aradžič V. 225.
 arinskij M. 225.
 arloviciense seminarium theol. 110.
 arlovicensis dioecesis 225.
 arlsteinensis decanatus 75.
 atyrev I. 27.
 avelin K. 222.
 azanensis Academia 222. 225.
 azanensis dioecesis 222.
 ellioty 227.
 iovienses ecclesiae catholicae 106.
 ioviensis academia eccl. 23. 231.
 orsak 329.
 owalski 217.
 rakoviensis episcopatus 329.
 rižanič P. 186. 187.
 ronstadiensis ecclesia 104.
 ucovlasi 33.
 urbatov A. 186.
 ampadarius 345.
 atomi in Polonia 330.
 atomi in Russia 27.
 ęczycki 325.
 enormant 209.
 eo XIII 207.
 epavinense monaster. 354.
 e Roy 330.
 ęskovecense monasterium 238.
 evesi 187.
 ex naturalis 245. 247.
 iberalismus 6.
 iberii causa 137—185.
 ibertas conscientiae ; v. Tolerantia.
 ibertas voluntatis 208. 228. 232. 236.
 inguarum disturbatio 28.
 inguarum donum 92.
 itterae testimoniales 102.
 iturgia 75 ; v. Calix. Cantus. Tropi.
 Ordinat.
 iturgia Orient. 101. 102.
 iturgia Orient. reformanda 93. 192.
 343.
 Liturgia Slavica 218.
 Liturgiae lingua 93. 192.
 Liturgiae necessitas 333.
 Liturgiae orientalis adversarii 218.
 Liturgici libri orient. genuini 32.
 Logica 96. 99.
 Λόγος 332.
 Lourdes 6.
 Lublinensis dioecesis 81.
 Lublinensis unio 329 ; cf. Hist. eccl.
 Podlachiae.
 Lucas 83.
 Luc 1, 46 : 218.
 Luc 2, 1—3 : 322.
 Luc 3, 23 - 38 : 322.
 Luc 10, 1 : 83.
 Luc 21, 5—36 : 107.
 Luc 22, 43—44 : 322.
 Lutheranismi refutatio 237.
 Lutomirski 80.
 1 Machab. 103. 349—350.
 Magnificat 218.
 Makarij (Bulgakov) metrop. 335.
 Marc. 13, 1—37 : 107.
 Mc 14, 9 : 20 : 322.
 Mc 16, 9 : 345.
 Mc 16, 20 : 207.
 Marci evangelium 206—7. 216.
 Maria Aegyptia 108.
 Maria corredemptrix 218.
 Maria et apologia christ. 330.
 Mariae imagines 331.
 Mariae Magdalenae cultus 215.
 Mariawitae 6. 217.
 Martyrum natalitia 330.
 Marxismus 95.
 Materia v. Corpus.
 Materialismus 218. 231 : 3.
 Matrimonia inter Latinos et Orient.
 327.
 Matrimoniale ius 290—309. 326—8.
 Matrimoniales leges immutandae 94.
 Matrimonialis contractus 73.
 Matrimonii celebratio 77.
 Matrimonii civilis praestantia 94.
 Matrimonii impedimenta 73, 74.
 Matrimonii notio 264—5.
 Matrimonii solubilitas 2, 5, 7, 201—2,
 265—309, 348.
 Matrimonii unitas 40, 272.
 Matrimonium consummatum 265.
 Matrimonium et caelibatus 40 ; cf.
 Caelibatus.
 Matrimonium sacerdotum viduorum
 37—40 ; 40—41 ; 71, 111, 192, 349,
 353, 354.
 Matrimonium sacramentum 40.
 Matrimonium secundum 40, 41, 277—
 278.

Mt 1, 1—17: 353.
Matth. 4, 1—11: 109.
Matth. 5, 32: 272—3.
Matth. 16, 13—18: 312.
Matth. 16, 16—19: 202, 203.
Matth. 19, 4—6: 94.
Matth. 19, 9: 272—3.
Matth. 24, 1—51: 107.
Matth. 26, 17: 226, 333.
Medicina pastoralis 81.
Mendacii malitia 343.
Menini archiep. 32—33, 238.
Menzies 186.
Meritum 10, 12, 229.
Metaphysicae necessitas 111.
Methodii (ap. Slav.) doctrina 3, 355, 358—362.
Militia 106.
Miracula acatholicorum 236, 238.
Missiones christ. 316.
Missiones Russicae 193; cf. Jap. o.
Modernismus 32, 79, 111, 244, 330.
Monachi Russici 25, 189.
Monachorum Aegypti historia 104.
Monasteria Basil. in Russia 81.
Monasteria Bohem. et Mor. 74, 75.
Monasteria Bulg. 238, 352.
Monasteria Croatiae 244, 354.
Monasteria Orient. 107, 108.
Monasteria Polon. 216.
Monasteria Russica 106, 221, 237.
Monophagia 200.
Montenigr. ecclesiae constitutio 30.
Moralis 103, 106, 236.
Moralis Latinorum 198, 222.
Moralitatis norma 247.
Mors, status viae terminus 312.
Mortis notio 242.
Mortis poena 341.
Mortuis quando sacramenta administranda 242.
Moscovienses ecclesiae aulicae 106.
Moscovienses synodi 29.
Moscoviensis synodus a. 1551 24—26; 105.
Moyses 34.
Moyses ep. 27.
Muhamedanismus 222.
Mundi corp. extensio 330.
Mundi initium 330.
Muretov M. 113.
Muromskij Konstantin 108.
Musica sacra Russ. 236.
Musil A. 325.
Mysticismus Byzant. 233.
Mythorum origo 243.

Nathan 92.
Naturae corporeae defectus 211.
Naum s. 101.

Nazarenorum secta 353.
Nazianzenum templum 217.
Nicephorus Theotokis 235.
Nicolaus I. 237, 351.
Nicolaus Kabasilas 233.
Nicolaus s. 74.
Nietzsche 30.
Noëtica 97, 98, 225, 343, 349.
Nomocanon Photii 298—301.

Obligatio 236.
Officia erga potestatem civilem 81.
Ochridenses patriarchae 352.
ὁμοδοσιος 30.
Ordinationes Anglicanae 105.
Ordinationis ritus 345—6.
Origenes 279—281.
Ortynskyj S. 218.
Ostroviense monasterium 75.

Paedagogica 93, 104, 230, 238, 354.
Paedagogica sexualis 5.
Pakracensis episcopatus 352.
Palaeoslavica versio libr. liturg. 3.
Palaeoslavicae litterae 236, 328—9, 354.
Papae subsidia e Polonia 330.
Paparum commercium cum Russia 185—188.

Paradisus 28, 209—211.
Paroeciae notio 242.
Paroeciae Russicae 105, 190.
Pascha 226.
Paschalis dies 103, 330.
Passiones 11, 12, 81.
Pastoralis 81, 217, 331.
Patriae amor 81, 246.
Patriarcharum longa vita 28.
Patriarchatus institutio 29.
Patriarchatus Russ. restit. 29, 109, 189, 347.

Patrologia 324, 351—2.
Pauli epistulae 86; v. Hebr. epist.
Pauli psychologia 96.
Paulus s., Slavorum apostolus 351.
Peccata venialia 125—137.
Peccatorum appretiatio 70—71,
Peccatorum remissio 314.
Peccatum originale 12, 392.
Pedalion 224.
Pentateuchus 34.
Peregrinatio in Terram Sanctam 223.
Peregrinationes in eccl. ant. 330.
Perfectio christiana 198.
Perseverantiae donum 241.
1 Petr 4, 40: 88.
Petri M. reformatio eccl. 344; cf. Patriarchatus Russ. restit.
Petri primatus 202, 203, 312.
Petri sermones 102.

- Petropolitana academia ecclesiastica 103.
 Petrus M. 186, 236.
 Pharisaei 350.
 Philosophia 330.
 Philosophia huius temp. 329.
 Philosophia in Polonia 214.
 Philosophia in Russia 94—95, 96—97,
 Philosophiae historia 349.
 Photius 200, 298, 300—301, 316.
 Pii X epistula 316—8.
 Pius X. 331.
 Plato 205.
 Platon metrop. M. 236.
 Plocensis episcopatus 80.
 Pobëdonosev K. 27.
 Poenitentiae sacramentum 31, 49 71,
 125—137.
 Poenitentiae sacramenti minister 107.
 Poenitentiae virtus 11.
 Polemica cum haereticis 27.
 Polemici orientales 200.
 Polonorum munus 197.
 Polytheismus 96.
 Positivismus 96—7.
 Possevinus 112, 186.
 Potestatis civilis munus 238.
 Praedestinationis causa 10.
 Praesaepe Domini repraesentatum 1
 —2. 75—6.
 Pragmatismus 2.
 Preces (tract.) 333.
 Preces pro heterodoxis 93.
 Preces pro defunctis 93. 310—312. 315.
 Premislenses episcopi 216.
 Primatus Rom. Pont. 26. 33. 202.
 204. 319. 342—346.
 Prophetæ falsi 93—94.
 Prophetæ V. T. 329.
 Prophetæ in eccl. ant. 92.
 Protestantes in Bohemia 326.
 Protestantes in Polonia 80. 217.
 Protestantes liberales et orthod. 31.
 Protestantismi influxus 84. 264. 310.
 354.
 Proverbiorum liber 233.
 Psalmi explicati 354.
 Ps 2 92.
 Psalterium 233.
 Pseudoprophetae v. Prophetæ f.
 Pskovienses possessiones eccl. 27.
 Purgatorium 72, 313—5.

Rafail metrop. 329.
 Rebaptizatio Latinorum 198.
 Receptio in eccl. Russ. 198—9 ; II.,
 278—9.
 Redemptio 9, 104, 309 310.
 Reformatio catholica 326.
 Regeneratio 102.
 Regnum caelorum 26, 95.
 Religio naturalis 21.
 Religionis christianae aemulae 247.
 Religionis motivi vis 53.
 Religionis verae criteria 37.
 Renan 94.
 Restrictio mentalis 343.
 Revelationes privatae 240.
 Rituale eccl. cathedralium 101.
 Ritus v. Liturgia.
 Ritus mutatio 328.
 Romani pontificis patriarchatus 244.
 Romanos, ep. ad 338.
 Rosarium 218.
 Roseae Crucis fratres 74.
 Rusanov 93.
 Ruthenorum Americae episcopus 218.
 Ruthenorum munus 197.
 Ruskij 13.

Sacerdotes vidui 105. Cf. Matrimo-
 nium sac. vid.
 Sacramentorum causalitas 353.
 Sadducaei 350.
 Saecularizatio in Anglia 107.
 Sancti Chersonesi 106.
 Sancti Russorum 236, 392.
 Sanctorum cultus in Pol. 216.
 Sanctorum munera 74.
 Sardicenses canones 26.
 Schismaticorum receptio 198—9.
 Schismatis historia 71, 200. 316.
 Schismatis origo 112, 208 9.
 Scholae Austriacae sub Ios II. 4.
 Scholae Bulgaricae eccles. 32.
 Scholae Russicae ecclesiasticae 15, 19,
 81—83, 92, 100. 107, 108, 191, 194,
 231. 236, 349.
 Scholastica 248.
 Scripturae s. veritas historica 247.
 Scripturae s. vis 102.
 Scripturam s. interpretandi libertas
 211, 264.
 Sculptura relig. 216.
 Sectae: cf. Iudaizantes.
 Sectae Russicae 193.
 Seminaria 217.
 Seneca 21.
 Sentimentalismus 343.
 Septuagesima 74.
 Serafim Sarovskij 236, 237, 238.
 Serpentis idea 211.
 Serpentis vis 209, 211.
 Sinai 328.
 Slavjanophili 94, 101.
 Slowacki 330.
 Societatis Iesu institutum 325.
 Socialismus 108.
 Sociologia 95, 217, 218, 236.
 Sofronij ep. Irk. 236.

- Solov'ev V. 96, 209.
 Sozomenus 161.
 Spatii notio 231.
 Spencer 230.
 Spiritismus 96. 246.
 Spiritus s. dona: v. Charismata.
 Spiritus s. processio 200, 341, 355—358, 361.
 Sponsalia 77, 78. 326—7.
 Stanislaus Znojimensis 2.
 Stefan Javorskij 224.
 Stoglav 24, 105.
 Stranniki 29.
 Streba J. 330.
 Stwosz W. 216.
 Supererogatoria opera 12.
 Syllogismi vis 248.
 Syllogismus 96.
 Symbola 210, 211.
 Synodus s. 30, 225, 347.
 Synoptici 211 2.
Talmud 101.
 Temperantia 200.
 Temporis notio 341.
 Ternovensis patriarcha 352.
 Tetin 75.
 Theocratia in Israël 329.
 Theodorus Andidensis 391.
 Theodorus archim. 30.
 Theologia Russorum 102.
 Theologiae cathol. formalismus 263, 342.
 Theologiae fundamentalis ratio 94; Cf. Apologetica.
 Theologiae studia 195.
 Theologiae studia augenda 243.
 Theophanes patr. 13.
 Theophanes Prokopovič 108.
 Theophylactus aep. (Rusanov) 93.
 Theophylactus ep. (Lopatinskij) 343.
 Theosophia 99.
 Thessalonicenses, ep. ad 108.
 Thessalonicensis ecclesia 108.
 Thessalonicensis vicariatus 244.
 Threcius 80.
 Timor servilis 10.
 1 Tim. 3, 2: 38, 41.
 Tit. 1, 6: 38, 40.
 Tolerantia 6, 106, 196, 217, 235.
 Tolstoj 104, 236.
 Tondini C. 318.
 Tonsura 345.
 Traditio ecclesiastica 84.
 Transformismus 7, 207.
 Transsubstantiatio 2.
 Tropi 74.
 Trubeckoj S. 342 - 3.
 Trullanum concilium 39, 40, 41.
Unio 7, 33, 71, 72, 112, 195, 196, 197, 238, 320.
 Unionis tentamina 33, 71, 185, 186, 187.
 Unitorum historia 13, 109, 221.
 Universalia 207.
Varasdinense monasterium 244.
 Varsaviensis facultas theol. 6,
 Velehradensis conventus 239, 316 - 8.
 Veteroritualistae 100, 105, 107.
 Vincentius a Paulo 331.
 Vincentius Lirinensis 84, 320.
 Virtus christianorum 108.
 Visionis theoria 209, 210.
 Vita aeterna 12.
 Vitiorum causae 81; cf. Passiones
 Vladimirensis dioecesis ecclesiae 106.
 Vladimiri baptisma 108.
 Volokamsk 221.
 Voskresenskij G. 95.
 Vršacenses ecclesiae 354.
 Wundt 349.
Xerophagia 200.
Žabynskij M. 236.

